
Україна

ДИПЛОМАТИЧНА

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Випуск другий

Упорядники

*Борис Гуменюк, Павло Кривонос,
Сергій Грабар, Анатолій Денисенко*

Київ • 2002

ББК 66.49(4УКР)я5+63.3(4УКР)Оя5

УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА
НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Видається з листопада 2000 року

ВИПУСК ДРУГИЙ

Засновники:

Дипломатична академія
при Міністерстві закордонних справ України
Генеральна дирекція
по обслуговуванню іноземних представництв
Київської міської державної адміністрації
Історичний клуб «Планета»

Головний редактор
кандидат історичних наук ***Анатолій Денисенко***
Перший заступник головного редактора
Сергій Грабар

Заступник головного редактора
доктор історичних наук ***Борис Гуменюк***

Заступник головного редактора
доктор історичних наук ***Віталій Чишако***

Відповідальний секретар
Павло Орленко

ISBN 966-7522-12-1

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іван Курас, віце-президент НАН України, академік НАН України, доктор історичних наук

Володимир Яловий, заступник Київського міського голови — секретар Київської міської Ради

Анатолій Орел, заступник Глави адміністрації Президента України

Павло Кривонос, генеральний директор Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв Київської міської державної адміністрації

Борис Гуменюк, ректор Дипломатичної Академії при МЗС України, доктор історичних наук, заступник головного редактора

Леонід Губерський, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук

Павло Сохань, директор Інституту української археографії та джерелознавства НАН України ім. М.С. Грушевського, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук

Олексій Онищенко, академік-секретар Національної Академії наук України, генеральний директор Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського

Сергій Пирожков, заступник секретаря Ради Національної безпеки і оборони України, директор інституту проблем міжнародної безпеки, академік НАН України

Віталій Чишко, директор Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, доктор історичних наук, заступник головного редактора

Євген Свинарчук, головний радник Міністра закордонних справ України

Леонід Лещенко, доктор історичних наук

Сергій Квіт, декан факультету політичних наук і журналістики університету «Києво-Могилянська академія», доктор філологічних наук

Станіслав Кульчицький, заступник директора Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук

Володимир Сергійчук, директор Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Всеволод Наулко, завідувач відділом Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук

Сергій Грабар, директор дирекції «Дипсервісу» Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв, перший заступник головного редактора

Анатолій Денисенко, голова Історичного клубу «Планета», кандидат історичних наук, головний редактор

Михайло Сорока, головний редактор газети «Урядовий кур'єр»

Олександр Скрипнюк, член-кореспондент Академії педагогічних наук, член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук

Володимир Ляхоцький, доктор історичних наук

Володимир Різун, директор інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філологічних наук

Павло Орленко, відповідальний секретар

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

Іван КУРАС

Українська дипломатія: історія і сього- дення

Народився на Одешині. Закінчив історичний факультет Одеського університету (1962), аспірантуру Київського державного університету (1967). Історик, політолог, державний і громадський діяч. Директор Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, віце-прем'єр-міністр України з питань гуманітарної політики (1994—1997), член Ради з питань науки та науково-технічної політики при Президентові України (з 1996 р.), віце-президент НАН України. Заслужений діяч науки і техніки України (1998). Нагороджений орденами Дружби народів, Ярослава Мудрого, «Великий хрест», князя Гедимінаса.

Нже стало незаперечним, що витoki української державності сягають часів Київської Русі. Звідти бере початок й українська дипломатія. І хоча були в нашій історії трагічні тривалі (часом у кілька десятиліть) періоди втрати Україною своєї самостійності, потім вона знову оживала і стала незалежною й шанованою державою у світовому співтоваристві.

Зараз Україна відома не просто як державна номінація, а як політична ангажована країна. І тому значення дипломатії у зовнішньополітичному її житті постійно зростає. Значною мірою на розвиток дипломатії впливає і стан наукового її забезпечення. Чільне місце у висвітленні історичної спадщини української дипломатії, її теоретичних засад як науки і мистецтва

ведення зовнішньої політики відводиться періодичним виданням. Виходячи з цього, Дипломатична Академія при Міністерстві закордонних справ України, Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв, громадська наукова організація Міжнародний Історичний клуб «Планета» заснували науковий щорічник «Україна дипломатична».

Без перебільшення можна сказати, що нове періодичне видання — науковий щорічник «Україна дипломатична» — заслугує на увагу широкого читацького загалу. Ошатна книга обсягом понад 400 сторінок вирізняється гарною поліграфією, кольоровими ілюстраціями. Та основне — це високий науковий рівень, широка інформативність. Майже третина щорічника присвячена дипломатичному корпусу, власне, вперше подані біографії наших діючих українських та зарубіжних послів. Зміст першого випуску наукового щорічника засвідчує, що зусилля його упорядників (Борис Гуменюк, Павло Кривонос, Сергій Грабар, Анатолій Денисенко), досить представницької редакційної колегії, до складу якої ввійшли вчені Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ України, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, Інституту міжнародних відносин, Інституту журналістики, Центру українознавства Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка, Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства, завершилися створенням глибокого наукового дослідження в царині історії й сьогодення української дипломатії.

Зазначимо, що діапазон матеріалів першого випуску досить широкий і багатогранний: теоретичні статті і наукові розвідки, портрети-есе українських дипломатів, спогади, біографістика. І в тому, що спогадами діляться люди різних світоглядних позицій та політичних орієнтацій, полягає їх притягальність, адже вони несуть подих непростих, неспокійних періодів української історії.

Перший випуск наукового щорічника «Україна дипломатич-

на» переконливо засвідчив, що історія нашого державотворення цікава своїми дипломатичними сюжетами і закономірно знайшов широке схвалення в українських та зарубіжних засобах масової інформації¹.

Модель першого випуску наукового щорічника не є усталеною, незмінною. Прагнення до удосконалення властиве як редакції, так і широкому авторському колективу. Наповнюючи рубрики статтями, дбаючи про розширення тематичного діапазону публікацій, редакція намагається запровадити чіткі тенденції у висвітленні історії української дипломатії та проблем дипломатичного життя. Таким чином, окреслюється два окремі пласти публікацій у цьому унікальному виданні.

Перший — вміщення статей з історії української дипломатії: дипломатія Київської Русі, дипломатичні служби часів української козацької держави, короткочасна, але яскрава сторінка діяльності дипломатичних місій Української Народної Республіки, дипломатичні стосунки УРСР і, врешті — зовнішньополітичні зносини сучасної незалежної держави. В ньому передбачається друкування матеріалів під рубриками «З відстані століть», «Дипломати про дипломатів та дипломатію», «Слово іноземним дипломатам».

Другий — публікація теоретичних наукових досліджень, розвідок, щоденників, спогадів, епістолярії, в яких йдеться про специфіку дипломатії як науки щодо здійснення завдань зовнішньої політики держави, як мистецтво досягти своєї мети методами, притаманними дипломатії під рубрикою «Сучасна українська дипломатія».

Особливе місце на сторінках наступних випусків щорічника відводитиметься публікації матеріалів про підготовку дипломатичних кадрів, облаштування дипломатичного корпусу. Редакція щорічника передбачає друкувати неznані або маловідомі документи зовнішньополітичного характеру.

Збірник і в подальших випусках міститиме матеріали, які хронологічно відтворюватимуть дипломатичне життя в Україні, а також події, пов'язані з діяльністю зарубіжного дипломатичного корпусу, Генеральної дирекції по обслуговуванню інозем-

них представництв, а також висвітлюватимуть роль України у численних міжнародних організаціях.

Настав час предметно і періодично відтворювати історію дипломатичного життя України, публікувати змістовні і глибокі розвідки про діяльність творців зовнішньої державної політики, знайомити читацький загал з епістолярією відомих дипломатів, з ґрунтовними науково-теоретичними дослідженнями цієї важливої галузі міжнародних відносин. Збірник залишається відкритим для дослідників історії української дипломатії, дипломатів, учених, журналістів.

¹ Урядовий кур'єр — 24 березня 2001 р., Хрещатик — 29 березня 2001 р., Президентський вісник — 31 березня 2001 р., Комсомольская правда в Украине — 30 марта 2001 г., Літературна Україна — 9 квітня 2001 р., Молодь України — 10 квітня 2001 р., Говорить і показує Україна — 29 березня 2001 р., Український форум — 30 березня 2001 р., Консультант — 9 квітня 2001 р., Народна армія — 18 квітня 2001 р., Українське слово — 26 квітня 2001 р., Столиця — 26 квітня 2001 р., Демократична Україна — 11 травня 2001 р., Науковий світ № 7 2001 р. — С. 5 Людина і політика. — №3(15). — 2001 р. — С. 160—161.

Зовнішня політика незалежної України: 10 років випробувань і здобутків

Народився 1938 р. в селищі Ставище Київської області. Одружений, має двох дочок. У 1959 р. закінчив Київський гірничий технікум, працював гірничим майстром на Донбасі, вчився на факультеті іноземних мов Київського університету імені Тараса Шевченка. У 1967—1973 рр. — аташе, другий секретар відділу міжнародних організацій Міністерства закордонних справ Української РСР. З 1973 р. співробітник Секретаріату ЮНЕСКО в Парижі, з 1979 р. — відповідальний секретар Комісії Української РСР у справах ЮНЕСКО, а з 1983 — постійний представник Української РСР при ЮНЕСКО. У 1987—1990 рр. — заступник, перший заступник Міністра закордонних справ УРСР, міністр закордонних справ України. У 1994—1997 рр. — постійний представник України при ООН, а з 1997 по

2000 р. — надзвичайний і повноважний посол України у Французькій Республіці, постійний представник України при ЮНЕСКО, представник України у Виконавчій раді ЮНЕСКО (з 1998 р.) і за сумісництвом надзвичайний і повноважний посол України у Португальській Республіці. Нагороджений українськими та зарубіжними орденами. У жовтні 2000 р. вдруге став Міністром закордонних справ України.

Останнє 10-річчя за насиченістю подіями та їх вагомістю для України як у внутрішньому житті суспільства, так і зовнішніх зносинах було справді унікальним.

Цей час ніби стиснувся і вмстив у собі стільки емоцій, надій та уроків, яких за звичайних обставин вистачило б на століття. Для української дипломатії цей період був позначений серйозними випробуваннями, усвідомленням азбучних істин міжнародного життя, опануванням нових правил гри в міжнародних відносинах доби глобалізації інформаційного суспільства. При цьому українська дипломатія прагнула того,

щоб кожен її крок на міжнародній арені не блокував наступні, маючи на увазі збереження внутрішнього природного зв'язку між кроками, здійсненими у 2001 році, з кроками, зробленими за роки незалежності.

Національній зовнішній політиці були і є властиві риси послідовності і передбачуваності, які й стали лейтмотивом усіх її здобутків, хоча, звичайно, шлях України у цій царині не був безпроблемним і безпомилковим.

За надзвичайно короткий проміжок часу незалежній Україні вдалося, хоча й не без труднощів різного характеру, створити власну зовнішню політику. Суттєво важливим стало насамперед практичне утвердження України на політичній мапі світу та зовнішнє забезпечення її суверенітету і територіальної цілісності. Це завдання було визначене першим із шести найважливіших завдань вітчизняної зовнішньої політики в її Основних напрямках, ухвалених Верховною Радою у 1993 році.

Сьогодні суверенітет і територіальна цілісність сприймаються як природні, самозрозумілі атрибути Української держави. Та щоб цього досягти, слід було подолати численні серйозні перепони.

...1993 рік. Внаслідок рішення російського парламенту щодо статусу Севастополя Україна опинилася перед необхідністю на рівні ООН наполягати на недоторканності власних державних кордонів. Заява Голови Ради Безпеки містила однозначну точку зору світової спільноти на цю проблему. Саме здатність української дипломатії зайняти чітку й сміливу позицію стала тоді вирішальним фактором, під впливом якої проблема втратила гостроту і врешті була знята з порядку денного.

Складною й тривалою епопеєю, що коштувала великих зусиль, стала підготовка так званого великого Політичного договору з Російською Федерацією. У 1997 році базовий Договір був підписаний, що заклало надійні підвалини для розвитку стратегічного партнерства з нашим найближчим східним сусідом. Його з повним правом можна вважати принциповим здобутком національної зовнішньої політики.

Те ж саме можна сказати і про розв'язання вельми складної проблеми — розподілу Чорноморського флоту.

Історичного характеру набуло рішення України про відмову від ядерної зброї, досягнення якого було позначене гострою внутрішньою боротьбою, доланням тоталітарної психології,

вивільненням від тоталітарного мислення. В результаті Україна позбулася третього за обсягами військового ядерного арсеналу в світі. Якщо врахувати ще й факт закриття Чорнобильської АЕС, то можна говорити про безпрецедентний внесок України у справу європейської та й взагалі міжнародної безпеки.

До значних здобутків нашої держави в царині міжнародних відносин безперечно належить послідовна й широка участь України у миротворчих операціях ООН. Як відомо, за кількістю миротворців Україна нині посідає перше місце серед європейських країн і сьоме у світі, причому географія її миротворчої діяльності охоплювала практично усі регіони світу — від Анголи до Абхазії, від Центральної Америки до Азійсько-тихоокеанського регіону.

Уміння української дипломатії спілкуватися зі світом, знаходити спільну мову з представниками всіх континентів планети витримали перевірку під час головування України на Генеральній Асамблеї та в Раді Безпеки ООН. Своєю діяльністю вона здобула визнання й авторитет серед світового співтовариства, набула неоціненний досвід дипломатичної роботи.

Ключові віхи в історії МЗС України, пройдені за 10 останніх років, засвідчили його зрілість і широке бачення проблем глобального характеру.

До здобутків національної зовнішньої політики України, досягнутих за період її незалежного існування, належить укладення договорів про дружбу і співробітництво з усіма сусідніми державами, причому за умови чіткого визнання таких невід'ємних атрибутів державності, як державні кордони України.

Ще одним з Основних напрямів зовнішньої політики України, який можна вважати успішно реалізованим, є створення сприятливого міжнародного середовища для Української держави. Одночасно з розв'язанням питань, так би мовити, прикладної політики МЗС України провадило роботу, спрямовану на створення мережі дипломатичних зносин з державами світу. Динаміка їх розвитку така: на кінець 1991 року Україну визнали 68 держав, 1992 року — вже 132, а в 1993 році — 149 держав. Нині їх налічується 165.

Звісно, перші 10 років дипломатичної діяльності України не обмежувалися лише поточним вирішенням проблемних питань і розбудовою інфраструктури зовнішніх зносин.

Одночасно відбувалося й концептуальне становлення національної зовнішньої політики, визначення чітких зовнішньополітичних пріоритетів. Європейський Союз, Росія та Сполучені Штати Америки були й залишаються нашими базовими орієнтирами. Про правильність зробленого вибору свідчить хоча б той факт, що протягом тривалого часу ці орієнтири залишаються незмінними. Попри стабільність зовнішньополітичних пріоритетів, зовнішня політика України характеризується гнучкістю й відсутністю догматичних підходів.

Здійснивши докорінну переоцінку терміну багатовекторності, ми остаточно визначилися з напрямом зовнішньополітичного курсу. Це курс на інтеграцію в європейську спільноту. Ми здатні робити неупереджену й тверезу переоцінку цінностей, спрямовуючи зовнішньополітичні зусилля в суто прагматичне русло і досягаючи тим самим максимальної ефективності.

Мету членства в ЄС Україна сприймає не як самоціль і не як справу престижу в обставинах, коли членства у цій авторитетній міжнародній організації домагається чимало держав, а як потужний засіб встановлення тісних зв'язків з провідними країнами європейської спільноти, які допоможуть прискорити стабілізаційні процеси в Україні у політичній та економічній сферах. Саме цим пояснюється прагнення нашої держави стати членом ЄС.

Щоденна політика й цілеспрямована зовнішньополітична діяльність, в результаті якої, як уже мовилося, Україна досягла незаперечних успіхів, спонукає до висновків із зробленого за минулі 10 років, спроектованих у майбутнє.

Перший висновок полягає в тому, що найважливіше і водночас найскладніше у зовнішній політиці — це працювати системно. Є сфери, в яких успіху можна досягти за рахунок надзвичайних зусиль обмеженої групи осіб, і є сфери, де такий підхід не спрацьовує. Іноді мета може бути досягнута лише в результаті планомірної багаторічної праці на основі скоординованих зусиль десятків і сотень людей. Один з Основних напрямів української зовнішньої політики — «включення національного господарства у світову економічну систему» — потребує саме такого підходу.

П'ять років тому Президент поставив перед МЗС завдання чіткої переорієнтації на забезпечення інтересів вітчизняної економіки на світових ринках. Проте лише цієї пори питання еко-

номізації переходить у практичну площину діяльності української дипломатії. Йдеться не лише про прагматичний погляд на політичні питання крізь призму економічних інтересів. МЗС мав перетворитися на ефективну складову системи забезпечення економічних інтересів України за кордоном. Національний виробник повинен отримати в особі українського дипломата компетентного консультанта і партнера, а не рафінованого амбітного чиновника, до якого важко дістатися.

Другий висновок полягає в тому, що політика жорсткого прагматизму ніколи не повинна застувати стратегічну перспективу. Політик, неспроможний бачити довготерміновий вимір, уподібнюється до будівельника, який не має чіткого плану споруди, яку зводить. Адже зовнішньополітична перспектива нашої держави має цілком конкретний характер і простягається у кількох напрямках. Насамперед це інтеграція в європейські структури. Реалізація цієї мети — завдання не стільки зовнішньої, скільки внутрішньої політики, сконцентрованої на успішному завершенні реформ і створенні нової України.

Третій висновок. Національна зовнішня політика повинна більш прагматично, вміло і творчо використовувати реальне політичне становище України, яке склалося у певний історичний відтинок часу. Йдеться про вигідне транзитне розташування України між Росією, країнами Азії та майбутнім сусідом — розширеним Євросоюзом. Таке стратегічне положення, яке протягом століть було злим історичним фатумом нашої держави, нині може стати її історичним шансом. Адже ніхто так не процвітає в часи миру й стабільності, як транзитні держави. Економічне піднесення в Європі і політична стабільність в азіатському регіоні — це два ключові чинники, які відкривають перед Україною надзвичайно широкі можливості насамперед в економічній сфері. Для реалізації цих можливостей нашій державі потрібні відкритість і економічний успіх. Важливим кроком у цьому напрямі має стати набуття Україною членства в СОТ, яке нині є одним з пріоритетних завдань, що стоять перед нашою зовнішньою політикою.

Четвертий висновок. В умовах швидкого економічного зростання всього регіону Центрально-Східної Європи, який залишив позаду болючий етап економічних трансформацій і перетворюється на один з найбільш перспективних в економічному відношенні регіонів планети, Україна повинна докласти усіх

зусиль, аби не залишитися на узбіччі процесу економічного зростання Центрально-Східної Європи. Україна повинна стати активним і бажаним учасником цього процесу.

Звичайно, наведеними даними й прикладами далеко не вичерпується те розмаїття проблем, які довелося вирішувати українській дипломатії за десять років незалежності нашої держави, хоча й вони є промовистим свідченням значущості наших зовнішньополітичних зусиль. Але все це можна розцінити лише як школу нашої нової політичної, економічної і суспільної культури. Університет ще попереду.

Україні належить переконливо продемонструвати реальну послідовність і незворотність кроків як у зовнішній політиці, зокрема, на європейському напрямі, так і у втіленні демократичних цінностей всередині держави, у просуванні внутрішніх економічних реформ, підтвердити незмінність наших загальнодержавних орієнтирів, а також своє міжнародне реноме як активного і впливового учасника міжнародного співжиття.

Залишається вірити, що шанс, який відкривається перед Україною на зорі нового тисячоліття, не буде змарнований. І докладати до цього усіх можливих зусиль. У цьому ми не маємо права на сумнів.

Поріднені міста Києва: досвід і перспективи регіональної дипломатії

Народився 2 вересня 1953 р. Заступник Київського міського голови — секретар міської Ради. Голова координаційної ради з питань розміщення у місті Києві офіційних представництв іноземних держав і міжнародних організацій. Закінчив Криворізький гірничорудний інститут. Працював на Київському верстобудівельному об'єднанні, головою виконкому Радянського району м. Києва, начальником управління Міністерства закордонних справ України. Має дипломатичний ранг радника першого класу. Нагороджений медаллю «В пам'ять 1500-річчя Києва», відзнакою Президента України — орденом «За заслуги» III ступеня.

Офіційними заявами про поріднення Києва і Кіото мери цих міст обмінялися 7 вересня 1971 р. Японський мегаполіс-побратим одним із перших простягнув руку допомоги після катастрофи на Чорнобильській атомній станції, подарувавши набори медичних інструментів та ліки. Особливо дружні відносини склалися в культурній сфері, галузі охорони здоров'я та спорту. Так, вже 25 років творчо співпрацюють Київське державне хореографічне училище і Кіотська школа балетного мистецтва Теради, Київська музична школа ім. Миколи Лисенка і Кіотська муніципальна музична школа Хорікава, а наші спортсмени успішно виступають у престижному легкоатлетичному змаганні «Напівмарафон Кіото».

Упродовж цього часу столиця України та культурна столиця Японії робили кроки назустріч одне одному. Київ активно підтримав ініціативу Кіото про створення впливової міжнародної організації — Асоціації історичних міст, діяльність якої надзвичайно важлива у зв'язку з негативними наслідками техногенної небезпеки та урбанізації.

Відтоді минуло 30 років. З цього приводу керівництво обох міст-побратимів підписали декларацію, де заявили «про твердий намір і надалі всіляко сприяти розвитку дружніх зв'язків жителів цих міст, співробітництву у культурному житті, спорті, обміні досвідом у різних галузях комунального господарства, охороні здоров'я, шкільній освіті, особливо у сфері вивчення української та японської мов».

З нагоди 30-річчя поріднення міст японському місту-побратимові Кіото подаровано пам'ятний знак Києва. Виготовили його скульптори Віталій Сивко і Володимир Щур та майстер Тарас Мельников у формі куба з білого мармуру. На кожній із чотирьох сторін — моделі Малого герба України (тризуба), герба столиці з Архістратигом Михаїлом, зображення Софії Київської та української писанки, прикрашеної маленьким лекою. Увінчує куб мініатюрна бронзова з позолотою статуетка Святого Архістратиґа Михаїла, обрамлена чотирма каштановими листочками.

Це один лише з численних епізодів, що засвідчує про міжнародні зв'язки Києва, які дедалі динамічніше розвиваються як кількісно, так і якісно, набувають нових політичних і культурних обрисів, ширяться і збагачуються новим змістом, сприяють дружнім відносинам і найголовніше — надають нашій столиці іміджу унікального міста на земній кулі.

Співпраця з порідненими містами займає одне з пріоритетних напрямків у міжнародній діяльності Київської міської влади. Поріднені міста — це міста різних країн, які встановили між собою постійні дружні зв'язки для взаємного ознайомлення з життям, історією та культурою, для досягнення кращого взаєморозуміння, зміцнення дружби та співробітництва між народами.

Співробітництво між містами знаходить своє втілення в обміні делегаціями, спортивними, художніми колективами, виставками, соціально-політичною та художньою літературою, кінофільмами, фотоматеріалами про життя міст, інформацією про ведення господарської діяльності.

Започаткований рух поріднення між містами був у 1942 р., коли героїчні захисники і мешканці Сталінграда отримали телеграму від адміністрації та громадян англійського міста Ковентрі, в якій вони висловлювали своє захоплення мужністю

оборонців та запропонували встановити дружні відносини між містами.

У 1956 р. Президент Сполучених Штатів Америки Езенхауер запропонував програму «People-to-People» (Людина до людини), за якою громадськість великих міст США мала об'єднуватися з громадськими об'єднаннями інших країн для побудови міцної основи для встановлення миру в усьому світі

Не міг залишився осторонь цього процесу і Київ. Перша угода про поріднення була підписана із фінським містом Тампере у 1954 р. Згодом були підписані угоди із Краковом, Лейпцигом, Тулузою, Уханем, Флоренцією, Кіото та багатьма іншими. Мабуть, багатьом киянам про дружні зв'язки із цими містами нагадують назви вулиць і кінотеатрів міста.

Якщо раніше головна увага у стосунках із містами-побратимами приділялася здебільшого розширенню культурного співробітництва, проведенню днів культури, організації виставок, поїздкам мистецьких колективів, то після проголошення Незалежності України починається активна співпраця в різних галузях економіки, міського господарства, управління, транспорту, охорони навколишнього середовища, залучення інвестицій.

Нині наше суспільство знаходиться на шляху переходу до ринкової економіки, і досвід, який набули наші міста-побратими, — а їх 50, — може бути запозичений для економічного зростання і процвітання нашого чудового міста.

В основі кожної програми співпраці поріднених міст лежать угода чи меморандум або протокол, які підписують мери обох міст, в них викладені обопільні прагнення лідерів будувати мости між урядами, діловими колами, окремими людьми.

Концепцією розвитку міжнародних зв'язків Києва передбачається укладання угод про співробітництво зі столицями країн світу, оскільки Україна є незалежною державою. Конкретна стратегія Київської міської влади при здійсненні міжнародних зв'язків спрямована на утвердження авторитету Києва як столиці незалежної України серед зарубіжних столичних муніципалітетів та міжнародних організацій, використання досвіду роботи комунального господарства зарубіжних міст, досвіду сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, обміну культурними досягненнями, досвідом забезпечення екологічної безпеки та інше.

Виходячи з провідної ролі Європи у світовій політиці та

економіці, а також з того факту, що переважна частина міст, з якими Київ має постійні зв'язки, знаходяться в Європі, міська влада значну увагу приділяє європейському регіону.

Безперечно, у співробітництві з Європейським Союзом (ЄС) є ще багато невикористаних можливостей з обох сторін. Необхідні нові, сміливіші з економічної точки зору підходи, глибоке розуміння взаємовигідності співпраці східно- та західноєвропейського економічного простору. Тільки така точка зору, на наш погляд, має перспективу. Розглядаючи акцію побратимства міст як складову частину регіональної дипломатії наші міжнародні заходи спрямовуються на забезпечення таких проблем:

- розвиток дружніх відносин із столицями зарубіжних країн, з якими після проголошення незалежності України були підписані угоди про дружбу та співробітництво;

- розвиток відносин з порідненими зарубіжними містами, з якими Київ підписав такі угоди ще за часів існування СРСР;

- активна участь у роботі міжнародних організацій, членом яких Київ вже став чи збирається стати.

Останнім часом міцніють контакти Києва з такими впливовими міжнародними організаціями, як Асоціація європейських міст (eurocities), Міжнародний союз місцевих влад (IULA), Організація об'єднаних міст (UTO), Всесвітня ліга історичних міст (WLHC), Всесвітній союз міст за мир (WUCP), Міжнародна асоціація міст-посланців миру (IAPMT) тощо.

Саме завдяки підтримці однієї з таких вищезазначених організацій — Асоціації європейських міст (членами якої з колишнього СРСР, окрім Києва, є Калінінград та Вільнюс) Європейська Комісія затвердила спільний проект міст-побратимів Києва та Мюнхена «Підтримка стратегічного міського планування». Крім того, Київ є членом таких міжнародних організацій, як Міжнародна Конференція Столиць Країн Південно-Східної Європи (International Conference of Southeastern European Capitals) та Організації столиць країн Причорномор'я (Organization of the Black Sea Capitals). Таке спілкування дало можливість ознайомитися з досвідом міського управління столичних європейських міст та використати цей досвід у Києві.

Діапазон напрямків, за якими столиця України здійснює контакти із зарубіжними містами, є широким і охоплює весь галузевий спектр комунального господарства, культури, освіти,

спорту, медичного обслуговування, соціальної сфери. Це не означає, що весь цей перелік характерний для зв'язків з кожним містом. З одними він широкий, як наприклад з Чикаго, Мюнхеном, Тулузою, Тампере, Едінбургом, з іншими співробітництво здійснюється по одному чи кількох напрямках.

Щодо нашої участі у роботі міжнародних організацій, то слід визначити ряд наступних проектів, які здійснювалися при підтримці Європейського Союзу чи національних урядів і у яких брали участь київська міська влада, а саме:

1995–1996 рр., проект ECOS «Соціально-психологічні основи підготовки службовців муніципалітету», «Оптимізація управління комуною», «Фінансово-податкова система комуни». Учасники: Оденсе (Данія-місто-пілот) Київ (Україна), Шверін (Німеччина), Брно (Чехія), Катовіци (Польща);

1995–1997 рр., проект фонду NOW HOW Форін Офіс-Велика Британія «Роль жінки в управлінні комуною», «Поліпшення менеджменту парків та зон рекреації м. Києва з використанням досвіду служби парків м. Едінбурга»;

1996–1997 рр., проект ECOS/OUVERTUR «Роль місцевих органів влади у розвитку малого та середнього бізнесу». Учасники: Лейпціг (Німеччина-місто-пілот), Київ (Україна), Амстердам (Нідерланди);

1996–1997 рр., за рахунок мерії м. Тулуза (Французька республіка) було організоване навчання фахівців фінансових органів України і Києва;

1997 р., за рахунок мерії м. Відень (Республіка Австрія) група співробітників Київської міської державної адміністрації здійснила учбову поїздку до магістрату м. Відня для ознайомлення з роботою міських органів влади;

1998 р., проект Європейського Союзу «Підтримка стратегії міського планування». Учасники: Мюнхен (Німеччина), Київ (Україна);

1999 р., проект ECOS/OUVERTUR «Реконструкції будинків і підтримка постійного розвитку історичних центрів». Учасники: Флоренція (Італія), Едінбург (Велика Британія), Братислава (Словакія), Київ (Україна), Любляна (Словенія).

Лише у 1998 р. були укладені і підписані угоди про дружбу і співробітництво Києва з Ташкентом (Узбекистан), Сантьяго де Читі (Чилі), Ригою (Латвія), Астана (Казахстан).

Була також організована виставка художників міст-побратимів Оденсе – Київ – Тулуза. Містами-побратимами Києвом та Мюнхеном у рамках міжнародної програми «ТАСІС –

поріднені міста» підготовлено спільний проект «Підтримка стратегії міського планування».

У жовтні 1998 р. в Києві була проведена Міжнародна Конференція по проектам програми «Тасіс—поріднені міста», у якій взяли участь 150 представників із 38 країн світу.

З метою прискорення реформ та соціально-економічного розвитку міста було проведено цілий ряд заходів, спрямованих на налагодження тісних міжнародних зв'язків, залучення іноземних інвестицій в економіку міста, формування сучасної інфраструктури міського господарства та забезпечення високого рівня розвитку галузей промислового виробництва сфери послуг у м. Києві. Значна увага приділялася створенню позитивного іміджу Києва, що мав активізувати приплив іноземних інвестицій та сприяти інтеграції економіки України до світового економічного простору. Велика робота проводилася щодо виходу нашої столиці на міжнародні фінансові ринки з метою збільшення можливостей міста по залученню кредитних коштів.

З найважливіших міжнародних подій слід згадати щорічні збори керуючих Європейського Банку Реконструкції та Розвитку (ЄБРР), що відбулися у травні 1998 р. у Києві. Це стало свідченням визнання успішного розвитку міста світовим співтовариством. Місто гостинно зустріло учасників зборів, забезпечило їх на найвищому рівні всім необхідним для плідної роботи та відпочинку, що й дістало високу оцінку керівництва ЄБРР.

У цей же час була проведена виставка «Україна: погляд у ХХІ століття», на якій були презентовані 12 інвестиційних проєктів та розповсюджені флаєри, компакт-диски «Україна: погляд у ХХІ століття». Крім того були підготовлені та розповсюджені серед учасників зборів дві книги: «Kyiv Guide for Investor» та «Investments to Kyiv. Projects. Partners».

Протягом останніх років здійснювалася робота по координації діяльності органів виконавчої влади, а також суб'єктів господарювання міста щодо залучення та використання інвестицій, координації діяльності іноземних інвесторів в м. Києві.

У цьому контексті пригадалася мені одна з останніх зарубіжних зустрічей у столиці Великої Народної Лівійської Арабської Джамахірії Тріполі минулого року. Підписуючи меморандум із заступником мера Тріполі про співробітництво між столицями обох держав, Україна вийшла на північноафриканський ринок, багатий на енергоресурси.

А не так давно в столиці Російської Федерації Київський міський голова Олександр Омельченко та мер Москви Юрій Лужков підписали «Угоду між Урядом Москви і Київською міською держадміністрацією про встановлення поріднених зв'язків між містом Москвою й містом Києвом та про співробітництво в торгово-економічній, науково-технічній і гуманітарно-культурній сферах».

Після урочистої церемонії Юрій Лужков зазначив: «Ми вперше за всю історію оголошуємо побратимство між Києвом і Москвою. Столиця Російської Федерації до цього уклала угоди з 33 містами, але такої масштабної і конкретної ще не було. Вона унікальна. Тому, що має потужну практичну основу і ціль».

Угода передбачає співробітництво в усіх сферах життєдіяльності міст: від економіки — до науки, від культури — до спорту. Крім того, було підписано й протокол до Угоди, який зокрема передбачає створення спільних підприємств, відкриття в Москві і Києві торгових домів і торгово-промислових палат, планується організувати постійнодіючі виставки-ярмарки київських підприємств у Москві й товарів московських підприємств у Києві тощо.

Виконання цієї угоди дозволить нам поновити економічні зв'язки, що були втрачені за останні десять років.

Усвідомлюючи актуальність цієї події, можна без перебільшення сказати, що столиці визначають політику, в столицях робиться політика. Дружба, співпраця і порозуміння, які будуть стояти за цією угодою, служитимуть на користь співробітництва між нашими державами.

Співробітництво між містами та регіонами різних країн є перспективним і корисним для міст молодих незалежних держав. Поширюючи та впроваджуючи досвід, набутий в ході такого співробітництва, ми тим самим сприяємо поліпшенню економічної ситуації в наших містах, а отже, і підвищенню добробуту та умов життя їх мешканців.

Тема побратимства міст як чинника регіональної дипломатії настільки багатогранна, що варта кількох публікацій. Завершуючи свій невеликий екскурс, нагадаю прислів'я: «Людина багата братами, місто — побратимами», що незаперечно звучить по сучасному.

* * *

Молода зміна української дипломатії

Народився 4.10.1941 р. у Миргороді. Закінчив філософський факультет Київського університету ім. Т. Шевченка. Директор Інституту міжнародних відносин, член-кореспондент НАНУ, заслужений працівник народної освіти України. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого, державними нагородами Болгарії, Італії, Португалії. Автор низки монографій з питань філософії, інформації, суспільствознавства. Володіє іспанською мовою. Має ранг Надзвичайного і Повноважного Посла.

Молоду зміну української дипломатії готує Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка — Указом Президента України «Про підготовку спеціалістів для роботи у сфері міжнародних відносин» його визначено «головним навчально-методичним центром підготовки... фахівців для роботи у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики України».

Нині у вузі навчається близько 2500 студентів, аспірантів і статистів. Майже 250 з них — іноземні громадяни з більш ніж 50 країн світу. Тут працюють 11 спеціальних кафедр, центр іноземних мов (до 20), наукова бібліотека, лабораторії інформатики та обчислювальної техніки. Випускники інституту здобули високий рейтинг на ринках праці в Україні та за кордоном.

Новим у навчальному процесі стало відкриття відділення післядипломної підготовки. На умовах цільових напрямлень Державної митної служби, Служби безпеки, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Штабу цивільної оборо-

ни, Торговельно-промислової палати та інших міністерств і відомств України розпочалося навчання практичних працівників з метою здобуття другої вищої освіти без відриву від основної роботи. 2000 р. дипломи про другу вищу освіту державного зразка за спеціальностями «міжнародні економічні відносини» та «міжнародне право» одержали понад 120 випускників.

Інститут подає методичну допомогу іншим вищим навчальним закладам, передусім державним університетам, де відкрито спеціальності «міжнародні відносини». У 1998 р. в Ужгородському державному університеті відкрито філіал Інституту, що здійснює підготовку фахівців за спеціальністю «міжнародні економічні відносини».

Передбачається організувати на кафедрах Інституту стажування та підвищення кваліфікації викладачів навчальних закладів, які спеціалізуються з міжнародних відносин (Львівський, Ужгородський, Харківський, Одеський державні університети).

Науково-дослідна робота викладачів, науковців, аспірантів і студентів Інституту концентрується на розробці проблем міжнародно-правових, політичних, економічних основ та інформаційно-аналітичних аспектів розбудови української державності. За підсумками наукових досліджень було підготовлено 48 навчальних посібників і підручників, 28 монографій, 1118 статей, 157 нормативних та 323 спеціальні навчальні курси, проведено понад 200 міжнародних наукових конференцій і семінарів. У 1997 р. Інститут став першим у країнах СНД вищим навчальним закладом — координатором проекту програми ТЕМПУС «Підготовка фахівців з європейських досліджень». У 1998—1999 рр. виконувався проект «Проблеми безпеки в Європі» за фінансування НАТО.

Нині професорсько-викладацький колектив Інституту налічує 150 осіб. З-поміж них 30 докторів наук, професорів, 80 кандидатів наук, доцентів.

Головним завданням Інституту є подальше поліпшення якості навчального процесу шляхом поєднання фундаментальної і спеціальної підготовки, широкого залучення студентів до науково-дослідної роботи, формування практичних навичок, виховання відповідних моральних якостей, сприяння всебічному розвитку особи майбутнього фахівця-міжнародника.

Широкого розвитку набуло студентське самоврядування. Значно активізували свою роботу Рада студентів і аспірантів, Студентська рада, Наукове товариство студентів і аспірантів, Молодіжна ліга ЮНЕСКО, Центр політичних досліджень, Ліга студентів правників-міжнародників, Клуб п'яти континентів. За сприяння дирекції і кафедр Інституту створено студентський театр, інші колективи художньої самодіяльності, спортивні секції.

Підготовка іноземних громадян здійснюватиметься за такими напрямками:

підготовка бакалаврів і магістрів зі спеціальностей «міжнародні відносини»; «міжнародне право»; «міжнародні економічні відносини»; «міжнародний бізнес»; «міжнародна інформація»;

підготовка кадрів через аспірантуру, докторантуру та стажування із зазначених спеціальностей.

Іноземні громадяни, котрі закінчили підготовчий факультет Університету, а також ті, що володіють українською мовою і пройшли необхідне тестування, вчитимуться в загальних академічних групах.

Вищу освіту зі спеціальностей «міжнародні відносини», «міжнародне право», «міжнародні економічні відносини», «міжнародна інформація» здобули 983 наші співвітчизники та понад 180 іноземних громадян з 31 країни Азії, Африки, Європи, Північної і Південної Америки.

Сьогодні випускники Інституту складають основу апарату МЗС України, працюють в апараті Адміністрації Президента України, Кабінету міністрів, Міністерстві економіки та інших міністерствах і відомствах. Ряд випускників — народні депутати України.

Підготовка фахівців, як і раніше, здійснюватиметься за ступеневою системою: бакалавр, спеціаліст, магістр.

Загальні перспективні завдання Інституту на наступні п'ять років у галузі навчально-методичної роботи:

— забезпечення гнучкої системи організації навчального процесу шляхом запровадження окремих навчальних програм (у тому числі спільних з іншими вітчизняними й зарубіжними університетами), дистанційних форм навчання, вдосконалення й урізноманітнення післядипломної освіти, створення госпрозрахункових академічних груп з іноземними мовами навчання;

— перехід на переважно адресну, цільову систему підготов-

ки фахівців за заявками державних установ і відомств, наукових центрів і навчальних закладів, громадських організацій, структур недержавної форми власності.

Виходячи з потреб держави у висококваліфікованих кадрах для сфери зовнішніх зносин, Інститут планує підготувати до 2005 р. близько 1000 фахівців-міжнародників.

Наукові результати досліджень розвитку зовнішніх зносин нашої країни на сучасному етапі, здійснювані в інституті, знайдуть застосування в практиці МЗС та інших державних структур України, відкритті нових спеціальностей та спеціалізацій, підготовці навчально-методичної та наукової літератури, організації міжнародних наукових конференцій і семінарів.

Новий етап у розвитку зовнішніх зносин України, зумовлений стабілізацією соціально-економічної ситуації в країні та закінченням формування в цілому пріоритетів розвитку зовнішніх зносин, вимагає відповідних змін і в змісті та формах науково-дослідної роботи в інституті. Наукова робота викладачів, науковців, аспірантів і студентів концентрується на дослідженні актуальних міжнародно-правових, політичних, економічних та інформаційних проблем розвитку України, вдосконаленні механізму функціонування зовнішньої сфери країни: моделювання місця й ролі України в процесі глобальної трансформації сучасної системи міжнародних відносин; кодифікація та прогресивний розвиток міжнародного права; механізм взаємодії економіки України зі світовим господарством.

Основними напрямками міжнародного співробітництва стали нові спеціалізації, підготовка нових навчальних дисциплін, проведення міжнародних наукових конференцій та семінарів, стажування аспірантів і викладачів за кордоном, навчання студентів у зарубіжних вищих навчальних закладах. Наукове стажування у зарубіжних навчальних закладах пройшли 64 викладачі, 34 аспіранти, навчалися за кордоном 334 студенти.

Міжнародні зв'язки інституту реалізуються 65 міжуніверситетськими та 14 двосторонніми угодами із зарубіжними навчальними закладами, а також на основі великомасштабних довгострокових багатосторонніх міжнародних програм і проєктів, перш за все ТАСІС, ТЕМПУС, ІНТАС, ЮНЕСКО, НАТО.

Інститут виконує роль координатора трьох проєктів програми ТЕМПУС:

— перший передбачає створення і розвиток Центру ІНКОС з міжнародного співробітництва в галузі освіти разом із університетом м. Аахен (ФРН), Кінгз коледжем (Англія), Міністерством освіти та науки України;

— другий спрямований на створення національної мережі вищих навчальних закладів України в галузі європейських студій. Партнерами в цьому проекті є Вільний університет Брюсселя (Бельгія), університет м. Амстердам (Голландія), Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Дипломатична академія МЗС України, Центр міжнародних та європейських досліджень, Тернопільський державний університет;

— третій — це відкриття нової спеціалізації «міжнародні фінанси» шляхом співробітництва з університетом м. Ліверпуль (Англія), Кільським університетом (ФРН), університетом м. Антверпен (Бельгія), Запорізьким державним університетом.

Новий етап у розвитку міжнародного співробітництва вперше буде пов'язаний в інституті з його участю в реалізації проєктів програми ТАСІС з імплементації Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським Союзом; підготовкою фахівців у галузі європейського права. Ці проєкти передбачають також перепідготовку державних службовців і фахівців недержавних структур з економічних та правових проблем співпраці України з Європейським Союзом.

Нарощування кадрового потенціалу та створення необхідного резерву кадрів планується вирішувати шляхом організації підготовки й підвищення кваліфікації науково-педагогічного персоналу, залучення до навчально-методичної і наукової роботи кваліфікованих фахівців з факультетів університету, інших вузів, наукових установ, організацій, міністерств і відомств України та зарубіжжя.

Пріоритетним напрямом залишатиметься залучення до навчального процесу в інституті працівників Міністерства закордонних справ України.

Інформаційна революція і дипломатія

Народився 1953 року в смт Муровані Курилівці на Вінничині. Закінчив Київський університет ім. Т. Шевченка, факультет міжнародних відносин та міжнародного права, доктор історичних наук, професор, ректор Дипломатичної академії при МЗС України. Має ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника. Автор (співавтор) ряду монографій з питань міжнародних відносин, понад 70 статей та методичних розробок.

Дипломатична служба за своєю природою особливо вразлива щодо будь-яких відкриттів чи технічних винаходів. Варто згадати, як активізувалася робота дипломата в XIX ст., як прискорилися її темпи після того, як атрибутом повсякдення стали залізниці, що надало дипломатичним працівникам можливість мобільно пересуватися між державами та по країні перебування.

Іншою поворотною подією стало відкриття електричного телеграфу, завдяки чому значно розширилися можливості обміну інформацією між центром та закордонними представництвами. На думку ряду експертів, це був сумний день для дипломатії, оскільки прискорення інформаційних сполучень суттєво знизило автономність посольств. Даглас Баск вважав, що відсутність вчасних інструкцій, як правило, ще більше зв'язувала ініціативу послів за кордоном, які понад усе боялися зробити помилковий крок.

Як би там не було, з моменту винайдення телеграфу закордонне представництво стало більшою мірою виконавцем, ніж співавтором політичних рішень. Причетність дипломата до їх прийняття зменшувалася в міру зростання оперативності та контактів на рівні «центр—закордонна місія». А подальший розвиток телефонного зв'язку, радіо, телебачення, супутнико-

вих систем наклав відбиток на темпи та специфіку дипломатичної діяльності.

А втім, жоден із цих чинників не справив фундаментального впливу на природу дипломатичної діяльності. На початку нового тисячоліття ми маємо справу з новою ситуацією, коли бурхливий розвиток комп'ютерних, цифрових технологій зумовлює кардинальні зміни в основах дипломатичної діяльності.

Наведемо результати дослідження, проведеного в Гарвардському університеті, яке передбачило для приватних компаній таку градацію залежно від рівня застосування інформаційних технологій:

— стратегічна група (strategic group), тобто фірми, для яких безпроблемне функціонування інформаційних мереж має ключове, стратегічне значення;

— переломна група (turnaround group), тобто фірми, де успіх безпосередньо не залежить від ефективного використання комп'ютерної техніки, але застосування нових можливостей має життєво важливе значення на перспективу;

— фабрична група (factory group), тобто підприємства, які використовують інформаційні технології для заощадження коштів і забезпечення безперебійної діяльності, але більше зацікавлені у збереженні наявних комп'ютерних систем, а не в їх постійному оновленні;

— другорядна група (support group), тобто фірми, для яких використання інформаційних технологій не має ключового значення¹.

Було б некоректним проводити тут повну паралель з діяльністю державних установ, проте певною мірою цю градацію можна застосувати і щодо них. Оскільки постійне і безперебійне надходження інформації до Міністерства закордонних справ, закордонних місій та інших джерел є принципово важливим для виконання основних завдань цієї державної установи, вона має бути зарахована принаймні до другої, «переломної» групи. При цьому досвід міністерств закордонних справ провідних західних країн, міжнародних організацій та NGO's дає підстави стверджувати, що місце МЗС та інших дипломатичних установ — уже не в другій, а в «стратегічній» першій групі.

Інформаційні технології (ІТ) дедалі більше перетворюються на інструмент політичного впливу. Миттєве розповсюджен-

ня новин в Інтернеті означає, що МЗС мають працювати, збирати і розповсюджувати інформацію швидше, ніж у минулому, аби постійно тримати політичне керівництво країни у курсі подій та давати своєчасні рекомендації щодо реагування на ту чи іншу подію.

Інформаційні системи, беручи до уваги насамперед внутрішні комп'ютерні мережі, мають значний потенціал впливу на виконання дипломатією її повсякденних завдань, зокрема на адміністративну діяльність, захист економічних інтересів, зв'язки з громадськістю, консульську роботу тощо.

Використання ІТ полегшує виконання міністерством його координуючих функцій у міру того, як інші державні установи чимраз більше залучаються до діяльності на міжнародній арені. Комп'ютерна мережа створює можливості для безперервного спілкування МЗС з іншими установами, надання йому оперативної інформації.

Більшість міністерств закордонних справ стоїть перед необхідністю заощадження бюджетних коштів. ІТ дають змогу досягнути кращого результату за меншої собівартості.

Починаючи з 1990-х років, спостерігається якісний стрибок у використанні комп'ютерної техніки дипломатичними службами світу. Вже в 1993 р. той же британський Форін Офіс одержав премію британської промисловості за нову комп'ютерну мережу, запроваджену в міністерстві². Станом на 1999 р. 16,4% усіх британських дипломатичних та консульських місій мали власні веб-сайти та були об'єднані між собою в комп'ютерну мережу. Ця система, як і аналогічні мережі в європейських МЗС, забезпечила автоматизацію документообігу та комунікацій в рамках міністерства.

У 1992 р. Держдепартамент Сполучених Штатів уперше почав розповсюджувати в електронному вигляді на комп'ютерних компакт-дисках підшивку циркулярних листів, які регулюють діяльність міністерства та закордонних місій (багатотомне видання, на роздрук і розсилання якого закордонними установами щороку витрачалися значні кошти). Як виявилось, собівартість одного компакт-диска, який містить такий обсяг інформації, що раніше потребував багатьох томів, становить два долари. Щорічне заощадження становило 500 тис. дол. Перехід на використання електронної бази даних мав, крім фінансової вигоди, інші численні переваги. На відміну від друкова-

ного варіанта, який випускався щорічно, він підлягає щоквартальній актуалізації й містить повну базу даних американської дипломатичної служби, порівняно просту в користуванні. Нині Держдепартамент практично повністю припинив випуск підшивок циркулярних листів у друкованому вигляді³.

Іншим цікавим прикладом заощадження коштів МЗС завдяки активному запровадженню інформаційних технологій є системи фінансово-адміністративного контролінгу, що вже тривалий час функціонують у дипломатичних службах Великої Британії, Франції, Австрії, Швейцарії та Нової Зеландії.

У 1995 р. в одному з аналітичних листів ЦРУ так звана кібернетична війна була поставлена за рівнем небезпечності для американських національних інтересів на четверте місце після застосування атомної, біологічної та хімічної зброї. Та обставина, що в економіці, промисловості, фінансово-банківських системах держав світу дедалі ширше застосовуються новітні інформаційні технології, робить людське суспільство більш вразливим для небезпек, пов'язаних з використанням комп'ютерів.

2000 р. став особливо показовим у цьому плані. Досить згадати панічні прогнози щодо глобального падіння комп'ютерних систем внаслідок так званої «проблеми 2000», які, на щастя, не виправдалися. Але минуло п'ять місяців, і 4 травня понад мільйон комп'ютерів по всьому світові, навіть в урядових структурах, включаючи Пентагон, стали жертвами вірусної атаки, спричиненої, як вважається, школярем-вундеркіндом із Філіппін. Коментуючи цю подію на сторінках «Ді Вельт», голова найбільшого у світі концерну — виробника систем комп'ютерної безпеки в глобальній комп'ютерній мережі Computer Associates Чарлз Б. Венг заявив: «Те, що відбувається нині в Інтернеті, можна порівняти з часами, коли на вулицях міст з'явилися перші автомобілі. Тоді теж ніхто не думав про світлофори, розмітку чи знаки «стоп». Проте нині спільним завданням промисловості та урядів є потурбуватися про більшу безпеку в Інтернеті».

Міркування безпеки і захисту інформації традиційно мають для МЗС особливо вагоме значення. Регулярно працюючи з конфіденційними чи навіть таємними документами, ці установи мають забезпечувати відповідний захист, навіть передаючи відомості до найбільш віддалених регіонів світу.

Дещо спрощуючи, вимоги безпеки зводяться до забезпечен-

ня можливості зробити інформацію недосяжною в разі недозволеного втручання та захистити її від вірусів. З огляду на цю вимогу більшість сучасних МЗС не підключають свої внутрішні мережі до Інтернету чи інших відкритих інформаційних систем⁴.

Для МЗС характерна загальна тенденція до зниження кількості так званих захищених документів. Держдепартамент Сполучених Штатів оприлюднив інформацію, згідно з якою за період між липнем 1973 р. та лютим 1993 р. 72,8% усіх документів не потребували жодного грифа. 10,3% отримали найнижчу категорію секретності — «for limited official use», 13,1% документів мали конфіденційний характер («confidential»), 3,8% були таємними («secret») і 0,02% — цілком таємними («top secret») ⁵. Аналогічні дослідження проведено в інших міністерствах закордонних справ. Так, британський дослідник С. Ілдон повідомляє, що в одному із західних МЗС у результаті таких підрахунків з'ясувалося, що 94% усієї підготовленої інформації або взагалі мають відкритий характер, або підлягають лише елементарному захистові. Щоправда, ще в одному МЗС з'ясувалося, що лише 62,1% документації не підлягали будь-яким обмеженням у використанні, 26,7% призначалися для службового користування, 9,4% — були конфіденційними та 1,8% — таємними⁶.

Після завершення холодної війни з'явився такий термін, як «менеджмент ризиків», уперше запропонований американською Об'єднаною комісією з питань безпеки — підрозділом, тимчасово сформованим на початку 90-х років під егідою Міністерства оборони США та ЦРУ для оцінки нової ситуації, що склалася після розпаду Радянського Союзу й соціалістичного табору. Ця концепція передбачає збалансовану розробку необхідних заходів для захисту «чутливої» інформації з урахуванням існуючих на кожний момент небезпек, вразливих місць, наявних можливостей та коштів. Вона була створена на противагу старій політиці, яка мала на меті максимальне уникнення можливих ризиків.

Концепція менеджменту ризиків, хоча й була розроблена насамперед для використання військовими та розвідувальними установами, повною мірою застосовується в інших урядових структурах, що працюють з таємною інформацією, в тому числі в МЗС та закордонних представництвах. З появою цієї кон-

цепції з'явилася потреба в нових інформаційних продуктах, які, з одного боку, дали б міністерству можливість отримання повної інформації і присутності в комп'ютерних мережах, а з іншого — захистили б «чутливу» інформацію від небажаного втручання, тобто забезпечили належне використання закритої та відкритої інформації.

З березня 1994 р. у Великій Британії почалася реалізація урядової програми дій із захисту інформації на основі рекомендацій комісії, створеної за особистою вказівкою прем'єр-міністра. Програма передбачала цілу низку заходів, зокрема запровадження нової системи класифікації документів будь-якого рівня. Її зміст полягає у визначенні більш чітких критеріїв надання грифів секретності. Цікаво, що, як і при запровадженні багатьох інших інновацій у системах МЗС цієї країни, одна з причин здійснення цих кроків полягала у прагненні заощадити бюджетні кошти, оскільки будь-який документ із грифом секретності потребує особливих умов пересилання і користування, внаслідок чого зростають затрати міністерства.

Вже згадувана американська Об'єднана комісія з питань безпеки рекомендувала запровадити замість чинної системи з трьома рівнями секретності, які доповнюються 12 підкатегоріями, нову систему, яка поділяє класифіковану документацію на два рівні секретності.

Отже, інформаційна революція спонукає міністерства закордонних справ цілої низки країн Заходу шукати нових підходів у сфері захисту інформації. Поширюється визнання того, що міркування безпеки не повинні надто обмежувати використання інформаційних систем, оскільки в них міститься значний потенціал для підвищення ефективності діяльності МЗС. Дозволимо собі стверджувати, що в Україні ці нові підходи поки не прищепилися і старе прагнення максимально уникнути будь-яких ризиків психологічно превалує.

На користь рестриктивних підходів, більшою мірою характерних для часів «холодної війни», ніж для сучасної епохи інформаційної революції, працює і стереотипна думка, що інформація, з якою мають справу МЗС, здебільшого цілком таємна. Про те, що це навряд чи відповідає дійсності, говорять вищенаведені цифри щодо реальної кількості документів, які заслуговують грифів таємності, у користуванні дипломатичної

служби США. Прочитуємо витяг із висновків спеціальної комісії, яка аналізувала цю проблему в США в 1984–1985 рр.: «...Очевидно, що обсяг секретних документів непомірно зріс. Безперечно, міністерство оборони потребує інформаційного захисту багатьох справ, якими йому доводиться займатися. Проте величезна кількість документів отримує грифи таємності невиправдано, як невиправданий і вибір грифів, які їм надаються... І хоча ніхто не забороняє перешкоджати зловживанням у цій сфері, мало хто має час для суперечок з тими, хто ці зловживання вчиняє»⁷.

Варто принаймні розглянути можливість використання концепції «менеджменту ризиків» у сфері захисту інформації в нашій державі, враховуючи при цьому і необхідність створення сприятливих умов розвитку комп'ютерних мереж в державних установах, насамперед в МЗС, присутність якого в Інтернеті має стати обличчям України в глобальних інформаційних системах.

Принагідно додамо, що, за нашою оцінкою, в Німеччині режим безпеки є більш ліберальним, ніж у країнах колишнього СРСР. Наприклад, у МЗС ФРН може увійти та вільно пересуватися будь-який власник дипломатичної акредитаційної картки. 29 січня 2000 р. у міністерстві вперше був проведений день відкритих дверей, коли будь-який бажаючий міг оглянути всі приміщення, в тому числі особистий кабінет міністра і навіть спостерігати за його роботою. Протягом дня міністерство відвідали 25 тис. осіб. Ця акція була проведена з метою подолання хибного уявлення про МЗС як абсолютно засекречену установу⁸.

Що стосується факторів, які на практиці потребують уваги при використанні сучасних інформаційних технологій у державних установах, наприклад при створенні комп'ютерної мережі в МЗС, то західні експерти виділяють такі ключові моменти.

— Використання інформаційних технологій не повинно бути питанням лише технічного персоналу. Рекомендується від самого початку призначити відповідальну особу з керівної ланки установи, яка б координувала та керувала діяльністю технічного персоналу.

— Міністерству, як правило, потрібні не найсучасніші технології, а системи, що працюють ефективно. Іншими словами,

слід за можливістю користуватися випробуваним програмним та апаратним забезпеченням.

— При запровадженні нових інформаційних технологій варто мати на увазі, що жодна галузь не розвивається так швидко, як комп'ютерна. Тому треба завчасно потурбуватися, щоб жоден крок не блокував шляхи для подальшого її розвитку.

— Користувачі нових технологій, скажімо, дипломати, які працюватимуть у єдиній мережі, повинні брати участь у формуванні концепції запровадження сучасних систем.

— На всіх комп'ютерах у мережі має стояти ідентичний набір програмного забезпечення. Досвід МЗС ФРН також свідчить, що коли цей набір мало відрізняється від поширених програм, установлених на домашніх персональних комп'ютерах, це сприяє швидкій адаптації персоналу до роботи в мережі.

— Слід заздалегідь передбачати регулярну ревізію апаратного і програмного забезпечення. В міру його старіння воно має замінятися на сучасне.

— Створювати нові комунікаційні системи слід «із запасом», тобто виходити з того, що інформаційні потреби з часом досить швидко зростають.

Важливими і поки мало дослідженими є соціальні та структурні аспекти запровадження нових інформаційних технологій в МЗС та інших державних установах. У більшості західних міністерств закордонних справ широке запровадження інформаційних технологій уже привело до фактичного злиття підрозділів, відповідальних за зв'язок із закордонними місіями, та підрозділів, відповідальних за комп'ютерне забезпечення. Наприклад, Міністерство закордонних справ та торгівлі Канади реалізувало програму перекваліфікації співробітників свого управління комунікацій («communications branch») на «менеджерів інформаційних систем».

Нові інформаційні системи суттєво змінили способи виконання міністерством його політичних завдань. Досвід роботи багатьох урядових структур на Заході свідчить, що нові технології можуть спричинити неочікувані зміни в їх організаційній структурі. Більше того, дослідники цієї теми певний час дотримувалися думки, що «організація урядових установ у майбутньому буде напряму прив'язуватися до їх комп'ютерних мереж»⁹.

Інші фахівці звертають увагу на подвійний вплив інфор-

маційних технологій на роботу урядових установ. Вони можуть надати їй більш рутинного, механічного характеру або, навпаки, розширити свободу діяльності, поле компетенції державних службовців — користувачів комп'ютерних мереж; з одного боку, їх можна використати для посилення ієрархічного контролю, а з іншого — для заохочення власної ініціативи співробітників та підвищення їх кваліфікації¹⁰.

Зазначені дилеми незабаром постануть і перед керівниками міністерств і відомств в Україні. У цьому контексті цікавим є досвід приватних фірм на Заході, де запровадження комп'ютерних мереж привело до спрощення ієрархічних структур. Нерідко наслідком було скасування низки керівних посад середньої ланки, зростання відповідальності окремих співробітників, гнучкості в розподілі функціональних обов'язків тощо.

У 90-х роках прогнозувалося, що великий бізнес початку ХХІ ст. складатиметься з окремих груп, «команд» фахівців, підпорядкованих безпосередньо керівництву фірми, без середньої ланки менеджменту. «Ці підприємства більше нагадуватимуть за своєю структурою симфонічні оркестри», — писав П. Ф. Дракер у дослідженні «Прихід нових організаційних структур» (1988)¹¹. Досвід сучасних фірм, принаймні тих, які працюють у сфері розробки програмного забезпечення в комп'ютерній галузі, демонструє, що цей прогноз виправдується.

Вже в 2000 р. журнал «Бізнес уїк» написав, що в ХХ ст. основною формою організації праці була піраміда, а в ХХІ ст. нею стане віртуальна мережа.

Інформаційна революція провела нині чітку лінію між традиційними методами організації праці та інноваційними схемами. Більшість нових фірм, насамперед у галузі інформаційних технологій, віддають перевагу горизонтальним ієрархіям та мобільному менеджменту. За словами члена правління німецького енергетичного концерну RWE Д. Швеєра, «коли всі письмові столи об'єднані в одну мережу, керівні ланки втрачають свої традиційні функції»¹². Під тиском двох основних чинників — зростаючої конкуренції та розвитку інформаційних технологій — великі концерни Заходу змушені шукати нових шляхів організації праці. Як наслідок, сильні, гнучкі команди витісняють громіздкі вертикальні комунікаційні структури. Навколо сучасного менеджера виникають, працюють, зникають і

знову виникають команди експертів, метою яких є якомога скоріше вирішення конкретних питань за якомога оптимальнішого використання ресурсів. Це передбачає необхідність пошуку нових форм оцінки праці, винагороди співробітників та планування їх кар'єрного просування. Адже робота в команді та кар'єрне просування — це два елементи, оптимальне поєднання яких ще не знайдене.

Аналіз першого десятиріччя активного застосування новітніх інформаційних технологій у дипломатичних службах Заходу дає підстави для таких загальних висновків.

Інформаційна революція зумовила кардинальні зміни у роботі дипломатичних відомств Заходу в 90-х роках, і динаміка цього процесу ще далеко не вичерпана. Комп'ютеризація міністерств і закордонних місій, їх об'єднання в спільні мережі, широке використання Інтернету та інших засобів комунікації викликають докорінні зміни в діяльності дипломатичних служб, сприяють їх більшій відкритості та мобільності.

Основними чинниками, які спонукають МЗС іти на такі зміни, є зростаюча роль інформаційних технологій як інструменту політичного впливу, прагнення використати нові можливості ІТ для виконання дипломатією її повсякденних завдань, включаючи координаційну діяльність, захист економічних інтересів, зв'язки з громадськістю, консульські питання тощо. Додатковими спонукальними факторами тут є заощадження бюджетних коштів та використання потенціалу молодого покоління дипломатів.

Широке використання ІТ дає можливість вивести на новий рівень і повністю перекласти на плечі техніки виконання суто механічних завдань контролю за діяльністю МЗС та закордонних відомств й оцінки їх фінансової ефективності. Для цього сучасні МЗС застосовують випробувані в приватному бізнесі програми контролінгу.

Повсюдне використання новітніх ІТ підвищує вразливість МЗС і закордонних відомств з точки зору вимог безпеки, проте міністерства свідомо йдуть на цей ризик, зважаючи на багаті можливості, що відкриваються завдяки новим інформаційним технологіям. Як наслідок, на зміну традиційній секретній діяльності і намаганням максимально виключити всі небезпеки приходиться концепція менеджменту ризиків — всебічного зва-

ження можливих небезпек та способів запобігання їм у кожному конкретному випадку.

Широке застосування інформаційних технологій може привести в МЗС до ефекту, що спостерігається у практиці приватного бізнесу, де комп'ютеризація нерідко спричиняє падіння або спрощення вертикальних ієрархій організації праці, зрушення середньої керівної ланки, виникнення мобільних малих робочих груп або так званих команд, які створюються для вирішення конкретних — відносно вузьких — завдань. Деякі організаційні зміни, що відбулися в МЗС країн Заходу останніми роками, свідчать про виникнення такої тенденції і в дипломатичній службі України.

¹ Cash J. Corporate Information Systems Management. Irwin: 1992. — P. 42—45.

² У 1992 р. на запровадження нових інформаційних технологій у Форін Офісі на десятирічний термін було виділено 32,5 млн. фунтів стерлінгів. Порівняно з грошима, що витрачаються на такі цілі, наприклад великими банками, йдеться про досить помірну суму.

³ У МЗС ФРН така практика ще не налагоджена.

⁴ Найпоширенішою практикою, зокрема в МЗС США та Великої Британії, є підключення до інтернету окремих персональних комп'ютерів чи відокремлених мереж, завдяки чому міністерство отримує інформацію ззовні, не відкриваючи для сторонніх користувачів власних систем. Те саме стосується закордонних місій.

⁵ Reinventing Government: Change at State. Washington, 1993. — P. 63.

⁶ Eldon. «From Quill Pen to Satellite», Foreign Ministries in the Information Age. London, 1996. — P. 10.

⁷ Полмар Н., Аллен Т. Б. Энциклопедия шпионажа. 1999. — С. 564.

⁸ Volkswanderung im Aubenamt/Suddeutsche Zeitung. 2000. 31.01.

⁹ Haigh R. Communications in the 21st Century. New York, 1981. — P. 139.

¹⁰ Walton E. Up und Running: Integrating It and the Organization. Cfvbridge, Mass. 1989.

¹¹ Drucker F. The Coming of the new Organization// Harvard Business Review. 1988. Januar — February. — P. 45—53.

¹² Bissinger M., Kundt D., Schweer D., Konsens oder Konflikt? Hamburg. — S. 169.

* * *

Сергій ПИРОЖКОВ

Енергетична безпека та транзитний потенціал України: зовнішньополітичні аспекти

Народився 20 червня 1948 р. Доктор економічних наук, професор, академік НАН України, заступник Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, директор Національного інституту проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. Автор праць з проблем демографії та економіки народонаселення, методології прогнозування соціальних процесів, концептуальних засад економічної та національної безпеки. Засновник та організатор Національного інституту стратегічних досліджень та Національного інституту українсько-російських відносин при Раді національної безпеки і оборони України (1992—2000). Нагороджений премією НАН України ім. М. Туган-Барановського, орденом «За заслуги» III ступеня. Обраний членом Світової та Європейської асоціації народонаселення, Європейської асоціації демографічних наук; почесним членом Академії суспільних наук.

Енергетична безпека України та чинники, що її визначають

Енергетична безпека України сьогодні є одним з болючих питань політичного та економічного розвитку держави й обговорюється не тільки серед науковців, урядовців, але і політиків, пересічних громадян. Адже від енергозабезпечення залежить не тільки стале функціонування промисловості і сільськогосподарства, але і нормальна життєдіяльність людей.

У Посланні Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI століття «Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000—2004 роки» зазначено: «Для України є лише один можливий шлях довгострокового

стабільного зростання. Це розширення внутрішнього ринку та підвищення конкурентоспроможності національної економіки, її окремих виробництв і галузей... Це завдання має реалізуватися через... запровадження надійної системи енергозабезпечення та енергозбереження; ...утвердження України як транзитної держави, розвиток інформаційних систем».

Надійне функціонування промисловості, сільського господарства, інших галузей економіки та комунально-побутової сфери України вимагає випереджаючого розвитку енергетичного комплексу. Тому сталий розвиток енергетичного комплексу, ефективне використання енергії шляхом застосування енергозберігаючих, екобезпечних технологій у виробництві та побуті можуть розглядатися як основні напрями забезпечення енергетичної безпеки держави.

В той же час, за свідченням науковців і практиків, існуючий ступень відповідності рівня розвитку ПЕК вимогам енергетичної безпеки є неприпустимо низьким, що стає перешкодою на шляху стабілізації і розвитку усього господарського комплексу. У структурі собівартості продукції українських підприємств частка палива та енергії коливається від 10 до 80% при середньому значенні цього показника 25%.

Енергетична безпека держави визначається можливостями останньої гарантовано забезпечувати свої поточні і перспективні потреби у якісній та економічно доступній енергії з урахуванням імовірності особливих режимів функціонування стабільної економіки як у сталому політичному середовищі, так і у надзвичайних ситуаціях.

Цілком очевидно, що для країн з розвинутою промисловістю, до яких належить й Україна, в сучасних умовах для забезпечення економічного зростання необхідний випереджаючий розвиток енергетичного комплексу. Індустріальне суспільство потребує дедалі більше енергії. Від гарантованого забезпечення суспільних потреб в енергетичних ресурсах залежить функціонування усіх елементів життєзабезпечення країни. Саме тому енергетична безпека є однією з найважливіших складових економічної безпеки будь-якої держави.

В даний час, коли спостерігається деяке пожвавлення економічного розвитку, слід очікувати посилення загрози економічній безпеці України внаслідок відсутності гарантій надходження у необхідних обсягах та якості сировини й енерго-

носіїв. До того ж експорт (включаючи експорт транспортних послуг, зокрема у ПЕК) не забезпечує валютні потреби держави на закупівлю енергоносіїв. Тільки послабивши залежність виробництва від надмірних витрат ресурсів, можна вивільнити фінансові, матеріальні і трудові ресурси для соціально-економічного розвитку на новій технологічній основі. Крім вирішення питань енергозбереження безпосередньо в галузях економіки, нафтогазотранспортного комплексу, слід вести активні дії щодо поглиблення ступеня (глибини) переробки нафти на вітчизняних НПЗ. За розрахунками російських фахівців, вкладання коштів в удосконалення технологій нафтопереробки в 2,5–3 рази вигідніше, ніж нарощування нафтовидобутку.

Але на енергетичну безпеку України значною мірою впливають і зовнішні чинники, що сьогодні дедалі більше стають впливовими факторами у геополітичній стратегії держави. Це і транспортування енергоносіїв з Росії в обхід України, і невизначеність маршрутів транспортування каспійської нафти, і реалізація проекту «Енергоострів», і проблеми утворення міжнародних консорціумів щодо добудови та експлуатації нафтової інфраструктури в Україні. Незважаючи на неодноразові заяви про необхідність диверсифікувати шляхи надходження енергоносіїв в Україну, практично у даному напрямі зроблено вкрай недостатньо.

Напруження у цій ситуації зумовлено тим, що досі залишаються не визначеними параметри співпраці з Росією та іншими країнами в енергетичній сфері, насамперед щодо реалізації транзитного потенціалу України як у нафтовій, так і у газовій сферах.

Протягом останніх років активізується діяльність російських урядових і бізнесових кіл щодо реалізації проектів транзиту енергоносіїв в обхід території України. Як альтернатива, Росією активізовані роботи щодо забезпечення транспортування газу трубопроводом Ямал – Західна Європа та увійшла у завершальну стадію реалізація проекту «Блакитний потік». Поетапна реалізація проектів будівництва обхідних газопроводів, за розрахунками фахівців РАТ «Газпром», дасть можливість Росії вже до 2003 р. дещо зменшити обсяги транспортування газу через Україну, а ще через 8–12 років Росія при експорті газу взагалі зможе обійтися без послуг України.

З метою зменшення своєї транзитної залежності від Ук-

раїни, Росія завершує будівництво нафтопроводу Суходольна—Родіонівська, що дасть можливість прокачувати нафту, обминаючи систему підприємства Придніпровських магістральних нафтопроводів України.

Попередній уряд України, взявши на себе вирішення проблеми та маючи у своєму розпорядженні реальні важелі впливу на російську сторону, щоб мінімізувати негативні наслідки будівництва Суходольної—Родіонівської так нічого і не спромігся зробити. Далося взнаки і те, що існуючі нафтотранспортні підприємства України проводили кожне свою політику щодо транзиту нафти. Була фактично відсутня централізована державна політика в цій сфері. З утворенням «Укртранснафти» держава дістала можливість реалізації своїх інтересів безпосередньо.

Крім цього, РФ здійснює заходи щодо побудови Балтійської трубопровідної системи (БТС), яка забезпечить прямий вихід російської нафти на світовий ринок через порт Приморськ у Балтійському морі.

У цьому контексті заслуговують на увагу дії РФ, спрямовані на зменшення шансів України щодо транспортування каспійської нафти до Європи через термінал у порту Південний та нафтопровід Одеса—Броди. Йдеться перш за все про розробку спільного з Румунією проекту транспортування каспійської нафти від Новоросійська до порту Констанца з наступною її реалізацією в Європі через майбутній нафтопровід Констанца—Трієст (ТКТ), а також про вивчення Росією питання щодо будівництва разом з Болгарією та Грецією нафтопроводу Бургас (Болгарія) — Александруполіс (Греція).

Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що існуючі нині численні загрози енергетичній безпеці України зумовлені низкою внутрішніх і зовнішніх чинників.

До найбільш впливових внутрішніх факторів належать:

— недостатня прозорість нафтогазового ринку; застосування так званого «ручного» управління; відсутність належного контролю за корисливими діями трейдерів, які фактично монополізували ринки поставлення енергоресурсів. Як наслідок — ненадходження до бюджету значної частки плати за спожиті енергоносії;

— надмірна енергоемність валового внутрішнього продукту;

- застарілість і високий рівень зношеності основної частини енергетичних потужностей;
- недостатній обсяг інвестицій у розвиток галузей ПЕК;
- недостатній рівень власного виробництва устаткування та матеріалів для ПЕК;
- відсутність власного виробництва ядерного палива (за наявності покладів уранової руди) і забезпечення повного ядерного циклу;

— недосконалість нормативно-правового забезпечення функціонування та розвитку галузей ПЕК у ринкових умовах.

Серед зовнішніх факторів найважливішими є:

- високий рівень монополізації поставляння імпортних паливно-енергетичних ресурсів;
- залежність від імпорту значної частини виробничого устаткування, матеріалів і послуг для галузей ПЕК.

У зв'язку з цим виникає нагальна потреба прийняття на державному рівні стратегії, спрямованої на підвищення енергетичної безпеки України, вирішення таких проблем:

- забезпечення платоспроможності внутрішнього ринку та прозорості операцій з поставляння і реалізації енергоносіїв;
- удосконалення управління ПЕК;
- зміцнення власної паливно-енергетичної бази, організації власного виробництва паливних елементів для ядерної енергетики;
- розвитку енергетичного машинобудування з метою забезпечення паливно-енергетичних галузей технологічним устаткуванням, приладами та матеріалами вітчизняного виробництва;
- залучення внутрішніх та іноземних інвестицій у розвиток галузей ПЕК на основі впровадження прогресивних технологій генерування, промислового використання та споживання енергії;
- нормалізації ринкових взаємовідносин між виробниками та споживачами паливно-енергетичних ресурсів в умовах реформування економіки;
- удосконалення цінової і тарифної політики в галузі паливно-енергетичних ресурсів;
- активного застосування адміністративних, нормативно-правових та економічних важелів у справі ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів та енергозбереження;
- зменшення залежності національної економіки від імпор-

ту палива на основі розвитку власного виробництва і диверсифікації джерел надходження енергоносіїв;

- використання нетрадиційних джерел отримання енергії;
- підвищення екологічної безпеки при виробництві, транспортуванні і споживанні палива та енергії.

Вади структури енергоспоживання в Україні

На нинішньому етапі економічного розвитку України першочергового значення набувають заходи з підвищення неприпустимо низького ступеня відповідності паливно-енергетичного господарства вимогам енергетичної безпеки країни, який стає перешкодою на шляху стабілізації і розвитку всього господарського комплексу.

Більшість промислових країн світу є імпортерами енергоносіїв і намагаються максимально раціонально урізноманітнити (диверсифікувати) джерела поставок енергоносіїв. У свою чергу країни-постачальники паливно-енергетичних ресурсів проводять політику диверсифікації експорту, оскільки бажають уникнути надмірної залежності від ринку певної країни або групи країн.

Україна належить до енергодефіцитних країн — за рахунок власних джерел вона задовольняє менш ніж 50% своїх потреб у паливно-енергетичних ресурсах. Водночас вітчизняна економіка характеризується надмірними витратами енергетичних ресурсів на одиницю валового внутрішнього продукту, що зумовлено великою питомою вагою важкої промисловості з характерною для неї високою енергоемністю продукції, а також використанням застарілих енерговитратних технологій, фізичною спрацьованістю основних фондів.

Україна залишається найбільш енерговитратною країною у світі (1,5% світового споживання електроенергії при 1% населення). На 1 дол. США ВВП ми витрачаємо майже у 5,5 разів більше, ніж країни Центральної Європи і в 12 разів більше порівняно з країнами ОЕСР. У 2000 р. Україна використала 73,4 млрд куб. м газу, в т.ч. 60,7 млрд — імпортованого. Газоспоживання у 2000 р. скоротилося порівняно з 1999 р., на 2,3 млрд куб. м. Безпосередньо споживачі використали у 2000 році 65,7 млрд куб. м (у 1999 — 67,8 млрд), 7,7 млрд куб. м пішло на технологічні потреби.

Питомі витрати енергоносіїв на виробництво основних видів продукції в Україні у 1,5–3,5 раза вищі, ніж у розвинутих країнах світу.

Висока енергоємність продукції, особливо в умовах імпорту енергоносіїв, зумовлює її високу собівартість, а відтак — зменшує конкурентоспроможність української продукції не лише на зовнішніх ринках, але й на внутрішньому ринку.

Для забезпечення енергетичної безпеки назрілими є: структурна перебудова найважливіших галузей економіки на базі застосування новітніх технологій і прогресивної організації виробництва, входження України у більш широкий світовий економічний простір, координація з економічними партнерами у структурній, грошово-кредитній, енергетичній, транспортній, соціальній сферах, відновлення втрачених ринків. Без цього неможливо відновити порушені економічні пропорції та технологічні зв'язки. Сама по собі відкритість української економіки не компенсує ефекту внутрішньогосподарських пропорцій.

Розглянемо більш детально існуючу в Україні структуру енергоспоживання і зіставимо її з аналогічною структурою деяких інших країн, що відчувають певну енергетичну залежність від імпорту енергоносіїв. Перш за все зазначимо, що в Україні ця структура вкрай нерациональна і за останні роки ще погіршилася, оскільки орієнтується все більше на імпортні ресурси.

Провідні країни світу забезпечують вигідні для себе структури енергоспоживання та паливно-енергетичних балансів шляхом створення ефективних енергетичних стратегій та сприятливого для їх реалізації законодавства. В основу цих стратегій покладено орієнтацію на використання власних енергетичних ресурсів.

З точки зору формування структури цього балансу, для України показовими є Китай і Польща, які також мають відносно великі поклади та обсяги видобутку вугілля, менше — нафти і газу. Наведемо такі дані щодо структури споживання первинних енергоносіїв (у %) цими країнами та Україною у 1999 р.:

Країна	Нафта	Природний газ	Вугілля	Атомна енергія	Гідроенергія
Україна	10,5	45,5	27,0	14,2	2,8
Китай	21,8	2,0	70,5	0,4	5,3
Польща	20,8	10,4	87,8	0	1,2

Частка вуглеводнів (нафти і газу) у загальному обсязі споживання паливно-енергетичних ресурсів сягає в Україні 56%. В цілому це відповідає характерному для промислово розвинутих країн становищу, однак на нафту при цьому припадає приблизно дві третини спожитих вуглеводнів, а на газ — одна, тоді як для України характерне обернене співвідношення. Дуже мала частка вугілля, покладів якого вистачить на багато століть. Таким чином, Україна має гіпертрофовану структуру споживання ПЕР і високу залежність економіки від зовнішніх поставок природного газу.

Жодна країна світу не будує свою енергетичну стратегію на імпортованому паливі, ігноруючи власні енергоносії.

Стратегічні завдання виходу ПЕК України на зовнішні ринки

Слід чітко уявляти, що розв'язання цих завдань і нормальне функціонування вітчизняної економіки неможливе без запозичення передових технологій Заходу та без надходження ресурсів зі Сходу. Україна приречена на роль мосту між Європою та Азією, в тому числі і за транзитним призначенням. Але головний інтерес України — посісти таке місце у світовому поділі праці, міжнародній торгівлі та фінансах, яке б відповідало її природним, трудовим та інтелектуальним ресурсам, сприяло реалізації потенціалу впливової європейської держави.

Стратегічним завданням зовнішньоекономічної діяльності України має стати пошук альтернативних джерел нафто- і газопостачання та сприяння реалізації заходів щодо зменшення енергетичної залежності нашої держави від одного постачальника. Сприяти цьому, на нашу думку, могли б такі фактори:

- більш активна участь українських нафтових компаній у нафтодобувних консорціумах країн прикаспійського регіону та в інших регіонах СНД і світу;

- участь в освоєнні світових нафтових і газових ринків; розширення поставок обладнання для компресорних станцій, інших технічних засобів виробництва у паливно-енергетичному комплексі;

- розгляд та якнайшвидше вирішення питання щодо створення національного танкерного флоту, будівництво сучасних танкерів на експорт перш за все у країни ОЧЕС;

— завершення будівництва інфраструктури, введення в експлуатацію та подальший розвиток української частини Євро-Азіатського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК);

— вжиття конкретних заходів щодо реалізації намагань окремих держав Центральної Азії урізноманітнити шляхи транспортування власного природного газу до країн Європи.

Звичайно, відомі здобутки України на терені реалізації домовленостей між президентами нашої країни і Туркменістану та Договору між Туркменістаном й Україною про поставляння природного газу з Туркменістану в Україну в 2002–2006 рр. від 14 травня 2001 р. За цим договором туркменська сторона забезпечить поставляння туркменського природного газу в Україну на кордоні Узбекистану з Казахстаном в 2002–2006 рр. в обсягах: 40 млрд куб. м — у 2002 р.; до 50 млрд — у 2003–2005 рр.; до 60 млрд — у 2006 р. У 2002 р. ціна газу становитиме 42 дол. США за 1000 куб. м.

Частину туркменського газу Україна повинна оплачувати так званими інвестиційними проектами, тобто беручи участь у будівельних та інших роботах, що здійснюються на території країни-постачальника газу. До переліку зазначених проектів свого часу були включені реконструкція мосту, будівництво заводу з виробництва соди, об'єктів нафтогазової галузі. В цілому планується реалізувати на туркменській території 20 українсько–туркменських проектів на загальну суму 412 млн. дол. США.

Реалізуючи ці домовленості, нещодавно українська компанія Укргазбуд закінчила спорудження в Туркменістані 53-кілометрового газопроводу-відводу високого тиску Котурдепинської газокompресорної станції, за рахунок чого збільшено її потужності. Зараз вона може помпувати в російському напрямі 10 млн куб. м газу на добу, а не 3,5 млн, як було раніше. Спорудження газопроводу та реконструкція Котурдепинської газокompресорної станції коштували Туркменістану 8 млн дол. США.

Туркменістан розглядає можливість залучення України до програми створення власного парку нафтоналивних танкерів. Він готує десятирічну програму створення танкерної бази для роботи в Каспійському морі. Потреба країни в танкерному флоті на найближчу перспективу оцінюється в розмірі 5 нафтоналивних танкерів дедвейтом 5000 т (будівництво можна

здійснювати в рахунок оплати газу. На таких умовах Київський судноремонтно-суднобудівний завод уже споруджує 2 суховантажні кораблі дедвейтом 4500 т класу «ріка – море» для «Газпрому»).

Сьогодні є три трубопровідні шляхи транспортування туркменського газу в Україну, з яких найкоротший має довжину 1831 км, найдовший – 2078 км. В оплату за транзит наша держава віддає 30–40% газу (натурою, який потім реалізується компанією Itera).

При цьому, на думку експертів, навіть якщо ціна на російський і туркменський газ виявилася ідентичною, перевагу слід було б надавати туркменському, бо тоді Україна отримує досить місткий ринок збуту для своїх товарів і послуг. Якщо брати половину від вартості 50 млрд куб. м газу, то це понад 1 млрд дол. США щорічно. Саме на таку суму українські підприємства щороку повинні виробляти товари й послуги для експорту в Туркменістан, зберігаючи велику кількість робочих місць.

Тільки згідно з підписаним 4 жовтня 2000 р. в Ашгабаті спільним розпорядженням президентів України і Туркменістану, в рахунок оплати туркменського газу, що надходитиме протягом 2001 р., українські фірми виконують роботи на загальну суму 243 млн дол. США. Так, цей документ передбачає укладання контрактів з українськими підприємствами на проектування і будівництво «під ключ» нової лінійної компресорної станції на родовищі Дерялик вартістю 90 млн дол. США (разом з експортом устаткування); на реконструкцію та модернізацію технологічних установок туркменського виробничого об'єднання МАРИАЗОТ вартістю 30 млн дол.; на проектування та будівництво залізничного мосту через річку Амудар'я в районі міста Атамурат вартістю 123 млн дол..

Під час травневого візиту до Києва Президента Туркменістану українські урядовці знову порушували питання про можливий видобуток газу на туркменській території. Можливо, саме ця держава стане першою з тих, де українські компанії зуміють налагодити видобуток вуглеводнів.

За попередньою інформацією, Україна отримає від Туркменістану в роботу дві ділянки на суходолі і дві – на каспійському шельфі.

План робіт на наступні 5 років між партнерами ще тільки

погоджується. В ньому можна врахувати ще кілька нових проєктів, наприклад: про допомогу українських фахівців у зниженні рівня ґрунтових вод в районі туркменської столиці, про освоєння виробництва за українськими технологіями труб діаметром 1,2–1,5 м на Безмеїнському заводі залізобетонних конструкцій. Можливий і прямий бартер на металопрокат та металовироби, буровий інструмент, автобуси, преси тощо.

Про плани ВАТ «Укрнафта» розпочати у лютому 2001 р. бурові роботи з видобування нафти в Росії повідомив у грудні 2000 р. голова правління ВАТ О.Салмін, який заявив: «Наші підприємства будуть працювати у Сибіру та отримувати валюту. Підприємства України планують не тільки здійснювати за кордоном бурові роботи, але й брати нафтові родовища у концесію, зокрема в Узбекистані і Казахстані, планують освоювати нафтові родовища в Йемені та Лівії. Компанія має намір видобувати додатково за рубежом близько 1 млн т нафти».

Згідно з дослідженнями фахівців концерну Туркменгеологія та американської компанії Western Geophysical, запаси нафти у туркменській частині шельфу Каспійського моря становлять 11 млрд т, газу — 5,5 трил. куб. м. Створений у країні інвестиційний клімат навіть західні експерти визнають цілком придатним для ефективної роботи (Туркменистан зумів залучити понад 14 млрд дол. інвестицій США, тобто приблизно по 3,5 тис. дол. на одного мешканця). Нині в Туркменистані зареєстровано 651 підприємство за участю іноземного капіталу з 57 країн світу (Туреччини — 38%, Ірану — 12%, Росії — 11%). З українським капіталом в Туркменистані працює 12 підприємств — у сфері торгівлі, авіаперевезень, будівництва, реконструкції нафтогазових об'єктів. Але безпосередньо видобутку вуглеводнів на туркменській території українські фірми ще не ведуть. Видобуток українськими спеціалістами вуглеводнів у Туркменистані може перевести енергетичне співробітництво двох країн у нову якість.

Україна має всі можливості щодо активізації експансії свого капіталу і до інших країн світу. У цьому контексті доречно згадати, що у жовтні 2000 р. під час візиту Президента України до Узбекистану нашій країні було запропоновано отримати в концесію (насправді йшлося про участь у тендері) території, на якій можна видобувати нафту і газ. За умовами тендеру, роз-

робники території отримують у власність 50% продукції, а також матимуть пільги на послуги транспортування нафти і газу.

У цьому напрямі відбуваються ділові контакти між Україною та повноважними державними структурами Узбекистану. У липні 2001 р. українська делегація на чолі з А.Гончаруком провела переговори з Національною холдинговою компанією «Узбекнафтогаз» щодо можливої участі українських суб'єктів господарювання в освоєнні нафтогазових родовищ Узбекистану. Це дасть додаткові ресурси і фінансові джерела поповнення бюджету. Для України реалізація такого проекту стане значним кроком на шляху зміцнення власної енергетичної незалежності. НАК «Нафтогаз України» підготував низку пропозицій щодо співробітництва у нафтогазовій сфері Узбекистану, серед яких:

- розробка та облаштування газових і нафтових родовищ;
- спорудження газо- і нафтотранспортних систем;
- обладнання підземних сховищ (ПСГ);
- поставка устаткування для облаштування родовищ газу та нафти, ПСГ;
- поставка устаткування і труб для газо- та нафтотранспортних систем, включаючи компресорні агрегати, двигуни для компресорних станцій;
- спорудження та поставки блочно-комплектних автоматизованих газонаповнювальних компресорних станцій;
- проектування об'єктів нафтогазової галузі.

10% природного газу та 30% нафти країн Центральної Азії зосереджено в Узбекистані (видобуток становить відповідно 55,6 млрд куб. м та 8 млн т). Щодо іноземних інвесторів уряд здійснює політику «відкритих дверей». Зокрема, він готовий розглянути питання комбінованої оплати (устаткуванням і матеріалами, ноу-хау і сучасними технологіями) придбання ними акцій нафтогазових підприємств. Указом Президента Узбекистану (квітень 2000 р.) встановлюється ряд пільг інвесторам, у т.ч. ексклюзивне право на проведення на певній території пошукових і розвідувальних робіт з подальшою розробкою будь-якого з родовищ шляхом створення спільного підприємства або на умовах концесії, у т.ч. права власності і безперешкодного вивезення передбачених установчими документами СП або концесійним договором видобутих вуглеводнів, а також продуктів їх переробки. Створені СП з видобутку нафти й газу з почат-

ку своєї діяльності звільняються на 7 років від податку на прибуток. За інформацією представників НАК «Нафтогаз України», Узбекистан надав компанії для розробки два нафтогазових райони. Нині НАК очікує вихідну документацію для підготовки ТЕО.

У квітні 2001 р. «Нафтогаз України» підготував документи щодо відкриття в Іраку свого представництва з метою участі у наступному тендері з отримання права на розробку нафтових родовищ цієї країни. За існуючими умовами тендеру переможець отримує у перші роки розробки родовищ до 50% продукції для погашення своїх витрат і ще до 10% — на отримання прибутку. Родовища надаються у користування на 12 років.

Експорт Україною послуг щодо здійснення пошуково-розвідувальних, проектно-конструкторських, будівельно-монтажних і пуско-налагоджувальних робіт у нафтогазовій галузі приніс Україні у 2000 р. більш ніж 210 млн дол. США. Ці роботи представлені 4-ма основними сегментами.

1. Пуско-налагоджувальні, проектно-конструкторські та будівельно-монтажні роботи у сфері транспортування газу. Лідерами цього сектору є підприємства групи АТ «Мотор Січ», АТ «Укргазбуд», «УНЕГА Укрнафтогазбуд», «Укрзарубіжнонафтогазбуд», «Діпрогаз».

2. Пошуково-розвідувальні роботи в галузі видобутку нафти. Лідерами тут є російські підприємства групи «Укргазнафта», АТ «Букрос», ТОВ «Север», що належать українському капіталу.

3. Проектно-конструкторські та будівельно-монтажні роботи в галузі транспортування зрідженого газу. Лідером цього сектору в країнах СНД є АТ «ПівденДІПРОГаз» (Донецьк), що належить РАО «Газпром».

4. Проектно-конструкторські роботи в галузі транспортування нафти, нафтопереробки та нафтохімії. Це відповідно АТ «Інститут транспорту нафти», Державний трубний інститут (Дніпропетровськ), «Укрнафтохімпроект», НДІ нафти і газу, Технічний інститут нафти і газу (Івано-Франківськ), Львівський НДІ нафтохімії і нафтопереробки, Львівський експериментальний НДІ масел.

Можна навести ще кілька прикладів з питань успішної реалізації Україною свого науково-технічного й інтелектуального

потенціалу у паливно-енергетичній сфері у площині міжнародного співробітництва.

Харківський електротехнічний завод виготовить 1200 станцій управління з автоматизації технологічних процесів нафтодобування для АТ «Сургутнафтогаз». Завод виграв тендер, у якому брали участь також підприємства Росії та Білорусії.

Харківський завод «Потенціал» почав поставляти в Туркменістан комплекси високопродуктивних машин для електробуріння нафтових свердловин за контрактом державному концерну «Туркменнафта». Загальна вартість устаткування — 3,6 млн дол. США.

Енергетична безпека та реалізація нафтогазотранзитного потенціалу України

Наведені вище приклади міжнародного співробітництва України в нафтогазовому комплексі, безумовно, сприяють зменшенню її залежності від одноосібних поставок енергоносіїв з Російської Федерації, зміцнюють авторитет української держави, підвищують її посередницьку роль у транспортуванні нафти і газу від країн-видобувачів до країн-споживачів. Разом з тим добре відомо, що з перелічених вище завдань Україні належить зробити ще значно більше, ніж зроблено.

По-перше. До цього часу практично не реалізується потенціал щодо поставок в Україну зрідженого газу. За свідченням науковців, перспективним для України є створення морських газотранспортних систем з доставки до України природного газу у великих обсягах у зрідженому стані (за такою схемою забезпечує свої потреби в газі Японія). Купувати скраплений газ можна на Близькому Сході, в Алжирі тощо. Можна зріджувати газ, що видобуватиметься на власних морських родовищах Україною. Газ доцільно транспортувати до Криму, де є Глібівське підземне сховище ємністю до 4 млрд куб. м, а також до Одеси (тут існує спеціальний порт), Херсону чи Миколаєва. За підрахунками експертів, у разі наявності флоту (спочатку пропонується фрахтувати) щорічно можна транспортувати до 20—25 млрд куб. м. газу.

В Україні вже існує необхідна матеріально-технічна і виробнича база для забезпечення споживачів скрапленим газом. У кожному регіоні є відповідні потужності для його зберігання.

Максимального рівня споживання скрапленого газу Україна досягла у 1991 р. — 1 млн 200 тис. т (зараз споживається всього близько 200 тис. т).

По-друге. Україна має реальні можливості стати самостійним гравцем у боротьбі за транспортні артерії з поставляння каспійської нафти до європейських споживачів. У цьому контексті особливого значення набуває проект Одеса—Броди, який не можна розглядати ізольовано від нафтотерміналу у порту «Південний» та без з'ясування його майбутнього за межами території України.

Питання функціонування зазначеної системи тісно переплітаються з позицією Азербайджану, Казахстану, Росії, Туркменістану, Ірану, Туреччини та інших учасників видобування і транспортування каспійської нафти. Значною перевагою маршруту Одеса-Броди є те, що ним можна транспортувати високоякісну каспійську нафту.

Вигоду у транспортуванні саме «легкої» нафти слід шукати в тому, що її доцільніше переробляти на НПЗ Європи, де глибина переробки може становити 90% (на НПЗ України у середньому, за деякими даними — лише 62%). Як вважають фахівці, для цього (в разі зацікавленості НПЗ Європи саме у цій нафті) треба забезпечити доставку «чистої» каспійської нафти, використовуючи всі технічні можливості існуючої системи «Дружба», тобто виділити одну нитку трубопроводу від п. Броди до насосної перекачувальної станції (НПС) «Будковце» (Словаччина) і далі через НПС «Шагі» до угорської НПС «Сазхоломбата», в той час як іншою ниткою транспортувати російську нафту до НПС «Шагі».

Цілком очевидно, що створення міжнародного консорціуму з експлуатації і розвитку української частини ЄАНТК із залученням країн-постачальників та країн-споживачів нафти могло б гарантувати повне завантаження трубопроводу Одеса—Броди та сприяти перемозі у величезній конкурентній боротьбі за транспортування «великої» каспійської нафти до Європи саме з використанням українських трубопроводів.

Вирішуючи питання залучення іноземних інвесторів до консорціуму (що може бути створений) з експлуатації трубопроводу Одеса-Броди, слід звернути особливу увагу на стосунки з Казахстаном, який планує протягом найближчих 20 років збільшити обсяги видобутку нафти в Каспійському регіоні май-

же в 3,5 раза (з 35,8 до 126,6 млн т. У 2000 р. трубопроводами Росії було транспортовано 14 млн т казахстанської нафти, очікується, що цей обсяг становитиме у поточному році 17,3 млн т. Вже у 2010 р. частка Казахстану у нафтодобуванні у Каспійському регіоні становитиме понад 50%, а у 2020 р. — 63%. На 50 млн т на рік — з 14,5 до 64,3 — планує збільшити видобування нафти Азербайджан).

Президент НКК «КазахОйл» Нурлан Балгімбаєв неодноразово заявляв про зацікавленість Казахстану в тому, щоб каспійська нафта потрапляла в Україну як на нафтопереробні заводи, так і в нафтопровід Одеса-Броди.

За оцінками експертів, у найближчі 10 років можуть подвоїтись обсяги нафти і нафтопродуктів, що транспортуватимуться через турецькі протоки Босфор і Дарданелли. Туреччина оцінює існуючу пропускну спроможність цих проток у 80—82 млн т. Вже сьогодні тут перевозиться до 75 млн т нафти і нафтопродуктів.

У 2002 р. на повну потужність може запрацювати перша черга нафтопроводу Тенгіз-Новоросійськ (28 млн т), а згодом — і друга, довівши загальну потужність до 67 млн т. Прогнозується, що обсяги видобування нафти у Каспійському регіоні (не враховуючи Росії та Ірану) до 2010 р. збільшаться порівняно з 2000 р., приблизно на 115 млн т і становитимуть майже 170 млн т (у т. ч. на Азербайджан припадатиме 64,3 млн т, Казахстан — 84,2, Туркменістан — 15,3, Узбекистан — 5,9).

З урахуванням збільшення пропускнуої спроможності чорноморських портів до 2010 р. до 167,5 млн т і пропускнуої спроможності проток — до 110 млн т доцільно терміново розпочати реалізацію комплексу заходів щодо запобігання аварійним ситуаціям у протоках в умовах збільшення обсягів перевезень вуглеводнів, а також віднайти інші шляхи транспортування казахстанської, російської, азербайджанської нафти (слід врахувати, що в даний час через зазначені протоки, але у зворотному напрямі, транспортується щорічно до 4 млн т арабської нафти, імпортованої Болгарією та Румунією).

Можна припустити, що підвищення вимог до екологічної безпеки транспортування нафти танкерами, необхідність введення в експлуатацію танкерів нового типу, обов'язковість найму турецьких лоцманів тощо призведуть до значного подорож-

чання танкерних перевезень і компанії будуть вимушені шукати інші шляхи доставки нафти на світові ринки. Саме в цій ситуації шанс бути використаним виникає у трубопроводу Одеса—Броди. У зв'язку з цим, на думку експертів, Україні доцільно використати своє положення головуючого (до квітня 2002 р.) в ОЧЕС для підготовки документів щодо зменшення екологічної безпеки у турецьких протоках, включаючи альтернативні варіанти транспортування нафти з використанням трубопровідного транспорту. Але подальше зволікання з вирішенням деяких технічних та організаційних питань введення в дію трубопроводу Одеса—Броди може підштовхнути до активізації дій міжнародний консорціум, зацікавлений у будівництві трубопроводу Баку—Джейхан.

Виходячи із ситуації, що складається у Каспійсько-Чорноморському регіоні навколо питань вибору маршрутів транспортування «великої каспійської» нафти, Україні, на нашу думку, необхідно прискорити вирішення разом з Польщею проблем будівництва ділянки ЄАНТК Броди—Гданськ.

Звичайно, транспортувати каспійську нафту через Констанцу або Бургас вигідніше компанії «ЛУКОЙЛ», яка має прикаспійські ресурси нафти та свої НПЗ в Румунії і Болгарії. Але ж вона має відношення й до Одеського НПЗ, тому можна прогнозувати, що каспійська нафта має деякі шанси потрапити в українську трубу.

Очевидно, що необхідно законодавчо закріпити неможливість імпорту нафти з одного джерела, аналогічно тому як це було зроблено в Польщі, де частка споживання енергоресурсів походження з однієї країни не може перевищувати 49%. Тоді уряд може зобов'язувати російські компанії ввозити нафту неросійського походження для переробки в Україні.

До цього слід додати зацікавленість у поставках нафти з боку Польщі і, потенційно, Угорщини, сумарна потреба нафтопереробки яких становить 29 млн т на рік і на сьогодні задоволена не повністю.

По-третє. Україна має всі потенційні можливості щодо збереження своєї газотранзитної ролі. У зв'язку з цим доречно згадати загальну характеристику газотранспортної системи (ГТС) України.

ГТС України — єдиний технологічний об'єкт, до складу якого входять магістральні і промислові газопроводи з техно-

логічним обладнанням та системою управління, — посідає друге (після Росії) місце в Європі за своєю проектною потужністю, що становить 290 млрд куб. м на вході і 170 млрд куб. м — на виході.

Загальна довжина газопроводів (за станом на 01.01.2001 р.) становить 35,6 тис. км, у т.ч.: 22,6 тис. км — магістральних (діаметром 1020—1420 мм) газопроводів, 13 тис. км — газопроводів-відгалужень (тиск 5,5—7,5 МПа) і розподільчих газопроводів (тиск 1,2 МПа). Роботу ГТС забезпечують 72 компресорні станції (загальна потужність — 5609 МВт), 1358 газорозподільчих станцій (ГРС), 13 підземних сховищ газу (ПСГ) загальною ємністю 34,5 млрд куб. м.

ГТС забезпечує подачу газу для внутрішніх потреб в обсягах 75—80 млрд куб. м на рік, а також транзит російського газу до країн Європи в обсягах до 120 млрд куб. м (понад 90% експортних поставок Росії).

Згідно з чинною угодою між Росією та Україною, у 2005 р. обсяг транзиту російського газу через Україну до європейських держав має становити 143,8 млрд куб. м, з них у балканському напрямі — 36,7 млрд (у 2001 р. загалом буде 110 млрд куб. м, у 2000 р. було 116 млрд., у 1999 р. — 119, 1998 р. — 114. Планом на 2002 р. передбачається транспортувати через Україну до Європи 124,6 млрд куб м). Загальний обсяг експорту російського газу в Європу становив у 2000 р. 129 млрд куб. м (20% потреби Європи в газі). Таким чином, зазначений приріст транзиту газу може повністю задовольнити потреби Росії у нарощуванні своїх поставок до Європи у найближчій перспективі на 10—12 млрд куб. м на рік, передбаченому ухваленим у жовтні 2000 р. рішенням Європейського союзу щодо збільшення частки російського газу на європейському ринку з 28 до 33%.

Слід згадати, що проектна потужність газопроводу «Торжок—Долина» становить 28 млрд куб. м, а «Івацевичі—Долина» — 29 млрд куб. м. Зараз вони використовуються на 10%. За умов поетапного введення в дію всіх 11 компресорних станцій (у т.ч. чотирьох — на гілці «Торжок—Долина», що дасть змогу збільшити транзит у бік Словаччини з 3,5 до 28 млрд куб. м на рік) сумарна потужність цих газопроводів становитиме 57 млрд куб. м на рік. Газопровід «Торжок—Долина» проходить територією Білорусі та України і з'єднується з трансєвропейсь-

ким газопроводом «Братерство». Газопровід «Івацевичі — Долина» також з'єднаний з «Братерством». Таким чином, обидва газопроводи призначені для транспортування російського природного газу до Європи через Білорусь та Україну.

РАТ «Газпром», за даними якого транзит газу через Україну дорожче, ніж через Німеччину, розробляє у зв'язку з цим 4 варіанти транспортування газу до Європи: Ямал — Європа (першу чергу введено в дію у жовтні 1999 р., потужність — до 30 млрд куб. м), трансбалканський напрям до Туреччини (проект «Блакитний потік») та Північно-Європейський газопровід. Щодо останнього варіанту, то 24 квітня 2001 р. керівники «Газпрому», Ruhrgas AG, Winter Shall и Fortum домовилися щодо спільного опрацювання проекту будівництва магістрального газопроводу з Росії до ФРН через акваторію Балтійського моря. Керівники вважають, що надання ЄС проекту статусу ТЕН (Трансєвропейської мережі) дасть можливість дістати політичну підтримку від держав ЄС, а також вирішити питання щодо залучення фінансових джерел ЄС.

Звичайно, приймати рішення щодо будівництва нових гілок магістральних газопроводів з Росії до Європи (у тому числі в обхід України) або не будувати їх — це справа Росії та держав (їх шанс полягає в отриманні плати за транзитні послуги), територією яких ці газопроводи пролягатимуть. Але Україні варто було б набути гарантії з боку Росії, Польщі, західноєвропейських держав-споживачів російського газу щодо повного використання у майбутньому всіх транзитних потужностей (за оцінками фахівців — мінімум 160 млрд куб. м на рік) української газотранспортної мережі (така практика у міжнародних стосунках щодо відстоювання своїх національних інтересів та отримання відповідних гарантій з боку споживачів експортних послуг є загальноприйнятною).

Якщо додати до цього, що 33 млрд куб. м проектної потужності існуючої російської системи газопроводу Ямал — Західна Європа використовуються зараз лише приблизно на третину (12 млрд), то питання будівництва нових артерій стає ще більш економічно недоцільним. Водночас, як зазначають деякі оглядачі ЗМІ, на трасах нових газопроводів за межами України неможливе створення таких обсягів газосховищ, які б давали змогу підтримувати у мережі цих новостворених газопроводів рівень тиску, достатній для забезпечення обсягів експорту

російського газу, еквівалентних тим, що зараз транспортуються в Центральну і Західну Європу територією України.

Слід також зазначити, що, на думку експертів, заяву Романа Проди про наміри ЄС збільшити закупівлю російського газу вдвічі за двадцять років не варто поки що сприймати буквально, оскільки, по-перше, це не «під силу» російській газотранспортній сфері (будівництво необхідних додаткових потужностей для транспортування такої кількості газу із Сибіру до Європи коштуватиме декілька десятків млрд. дол. США, яких немає); по-друге, як вважають експерти, розрахунки щодо додаткової потреби у газі зроблені з урахуванням відмови Німеччини від майбутньої експлуатації АЕС, що не підтримується, скажімо, Францією та Швецією; по-третє, за 20 років можливі нові досягнення науково-технічного прогресу в енергетичній сфері, які значно зменшать потребу економіки безпосередньо в газі.

З іншого боку, повноважні представники Єврокомісії та Російської Федерації підтверджують свою зацікавленість у транспортуванні газу українськими трубопроводами без зменшення обсягів навіть у разі введення в експлуатацію міжсистемного газопроводу-перемички за маршрутом Кобрин – Страдех – Люблін – Жешув (за іншим варіантом – Цесна – Великі Капушани довжиною близько 600 км і потужністю 25–30 млрд куб. м газу на рік. Як ознаку серйозних намірів ЄС у цьому контексті можна розцінювати відкриття у Києві офісу започаткованої Європейським Союзом програми «Іногейт» (Міждержавна програма розвитку системи транспортування нафти і газу в Європу «Пріоритетні невідкладні інвестиції в інфраструктуру нафтогазового сектору»).

На нашу думку, зміцнити енергетичну безпеку Україна могла б також шляхом укладання договору з Польщею та Норвегією щодо будівництва газопроводу з Північного моря до Польщі та приєднання його до існуючої мережі, що проходить через Україну (за деякими повідомленнями ЗМІ переговори з цього приводу між Україною і Польщею ведуться з 1999 р.). У Норвегії вважають (думка, попередньо висловлена представниками її Посольства в Україні), що проведення комерційних переговорів щодо продажу газу Україні та можливого використання українських ПСГ необхідно здійснювати на міжурядовому рівні спільно з Норвегією, Польщею та Словаччиною. За оцінками спеціалістів НАК «Нафтогаз України», реальний

термін укладання зазначеного договору — не раніше 2005 р., а початок поставок — 2010 р.

Зараз Польща уклала з Данією угоду щодо будівництва газопроводу BALTIC PIPE, якою передбачається поставляти з Данії протягом 8 років 2 млрд куб. м газу щорічно, але цей газопровід планується надалі передати Норвегії, яка вважає це доцільним лише в разі щорічної поставки не менш ніж 10 млрд куб. м при потребі Польщі до 5 млрд. Решту (до 5 млрд куб. м) Польща могла б поставляти країнам Балтії та Україні, оскільки, за існуючою угодою з Росією, не може реалізовувати на європейському ринку російський газ. З метою збільшення надходження норвезького газу, Польщею планується завершити будівництво на кордоні з Німеччиною нової насосної станції, що дасть можливість щорічно імпортувати до 940 млн куб. м газу.

Україні слід зміцнювати свою роль комунікативної ланки у ланцюжку поставок вуглеводнів з країн-продуцентів до країн-споживачів. При цьому на особливу увагу заслуговують відносини України з Туркменистаном, як одним з найбільших потенційних експортерів газу з Каспійського регіону. Вже у 2000 р. в регіоні було видобуто 44,3 млрд куб. м туркменського газу, що будуть подвоєні до 2010 р. і потроєні — до 2020 р. Україні доцільно сприяти Туркменистану в його планах будівництва газопроводу в Туреччину та Європу в обхід російської території (Меморандум щодо будівництва цього газопроводу було підписано у травні 1997 р. урядами Туркменистану, Ірану і Туреччини. Урочисте відкриття першої частини газопроводу довжиною 140 км і потужністю приблизно 4 млрд куб. м відбулося наприкінці того ж року. Планується вже до 2005 р. поставляти до 22,5 млрд куб. м газу, а до 2010 р. — 30 млрд. Спочатку це буде газ з родовищ Наїп-Керпічлінської і Учаджинської груп, а у перспективі — також газ інших родовищ, включаючи ті, що знаходяться у Каспійському регіоні). Однак слід врахувати, що надходження значної кількості туркменського газу до Туреччини через Іран призведе до зменшення споживання Туреччиною російського газу, що зараз подається територією України. Те, що Україна є великим транзитером, об'єктивно веде до переплетіння інтересів нашої країни не тільки з інтересами Росії та Туркменистану, а й з інтересами Ірану, Туреччини, а також Пакистану й Афганістану у

сфері послуг з транспортування газу. Ці інтереси можуть збігатися або протистояти один одному. Тому Україна повинна мати власну довгострокову стратегію на ринку послуг трубопровідного транспорту. Отримання туркменського газу не з «російської труби» відповідало б національним інтересам України.

Виходячи з того, що у Європі поступово реалізується ідея формування єдиної газотранспортної системи з високим ступенем диверсифікації, Україна здатна була б виконувати серйозні функції своєрідного «газового акумулятора» та «демпфера коливань», враховуючи наявні 13 ПСГ загальним (проектним) обсягом 34,5 млрд куб. м газу. За будь-яких умов втрата контролю з боку держави або національних газових компаній за магістральними газопроводами та підземними сховищами газу має бути виключена.

Інформаційне забезпечення дипломатичного корпусу

Народився 11 березня 1956 р. у Прилуках Чернігівської області. Генеральний директор Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв у місті Києві. Закінчив Прилуцький технікум гідромеліорації та електрифікації сільського господарства та Київський інженерно-будівельний інститут. Працював у системі житлового господарства, заступником голови виконкому, заступником голови держадміністрації Подільського району м. Києва. Заслужений будівельник України. Має дипломатичний ранг радника першого класу. Нагороджений відзнакою Президента України — орденом «За заслуги» III ступеня, орденами святого Рівноапостольного князя Володимира Великого, святого архистратига Михаїла. Автор ряду публіцистичних статей з історії України.

Коли людина приїздить до іншої країни серед усього іншого вона найбільше потребує інформації. Бо, володіючи нею, вона зможе облаштуватися і не загубитись у постійних питаннях: Де? Коли? Чому? Скільки?

Але інформацію треба звідкись брати. Якщо в Радянському Союзі все було настільки заангажовано, що можна було читати лише одну газету — в інших тиражувалося те ж саме, дивитись один канал телебачення (в Україні їх було аж три, причому вечірні новини йшли по всіх трьох однакові).

Зараз інформація іде величезним потоком. Вона не завжди достовірна, не завжди толерантна і виважена.

Інформація в Україні зараз більше скандальна, ніж інформативна. Навіть людям, які народилися в цій країні і прожили якийсь відтинок життя, часто надзвичайно важко відділити «зерна від плевел». Що вже казати про іноземців, особливо про дипломатів, які, хочемо ми того чи ні, є особливою кате-

горією іноземних громадян, і потребують більш уважного ставлення з боку державних організацій, які співпрацюють з дипломатичним корпусом.

Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв (ГДІП) є госпрозрахунковим державним комунальним підприємством, яке займається облаштуванням дипломатів в Україні. Це — широкий спектр питань, в тому числі й інформаційних. Більше того, останім часом відчувається, що ГДІП значно розширив сферу гуманітарного обслуговування іноземних представництв. Це справа непроста і відповідальна, як і кожна справа, пов'язана з дипломатичним корпусом, оскільки репрезентує значною мірою державу.

Останнім часом окреслилося кілька напрямів інформаційного забезпечення дипломатичного корпусу, які входять до компетенції Генеральної дирекції.

Ці напрями умовно можна поділити на дві групи:

1. Інформація, розміщена в засобах масової інформації.
2. Інформація, донесена через особисте спілкування.

Розглянемо обидві ці групи більш уважно.

Україна як незалежна держава визнана всіма країнами світу та всіма міжнародними організаціями.

Дипломатичні відносини з Україною підтримують 120 держав. З них мають дипломатичні представництва в Україні, які очолюються Надзвичайними і Повноважними Послами — 62; Надзвичайні і Повноважні Посли за сумісництвом — 58; постійні представництва міжнародних організацій в Україні — 16; Генеральні консульства іноземних держав — 13; Почесні консули іноземних держав — 24*.

Безумовно, дипломати самостійно вибирають видання, телевізійні та радіоканали для отримання інформації про країну перебування. Як і в усьому світі, в Україні засоби масової інформації намагаються справляти всебічний вплив на свого читача, глядача, слухача.

Але у цьому інформаційному потоці ГДІП зуміла віднайти власні способи спілкування зі своїми безпосередніми клієнтами, якими є представники дипломатичних місій. Діяльність Генеральної дирекції, аж ніяк не обмежується виконанням побуто-

* Дані подані станом на 5.07.2001 р.

во-комунальних функцій, вважаючи поширення інформації серед іноземних представництв державною справою великої ваги.

Для поширення інформації Генеральна дирекція певний час випускала інформаційний бюлетень «ГДІП інформує», в якому висвітлювалися головні події у відносинах між ГДІП та іноземними представництвами.

Логічно, що наступним кроком було створення власного журналу «Pour Presenter» («Замість особистого візиту») та газети «Кий World».

Стосовно журналу. На сьогодні випущено шість номерів. З них п'ять — спеціальних, присвячених тим чи іншим подіям. Вірніше не стільки подіям, скільки заходам, в яких ГДІП брала безпосередню участь. Наприклад другий номер «Pour Presenter» розповів про унікальну Кримську дивізію Національної гвардії України, в третьому розповідалося про проведення депутатами Київради виїздного семінару в Криму, підписання Меморандумів про співпрацю, між депутатами Києва, Севастополя та Ялти.

Четверте число часопису розповідало про відвідання першими особами дипломатичного корпусу та Київським міським головою О. Омельченком Чорнобильської АЕС. П'яте було присвячене феномену Холодного Яру. Шосте розширило «Географію самоврядування».

Всі випуски було адресовано та відправлено іноземним місіям.

Паралельно з «Pour Presenter» розпочався випуск двомовної щомісячної інформаційно-громадської газети «Кий World», у підзаголовку якої зазначено: «Київ обличчям до світу».

Газета поступово набула популярності, дістала адресу розсилки. Значне місце в ній відводиться діяльності Генеральної дирекції. Це й зрозуміло, бо розповідаючи про нові послуги, аналізуючи вже зроблене, розширюється діапазон інформованості наших клієнтів.

Звичайно, не все виходить так, як хотілося б. Є певні труднощі із підбором справжніх професіоналів для виконання поставлених завдань. Як завжди, бракує коштів. Але іде пошук нових форм подачі матеріалів.

На часі співпраця з таким шанованим виданням, як «Політика і час» — часописом Міністерства закордонних справ

України. І це не просто фінансова допомога у виданні, це новий тип співробітництва — створення журналу в журналі.

Чи замінить журнал в журналі газету «Кий World», покаже майбутнє. Зараз можна впевнено сказати, що необхідно зберегти спецвипуск «Pour Presenter» та зосередити увагу на дійовій часті в проекті «Журнал в журналі».

Крім того, не можна полишати співпрацю ГДП з іншими газетами та журналами, зокрема з «Сучасністю», «Пам'яттю століть», щорічником «Історичний календар», альманахом «Український богослов».

Не полишаємо спроб створити цікаву, оригінальну й інформативну телевізійну програму про життя й діяльність іноземних дипломатів в Україні.

Часто журналісти вишукують тільки «смажені» факти. Але ж наївно думати, що споживач інформації, навіть дуже посередній, буде вдовольнятися пікантними епізодами з життя представників дипломатичного корпусу. Будемо відверті, не так вже й часто ці епізоди мають місце в нашому житті. Дипломати, повторюю — особлива категорія іноземців, яка не вкладається в загальноприйняті схеми, потребує додаткової пильної уваги.

Отже, інформаційне забезпечення як дипломатичного корпусу, так і пересічного громадянина України про життя іноземних дипломатичних представництв на наших теренах залишається незадовільним. Усвідомлюючи це, Генеральна дирекція робить кроки для його поліпшення, зокрема виступає в ролі видавця деяких видань. Це, скажімо, часопис «Пам'ять століть», який виходить раз на два місяці.

В цьому історичному науковому та літературному журналі, рекомендованому до друку вченими радами кількох поважних академічних та загальноосвітніх інститутів та університетів, завжди є місце матеріалам для дипломатів та про дипломатів.

Взагалі, при виборі часопису ми керувалися перш за все його тематичною спрямованістю. Тому ми зупинилися на історичному журналі, бо немає мабуть нічого більш спільного й водночас суперечливого для людей, ніж історія. Але при всій примхливості долі історія — це ще й дуже цікаво. Діяльність Генеральної дирекції як видавця поширюється й на щорічник «Історичний календар».

Згадані видання є передплатними, тобто певна кількість їх

розповсюджується через мережу «Держдруку», конкретні примірники розсилаються до дипломатичних представництв, але найбільша частина накладу призначається для середніх та вищих учбових закладів. Про популярність цих видань свідчить такий промовистий факт: в минулому році кілька студентів Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова обрали темами своїх курсових робіт аналіз шести випусків «Історичного календаря». Сьогодні вже випущено вісім випусків цього видання і в чотирьох з них взяла участь Генеральна дирекція.

Зазначу, наша організація стала засновником журналу «Пам'ять століть» і наукового щорічника «Україна дипломатична».

Як видавець ГДІП сприяла виходу в світ книг Г.М.Руденка «Основи дипломатичного протоколу» (1996) та «Україна дипломатична» (1999). Дипломат з багаторічним досвідом Григорій Матвійович і зараз активно бере участь у житті суспільства, працюючи радником Генерального директора.

Цілком природно, що ми допомагаємо нашим співробітникам у виданні книжок. В 1999р. вийшла поетична збірка «Натхнення». Автор — один з наших директорів — Сергій Грабар. Наступного року побачила світ збірка новел цього ж автора «Від першої особи». Це 33 невеличкі філософські замальовки з життя Ісуса Христа. Книга має численні відгуки в пресі. Її читають представники дипломатичного корпусу.

Все це входить до нашої програми інформаційного забезпечення дипломатичного корпусу.

Особливо важливими в нашому житті є безпосередні контакти з представниками дипломатичного корпусу поза робочими зустрічами та переговорами.

За своїм призначенням ГДІП є організатором різних зустрічей, презентацій, культурно-мистецьких заходів.

Генеральній дирекції, як ніякій іншій організації, треба постійно бути в курсі всіх головних політичних, економічних, культурних подій нашої країни. І чим складніші завдання перед нею ставляться, тим цікавіше їх вирішувати. Робота з дипломатами — це робота на передньому плані. Зустрічаючись з представниками іноземних місій в нетрадиційній недипломатичній обстановці розумієш, що перед тобою перш за все люди зі своїми примхами, бажаннями, принципами. Але розуміючи

їх, ти розкриваєш й себе, пізнаєш своє місто, свою країну. І ці ще донедавна чужі тобі люди стають ближчими, і ти вже зовсім інакше ставишся до їх побажань, і вони у свою чергу стають більш сприйнятливими.

Зазвичай, люди найкраще розкриваються в подорожах, де є те, що об'єднує: спільна мета — пізнання світу, пошук нових вражень.

Генеральна дирекція втілила ідею організації цілої низки подорожей по Києву та Україні. Це сталося в період, коли туристичні фірми здебільшого працювали на відправлення туристів за кордон. На сьогодні існують усталені маршрути, склалася значна група подорожуючих, хоча й досить плинна, оскільки термін перебування дипломатів в одній країні недовгий — два-три роки.

Але інформація про обслуговування на високому рівні поширюється досить швидко. Можливо тому ми не маємо особливих складнощів з пошуком клієнтів, бо одного разу вирішили, що наша послуга нижчою ніж завжди не може бути, вона може бути тільки вищою.

Крім того, величезний інформаційний потік, який подається під час подорожей, дає можливість заощадити гостям час, який потрібний був би на пошук необхідних даних і, крім того, з'являється можливість дістати насолоду від побаченого та почутого, просто відпочити.

До речі, в Криму, в центрі Ялти Генеральна дирекція відкрила свою філію, що значно розширило сферу послуг Генеральної дирекції.

Де б не перебували з нами дипломати — в Криму чи в Карпатах, в печерах Кривче чи серед фортечних веж Кам'янець-Подільського — переконані в одному — якомога більше розповідати про нашу державу, про її історію, культуру, колоритні у своїй самотності і неповторності місцеві традиції, звичаї, ремесла і побут.

Україна непереврена в своїй красі та розмаїтті.

Дипломатичне життя в ілюстраціях

Київський міський голова Олександр Омельченко і головний редактор газети «Столиця» Олександр Заяць на зустрічі з видавцями і журналістами.

Заступник Київського міського голови — секретар Київради Володимир Яловий на засіданні Міжнародного історичного клубу «Планета».

Представники дипломатичного корпусу і Київської міської влади під час відвідання агрокомбінату «Пуша-Водиця»

Віце-президент Національної Академії наук України, академік НАН України Іван Курас і генеральний директор Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв Павло Кривонос перед засіданням редакційної колегії наукового щорічника «Україна дипломатична»

На черговому засіданні Міжнародного історичного клубу «Планета» виступає ректор Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ України доктор історичних наук, професор Борис Гуменюк.

Візит Папи Римського Іоанна Павла II в Україну. Ліворуч — апостольський нунцій Святого Престолу (Ватикан) Нікола Етерович.

На святкуванні Незалежності України. Надзвичайний Посол Представництва Європейської Комісії в Україні Андре Ванавербек (ліворуч) і Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Данія Мартін Кофал.

Надзвичайного і Повноважного Посла Республіки Куба Хозе Діонісіо Пераса Чапо приймають в українські козаки.

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща Марек Зюлковські під час поїздки Житомирщиною. Зустріч у селищі міського типу Володарськ-Волинський.

Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Пакистан Шамун Ахам Хан (ліворуч), Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Нігерія Альфред Джон Нанна (в центрі) і Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Іран Ахмад Садег-Бонаб.

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Індія Відья Бушан Соні (в центрі) з колегами на міжнародному різдвяному ярмарку.

Відкриття міжнародного футбольного турніру. В центрі — віце-президент федерації футболу м. Києва Павло Кривонос.

Вітзне засідання міжнародного жіночого клубу на хлібокомбінаті №12 м. Києва.

Надзвичайний і Повноважний Посол в Південно-Африканській Республіці Деларей ван Тондер і директор дирекції «Дипсервіс» Сергій Грабар.

Надзвичайний і Повноважний Посол Російської Федерації Віктор Черномирдін і генеральний директор Генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв Павло Кривонос.

Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет дарує ікону Вишгородської Божої Матері голові Міжнародного клубу «Планета» Анатолію Денисенку.

Надзвичайний і Повноважний Посол Португальської Республіки Педру Мануел Сарменту де Вашконселуш і Каштру (ліворуч) і Надзвичайний і Повноважний Посол Французької Республіки Паскаль Фієскі.

Член редакційної колегії щорічника «Україна дипломатична» головний редактор газети «Урядовий кур'єр» Михайло Сорока під час дискусії.

**Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної республіки Бразилія
Елдер Мартінс де Мораес.**

**Музей Григорія Сковороди у місті Переяслав-Хмельницькому на Київщині.
Надзвичайний і Повноважний Посол Аргентинської Республіки Мігел Анхель
Кунео приймає хліб-сіль. Праворуч — відомий український учений-
краснавець Михайло Сікорський.**

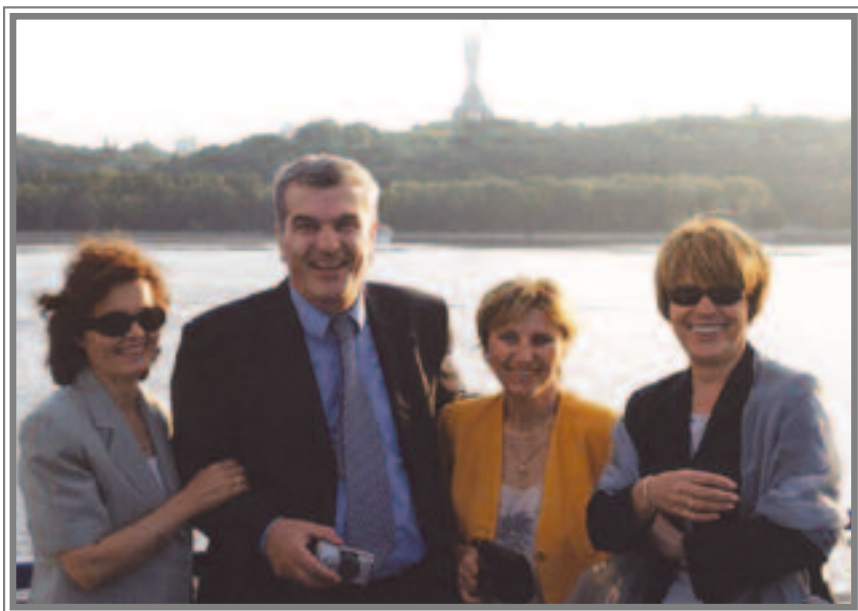
Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгія П'єр Клеман Дюбюїссон виступає на концерті у Національній Філармонії України.

На святі Незалежності України. Зліва направо: Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії Юрій Костенко, Надзвичайний і Повноважний Посол Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії Роланд Геллі Сміт, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді Юрій Шербак.

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Казахстан Равіль Тажигарійович Чердабаєв на міжнародному турнірі з більярду.

Радник-посланник Республіки Хорватія Мірко Танкосіч на відпочинку.

Ялта, червень 1955 р. Прем'єр-міністр Республіки Індії Д. Неру серед українських дітей.

Київ, 21 червня 1956 р. Президент Федеративної Народної Республіки Югославії Йосип Броз Тіто з дружиною Йованкою Тіто серед акторів Київського державного театру опери і балету імені Т. Г. Шевченка.

Київ, 22 червня 1956 р. Президент Федеративної Народної Республіки Югославії Йосип Броз Тіто знайомиться з дослідним господарством на Київщині.

Київ, 25 червня 1960 р. Президент Республіки Індії Р. Прасат на Виставці досягнень народного господарства УРСР.

Київ, 30 травня 1972 р. Бориспільський аеропорт.
Зустріч Президента США Річарда Ніксона.

Київ, 25 вересня 1982 р. студенти Київського державного університету
ім. Т. Г. Шевченка зустрічають прем'єр-міністра Республіки Індії Індіру Ганді.

Київ, 25 вересня 1982 р. Прем'єр-міністр Індії Індіра Ганді виступає перед викладачами і студентами Київського університету. Ліворуч - голова Ради міністрів УРСР Олександр Ляшко.

Київ, 8 червня 1983 р. Президент Республіки Фінляндії М. Койвісто (другий праворуч) під час відвідання меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.»

ДО ДЖЕРЄЛ

Всеволод НАУЛКО

Питання походження народів і дипломатія

Народився 1933 р. у м.Тараша на Київщині. Закінчив 1956 р. Київський університет ім. Т. Шевченка і аспірантуру Інституту етнографії ім. М. Миклухо-Маклая АН СРСР (1965). Автор близько 350 наукових публікацій, які стосуються теоретичних проблем етносу, питань етногенезу і етнічної історії України та української діаспори, етнодемографічного розвитку, міжетнічних взаємин.

Завідуючий відділом пам'яток духовної культури Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, професор Київського славістичного університету. Член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор.

Обирався членом Адміністративної ради етнології та фольклору Європи від України.

На перший погляд між цими двома поняттями можна помітити мало чого спільного. Однак, не випадково у дипломатичних корпусах багатьох країн працює чимало етнологів. І це зрозуміло, адже крім офіційних законів і положень існує ще надзвичайно багато так званих норм звичаєвого права, які передаються від діда-прадіда і стосуються походження народів, їх ментальності, міжетнічних взаємин. Роль їх надзвичайно велика, а подекуди — вирішальна.

З іншого боку, етногенез народів — це не лише проблема їх виникнення на початкових етапах формування, — скажімо у первісну або рабовласницьку епоху. Етногенетичні процеси відбуваються повсякчасно і зараз, оскільки вся величезна кіль-

кість народів, ця «картинна галерея людства», перебуває у безперервному розвитку, русі: змінюються основні етнічні ознаки (територія розселення народів, особливості їх господарської діяльності, мови, культури, психологічні риси), змінюються і етноси в цілому. Згадаємо, як ще донедавна були відомі слов'янські племена прусів, або латів, які згодом змінили свою етнічну самосвідомість на іншу.

Етногенетичні процеси протягом століть активно впливали на терени розселення народів, формування етнічних і державних кордонів, взаємини між народами, а це вже безпосередньо торкається діяльності тих, хто представляє країни на міжнародній арені — дипломатів. Їх увагу постійно привертають процеси національно-державного будівництва, дотримання норм міжнародного права, виникнення конфліктних ситуацій у сфері міжетнічних і міжнаціональних взаємин, а також боротьба за національну незалежність і прагнення побудови власної держави.

Надзвичайно багату спадщину щодо опису особливостей походження народів, етнічної структури країн, менталітету і особливо міжетнічних взаємин залишили дипломати, які в різні часи працювали на теренах України: німці С.Герберштейн, Е.Лясота, Г.Доннерсмарк; австрійці Ф.Шебеші, А.Мейерберг, І.Корб; шведи Я.Гільдебрант і Д.Карман; французи Де ля Невіль, Ж.Балюз, Ж.Шерер, Ш.Лесюр; англієць — К.Рондо та інші. Зокрема, Ж.Шерер писав, що український народ формувався протягом 800 років, що минули, а Ш.Лесюр — що початки цієї давньої нації «губляться у темряві століть». (В.Січинський. Чужинці про Україну. — Стереотипне перевидання в Україні. — К., 1993. — С. 158, 173).

Слід підкреслити, що питання походження народів і їх етнічного розвитку надзвичайно складні і вимагають комплексних досліджень. Серед інших галузей знань у процесі аналізу проблем походження народів важливу роль відіграє антропологія — наука про походження людини і людських рас. Наведений нижче матеріал, який стосується листування відомого чеського славіста академіка Любора Нідерле з українським етнографом, антропологом та археологом Федором Вовком засвідчує складність і неоднозначність поглядів обох вчених на проблему походження слов'янських народів.

Повністю листування наведено у публікації В.Наулка «До

питання українсько-чеських взаємин: листи Любора Нідерле і Ченека Зібрта до Ф. К. Вовка (Волкова) // Слов'янські культури в європейській цивілізації. — К., 2001. — С. 206—242).

* * *

Серед величезного за обсягом листування визначного українського етнографа, антрополога і археолога Федора Кіндратовича Вовка чільне місце займає листування з вченими слов'янського світу. Найвизначнішою постаттю серед них був Любор Нідерле — видатний чеський археолог і етнолог, дослідник слов'янської старовини (1865—1944).

Л.Нідерле народився в Богемії 20 вересня 1865 р. Після закінчення філософського факультету Празького університету викладав у ньому, з 1898 р. обіймав посаду професора. Він разом з Ч.Зібртом заснував провідний чеський народознавчий часопис «Cesky Lid» і Чехословацький етнографічний музей у Празі (1896).

Досліджуючи проблеми походження і етнічної історії слов'ян, Л.Нідерле постійно спілкувався з українськими вченими, зокрема М.Грушевським, В.Гнатюком і Ф.Вовком. За видатні наукові досягнення був обраний академіком Чеської й інших академій і Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. 1893 р. перебував в Києві, де за участю В.Антоновича досліджував археологічні колекції.

1893 р. вийшла друком його перша книга «Людство в доісторичні часи», переклад якої на російську мову (1898 р.) здійснив Ф.Вовк. У цій праці висвітлена археологія всієї Європи від палеоліту до середньовіччя включно.

У 1902 р. почала публікуватися окремими випусками завершена 1925 р. величезна 4-томна праця Нідерле «Слов'янська давнина». Ця капітальна праця і дотепер залишається неперевершеною з проблем етногенезу, етнічної історії і культури слов'ян.

Багато відомостей етнографічного характеру міститься в праці Л.Нідерле «Життя давніх слов'ян», опублікованої 1909 р. (у тому ж році вийшов її перший переклад російською мовою), а проблеми етногенезу слов'ян висвітлені у праці «Походження слов'ян».

Нарешті, 1931 р. вийшла друком остання ґрунтовна праця

Л.Нідерле, в якій наводилися підсумки археологічних досліджень — «Керівництво з слов'янської археології».

Характерною рисою праць Л.Нідерле є їх комплексний характер, завдяки чому шляхом співставлення величезного за обсягом суто археологічного матеріалу з загальноісторичними, мовознавчими, антропологічними і етнографічними даними встановлено культурну спільність слов'ян за часів середньовіччя, відтворено їх самобутню культуру і доведено автонність походження.

На підставі узагальнення досягнень різних галузей знань Л.Нідерле локалізував прабатьківщину слов'ян між басейном середньої Вісли і Карпатами на заході, Нарвою і Прип'яттю на півночі, Середньою Наддніпрянщиною на сході, верхнім Бугом, Дністром, Прутом і Серетом на півдні. Центр слов'янської території, на думку Л.Нідерле, знаходився на Волині. Зі слов'янами ототожнювалися племена неврів, будинів та скіфів-землеробів Геродота. На його думку, праїндоевропейська мова розпалася на окремі мови ще на початку II тис. до н.е. До I тис. до н.е. існувала спільна балто-слов'янська мова, а слов'янська виділилася у самостійну близько I тис. до н.е.

Концепція давнього територіального розміщення слов'ян знайшла багатьох прихильників, хоча дослідники повоєнного часу дещо розширили прабатьківщину слов'ян — від басейну Одри на заході до Подніпров'я на сході (див. Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпіловський Р.В. Походження слов'ян. — К., Наук. думка, 1991. — С. 7).

39 листів Л.Нідерле до Ф.Вовка зберігаються у Науковому архіві Інституту археології НАН України (Ф.1, №3315—3351). На жаль, листи-відповіді Ф.Вовка, незважаючи на пошуки в Чехії, знайти не пощастило.

Листи Л.Нідерле охоплюють порівняно невеликий проміжок часу: від травня 1891 до грудня 1897 р. Потім листування раптово перервалося.

З листування, яке розпочалося з ініціативи Л.Нідерле, видно, що основні його теми торкалися заснування згаданого народознавчого часопису «Cesky Lid» і відкриття чесько-словацької етнографічної виставки 1895 р., про значення якої такий визначний авторитет в етнографії, як професор С.О.Токарев писав, що вона «була зразком для створення музейних етнографічних ансамблів у різних країнах Європи» (див. Тока-

рев С.А. История зарубежной этнографии. — М., 1978. — С. 335).

У листі до М. Грушевського від 31 січня 1896 р. (Інститут рукопису НАН України, Ф.ІІІ, №39955) Ф.Вовк, згадуючи чудові каталоги цієї виставки писав: «Ви вже мабуть бачили велике видання «Vystava ceskoslovenska v Praze...», се ж уже наші слов'яни, а як у їх гарно виходить. Коли ж то вже ми розживемось на таке?!».

У листі до Бориса Грінченка (ЦДІА, ф.ІІІ, №35958) від 19 березня 1900 р. Ф. Вовк, вказуючи на необхідність створення етнографічного музею в Україні писав: «Треба тільки гарненько усім узятись, то можна такий музей спорудити, що ні перед ким не соромно буде. За чехами нам нема чого ганятись, а усе ж таки треба пригадати собі, який вплив мали такі етнографічні вистави на національне відродження і який гарний музей вийшов з їхньої вистави 1896 р.»

У багатьох інших листах Ф.Вовк неодноразово за зразок бере культурну діяльність і національну свідомість чехів. В іншому листі до Б.Грінченка, говорячи про можливу участь України в Всесвітній виставці в Парижі 1900 р., він писав: «Окрімного місця не дадуть — се вже російський амбасад не пустить, та де у нас гроші тиї, щоб те спорудити і де у нас те національне почуття, щоб це зробити (хіба ми фінляндці або чехи?...» (ЦДІА, Ф.ІІІ, №35955).

Саме на основі цієї виставки 1896 р. було створено зразковий для всієї Європи чехословацький народознавчий музей, директором якого, як свідчить листування, певний час був Л.Нідерле.

Листи Л.Нідерле свідчать про його намагання допомогти Ф.Вовку влаштуватися професором кафедри географії і етнографії Головної школи у Софії (тепер Софійський університет). З цією метою він надіслав на ім'я Міністерства науки Болгарії позитивну характеристику Ф.Вовка, в якій назвав його одним із провідних європейських вчених.

У листі до М.Грушевського від 7 березня 1897 р. Ф.Вовк писав, що Л.Нідерле присв'ятив йому свою останню працю з написом («невтомному зв'язківцеві між нуковим світом французьким і слов'янським...») — див. ЦДІА, Ф.1235, оп.1, №389.

Листування засвідчує значну роль Ф.Вовка у популяризації

досягнень чеських етнографів у найвизначніших французьких виданнях і часописах.

Досить сказати, що, починаючи з 1891 р., у провідних французьких часописах було видруковано 29 його публікацій на праці чеських народознавців, зокрема огляди «Чеського люду», Вісника чесько-словацької асоціації археологів, «Вісника слов'янських старожитностей у Празі», чесько-словацької виставки 1895 р., рецензії на роботи Л. Нідерле, а також М.Бартоша, Ч.Зієррта, М.Вацлавека, К.Чермака, К.Машки, Д.Кжижа, Х.Матейки, А.Прохазки та ін. (див. Вовк Галина. Бібліографія праць Хведора Вовка. 1847—1918. — Українська бібліографія. — Вип.3. — К., 1929).

Ф.Вовк сприяв зміцненню творчих зв'язків між чеськими вченими і Науковим товариством ім. Шевченка у Львові. У листі від 13 березня 1896 р. до тодішнього Голови НТШ М.Грушевського він радить давати заголовки і розділи галицьких видань «також і по французьки, як це роблять чехи у їхньому «Ceskomu Lidovi». У листі від 7 березня 1897 р. Ф.Вовк просив вислати «Етнографічний збірник» НТШ до Л.Нідерле і Ч.Зібрта і повідомляв, що у свою чергу Нідерле, на його прохання, вишле до НТШ свою працю «Про походження слов'ян». У листі від 12 квітня 1898 р. він писав М.Грушевському про передачу до НТШ двох примірників «Передісторичної археології» Л.Нідерле. У листуванні загалом багато йдеться про переклад цієї праці Ф.Вовком на російську мову і рекомендації Л.Нідерле з приводу конкретних питань перекладу.

Інші епістолярії Ф.Вовка і його дописувачів теж свідчать про широкі творчі зв'язки між чеськими і львівськими науковими установами. Так, Зенон Кузеля у листі від 23 липня 1906 р. повідомляв Ф.Вовка, що став співробітником часопису «Narodopisny Vestnik», який видавався видатним чеським фольклористом Іржі Поливкою (1858—1933). У цьому ж листі З.Кузеля писав про домовленість з Іваном Зілинським, мовознавцем зі Словаччини українського походження, досліджувати діалектологічні межі у південно-західній Галичині і пропонував Ф.Вовку взяти участь у експедиції для етнографічного дослідження регіону.

Чому припинилося листування між Л.Нідерле і Ф.Вовком?

Відповідь можливо міститься у листах самого Ф.Вовка до Л.Нідерле, але вони, як зазначалося, не віднайдені.

На щастя збереглися його епістолярії до інших дослідників, передусім академіків Миколи Біляшівського і Івана Шишманова. Останній, до речі, згодом був послом Болгарії в УНР. Думається, у цих листах міститься відповідь на наше запитання. Причина розходжень полягала у різних поглядах вчених на проблему ролі антропологічного компоненту у походженні слов'ян.

Своєю листівкою до Ф.Вовка від 9 жовтня 1896 р. Л.Нідерле дещо привідкрив завісу: «я скоро закінчу нову книгу (невелику) під назвою «Про походження слов'ян». Ця книга аресована Вам з огляду на заперечення Вами моїх теорій».

Слід зазначити, що, досліджуючи походження слов'ян, Л.Нідерле, як і Ф.Вовк, широко використовував дані антропології щодо морфологічних відмінностей слов'ян та інших народів. Щоб зрозуміти їх, нагадаємо, що після 1842 р., коли шведський анатом А.Ретціус запропонував класифікацію людей за формою голови, виокремивши серед них дві великі групи: доліхокефалів, тобто довгоголових та брахікефалів — короткоголових, з'явилася низка праць (А.Гобіно, Ж.Ваше де Ляпуж, Л.Вольтман, Г.Гюнтер та ін.), у яких робилася спроба визначити особливості історичної долі народів і їх культури залежно від расових відмінностей. Так, француз Ж.Ваше де Ляпуж вказував на нібито безпосередню залежність характеру людей і їх психічних рис від форми головного покажчика: чим довгоголовіша людина, тим вона обдарованіша, енергійніша, життєздатніша і тому її соціальний стан вищий (див. Токарев С.А. История зарубежной этнографии. — М., 1978. — С. 174).

Ми залишаємо поза увагою подібні концепції, оскільки Ф.Вовк, як і Л.Нідерле, не мали нічого спільного з ідеологією расизму, хоча зазначену класифікацію за ознаками голови і обличчя широко використовували у своїх дослідженнях.

Так, вивчаючи питання походження давніх слов'ян з урахуванням антропологічних даних кінця ХІХ ст. і узагальнивши їх, Л.Нідерле, особливо у свої першій книзі «Людство в доісторичні часи», дійшов висновку про кількісне переважання серед них доліхокранії (довгоголовості черепів) у сполученні з розвинутою пізніше світлою пігментацією. Формування цього ти-

пу, на думку Л.Нідерле, відбувалося на території, спільній з германцями і сягало неолітичних часів. Теза про переважання довгоголового типу і його перетворення на брахікефалів, як засвідчують наведені нижче листи Ф.Вовка до І.Шишманова і М.Біляшівського, і стала об'єктом його критики.

Згодом поява нових досліджень змусила Л.Нідерле дещо змінити погляди на антропологічні риси давніх слов'ян. Винайдення у слов'янських похованнях брахікранних черепів із залишками темного волосся, переважання серед південних і деяких груп західних слов'ян брахікефалії і темної пігментації привели його до висновку, що праслов'яни не відрізняються ні чистотою раси, ні єдністю фізичного типу. Значне місце у формуванні фізичного вигляду слов'ян Л.Нідерле надавав процесам змішування (див. Восточные славяне. Антропология и этническая история. — М., 1999. — С. 13).

Вже з листа Ф.Вовка до І.Шишманова від 30 січня 1897 р. стає зрозумілою сутність його критичного погляду на згадані теорії Л.Нідерле. Зокрема він писав: «Работа Нидерле очень интересна и очень содержательна, но её чисто антропологические основы слишком шатки. Главная из них — долихоцефалум древних славян — построена на полу — десяток очень невозможных и далеко не доказанных фактов. Говорит об этих вещах сколько-нибудь серьёзно можно будет только тогда, когда будут сделаны в достаточном количестве раскопки и измерения на живых людях во всех славянских странах, так как это сделали напр., для Франции или Италии. У нас же есть целые страны, где раскопки ещё не начаты, а об измерениях и не слышали, как напр., у Вас в Болгарии... (див. Българско-руски научни връзки. XIX—XX век. Документи. — Софія, 1968. — С. 102).

Ще більш конкретно сутність розходжень між обома вченими виявилася у листі Ф.Вовка до М.Біляшівського від 29 грудня 1902 р. (Наук. архів Інституту археології НАН України, Ф.І): «Щоб там Нідерле не писав, а довгоголовість давніх слов'ян — це наукова нісенітниця і це знає кожний, хто чув хоч перше слово анатомічної антропології. Черепи, себто форма розвою того чи іншого, не міняються і мінятись не можуть, а коли міняються, то тільки і виключно од мішанини з иньшими расами. Це анатомічно елементарна річ. Стало бути, або теперешні слов'яни — не слов'яни, або тиї слов'яни, що Ви вико-

пуюте з слов'янських курганів, не були слов'янами. А позаяк Нідерле не естествознавець, а філолог, і Ви усі теж саме, то Вам це і здається так дуже просто: були довгоголовцями, а потім у їх голови покруглили... А щодо Нідерле, то я все чекаю на те, щоб хто другий за його прийнявсь, бо ми з їм приятелі, він за мої примітки у перекладі його книжки і так на мене вже сердиться [...]. Але ж, як я бачу, мабуть прийдеться [...], а німцям його теорія дуже подобається [...] а він, себто Нідерле, оттак як і Хвойка, усе більш і більш сердиться і задирається, а наші й вірять, уха розвішали та й собі туди ж... і Ви, між іншим, теж!».

«Прийнявсь» за Нідерле, як це не дивно, професор Московського університету, а згодом відомий лідер кадетів і Міністр Тимчасового уряду Росії професор Павло Мілюков. Він опублікував критичну рецензію на книгу Л. Нідерле «Проходження слов'ян» у другому номері часопису «Этнографическое обозрение» за 1898 р. Якщо врахувати, що Мілюков ніколи не займався давніми антропологічними типами слов'ян, а досліджував історію Росії петровських часів і, з іншого боку, був у дружніх стосунках з Ф.Вовком, зокрема працював разом з ним у Вищій російській школі суспільних наук у Парижі, стане зрозумілим, чому припинилися дружні взаємини між вченими.

Однак сказати однозначно, хто з них був правий, не так просто. Здавалося б, не викликає сумніву твердження Ф. Вовка, що доліхокефальні слов'яни за кілька століть не могли перетворитися на брахікефалів і Л.Нідерле, якого вважали одним із «запізнілих» представників еволюціонізму, поряд з Джеймсом Фрезером, Ендрю Лангом, Сіднеєм Хартландом, міг помилятися.

Однак масові антропологічні виміри, проведені вже у ХХ ст., показали, що протягом останнього тисячоліття такі відбувалися процеси брахікефалізації, тобто заміни видовженої форми голови короткою. Брахікефалізація спостерігалася у багатьох країнах Європи — Франції, Німеччині, Австрії, Польщі, Україні, а також в азіатських країнах. Цей процес повсюдно розпочався приблизно в середині нинішнього тисячоліття (див. Бунак В.В. Череп человека и стадии его формирования у ископаемых людей и современных рас // Труды института этнографии АН. Новая серия. — 1959. — Т.ХІХ).

Природа цих епохальних змін не зовсім зрозуміла. Одні

дослідники пояснюють їх змінами у темпах росту організму людини, обумовлених ускладненням соціального життя, інші — екологічними чинниками (див. Сегеда Сергій. Антропология. — К., 2000. — С. 246; Чебоксаров Н.Н., Чебоксарова И.А. Народы, расы, культуры. — М., 1985. — С. 160).

З іншого боку, як зазначалося, Л. Нідерле у своїх останніх працях, можливо, під впливом зауважень Ф. Вовка, фактично змінив свою теорію еволюції доліхокефалів на брахікефалів на підставі новітніх відомостей про значне поширення серед давніх слов'ян різних антропологічних типів і (на чому наголошував Ф. Вовк) — активних процесів змішування.

Отже, зміна морфологічних ознак давніх слов'ян безумовно мала місце. Але ця зміна відбувалася не тільки внаслідок еволюції доліхокефалів у брахікефали, як вважав Л. Нідерле, але й залежно від кількісного співвідношення зазначених антропологічних груп в процесі їх змішування, на чому наголошував Ф. Вовк.

Поза сумнівом, надзвичайно складне питання походження слов'ян в аспекті участі в ньому антропологічного компоненту ще вимагає подальших досліджень.

ДИПЛОМАТІЯ В ОСОБАХ

Віталій ЧИШКО

Створюється біографічний словник «Дипломати України»

Народився 5 червня 1951 року на Рівненщині. Закінчив Київський педагогічний інститут. Доктор історичних наук. Директор інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України. Керівник сектору суспільних наук Президії НАН України. Автор понад 130 наукових праць. Лауреат премії НАН України ім. М. І. Костомарова. Президент Українського біографічного товариства.

Життєво важливою складовою функціонування будь-якого державного організму є його зовнішньополітична діяльність. Від професіоналізму дипломатів залежать долі цілих країн і народів. З

відродженням незалежності України велика відповідальність за утвердження української держави як повноправного суб'єкта міжнародного життя лягла на таку державну інституцію, як дипломатична служба, перед котрою сьогодні відкриваються значні перспективи. Але нинішнім дипломатам не слід забувати, що підґрунтя їхніх успіхів у міжнародній сфері закладено минулими поколіннями. Тому потрібно знати історію національної дипломатії. Адже це чи не єдиний шлях запобігання хибним рішенням, вироблення найоптимальніших варіантів поведінки в складних міжнародних ситуаціях, які, незважаючи на хронологічні дистанції, часто повторюються.

З цієї точки зору підготовка науковим колективом Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського біографічного словника «Дипломати України» дасть змогу не лише подолати «знеособлювання» історії

української дипломатії, а й вийти дослідникам на вищий рівень узагальнення функціонування дипломатичних шкіл, вивчити традиції української дипломатії минулих століть, сприятиме підготовці і вихованню сучасних кваліфікованих дипломатичних кадрів, які б адекватно відповідали пріоритетним напрямом зовнішнього курсу нашої країни.

У біографічному словнику через біографії 2–3 тисяч дипломатів буде відтворена історія української дипломатії в іменах. У ньому знайде відображення ціла галерея яскравих, непересічних особистостей, що відіграли різну за значенням але загалом досить помітну роль в українському національному русі, творенні і захисті української держави на різних етапах її розвитку, популяризації, піднесення її авторитету у багатьох країнах світу. Ці люди віддавали свій розум, душу, талант служінню Україні, відстоювали її інтереси на міжнародній арені, домагались її визнання іноземними державами.

Повертаючи народові імена гідних його пам'яті і шани діячів минулого, зокрема дипломатів, необхідно аналізувати і враховувати як позитивний досвід їх діяльності, так і гіркі уроки. Аналізуючи численні прорахунки, невдачі і провали у зовнішньополітичній діяльності України різних часів, їх причини, слід зважити на ті важкі, часто екстремальні умови і обставини, в яких доводилося працювати українським урядам і дипломатам.

Цей досвід, як ніколи, потрібен Україні тепер, коли триває складний процес державного будівництва, реалізується давня мрія попередніх поколінь і розбудовується суверенна, демократична, правова держава. Вагомий вклад у розбудову України вносить і молода українська дипломатія.

Таким чином, у словнику «Дипломати України» вперше буде подано перелік дипломатів та біографічні дані про них часів Київської Русі (X–XIII ст.), Галицько-Волинського та інших князівств, які виникли на теренах колишньої Київської Русі (XII–XIV ст.), Запорозької Січі (XVI–XVIII ст.), Гетьманщини (XVII–XVIII ст.), Центральної Ради і Директорії Української Народної Республіки (1917–1920 рр.), Української держави (1918 р.), Західноукраїнської Народної Республіки (1918–1919 рр.), Карпатської України (1938–1939 рр.), Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917–1991 рр.), незалежної України (з 24 серпня 1991 р.).

До біографічного словника будуть внесені й окремі біографії іноземних дипломатів, які хоча й були послами в інших державах, а не в нашій країні, проте мали причетність до розв'язання українських питань або подорожували українськими землями і залишали письмові згадки, особливо, про давню Україну, завдячуючи яким світ дістав перші уявлення про український народ, пізнав його історію та культуру.

У цілому кожна персоналія піддається критичному аналізу її внеску в розвиток українства. Враховується роль дипломата в історичному й культурному процесах в українських землях, його роль в українському житті і вплив на нього.

Стаття про кожного дипломата супроводжуватиметься посиленнями на архівні матеріали, публікації в різних виданнях про нього, а також на його праці. Основною формою ілюстрування біографій є портрет. Крім портрета, статті ілюструватимуться рукописами, документальними фотографіями, творами мистецтва тощо, які стосуються теми.

Біографічні відомості про ту чи іншу особу по змозі будуть вичерпно інформативними і забезпечуватимуть потреби дослідників.

Структура біографічного словника складатиметься з передмови, біографій з ілюстраціями і бібліографією, покажчиків (іменного та географічного) з метою полегшення пошуку необхідної для читача інформації про ту чи іншу особу.

«Передмова» до біографічного словника дасть читачеві цілісне уявлення про діяльність українських дипломатів протягом тисячоліття.

До іменного покажчика увійдуть в алфавітному порядку імена дипломатів, які зустрічаються в тексті словника, з посиленням на номер статті.

До географічного покажчика входитимуть усі географічні назви, згадані в тексті словника.

Запрошуємо до співробітництва вчених, дипломатів, шанувальників нашої історії дипломатичних зносин!

* * *

Посли України в іноземних державах

*Біографічні довідки подаються за станом на 1 жовтня 2001 року.
Дані про можливі зміни у складі керівників українських та
іноземних дипломатичних місій разом з біографічними довідками
наводитимуться в наступних випусках альманаху.*

Матеріали підготував Євген Свинарчук

Посольство в Республіці Австрія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Володимир Огризко

Народився 1 квітня 1956 року в м. Києві, українець. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, кандидат історичних наук.

Трудову діяльність розпочав після закінчення університету. З 1978 року працював в МЗС України аташе, третім, другим, першим секретарем Відділу преси, радником Відділу головного радника, радником відділу політичного аналізу і координування;

1992 — 1996 — радник, радник-посланник Посольств України у ФРН та Австрійській Республіці;

1996 — 1999 — керівник Управління зовнішньої політики, керівник Головного управління з питань зовнішньополітичної діяльності Адміністрації Президента України;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Австрія та Постійним Представником України при міжнародних організаціях у Відні.

Володіє німецькою та англійською мовами.

Одружений, має сина та двох дочок.

Посольство в Азербайджанській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Борис Алексенко

Народився 10 липня 1941 року у м. Лебедин Сумської області, українець. У 1970 році закінчив Азербайджанський політехнічний інститут, інженер-механік, у 1982 році — Бакінську вищу партійну школу.

Трудову діяльність розпочав в 1961 році майстром машинобудівного заводу ім. С.М.Кірова, м.Баку;

1986—1989 — міністр побутового обслуговування населення Азербайджанської РСР;

1989—1992 — заступник керуючого справами Ради Міністрів, помічник Прем'єр-міністра Азербайджанської РСР;

1992—1996 — головний спеціаліст відділу по зв'язках з СНД Кабінету Міністрів України, керівник служби Віцепрем'єр міністра України;

1996—1997 — радник, тимчасовий Повірений у справах України в Азербайджанській Республіці;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Азербайджанській Республіці.

Володіє азербайджанською мовою.

Одружений, має двох синів.

Посольство в Алжирській Народній Демократичній Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Михайло Дашкевич

Народився 22 лютого 1940 року в с.Вересач Куликовського району Чернігівської області. В 1963 році закінчив Київський Державний педагогічний інститут іноземних мов, викладач французької та німецької мов.

1965—1969 — перекладач в Республіці Конго, Браззавіль;

1969—1973 — інструктор Чернігівського обкому комсомолу, референт Комітету Молодіжних організацій УРСР;

1973—1977 — другий секретар відділу міжнародних організацій, перший секретар відділу міжнародних організацій, перший секретар відділу кадрів МЗС;

1977—1982 — другий секретар Постійного представництва УРСР при Відділенні ООН в Женеві;

1982—1988 — начальник Фінансово-господарського управління МЗС;

1988—1992 — перший секретар Посольства СРСР в Республіці Бенін;

1992—1995 — заступник начальника, начальник Управління країн Азії, Тихоокеанського регіону, Близького і Середнього Сходу та Африки;

1995—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Алжирській Народній Демократичній Республіці.

Володіє французькою, німецькою і англійською мовами.

Одружений, має дочку та сина.

Посольство в Аргентинській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Олександр Майданник

Народився 15 травня 1956 р. в с. Миронівці на Київщині. Українець.

Освіта вища, у 1978 р. закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, спеціаліст з міжнародних відносин, референт-перекладач англійської мови; кандидат історичних наук.

Трудову діяльність розпочав по закінченні вузу стажистом-дослідником кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1980—1987 рр. — зовнішньополітичний коментатор, завідуючий відділом коментаторів Держтелерадіо УРСР; 1987—1991 рр. — інструктор, консультант ЦК Компартії України; 1991—1992 рр. — начальник управління міждержавних відносин Мінприроди України. 1992—1994 рр. — радник з політичних питань Посольства України в Державі Ізраїль;

1994—1996 рр. — тимчасовий повірений у справах України в Державі Ізраїль; 1996—1998 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль.

1998 р. — прес-секретар Президента України — керівник прес-служби Президента України.

1998—2001 рр. — заступник міністра закордонних справ України. Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла України. Володіє англійською мовою.

Одружений.

Указом Президента України від 15 січня 2001 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Аргентинській Республіці.

Посольство в Королівстві Бельгія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Володимир Хандогій

Народився 1953 року в Черкасах. Українець.

У 1975 році закінчив факультет міжнародних відносин і міжнародного права КДУ ім. Т.Г.Шевченка.

1975—1976 — перекладач на будівництві металургійного заводу в Пакистані;

1976—1979 — аташе, третій секретар відділу преси МЗС УРСР;

1979—1983 — аташе Постійного представництва УРСР при ООН;

1983—1985 — другий секретар відділу преси, другий секретар відділу міжнародних організацій МЗС УРСР;

1985—1988 — перший секретар Генерального секретаріату, перший секретар відділу головного радника МЗС УРСР;

1988—1994 — перший секретар, радник, заступник Постійного представника, тимчасово виконуючий обов'язки Постійного представника України при ООН;

1994—1995 — начальник Управління міжнародних організацій МЗС України;

1995—1998 — заступник Міністра закордонних справ України;

1998—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді, Представник України при Міжнародній організації цивільної авіації;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Бельгія та Главою Місії України при НАТО за сумісництвом.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений. Має сина та доньку.

Посольство в Республіці Білорусь

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Анатолій Дронь

Народився 1945 року в с. Седнів Чернігівської області. В 1972 році закінчив Київський інженерно-будівельний інститут, в 1979 році — Вищу партійну школу при ЦК КПУ, кандидат економічних наук.

1973—1987 — на партійній роботі;

1987—1990 — заступник міністра житлово-комунального господарства УРСР;

1990—1994 — заступник голови, голова Держкомітету житлово-комунального господарства;

1994—1998 — народний депутат України, голова підкомісії постійної Комісії Верховної Ради України;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Білорусь.

Володіє білоруською мовою.

Одружений, має дочку.

Посольство в Республіці Болгарія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Вячеслав Похвальський

Народився 1947 року в смт Тернувате Новомиколаївського району Запорізької області. Українець.

Закінчив в 1975 році Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, журналіст.

1966—1967 — методист Гуляйпільського районного Будинку культури Запорізької області;

1967—1972 — кореспондент, завідуючий відділом, відповідальний секретар редакції районної газети «Ленінським шляхом» Новомиколаївського району Запорізької області;

1972—1976 — перший секретар Новомиколаївського райкому комсомолу;

1976—1977 — головний редактор головної редакції телебачення Запорізького облтелерадіокомітету;

1977—1988 — на партійній роботі;

1987—1998 — заступник голови Запорізької обласної ради народних депутатів, глава Запорізької обласної державної адміністрації.

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Болгарія, а також в Республіці Македонія за сумісництвом.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина та дочку.

Посольство у Федеративній Республіці Бразилія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Юрій Богаєвський

Народився 25 квітня 1942 року в с. Дернівка Баришівського району Київської області. Українець.

Освіта вища — 1969 року закінчив Київський державний педагогічний інститут іноземних мов. вчитель англійської мови.

Трудову діяльність розпочав 1958 року учнем друкаря, друкарем друкарні «Радянська Україна»; 1960—1961 рр. — вантажник, помічник рамника 3-го розряду Київського тарного заводу №1.

1961—1962 рр. — студент Київського державного педагогічного інституту іноземних мов; 1962—1965 рр. — служба в армії; 1965—1969 — студент Київського державного педагогічного інституту іноземних мов.

1967—1968 рр. — друкар Київської друкарні №7; 1968 р. — молодший редактор видавництва «Радянська школа»; 1968—1973 рр. — редактор, старший редактор видавництва «Вища школа».

1973—1975 рр. — аташе, третій, другий секретар відділу преси МЗС УРСР; 1975—1978 рр. — помічник міністра закордонних справ УРСР; 1978—1982 рр. — співробітник Секретаріату ООН, Нью-Йорк; 1982 р. — перший секретар МЗС УРСР.

1982—1985 рр. — перший секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР. 1985—1991 рр. — перший секретар Посольства СРСР у Канаді; 1991 р. — перший секретар відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва МЗС УРСР.

1991—1992 рр. — радник відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва МЗС України; 1992 р. — завідувачий відділом США і Канади Управління двосторонніх відносин МЗС України; 1992—1996 рр. — в.о. начальника, начальник Другого територіального управління МЗС України; 1996—1998 рр. — заступник Постійного представника України при ООН, Нью-Йорк, США. 1998—2000 рр. — Генеральний консул України в Нью-Йорку. 2000—2001 рр. — начальник Третього територіального управління МЗС України.

Володіє англійською мовою. Одружений. Має дочку й сина.

Посольство у Ватикані

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Ніна Ковальська

Народилася 1937 року в селі Шкарівці Грицаївського району Хмельницької області. Українка. У 1960 році закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім Т.Г.Шевченка.

1964—1965 — стенографістка Постійного представництва УРСР при ООН;

1966—1967 — старший перекладач Київського відділення ВАТ «Інтурист»;

1967—1970 — технічний секретар Європейської Економічної Комісії ООН у Женеві;

1970 — аташе відділу міжнародних організацій МЗС УРСР;

1970—1991 — аташе, третій, другий, перший секретар Відділу інформації МЗС України;

1991—1992 — радник відділу міжнародних організацій МЗС України;

1992—1993 — завідувача сектором гуманітарного співробітництва і прав людини договірно-правового відділу МЗС України;

1993—1996 — завідувача відділом прав людини та соціальних питань міжнародних організацій МЗС України;

1996 — радник, заступник постійного представника України при Відділенні ООН та в інших міжнародних організаціях у Женеві;

1998—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Швейцарській Конфедерації і в Князівстві Ліхтенштейн за сумісництвом;

2000 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом України у Ватикані.

Володіє французькою та англійською мовами.

Розлучена, має сина.

Посольство у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північній Ірландії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Володимир Василенко

Народився 1937 року в Києві. У 1959 році закінчив Київський державний університет ім.Т.Г.Шевченка, юрист-міжнародник, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

1962—1993 — аспірант, асистент, старший викладач, доцент, професор кафедри міжнародного права факультету міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка;

1993—1995 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бельгія, Королівстві Нідерланди та Великому Герцогстві Люксембург;

1995—1998 — Посол з особливих доручень МЗС України;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Сполученому Королівстві Великобританії і Північній Ірландії.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має сина та дочку.

Посольство у Соціалістичній Республіці В'єтнам

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Ростислав Білодід

Народився 1932 року в Києві. Росіянин.

У 1961 р. закінчив радіофізичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, радіофізик, кандидат фізикоматематичних наук.

1961—1967 — співробітник Секретаріату ООН;

1972—1979 — помічник президента Академії наук УРСР;

1979—1993 — начальник Управління міжнародних зв'язків Президії АН України;

1993—1994 — радник-посланник, тимчасовий повірений у справах України в Литовській Республіці;

1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Соціалістичній Республіці В'єтнам, а також в Королівстві Камбоджа, в Лаоській Народно-Демократичній Республіці, в Республіці Сінгапур та в Союзі М'янма за сумісництвом.

Посольство в Республіці Гвінея

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1993 року —

Іван Шевченко

Народився 1935 року в селі Княжичі Броварського району Київської області. Українець.

У 1962 році закінчив юридичний факультет Білоруського державного університету, юрист, у 1966 році — курси керівного складу дипломатичних працівників при Вищій дипломатичній школі МЗС СРСР.

1962 — 1971 — аташе, другий, перший секретар протокольно-консульського відділу

МЗС УРСР;

1971 — 1976 — другий, перший секретар Посольства СРСР у Мавританії;

1976 — 1984 працівник центрального апарату МЗС України;

1984 — 1987 — перший секретар Посольства СРСР у Республіці Верхня Вольта (Буркіна-Фасо);

1987 — 1990 — радник, керівник «Чадської групи» Посольства СРСР у Республіці Камерун;

1990 — тимчасовий повірений у справах СРСР у Республіці Чад;

1990 — 1992 — начальник фінансово-господарського управління МЗС України;

1992 — 1993 — керуючий справами МЗС України;

1993 — заступник начальника Управління двосторонніх відносин та Першого територіального управління МЗС України, начальник історико-архівного управління;

1993 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Гвінея;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Малі за сумісництвом.

Володіє французькою, російською та білоруською мовами.

Одружений, має сина.

Посольство у Грецькій Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Віктор Кальник

Народився 21 травня 1949 року в селі Антоновичі Овруцького району Житомирської області. Українець.

Освіта вища. 1971 року закінчив Київський інститут народного господарства, економіст.

Трудову діяльність розпочав 1966 р. електромонтером Овруцької РЕС на Житомирщині. 1967—1971 рр. — студент Київського інституту народного господарства. 1971 р. — економіст Мукачівського винзаводу. 1971—1972 рр. — служба в армії.

1972—1990 рр.- економіст, заступник начальника відділу, начальник Держінспекції цін, начальник головного управління контролю цін Держінспекції УРСР. 1990—1992 рр. — начальник зведено-економічного відділу, заступник начальника Державної інспекції України по контролю за цінами.

З 1992 р. — заступник міністра, перший заступник міністра економіки України.

1994—1998 рр. — депутат Верховної Ради України.

Одружений, має двох дочок.

Указом Президента України від 27 березня 2001 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Грецькій Республіці.

Посольство в Грузії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Степан Волковецький

Народився 1947 року в селі Витвиця Долинського району Івано-Франківської області. Українець.

Закінчив у 1969 році фізичний факультет, а в 1995 році — юридичний факультет Львівського державного університету. Кандидат технічних наук, доцент.

1972—1978 — аспірант, молодший науковий співробітник Московського гірничого інституту, старший науковий співробітник «ВНДПроектазбест» в м.Азбест Свердловської області;

1979 — асистент, старший викладач, доцент кафедри вищої математики Івано-Франківського інституту нафти і газу;

1990—1992 — член, секретар мандатної комісії Верховної Ради України;

1992—1998 — голова Івано-Франківської Ради народних депутатів; голова Івано-Франківської облдержадміністрації;

1997—1998 — член комітету Верховної Ради України у закордонних справах;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Грузії.

Володіє російською, німецькою та польською мовами.

Одружений. Має двох синів.

Посольство в Арабській Республіці Єгипет

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Андрій Веселовський

Народився 28 липня 1951 р. у Львові. Українець. Освіта вища, 1974 року закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, референт-перекладач французької та англійської мов, викладач російської мови.

Трудову діяльність розпочав, навчаючись в університеті, — перекладачем французької мови у Гвінейській Республіці.

1974—1975 рр. — старший лаборант підготовчого факультету Київського інженерно-будівельного інституту; 1975—1977 рр. — редактор, старший редактор, оглядач, випусковий редакції для прогресивних українських закордонних газет РАТАУ при РМ УРСР; 1977—1983 рр. — редактор, старший редактор відділу преси та інформації Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном.

1983—1986 рр. — перекладач французької мови в Алжирі; 1986—1992 рр. — другий перший секретар, радник відділу інформації МЗС України.

1992—1996 рр. — радник-посланник Посольства України в Канаді; 1996—1998 — заступник, в.о. начальника Управління політичного аналізу та планування МЗС України; 1998—2001 рр. — начальник Управління політичного аналізу і планування МЗС України.

Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника України другого класу.

Володіє англійською і французькою мовами.

Одружений, має двох синів та дочку.

Посольство в Естонській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Микола Макаревич

Народився 1940 року в с.Камінно-Товкачі Овруцького району Житомирської області. Освіта вища. У 1966 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, юрист-міжнародник.

1966—1967 — аташе протокольно-консульського відділу МЗС УРСР;

1967—1971 — другий секретар відділу преси, відділу міжнародних організацій;

1971—1977 — аташе, третій, другий секретар Постійного представництва УРСР при ООН;

1977—1982 — радник, генеральний секретар, головний радник МЗС України;

1982—1986 — перший секретар Постійного представництва СРСР при міжнародних організаціях у Відні, Австрія;

1986—1989 — начальник Консульського відділу МЗ України;

1989—1990 — заступник Постійного представника УРСР при ООН;

1990—1994 — перший заступник міністра закордонних справ України;

1994—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Австрія та Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Естонській Республіці.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двох дочок.

Посольство в Державі Ізраїль

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Дмитро Марков

Народився 1948 року в м. Ногінську Московської обл. Росіянин.

У 1971 закінчив факультет романо-германської філології Київського державного університету ім.Т.Г.Шевченка.

1971—1988 — редактор, старший редактор, заступник головного редактора, головний редактор Головної редакції радіомовлення англійською мовою головної дирекції програм республіканського радіомовлення на за-

рубіжні країни Держтелерадіо УРСР;

1988—1992 — головний редактор Генеральної редакції всесвітньої служби радіомовлення Укртелерадіокомпанії;

1992—1995 — перший секретар, радник Посольства України в США;

1995—1996 — прес-секретар — керівник прес-служби Президента України;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Ізраїль;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Кіпр за сумісництвом.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має сина.

Посольство в Республіці Індія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Олег Семенець

Народився 14 червня 1946 р. в м. Москві. Українець. Освіта вища, у 1969 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, перекладач-референт англійської мови, доктор філологічних наук, професор.

Трудову діяльність розпочав 1969 року по закінченні Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка викладачем кафедри іноземних мов Київського інституту народного господарства.

1971—1973 рр. — старший лаборант, старший методист підготовчого факультету для іноземних громадян Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка; 1973—1992 рр. — викладач, старший викладач, доцент, завідувачий кафедрою теорії та практики перекладу германських мов, декан факультету романо-германської філології Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1992—1993 рр. — заступник начальника центру реалізації міжнародної технічної допомоги України, м. Київ.

1993 р. — радник Групи послів і радників МЗС України; 1993—1995 рр. — радник-посланник, — Тимчасовий повірений у справах України в Об'єднаних Арабських Еміратах; 1995—1998 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах; 1996—1998 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Єменській Республіці за сумісництвом.

1998 р. — начальник Управління країн СНД МЗС України; 1998—1999 рр. — начальник Першого територіального управління МЗС України. З 1999 р. — начальник Управління контролю над озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України.

Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника України першого класу.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

Посольство в Королівстві Іспанія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Олександр Тараненко

Народився 1947 року у м. Києві. У 1970 році закінчив факультет іноземних мов Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, у 1989 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР.

1979—1984 — співробітник Секретаріату ООН;

1984—1992 — член Колегії МЗС України, начальник протокольного відділу, начальник Управління державного протоколу МЗС України;

1992—1994 — заступник глави Київської міської державної адміністрації з зовнішньополітичних питань;

1994—1995 — головний радник МЗС України;

1995—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Куба;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Іспанія;

1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Князівстві Андора за сумісництвом.

Володіє англійською та іспанською мовами.

Одружений, має двох синів.

Посольство в Італійській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Борис Гудима

Народився 1941 року в с. Сосновка Яковлевського району Усурійської області. Українець. У 1969 році закінчив факультет романо-германської філології, у 1982 році — юридичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1971—1974 — викладач кафедри теорії і практики перекладу романо-германської філології Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, старший лаборант, референт-перекладач інституту держави і права АН УРСР;

1974—1975 — аташе консульського відділу МЗС УРСР;

1975—1980 — співробітник Міжнародної організації праці в Женеві;

1980—1982 — другий секретар Генсекретаріату МЗС УРСР;

1982—1983 — слухач курсів удосконалення керівних дипломатичних кадрів при Дипакадемії МЗС СРСР;

1983—1989 — другий секретар Постійного представництва УРСР при ООН;

1989—1994 — перший секретар, радник відділу міжнародних економічних організацій, радник, начальник відділу, начальник Управління міжнародних організацій;

1994—1996 — заступник Постійного представника України при ООН;

1996—1998 — заступник міністра закордонних справ України;

1998 — представник України при Європейських співтовариствах (Європейському союзу);

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Італійській Республіці.

Володіє англійською і французькою мовами.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Республіці Казахстан

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Василь Цибенко

Народився 8 січня 1950 р. у Черкаській області. Освіта вища — 1972 р. закінчив Київський автомобільно-дорожній інститут.

По закінченні вузу в 1972—1977 рр. працював інженером відділу експлуатації автомобілів, заступником начальника автоколони, начальником відділу Уманської автоколони 2234.

1977—1980 рр. — інструктор промислово-транспортного відділу Уманського райкому Компартії України.

1980—1988 рр. — інструктор, заступник зав. відділу, завідувач промислово-транспортного відділу Черкаського міськкому Компартії України.

1988—1990 рр. — перший секретар Придніпровського райкому Компартії України М.Черкаси.

1990—1992 рр. — голова виконкому Придніпровської районної Ради народних депутатів М.Черкаси.

1992—1998 рр. — перший заступник глави Черкаської обласної державної адміністрації, представник Президента України в Черкаській області, голова Черкаської обласної державної адміністрації. 1999—2000 рр. — керівник Головного управління з контролю виконання актів Президента України Адміністрації Президента України. 2000 р. — заступник міністра транспорту України.

2000—2001 рр. — перший заступник міністра транспорту України.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двох дочок.

Посольство в Канаді

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Юрій Шербак

Народився 1934 року в м. Києві. Українець.

У 1958 році закінчив Київський медичний інститут ім. О.О.Богомольця, санітарний лікар, доктор медичних наук.

1987—1991 — секретар правління Спілки письменників України;

1989—1991 — Народний депутат СРСР, член Верховної Ради СРСР, голова підкомітету Комітету Верховної Ради СРСР з питань екології і раціонального використання природних ресурсів;

1991—1992 — міністр охорони навколишнього природного середовища України;

1992—1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль;

1994—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в США;

1998—2000 — радник Президента України;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Канаді, Представником України при Міжнародній організації цивільної авіації (ІКАО).

Володіє англійською й польською мовами.

Одружений, має дочку й сина.

Посольство в Китайській Народній Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Михайло Резник

Народився 5 лютого 1950 року в станиці Донгузька Первомайського району, Оренбурзької області. Єврей.

Освіта вища — 1973 року закінчив Київський торговельно-економічний інститут, інженер-технолог.

Трудову діяльність розпочав 1969 року інженером Головного управління Мінтрансу УРСР.

1972—1973 рр. — старший інженер Головного управління Мінторгу УРСР.

1973—1974 рр. — служба в армії.

1974—1982 рр. — старший інженер, керівник технічного відділу Мінторгу УРСР. 1982—1983 рр. — заступник начальника управління громадського харчування Київського міськвиконкому. 1983—1986 рр. — заступник начальника Головного управління Мінторгу УРСР. 1986—1992 р. — генеральний директор, начальник виробничого об'єднання «Укрторгзабезпечення» Мінторгу України. 1992—1993 рр. — генеральний директор державного зовнішньоекономічного об'єднання «Укртехмашімпекс».

1993—1994 рр. — заступник міністра, перший заступник міністра зовнішніх економічних зв'язків України.

1994—1997 рр. — керівник торгово-економічної місії у складі Посольства України у США.

З вересня 1997 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Корея.

Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника України першого класу.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку.

Посольство в Республіці Корея

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Володимир Фуркало

Народився в м. Києві. Українець. У 1972 році закінчив факультет міжнародного права Московського державного інституту міжнародних відносин МЗС СРСР, юрист-міжнародник, кандидат юридичних наук.

1972 – 1974 – військовий перекладач;

1977 – 1979 – аташе Постійного представництва УРСР при ООН;

1979 – 1980 – співробітник Департаменту з політичних питань та деколонізації Секретаріату ООН;

1980 – 1991 – старший інспектор, науковий співробітник, консультант, заступник начальника Управління міжнародних зв'язків Президії Академії наук України;

1991 – 1994 – перший секретар, завідувач сектору, заступник начальника відділу, заступник начальника Управління НБСЕ та європейських регіональних структур МЗС України;

1994 – 1996 – керівник Управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України;

1996 – 1998 – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді;

1998 – 2001 – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Союзній Республіці Югославія;

2001 – призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Корея.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений. Має доньку.

Посольство в Республіці Куба

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Віктор Пащук

Народився 20 жовтня 1945 р. в с. Бистріївка Ружинського району Житомирської області. Українець.

Освіта вища — у 1971 році закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, історик-міжнародник; доктор історичних наук, професор.

Трудову діяльність розпочав 1964 р. завідуючим клубом с. Бистріївка Житомирської обл.

1971—1974 рр. — аспірант факультету міжнародних відносин і міжнародного права Київського держуніверситету ім. Т.Г.Шевченка; 1974—1977 рр. — лектор ЦК ЛКСМ України.

1977—1984 рр. — старший викладач, доцент кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР Київського держуніверситету ім. Т.Г.Шевченка; 1984—1990 рр. — завідувач кафедри історії і права країн Азії, Африки і Латинської Америки історичного факультету Київського держуніверситету ім. Т.Г.Шевченка; 1990—1994 рр. — директор Українського інституту міжнародних відносин при Київському університеті ім. Т.Г.Шевченка.

1994—2000 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці, Республіці Парагвай, Східній Республіці Уругвай та Чилі за сумісництвом.

2000 р. — начальник управління інформації МЗС України.

2001 р. — Посол з особливих доручень МЗС України. Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла. Володіє іспанською і португальською мовами. Одружений, має дочку.

Указом Президента України від 5 жовтня 2001 р. призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Куба.

Посольство в Латвійській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Віктор Михайловський

Народився 1939 року в с.Нова-Поляна Знамянського району Кіровоградської обл. У 1961 році закінчив економічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

Кандидат економічних наук, має понад 50 наукових праць з питань міжнародного економічного співробітництва. У 1977 році закінчив дипломатичну академію МЗС СРСР.

1995 — 1997 — завідувачий відділом перспективного планування та аналізу ефективності зовнішньої політики, заступник керівника управління з питань зовнішньої політики Адміністрації Президента України;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Латвійській Республіці.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку.

Посольство у Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамахірії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Олексій Рибак

Народився 1956 року у м. Києві, Українець. У 1978 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, економіст-міжнародник.

1978 — старший референт Українського товариства дружби та культурних зв'язків з зарубіжними країнами;

1979 — 1982 — перекладач англійської мови групи радянських геологів в Соціалістичній Ефіопії;

1983 — 1985 — інспектор, старший інспектор Київської митниці Головного митного управління Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР; 1985 — 1995 — третій секретар Консульського відділу, третій, другий секретар Відділу міжнародних економічних організацій, другий секретар Відділу міжнародних організацій, перший секретар відділу НБСЕ і регіонального співробітництва;

1992 — 1995 — перший секретар Посольства України у Фінляндській Республіці; 1995 — 1997 — радник, виконуючий обов'язки Тимчасового Повіреного у справах України в Королівстві Данія; 1997 — 1999 — заступник, начальник Управління контролю над озброєнням та військово — технічного співробітництва МЗС України;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамахірії, а в червні 2000 року — Надзвичайним і Повноважним Послом України у Федеративній Демократичній Республіці Ефіопія за сумісництвом.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має сина.

Посольство в Республіці Македонія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Павло Кір'яков

Народився 23 січня 1954 року в Києві. Росіянин. Освіта вища: у 1977 році закінчив Одеський державний університет ім. І.І.Мечникова, інженер геолог-гідролог, кандидат геолого-мінералогічних наук, у 1999 році — курси в Дипакадемії МЗС Росії.

Трудову діяльність по закінченні вузу розпочав 1977 року інженером УкрДніпроводгоспу Мінводгоспу УРСР. 1977—1980 рр. — аспірант Інституту геологічних наук АН УРСР; 1980—1983 рр. — молодший науковий співробітник Інституту геологічних наук АН УРСР; 1983—1985 рр. — науковий співробітник-консультант науково-організаційного відділу Президії АН УРСР.

1985—1988 рр. — учений секретар Науково-дослідного центру Рогбане — Конакрі, Гвінейська Республіка; 1988—1991 рр. — науковий співробітник — консультант, провідний спеціаліст Управління міжнародних зв'язків Президії АН УРСР; 1991—1993 рр. — старший науковий співробітник, учений секретар Науково-дослідного центру Рогбане — Конакрі, Гвінейська Республіка.

1993—1994 рр. — перший секретар відділу країн СНД та Балтії Управління двосторонніх відносин МЗС України; 1994 р. — т.в.о. завідуючого відділом двосторонніх відносин з Російською Федерацією Першого територіального управління МЗС України.

1994—1996 рр. — перший секретар, радник, в.о. завідуючого відділом, завідуючий відділом Росії Управління країн СНД МЗС України.

1996—1999 рр. — радник-посланник Посольства України в Російській Федерації. З листопада 1999 р. — в.о. начальника Першого територіального управління МЗС України.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина.

Посольство в Республіці Молдова

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Петро Чалий

Народився 29 березня 1944 р. в м. Вінниця. Українець. Освіта вища, у 1972 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, правознавство, юрист — кандидат юридичних наук.

Трудову діяльність розпочав 1961 р. токарем Вінницького агрегатного заводу; 1962 — 1963 рр. — плиточник-штукатур БМЦ №1 Вінницького будівельно-монтажного тресту, м. Вінниця; 1963—1966 рр. — служба в армії; 1966—1967 рр. — плиточник-штукатур БМУ-машбуд, м. Вінниця.

1967—1972 рр. — студент Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка; 1975—1980 рр. — молодший науковий співробітник Інституту держави і права АН України;

1980—1983 рр. — вчений секретар Інституту держави і права АН України; 1983—1987 рр. — старший науковий співробітник Інституту держави і права АН України; 1987—1989 рр. — старший науковий співробітник Київської вищої партійної школи ЦК КПУ; 1989—1990 рр. — старший викладач вищої партійної школи при ЦК КПУ.

1990—1991 рр. — в.о. завідуючого сектором громадянства Секретаріату Верховної Ради України; 1991—1992 рр. — завідуючий сектором громадянства Секретаріату Верховної Ради України; 1992—1996 рр. — завідувач відділом у питаннях громадянства Адміністрації Президента України; 1996—2000 рр. — завідувач відділу громадянства Адміністрації Президента України; з 2000 р. — керівник Управління з питань громадянства Адміністрації Президента України.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку.

Посольство в Королівстві Марокко

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Юрій Малько

Народився 1946 року в м. Києві. Українець.

У 1971 році закінчив факультет романо-германської філології, у 1977 році — економічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1971—1974 — військовий перекладач в Алжирі;

1974—1975 — старший методист підготовчого факультету КДУ;

1975—1979 — старший консультант, в.о. начальника відділу Торгово-промислової палати УРСР;

1979—1982 — аташе, третій, другий секретар відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР;

1982—1986 — другий секретар Постійного представництва СРСР при відділенні ООН в Женеві;

1986—1992 — перший секретар відділу міжнародного економічного співробітництва МЗС України;

1992—1993 — головний консультант Служби Президента України з міжнародних питань;

1993—1996 — радник-посланник Посольства України в Королівстві Бельгія;

1996 — начальник Управління міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва МЗС України;

1997 — заступник керівника Апарату ради національної безпеки і Оборони України;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Марокко.

Володіє англійською і французькою мовами.

Одружений. Має дочку.

Посольство у Федеративній Республіці Німеччина

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Анатолій Пономаренко

Народився 1947 року в м. Євпаторія Кримської обл. Росіянин.

У 1971 році закінчив факультет іноземних мов Кримського державного педагогічного інституту, в 1987 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР, кандидат історичних наук.

1970—1978 — референт з питань міжнародних молодіжних зв'язків Кримського обкому ЛКСМ України, старший референт, заступник голови Комітету молодіжних організацій УРСР;

1978—1992 — другий секретар Посольства СРСР в Індії; другий, перший секретар Консульського відділу МЗС УРСР; консул генерального консульства СРСР в Мюнхені;

1992—1994 — генеральний консул України в Мюнхені;

1994—1996 — завідуючий відділом, заступник начальника, начальник Управління країн Європи та Америки;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Федеративні Республіці Німеччина.

Володіє німецькою, англійською та французькою мовами.

Одружений. Має сина та дочку.

Посольство в Республіці Польща

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Дмитро Павличко

Народився 1929 року в селі Стопчатів Косівського району Івано-Франківської області. Українець. У 1953 році закінчив філологічний факультет Львівського державного університету.

1953—1956 — аспірант кафедри української літератури Львівського державного університету ім.І.Франка;

1956—1958 — завідуючий відділом поезії журналу «Жовтень» м.Львів;

1958—1964 — на творчій роботі;

1964—1966 — сценарист кіностудії ім.О.Довженка м. Київ;

1966—1968 — секретар правління Спілки письменників України;

1968—1971 — на творчій роботі;

1971—1978 — головний редактор журналу «Всесвіт»;

1978—1986 — на творчій роботі;

1986—1990 — секретар правління Спілки письменників України;

1990—1994 — народний депутат Верховної Ради України, голова Комісії Верховної ради України у закордонних справах;

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Словацькій Республіці;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Польща.

Володіє англійською та іспанською мовами.

Одружений. Має двох дочок.

Посольство в Південно-Африканській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Ігор Турянський

Народився 20 квітня 1941 р. у Корсунь-Шевченківському Черкаській області. Українець

Освіта вища. 1967 року закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, юрист-міжнародник.

1956—1959 рр. — учень Київського автодорожньо'го технікуму; 1959—1960 рр. — технік-конструктор Корсунь-Шевченківського верстатобудівного заводу. 1960—1963 рр. — служба в армії; 1963—1967 рр. — студент Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1967—1968 рр. — інспектор Київської митниці Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР. 1968—1971 рр. — старший інспектор Міністерства внутрішніх справ УРСР.

1971—1979 рр. — другий, перший секретар, радник відділу міжнародних економічних організацій МЗС УРСР; 1979—1986 рр. — перший секретар Постійного представництва УРСР при ООН, м. Нью-Йорк, США; 1986—1990 рр. — радник відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1990—1992 рр. — начальник відділу міжнародних організацій МЗС України.

1992—1993 рр. — посол Групи послів з особливих доручень і радників МЗС України; 1993—1997 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці. 1997—2001 рр. — начальник 5-го територіального управління МЗС України

Володіє англійською мовою.

Одружений, має сина та дочку.

Посольство в Португальській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Костянтин Тимошенко

Народився 19 січня 1946 року. Українець. Освіта вища: 1971 року закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, у 1991 році — Київський інститут політології й соціального управління.

Трудову діяльність розпочав 1964 року робітником Полтавської обласної друкарні.

1965—1971 рр. — студент Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

1971—1973 рр. — служба в армії.

1973—1978 рр. — референт Українського товариства дружби та культурного зв'язку із зарубіжними країнами; 1978—1981 рр. — директор Радянського культурного центру в Алжирі; 1981—1986 рр. — старший референт Українського товариства дружби та культурного зв'язку із зарубіжними країнами.

1986—1988 рр. — інструктор відділу зарубіжних зв'язків із зарубіжними країнами Київського міськкому Компартії України.

1989—1992 рр. — перший секретар, радник відділу двосторонніх зв'язків МЗС України; 1992—1994 рр. — завідувач відділу країн Західної Європи Управління двосторонніх зв'язків МЗС України; 1994—1995 рр. — заступник начальника управління Європи та Америки МЗС України.

1995—1998 рр. — радник-посланник Посольства України у Французькій Республіці. 1999—2001 рр. начальник Другого територіального управління МЗС України. З березня 2001 р. — директор Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має сина й дочку.

Посольство в Російській Федерації

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Микола Білоблоцький

Народився 1943 року в с. Дем'янівка Нижньосирогоського району Херсонської області. Українець. У 1970 році закінчив Харківський сільськогосподарський інститут, аспірантуру при Академії суспільних наук ЦК КПРС, кандидат економічних наук.

1964—1990 — відповідальний працівник комсомольських та партійних органів;

1990—1994 — народний депутат, член Президії Верховної Ради України. Голова комісії з питань соціальної політики та праці;

1994—1996 — генеральний директор акціонерної будівельної компанії «Золоті ворота» м. Київ;

1990—1997 — міністр праці України;

1997—1998 — віце-прем'єр міністр України з питань соціальної політики, міністр праці та соціальної політики України;

1998—1999 — глава Адміністрації Президента України;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Російській Федерації.

Одружений. Має сина.

Посольство в Румунії

Надзвичайний і Повноважний Посол — з 2000 року —

Антон Бутейко

Народився 6 квітня 1947 р. в с.Старий Чарторийськ Маневицького району Волинської області. Українець.

Освіта вища, у 1974 році закінчив Київський державний університет ім.Т.Г.Шевченка, юрист-міжнародник, перекладач-референт англійської мови; кандидат юридичних наук.

Трудову діяльність розпочав по закінченні Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка 1974 р. аташе відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1976—1977 рр. — третій секретар відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1977—1978 рр. — другий секретар відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1978—1980 рр. — перший секретар Генерального секретаріату, помічник міністра закордонних справ УРСР.

1980—1986 рр. — співробітник секретаріату ООН, м.Нью-Йорк; 1986—1990 рр. — радник відділу міжнародних організацій МЗС УРСР.

1990—1992 рр. — начальник Договірно-правового відділу МЗС України; 1992—1994 рр. — радник Президента України, керівник служби Президента України з міжнародних питань.

1994—1997 рр. — народний депутат України, голова підкомісії з валютного регулювання і державного боргу Комісії Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності.

1995—1998 рр. — перший заступник міністра закордонних справ України.

1998—2000 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сполучених Штатах Америки.

З 2000 р. — посол з особливих доручень Групи послів з особливих доручень та головних радників МЗС України.

Володіє англійською і французькою мовами.

Одружений, має сина.

Посольство в Об'єднаних Арабських Еміратах

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Ігор Тимофєєв

Народився 1960 р. у м. Дніпропетровськ. Українець. У 1981 р. закінчив Донецьке вище військово-політичне училище, у 1991 р. — Військово-політичну академію.

1991 — 1993 — служба в армії;

1993 — 1998 — другий секретар, перший секретар, радник, завідувач відділу конверсії та нерозповсюдження, експортного контролю Управління контролю над озброєнням та оз-

броєння МЗС України;

1998 — 1999 — заступник начальника Управління контролю під озброєнням та військово-технічного співробітництва МЗС України;

1999 — 2001 — радник-посланник, Тимчасовий повірений у справах України в Об'єднаних Арабських Еміратах;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Об'єднаних Арабських Еміратах.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку.

Посольство у Словацькій Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Юрій Рилач

Народився 1946 року в с. Великі Проходи Липецького району Харківської обл. Українець. У 1972 році закінчив Київський торговельно-економічний інститут, товарознавець.

1972 — 1983 — робота на керівних посадах в районних та міських органах виконавчої влади м. Києва;

1983 — 1992 — заступник начальника, начальник Головного управління торгівлі

Київського міськвиконкому;

1992 — 1998 — заступник міністра закордонних справ України;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Словацькій Республіці.

Одружений. Має дочку.

Посольство у Сполучених Штатах Америки

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Костянтин Грищенко

Народився 1953 року в м. Києві. Українець. У 1975 році закінчив Московський державний інститут міжнародних відносин МЗС СРСР, юрист-міжнародник.

1976—1981 — співробітник Секретаріату ООН;

1981—1985 — старший референт, аташе, третій секретар Консульського управління МЗС СРСР;

1985—1990 — віце-консул, консул генерального консульства СРСР в Монреалі, Канада;

1990—1992 — перший секретар Управління з проблем обмеження озброєнь і роззброєння МЗС СРСР;

1992—1993 — радник по резерву, завідуючий сектором, заступник начальника, начальник відділу проблем обмеження озброєнь та роззброєння МЗС України;

1993—1995 — член колегії МЗС, начальник Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України;

1995—1998 — заступник міністра закордонних справ України, голова Національного комітету України з питань роззброєння;

1998—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Королівстві Бельгія, а також за сумісництвом — у Великому герцогстві Люксембург, королівстві Нідерланди, глава місії України при НАТО та за сумісництвом — Постійний представник України в Організації по забороні хімічної зброї;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сполучених Штатах Америки.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений. Має дочку.

Посольство в Туркменістані

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1995 року —

Вадим Чупрун

Народився 1943 року в с. Рівнопіль Волновахського району Донецької обл. Українець. У 1966 році закінчив Мелітопільський інститут механізації сільського господарства, інженер-механік, у 1978 році — Вищу партійну школу при ЦК КПУ.

1975—1991 — на партійній роботі;

1991—1992 — заступник генерального директора Донецького обласного державного кооперативного виробничого об'єднання;

1992—1994 — голова Донецької обласної Ради народних депутатів;

1995 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Туркменістані.

Одружений. Має двох дочок.

Посольство в Угорській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Орест Климбуш

Народився 1941 року в с. Ясіня Рахівського району Закарпатської обл. Українець. У 1964 році закінчив Київський автомобільно-дорожній інститут, інженер-механік, кандидат технічних наук, академік Транспортної Академії України.

1967—1970 — аспірант Київського автомобільно-дорожнього інституту;

1970—1988 — інженер, молодший, старший науковий співробітник, завідуючий сектором, заступник директора по науковій роботі Київського автомобільно-дорожнього інституту;

1988—1992 — директор Державного автотранспортного науково-дослідного і проектного інституту, генеральний директор НВО «Автотранспорт» Міністерства автомобільного транспорту УРСР;

1992—1994 — міністр транспорту України;

1994—1997 — народний депутат України, голова підкомісії Комісії Верховної Ради України з питань паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Угорській Республіці, а в 1998 — Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Словенія за сумісництвом, представником України в Дунайській Комісії.

Володіє угорською мовою.

Одружений. Має доньку.

Посольство в Республіці Узбекистан

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Анатолій Касьяненко

Народився 1942 року в м. Тбілісі, Грузія. Українець. У 1969 році закінчив Одеський технологічний інститут ім. М.В.Ломоносова, інженер-електромеханік.

1969—1974 — завідуючий відділом, голова Міжнародного молодіжного туристичного бюро «Супутник» Херсонського обкому комсомолу;

1974—1991 — на профспілковій та партійній роботі у м. Херсон;

1991—1994 — член Постійної комісії у закордонних справах Верховної Ради України;

1992—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Грузія;

1997—1998 — голова Державного Комітету України по туризму;

1997—1999 — голова Херсонської облдержадміністрації;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Узбекистан.

Володіє англійською мовою.

Одружений. Має дочку й сина.

Посольство у Фінляндській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року—

Петро Сардачук

Народився 11 липня 1938 року в селі Звози Ківерцівського району Волинської області.

Освіта вища: 1960 року закінчив Львівський державний університет, у 1986 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР, кандидат історичних наук.

По закінченні Львівського державного університету у 1960—1961 рр. — вчитель Старозагорівської восьмирічної школи, с. Старий Загорів Волинської області; 1961—1962 рр. — директор Гуменецької восьмирічної школи, с. Гуменець Львівської області.

1962—1984 рр. — на комсомольській і партійній роботі (Київ, Львів, Івано-Франківськ).

1984—1986 рр. — слухач Дипломатичної академії МЗС СРСР, 1986 р. — радник Управління соціалістичних країн Європи МЗС СРСР, 1986—1991 рр. — Генеральний консул у Кракові, 1991 р. — завідувач відділу III Європейського управління МЗС СРСР. 1991—1993 рр. — начальник Консульського управління МЗС України. 1993—1995 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Словацькій Республіці, 1995—1998 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. 1998—1999 рр. — Посол з особливих доручень МЗС України. 1999—2001 рр. — заступник міністра закордонних справ України.

Володіє польською, англійською мовами.

Одружений, має двох дочок.

Посольство в Республіці Хорватія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1995 року —

Віктор Кирик

Народився 22 червня 1944 р. в Новосибірську, Російська Федерація. Українець.

Освіта вища — 1973 року закінчив факультет міжнародного права та міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, юрист, референт-перекладач англійської мови.

Трудову діяльність розпочав 1964 р. по закінченні Уманського технікуму механізації сільського господарства автомеханіком Звенигородського відділення «Сільгосптехніка», 1964—1967 рр. — служба в армії; 1968 р. -диспетчер автостанції, м.Звенигородка.

1968—1973 рр. — студент Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка; 1973 р. — аташе відділу міжнародних організацій МЗС УРСР; 1974—1989 рр. — третій, другий, перший секретар, радник консульського відділу МЗС УРСР. 1989—1991 рр. — начальник консульського відділу МЗС УРСР; 1991—1993 рр. — перший заступник начальника Консульського управління МЗС України; 1993—1994 рр. — в.о. начальника Консульського управління МЗС України; 1994—1995 рр. — начальник Консульського управління МЗС України.

1995—1998 рр. — Генеральний консул України в Чикаго.

З 1998 р. — начальник Консульського управління МЗС України.

Має дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посланника України першого класу.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має дочку.

Посольство у Чеській Республіці

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Сергій Устич

Народився 1955 року в с. Зачаття Іршавського району Закарпатської обл. Українець. У 1978 році закінчив Ужгородський державний університет, історик, кандидат філософських наук.

1979—1981 — аспірант Львівського державного університету ім. І. Франка;

1981—1990 — асистент, доцент Ужгородського державного університету;

1990—1991 — заступник голови виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів;

1991—1992 — заступник голови Закарпатського облвиконкому — начальник управління зовнішніх зв'язків облвиконкому;

1992—1999 — перший заступник голови, голова Закарпатської обласної державної адміністрації;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Чеській Республіці.

Володіє чеською мовою.

Одружений. Має двох синів.

Посольство у Швейцарській Конфедерації

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Євген Бершеда

Народився 1945 року в м. Києві. Українець. У 1967 році закінчив Київський інститут народного господарства, економіст, доктор економічних наук, професор.

Заслужений діяч науки і техніки України. Член-кореспондент Національної Академії наук України.

1967—1985 — співробітник Інституту економіки НАН України;

1985—1993 — заступник голови Ради по

вивченню продуктивних сил України НАН України;

1993—1994 — помічник Президента України з питань науки;

1994—1996 — завідувач відділу стратегічного планування та координації політики національної безпеки РНБО України;

1996—1998 — перший помічник Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, керівник групи помічників, консультантів та референтів Секретаря Ради національної безпеки і оборони України;

1998—2000 — перший заступник міністра закордонних справ України;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Швейцарській Конфедерації, а також у Князівстві Ліхтенштейн за сумісництвом.

Володіє французькою мовою.

Одружений. Має доньку.

Посольство в Королівстві Швеція

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Олександр Сліпченко

Народився 1939 року в Одесі. Українець. У 1961 році закінчив Київський державний університет ім.Т.Г.Шевченка, у 1972 році — вищу дипломатичну школу МЗС СРСР.

1961—1964 — редактор Київської студії телебачення Держкомітету УРСР по телебаченню і радіомовленню;

1964—1966 — навчається в аспірантурі Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка;

1966 — референт Комітету молодіжних організацій УРСР;

1966—1970 — другий, перший секретар МЗС УРСР;

1972—1976 — перший секретар МЗС УРСР;

1976—1981 — співробітник Секретаріату Міжнародної організації праці м. Женева;

1981—1986 — перший секретар, радник МЗС УРСР;

1986—1992 — відповідальний секретар, заступник голови Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО, Постійний представник України при ЮНЕСКО в Парижі.

1992—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Швейцарській Конфедерації, Постійний представник України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві;

1997—1999 — начальник Управління Європи та Америки, Другого територіального управління МЗС України;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Королівстві Швеція, а також у Королівстві Данія та Королівстві Норвегія за сумісництвом.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений має сина та двох дочок.

Посольство в Союзній Республіці Югославія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Анатолій Шостак

Народився 1937 року в с. Борова Боровського району Харківської обл. Українець. У 1960 році закінчив Київський технологічний інститут легкої промисловості, інженер—технолог, у 1977 році — Дипломатичну академію МЗС СРСР.

1964—1966 — завідувач відділу Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами;

1966—1971 — заступник директора, директор Будинку радянської культури в

Белграді, Югославія;

1971—1977 — перший секретар відділу преси, відділу кадрів та протокольного відділу;

1977—1986 — старший референт відділу з питань роботи Рад Управління справами Президії Верховної ради УРСР;

1986—1992 — представник Союзу радянських товариств дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами в Югославії;

1992—1995 — керівник Групи парламентського протоколу Секретаріату Верховної ради України;

1995 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Хорватія, а в лютому 1997 — Надзвичайним і Повноважним Послом України в Боснії і Герцоговині за сумісництвом.

Володіє сербською і хорватською мовами.

Одружений. Має сина та доньку.

Посольство в Японії

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2001 року —

Юрій Костенко

Народився 6 листопада 1945 року в м. Києві. Українець.

Освіта вища, у 1968 році закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка.

По закінченні університету з 1968 по 1971 рік працює аташе, третім секретарем відділу міжнародних організацій МЗС УРСР, 1971 — 1972 рр. — служба в армії, у 1972 — 1984 рр. — третій, другий секретар Генерального секретаріату, помічник міністра закордонних справ УРСР, перший секретар, радник відділу міжнародних організацій МЗС УРСР.

У 1984 — 1985 рр. — відповідальний секретар Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО МЗС УРСР, 1985 — 1988 рр. член колегії, начальник відділу кадрів МЗС УРСР, м. Київ. У 1988 — 1994 рр. — Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні, Австрія. 1992 — 1994 рр. — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрійській Республіці.

1994 — 1997 р. — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Німеччина.

Володіє німецькою та англійською мовами.

Одружений, має дочку й сина.

Представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія

Роман Шпек

Народився 1954 року в смт. Брашнів Рожнятівського району Івано-Франківської обл. У 1976 році закінчив Львівський лісо-технічний інститут;

1976–1978 — інженер-технолог, начальник цеху лісокомбінату «Осмолода» смт. Брашнів Рожнятівського району Івано-Франківської обл.;

1978–1985 — головний інженер, директор Верховинського лісокомбінату;

1985–1989 — директор Ворохтянського

лісокомбінату;

1989–1992 — заступник міністра лісової та деревообробної промисловості України, заступник голови комітету по деревообробній промисловості України;

1992–1992 — міністр України у справах роздержавлення і демонополізації;

1992–1993 — перший заступник міністра економіки;

1993–1995 — міністр економіки України;

1995–1996 — Віце-прем'єр-міністр України з питань економічної політики;

1996–2000 — Голова національного агентства України з питань розвитку та європейської інтеграції;

2000 — представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія.

Одружений. Має дочку та сина.

Іноземні послы в Україні

*Біографічні довідки подаються за станом на 1 жовтня 2001 року.
Дані про можливі зміни у складі керівників українських та
іноземних дипломатичних місій разом з біографічними довідками
наводитимуться в наступних випусках альманаху.*

Матеріали підготував Євген Свинарчук

Посольство Республіки Австрія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Георг Гергардт Вайсс (1992—1997); з 12 червня 1997 року —

Клаус Фаб'ян

Народився 1944 року.

1962—1968 — студент юридичного факультету Віденського університету;

1970—1972 — навчання в Дипломатичній Академії у Відні;

1972—1974 — працівник МЗС Австрії;

1974—1977 — працівник Посольства

Австрії в Токіо;

1977—1981 — працівник Посольства

Австрії в Триполі;

1981—1987 — працівник МЗС Австрії;

1987—1991 — працівник Посольства Австрії в Лісабоні;

1992—1997 — працівник Бюро з прав людини МЗС Австрії;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом

Республіки Австрія в Україні.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Азербайджанської Республіки

Надвичайні і повноважні послы:
Назім Гусейн-огли Ібрагімов (1997-2001); з 2001 року -

Алієв Талят Мусейб оглу

Народився 1942 року у м. Нахічевань.
1977 — закінчив Інститут нафти і хімії Азербайджану;
1964-1967 — служба в Радянській Армії;
1967-1970 — співробітник тресту «Аз-нафткашфіят»;
1970-1981 — співробітник заводу «Геофіз-прилад»;
1981-1995 — заступник директора інституту ВНДІхімпроект;

1996 — генеральний директор «БАМ-Київ Лтд»;

1997 — генеральний директор «МЕСА Лтд»;

2000 — керівник представництва компанії «Азерхімія» в Україні;

2001 — призначений Надзвичайним і повноважним Послом Азербайджану в Україні.

Володіє турецькою, українською та російською мовами.

Одружений, має двох дітей.

Посольство Алжирської Народної Демократичної Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Бельрамуль Камерзерман (1992—1997); з 1997 року —

Шеріф Шихі

Народився 1951 року.

1976 — закінчив дипломатичне відділення
Національної школи адміністрації;

1976—1979 — працівник МЗС Алжиру;

1980—1981 — керівник відділу Генераль-
ного управління консульських справ МЗС
Алжиру;

1981—1984 — перший секретар Посольст-
ва Алжиру в Мозамбіку;

1984—1988 — радник Посольства Алжиру
в США;

1989—1993 — заступник начальника управління МЗС Ал-
жиру;

1993—1995 — радник-посланник Посольства Алжиру у Ве-
ликобританії;

1996—1997 — уповноважений з питань дослідження та син-
тезу при повноважному міністрі з питань співробітництва і в
справах країн Магрибу;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
Алжирської Народної Демократичної Республіки в Україні.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має троє дітей.

Посольство Аргентинської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Луїс Бакеріса (1993—1999); з 2000 року —

Мігель Анхель Кунео

Народився 1944 року в Буенос-Айресі.

1971 — закінчив факультет права та соціальних наук Національного Університету Буенос-Айреса, за фахом адвокат;

1972 — Інститут Державної зовнішньої служби;

1987—1988 — Університет Дж. Хонкінса, Вища школа міжнародних наук (Вашингтон, США), присвоєно ступінь магістра міжнародної політики;

1972 — третій секретар Головного управління консульських справ МЗС Аргентини;

1973 — працівник Посольства Аргентини у Таїланді;

1978 — працівник Управління державного церемоніалу

1979 — працівник Посольства Аргентини у Норвегії.

1986 — працівник Секретаріату з адміністративно-технічних питань;

1989 — працівник Посольства Аргентини в СРСР;

1992 — працівник Посольства Аргентини в Парагваї;

1993 — заступник директора Управління Центральної та Східної Європи;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Аргентинської Республіки в Україні.

Володіє англійською, французькою і російською мовами.

Одружений.

Посольство Ісламської Держави Афганістан

Тимчасові Повірені:
Мухамад Амман (1995—2000); з 2000 року —

Саєд Махмуд Фарані

Народився 1947 року в Кабулі.

1971—1973 — редактор газети «Ішхан» (ISHAN);

1973—1975 — редактор Республіканського журналу;

1975—1978 — професор Кабульського Університету, член спілки поетів, істориків;

1992—2000 — Міністр — радник у справах культури та преси МЗС Афганістану;

2000 — призначений Тимчасовим Повіреним у справах Ісламської Держави Афганістан в Україні.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має четверо дітей.

Посольство Королівства Бельгія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Інгеборг Крістофферсен (1992—1995);
Вільфрід Нартус (1995—1998);
П'єр Жан Марі Антуан Вазен (1998—2000); з 2000 року —

П'єр Дюбюїссон

Народився 1949 року.

1968 — закінчив педагогічний коледж в Монсі (Бельгія);

1973 — перекладач з французької, німецької, англійської мов Університету Монс-Хайнау;

1987 — на дипломатичній службі;

1989 — аташе Постійного Представництва Бельгії при ООН;

1992 — заступник Постійного Представника Бельгії при Раді Європи;

1997 — перший секретар Департаменту європейської інтеграції МЗС Бельгії;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Бельгія в Україні.

Розлучений, має двоє дітей.

Посольство Республіки Білорусь

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Віталій Курашик (1993—2001); з 2001 року -

Валентин Величко

Народився 1944 року в Мінській області.
1962 — машиніст холодильних установок
Брестського молочного, потім Гомельського
м'ясокомбінату;

1968—1979 — перший секретар Но-
вобілицького райкому комсомолу Гомеля,
другий секретар Гомельського міськкому ком-
сомолу, другий, перший секретар Гомельсько-
го обкому комсомолу;

1972 — закінчив Ленінградський техно-
логічний інститут холодильної промисло-
вості;

1979—1982 — аспірант Академії суспільних наук при ЦК
КПРС;

1982—1983 — секретар Гомельської облпрофради;

1983—1985 — голова Советського райвиконкому;

1985—1989 — перший секретар Советського райкому партії
м. Гомеля;

1989 — заступник голови Гомельського облвиконкому;

1990 — 1993 — голова об'єднання профспілок Гомельської
області;

1993—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Рес-
публіки Білорусь в Латвійській Республіці;

1997—1998 — міністр у справах Співдружності Незалеж-
них Держав Республіки Білорусь;

1999—2001 — перший заступник міністра закордонних
справ Республіки Білорусь;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
Республіки Білорусь в Україні.

Посольство Республіки Болгарія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Петар Крістев Марков (1992—1998); з 1998 року —

Александр Димитров

Народився 1959 року в Софії.

Закінчив Технічний університет в Софії.

1984 — 1989 — науковий співробітник Центрального інституту обчислювальної техніки в Софії;

1990 — 1991 — консультант німецької фірми «Мандауш» ООД у м. Франкфурті;

1992 — Генеральний представник «СОМПАРЕХ — BASF» у Софії;

1997 — голова Ради директорів готелю «Самоков-Боровец», експерт Комісії з питань економічної політики у Народному Зібранні Республіки Болгарія;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Болгарія в Україні.

Володіє німецькою, англійською та російською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Федеративної Республіки Бразилія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Асдрубал Пінто де Уліссеа (1995—1998);
Маріо Аугусто Сантос (1998—2001); з 2001 року —

Елдер Мартінс де Мораес

Народився 1937 року у м. Мауріті, штат Сеара. Закінчив Вищу школу журналістики у Парижі, Інститут «Ріо Бранко»;

1963 — закінчив дипломатичну школу при Міністерстві закордонних справ Бразилії;

1963—1967 — співробітник апарату МЗС Бразилії;

1967—1973 — другий секретар Посольства Бразилії у Чехословаччині, Японії та Гайані;

1973—1980 — перший секретар Посольства Бразилії в Японії та Гайані;

1980—1981 — радник апарату МЗС Бразилії;

1981—1984 — радник Посольства Бразилії у США;

1984—1986 — радник, радник-посланник апарату МЗС Бразилії;

1986—1988 — радник-посланник Посольства Бразилії в Ірані;

1988—1990 — радник-посланник Посольства Бразилії в Ізраїлі;

1990—1992 — радник-посланник Посольства Бразилії у Швеції;

1992—1994 — радник-посланник апарату МЗС Бразилії;

1994—2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бразилії в Мозамбіку;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Бразилії в Україні.

Неодружений.

Посольство Ватикану

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Антоніо Франко (1992—1999); з 1999 року —

Нікола Етерович

Народився 1951 року в Хорватії.

1977 — отримав сан, доктор теології;

1980 — дипломатична служба в нунціатурах в Кот-д'Івуар, Іспанії та Нікарагуа;

1993 — радник секції зв'язків з іноземними державами Державного секретаріату Ватикану;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Ватикану в Україні.

Володіє хорватською, італійською, французькою, англійською, німецькою, іспанською, польською, українською і російською мовами.

Посольство Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Саймон Ніколас Пітер Хіманс (1992—1995);

Рой Стівен Рів (1995—1999); з 1999 року —

Роланд Гедлі Сміт

Народився 1943 року.

Закінчив Кібол Коледж, Оксфорд.

1967 — на дипломатичній службі;

1969 — другий секретар Посольства Великобританії в СРСР;

1971 — перший секретар Посольства Великобританії в Постійному Представництві при НАТО (Брюссель);

1974 — МЗС Великобританії;

1975 — перший секретар Посольства Великобританії в СРСР;

1980 — МЗС Великобританії, Міжнародний інститут стратегічних досліджень;

1984 — керівник канцелярії Британської військової адміністрації (Берлін);

1988 — радник МЗС Великобританії;

1992 — посланник та заступник Постійного Представника Великобританії при НАТО (Брюссель);

1995 — директор Департаменту з питань міжнародної безпеки МЗС Великобританії;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Великої Британії та Північної Ірландії в Україні.

Володіє українською і російською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Соціалістичної Республіки В'єтнам

**Надзвичайні і Повноважні Посли:
Чюнг Тунг (1993—1997); з 1997 року —**

Доан Дик

Народився 1937 року в провінції Ха Нам.

1959 — на дипломатичній роботі;

1961—1965 — працівник Посольства
В'єтнаму в КНДР;

1966—1972 — працівник Управління по
обслуговуванню дипломатичного корпусу
МЗС В'єтнаму;

1973—1977 — другий секретар Посольст-
ва В'єтнаму в Монголії;

1978—1979 — помічник директора Уп-
равління по обслуговуванню дипломатичного корпусу МЗС
В'єтнаму;

1980—1982 — заступник директора Управління по обслуго-
вуванню дипломатичного корпусу МЗС В'єтнаму;

1983—1989 — заступник керівника Секретаріату МЗС
В'єтнаму;

1990—1992 — радник Посольства В'єтнаму у Чехословач-
чині;

1993 — заступник директора Фінансово-майнового уп-
равління МЗС В'єтнаму;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
Соціалістичної Республіки В'єтнам в Україні.

Володіє російською та китайською мовами.

Одружений, має сина.

Посольство Республіки Вірменія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1996 року —

Грач Сілванян

Народився 16 серпня 1946 року в м. Єреван.

У 1969 р. закінчив факультет російської мови та літератури Єреванського інституту ім. В. Брюсова. Кандидат філософських наук. Після закінчення аспірантури Єреванського державного університету в 1972 р. працював викладачем Єреванського університету, науковим співробітником Інституту філософії і права АН Вірменії, виконуючим обов'язки завідуючого кафедрою філософії Єреванської консерваторії.

1980—1990 — інструктор, завідуючий сектором, інспектор ЦК Компартії Вірменії;

1990—1993 — проректор з наукової роботи та зарубіжних зв'язків Єреванської консерваторії;

1996 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Вірменія в Україні.

Одружений, має двоє дочок.

Посольство Грецької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Васілеос Патсікакіс (1993—1998); з 1998 року —

Дімітріс Контумас

Народився 1946 року в Афінах.
Закінчив Афіський університет за спеціальністю цивільне право.

1973 — аташе МЗС Греції;

1975 — третій секретар Генерального консульства Греції у Стамбулі;

1978 — другий, перший секретар Посольства Греції в Нікозії (Кіпр);

1981 — Генеральний консул Греції в Ганновері (ФРН);

1984 — другий радник Посольства Греції в Німеччині;

1985 — Постійне представництві Греції при ЄС (Брюссель);

1991 — співробітник МЗС Греції;

1994 — Повноважний Міністр другого класу;

1995 — Міністр-радник Посольства Греції у Бонні;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Грецької Республіки в Україні.

Володіє французькою, англійською та німецькою мовами.

Одружений, має дитину.

Посольство Грузії

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Валерій Чечелашвілі (1994—1999);
Малхаз Чачава (1999—2000); з 2000 року —

Грігол Катамадзе

Народився 1961 року у м. Кутаїсі.

1985 — закінчив факультет міжнародного права і міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка;

1985—1993 — інженер, заступник завідуючого кафедрою загально—юридичних дисциплін Академії Міністерства внутрішніх справ Грузії;

1993—1994 — заступник директора Департаменту зовнішньоекономічних зв'язків Міністерства закордонних справ Грузії;

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посланник в Посольстві Грузії в Україні;

1998—2000 — заступник міністра оборони Грузії з питань військової політики і міжнародного військового співробітництва — перший цивільний заступник міністра оборони;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Грузії в Україні.

Кандидат юридичних наук, має наукові роботи.

Одружений, має двох дітей.

Посольство Королівства Данія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Крістіан Фабер Род (1992—1996);
Йорн Крогбек (1997—2001); з 2001 року —

Мартін Кофод

Народився 1937 року.

1961—1964 — співробітник МЗС Данії;

1964—1969 — секретар представництва
Данії при ООН;

1969—1971 — завідуючий відділом МЗС
Данії;

1971—1974 — перший секретар, радник
Посольства Данії у Польщі;

1974—1982 — завідуючий відділом, на-
чальник управління МЗС Данії;

1982—1986 — Надзвичайний і Повноважний Посол Данії в
Бразилії;

1986—1992 — начальник управління МЗС Данії;

1992—1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Данії в
Мексиці;

1997—2001 — Генеральний консул Данії в м. Лос-Андже-
лес, США;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
Королівства Данія в Україні.

Посольство Естонської Республіки

**Тимчасовий Повірений: Андрій Біров (1992—1995);
Надзвичайні і Повноважні Посли: Тіт Мацулевич
(1996—1999); з 1999 року —**

Тіт Набер

Народився 1952 року.

1975 — закінчив Талліннський політехнічний інститут;

1992 — на дипломатичній службі;

1992 — радник Департаменту міжнародної економічної політики МЗС Естонії;

1993—1997 — Тимчасовий Повірений Естонії в Осло (Фінляндія);

1997—1998 — директор Департаменту міжнародної економічної політики МЗС Естонії;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Естонської Республіки в Україні.

Володіє фінською, російською, англійською, норвезькою мовами.

Одружений.

Посольство Арабської Республіки Єгипет

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Гусейн Камаль-Елдін Шалаш (1993—1997); з 1997 року —

Омар Ель-Фарук Хассан Мохамед

Народився 1946 року.

1968 року в Каїрському університеті отримав ступінь бакалавра з економіки та політики.

Працював на дипломатичній роботі у Посольствах Арабської Республіки Єгипет в Алжирі, Італії, Зімбабве, Кувейті, Росії;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Арабської Республіки Єгипет в Україні.

Володіє англійською, французькою, російською, італійською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Держави Ізраїль

Надзвичайний і Повноважний Посол: Цві Маген (1993—1998); Тимчасовий Повірений: Зеєв Бен-Аріє (1998—1999); Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Анна Азарі

Народилася 1959 року в СРСР.

1978—1983 — навчання в Хайфському університеті, ступінь бакалавра з загальної історії та англійської мови;

1981—1982 — викладач в кібуці Гіват Оз;

1983 — навчання в коледжі з підготовки дипломатів при МЗС Ізраїлю;

1984—1986 — працівник фонду ім. Ротшільда;

1986—1989 — працівник Департаменту у справах країн Східної Європи МЗС Ізраїлю;

1989—1992 — консул у Сан-Франциско (США);

1992—1993 — перший секретар Першого міжнародного відділу, перший секретар Департаменту політичного планування МЗС Ізраїлю;

1995—1998 — радник-посланник Посольства Ізраїлю в Москві (Росія);

1998—1999 — заступник начальника Першого відділу Департаменту у справах країн Східної Європи МЗС Ізраїлю;

1999 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом Держави Ізраїль в Україні.

Володіє російською, англійською, французькою мовами.

Одружена, має двоє дітей.

Посольство Республіки Індія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Судхір Тукарам Деваре (1992—1995);
Раджендра Кумар Раї (1995—1997); з 1997 року —

Відья Бушан Соні

Народився 1942 року.

З липня 1967 року — на дипломатичній роботі.

1969 — 1971 — третій, другий секретар Посольства Індії в СРСР;

1971 — 1974 — другий, перший секретар посольства Індії в Єгипті;

1974 — 1976 — заступник Секретаря МЗС Індії;

1976 — 1977 — навчання в Оксфордському університеті;

1977 — заступник Секретаря МЗС Індії;

1978 — 1980 — перший секретар Посольства Індії в Куала-Лумпур;

1980 — 1983 — радник Посольства Індії в Лондоні;

1983 — 1986 — директор департаменту, Секретар МЗС Індії;

1986 — 1989 — Генеральний консул Індії в Сіднеї (Австралія);

1989 — 1990 — Посол Індії в Республіці Фіджі і за сумісництвом — в Науру, на Соломонових Островах та в Кірібаті;

1990 — 1994 — Посол Індії в Сенегалі й за сумісництвом — в Республіці Малі, Мавританії, Гвінеї-Бісау, Кабе Верде та Гамбії;

1994 — Посол Індії в Кінгстоні (Ямайка);

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Індія в Україні.

Одружений.

Посольство Республіки Індонезія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Роні Хендраван Курніаді (1994—1997);
Где Арса Каджар (1997—2001); з 2001—

Ремі Рамаулі Сіахаан

Народився 1941 року в м. Маланг, Східна Ява.

1971 — закінчив Університет Індонезії в Джакарті;

1975—1977 — керівник секції з прикордонних питань Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії;

1997—1982 — керівник бюро інформації Посольства Індонезії в КНДР;

1982—1984 — виконуючий обов'язки заступника директора відділу договорів із соціальних питань та культури Директорату міжнародних договорів Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії;

1984—1989 — керівник бюро інформації Посольства Індонезії в Республіці Корея;

1989 — заступник директора з юридичних питань Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії, заступник директора Директорату переговорів з політичних питань та питань міжнародної безпеки Генерального директорату політичних справ МЗС Індонезії;

1990—1995 — інспектор МЗС Індонезії;

1995—1998 — керівник секції політичних питань Представництва Індонезії при відділенні ООН у Женеві;

1998—2001 — радник-посланник Посольства Індонезії у Великобританії;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Індонезія в Україні.

Володіє англійською та французькою мовами.

Одружений, має трьох дітей.

Посольство Ісламської Республіки Іран

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Бехзад Мазахері (1992—1998); з 1999 року —

Ахмад Садег-Бонаб

Народився 1958 року в Тегерані.

Працював економічним радником губернатора області Східний Азербайджан; Головою Ради директорів і виконавчим директором компанії «Шахр-ва-руста»; заступником міністра металургії і шахт з питань економіки та торгівлі; членом правління і заступником директора з адміністративних питань Іранської національної нафтової компанії; заступником міністра кооперації; юридичним радником Міністерства промисловості по зв'язках з Парламентом; 1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Ісламської Республіки Іран в Україні.

Володіє англійською мовою.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Королівства Іспанія

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Едуардо Хунко (1992—1997);

Фернандо Хосе Белльйосо Фернандес (1997—2001);

з 2001 року —

Луїс Гомес де Аранда і Війен

Народився 1946 року в м. Руте, провінція Кордоба.

1974 — співробітник МЗС Іспанії, член підготовчої Комісії з питання присутності Іспанії в Міжнародному суді;

1975—1979 — співробітник Посольства Іспанії у ФРН;

1979—1982 — співробітник Управління міжнародних економічних зв'язків. Управління Африки та Континентальної Азії МЗС Іспанії;

1982—1984 — радник—посланник Посольства Іспанії в СРСР;

1984—1990 — радник—посланник Посольства Іспанії в Аргентині;

1990—1992 — завідувач відділу інформатики Генерального секретаріату країн ЄС, завідувач відділу Середнього Сходу МЗС Іспанії;

1992—1997 — Генеральний консул Іспанії в Мюнхені;

1997—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Іспанії в Об'єднаній Республіці Танзанія, за сумісництвом в Республіці Руанда та в Республіці Бурунді;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Іспанія в Україні.

Володіє англійською, французькою та німецькою мовами.

Посольство Італійської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Вітторіо Клаудіо Сурдо (1992—1996); Джан Лука Бергінетто (1996—2000); з 2000 року —

Іоланда Брунетті Гетц

Народилася у Римі.

1962 — закінчила факультет політичних наук Римського університету;

1967 — дипломатична діяльність в МЗС Італії;

1969 — другий секретар Посольства Італії в Малайзії;

1972 — віце-консул, консул Генерального консульства Італії в Нью-Йорку;

1976 — працівник VIII відділу Генеральної дирекції з економічних питань МЗС Італії;

1977 — дипломатичний радник МЗС Італії;

1980 — Посол Італії в Бірмі;

1984 — заступник Представника Італії в ОБСЄ;

1988 — керівник Відділу Азії та Тихоокеанського регіону Генеральної дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС Італії;

1989 — координатор Відділу багатосторонніх стосунків та надзвичайних ситуацій Генеральної дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС Італії;

1991 — керівник Центральної технічної групи Апарату генеральної дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС Італії;

1993 — керівник Відділу досліджень, вивчення та планування Генеральної дирекції з економічних питань МЗС Італії;

1995 — Посол Італії в Республіці Узбекистан;

1996 — Посол Італії в Республіці Таджикистан;

2000 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом Італійської Республіки в Україні.

Одружена.

Посольство Республіки Казахстан

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Юрій Олексійович Клочков (1994—1997);
Нажамеден Іксанович Іскалієв (1997—1999); з 1999 року —

Равіль Чердабаєв

Народився 1940 року в Атирауській області (Казахстан).

1961—1966 — навчання у Московському інституті нафтохімічної і газової промисловості;

1966—1968 — інженер-конструктор, начальник тракторного цеху, головний інженер заводу в Гур'євській області;

1968—1973 — перший секретар райкому, потім обкому комсомолу в Гур'євській області;

ласті;

1973—1975 — навчання у Вищій партійній школі при ЦК КПРС у Москві;

1975—1987 — перший секретар райкому, міському партії, м.Гур'єв;

1987—1989 — заступник головного інженера з технічних питань виробничого об'єднання «Тенгізмунайгаз»;

1989—1990 — перший секретар міському партії, м.Гур'єв;

1990—1992 — заступник голови облвиконкому, м.Гур'єв;

1992—1993 — перший заступник акима м.Гур'єва;

1993—1994 — директор казахсько-американського підприємства «Тенгішеврой»;

1994 — Міністр нафти та газу;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Казахстан в Україні.

Володіє російською, англійською мовами.

Одружений, має четверо дітей.

Посольство Канади

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Франсуа Антуан Матіс (1992—1996);
Кристофер Уестдал (1996—1998);
Дерек Фрейзер (1998—2001); з 2001 року —

Ендрю Норвал Робінсон

Народився 1946 року в м. Баррі, провінція Онтаріо.

1967 — закінчив університет Трент;

1969 — закінчив університет Квінз;

1975—1976 — заступник директора відділу Північно-Західної Європи МЗС Канади;

1976—1980 — перший секретар з питань культури, перший секретар з політики та економіки Посольства Канади у Великобританії;

1980—1982 — радник і консул Посольства

Канади в Лівані;

1982—1985 — заступник директора відділу політичного та інформаційного аналізу МЗС Канади;

1985—1988 — радник і консул Посольства Канади в Єгипті;

1988—1990 — директор управління Близького Сходу МЗС

Канади;

1990—1991 — директор робочої з питань кризи у Перській затоці; 1991—1992 — директор управління Близького Сходу МЗС Канади;

1992—1995 — Посол Канади в Йорданському Хашимітському Королівстві;

1995 — директор управління Близького Сходу МЗС Канади;

1995—1996 — Генеральний директор управління Близького Сходу МЗС Канади;

1996—2000 — брав участь у координації мирного процесу на Близькому Сході;

2000—2001 — Генеральний директор управління Африки МЗС Канади.

Одружений, має п'ятеро дітей.

Посольство Киргизької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Улукбек Чіналієв (1993—1998);

Жумагул Сааданбеков (1998—2001); з 2001 року —

Есенгул Омуралієв

Народився 1950 року.

1973 — закінчив Фрунзенський політехнічний інститут;

1973 — молодший науковий співробітник Фрунзенського НДІ електромеханіки, заступник генерального директора Іссик-Кульського ВО електротехнічних приладів;

1982—1991 — директор Пржевальського електротехнічного заводу, генеральний директор Іссик-Кульського ВО електротехніч-

них приладів;

1991—1992 — міністр промисловості Киргизької Республіки;

1992—1993 — голова Фонду державного майна — міністр Киргизької Республіки;

1993—1994 — віце-прем'єр—міністр — голова Фонду держмайна Киргизької Республіки, член Координаційно-консультативного комітету СНД від Киргизької Республіки;

1994—1997 — перший заступник голови Державного комітету Киргизької Республіки з економіки, перший заступник міністра економіки, голова Міждержавної комісії при уряді Киргизької Республіки по переговорах з СОТ;

1997—1999 — Посол Киргизької Республіки в Республіці Білорусь, Постійний представник Киргизької Республіки при Статутних органах СНД за сумісництвом;

1999—2001 — віце-прем'єр-міністр, міністр зовнішньої торгівлі і промисловості Киргизької Республіки;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Киргизької Республіки в Україні.

Одружений, має трьох дітей.

Посольство Китайської Народної Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Чжан Чжень (1992—1995); Пань Чжанлінь (1995—1998);

Чжоу Сяо Пей (1998—2000); з 2000 року —

Лі Гобан

Народився 1951 року.

1975—1976 — працівник Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи МЗС КНР;

1976—1980 — працівник Посольства Китаю в СФРЮ;

1980—1984 — третій секретар Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи МЗС КНР;

1984—1987 — другий секретар Посольства Китаю в СФРЮ;

1987—1991 — завідувач відділом, перший секретар Департаменту СРСР і соціалістичних країн Східної Європи МЗС КНР;

1991—1992 — перший секретар Посольства Китаю в СФРЮ;

1991—1993 — перший секретар Посольства Китаю в Республіці Словенія;

1993—1995 — перший секретар Департаменту з питань країн Східної Європи і Центральної Азії МЗС КНР;

1995—1997 — радник, заступник начальника Департаменту з питань країн Східної Європи і Центральної Азії МЗС КНР;

1997—2000 — Посол Китаю в Республіці Хорватія;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Китайської Народної Республіки в Україні.

Одружений, має сина.

Посольство Республіки Корея

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Ан Хьон Вон (1993—1995); Лі Хан Чун (1995—1998);
Канг Гин-тек (1998—2000); з 2000 року —

Джанг Шин

Народився 1943 року.

1996 — закінчив факультет філософії Сеульського національного університету;

1970 — працівник МЗС Республіки Корея;

1974 — другий секретар Посольства Республіки Корея в Ямаїці;

1980 — перший секретар Посольства Республіки Корея в Державі Катар;

1981 — перший секретар Посольства Республіки Корея в Данії;

1985 — керівник Відділу торгівлі Інституту з питань закордонних справ і національної безпеки МЗС Республіки Корея;

1986 — керівник Відділу Близького Сходу, Бюро у справах Середнього Сходу МЗС Республіки Корея;

1987 — радник Посольства Республіки Корея в Індонезії;

1990 — радник Посольства Республіки Корея в Новій Зеландії;

1993 — координатор з питань планування і менеджменту МЗС Республіки Корея;

1994 — виконавчий директор Першого регіонального підрозділу Корейського агентства з питань міжнародної співпраці;

1996 — Посол Республіки Корея у Федеративній Демократичній республіці Ефіопія;

1999 — генеральний директор Бюро у справах закордонних резидентів і консульських справах МЗС Республіки Корея;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом республіки Корея в Україні.

Одружений, має сина і дочку.

Посольство Республіки Куба

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Діохенес Ернандес Асторга (1992—1994);
Серхіо Лопес Бріель (1994—1999); з 1999 року —

Хосе Діонісіо Пераса Чапо

Народився 1944 року в м. Сагуа-ла-Гранде, провінція Війя-Клара.

Здобув вищу юридичну освіту в Московському Університеті. Має диплом спеціаліста з російської мови. Здобув наукову ступінь доктора юридичних наук у Гаванському Університеті, захистив дисертацію «Інтеграція та право».

1967—1968 — працівник Міністерства освіти Куби;

1969—1971 — радник газети «Juventud Rebelde»; редактор, завідувач Міжнародної сторінки;

1971—1974 — Кубинський Інститут книги, відповідальний за співробітництво із соціалістичними країнами;

1974—1977 — радник Міністерства юстиції Куби;

1977—1991 — Головний юридичний радник Постійного Секретаріату у справах РЕВ Ради Міністрів;

1986—1988 — Генеральний секретар Американської асоціації юристів;

1991—1992 — співробітник Міжнародного департаменту ЦК КП Куби;

1992—1999 — начальник Юридичного управління МЗС Куби;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Куба в Україні.

Володіє іспанською, російською, англійською мовами.

Одружений, має сина.

Посольство Держави Кувейт

Надзвичайний Повноважний посол: Ахмед Абдулла Аль-Мубаракі (1995—1997);

Тимчасовий повірений:

Салех Салем Юсуф М. Аль-Лугхані (1997—1998);

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Халет Мутлак Заед Аль-Дуейлах (1998—2001); з 2001—

Хафіз Мохамед Аль Аджмі

Народився 1960 року.

1984 — закінчив Кувейтський університет за спеціальністю «торговельно—економічні відносини»;

1984 — аташе управління економічного співробітництва МЗС Кувейту;

1985—1988 — співробітник Посольства Держави Кувейт в Бангладеш;

1988—1991 — третій секретар Посольства Держави Кувейт в Іраку;

1991 — третій секретар Управління міжнародних організацій МЗС Кувейту;

1992—1996 — другий секретар Посольства Держави Кувейт в Сирії;

1996—2001 — перший секретар, радник Посольства Держави Кувейт в Саудівській Аравії;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Держави Кувейт в Україні.

Одружений, має семеро дітей.

Посольство Латвійської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Петеріс Сімсонс (1994—1997);
Петеріс Вайварс (1997—2001); з 2001 року —

Андріс Вілцанс

Народився 1957 року в м.Рига.
1990 — закінчив Інститут мікробіології
АН Латвії;
1990—1991 — голова міжнародних зв'яз-
ків підкомітету молодіжної політики Верхов-
ної Ради СРСР;
1991—1992 — співробітник політичного
департаменту МЗС Латвії;
1992—1994 — завідуючий відділом МЗС

Латвії;

1994—1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвій-
ської Республіки в Республіці Узбекистан;

1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської
Республіки в Киргизькій Республіці;

1999—2000 — Генеральний інспектор МЗС Латвії;

2000—2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвій-
ської Республіки в Арабській Республіці Єгипет;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним послом
Латвійської Республіки в Україні;

Володіє англійською, німецькою та російською мовами.

Одружений.

Посольство Литовської Республіки

Тимчасовий Повірений: Віргіліюс Корізна (1992—1993).

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Ромуалдас Рамошка (1993—1997); з 1997 року —

Вітаутас Пятрас Плечкайтіс

Народився 1950 року в м.Калварія, Литва.

1981 — закінчив історичний факультет Вільнюського державного університету;

1975—1988 — викладацька робота у школі, працював в інспекції по збереженню пам'яток культури у м.Клайпеді;

1989—1990 — заступник директора музею історії литовської меншини в м.Клайпеді, депутат Сейму (фракція Саюдісу);

1990—1992 — депутат Верховної Ради Литви, член Комітету у закордонних справах, член парламентської групи «Центр»;

1993—1996 — голова литовсько-польської міжпарламентської групи в Сеймі;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Литовської Республіки в Україні.

Володіє російською, німецькою, польською та англійською мовами.

Одружений, має дві доньки.

Посольство Республіки Македонія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1997 року —

Владо Блажевскі

Народився 1944 року.

1966 — закінчив військову академію в м.Новий Сад;

1975 — закінчив Інститут політичних наук у Загребі, кандидат наук з міжнародних відносин;

1976—1977 — радник Союзного секретаріату закордонних справ СФРЮ;

1977—1980 — консул Генерального консульства СФРЮ у Києві;

1980—1985 — радник Союзного секретаріату закордонних справ СФРЮ;

1985—1989 — перший секретар Посольства СФРЮ у КНДР;

1989—1992 — спеціальний радник Управління Азії та Далекého Сходу Союзного секретаріату закордонних справ СФРЮ;

1992—1993 — спеціальний радник, начальник Управління Азії та Далекého Сходу в МЗС Македонії;

1993—1996 — спеціальний радник, начальник Управління СНД МЗС Македонії;

1996—1997 — Тимчасовий повірений у справах Республіки Македонія у Києві;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Македонія в Україні.

Володіє російською та англійською мовами.

Одружений.

Посольство Королівства Марокко

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Мохамед Азгар

Народився 1945 року.

1968 — закінчив Паризький університет за спеціальністю економічна статистика;

1968—1982 — працівник Міністерства з питань планування Марокко;

1982 — радник з економічних питань Посольства Марокко у Москві;

1985—1988 — перший радник Посольства Марокко у Бельгії;

1988—1991 — головний інженер, уповноважений з питань співробітництва з країнами

Європи Посольства Марокко у Бельгії;

1991 — начальник відділу співробітництва з країнами Європи МЗС Марокко;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Марокко в Україні.

Володіє арабською, французькою та англійською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Республіки Молдова

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Іон Гаврил Боршевич (1993—1994);
Іон Ніколає Руссу (1994—1998); з 1999 року —

Олексій Андрієвські

Народився 1950 року.
1968—1972 — студент Московського державного інституту культури;
1973—1977 — завідувач відділу ЦК ЛКСМ Молдавії;
1977—1979 — перший секретар Ленінського райкому ЛКСМ м.Кишинева;
1979—1982 — заступник голови Виконавчого комітету Ленінського району м.Кишинева;
1982—1984 — курсант Вищої партійної школи у м.Ленінграді;

1984—1985 — співробітник Організаційного управління ЦК КПРС;

1985—1988 — директор Національного театру опери і балету у Кишиневі;

1988—1991 — перший заступник Міністра культури Республіки Молдова;

1991—1993 — Міністр-радник Постійного Представництва Республіки Молдова у Москві;

1993—1995 — Міністр-радник Посольства Республіки Молдова в Україні;

1995—1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова в Угорській Республіці;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Молдова в Україні.

Одружений, має дитину.

Посольство Федеративної Республіки Нігерія

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Альфред Джон Нанна

Народився 24 червня 1944 р. в м. Делта, Нігерія.

Закінчив Баптистський коледж, ЕДЕ; Університет в Лагосі, Акока; Університет в Ломі, Бенін.

Бакалавр мистецтв.

На дипломатичній службі з 5 липня 1972 року.

Працював у Посольстві Нігерії в Республіці Нігер (Ніамей), Постійній Місії Нігерії при ООН (Женева), Посольстві Нігерії в Малі (Бамако), Постійній Місії Нігерії при ООН (Нью-Йорк), Представництві Нігерії в Зімбабве (Хараре);

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Федеративної Республіки Нігерія в Україні.

Одружений, має п'ятеро дітей.

Посольство Королівства Нідерландів

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Роберт Герман Серрі (1992—1996);
Онно Хаттінга Ван'т Сант (1997—2001); з 2001 року —

Франк Монік Патрісія Антуанетта

Народилася 1945 року в м. Гаага.

1970 — закінчила Лейденський університет;

1970—1985 — співробітник посольств Нідерландів у Канаді, Швейцарії, Ізраїлі, Постійному представництві Нідерландів при ООН, центральному апараті МЗС Нідерландів;

1985—1989 — радник Посольства Нідерландів у Туреччині;

1989—1993 — директор департаменту консульської служби МЗС Нідерландів;

1993—1997 — Посол Нідерландів у Румунії;

1997—2001 — Посол Нідерландів у В'єтнамі;

2001 — призначена Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Нідерландів в Україні.

Посольство Федеративної Республіки Німеччина

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Геннеке Граф фон Бассевітц (1992—1993);
Александр Арно (1993—1996);
Ебергард Гайкен (1996—2000); з 2000 року —

Дітмар Гергард Штюдеманн

Народився 1941 року у Вельсі (Верхня Австрія).

1962—1969 — вивчав юриспруденцію, соціологію і славістику у Майнці;

1969 — перший державний іспит з правознавства;

1973 — другий державний іспит з правознавства;

1973—1974 — підготовка до вищої дипломатичної служби;

1974—1977 — працівник Федерального міністерства закордонних справ Німеччини;

1977—1981 — працівник Посольства Німеччини в Москві;

1981—1984 — працівник Посольства Німеччини в Греції;

1984—1986 — працівник ФМЗС Німеччини;

1986—1988 — працівник Посольства Німеччини в Австрії;

1988—1991 — працівник ФМЗС Німеччини;

1991—1997 — керівник відділу з політичних питань Посольства Німеччини в Росії;

1997—1998 — завідувач відділом Департаменту з питань економіки ФМЗС Німеччини;

1998—2000 — завідувач відділом Департаменту з питань політики ФМЗС Німеччини;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Федеративної Республіки Німеччина в Україні.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Королівства Норвегія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Ойвінд Нордслеттен (1992—1997); з 1997 року —

Андерс Хельсет

Народився 6 жовтня 1937 року в м. Олесунді.

Здобув університетську освіту в галузі юриспруденції (1963), закінчив аспірантський курс при МЗС Норвегії (1965).

1963 — працівник Норвезького телебачення;

1963—1964 — помічник судді Управління юстиції області Нурхордаланд;

1965—1966 — працівник МЗС Норвегії;

1966—1968 — працівник Посольства Норвегії в Бонні;

1968—1969 — працівник Посольства Норвегії в Будапешті;

1970—1973 — секретар фракції Робітничої партії у Стортингу;

1973—1975 — особистий секретар міністра оборони Норвегії;

1975—1978 — завідувач сектору МЗС Норвегії;

1978—1983 — радник посольства Норвегії у Лондоні;

1983—1988 — радник, радник-посланник Посольства Норвегії у Бонні;

1988—1992 — заступник начальника Управління з питань північного співробітництва МЗС Норвегії;

1992—1994 — радник, радник-посланник Посольства Норвегії у Стокгольмі;

1996 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Норвегії в Україні.

Одружений, має троє дітей.

Посольство Ісламської Республіки Пакистан

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Тарік Фарук Мірза (1997—2000); з 2000 року —

Шамун Алам Хан

Народився 6 червня 1939 року.

Закінчив Королівський коледж оборони у Великобританії, Штабний курс Об'єднаних Збройних Сил, Військовий курс Збройних Сил.

1957 — служба у Військово-Морському Флоті. Командував трьома об'єднаннями Військово-Морського Флоту та Морським Флотом Пакистану, Штабним коледжем Об'єднаних Збройних Сил; займав посаду військово-морського аташе в Посольстві Пакистану в м.Бейджинг (Китай);
1995—1997 — Посол Пакистану в Тунісі;
2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Ісламської Республіки Пакистан в Україні.

Посольство Південно-Африканської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Діон Ван Скуер (1993—1996);

Пітер ван Рензбург Хуесен (1996—1998).

Тимчасовий Повірений:

Девід де Вільє дю Буїссон (1998—1999).

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Деларей Ван Тондер

Народився 8 лютого 1954 року.

1977 — закінчив університет (Преторія), бакалавр африкознавства;

1988 — захистив диплом підвищення кваліфікації в Інституті громадських зв'язків (Преторія);

1993 — закінчив курс магістратури з політичної психології у вищій школі при університеті Джорджа Вашингтона (Вашингтон);

1994 — захистив диплом в університеті

Преторії;

1980—1982 — працівник Управління у справах громадськості МЗС ПАР;

1983—1987 — другий секретар Посольства ПАР у Вашингтоні;

1987—1989 — працівник Управління зв'язку і планування МЗС ПАР;

1989—1992 — радник, начальник Відділу у справах громадськості Посольства ПАР у Вашингтоні;

1992 — заступник директора, директор Управління Мозамбіку та Зімбабве МЗС ПАР;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Південно-Африканської Республіки в Україні.

Володіє африкаанс, англійською, німецькою, іспанською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Республіки Польща

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Єжи Козакевич (1993—1996);
Єжи Бар (1996—2001); з 2001 року —

Марек Зюлковські

Народився 1955 року в м. Кентшин.
1975 — закінчив факультет суспільних наук Варшавського університету;
1975—1976 — технічний співробітник Головної школи сільського господарства;
1981—1982 — інструктор Спілки польських журналістів;
1982—1986 — спеціаліст бюро подорожей «Orbis»;
1986—1990 — старший спеціаліст, керівник відділу видавництва Інституту туризму;
1990—1991 — старший спеціаліст відділу з питань релігії Головного управління статистики;
1991—1992 — консул Генерального консульства Республіки Польща у Мінську;
1992—1996 — радник, тимчасовий повірений Посольства Республіки Польща в Білорусі;
1996—2001 — старший радник, заступник директора, директор департаменту Східної Європи МЗС Республіки Польща;
2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Польща в Україні.
Володіє російською, англійською та німецькою мовами.
Одружений, має двоє дітей.

Посольство Португальської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Мануель Корте-Реал (1993—1998);
Антоніу де Фарія і Майа (1999—2001); з 2001 року —

Педру Мануел Сарменту де Вашконселуш і Каштру

Народився 1940 року в Лісабоні, закінчив історичний факультет Лісабонського університету.

1970—1972 — аташе, третій секретар Посольства в Державному Секретаріаті;

1974—1978 — другий секретар Посольства Португальської Республіки в Преторії;

1978—1979 — перший секретар Посольства Португальської Республіки в Осло;

1979—1984 — перший секретар Посольства Португальської Республіки в Каїрі;

1984—1985 — радник Посольства у Державному Секретаріаті;

1985—1988 — начальник відділів загального управління зовнішніх відносин; загального управління політичних та економічних справ; церемоніалу і поїздок; тимчасово виконуючий обов'язки заступника начальника Державного протоколу МЗС Португальської Республіки;

1988—1993 — співробітник Посольства Португальської Республіки при Святому Престолі;

1993—1994 — Повноважний міністр в Державному Секретаріаті;

1994—1995 — повірений у справах Посольства Португальської Республіки в Осло;

1995—1999 — посол у Ряді (Саудівська Аравія), за сумісництвом — посол-нерезидент у Бахреїні, Кувейті, Катарі, Об'єднаних Арабських Еміратах, Султанаті Оман, Арабській Республіці Йемен;

1999—2001 — заступник начальника Державного Протоколу МЗС Португальської Республіки;

Посольство Російської Федерації

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Леонід Смоляков (1992—1996);

Юрій Дубінін (1996—1999);

Іван Абоїмов (1999—2001); з 2001 року —

Віктор Черномирдін

Народився 1938 року в Оренбурзькій області.

1966 — закінчив Куйбишевський політехнічний інститут;

1967—1969 — інструктор, заступник завідувача, завідувач промислово-транспортним відділом Орського міськкому КПСР;

1972 — закінчив Всесоюзний заочний політехнічний інститут;

1973—1978 — заступник головного інженера, директор Оренбурзького газопереробного заводу;

1978—1982 — інструктор ЦК КПРС;

1982—1983 — заступник міністра газової промисловості СРСР, начальник Всесоюзного промислового об'єднання з видобутку газу «Тюменьгазпром»;

1985—1989 — міністр газової промисловості СРСР;

1989—1992 — голова правління державного газового концерну «Газпром»;

1992—1998 — голова уряду Російської Федерації;

1999 — спеціальний представник Президента РФ по врегулюванню в Югославії;

2001 — призначений Надзвичайним і повноважним Послом Російської Федерації в Україні.

Депутат Державної Думи РФ, кандидат технічних наук.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Румунії

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Іон Бістреану (1993—1998); Міхай Дінуку (1998—1999).

Тимчасовий Повірений:

Корнел Іонеску (1999—2000).

Надзвичайний і Повноважний Посол з 2000 року —

Александру Корня

Народився 1956 року в Москві.

Закінчив Політехнічний Інститут в Бухаресті, факультет технологій машинобудування;

1981—1984 — інженер на підприємстві електричної апаратури, в м.Титу;

1984—1990 — інженер-дослідник, Політехнічний інститут, факультет механіки, м. Бухарест;

1990 — третій секретар МЗС Румунії;

1990—1993 — третій, другий секретар Посольства Румунії в Москві;

1993—1997 — другий, перший секретар МЗС Румунії;

1996 — Коледж Стратегічних досліджень та економіки оборони при Європейському Центрі для досліджень в галузі безпеки ім. Джорджа Маршалла;

1997—1998 — директор Управління сусідніх країн та нових незалежних держав МЗС Румунії;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Румунії в Україні.

Володіє англійською, російською та французькою мовами.

Одружений, має доньку.

Посольство Словацької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли: Роберт Гаренчар (1993—1995); Йозеф Мігаш (1995—1996).

Тимчасовий Повірений: Ольга Мігалікова (1996—1999).

Надзвичайний і Повноважний Посол з 1999 року —

Василь Гривна

Народився 1958 року у Празі.

1982 — закінчив Київський державний університет ім.Тараса Шевченка, факультет міжнародних відносин і міжнародного права, має спеціальність — міжнародні економічні відносини;

1982—1984 — референт з комерційних питань фірми EXICO;

1984—1990 — працівник МЗС Чехословаччини;

1990—1992 — третій секретар Посольства Чехословаччини у Москві;

1992 — член місії ОБСЄ в Україні з питань моніторингу;

1992—1994 — третій секретар посольства Словацької Республіки у Москві;

1995 — начальник відділу МЗС Словацької Республіки з питань розвитку відносин з країнами СНД, країнами колишньої Югославії та Албанії, член міждержавних комісій з торгово-економічного та науково-технічного співробітництва Словацької Республіки з Російською Федерацією, Хорватією та Союзною Республікою Югославією;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Словацької Республіки в Україні.

Володіє українською, російською, англійською мовами.

Неодружений.

Посольство Сполучених Штатів Америки

**Надзвичайні і Повноважні Посли: Роман Попадюк (1992—1993); Уільм Грін Міллер (1993—1998);
Стівен Карл Пайфер (1998—2000); з 2000 року —**

Карлос Паскуаль

Народився 1958 року в Гавані (Куба).

1980 — закінчив Стенфордський університет;

1982 — закінчив Інститут державного управління ім. Дж. Кеннеді Гарвардського університету;

1981—1982 — науковий співробітник Гарвардського університету;

1983 — працівник Відділу розробки проєктів Бюро з питань планування розвитку в Африці Агентства США з міжнародного розвитку;

1983—1986 — працівник Відділу програм Агентства США з міжнародного розвитку в

Судані; 1986—1988 — працівник Відділу програм Агентства США з міжнародного розвитку в ПАР;

1989—1991 — працівник Відділу програм Агентства США з міжнародного розвитку в Мозамбіку;

1991—1992 — керівник Відділу з питань політики, стратегії та аналізу Агентства США з міжнародного розвитку;

1992—1994 — директор Офісу програмного аналізу та координації Спеціальної робочої групи з питань нових незалежних держав Агентства США з міжнародного розвитку;

1994—1995 — заступник адміністратора Агентства США з міжнародного розвитку, керівник Бюро у справах Європи та нових незалежних держав;

1995—1998 — директор у справах Росії, України та країн Євразії Ради національної безпеки США;

1998—2000 — спеціальний помічник Президента США, старший директор у справах Росії, України та країн Євразії РНБ США;

2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Сполучених Штатів Америки в Україні.

Володіє іспанською, португальською, італійською мовами.
Одружений.

Посольство Республіки Туреччина

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Аджар Гермен (1992—1997); з 1997 року —

Альп Караосманоглу

Народився 1943 року в Маніса.
1964 — закінчив університет в Лозанні (Швейцарія);
1971—1973 — третій секретар Департаменту Кіпру та Греції МЗС Туреччини;
1973—1976 — другий секретар Посольства Туреччини в Парижі;
1976—1978 — перший секретар Посольства Туреччини в Кабулі;
1978—1980 — керівник відділу Департаменту країн Середнього Сходу МЗС Туреччини;
1980—1984 — радник Посольства Туреччини в Тунісі;
1984—1986 — керівник відділу Департаменту Ради Європи МЗС Туреччини;
1986—1988 — керівник Департаменту країн Східної Європи МЗС Туреччини;
1988—1993 — генеральний консул Туреччини в Брюсселі;
1993—1994 — консультант МЗС Туреччини;
1994—1997 — помічник генерального директора Департаменту центральноазіатських, кавказьких та слов'янських країн;
1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Туреччина в Україні.
Володіє французькою та англійською мовами.
Одружений, має дитину.

Посольство Туркменистану

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Недірмамед Аловов (1995—1999); з 1999 року —

Аман-Гельди Байрамов

Народився 1942 року в Ашхабаді.
1959—1961 — токар Ашхабадського заводу «Червоний молот»;
1961—1969 — студент Московського інституту народного господарства, спеціальність — економіст;
1962—1965 — служба в Радянській Армії;
1969—1979 — економіст, начальник відділу Держплану Туркменистану;
1979—1986 — робота в партійних органах

Туркменистану;

1986—1991 — голова міського виконавчого комітету м. Ашхабад;

1991—1992 — Міністр фінансів Туркменистану;

1992—1993 — заступник Міністра економіки і фінансів Туркменистану;

1993 — заступник директора Інституту економіки при Кабінеті Міністрів Туркменистану;

1993—1999 — Посол Туркменистану в Ісламській Республіці Іран;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Туркменистану в Україні.

Володіє російською мовою.

Одружений, має троє дітей.

Посольство Угорської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Андраш Палді (1992);

Іштван Варга (1992—1995);

Лоранд Тот (1995—1997);

Янош Кішфалві (1977—2001); з 2001 року —

Ференц Контра

Народився 1954 року в Будапешті.

1977 — закінчив факультет міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка;

1977 — співробітник МЗС Угорщини;

1977—1978 — служба в угорській армії;

1980—1985 — консул, прес-аташе Посольства Угорщини в Тегерані;

1985—1992 — співробітник територіального департаменту МЗС Угорщини;

1989—1990 — працював у Намібії у складі ЮНТАГ;

1991—1997 — заступник директора територіального департаменту МЗС Угорщини, за сумісництвом — заступник посла Угорщини в Афінах;

1997—1998 — керівник Секретаріату політичного державного секретаря МЗС Угорщини;

1998—2000 — співробітник територіального департаменту МЗС Угорщини, заступник директора, директор департаменту;

2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Угорської Республіки в Україні.

Володіє англійською та російською мовами.

Одружений, має доньку.

Посольство Республіки Узбекистан

Тимчасовий Повірений:
Алішер Агзамходжаєв (1993—1998).
Надзвичайний і Повноважний Посол з 1998 року —

Шамансур Шахалілов

Народився 1949 року в Ташкенті.

1973 — закінчив Ташкентський державний університет;

1973—1985 — лектор, керівник лекторської групи, заступник директора Ташкентського історичного музею;

1985—1987 — старший науковий співробітник Інституту історії партії;

1987—1989 — старший викладач Ташкентської вищої партійної школи;

1989—1990 — лектор ЦК Компартії Узбекистану;

1990—1992 — директор Інституту суспільно-політичних проблем;

1992—1993 — радник, радник-посланник Посольства Узбекистану в Росії;

1993—1994 — завідувач сектором Інституту стратегічних і міжрегіональних досліджень, заступник начальника Управління країн СНД МЗС Узбекистану;

1994—1998 — Посол Узбекистану в Російській Федерації;

1998 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Узбекистан в Україні.

Доктор історичних наук.

Володіє англійською і російською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Республіки Фінляндія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Ерік Ульфстедт (1993—1996);
Мартті Ісоаро (1996—2000); з 2000 року —

Тімо Юхані Репо

Народився 1945 року.
1973 — поступив на дипломатичну службу.

1975 — працівник Посольства Фінляндії в Народній Республіці Болгарія (Софія);

1977 — працівник Посольства Фінляндії в Королівстві Швеція (Стокгольм);

1979 — працівник МЗС Фінляндії;

1982 — працівник Посольства Фінляндії в СРСР (Москва);

1986 — Генеральний секретар фінсько-радянської комісії з економічного співробітництва;

1994 — Генеральний консул Фінляндії у Франкфурті-на-Майні (ФРН);

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Фінляндія в Україні.

Одружений, має троє дітей.

Посольство Французької Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Юг Перне (1992—1993); Мішель-Ів Песік (1993—1995);
Домінік Жан-Ноель Шассар (1995—1997); з 1997 року —

Паскаль Фієскі

Народився 1945 року.

Має диплом Інституту політичних досліджень, диплом Національної школи східних мов (російська та сучасна грецька).
Ліценціат права.

Трудову діяльність розпочав у 1969 році.

1969—1970 — працівник МЗС Франції, Департамент європейських країн;

1972—1974 — другий секретар Посольства Франції в Афінах;

1974—1977 — перший секретар Посольства Франції у Празі;

1977—1980 — працівник МЗС Франції, Департамент європейських країн;

1980—1983 — генеральний консул у Ленінграді;

1983—1985 — другий радник Посольства Франції у Канберрі;

1985—1989 — перший радник Посольства Франції у Москві;

1989—1991 — заступник директора у Генеральному секретаріаті національної оборони;

1991—1993 — заступник директора Департаменту європейських країн;

1993—1997 — заступник директора та керівник Служби французів за кордоном МЗС Франції;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Французької Республіки в Україні.

Одружений.

Посольство Республіки Хорватія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Онесін Цвітан (1992—1995);
Джуро Відмарович (1995—1999); з 1999 року —

Мар'ян Комбол

Народився 1951 року в Загребі.

1980 — закінчив механіко-інженерний та кораблебудівельний факультет Загребського університету;

1981—1986 — консультант у сфері винаходів;

1991 — радник, керівник Департаменту Азії та Африки МЗС Хорватії;

1992 — керівник Департаменту МЗС Хорватії;

1993 — керівник Служби протоколу МЗС Хорватії;

1995—1998 — Посол Хорватії в Пакистані;

1999 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Хорватія в Україні.

Володіє англійською, французькою, російською мовами.

Одружений.

Посольство Чеської Республіки

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Павел Маша (1993—1997); з 1997 року —

Йозеф Врабець

Народився 1959 року.

1978—1979 — навчався на філософському факультеті Карлового університету в Празі;

1980—1985 — Інститут Африки і Азії Московського Державного університету, фахівець з китайської історії;

1985—1990 — науковий дослідник МЗС Чехословаччини;

1990—1991 — третій секретар Посольства в Москві;

1995 — референт з питань СНД в МЗС Чехії;

1996 — заступник директора Департаменту СНД та балканських країн;

1997 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Чеської Республіки в Україні.

Вивчав радянську внутрішню політику, пізніше спеціалізувався на етнічній ситуації та процесах дезінтеграції в колишньому СРСР. Під час роботи в Посольстві у Москві вивчав стосунки між новими незалежними країнами в Центральній Азії та на Кавказі.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Швейцарської Конфедерації

Надзвичайні і Повноважні Посли: Армен Каммер (1993—1996); Сільвія Паулі (1996—1999); з 2000 року —

Жан-Франсуа Каммер

Народився 1946 року в Женеві.

Закінчив юридичний факультет Женевського університету.

З 1977 року працює у Федеральному департаменті закордонних справ.

Працював у дипломатичних представництвах Швейцарії в Тунісі, Москві, Парижі та Відні.

1998 року призначається комісаром (у ранзі посла) 27-ої Міжнародної конференції Червоного Хреста та Червоного Півмісяця в Женеві;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Швейцарської Конфедерації в Україні.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Королівства Швеції

Надзвичайні і Повноважні Посли:

Мартін Халлквіст (1992—1996);

Йоран Сігурд Якобссон (1996—2000); з 2000 року —

Свен Улоф Оке Петерсон

Народився 1948 року.

1969 — працівник Посольства Швеції в Москві;

1974 — третій секретар МЗС Швеції;

1975 — третій секретар Посольства Швеції в Москві;

1976 — третій, другий секретар Посольства Швеції в Пхеньяні;

1978 — другий секретар Посольства Швеції в Гельсінкі;

1980 — перший секретар МЗС Швеції;

1984 — перший секретар Посольства Швеції в Абіджані;

1986 — перший секретар Посольства Швеції в Белграді;

1990 — радник Посольства Швеції в Дар-ес-Саламі;

1992 — радник МЗС Швеції;

1999 — начальник управління МЗС Швеції, Посланник Комісії ЄС у Вашингтоні;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Швеції в Україні.

Володіє англійською та російською мовами.

Одружений.

Посольство Союзної Республіки Югославія

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Гойко Дапчевіч (1995—2000); з 2000 року —

Раде Філіпович

Народився 1946 року.

1971 — закінчив факультет електро-
техніки Подгорицького університету;

1991—1994 — генеральний директор Еле-
ктрогосподарства Югославії, Електрогоспо-
дарства Чорногорії;

1992 — депутат Скупщини Чорногорії;

1994—1996 — директор Союзу югославсь-
ких електрогосподарств;

1996—1999 — Міністр господарства Со-
юзного уряду СРЮ;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом
Союзної Республіки Югославія в Україні.

Володіє російською та англійською мовами.

Одружений, має двоє дітей.

Посольство Японії

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Сьодзі Суедзава (1993—1996);
Юдзі Курокава (1996—1999); з 1999 року —

Хітоші Хонда

Народився 1946 року в Ніігаті.

1968 — закінчив факультет міжнародних відносин університету у Токіо;

1968—1985 — працівник МЗС Японії, начальник інспекторського відділу Секретаріату Міністра, начальник Другого відділу з консульських питань Управління консульської та міграційної служби МЗС Японії;

1988 — радник Посольства Японії у Франції;

1990 — посланник Посольства Японії в Угорщині;

1994 — заступник Генерального директора Інституту зарубіжної служби МЗС Японії;

1996 — Генеральний консул Японії в Х'юстоні (США);

1999 — працівник Секретаріату Міністра МЗС Японії;

2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Японії в Україні.

Володіє англійською мовою.

Одружений.

Представництво Європейської Комісії в Україні

Надзвичайні і Повноважні Посли:
Луїс Морено Абаті (1993—1998); з 1998 року —

Андре Ванавербек

Народився 1936 року.

Освіта вища.

1975—1976 — працівник Генерального директорату Європейської Комісії з розвитку;

1976—1980 — Голова Представництва Європейської Комісії в Гвінеї;

1980—1981 — працівник Генерального директорату ЄК з розвитку;

1981—1983 — Голова Представництва ЄК в Зімбабве;

1986—1989 — керівник спеціального відділу ЄК «Секторальна політика»;

1989—1992 — Голова Представництва ЄК в Малі;

1992 — Голова Представництва ЄК в Сенегалі;

1998 — призначений Головою Представництва Комісії Європейського Союзу в Україні.

Володіє французькою, англійською, голландською мовами. Одружений.

З ВІДСТАНИ ЄТОЛІТЬ

Сергій ГРАБАР

Міжнародні зв'язки Київської Русі (продовження)

Народився в 1954 р. в м. Києві. Філолог, історик, краєзнавець, сценарист. Закінчив Державний педагогічний університет ім. М. Драгоманова (м. Київ). Працює в Генеральній дирекції по обслуговуванню іноземних представництв. Директор дирекції «Дипсервіс». Перший заступник головного редактора часопису «Пам'ять століть», щорічника «Історичний календар», альманаху «Український богослов». Нагороджений Орденом Святого рівноапостольного князя Володимира Великого III ступеня, Орденом Святого Архистратига Михаїла. Лауреат Міжнародного кінофестивалю «Вітер мандрів» (Київ, 2000). Лауреат премії ім. І. Огієнка. Автор поетичної збірки «Натхнення» (К., 1999), книги новел «Від першої особи».

Події 882 р. це не тільки заміна одного князя іншим, це зміна курсу держави та повна династійна зміна. Перш ніж ще раз звернутися до цього трагічного року в історії нашої держави, необхідно з'ясувати передумови, які спричинили великомаштабні зміни.

Київська Русь — могутня, розвинута держава, яка стояла на порозі подальшого розвитку, яка, впровадивши християнство, безперечно найбільш прогресивний та найбільш конструктивний елемент поступу на ті часи, мала все для того, щоб увійти до когорти найбільш впливових країн світу.

І раптом сталася катастрофа.

У Славії — північного сусіда Русі — 870 р. утвердилася династія шведського ставленика Нормана Рюрика або Рюриха з Іпсали, який почав плекати експансіоністські наміри. І першою жертвою його стали кривичі.

Звичайно, враховуючи економіко-політичну відсталість тогочасних північних народів, головні їх інтереси були спрямовані на південь.

Завжди є декілька шляхів для вдалого втілення. Перед Рюриком постала альтернатива дипломатичних переговорів чи відвертої експансії.

Київська Русь була занадто сильною державою, щоб бути предметом грубого загарбання. Тому він вдався до таємної дипломатії, тобто шпигунства з використанням релігійних уподобань певних верств населення.

Про подібні дії жоден літопис не дає відомостей, але аналіз подій та стосунків між державами дає можливість для певних висновків.

Політика Рюрика щодо своїх сусідів цілком відповідала ментальності тогочасних північних народів. Виховані в суворих північних умовах, фізично сильні, вправні воїни, вмілі рибалки та мисливці — все це відповідало ідеології язичства з клятвами на мечі, жертвним вогнем і таке інше.

Поруч була багата країна з новими християнськими принципами бачення світу, де на перше місце виходив не меч, а слово.

Дев'ять років Рюрик посідав вищий щабель у державному керівництві Славії, і всі дев'ять років його підручні вели таємні переговори з представниками опозиції Київської Русі як люди одних поглядів, як єдиновірці-язичники.

У 879 р. Рюрик помирає, полишаючи престол своєму малолітньому сину Ігорю, віддаючи фактичну владу в руки синового вихователя Олега.

Від природи надзвичайно розумний, з усталеними поглядами та конкретними намірами регент блискуче провів свою партію. За три роки воїни Олега, використовуючи наробки Рюрика, захоплюють землі в басейні Дніпра і впритул підходять до Києва¹. Лишається головне — захопити столицю Київської Русі. І тут у пригоді стають багаторічні таємні переговори з одновірцями-язичниками.

У Києві далеко не всі були в захопленні від введення християнства. Язичництво не збиралося поступатися християнству. Опозиція, яка мала значний вплив, трималася віковичних традицій, спільності поглядів із північним сусідом, врешті-решт йшлося про вигоди економічні.

Все сталося миттєво, як і буває при державних переворотках.

Удар по владі було завдано з двох боків одночасно: іззовні — Олегом, зсередини — опозицією князя Аскольда. Могутня держава перейшла під юрисдикцію регента малолітнього Ігоря. Пізніші дослідники намагалися змалювати Олега збирачем земель, правителем, який мав на меті об'єднання слов'ян, князем-державотворцем.

Почнемо з походження Олега. Чи належав він до так званого вищого ешелону влади? Навряд. Він був вихователем княжича. Освідчений? Безперечно! Розумний? Безумовно! Хитрий? Так! Інакше не зміг би зробити того, що зробив. І ще сміливий, жорстокий, безпринципний. Не був він тільки княжого роду. Олег захопив престол — спочатку в Ладозі, потім у Києві, примусивши всіх забути, що він не має на нього ніякого права — ні по суті, ні по крові. Олег був узурпатором влади. Чи збирав він землі? Звичайно. Чим більше підлеглих земель, тим більше влади. Інша справа, чи мали подальший розвиток при ньому ці землі. Одна справа володіти, інша — розвивати, вдосконалювати. І, звичайно, ніяке об'єднання слав'ян Олега не цікавило. Він був надто розумним правителем, щоб не робити подібних похибок, бо будь-яке об'єднання тягнуло за собою спробу більш прискіпливого погляду на головного правителя. А Олег завжди залишався регентом. Він це добре пам'ятав. Крім того Олег все-таки був норманом, а хто інший міг бути вихователем Ігоря? І влада його утримувалася завдяки найманому війську з варягів. Тому навіть із чисто національних позицій Олег ніколи не об'єднував би слав'ян. І останнє, він безумовно був державотворцем, але якою стала створена їм держава, яке місце вона посіла у світовому табелю про ранги?

Михайло Брайчевський, аналізуючи постать Олега, констатує: «Олег у нашій свідомості виступає креатурою досить фантастичною. Все, що розповідає про нього «Повість временних літ», демонструє яскравовиражений позаісторичний характер. Повідомлення «Повісті» поділяються на дві частини. Перша складається з оповідок чи епізодів фольклорного характеру, сповнених і реальних деталей, як, наприклад, постановка на колеса кораблів під час міфічного походу на Царгород, дивовижна проникливість князя, який відмовився пити отруєне вино, паволочні вітрила для Русі та «кропивні» для слав'ян, смерть Олега від укусу змії, що ховалася в черепі його коня

і т. п. Друга — безпардонна фальсифікація історичних відомостей, внаслідок якої розповідь про цілком реальні події Аскольдових часів перенесено на добу Олега і пов'язано з його іменем»².

Про конкретні вчинки київського властителя, крім захоплення влади в Києві в 882 р. та подальших дій по утриманню влади на місцях, більше нічого не знаємо. Олег був язичником, і його діям був притаманний широкомаштабний антихристиянський терор. Це відбувалось у той час, коли провідною, якщо не сказати панівною ідеологічною платформою в Європі було християнство. Піти війною проти християн навіть у своїй країні, означало потрапити в ізоляцію, створити залізну завісу. Олег на це пішов.

Зовнішньополітичне становище Русі після приходу Олега до влади значно погіршилося. Фактично країна припинила будь-які переговорно-дипломатичні зносини із зарубіжними партнерами. Недарма іноземні джерела і перш за все візантійські хроніки Олега зовсім не згадують. А це не рік і не два. Це тридцять років володіння престолом однієї із наймогутніших країн світу.

Можуть заперечити: а якже бути із літописними записами під 907 р.

Посилаючись на «Повість временних літ», дослідники підносять Олега як значного політичного діяча та полководця. Але чому ж тоді мовчать зарубіжні джерела?

На думку вже згадуваного Михайла Брайчевського: «... стаття 907р. в «Повісті временних літ», укладена з уривків Аскольдового літопису, де йдеться про похід Русі на Царгород, та фрагментів фольклорних переказів»³.

Парадоксальна виходить ситуація — людина увійшла до історії Русі, її ім'я згадують в ряді видатних державотворців, а насправді жодних позитивів у діяльності Київського володаря не спостерігається. Все тримається на фольклорно-етнографічному матеріалі, пізніших редакторських втручаннях у літопис, інколи просто на підтасовці фактів.

Те, що Олег був для Русі злим генієм, зрозуміло. Навіть смерть київського князя овіяна легендами. Він гине від отрути і місце його поховання остаточно не визначено. За одним із переказів його ховають на Щекавиці, зазначимо — не на Старокиївській горі, де належало б бути за його становищем, а на од-

ному з київських пагорбів за межами міста. На початку ХХ ст. М. Біляшівський робив спробу віднайти це поховання. Але розкопки великого кургану, що був тут, не дали ніяких результатів.

Смерть Олега принесла людям Русі велике полегшення. Настав новий етап розвитку руської державності. На престол вступив князь Ігор.

Ігор, син Рюрика, народився 873 р. Під час смерті батька йому було лише 6 років, а при вступі на київський престол Олега — 9. Звільнитися від регентства він не зміг протягом 30 років, і тільки після смерті Олега, у свої 39 років став на чолі київської влади. Про Ігоря теж немає особливих біографічних відомостей, крім того, що в 30 років він одружується з Ольгою, але, підкреслюю, влади все ще не має. Країною править Олег.

Якою стає Русь при князі Ігорі? Можна сказати, що країна поступово виходить із глибокої політичної кризи, куди її привела політика Олега. Але навіть відновлення тих позицій, які були встановлені при князі Аскольді, потребувало значних зусиль, а інколи рішучих дій. Часом люблять зображувати Ігоря абсолютною нікчемою. Звичайно, те що Ігор, досягши повноліття, не зумів вибороти належну йому владу, ніяк не свідчить про силу київського зверхника. Але вже те, що при Ігорі Русь виходить із суцільної політичної темряви, дає можливість думати про нього, як про людину дійову.

Два походи Ігоря на Візантію відповідно в 941 і 944 р. закінчилися угодою 944 р. Зауважимо, що після вбивства Аскольда Візантія не вважала за необхідне дотримуватись укладених з ним угод. Аж через 70 років Русь укладає з Візантією новий договір. Уявімо собі, скільки потрібно було часу, щоб знову дві країни дійшли згоди про відновлення дипломатичних стосунків. Скільки треба було Ігорю докласти зусиль, щоб після смерті Олега у 912 р., стати князем державотворцем з ustalеними зовнішньополітичними поглядами. Можна відповідально сказати, що період зовнішньої ізоляції Київської Русі закінчився. Це прийшло не відразу, і не просто. Свідомість Ігоря формувалась 32 роки.

Договір 944 р. повністю підтверджував основні положення договору 874 р. В основній частині повторення було майже дослівне. Головні відмінності стосуються преамбули та заключ-

ної частини. Насамперед різниця стосується суто релігійного аспекту. Якщо договір 874 р. підписували дві християнські країни, то у договорі 944 р. Русь виступає як дуалістична країна з ідеологічним двовір'ям.

«А якщо намислить хто із країни Руської розладнати цю дружбу, то ті, скільки їх прийняло хрещення, хай дістануть відплату од Бога Вседержителя — осудження їх на погибель і в сей вік, і в будучий, а ті, скільки їх не охрещено є, хай не мають помочі від Бога, ані від Перуна, хай не захистяться вони щитами своїми, і хай посічені будуть мечами своїми, і хай погинуть од стріл і од іншого оружжя свого, і хай будуть вони рабами і в сей вік, і в будучий».

Цитата з літопису про преамбулу починається словами «ище помыслите разрушити таку любовь»...⁴

Абсолютно чітко подає літопис нам ситуацію в країні на час підписання договору. Зрозуміло, що Русь на цей час поділяється на хрещену і неохрещену, але відповідальність всі несуть однаково за порушення договору — кожен перед своїм богом.

Крім того, християнство та язичництво виступають в договорі 944 р. як дві рівні складові одного цілого — ідеології своєї держави. Язицька частина руського посольства закріпила договір перед Перуном, християнська частина — в Іллінській церкві.

Зараз, не маючи відомостей, важко сказати про те, хто входив до дипломатичної делегації. Але із самого документа який підписали сторони, видно, що рівні права були у представників обох релігій.

Чи були, крім Іллінської, в Києві ще церкви, невідомо. Мабуть так, бо церква завжди була крім храма духовності, ще й предметом дипломатичних відносин.

Бо ж храм, являючи собою символічну споруду, служив перш за все об'єднуючим елементом для людей різних національностей, але однієї віри. Більше того, в період тоталітарних режимів, таких як правління Олега на Русі, храми нерідко виступали тим єдиним осередком, який надавав можливість спілкування із людьми, які знаходилися по той бік залізної завіси.

В період володарювання Олега, мабуть єдиним подібним осередком був Михайлівський храм, збудований на місці заги-

белі князя Аскольда мад'яром Олмошем, з яким вступати в конфлікт Олегу було невигідно. До того ж храм знаходився далеко за межами тогочасного міста.

При княжінні Ігоря ситуація поступово змінювалася. Тому можна з певністю сказати, що крім Іллінської в столиці держави були й інші церкви.

Наступного року після підписання договору Ігор трагічно загинув. Його спадкоємець — син Святослав був ще надто малим. Тому місце на київському престолі зайняла жона Ігоря, мати Святослава, рішуча і діяльна княгиня Ольга.

¹ Грабар С. Князь Олег: міфи та літописні свідчення — «Пам'ять століть» №1, — 1997. с. 109—111.

² Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі — К., «Наукова думка», — 1988, С. 80.

³ Брайчевський М. Вказ. праця, С. 81

⁴ Літопис Руський. К., «Дніпро», — 1989, — С. 26.

Перші кроки дипломатичної діяльності Івана Виговського

Народився 1950 р. в с. Пустоха Ружинського району Житомирської області. Закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю «журналістика». Працював у редакції газети «Сільські вісті» на посаді завідуючого відділом. З 1987 р. викладає в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Доктор історичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України. З 2000 р — директор Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор 18 монографій і навчальних посібників, понад 200 наукових публікацій.

Козацька доба в історії України в свідомості нашого народу ще не відклалася цілісним процесом національно-визвольної боротьби за відродження й утвердження власної державності. Якщо, скажімо, доба Богдана Хмельницького відбилася великим потоком інформації, котрий у радянський період відповідно до ідеологічних установок більшовицької партії відповідним чином корегувався, то період гетьманування Івана Виговського ще не знайшов належного опрацювання. Очевидно, мав рацію закордонний дослідник Петро Колісник, котрий свого часу змушений був сказати з гіркотою: «І на лихо всім нам, сучасним воюючим українським самостійникам, славна і трагічна доба Виговщини свідомо і несвідомо замовчана і покрита присмерками і таємничою загадковістю в нашій історії»¹.

Мабуть замовчують славу добу Виговського, продовжував цей автор, тому, що «чорний московський вогонь випік глибокі отруйні тавра на українських душах і серцях, на українському

духові і свідомості наших попередніх і теперішніх поколінь української нації, що й досі не зрізали те ганебне тавро шаблюкою, чи не випалили суверенним огнем і не зміли ворожою і своєю кров'ю»².

Справді, всі зусилля Івана Виговського спрямовувалися на утвердження самостійності України в колі приятних сусідів. Так, одержавши гетьманську булаву, він одразу ж, зокрема, вирішує впритул зайнятися відродженням відносин з Бахчисараєм, які були розірвані кримським ханом після Переяславської ради. У своєму листі від 10 вересня 1657 р. гетьман так викладає мотиви відновлення стосунків з Кримом: «А я, помня то, что с вашею ханскою милостью в близком пребываем соседстве и имеючи с тобою доброе знакомство, к тому идучи дорогою предков наших, что всегда в приятстве жили с вашею ханскою милостью, как и предки вашей ханской милости, чего желаем себе, чтоб и мы в том же неотменно с вашею ханскою милостью пребывали приятстве и присяжном братстве, о чем изволение вашей ханской милости, изволь известить через свой лист»³.

Засвідчуючи готовність до мирного співжиття з татарами, Іван Виговський у листі до ханського візира Шефергази від 10 вересня 1657 р. підкреслює, що «впрям ведаем, что ваша милость, наши милостивые паны, время воинское на нас на зиму отложили; однакож мы, к доброй приводя, живучи поблизу в соседстве, того бы есмя не желали... мы все заказали есмя, чтоб никакая чайка на море не пошла»⁴.

Як засвідчують листи, тут немає жодного натяку на те, нібито вже у вересні 1657 року Виговський збирався виступити з ханом проти царя, як це вказують деякі дослідники⁵.

До речі, цей сучасний московський історик хоче переконати нас у тому, що «політика Виговського вже восени 1657 р. починає набувати антиукрїнського і антиросійського характеру. Виношуючи зрадницькі ідеї повернення України під владу Речі Посполитої, Виговський підтримує мирні відносини з Кримом уже з іншими цілями, ніж ті, які були в Б. Хмельницького. Якщо старий гетьман ставив завдання нейтралізації і при можливості союзу з ханом проти польсько-литовської шляхти, то Виговський націлює цей союз на боротьбу проти козаків і селян, які підіймалися на повстання»⁶.

Але факти свідчать зовсім інше. Відразу ж після свого об-

рання Іван Виговський не збирався закликати орду на українську землю. Ніякого конкретного плану використання кримських татар проти власних козаків і селян, як бачимо, в листі до кримського хана та його візира немає й близько. Таку інформацію до Москви подали наприкінці листопада 1657 року запорожці, будучи невдоволеними вибором на гетьмана Івана Виговського. Письмових же підтверджень з оригінальних листів Виговського до Криму, які запорожці «переняли и в войске чли, и потому они от него измены чают» при цьому не наводилося.

Що ж стосується іншої тези Г. Саніна, що Виговський шукав підтримки в Бахчисараї, розраховуючи використати татарську збройну силу в боротьбі проти Московської держави, то з цим можна погодитися, бо ще гетьман Хмельницький і старшина, остаточно зрозумівши справжні наміри православного царя, коли він через п'ять років після настійливих прохань подати допомогу в боротьбі проти католицької Польщі відгукнувся, намагаючись перетворити Україну за допомогою підступів і збройної сили в свою вотчину.

Однак Іван Виговський не збирався спочатку поривати з Москвою. Намагаючись знайти підтримку в царя з перших кроків свого гетьманування, він 11 вересня 1657 р. звертається до жителів Бихова з проханням, аби вони присягнули на вірність Москві⁷.

У цей час Іван Виговський не стільки звертає увагу на кримську справу, як на шведську. Адже саме в жовтні 1657 р. підписується українсько-шведська угода, в якій, зокрема, новий гетьман урочисто заявляє: «Ми, Іван Виговський, гетьман Війська Запорозького, з усім Військом Запорозьким тим заявляємо: сповняючи наміри покійного Богдана Хмельницького, нашого попередника, що для загального добра всього Війська постановив був вийти в згоду і союз з початку з світлішою королевою Христіною, а потім з щасливо нині пануючим королем Карлом Густавом, королем шведським й. мл., ми не захотіли відступити від цих його спасенних замірів, прагнучи так само бачити в якнайкращім розцвіті Військо Запорозьке, а його привілеї й вільності в повнім захованню. Отже як згаданий світлий і непоборний Король шведський прислав до нас свого покійного, яснов. пана Густава Лілієкрону, дідича Гальстадського, з новим уповноваженням для переговорів і заключення

союзу з нами, ми також постановили делегувати од боку нашого для сповнення цього загального спасенного діла яснов. пана Юрія Немирича з Чернихова, дідича Режан і Ушомира, підкоморія Київського, Овруцького і Кремінецького старосту, Івана Ковалевського, генерального стражника (осавула) Війська Запорозького і полковника Івана Федоровича (Богуна). Делегуємо і уповноважуємо їх зійтися з згаданим послом і заключити союз між нами і світлим Королем і Короною шведською, зложити договір, вести договори і договоритись — обіцяючи це все захувати, що вони постановлять»⁸.

Наступного дня ці делегати Війська Запорозького підписали з Лілієнкроною такий протокол: «Даємо знати всім, кому треба, що світліший Король Карло-Густав і ясновельможний гетман Іван Виговський постановили продовжити стару приязнь світлішої Королеви Христини і ясновельможного гетьмана Богдана Хмельницького і в спільних інтересах заключили між собою союз і воєнну спілку і доручити нам Густавові Лілієнкроні, Юрієві Немировичеві, Іванові Ковалевському й Іванові Федоровичу, як своїм уповноваженим, це діло полагодити. Ми ж, обмінявшися уповноваженнями і договорившися про цю спілку, ухвалили такий договір для ратифікації й. в-вом і ясновельможним гетьманом.

«Має бути вічна приязнь і постійний союз між Королем шведським і його наступниками з одної сторони і ясновельможним гетьманом і Військом Запорозьким з другої. Обов'язуються вони цим договором до обопільної любові, приязні, помочі і воєнної спілки против спільних ворогів і тих, що допомагають ворогам другої сторони з виключною світлішого князя московського, з котрим Військо Запорозьке зв'язане тісним (формальним) союзом і буде йому захувати вірність непорушно. Коли один з союзників довідається про які-не-будь неприязні заходи против другої сторони, він повинен її завчасу остерігати і по силі всяку шкоду від неї відвернути, і свої сили або сполучити, або окремо боротися проти її ворогів і їх атакувати. Одна сторона другій сприятиме і ніколи не візьме участі у замислах, ворожих другій стороні, тим менше — не допоможе ні радою, ні засобами її неприятелів. Одна сторона без другої не може входити в згоду з неприятелями, але кожного разу, як їй прийде миритися, це мусить вестися і заключатися за спільним порозумінням. Подробиці ж цього договору відкладаються з обох

сторін тому, що корлівський посол не знає гадки короля щодо пропозицій, поданих з боку ясновельможного гетьмана, — до того моменту, можливо, недалекого, коли король зможе дати своє рішення послам Запорозького Війська. Дано в Корсуні, 6 октября старого стилю»⁹.

Окремо тоді ж були підписані «Договірні пункти, запропоновані від ясновельможного гетьмана через комісарів Війська Запорозького яснов. послові шведського короля:

1. Воєнна спілка має бути офензивна — крім в. кн. Московського, против котрого Запорозьке Військо відмовляється підняти зброю.

2. Світліший король шведський признає і проголошує Військо Запорозьке з підвладними йому провінціями за нарід свобідний і нікому не підлеглий, і цю свободу й інтереси боронитиме против усіх неприятелів.

3. Границі і території володінь Запорозького Війська признає і проголошує, що вони простягаються не тільки до Висли, але й до границь Прусії, пообіцяє спільними силами добувати й до рук Запорозького Війська віддавати як от у Литві воеводство Берестейське і Новгородське.

4. Коли Бог поможе обом союзникам так, що вони зможуть погодити короля польського (в землях) за Вислою, то він має бути вибраний спільно і під такою умовою, щоб присяг всяко пильнувати приязні, свободи і згаданих границь Війська Запорозького.

5. Якби прийшлось королеві шведському миритись з поляками, то не інакше він мав би вийти в згоду, ніж би поляки проголосили Військо Запорозьке з його землями за нарід свобідний, виріклися всіх претензій і згадані границі потвердили б не тільки спеціальним записом, але і присягою, за котру заручив світліший король шведський.

6. Обидві сторони подбають про те, щоб обопільні зносини і торгові операції не перервалися між Прусією і Військом Запорозьким.

7. Скільки потрібно буде Війську Запорозькому зібрати і найняти на свою потребу офіцерів і вояків, також майстрів і ремісників в королівстві і в землях короля, він то йому дозволить.

8. Вільно буде набувати, купувати і вивозити для потреб Війська Запорозького з королівства і земель короля шведсько-

го зброю і амуніцію, і взагалі обидві сторони можуть вести всяку торгівлю сухопутну і морську, платячи цла і мита»¹⁰.

З тим Лілієкрону і відправлено два дні пізніше з листом Виговського до короля, де він виправдувався за довге затримання посла — «не з іншої причини, як тільки через смерть славної пам'яті попередника гетьмана Богдана Хмельницького.

Але потім, як за волею Божою й однодушною згодою всього Війська Запорозького правління перейшло до нас, ми нічого справедливішого не знайшли, як згідно з старою приязню скріпити союзний договір з в. в-вом, і що цю приязнь і досі свято захищувати, скріпити зв'язком нового договору, в межах в яких мав повноваження посол вашого в-ва»¹¹.

Природно, ось такі дії нового гетьмана не могли залишитися поза увагою Москви. Тому вона намагається прив'язати Виговського до своєї колісниці новим договором, статті якого пересилаються в Україну. Царський уряд хотів обмежити козацький реєстр 40 тисячами, вислати своїх воєвод з ратними людьми до Чернігова, Переяслава, Ніжина, Корсуня, Білої Церкви, Прилук для того, аби «те люди на оборону Черкаських городів були завжди готові». Крім того, ставилося питання про передачу царським властям Бихова, який свого часу «піддався Хмельницькому».

Коли про цей московський проект довідалися в Україні, то піднялася широка хвиля протестів й обурення серед козацтва, яке вбачало в такому кроці царя Олексія Михайловича загрозу для існування власної державності, навіть на стверджених «Березневими статтями» умовах. Тож не дивно, що коли на спеціально скликаній козацькій раді в жовтні 1657 р. в Корсуні Виговський розтлумачив її учасникам суть пропозицій Москви і заявив при цьому про своє небажання «бути в неволі», то йому повертають гетьманські регалії, обіцяючи однак підтримку всього війська в боротьбі за давні права й вольності України.

За словами капітана Андріяна Чернишова, котрий побував як агент у Корсуні, «и как де полковники на раду съехались, и гетман де Иван Выговской булаву им, полковникам, отдал, а говорил, что он гетманом у них быть не хочет для того: которые де пункты от великого государя к ним присланы и в тех. Пунктах написано, что прежние их волности отнять, и он де гетман, в неволи быть не хочет. И судья де Самийло Богданов,

и полковники, взяв булаву, ему гетману отдали, а говорили, чтоб он был у них гетманом; а о волностях де, как у них повольно было наперед сего, так бы де и нене, и за то де учнут стоять все вместе заодно, чтоб ничево у них не отінять»¹².

Згаданий Чернишов додає, що «и иных де непристойних речей на на раде было у них много; и приговорили де, что им послати к великому государю бити челом посланців своїх. И гетман де Иван Выговской, за словами всего войска, которые были на раде, булаву взял, и в том де меж себя все укрепились душами, что им за гетмана и за прежние свои волности стоять всем заодно, и прирадя и укрепясь, универсалы всем полковником о том раздал, что по волностях их быть по прежнему»¹³.

Ось тоді в Москві зрозуміли, що Україну можна прибрати до рук, якщо внести розкол у Військо Запорозьке. З цією метою воєводи Олексія Михайловича розпочали серед козацької старшини підбурювальні акції проти Виговського.

Наприкінці листопада 1657 р. гетьман змушений був звернути увагу царя на спроби заколоту, які організував полтавський полковник Мартин Пушкар.

У відповідь з Москви надійшов заспокійливий лист, у якому цар інформував гетьмана про те, що посилає свого боярина Богдана Хитрово до Переяслава, де на козацькій раді «о тех о всех делах, что ныне у вас в войску Запорожском чинитца, учините успокоение, чтоб впредь межь вами, нашего царского величества верными подданными, православным народом, был совет и соединение, и бунтов и междоусобия не было»¹⁴.

Ще пізніше, 6 квітня 1658 р., Олексій Михайлович писав Пушкарю таке: «нам великому государю, служить и жити и с гетманом в совете и любви и в послушании»¹⁵.

Але далі цар зазначав: «а буде ты полковник впредь в своем полку уведаешь на гетмана какой рокош, и ты б тех людей сыскивая, за то смирял по войсковому праву, а до дальных сор не допускал, чтоб тому бунтовству неприятели не порадовались и безвестно зла какого над вами не учинили»¹⁶.

Уже з цього видно, що цар використовував Пушкаря проти Виговського, хоч офіційно українському гетьманові писав зовсім інше. В універсалі від імені Війська Запорозького Виговський пізніше пояснить ситуацію, яка склалася у його відносинах з Москвою, ось таким чином: «Після смерти безсмертної пам'яті Богдана Хмельницького — Верховного Полководця

Запоріжського Війська вони вірили, що незабаром загинуть і наша і Біла Русь разом із Запоріжським Віськом. Тому також затримано дещо довше наших послів в Московщині і там їх трактовано з дуже великою непривітністю та на наші домагання передано нам холодну відповідь. Незабаром під проводом Григорія Ромодановського прийшло московське військо аж під Переяслав, вислане нібито нам на підмогу, але воно не хотіло підчинитися Гетьманові. Ромодановський відмовився насамперед а з ним одночасно і Великий Князь від признання офіційного титулу для нововибраного незабаром після того Гетьмана Івана Виговського, який взяв на себе цей керівний пост як бувший Великий Канцлер Запоріжського Війська. Потім почалися поширювати властиві зародки незгоди, мовляв, це польський шляхтич і він буде більше відданий полякам, як Запоріжському Війську.

Як склонною до сваволі є натура вояків, що служать в війську, як охотники, і мають за собою багато перемог, так теж і тут жадова влади спонукала деяких козаків, зокрема тих, що жили за Дніпровими порогами, що вони підбурені вибрали собі своїм начальним вождем якогось Барабаша. Вони то, доконавши цілий ряд різних злочинів, роблять письмові доноси і на нововибраного Гетьмана і на ціле Запоріжське Військо до Великого Московського Князя та обвинувачують їх перед ним через своїх післанців і запрошують та одночасно дораджують їм, щоб передовсім цілу Головну Управу Запоріжського Війська разом з усіми їх запасами переселено на Московщину, а з Московщини щоб прислано до наших окремих областей окремих Губернаторів. Можна б признати, що ту справу так зручно поведено, що саме тоді, як ті послі переходили через територію Полтавського полка, згуртувавши біля себе 30 вояків, полковник Полтавського полку — Пушкар втаємничений учасник того самого бунту висилає до них, як тих, що їх треба нібито переловити, своїх сімох вояків, яких зараз схоплюють партизанські післанці, запроваджують їх аж на московську територію, але опісля випускають з тим, щоб перепросили Пушкар, що вони хотіли їх затримати, але не мали змоги. Довідавшись про це, з загального зібрання, що відбувалося в Корсуні (де також і Пушкар присягав на вірність Гетьманові), Гетьман висилає до Великого Князя своїх послів з письмом, що в ньому просить не довіряти тим бунтівникам з огляду на вірність, що їй доказало

вже багатократно наше Військо Великому Князеві, і тому післанці повстанців хай будуть відіслані, як полонені, до Запоріжського Війська.

Обставини так якось щасливо склалися, що наші послі ви-передили прихід повстанських післанців, а ті, як тільки прийшли до Москви, їх зараз потайки скрито. Запитаний нашими послами московський Канцлер Алмазов заперечив, що вони вже прийшли, аж доки вони самі до всього не призналися, коли їх по дорозі наші переловили і розпізнали. Та це нічого не могло перед задуманим москалями підступом. Наших послів відправлено без ніякої розради, а московський патріарх навіть вважав за негідне дати свою відповідь на листи Гетьмана. Навпаки, бунтівників обдарував Великий Князь нагородами і вони також дістали письма та перед тим уже ухвалені привілеї для Запоріжського Війська, що їх мали передати в руки Барабаша.

В тому часі воєводою в Путивлі був дуже розважний чоловік — Микола Олександрович Зюзін Палатинський, і він бачив, що справа йде поганим шляхом та що не добре трактується свобідний нарід, і тому він затримує тих повстанських послів та обіщує віддати їх нам, якщо Великий Князь на це погодиться. В міжчасі Пушкар, без відома Гетьмана, приймає в себе і відпускає майже щодня потайки московських послів. Візваний сімома листами Гетьмана відмовляється прийти до нього. Врешті і робить несподіваний напад на деякі військові частини Гетьмана, що переходили недалеко без ніякого ворожого задуму, і одних з них вбиває, а других змушує до втечі. В тому самому майже часі приходить спеціальний підпоручник Великого Князя, Богдан Матвієвич Хітрово, начальник артилерії і московський сенатор. Він без порозуміння і згоди Гетьмана всилає до всіх полковників загальні письма, щоб ставилися на генеральну нараду до Переяслава. Григорія Ромадановського він нарочно відсилає з військом в Московщину, а сам в імені Великого Князя наказує, щоб на цю нараду з'явився особисто також і Гетьман. Для Гетьмана було це великою образою, бо тим порушено його достоїнства і авторитет, зв'язані тісно з незалежністю Запоріжського Війська. Але для загального добра він (Гетьман) уступив і прибув на нараду.

Там подається Гетьманові до відома, що начальник московського війська — Григорій Ромодановський був двічі в

Пушкаря і що там також відбулися вибори нашого начальства. Отже він мав змогу схопити бунтівника, присмирити його та вислати на вище згадану нараду. Так через вісім днів очікуваний Пушкар не з'являється на нараду, але посуваючися щораз більше наперед, скріплює свої сили. Тоді до нього вислано від усіх начальників полків і від Богдана окремих післанців з домаганням, щоб він відступив від свого задуму і щоб, забезпечений державною сторожею, прибув на нараду та представив свої закиди. На це він відповів, що не може прийти інакше, як тільки з своїм військом. І тому замість себе він посилає кількох своїх сотників, які були прийняті Богданом з якоїбільшою пошаною та наділені подарунками зараз відійшли. В міжчасі Богдан заявляє під присягою разом з своїми дружинниками, що він зараз піде прямо до Пушкаря і змусить його до послуху, як не намовою, то одверто примусом, якщо тільки Гетьман обіцяє виконати такі два зобов'язання, а саме: 1) що він під Святою Євангелією складе присягу для Великого Князя, 2) що він упродовж вісьмох днів вибереться разом з усіма начальниками Запорізького Війська в Московщину на розмову з Великим Князем. Так Гетьман погодився на одне і друге. Після того нараду закінчено, а чотирьом полкам наказано уставитися в ряди і вирушити до Пушкаря та опісля повернутися. В тому самому майже часі висилається послів Барабаша і вони приходять до Пушкаря, показують йому письма і свіжі привілеї від Великого Князя (бо цей Барабаш під впливом Божої ласки і завдяки запорізькій мудрості Гетьмана признається до вини і просить в Гетьмана прощення та тим самим змиває з себе всяку провину і кару). Богдан, хоч має таку саму силу війська, що й повстанці, не дотримує слова, але змушує Пушкаря до присяги і обіцяє йому безкарність. Через те з московського підпалу вибухає полум'яна пожежа, і з рук повстанців під пильним московським надзором гинуть без розбору невинні люди. Між ними гине з їх рук у своїй хаті також невинний та спокійний шляхтич Боглевський, свояк Гетьмана, разом з дружиною і з цілою сім'єю. Про цей злочин донесено Великому Князеві, та він його промовчує. Але невдоволений з цього Пушкар, зібравши свій полк і багатьох козаків, що їх повстанці перетягнули на свою сторону, прямує просто в сторону Дніпра, щоб захопити в полон Гетьмана з усіма начальниками Запорізького Війська, що їх він обіцяв був передати в московські руки. Гетьман же, правда, бе-

з успішно на допомогу визваних на допомогу москалів, але одночасно, змушений зарадити своїм клопотам дещо інакше, взиває на підмогу татарів з їхнім вождем Карачем Беєм і, злучивши своє військо, скільки там тільки могло бути, з наємними військами, заступає повстанцям дорогу і відганяє їх аж під Полтаву, бажаючи тільки жодного, а саме, не пролиттям крови можна було втихомирити це заворушення. Тому він багато разів висилає послів до Пушкарка і прирікає всім безкарність та обіцяє своє дружнє відношення. Здавалося, що Пушкар був склонний до замирення і з обидвох боків вже вислано навіть закладників. Але Пушкар за намовою головно московських зрадників, що їх також не бракувало і в нашому війську, вживає найбільш облудного обману і на сам святий Празник Пресвятої Тройці опівночі напав на наше Військо, думаючи, що наше Військо вже заснуло, підхмелене, твердим сном і що його легко можна розбити. Так, вдаривши по-тихо в саму середину табору, Пушкар наносить велику поразку, але зі сходом сонця виходить йому назустріч Гетьман з своїм військом і з татарами та розбиває повстанців, вирізавши в пень всіх пушкарянів разом з їхнім вождем. Одинокий Барабаш втечею врятувався разом з дуже маленькою горсткою вояків. Загальне число вбитих у цій битві, як результат московського злочину, враховуючи також тих вбитих повстанців, що загинули в Лубнах і в Гадячі, виносило 50 тисяч вояків. Серед таких подій, коли вже є надія на мир в нашій Русі, по трьох тижнях вступає на наші терени з військом Великого Князя Григорій Ромодановський і про свій прихід повідомляє Гетьмана, заявляючи, що він прийшов на поміч козакам, щоб покласти кінець оцим заворушенням. Його у відповідь повідомлено, що вже наступив у всьому спокій, і тому хай він вертається з своїм військом назад та хай перешле Гетьманові під арештом нашого Барабаша, який вдруге викликав заворушення. На це відповідає Ромодановський, що він відходить з поворотом, але без спеціального доручення Великого Князя він не може видати Барабаша. Краще, хай Гетьман сам прийде на розмову з невеличкою своєю дружиною. В міжчасі з іншої сторони заходить генерал Великого Князя — Шереметев і з шеститисячною армією робить наступ на Київ, а за ним поволі насуває друга московська армія, що її число доходило до 15 тисяч. Він просить по-дружньому Гетьмана прийти до нього на розмову, спрямовуючи все до тієї мети, щоб схопити Гетьма-

на разом з усіма військовими достойниками. Коли Гетьман відмовляється від тієї зустрічі, Шереметев вибухає вже одвертими наклепами, заявляючи, що Пушкар загинув як найкращий і найвірніший прислужник Великого Князя, а Гетьман є ворогом москалів. Звідомлення деяких московських втікачів до нас додають впевнення, що Шереметев хотів накоїти для Гетьмана і для цілого Запоріжського Війська якнайбільшого лиха. Те саме стверджують два втікачі з армії Ромодановського, що були втаємничені в злочинному заговорі. З свого боку не занедбав також свого завдання і Ромодановський. Він засуджує деяких відданих нам сотників на шибеницю, а Барабаша, що двічі викликав заворушення, нагороджує титулом Гетьмана Запоріжського Війська з відзнаками Великого Князя. Прихильного нам начальника Прилуцького полка звільняє з служби і на його місце вибирає іншого. В різні місця він розсилає загальні писма Барабаша для викликання нового повстання. Врешті вже починає виступати як отвертий ворог: нищить цілковито місцевості, що прилягають до нашого міста і забирає в полон багатьох наших людей.

Так виходять назовні підступ і обман тих, що без ніякої нашої провини насамперед нашою домашньою і громадянською війною, а потім отверто вже власною зброєю приготовляли нам ярмо неволі. Для належного зрозуміння цього наводимо нашу невинність і з молитвою про Божу поміч заявляємо, що ми були і є тепер змушені далі твердо стояти при нашій законній обороні та просити сусідів про допомогу в обороні нашої свободи.

Тож не наша вина ані за ту війну, що тепер розгорілася, ані не ми є причиною того, що, хоч ми були і хотіли бути вірними Великому Князеві, були змушені вхопити за зброю»¹⁷.

Ось чому важко погодитись із твердженням московського автора про якісь зрадницькі помисли Івана Виговського з самого початку його гетьманування, тим паче, що Г. Санін не пояснює, хто інспірував антигетьманські виступи в Україні, що й змусило Виговськоо вдатися за допомогою до татар.

Зрештою повстання вибухне аж у січні 1658 р., і до цього часу Виговський пробуватиме порозумітися з бунтівниками. Але, коли зрозуміє остаточно, що за їхніми спинами стоїть Москва, аж тоді звернеться до кримського хана за допомогою. Крок цей був вимушений для гетьмана, але він засвідчував усвідомлення козацької старшини необхідність мати в той час

більш лояльного союзника до української самостійної державності, ніж таким була Москва.

Прибуттям орди, стверджував В. Герасимчук, «фатальний крок, зроблений Богданом Хмельницьким і самим Виговським, був направлений, і узли, які лучили його з Москвою, перетяв гетьман ще в цвітні»¹⁸.

Таким чином, політика Москви, яка поспішала прибрати до своїх рук Україну, змусила Івана Виговського вже першими своїми кроками в дипломатичній діяльності вдатися до рішучішої, ніж при Богдану Хмельницькому, зміни зовнішньо-політичного курсу Гетьманщини. Але вона диктувалася винятково інтересами власної державності.

¹ Колісник П. Гетьман Виговський і призначення України//Місія України(Урбана).—1969.— Ч.1.— С.4.

² Там само.— С.5.

³ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России.— СПб., 1972.— Т. 7.— С. 181.

⁴ Там само.— С.186.

⁵ Санин Г. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века.— М., 1987.— С. 229.

⁶ Там само.— С. 229.

⁷ Акты ЮЗР.— Т.7.— С.181.

⁸ Цит.за: Вісник Організації Оборони Чотирьох Свобід України.— Нью-Йорк, 1954.— Ч.1.— С.19.

⁹ Там само.— С. 19.

¹⁰ Там само.— С.19.

¹¹ Там само.— С.19—20.

¹² Акты ЮЗР.— Т.7.— С.229.

¹³ Там само.— С.229.

¹⁴ Акты ЮЗР.— Т.7.— С.194.

¹⁵ Акты ЮЗР.-Т.7.-С.198.

¹⁶ Там само.-С.198.

¹⁷ Цит. за: Вісник ООЧСУ.— 1954.-Ч.2—3.-С.14—15.

¹⁸ Герасимчук В. Виговщина і Гадяцький трактат//Записки НТШ.— Т. 87.— С. 58.

* * *

Україна—Крим. Середина XVII ст.

Народився 30 грудня 1949 р. в Дніпропетровську. У 1971 р. закінчив історичний факультет Дніпропетровського держуніверситету. У 1980—1981 рр. — завідувач кафедри загальної історії Запорозького держпедінституту. З 1989 по 1992 р. працював на кафедрі історії України ДДУ. В 1996 р. — завідувач кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська Академія», зав. відділом пам'яток княжої та козацької доби ІУАД НАНУ. Доктор історичних наук, професор. У 1994 р. висвятився дияконом, пізніше — священником УПЦ Київського Патріархату, з 1996 р. — протоєрей. Автор понад 800 друкованих праць, лауреат конкурсу молодих науковців СРСР, лауреат премії ім. Д. Яворницького (1990). Почесний член всеукраїнської спілки краєзнавців.

Спеціаліст в галузі історії українського козацтва, джерелознавства, історії України козацької доби, історії УПЦ та УГКЦ, релігієзнавства, історичного краєзнавства.

Далодослідженість історії Кримського ханства значною мірою пояснюється станом джерельної бази, яка зазнала тяжких втрат. Найважливіші зібрання — архів Кримського ханства, архів Української Козацької Республіки були знищені російськими військами у першій половині XVIII ст. З цієї причини лишається малоз'ясованою картина дипломатичних контактів України та Криму в роки національно-визвольної війни українського народу. Щоб висвітлити ці питання, треба, природно, якнайповніше використати джерела, збережені в архівах сусідніх держав (Росія, Польща, Туреччина та ін.). Тут пропонуються лише результати пошуків у Російському державному архіві давніх актів у Москві, а саме — у фонді № 123 («Зносини Росії з Кримом»). Цей фонд містить 20005 справ¹, в тому числі й цілі збірки документів, починаючи з 1477 р. До недавня на користування цими матеріалами накладалися сер-

йозні обмеження, працювати з ними можна було тільки з дозволу Міністерства зовнішніх справ СРСР, а після 1991 р. вже парламент Російської Федерації заборонив на досить тривалий час доступ до «Кримських справ». Дуже рідкісними були публікації документів згаданого фонду до історії українсько-кримських зносин².

Четвертий опис містить тільки два документа середини XVII ст.: лист російського царя Олексія I, адресований Іслам-Гірею III у 1651 р. та лист калги-султана Казі-Гірея. У першому з них цар обіцяв надіслати «полную казну» і просив хана не вимагати більшої суми від російських послів, а у другому листі, писаному татарською мовою, містилося запевнення у приязні.

Більше матеріалів міститься у третьому описі («Грамоти кримських ханів»). З 281 документа за 1591–1703 рр. на середину XVII припадає 61. Майже всі вони писані керівними особами Кримського ханства й адресовані Олексію I ханом Іслам-Гіреєм, Мухамед-Гіреєм IV, Сефер-Кази-агою, великим візиром Кримського ханства, Крим-Гіреєм, калгою-султаном; Казі-Гіреєм, який спочатку був нурадин-султаном, потім калгою-султаном; Адиль-Гіреєм «Чабаном», майбутнім ханом, а тоді ще нурадин-султаном; Маметшею Сулешовим і навіть Іслам-агою (Цегельським), відомим ханським секретарем, що був одночасно агентом Речі Посполитої. Виняток становить чернетка листа Олексія I до Іслам-Гірея III, де йдеться про повернення частини російських полонених. Згадані матеріали висвітлюють здебільшого російсько-кримські зносини.

Найважливіші матеріали, дотичні до українсько-кримських дипломатичних зносин середини XVII ст., зафіксовані у першому описі. Тут бачимо 14 «книг-збірників» «справ», систематизованих (певною мірою умовно) за роками.

Найцікавішу інформацію щодо українсько-кримських дипломатичних зносин подибуємо звичайно в посольських відписках та звітах. Саме тут посли фіксували все найважливіше з побаченого й почутого, наведені відомості про дипломатичні контакти Кримського ханства з іншими державами, в тому числі з Україною. Саме тут вони цитували листи, «расспросные речи» тощо. Спираючись на ці документи, автор робить спробу хоча б частково реконструювати картину українсько-кримських дипломатичних зносин.

1648 р.

Перше повідомлення* припадає на час до 17.VIII.1648 р. Гонець Маметші Сулешева до Олексія І татарин Чертайко вказав на прибуття в Переяслав чотирьох послів українського уряду до кримського хана Іслам-Гірея III. За їхніми словами, вони мали добиватися від хана збереження умов договору (очевидно, йдеться про Бахчисарайський договір) і, зокрема, швидкого виступу в похід з усіма силами на допомогу українським повстанцям, бо коронне військо було вже напоготові. Це джерело свідчить і про вимогу турецького султана віддати йому полонених польських гетьманів М. Потоцького й М. Калиновського. Діставши негативну відповідь, султан відрядив до Іслам-Гірея III нове посольство, але й цього разу намарне, якщо не рахувати 20 польських полонених, що їх видав хан замість Потоцького й Калиновського³.

1649 р.

За свідченням гінця В. Козлова, посланого до Москви з відписками Хотунського й Степанова під час його перебування у Криму, до Іслам-Гірея III прибуло українське посольство просити допомоги проти поляків⁴. Це посольство, безперечно, треба пов'язувати з тим, яке повезло відомі листи Б. Хмельницького від 20—21 квітня 1649 р. до керівників Кримського ханства з проханням про допомогу⁵, бо перед тим поляки порубали козаків і міщан у Варі, Острозі та Гусятині. Це саме джерело подає важливі відомості про гострий конфлікт, який виник під час переговорів між обома сторонами. Коли український посол пригрозив, що в разі відмови хана допомогти повстанцям вони підуть на спілку з Річчю Посполитою і разом ударять із коронним військом на Крим, то Іслам Гірей III нібито зарубав посла шаблею, а інших наказав закувати в кайдани.

* Унікальний лист турецького султана Ібрагіма до Б. Хмельницького, датований ще 1647 р. Тут міститься заклик жити в мирі з кримським ханом, говориться по те, що український посол до Туреччини був відпущений з нагородою. Це повідомлення, безперечно, свідчить про тривалу і далекосяжну підготовку національно-визвольної війни, про тісні контакти з Кримським ханством та Османською імперією, і не випадково саме з ними насамперед були встановлені конаткти повстанців.

На жаль, достовірність цієї звістки годі поки що перевірити за іншими джерелами. Тоді ж Іслам-Гірей, який уже був погодився на звільнення М. Потоцького і взяв викуп за нього, повернув великого гетьмана коронного до в'язниці.

1650 р.

У справі про повернення з Криму російського перекладача Осипова у повідомленні від 21.III.1650 р. значиться, що Хмельницький з ханом і калгою Крим-Гіреєм та нурадином Казі-Гіреєм «ссылаетца беспрестанно и во всем царю (хану — Ю. М.) и калге и нурадину послушен». Іслам-Гірей III домагався, щоб гетьман ішов війною на Військо Донське, але Хмельницький відмовився через загрозу з боку війська князя Яреми Вишневецького. При цьому хан наполягав на поході саме взимку, бо влітку донців не можна буде розбити⁶. До речі, зберігся лист Хмельницького до калги від 15.V.1650 р., де повідомлялося про наказ 5000 козакам виступити на Дон 27 травня 26.V.1650 р. Хмельницький повідомив Киселя про відправку посольства до хана⁷. Зберігся лист-відповідь Іслам-Гірея III від 29.V.1650 р. з Бахчисараю, в якому хан підтверджує свій намір іти разом із запорожцями на донських козаків, але спочатку він мав намір рушити на черкесів і тому просив допомоги (5000 запорожців або принаймні 4000). Очоловати це військо мав калга Крим-Гірей⁸. Про ці ж проблеми йдеться і у «расспросных речах» В. Потапова, гінця від посла Волкова. З них довідуємося, що десь до 5.IX.1650 р. Волков зустрівся із кримським посольством (30 осіб), що їхало до Хмельницького домовлятися про майбутній похід на Схід. Перед тим було аж три посольства від Хмельницького з цього самого приводу. Перше посольство гетьмана запевнило хана, що невелике козацьке військо вже готове до виступу, хоч хан вимагав більших сил на підмогу. Друге посольство повідомило, що це військо буде очолене сином Б. Хмельницького. Третє посольство Хмельницького до калги Крим-Гірея домагалося, щоб ханство відмовилося від походу на Москву. Однією з причин цього було те, що гетьман уже дав слово царському представникові Репніну не робити походу на Москву і навіть отримав гроші від царя⁸.

Далі йдуть важливі свідчення про похід Тимоша Хмельницького на Кавказ для допомоги кримському ханові, але ці

матеріали вже відомі з вищезгаданої публікації у збірнику документів «Воссоединение Украины с Россией». У наступному фрагменті справи №19 йдеться про прибуття до Іслам-Гірея III з Акерману (Білгорода-Дністровського) кримського мурзи вкупі з запорожцем, мабуть, представником Б.Хмельницького через те, що Ян Казимир відмовився повністю виконати умови Зборівського миру.

Хмельницький надіслав листа до хана з проханням, щоб той був готовий до походу на Польщу, бо поляки готуються до війни і відмовилися віддати козакам місто, належне їм за Зборівським миром. Гетьман писав і про своє бажання побачитися з ханом у Криму. Іслам-Гірей дав відповідь, у якій просив Хмельницького прибути не в Бахчисарай, а до Перекопу.

20.VII.1650 р. людина з оточення візира Сефер кази-аги сказала російському послу, що до Хмельницького їздив капиджи-ага калги Крим-Гірея і, повернувшись до Криму, сказав, що гетьман дав ханові і калзі 15 тис. козаків на допомогу в їхньому поході на Росію⁹.

Врешті, перекладач Кармишев, повернувшись до Москви, показав, посилаючись на відомості від татар, що до Криму прибув гінець від Хмельницького просити допомоги проти польського війська, котре відвоювало в Україні три міста¹⁰.

1651 р.

Ще 7.II.1651 р. під час перебування у Криму російських дипломатів до хана приїхали українські представники, просячи військових підкріплень проти сил М. Потоцького. Хан відмовився негайно виступати, мотивуючи це труднощами зимового часу та холодами, але пообіцяв виступити навесні. З цим українських послів було відпущено¹¹. Але вже 8 лютого прибуває нова місія з України, що ставить перед ханом аналогічне питання. 11 лютого прибуло й третє посольство, і воно, очевидно, досягло успіху. За даними російських дипломатів татари почали готуватися до походу, купувати коней, шаблі й сідла. 25 лютого російський перекладач побачив у Бахчисарай вже четверте українське посольство (двох козаків) і переговорив з ними. Вони не крилися, що прибули по допомогу, бо в Україну рушили великі коронні та литовські війська на чолі з Потоцьким і Радзивілом, а Військо Запорозьке перебуває у тяжкому стані й по-

кладає надії тільки на кримського хана¹². Водночас прибували посольства до калги й нурадина. Користуючись нагодою, українські дипломати зустрілися з російськими і через них просили царя про військову допомогу, обіцяючи стати «під царську руку». 27 лютого 1651 р. за наказом хана нурадин Кази-Гірей з двома мурзами, ногайським та іншим почтом вирушив на допомогу з невеликим військом (4000 ногайців перебували вже при Б.Хмельницькому)¹³. Усі ці заходи були скеровані на організацію відсічі коронним військам на чолі з Марцином Калиновським, що завдали поразки українським під орудою Данила Нечая (під Красним). Інструкція, яку дав кримський уряд Кази-Гірею, кидає світло на справжні причини подальшої втечі орди з-під Берестечка: якщо українське військо буде сильним, тоді повідомити про це хана, щоб той виступив у похід; якщо ж переважатиме польське військо, то треба буде повернутися, бо є небезпека переходу українців на бік Речі Посполитої та їхнього спільного удару на кримців. Пішли чутки і про те, що в такому разі ординці будуть брати ясир з козацьких жінок та дітей¹⁴.

Після виступу в похід Кази-Гірея прибуло посольство Хмельницького до хана з проханням про допомогу, але хан не поспішав з виступом, чекаючи вістей від нурадина¹⁵.

4 березня 1651 р. до хана прибуло вже п'яте українське посольство, просячи, щоб він з усією потугою виступив у похід проти Речі Посполитої на допомогу козакам. Українські дипломати посилалися при цьому на допомогу Тимоша Хмельницького у 1650 р., коли козаки ходили на терських черкесів, хоч тоді самі кримці й не виступили¹⁶. Врешті 13 травня Іслам-Гірей III на чолі 30 тисячного війська виступив з Криму, залишивши в Акмечеті (нині — Сімферополь) з калгою Ким-Гіреєм залогом з сотнею татар, а в Бахчисарі — Кайшас-агу з 200 воїнами. За свідченням Маметши хан перейшов Дніпро, де його зустрів великий загін козаків Хмельницького. Тоді ж таки пішла чутка, що Кази-Гірей уже вступив у бій з поляками і зазнав великих втрат, а в полон потрапив брат Карач-аги¹⁷.

Після поразки від військ Речі Посполитої під Берестечком (30.VI.1651 р.) хан повернувся до Криму досить швидко — 28 липня, після чого до Криму почали прибувати інші ординські загони, що відстали¹⁸. Вже 31 липня прибуло до Криму і нове посольство Б. Хмельницького, яке знову поставило

питання про допомогу. Іслам-Гірей III дав на це згоду і вислав загін у 3 або 4 тис. кіннотників, який 10 серпня вже стояв у Перекопі.

Перекладач Г. Гостев засвідчив, що хан послав наприкінці жовтня 1651 р. до Хмельницького свого посла, просячи допомоги в поході на черкесів. Гетьман послав до Перекопу тисячу козаків, обіцяючи пізніше прислати більше військо. Хан, однак, змінив свої плани і хотів кинути запорожців проти донців, але козаки відмовилися виконати наказ Іслам-Гірея III. Згідно з іншим джерелом приблизно в той самий час відбувся обмін присягами між Іслам-Гіреем III і Б. Хмельницьким, зокрема «Хмелницкий с полковники целовали им (кримському уряду — Ю. М.) крест на том, что ему и полковникам его им помагать и куды им идти в войну, помоч черкасам давать, оприч государевых украинских городов»¹⁹. У Перекопі ця тисяча козаків прожила три тижні. 22.I.1652 р., врешті, вирушив у похід калга (вже Кази-Гірей, який замінив померлого Крим-Гірея), але на черкесів²⁰. З ним вирушила і тисяча козаків із Запорожжя.

1652 р.

У одній зі справ (відписки Коптева) є свідчення про те, що 24.XII.1651 р. хан послав своїх людей до Б. Хмельницького просити 10 тисяч козаків проти донців.

1653—1654 рр.

За свідченням московських послів Хомякова й Клочкова (12.XI.1653 р.), кримські дипломати після повернення з Москви розповіли ханові про українське посольство до Олексія I (йдеться чи не про посольство, очолюване Лавріном Капустою, прибуле до Москви перед першим Земським собором, яке просило прийняти козаків «під царську руку»). Однак ханським представникам не вдалося довідатися про відповідь російського уряду за винятком того, що з Москви в Україну вирушили «дворяне, но не знати с чем»²¹ (очевидно, йдеться про відоме посольство боярина В.В.Бутурліна, що вирушило 13.X.1653 р.).

Після цього Іслам-Гірей III послав до Хмельницького свого посла дізнатися докладніше про цю важливу подію. Повернувшись, той підтвердив інформацію кримських послів. Власне, і

сам Б. Хмельницький стисло повідомив про це хана листом від 26.IV.1654 р.²² По смерті Іслам-Гірея III гетьман вислав посольство до ширинських князів. Тут, без сумніву, йдеться про посольство до Ширин-бея у такому складі: полковник Михайло Богатченко, Лукаш Пухкальський і товмач Залепар. Пізніше ці особи склали звіт про посольство²³, метою якого було дійти згоди щодо спільного походу проти Речі Посполитої українських та кримських військ. Однак мурза тримав посольство доти, доки у Крим не прибув новий хан Мухамед-Гірей IV. Останній пообіцяв Хмельницькому допомогу, як свого часу Іслам-Гірей III, однак вимагав розірвати спілку з Москвою. Українське посольство повернулося назад, а з ним вирушив і представник нового хана «Тохтамыш безносый». Він повіз Хмельницькому листа від нового хана з погрозами піти в Україну війною разом із польськими військами, якщо гетьман не розірве спілки з Москвою²⁴. Проте гетьман відмовився порвати з Москвою²⁵. До цих подій належать почасти «расспросные речи» російського посла Фоміна, які свідчать, що до Криму прибув посол від Хмельницького, який повідомив про спілку України з Росією.

1656 р.

13.VI.1656 р. до Криму прибуло посольство Хмельницького (два полковника й писар) з гетьманським листом до хана із запевненням у приязні й проханням не йти війною в Україну. 22.VI.1656 р. з Чигирина повернувся татарський посол капиджи-ага Осман. 10.VIII.1656 р. у Криму знову побувало українське посольство²⁶, яке скаржилося на дії ногайців.

Нових даних про інші українські посольства до Криму в останній рік гетьманства Б. Хмельницького виявити не вдалося. Та навіть вищенаведений матеріал переконливо свідчить про жваві дипломатичні контакти в середині XVII ст. між Чигирином і Бахчисараєм.

¹ Див.: Центральный государственный архив древних актов СССР. Путеводитель в четырех томах. — М., 1991. — Т. I. — С, 254—256.

² Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. — М., 1954. — Т.2. — № 139. Тут подано уривки зі «статейного списка» — дипломатичного звіту

- московських послів до Криму Г. Волкова та В. Огаркова 1650 р.; Мицик Ю. А. Невідомий лист Богдана Хмельницького періоду визвольної війни 1648—1654 рр.//Архіви України. — 1987. — №3. — С. 62—63; Мицик Ю. А. Нововиявлений лист Мухамеда-Гірея IV до Богдана Хмельницького//Архіви України. — 1989. — № 5. — С. 71—74; Кравець М. В. Невідомий лист кримського хана Адиль-Гірея до Степана Разіна//Дослідження з історії Придніпров'я: соціальні відносини та суспільна думка. — Дніпропетровськ: ДДУ, 1991. — С. 21—25.
- ³ РДАДА. — Ф. 123. — Оп. 1. — №648. — №14.
- ⁴ РДАДА. — Ф. 123. — Оп. 1. — 1649 р. — №18. — Арк. 92.
- ⁵ Документи Богдана Хмельницького. 1648—1657 рр. — К., 1961. — №54 (до Айтимира); №55 (до Крим-Гірея), №56 (до перекопського старшини Пері-аги); Мицик Ю. А. Невідомий лист Богдана Хмельницького періоду Визвольної війни 1648—1654 рр.//Архіви України. — 1987. — №4. — С. 62—63.
- ⁶ РДАДА. — Ф. 123. — Оп. 1. — 1650 р. — №6.
- ⁷ Документи Богдана Хмельницького... №97—98.
- ⁸ РДАДА. — Ф. 123. — Оп. 1, 1650 р. — №19. — Арк. 1—18.
- ⁹ РДАДА. — Ф. 123. — Оп. 1., 1650 р. — №19. — Арк. 47—53.
- ¹⁰ Там само. — 1650 р. — №24. — Арк. 9.
- ¹¹ Там само. — №18. — арк. 123.
- ¹² РДАДА. — Ф. 123. — Оп. 1. — 1650 р. — №18. — Арк. 134, 141.
- ¹³ Там само. — Арк. 141.
- ¹⁴ Там само. — 1651. — №7. — Арк. 3—12.
- ¹⁵ Там само. — 1651 р. — №7. — Арк. 3—12.
- ¹⁶ РДАДА. — Ф. 123. — Оп. 1. — 1650 р. — №18. — Арк. 153—158.
- ¹⁷ Там само. — Арк. 183.
- ¹⁸ Там само. — Арк. 188.
- ¹⁹ Там само. — 1652 р. — №1. — Арк. 18.
- ²⁰ РДАДА. — Ф. 123. — Оп. 1. — 1652 р. — №3. — Арк. 5.
- ²¹ Там само. — 1653. — №18. — Арк. 5.
- ²² Документи Богдана Хмельницького... №243.
- ²³ Див. Мицик Ю. А. Анализ архивных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг. — Днепропетровск: ДГУ, 1988. — С. 65—68.
- ²⁴ РДАДА. — Ф. 123. — Оп. 1. — 1653. — №1613. — Арк. 5.
- ²⁵ Документи Богдана Хмельницького... — №288.
- ²⁶ РДАДА. — Ф. 123. — Оп. 1. — 1656 р. — №39. — Арк. 455. зв. 456.

* * *

**Дипломатичні стосунки
гетьмана Петра Дорошенка
з Високою Портою за даними
тюркських історичних джерел**

Народився 26 грудня 1960 р. в Азербайджані. У 1992 р. закінчив історичний факультет Івано-Франківського педагогічного інституту. В 1993—1996 рр. навчався у аспірантурі Прикарпатського університету, а також в Істамбульському міжнародному університеті. У 1997 р. одержав ступінь кандидата історичних наук. Спеціалізується на проблемах історії міжнародних відносин України, зокрема з Туреччиною в XVII ст. Доцент відділення сходознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор понад 10 історичних праць.

Дослідження теми «Міжнародна політика Української козацької держави періоду гетьманування Петра Дорошенка (1665—1676)» у висвітленні тюркських джерел та історіографії вважаємо актуальною, оскільки вивчення цього феномену дає нам змогу об'єктивно оцінити взаємини між Османською державою та Україною під час гетьманування П. Дорошенка, який за рішенням козацької Ради в Корсуні щодо зовнішньополітичної орієнтації України вирішив посилити дипломатичні зносини з Туреччиною.

Працюючи над зазначеною проблематикою в турецьких архівах та бібліотеках, автор статті ознайомився з науковою літературою, літописами та документами, опрацювання котрих у зіставленні з іншими історичними документами утворило базу для ґрунтовного розгляду проблеми насамперед міждержавних політичних зв'язків між українським та османським урядами, останній з яких свого часу підтримував більш дружні

зносили з Україною (союз із Кримським ханством та договір з Портою 1648 р. під час правління гетьмана Б.Хмельницького та інших українських володарів протягом другої половини XVII – першої чверті XVIII ст.).

Нижче коротко подаємо дані стосовно державотворчої діяльності деяких українських гетьманів після смерті Б.Хмельницького за матеріалами турецьких історичних джерел.

Відомий сучасний історик османської доби Ісмаїл Узунчаршили підкреслював, що український гетьман Лівобережжя Іван Брюховецький (1663–1668) уклав договір з Московщиною, котрий, безперечно, мав негативні наслідки для державності України.

Історик зазначає, що Брюховецький під тиском кошового Івана Сірка вирішив діяти проти царської Росії. Тому він направив свого представника до кримського уряду з пропозицією встановлення турецького протекторату над усією українською територією. Дізнавшись про це, султан Мегмед IV (1648–1687) відхилив пропозицію гетьмана, бо вона не відповідала принципам зовнішньої політики його держави. Але в червні 1668 р. візир Фазил Агмед Паша за дорученням султана проголосив Брюховецького гетьманом козацтва Східної України і подав йому матеріальну допомогу¹.

Запорозькі козаки не завжди підтримували кошового Івана Сірка у боротьбі з кримськими татарами. Він відіграв важливу роль у зміні промосковської орієнтації політики Брюховецького і сам уклав перемир'я з Кримським ханством.

Очевидно, саме після зміни промосковської орієнтації та стабілізації стосунків з Кримом названих українських політичних діячів османський уряд вирішив задовольнити прохання Брюховецького, але тільки володарюванням в окремій частині території України. Коментуючи цю подію, можемо припустити, що султан одночасно врахував також інтереси більш відомої особи – гетьмана П.Дорошенка.

В інших відомостях йдеться про те, що П.Дорошенко, ставши гетьманом, скарив Брюховецького за те, що той підпорядкував українських козаків московському цареві та намагався все козацтво підкорити собі. Новообраний гетьман об'єднав під своїм управлінням козаків обох берегів Дніпра. Але згодом під тиском Московщини та Польщі, котрі намагалися загарбати українські землі, в козацьких лавах стався розкол. Запорозькі ко-

заки, вимагаючи підданства кримського володаря, відокремилися й обрали гетьманом Петра Суховієнка. А інша частина козаків перейшла у підпорядкування російського царя на чолі з Дем'яном Многогрішним, який прохав російського підданства і проголосив себе гетьманом. Такий розвиток подій знову порушив політичну стабільність у країні². В результаті, опинившись у складному становищі, П.Дорошенко вирішив звернутися до турецького султана і направив до Істамбула своїх послів Патріанка (вірогідно, Петренка) та суддю Білогруда з проханням надати йому повноваження гетьмана України. Мегмед IV видав універсал про надання П.Дорошенкові гетьманського уповноваження, якого відправив йому разом з «санджаком» (спеціальний державний прапор) та булавою³. В цьому документі султан закликав усіх українських козаків об'єднатися під одним державним прапором. Щоб практично здійснити цей намір, він негайно відрядив до гетьмана свого повноважного представника разом з шістьма тисячами єнічерів*, відповідні накази отримали дніпровський оборонець Галіль Паша і кримський хан Селім Гірай у червні 1670 р. Зокрема, в іншому листі до польського короля султан повідомляє, що Україна визнала османський протекторат та вимагає не чіпати гетьмана⁴.

Зі сказаного випливає, що в даному разі султан своїм ферманом проголошує П.Дорошенка єдиним володарем України, надаючи йому всебічну підтримку. Прийняттю такого рішення, на нашу думку, сприяв високий авторитет гетьмана, проведення ним успішної дипломатії та відновлення міждержавних стосунків за традицією часів гетьманування Богдана Хмельницького.

П.Дорошенко завдяки розумній зовнішній політиці зумів згуртувати роздрібнене козацтво під своєю булавою. Удруге гетьман відрядив до Істамбула посла Василя Лобойка, який висловив щиру подяку турецькому володареві від імені українського гетьмана за підтримку і просив її надалі, а також відповідних наказів кримському ханові та дніпровському паші. Одночасно посол повідомляв про наступ московських та польських армій на українські землі⁵.

У цей же час до Порти прибув польський посол з товмачем та листом короля і був відправлений назад з такою відповіддю

* Тут і далі подається фонетично правильна транскрипція термінів, назв та імен тюркського походження (наприклад: замість «яничари» — «єнічері»).

султана: «Козацький гетьман Дорошенко визнав підданство падишаха, тому уряд османський попереджає короля не чіпати його»⁶. Коли Мегмед IV дізнався, що польський король вирушив в Україну, то змінив свій намір провести час у поточному році в Анатолії і залишився в Андріонополі. Польському королеві було запропоновано мирний варіант налагодження стосунків, котрі стали напруженими: зроблено застереження «більше не турбувати Дорошенка і повернутися до своєї батьківщини». В іншому разі король не гарантує миру між двома державами. Падишах у листі також підкреслив, що «...віруючи у всемогутню силу та кару Господа Всевишнього, у Творця багатьох чудес, пророка, навесні наступного року вирушить у похід своєю армією, віджене ворога і зруйнує його країну...», і попереджав короля, щоб той готувався до війни⁷.

З іншого боку, відразу після завершення Портою австрійської військової компанії з укладенням Віденської мирної угоди у 1669 р.⁸, виникла проблема у зв'язку з призначенням кримським ханом Аділ Гіраєм Михайла Ханенка гетьманом певної частини так званих «потканських козаків»⁹ і спрямуванням їх проти П.Дорошенка. Такий вчинок суперечив зовнішній політиці Османської держави, а тому Аділ Гірай був скинутий і на ханський престол призначений Селім Гірай. У жовтні 1671 р. під час церемонії в урядовому палаці в Істамбулі йому було вручено кафтан* з хутром соболя, шаблю та соргудж**, оздоблений золотом та коштовним камінням як ознаки влади. Після вирішення цієї проблеми почалася підготовка до військового походу.

Літописці вказують на передумови, котрі підштовхнули короля зазіхнути на українські землі: по-перше, визнання гетьманом турецького протекторату, внаслідок якого спостерігався процес об'єднання козацтва, що розчарував польського володаря; по-друге, коли П.Дорошенко і М.Ханенко воювали між собою, польська армія, використавши цей момент, захопила чимало українських фортець та укріплень; по-третє, агресивність Польщі була пов'язана з тим, що вона вважала Османську

* Цінний верхній одяг.

** Кокарду.

імперію такою ж слабкою, як під час правління султана Османа II (1618—1622) та ін.

Але з Високої Порти надійшов ультиматум на ім'я коронного гетьмана Михайла Вишневецького про те, що, «якщо не припиниться агресія проти України, то буде оголошена війна»¹⁰. Під час цих дипломатичних листувань у захоплених землях вже були розташовані польські війська .

У відповіді на ультиматум польський король повідомив, що через провокаційні вчинки гетьмана П.Дорошенка його країна кілька разів зазнавала шкоди, і, зокрема, писав: «Україна передана нам у спадщину та належить нам. Дорошенко є наш підданий і кілька років намагається передати цю країну іншим, не маючи на це права! Особливо зазначу, що цей проклятий провокатор Дорошенко раніше підпорядковувався Московії. Але з огляду на його становище не був визнаний царем і тоді знову надав перевагу дружбі з нами...»¹². Зміст листа свідчить про жорсткий характер зовнішньої політики, провадженої польським урядом щодо України.

В одному з літописів XVII ст., автором якого був Абді Паша*, підкреслюється, що падишах доручив відповісти на цей брутальний лист своєму садри-азаму** Фазилу Агмед Паші. Той написав: «Козаки раніше, коли були незалежними, добровільно і мирним шляхом прийняли Ваше управління. Але Ви, незважаючи на умови спільно укладеного договору між вами, знущалися над ними та завдавали страждань.

Отже, козаки більше не змогли терпіти. Задля захисту свого життя та батьківщини вони озброїлись мечами і відмовилися від Вашого керування та перейшли під захист кримського володаря (Українсько-кримський союз 1648 р.). Понад 20 років спільно з ханами боролися супроти Вас і врешті-решт прийняли протекторат нашої держави. В такому разі хіба можливо говорити, що Україна належить Вам, якщо багато років тому вона вийшла з-під Вашого володарювання і регулярно веде бої проти Вас? Тому яке Ви маєте право називати цей народ [українців] своїми підданими? До того ж скажіть, що означає Ваше оголошення себе володарем названого народу чи

* Повністю його ім'я подано в посланні.

** Прем'єр-міністр.

зазіхання на його землі тоді, коли вони прийняли захист нашої держави?»¹³.

Цей документ ще раз свідчить про толерантний характер ставлення турків до українців, висвітлює причини відмови козаків жити під польською владою і містить рішучий протест османського уряду з огляду на вороже ставлення короля до гетьмана П.Дорошенка, говорить про готовність султана обороняти українські землі.

Це свідчить також про посилення дипломатичних контактів українського уряду з османським, наполегливість султана переконати короля відмовитися від агресії проти України.

Отже, такий перебіг політичних подій між зазначеними державами, зокрема й польсько-османських стосунків, спонукали султана Мегмеда IV 4 червня 1672 р. вирушити з Едірне військовим походом. Османська армія рухалася в напрямку Добруджа і вступила в Молдову. Тут турки дізналися від узятих полонених, що Польща прохала у Московії та Австрії допомоги.

Під час перебування армії в Молдові виникли труднощі внаслідок несумлінного виконання свого обов'язку молдовським воєводою Дукою (або Дуча) щодо матеріального забезпечення особового складу армії. Падишах хотів стратити його за це. На його місце був призначений Етіенне Петроїтчак. У цей же час дніпровський захисник Галіл Паша й анатолійський та караманський (області в Туреччині) бейлербеї (губернатори) були уповноважені спорудити міст через Дністер в Україні.

Після наведення мосту османські війська перетнули річку з наміром здобути фортецю Ізвандже. Захисники цього укріплення, польські жовніри, почали дезертирувати і воно було легко захоплене. Після того запорозькі козаки під командуванням гетьмана П.Дорошенка, котрі об'єдналися з військом кримського хана Селім Гірая, здобули фортецю Бар. Тут же зазнали нищівної поразки козаки, які перебували, під командуванням М.Ханенка, незважаючи на підтримку польських військ. Султан наказав не перешкоджати козакам Ханенка, котрі хотіли повернутися до рідних домівок в Україну, хоча той вороже ставився до П.Дорошенка¹⁴.

За даними турецьких джерел Кам'янець-Подільська фортеця на ту пору була центральним містом українського Поділля. Фортеця утримувалася поляками. Отже, кампанія тривала. Війська рухалися вперед за маршрутом Добруджа—Ісакчи—

Яш—Хотин. Дорогою до основної армії приєдналися військові сили П.Дорошенка та Селіма Гірая.

Велика армія, що мала на меті звільнення українських земель, 15 серпня 1672 р. після чотиригодинного маршруту прибула до фортеці Кам'янець. Тут до штабу армії султана прибув Селім Гірай і привіз декількох полонених, які мали дати інформацію про стан супротивника. За наказом падишаха садри-азам Фазиль Агмед Паша урочисто прийняв хана. Полонені вказали місцезнаходження польського короля та поінформували про його наміри подавати допомогу своїм воїнам у фортеці. Достовірність цих повідомлень перевірялася також інформацією тюркських вивідувачів, котра збіглася зі свідченнями полонених. Згодом гетьмана запорозьких козаків П.Дорошенка також урочисто прийняв садри-азам і особисто султан.

Після обговорення програми дій почалася військова операція по оточенню Кам'янця-Подільського. Зазначимо, що армія, котра брала участь у цій кампанії, складалася з очолюваних 9 тюркськими командирами 65 загонів енічерів¹⁵, облаштованих 18 турецькими гарматами типу «Балемез» (італійськ. *Ballemezza*), які відзначалися довгим дулом та великою потужністю. До неї входили також 12 тисяч українських козаків та 8 тисяч воїнів молдовського воеводства. Сюди ж привезли морським шляхом та сухоходом через Молдову багато пороху для гармашів і лагимчи¹⁶. Османська армія з трьох боків оточила місто, після чого противникові було запропоновано здатися. Але захисники фортеці відхилили цю пропозицію, сподіваючись на міцність своєї оборони. Тоді гармаші-енічері відкрили рясний вогонь по воїнах і спорудах укріплення. Жовніри польської армії також інтенсивно стріляли з усілякої зброї по загонах та укріпленнях енічерів. Командуючий Фазиль Агмед Паша ще раз перевіряв боєздатність війська і закликав командирів до героїчної боротьби.

Розпочався запеклий бій. Після інтенсивного артилерійського вогню серед польських захисників почалася паніка. Двох жовнірів послали на переговори до садри-азам. Вони сказали: «Нас сюди прислали володар фортеці король та наш командир з проханням припинити бій до ранку, щоб ми домовилися про здачу вам завтра Кам'янця». Садри-азам їм відповів: «Якщо маєте намір здавати фортецю, то нехай негайно піднімуть білий прапор і пришлють нам своїх людей на знак

гарантії дотримання слів». Навзаєм командуючий Ф.А.Паша пообіцяв зі свого боку відправити до фортеці своїх людей¹⁷.

Після переговорів тюркські воїни почали виходити із тимчасових укріплень, аби відпочити. Але противник, не дотримавши обіцянки щодо припинення військових дій і користуючись такою ситуацією, відкрив шалений артилерійський вогонь. У результаті загинуло чимало вояків османської армії. Незважаючи на це, енічері піднялися в атаку у відповідь на підступність поляків. У бою особливо відзначалися сіваські та караманські (області в Туреччині) воїни-гармаші. Вони майстерно вели прицільний гарматний вогонь, в результаті чого ворог мусив відійти у свої укріплення, щоб урятуватися. Згодом турки розпочали операцію по замінуванню стратегічних об'єктів противника¹⁸. Одночасно тривав вогонь по німецьких та польських солдатах, котрі розташувалися біля великої башти фортеці. Противник, побачивши наближення воїнів османської армії, вдався до метання ручних гранат, а потім почав застосовувати козацькі гранати*. В цей час один із енічерів-вивідувачів піднявся на стіну фортеці та вгледів місце знаходження складу військового спорядження й вибухівки. Про це було повідомлено Кара Мустафу Пашу. Він розпорядився негайно зліквідувати його: із його загону спеціального призначення влучним пострілом було підірвано склад бойових снарядів, сталися потужні вибухи, котрі тривали протягом трьох годин. Коли польське військо опинилось у скрутному становищі, прибув представник короля повідомити про намір здатися¹⁹.

К.М.Паша пильно спостерігав за внутрішньою частиною замку і помітив, що ворог хоче відновити бій, тож наказав відкрити сильний і тривалий вогонь із гармат. Сарикомишські (Запорозькі) козаки спільно з енічерами з трьох боків атакували позиції польської армії і з укріплень лівого флангу, які знаходилися на підвищенні, влучно цілили в середину фортеці. Бій тривав 8 днів і на 9 день, тобто 27 серпня 1672 р. обложені поляки підняли білий прапор. Через два дні командир фортеці прибув до штабу османської армії здати ключі²⁰. Заяві посланця короля вже не довіряли після попереднього подібного звернення²¹, тому битва точилася до остаточної перемоги.

* Можна припустити, що вони відрізнялися потужністю та конфігурацією, а також способом їх застосування.

У джерелах зазначається, що в перших битвах загинули переважно австрійські та німецькі солдати, які були в складі польської армії, тому згодом їх місце зайняли московські, козацькі (котрі перебували на службі в польській армії) та польські воїни. Також підкреслюється, що єнічері в цих битвах виявляли справжній героїзм у відповідь на загибель своїх друзів-шегідів*²³.

Польський коронний гетьман Михайло Вишневецький та командуючий військом коронний гетьман Ян Собеський далі вже не виявляли жодної ініціативи щодо порятунку фортеці. Після завершення війни падишах наказав відбудувати фортецю та призначив згаданого Дніпровського губернатора Галіл Пашу її комендантом²⁴.

Отже, втрата Кам'янця-Подільська, одного з старовинних українських міст, означала трагедію для поляків. Користуючись цим, губернатор області Галєб Каплан Паша, хан Селім Гірай і гетьман Петро Дорошенко вирушили до Львова (названого тюрками Плав), теж раніше захопленого поляками. По дорозі було здобуто ряд замків та укріплень. Це стародавнє місто звільнили 9 вересня 1672 р. Разом з тим українські козаки та кримські татари здійснювали походи вглиб території Польщі. Зазнаючи поразки, М.Вишневецький звернувся до С.Гірая з проханням передати садри-азаму Ф.А.Пашіг намір укласти перемир'я з Османською державою²⁴.

Названі джерела також засвідчують, що успіх єнічерів у цій війні, зокрема у битві за здобуття Львова, не був такий, як у Хотинській війні під час правління султана Османа II²⁵. Отже, 18 жовтня 1672 р. розпочалися мирні переговори біля м. Бучач і було підписано так звану Бучацьку угоду, що складалася з 7 статей з такими умовами:

1. Король Польщі щорічно в листопаді повинен дарувати в османську скарбницю 22 тисячі золотом²⁶.

2. Поділля в його давніх кордонах, з фортецями й укріпленнями, спорядженням та майном мало бути передано османам. Польські військові сили зобов'язуються покинути тутешні фортеці та укріплення.

* Шегіди — воїни-мусульмани, загиблі у боях за справедливість, чим забезпечили собі місце в раю.

3. Україна в давніх кордонах передається козацькому гетьманові П.Дорошенку. Польські вояки повинні вийти за межі території України.

4. Польське королівство зобов'язується за домовленістю ще від часів Іслам Гірая III (1644 – 1654) поновити платню щорічно в кримську скарбницю, тоді хан не здійснюватиме нападів на польські землі.

5. У разі війни Османської держави з будь-якою державою Європи польська сторона не надаватиме їй допомоги ні під яким приводом.

6. У зв'язку зі зняттям облоги М.Львова польський уряд зобов'язується сплатити відразу 80 тисяч гуруш²⁷.

7. Всі паланги Подільської області України передаються османам²⁸.

Текст угоди був складений тюркською і латинською мовами і підписаний двома сторонами.

У цій війні, як свідчать джерела, з польського боку брали участь також московські, австрійські, німецькі війська та українські козаки, котрі підпорядковувалися гетьманові М.Ханенку. Але, незважаючи на таку розстановку військових сил, османська армія спільно з козаками під командуванням гетьмана П.Дорошенка і кримськими воїнами одержала блискучу перемогу.

Зазначимо, що особлива умова I статті угоди була дуже важкою і фактично завдала сильної шкоди існуванню незалежної Польської держави. Згідно з умовами договору, Україна була повернута запорозьким козакам. Відомо, що раніше засновник Української козацької держави гетьман Богдан Хмельницький (1648 – 1657) мав намір встановити кордони своєї держави³⁰. Хоча гетьман П.Дорошенко теж не досягнув цієї мети, але на деякий час забезпечив українським землям недоторканність в результаті проведення активної та виваженої міжнародної дипломатії за умов складного політичного становища України того періоду (друга половина XVII ст.). Зокрема, у зовнішній політиці він надавав перевагу посиленню міждержавних зносин з Високою Портою. Слід підкреслити, що наведені тексти висвітлюють саме толерантний характер турецького протекторату щодо України.

Для ґрунтовного вивчення державної діяльності та міжнародної політики періоду гетьманування П.Дорошенка за дани-

ми тюркських історичних джерел важливим є опрацювання їх на основі європейських та вітчизняних відомостей у подальших дослідженнях.

-
- ¹ Ismayil Hakki Uzuncarsili. Osmanli Tarihi. — Ankara, 1949. — cilt III. — S. 112.
 - ² Turanli Ferhad Gardaskanoglu. Ukrayna, Osmanli himayesinde // Tarih ve Medeniyet. — Istanbul, 1995. — №15. — S.40.
 - ³ За даними тюрколога Григорія Халимоненка термін «козак» походить від давньотюркського дієслова «gaz», що означає: рити, копати і «gazuap» — здобути, надбати, також «gazuapc» — надбання, прибуток, зиск, заробіток (Халимоненко Г. І. Інститут козацтва: тюркського і українського // Східний світ. — Київ, 1993. — №1. — С.108—109). За іншою версією в дослівному перекладі з тюркської мови означає «вирізати, поголити гострим інструментом». Також «поголені, безбороді чоловіки, які були призначені для служби у війську, для походів та ін. (Sami S. Kamusi Turki. — Istanbul, 1989. — S.1068). Також див.: Щербак В. Джерела формування українського козацтва // Український історичний журнал. — К, 1990. — №12. — С. 18—20.
 - ⁴ Fahri Cetin Derin. Abdurrahman Abdi Pasa «Vekayinamesi». — Istanbul, 1993. — S.315; Vanid Cabuk. Koprululer. — Ankara, 1988. — S.144—145.
 - ⁵ Turanli F.G. Op. cit. — S.40.
 - ⁶ Op.cit. — S. 316—317.
 - ⁷ Цей лист за даними названого літопису був написаний у вересні 1671 р. (див.: Op. cit. — S.316—317).
 - ⁸ Sertoglu M. Osmanli Tarih Lugati. — Istanbul, 1986. — S.258—259.
 - ⁹ Тюрк. «Potkali kozaklari». Можна припустити, що цю назву козаки отримали від імені польського коронного гетьмана Потоцького.
 - ¹⁰ Див. Op.cit. — S.320—322; Rasid Tarihi. — Istanbul, 1865. — Cilt I. — S.264.
 - ¹¹ Див.: прим.10.
 - ¹² Див. Op. cit. — Cilt I. — S.264 vd.
 - ¹³ Derin F.— С. Op.cit. — S.322—324.
 - ¹⁴ Cabuk V. Op.cit.— S. 146.
 - ¹⁵ Вони склали спеціальне професійне військо, котре безпосередньо підпорядковувалося турецькому султанові і одержувало платню за відмінну службу. Цей рід війська виник ще в державі тюрків-сельджуків (1038—1194) та османів; ця армія мала досконалу організаційну форму, починаючи з правління Мурада I (1360—1389) і перебувала на службі до 1826 р., Див.: Pakalin M. Z. Osmanli Tarih Deyimleri ve Terimleri Sozlugu. — Istanbul, 1993. — Cilt, III. — S.617—629.
 - ¹⁶ Це назва воїнів-вивідувачів, які копали тунель до місця знаходження об'єкта противника і встановлювали вибухові пристрої.
 - ¹⁷ Derin F. С. Op.cit. — S.338; Cabuk V. Op. cit. — S. 148—149.
 - ¹⁸ Див.: прим. 14.
 - ¹⁹ Rasid. Op.cit. — Cilt, I. — S.288.
 - ²⁰ Islam Ansklopedisi. — Istanbul, 1942. — Cilt, VI. — S.901.
 - ²¹ Див. прим. 15.
 - ²² Danismend I.H. Osmanli Tarihi Kronolojisi. — Istanbul, 1961. — Cilt, III. — S.441.

²³ Op.cit. — S.441—442.

²⁴ Rasid. Op.cit. — Cilt, I. — S.284.

²⁵ Див.: прим. 9.

²⁶ За даними згаданого історика Данишменда вказується сума в 220 тисяч дукатським золотом (Danismend I.H. Op.cit. — Cilt, I. — S.441).

²⁷ 1 гуруш (у XVIII ст.) = 120 акче, грошова одиниця спочатку (XIVст. в Туреччині) мала вагу 1,154 гр. 90% срібла; 100 гурушів = 1 TL (турецька ліра); 1 золотий = 390 акче (могло бути й 420). Про це докладно див.: Туранли Ф.Г. Українсько-кримські міждержавні зносини у середині XVII ст. (за тюркськими історичними джерелами). — К., 1997. — С. 121, 169 (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук); Туранли Ф.Г. Літописні твори М. Сенаї та Г. Султана як історичні джерела. — К., 2000. — С.80—81.

²⁸ Danismend I.H. Op.cit, III. — S.441—442; Uzuncarsili I.H. Op. cit. — Cilt, III. — S.185; Cabuk V. Op.cit. — S.152—153.

²⁹ Туранли Ф.Г. Там само. — С.59—71.

Перша дипломатична акція УНР — Берестейська угода

Народився 13 квітня 1946 р. в м. Селідово на Донеччині. Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1970). Працював на викладацькій роботі, старшим науковим співробітником Інституту історії партії, завідуючим відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Доктор історичних наук, професор. Опублікував понад 300 наукових праць, з них 8 монографій з проблем суспільно-політичного, національно-визвольного руху в Україні перших десятиліть ХХ ст., геналогії української ідеї, національного державотворення. Лауреат премії ім. М. Костомарова НАН України за монографію «Українська революція. Концепція та історіографія».

Сталося так, що з перших днів свого існування Українська Народна Республіка потрапила в епіцентр світової політики, стала одним з найпритягальніших об'єктів міжнародної дипломатії. Підвищений інтерес до України поспішили виявити не лише країни Антанти, а й Четверного союзу. Розпочавши переговори в Бересті з Радянською Росією, Німеччина й Австро-Угорщина пильно стежили за розвитком подій в національних регіонах свого партнера. Протидія встановленню там влади рад, факти конфронтації з петроградським урядом послужили підставою для того, щоб спробувати обмежити прерогативи російської делегації, змусити її згодитися представляти не країну в колишніх імперських рамках, а виключивши з неї Польщу, Україну, Білорусію і Прибалтику. Почасти це впливало з давніх стратегічних задумів, з якими Німеччина та Австро-Угорщина розв'язували світову війну, почасти з оцінки ситуації в Росії, яка уявлялася критичною, сприятливою для тиску на РНК. Однак представники Радянської Росії на переговорах, рахуючись з реальним фактом відроджуваної польсь-

кої державності згоджувалися на вилучення з-під свого впливу і, відповідно, меж відстоюваних інтересів лише однієї Польщі¹.

Тоді країни центральноєвропейських держав звернулися безпосередньо до керівництва нових національно-державних і територіально-адміністративних утворень на теренах Росії, в тому числі й УНР, з пропозицією надіслати своїх представників для участі в Берестейській конференції. Незважаючи на те, що Центральна Рада і Генеральний Секретаріат на той час не раз уже заявляли про намір брати самостійну участь в міжнародному житті, а не через посередництво Радянської Росії, начебто сигналізували тим самим про готовність взяти участь і в мирній конференції², позитивно відреагували на ініціативи, що виходили з Берестя і привели до укладення 28 листопада у Фокшанах перемир'я між командуванням Румунського фронту та урядом Румунії (акція була узгоджена з країнами Антанти) з німецько-австрійським блоком³, остаточне рішення далось нелегко. Зокрема, усвідомлювалося, що для повноцінної участі в переговорах треба мати не лише формальну, а й юридичну державну самостійність. Незборонна ж інерція політичного мислення, незнищенна віра в федералістичні ідеали не дозволяли зважитися на оперативний рішучий крок. Теплилась надія й на замирення з більшовиками, з РНК — адже двостороння дипломатична активність не знижувалася. Водночас немало бентежило те, що центральноєвропейські держави також добре розуміли складність ситуації і з перших же контактів почали тиснути на Київ, щоб він уконституював самостійність УНР. Спочатку це викликало опір частини українського проводу. Так, на засіданні Генерального Секретаріату 26 грудня 1917 р. О.Шульгин говорив, що «незалежність нам підсовують німці і тому їй не треба оповіщати», пропонував «помиритися з більшовиками»⁴. А прибічникам негайного оголошення самостійності генеральний секретар відповідав: «...Німці признають незалежність України, але за це виторгують собі всі економічні впливи. З німецького боку насувається на нас велика небезпека. Треба спертися на всі живі сили Росії — нові республіки. Самостійність настрою мас не піднімає і армії нам не утворить. А одночасно прийдеться вести дужчу війну з Росією; в цій війні треба буде опертися на Германію, на її військову силу, а в результаті Україна буде окупірована Германією...»⁵.

Отже, принаймні частина лідерів Української революції, а серед них і Голова Генерального Секретаріату — В.Винниченко та й певною мірою Голова Центральної Ради М.Грушевський реалістично бачили перспективу, яка чекала народ, націю, республіку. І якщо робили відповідальний вибір, то це зовсім не означає, що вони були впевнені у правильності здійснюваних кроків, але альтернативи не знаходили, чи не могли її реалізувати.

Неважко було передбачити, що можливості для маневрів на переговорах у делегації УНР буде небагато. Та й відповідних потребам моменту кандидатів до делегації в силу природних причин (повної відсутності дипломатів бодай з якимось фаховим досвідом, необхідною освітою) знайти було неможливо. Тому на переговори було відправлено здебільшого дуже молодих людей: В.Голубовичу (голові делегації) було 32 роки, М.Левицькому — 37, М.Любинському — 26, М.Полозу (Полозову) — 27, Є.Севрюку — 24 роки. Не дивно, що, попри всі їх потенційні особисті якості, на момент Берестейської конференції, вони об'єктивно були малопідготовленими до прямого зіткнення, жорсткого протиборства з грандами європейської дипломатії. Певною мірою це компенсувалося тим, що членів делегації двічі консультував М.Грушевський, який як вчений не лише досить чітко науково прогнозував поведінку всіх суб'єктів переговорного процесу, але й найбільш ґрунтовно й тонко розумівся на суто українських проблемах, національних інтуїціях, ймовірних шляхах їх реалізації.

З першого ж дня участі посланців УНР у Берестейських переговорах виникли ускладнення. Якщо Л.Троцький відразу ж 28 грудня 1917 р. заявив, що російське представництво «не бачить жодної перешкоди до участі української делегації» в мирних переговорах⁶, то західні дипломати розпочали дискусію щодо статусу репрезентантів Києва — чи вона самостійна делегація, чи складова радянської⁷. Однак, коли Л.Троцький дізнався, що поза офіційними засіданнями відбуваються таємні контакти українців з німцями та австрійцями, він вдарив на сполох і почав інтенсивні консультації по прямому дроту з Петроградом щодо необхідності кореляції ним же офіційно заявленої позиції. Об'єктивно цього вимагало і рішення Народного Секретаріату УСРР про направлення до Берестя Ю.Медведева, В.Затонського і В.Шахрая, які мали представляти Ук-

раїну на переговорах у складі єдиної російської делегації. Оскільки ж Л.Троцький у притаманній його натурі схильності до інтриганства вів власну гру, по суті ігноруючи урядові інструкції, В.Ленін і Й.Сталін викликали його до Петрограда. Заява Л.Троцького про бажання влаштувати паузу у роботі конференції була охоче підтримана представниками інших делегацій — у всіх на той час нагромадилось немало питань для погодження із власними урядами.

В особливій нагоді перерва стала і українській делегації. Справа в тому, що в процесі переговорів дедалі жорсткіше виявлялася, так би мовити, «протокольна» позиція країн Четвертого союзу: вони не згоджувались укладати договір з утворенням, яке мало дуже розмитий статус і неясні перспективи — вийде чи не вийде до неіснуючої на той момент федерації чи досягне самостійності тощо. І це не було лише дотриманням формального боку справи, традицій міжнародного життя. Німеччина й Австро-Угорщина поводитися дуже прагматично: вони намагалися створити найсприятливіші умови для досягнення власних інтересів, передусім матеріальних, на «законних підставах». Дивилися вони й у майбутнє, прагнучи, забезпечити наперед вигоди свого міжнародного становища в повоєнній розстановці сил в Європі.

Досвідчені дипломати в даному разі відкидали специфічний для міжнародного діалогу стиль і вимагали розв'язати питання про самостійність України. Так, німецький генерал М.Гофман «казав українським делегатам, що коли вони хочуть мати формальне право заключити мир незалежно від того, чи заключить його СРСР, то український уряд мусить формально проголосити повну самостійність Української Республіки»⁸.

Не випадково, між доповіддю делегації в Малій Раді і остаточним рішенням про необхідність Четвертого Універсалу був прямий логічний зв'язок (хоч і вичерпувати проблему державницького статусу України на підставі дії лише одного чинника не варто — вона була значно багатоаспектнішою і складнішою⁹). В тому ж ключі — нагальної потреби вести незалежну, самостійну зовнішню політику витримана й «Відозва Генерального Секретаріату до народу України про мирні переговори» від 8 січня 1918 р.¹⁰ Завданням негайного укладення мирного договору як першочерговим аргументом мотивував необхідність

ухвалення Універсалу і Голова Центральної Ради М.Грушевський, коли представляв документ Малій Раді 11 січня 1918 р.¹¹.

Оголошення Української Народної Республіки «самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу»¹² стало надзвичайно важливою віхою національного державотворення, відкривало перед нацією якісно нові горизонти на міжнародній арені. В Четвертому Універсалі заявлялося: «Зо всіма сусідніми державами, як то Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки»¹³.

Однак, закріплення в найвищому державницькому акті нового статусу УНР сталося в той момент, коли вона в буквальному розумінні слова була за крок від загибелі. На Київ наступали спільні війська Радянської України і Радянської Росії і дуже швидко з'ясувалося, що чинити їм ефективний опір просто нікому.

Тому паралельно з подіями в Києві під час перебування Л.Троцького у Петрограді було вирішено спробувати домогтися усунення делегації Центральної Ради від переговорів у Бересті, а натомість домовитись із західними партнерами про участь у конференції делегації Радянської України. Звичайно, було зрозуміло, що без ускладнень здійснити цей план буде неможливо через очевидну його не вигідність для країн Четвертого союзу. Проте, розрахунок базувався на тому, що вони змушені будуть поставлені перед реаліями — повсюдним поширенням влади Рад і звуженням до мінімуму впливу Центральної Ради з явною перспективою її зникнення з політичної арени взагалі.

Природно, що з відновленням роботи конференції в Бересті Л.Троцький, А.Юффе, Ю.Медведев та й інші радянські представники цілеспрямовано, хоч і з застосуванням дипломатичних прийомів, хитрощів, прагнули реалізувати намічений РНК план: висували різні умови, застереження, — делегація УНР мала підписати угоди, які будуть погодженні чи то з урядом Росії, чи то з радянською делегацією, а західним дипломатам доводило, що підписувати мир з Центральною Радою — означає мати справу з «учорашнім днем», оскільки влада Генерального Секретаріату в Україні фактично не існує і Центральні

держави ризикують в очах всього світу опинитися в смішному становищі тощо¹⁴.

Однак молоді посланці УНР виявили неабияку стійкість, методично відкидаючи всілякі домагання російського наркома і його колег, спростовуючи їх аргументи.

Не менша витримка, принциповість і послідовність знадобились і в стосунках з німецькою та австро-угорською делегаціями. Їх прагнення укласти мир з Україною зумовлювалося не лише неможливістю подальшого ведення війни (практично всі можливі ресурси на той час було вичерпано), а й пекучою потребою одержати хліб, продовольство, без яких вибухонебезпечна ситуація, що склалася, обіцяла досить швидко досягти критичної межі. Для М.Грушевського — єдиного державного діяча, що інструктував мирну делегацію, було ясно, що за таких обставин вправні дипломати центральноєвропейських держав шукатимуть можливості досягти таких угод, за яких відверто слабку у воєнно-політичному відношенні УНР можна буде змусити «заплатити» за мир своїми сировинно-продовольчими ресурсами. Однак і українці мають скористатися зі скрути, в яку потрапили уряди Німеччини і, особливо, Австро-Угорщини для досягнення давніх українських територіальних домагань: з'єднання з матірною Україною її західних теренів.

О.Севрюк згадував пізніше про розмову з М.Грушевським напередодні від'їзду до Берестя: «...Говорили про Чорне море, про економічні інтереси України та про українські землі, про Холмщину, Підляшшя, Буковину, Закарпатську Україну, ну, й, розуміється, про Східну Галичину. Інтереси цих українських земель мали ми твердо боронити, але зв'язку жодного зі Східною Галичиною ні Ц. Рада, ні ми не мали; незручно і тяжко було говорити відносно Сх. Галичини за спиною її представників і без жодного з ними контакту. «Але ви там вже викрутитесь й зробите якнайкраще для наших інтересів» — виправляли нас в дорогу такими словами в Києві»¹⁵.

Перспективи реалізації українських задумів виглядали непростими. Ще з кінця 1916 р. в Австро-Угорщині (у порозумінні з Німеччиною) було взято курс на відновлення Польської держави з планами включення до складу останньої більшості з перелічених українських територій, передусім — Східної Галичини. При конкретно-історичному розкладі сил на початок 1918 р. можна було сподіватися, що українські дома-

гання підтримають німці, щоб зайвий раз довести свою першість у союзі з австрійцями. А останні перед загрозою голоду, що насувався можуть відступитися від своїх симпатій і обіцянок полякам, лише б хоч якось вийти з продовольчої кризи (звичайно, зторгувавшись з українцями).

Варто сказати, що проводирі українського руху в Австро-Угорщині (Українська Парламентарна Репрезентація і Народний Комітет) поводитися дещо двозначно. З одного боку, вони постійно заявляли про бажання воз'єднання двох гілок українського народу, а з іншого — самі ж доводили малореальність здійснення таких прагнень найближчим часом і згодні були на культурно-національну автономію українців у складі Австро-Угорщини (стара ідея «коронного краю») ¹⁶. Тому М.Грушевський особливо докладно визначивши лінію майбутнього кордону між Польщею і Україною на північному сході («дбаючи за кожне містечко, за кожне село з українським населенням»), вважає, що за непоступливості Австро-Угорщини врешті можна буде, використавши всі можливості на переговорах, згодитись і на поміркованіший варіант ¹⁷.

Під час другого інструктажу членів делегації, коли вони перебували в Києві, за словами О.Севрюка, «проф. Грушевський жалкував, що нам, правдоподібно не вдасться включити до України деяких, незначних частин Підляшша, про що Гофман не хотів нічого й чути з стратегічних причин, і погодився, що мир може бути заключений при умові створення зі Східної Галичини та північної Буковини австрійського коронного краю» ¹⁸.

Однак з перших же контактів (як офіційних, так і приватних) австро-німецька сторона чи то з обуренням, чи то з глуфом відкидала українські пропозиції, гордовито заявляючи, що не допустить втручання у свої внутрішні справи, нізачо не згодиться на «територіальні аспекти» і ніяких розмов про Карпатську («Угорську») Русь (Закарпаття) й чути не хотіла. Вона категорично протестувала проти пропозицій референдуму в Галичині й Буковині, щоб з'ясувати настрої населення щодо самовизначення цих регіонів. Визнання незалежної УНР ставилося у пряму залежність від згоди України на кордон, який існував між Росією і Австро-Угорщиною на початок світової війни ¹⁹.

Однак віденський і берлінський уряди дедалі настійніше вимагали від дипломатів без хліба з конференції не повертатись. Українські ж делегати, хоч і самі представляли країну, що опи-

нилася у вкрай критичному стані, отримували інформацію про ситуацію в центральних державах і наполягали на своєму.

Тоді, підтвердивши 18 січня 1918 р. спеціальною заявою повноваження делегації Центральної Ради і офіційно визнавши УНР як незалежну державу, що має права на самостійне укладення міжнародних договорів, австро-німецька сторона на сепаратній нараді з українськими представниками вчинила на них безпрецедентний тиск. Міністр закордонних справ Австро-Угорщини О.Чернін від імені обох держав наголосив, що уряд УНР перебуває в безнадійному стані, а тому слід негайно підписати підготовлений проект договору. В ньому містилися лише три позиції: загальна констатація завершення стану війни; намір встановлення дипломатичних і консульських відносин між центральними державами й Українською Народною Республікою; зобов'язання УНР доставити центральним державам 1 млн. тон збіжжя та інших харчових продуктів. Всі інші питання відкладалися до пізнішого спеціального погодження між урядами²⁰.

Видатний український дипломат і політик Д.Дорошенко так оцінив демарш західних партнерів: «Це був диктат, проба нервів українських делегатів»²¹. Однак вони виявили витримку і самовладання.

Наступного дня українські дипломати запропонували свій контрпроект. В ньому було теж три пункти: кордон в Холмщині пролягає за етнографічним принципом (у прямій відповідності з інструкціями М.Грушевського); зобов'язання УНР надати центральним державам збіжжя і сировину має бути зафіксоване окремою додатковою угодою; зобов'язання Австро-Угорщини провести на етнографічній підставі поділ Галичини на Західну і Східну і утворити зі Східної Галичини й Буковини коронний край (щодо цього мала бути ухвалена окрема таємна угода)²².

Після офіційного ознайомлення партнерів з цими умовами керівники австро-угорської і німецької делегації О.Чернін і Р.Кюльман терміново виїхали до Берліна, де було влаштовано широку нараду урядовців обох держав. На ній остаточно було вирішено «за всяку ціну заключити з Україною мир і дати їй оружну допомогу, якщо вона сама її попросить»²³. По суті було одержано принципову згоду на варіант угоди, контури якої запропонувала українська делегація.

Однак часу на адекватне реагування на підсумковий документ практично не було: з України приходили повідомлення тривожніші одне за інше. Навколо них весь час зчиняв галас Л.Троцький. Його неоднаразові заяви про падіння Києва й Центральної Ради раз-у-раз спростовувалися українськими делегатами. Нарком закордонних справ Радянської Росії до останнього моменту намагався перешкодити сепаратним переговорам між Україною та австро-німецьким блоком. Вже 27 січня 1918 р. він сповіщав по прямому дроту:

«Петроград. Смольний. Леніну.

Договір з Радою готовий. Підписання його можна чекати з години на годину. Лише точні і перевірені дані, що Київ в руках Радянської влади могли б зашкодити цьому. Дайте знати на Україну, що підписання договору забезпечить центральним державам можливість постійно втручатись в долі України. Лише негайне і остаточне знищення Ради може зірвати змову проти українського народу. Троцький.»²⁴.

І хоча 27 січня народний секретар УСРР М.Скрипник направив Л.Троцькому повідомлення про взяття Києва, а наступного дня урядова телеграма про перемогу влади Рад в Україні і переїзд до Києва Народного Секретаріату надійшла до Петрограда, Берліна, Відня, Будапешта, Берестя, для ходу і підсумків переговорів вона вже нічого не означала.

Українська делегація ще до полудня 26 січня через спеціального кур'єра мала точні відомості, що Центральна Рада напередодні залишила Київ, однак утаємничила інформацію до підписання договору, яке відбулося вночі 27 січня. Важко повірити, щоб за тогочасних обставин і країни Четверного союзу перебували в інформаційному вакуумі, не знали про падіння Києва. А можливо, їх більше турбувало зовсім інше — як з найбільшою вигодою скористатись із ситуації. І це їм вдалося якщо і не в абсолютно максимальному обсязі, то, принаймні, у варіанті, якому можна знайти багато аналогів в історії дипломатії.

Уже 27 січня 1918 р. граф О.Чернін відправив до Відня донесення надзвичайної ваги, в якому передано не лише новий зміст досягнутих з Українською Народною Республікою угод, але й смислову розшифровку формул та їх комбінацій, розгадати далекосяжні наслідки реалізації яких українським делегатам було дуже непросто. В документі говорилося:

«Підписаний сьогодні в 2 години ранку мировий договір між союзними державами з одного боку і Українською Народною Республікою з другого, містить в загальних рисах такі умови: границя між Монархією й Укр. Народною Республікою залишається та сама, що була між Монархією й Росією. Що до Польщі дістає Україна границю, яка в деталях буде установлена допіру змішаною комісією «згідно з етнографічними відносинами і з оглядом на бажання населення», і яка взагалі йтиме від Тарнограду до Білгороаю і далі вдовж західної межі Холмської губернії. При цім подумано, що західна частина Холмщини, яка переважно є польська, лишиться при Польщі, східна ж, яка є українська, має припасти Україні. Через відповідне представлення цієї думки перед громадянством буде спробовано заспокоїти теперішнє схвильовання польських кругів відкликом до цієї засади, що спірається на праві народів на самоозначення. Додаткова умова: I. Евакуація окупованих областей Укр. Нар. Республіки, одже головно Волині й Холмщини. Хоча має наступити «безпроволочно» після ратифікації мирового договору, але переведення цієї евакуації доручається комісії, яка по мовчазній згоді переводитиме цю евакуацію в пізнішому часі і поступнево. Ця угода дає нам змогу відкладати евакуацію на який схочемо час, Україна сама бажає, щоб окупація продовжилась ще довший час, бо вона не в силі перейняти на себе організацію краю.

Кошти війни і воєнне відшкодування відпадають з обох боків.

За-для торговельних зносин утворюється такий режим: аж до 31 липня с.р. обмінюються держави почвірного союзу і Укр. Нар. Республіка цілою надвишкою сільсько-господарських продуктів і індустріальних виробів. Ці надвишки мають бути установлені негайно після підписання миру комісією, яка зійдеться в Києві. Ця комісія установить також негайно спосіб доставки і транспорту.

II. В протоколі, який має бути держаний в таємниці, задокументовано, що Україна посідає надвишку збіжа що найменше в один мільйон тонн, яку вона має дати до розпорядження центральним державам, і що ми маємо допомогти в організації транспорту, при чім подумано про дуже далеко йдучу поміч через виставлення військового й технічного персоналу, так що постачання має опинитись в наших руках. В цьому таємному про-

токолі зазначено, що ми тільки тоді готові будемо ратифікувати договір, коли ця київська комісія винесе детальні постанови в зазначеному зміслі. Після 31 липня протягом 6 місяців по заключенні загального миру є в силі і загальних рисах наш старий торговельний договір з Росією. Для часів після цього періоду має бути заключений новий договір.

III. В одному великому додатковому договорі, який ще не підписаний, хоч уже готовий і буде підписаний цими днями, будуть урегульовані всі адміністраційні, юридичні та інші деталі. Важним серед цих умов є, що поворот коштів за удержання полонених взаємно скасований, але натомість приватні особи в запіллі можуть доходити відшкодування за свої утрати.

IV. В звязку з цілим отсим мировим договором стоїть таємна декларація, якою обмінялися лиш я та українські делегати; в ній ми говоримо, що майбутні приязні відносини будуть скріплені тим, що польська, німецька і жидівська меншости на Україні та українське населення Австрії будуть забезпечені в їх культурному й національному розвою. Я зі свого боку приймаю до відома, що Україна вже видала закони в цім зміслі; українські делегати приймають до відома, що Його Цісарська й Королевська Апостольська Величність при вступі на престол і в тронній промові приобіцяв розбудову вже існуючих в Австрії установ і що австрійське правительство після цього постановило не пізніше 20 липня с. року внести законопроект, згідно з яким «частини східної Галичини з переважаючим українським населенням мають бути відлучені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один коронний край», та що «австрійське правительство всіма способами, які стоять до його розпорядимости, буде старатись, щоб цей законопроект дістав силу закону». В кінцевому розділі оголошується, що ця декларація має держатися в таємниці і що вона тратить силу, як що Україна не виконає котроїсь з умов договору. Тим способом створення нового коронного краю, який складався б з східної Галичини й Буковини, звязане з умовою, що Україна дасть до розпорядження центральних держав до 31 липня один мільйон збіжжа.

Я прошу Вашу Ексцеленцію повідомити про це Його Ц. і К. Апостольську Величність і обох міністрів-президентів і особливо підкреслити, що мої міркування що до умови про східну Галичину являються виключно персональними і мають триматися

в абсолютній таємниці. Текст договору і декларації будуть вислані з курером, як тільки будуть готові копії»²⁵.

Якщо дипломатичну мову перекладати на безжально-об'єктивні оцінки, то незаперечним є те, що безвихідним становищем проводу УНР новоявлені партнери скористалися спритно і сповна. Кожне положення підсумкових документів обумовлювалося такою безліччю застережень, що за реалістичного погляду на них ставало зрозумілим: або ж Україна сплачувала неадекватну ціну за обіцяну допомогу, або її просто брутально, принизливо ошукували, як це було, наприклад, з абсолютно нездійсненними умовами, за яких на користь УНР начебто вирішувалися питання про Холмщину, Підляшшя та Східну Галичину.

Незапечерним є і те, що якби Німеччина та Австро-Угорщина не одержали очевидного економічного зиску, що давав змогу зняти внутрішнє напруження в цих голодуючих країнах, то навряд чи держави Четверного союзу взагалі підписали б будь-яку угоду з УНР.

Основний текст договору засвідчував завершення стану війни між Українською Народною Республікою з одного боку, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Османською імперією з іншого, а також їх бажання жити в мирі і дружбі. Сторони відмовилися від взаємних територіальних та матеріальних претензій, обмінювалися військовополоненими, зобов'язувалися налагодити економічні взаємовідносини²⁶.

Договір, підписаний представниками УНР з центральними державами, був актом геополітичного масштабу і клав край кривавому безумству на велетенських просторах з десятками мільйонів населення. На дипломатичному фронті досягалося одне із стратегічних завдань Української революції. Це досягнення було цілком співзвучним жаданням народів воюючих країн. Водночас патріотично-демократичні сили одержували ще один шанс продовжити вже при вирішальній підтримці зовнішньополітичного чинника процес українського державотворення, національного відродження. Однак австрійсько-німецька сторона під різними приводами буквально відібрала в українських дипломатів єдиний екземпляр таємного договору про Галичину, передала його на зберігання міністерству закордонних справ Німеччини, обопільно домовившись, що в разі недотримання Україною умов постачання хліба (а в те, що їх

можна взагалі виконати, міг вірити лише абсолютно позбавлений реалізму політик) автоматично втратять силу всі домовленості. Шляхом відвертого, цинічного шантажу австрійці домоглися істотного перегляду таємної угоди про Холмщину на користь поляків, не особливо переймаючись грубим порушенням науково-етнографічного принципу, і не полишаючи настійних спроб взагалі «законно похоронити» всю угоду в частині взятих перед українцями зобов'язань.

Далеко не у всьому коректною виявилася конкретизація положень економічного договору: вони йшли незмінно на грані зриву, оскільки західні делегації відверто домагалися односторонніх вигод. Всіляко ухиляючись від точної фіксації своїх зобов'язань, вони, істотно зменшуючи обсяги можливого імпорту в Україну, домогалися від української сторони підписання, а потім і виконання умов, які були заздалегідь непропорційними, прогративними, в кінцевому підсумку, навіть, згубними для української економіки, а в принципі — часто просто нереальними. Для досягнення мети австро-німецька сторона не зупинялася перед безпардонною ревізією і фальсифікацією «великого договору», підписаного в Бересті 27 січня 1918 р.²⁷. Недалеким від істини був А.Денікін, який вважав, що в основу своєї економічної політики Німеччина поклала принцип «...для даного моменту — викачування з України по можливості найбільшої кількості сировини, для чого був заборонений чи ускладнений товарообмін з сусідами, навіть з окупованою німцями Білорусією; на майбутнє — захоплення українського ринку і торгівлі, оволодіння чи підрив української промисловості і штучне утворення сильної заборгованості України»²⁸.

Ще в ході конференції розвіялися надії на примноження українських збройних сил за рахунок формувань з військовополонених, що потрапили до німецьких та австро-угорських таборів. На відповідні прохання представники урядів центральноєвропейських держав відповіли по-суті відмовою. Посилаючись на технічні труднощі передислокації українських військ для передачі їх під начало Центральної Ради, вони натомість вимагали походу в Україну власних регулярних збройних сил. Делегація УНР намагалася після відповідних консультацій з урядом, який вже перебував у Житомирі, домовитися, щоб німецькі війська дислокувалися лише вздовж лінії північного кордону України. Та, маючи реальну силу, австро-німецька сторона не стільки до-

мовлялася, скільки диктувала свої умови. І тому без особливих труднощів, скориставшись з безпорадності Центральної Ради, провела такі рішення, згідно з якими збройні сили Австро-Угорщини і Німеччини мали просунутись углиб України як гарант дотримання інших положень договору. Власне, навіть текст відповідного документа — звернення Центральної Ради до урядів Німеччини й Австро-Угорщини виробила німецька сторона, а українському представнику — М.Любинському нічого не залишалось, як підписати чужий текст²⁹. Д. Дорошенко наводить переконливі аргументи на користь висновку, що «сама збройна інтервенція... була вже наперед вирішена в Берліні ще перед підписанням мирового договору»³⁰. І, не чекаючи, доки українські верхи переконують власні маси у доцільності окупації, почали 18 лютого 1918 р., за словами В.Винниченка, «військовий променад по Україні». Приблизно 25-тисячне більшовицьке військо не могло розраховувати на скільки-небудь серйозний опір блискуче організованим і озброєним австро-німецьким арміям, що досягали 500 тис. чоловік. У квітні радянська влада на всій території України була знищена. Відновлювалася влада Центральної Ради.

Однак між окупаційною адміністрацією і соціалістично орієнтованим українським політичним проводом досить швидко виникли серйозні суперечності, що почали інтенсивно переростати в конфлікти. Німці й австрійці на кожному кроці переконувалися, що Центральна Рада не лише не допомагає їм реалізувати основну мету їх присутності в Україні — постачання хліба, а й заважає цьому.

Так, у досить великому за обсягом рефераті про австро-німецьку політику в Україні, підготовленому співробітниками міністерства закордонних справ Німеччини, міститься чимало цинічних міркувань і висновків, однак у цілому документ дуже близький до правдивого відтворення ситуації: «Щоб Рада через свої власні органи могла забезпечити доставку і транспорт продуктів, це річ зовсім виключена, бо вона зовсім не має правильної і певно працюючої організації. І це не може швидко перемінитися, бо Рада не має ні грошей, ні справного виконавчого апарату (військо, жандармерія, суд, поліція) в своїм розпорядженні і ми не можемо цієї недостачі заступити, як довго не закликаємо сюди нових сил і взагалі не вийдемо за межі чисто військової окупації».

Поперед усього Раді стоїть поперек дороги її власний програм. Провідна думка соціал-революційної партії — це скасування приватної власності, конфіскація всіх приватних маєтків на користь держави з одного боку і рівночасно претензії до держави з боку кожної окремої одиниці на рівне їй вистарчаюче забезпечення — з другого боку. В результаті, натурально, повний застій всякої продукційної господарської діяльності»³¹.

Не дивно, що австро-німецькі військові власті, відверто зневажаючи чинну українську владу, стали на шлях її зміни. Це привело до державного перевороту 29 квітня 1918 р., ліквідації УНР і приходу до влади гетьмана П.Скоропадського³².

Отже, перша широкомасштабна зовнішньополітична акція Української Народної Республіки — участь в Берестейській мирній конференції — ознаменувалася перетворенням щойно відродженої національної держави на повноправного суб'єкта міжнародних відносин, практично миттєвим європейським визнанням. Однак, досягнутий на конференції успіх — укладення мирного договору — надав такої зловісної ролі зовнішньополітичному чиннику, що саме він став вирішальним у загибелі тієї ж держави, перервав республікансько-демократичний етап Української революції, поставив народ, націю перед необхідністю подолання нових випробувань.

¹ Див. Держалюк М. Берестейський мир і Україна // Пам'ять століть. — 1998. — № 1. — С. 42.

² Див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — У 2-х томах. — Т.2. — К., 1997. — С. 13, 18.

³ Там само. — С. 13, 338.

⁴ Там само. — С. 68.

⁵ Там само. — С. 70.

⁶ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917—1920. — Т.2. — Прага, 1921. — С. 99.

⁷ Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923 рр. — Т.1. — Ужгород, 1932. — С. 297—299.

⁸ Там само. — С. 300.

⁹ Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — С. 403—447.

¹⁰ Українська Центральна Рада. — С. 97—98.

¹¹ Там само. — С. 101.

- ¹² Там само. — С. 102.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Троцкий Л. Моя жизнь. — С. 362—363.
- ¹⁵ Цит. за: Симоненко р.Г. Брест. Двобій війни і миру. — К., 1988. — С. 186.
- ¹⁶ Див.: Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни (1914—1918 рр.). — Львів, 1930. — С. 567, 654, 700—702.
- ¹⁷ Див.: Дорошенко Д. Назв. праця. — С.296.
- ¹⁸ Берестейський мир. З нагоди 10-х роковин 9.II.1918—9.II.1928. Спомини та матеріали. — Львів—Київ, 1928. — С. 155—156.
- ¹⁹ Див.: Держалюк М. Назв. праця. — С.49.
- ²⁰ Берестейський мир. — С. 119.
- ²¹ Дорошенко Д. Назв. праця. — С. 314.
- ²² Там само. — С. 315.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Російський центр зберігання і використання документів новітньої історії. Справи загального відділу НКЗС. — Спр. 5098.
- ²⁵ Цит. за: Дорошенко Д. Назв. праця. — С. 317—319.
- ²⁶ Див.: Українська Центральна Рада. — Т.2. — С. 137—139 та ін.
- ²⁷ Див.: Притуляк А.А. Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 р. // Український історичний журнал. — 1997. — № 1. — С. 62—71.
- ²⁸ Деникин А.И. Гетьманство й Директорія на Україні // Революція на Україні: по мемуарам белых. — М. — Л., 1930. — С. 137.
- ²⁹ Дорошенко Д. Назв.праця. — С. 333.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Цт. за: Дорошенко. Історія України. 1917—1923 рр. — Ужгород, 1932. — С. 11.
- ³² Див. Солдатенко В.Ф. Назв.праця. — С. 448—469.

Аргентина—Україна. 1921 рік

Народився у 1962 р. в м. Кам'яні Потоки на Полтавщині. Закнчив історичний факультет Київського державного університету. Доктор політології, професор кафедри порівняльної політології та регіоназнавства Інституту міжнародних відносин, автор 40 наукових праць з історії міжнародних відносин, суспільно-політичної думки та партій України ХХ ст., у т.ч. монографій «Від «Самостійної України» до Союзу Визволення України: нариси з історії української соціал-демократії поч. ХХ ст.» (1996), «Історія української дипломатії ХХ ст. у поста-тях» (2001).

Умовах глобалізації міжнародних відносин, що справила помітний вплив на розвиток планетарної історії ХХ ст. і, безперечно, формуватиме її перебіг у наступні десятиліття, здобуття новою незалежною державою дипломатичного визнання з боку світового співтовариства стало чи не найвагомішим фактором утвердження та зміцнення її суверенності. Приклади Польщі й Чехословаччини, що відродилися в горнілі Першої світової війни після століть бездержавного існування, чи Естонії, Латвії й Фінляндії, котрі з'явилися на політичній карті Європи в 1917–1919 рр., узагалі майже не маючи історичних традицій національного державотворення, є переконливим аргументом на користь першорядності зовнішньополітичного чинника у виборенні можливості самостійного розвитку.

Повною мірою ця теза стосується й гіркого та повчального досвіду попередньої спроби відродження української державності за доби національно-демократичної революції 1917–1920 рр. Її лідери, незалежно від політичних переконань, досить чітко усвідомлювали нагальну потребу здобуття міжнародно-право-

вого визнання України для досягнення остаточної перемоги. У листі до голови дипломатичної місії УНР у Римі Дмитра Антоновича від 28 січня 1920 р. Симон Петлюра наголосив, що українські війська зазнали поразки у війні з Добровольчою армією Антона Денікіна «не тільки через зраду галичан, ...не тільки через виснаженість та неорганізованість нашу, а головню через нашу ізольованість од світу і ту бльокаду, в яку кинула нас Антанта. А провадити боротьбу при таких обставинах та ще творити при цьому державу абсолютно не можна»¹.

Можна по-різному ставитися до особи Симона Петлюри як державного й політичного діяча, особливо з висоти восьми десятиріч, які минули від тих часів, але навряд чи знайдеться хтось із співгромадян, котрий відмовить цій людині в тому, що вона до останньої хвилини свого життя не поступалася принципами і залишалася на полі бою. Між тим, і досі немає спеціальних наукових досліджень чи розвідок, присвячених міжнародній діяльності фактичного керівника УНР у найдраматичніший період її існування. У цій статті на підставі опрацювання неопублікованих архівних матеріалів автор зробив спробу пролити світло на один із багатьох епізодів, пов'язаних із наполегливими зусиллями С.Петлюри забезпечити Україні шлях до світового співтовариства.

Мова піде про одну із провідних держав далекої але досить перспективної для нашої країни Латинської Америки — Аргентину. Відомо, що вона першою серед держав цього регіону 5 грудня 1991 р. визнала незалежність сучасної України (одночасно з Болгарією, Росією та Хорватією) і вже 6 січня наступного року встановила з Києвом дипломатичні відносини². Але навіть серед фахівців-міжнародників мало знаним є той факт, що сімома десятиліттями раніше Буенос-Айрес уже робив цей крок, і практично невідомими досі залишалися обставини тієї давньої й повчальної історії. Авторіві пощастило віднайти у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України оригінали документів Канцелярії Директорії (фонд 1429) й МЗС УНР (фонд 3696), які дають змогу прочитати головні сторінки тієї справи.

15 січня 1921 р. граф Михайло Тишкевич, колишній керівник делегації УНР на Паризькій мирній конференції, який до прибуття щойно призначеного голови Дипломатичної місії УНР у французькій столиці Олександра Шульгина продовжу-

вав виконувати свої обов'язки, звернувся до аргентинського посла у Франції Марсело Торкуато де Альвеара з нотою, в котрій прохав поклопотатися перед Буенос-Айресом про визнання Аргентинською Республікою незалежності УНР³. Авторіві не вдалося виявити документів, які б засвідчили причетність до цієї справи уряду УНР, тому, швидше всього, М.Тишкевич діяв за власною ініціативою. Мотиви його кроку буде важко зрозуміти, якщо хоча б побіжно не зупинитися на тернистому життєвому шляху цього визначного українського політика й дипломата.

Граф Михайло Станіславович Тишкевич, якому тоді виповнювався вже 64-й рік, походив із давнього українсько-польсько-литовського шляхетського роду на Київщині, закінчив із срібною медаллю Петербурзьку академію мистецтв, а після знайомства з київським професором-істориком і фактичним лідером та натхненником громадівського руху Володимиром Антоновичем активно включився в українську визвольну справу. На початку ХХ ст. М.Тишкевич пропагував серед полонізованої української шляхти Наддніпрянщини й Галичини автономістичні ідеї, став засновником київської Громади українців—греко-католиків, ліберального Союзу шляхти і земельних власників, Товариства прихильників миру, щедро фінансував Українське Наукове Товариство у Києві, Наукове Товариство імені Шевченка і «Просвіту» у Львові, їх видання, виступав у російській, польській та французькій пресі в обороні українських національних інтересів.

Напередодні та під час Першої світової війни М.Тишкевич мешкав у Лозанні й пропагував на шпальтах європейської преси та в листуванні з провідними політичними діячами ідею української державної незалежності. Показово, що, дізнавшись про своє «заочне» призначення представником Української Держави у Швейцарії у серпні 1918 р., він рішуче відмовився з огляду на проросійські симпатії гетьмана Павла Скоропадського. Але вже з початком наступного року М.Тишкевич очолив Надзвичайну дипломатичну місію УНР при Римському престолі, де за активну міжнародну діяльність був відзначений високою нагородою — папським Великим Хрестом (орденом Св.Григорія).

У серпні 1919 р. граф М.Тишкевич перебрав керівництво делегацією УНР на Паризькій мирній конференції й, за влуч-

ною оцінкою одного із західноєвропейських делегатів, «своїм знанням мов і вищого світу був дійсно рідкісним птахом в саду української дипломатії». У 1920 р. він також очолював українські дипломатичні делегації на міжнародних конференціях у Сан-Ремо і Спа, де знову наполегливо, але, на жаль, безрезультатно закликав міжнародне співтовариство подати військово-фінансову допомогу УНР та захистити її від більшовицької агресії. Двоюридний брат М.Тишкевича — Андрій Бенедиктович працював тоді секретарем Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Кавказі⁴.

Коли М.Тишкевич у середині січня 1921 р. ініціював звернення до аргентинського уряду у справі дипломатичного визнання УНР, становище останньої здавалося безнадійним. Ще 21 листопада попереднього року Державний центр УНР змушений був із боями залишити власну територію та шукати політичного притулку в союзній Польщі. А польсько-російські мирні переговори у Ризі, що доходили до кінця, не віщували для України нічого доброго.

Проте керівництво УНР і, в першу чергу, С.Петлюра вважали своє емігрантське становище тимчасовим і готувалися до переможного повернення на окуповану більшовиками батьківщину. Уже 7 грудня 1920 р. у листі до прем'єр-міністра Андрія Ливицького Голова Директорії наголосив: «Ми повинні вжити всіх заходів, аби зберегти єдність нашої армії, підтримати її фізично й морально здоровою, повинні зберегти для майбутньої державної праці кожного урядовця, рівно ж повинні опікуватись кожним громадянином, що під тиском ворога залишив рідну землю. Це наш моральний обов'язок. Цього вимагає від нас державне розуміння наших завдань»⁵.

Тому розширення кола міжнародного визнання УНР зоставалося на порядку денному для вітчизняної дипломатії й на початку 1921 р. Але чому М.Тишкевич звернувся саме до посла Аргентинської Республіки? Безперечно, ця друга за площею і четверта за чисельністю населення в Латинській Америці країна вже тоді посідала чільні позиції у регіоні за рівнем соціально-економічного розвитку. Не випадково ще в 1890 р. там з'явилися перші західноукраїнські заробітчани. До позиції Буенос-Айреса на міжнародній арені прислухалися в столицях Західної півкулі, тому визнання Аргентиною незалежності УНР і встановлення з нею дипломатичних відносин могло б

стати знаковим для сусідніх держав, викликало б відчутний, позитивний для іміджу України, резонанс у світі.

Не меншою мірою ліберала-патріота М.Тишкевича приваблювала й особистість президента Аргентини — лідера й засновника Громадянського радикального союзу Іполіто Ірігойєна. Він був переконаним противником олігархії, соціальної несправедливості й насилля (у тому числі революційного), громадянської війни та класової боротьби, вбачаючи в них руйнівні фактори для цивілізованого суспільства. І.Ірігойєн засуджував війни між народами і Версальську систему, виступав за мирне рівноправне співробітництво між країнами й націями.

За час свого першого президентства (1916—1922 рр.) він усунув від влади консервативні угруповання в центрі й на місцях, націоналізував нафтові родовища, здійснив університетську, адміністративну і муніципальну реформи, запровадив 8-годинний робочий день, підвищив заробітну плату і запровадив пенсійне забезпечення для робітників, обмежив працю підлітків і дітей, відкрив тисячі нових шкіл у сільській місцевості. У латифундистів було вилучено більше 6 млн. га необроблюваних угідь і за рахунок державних земельних фондів роздано колоністам, у тому числі іммігрантам, більше 7,6 млн. га.

Сподівання М.Тишкевича на позитивну реакцію Аргентини щодо українського клопотання повністю виправдалися. Уже 3 березня 1921 р. аргентинський посол у Парижі надіслав на ім'я графа повідомлення, що він одержав із Буенос-Айреса телеграфічну відповідь на українську ноту від 15 січня. У ній зазначалося: «Уряд Аргентини декретом від 5 лютого визнав Україну вільною державою. Повідомте делегацію України»⁶. Отримав цю надзвичайно приємну новину, щоправда, вже не М.Тишкевич, який пішов у відставку, а радник Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі Микола Шумицький.

8 березня М.Шумицький був прийнятий М.Т. де Альвеаром, якому висловив подяку від імені України за її дипломатичне визнання. Доповідаючи міністрові закордонних справ УНР Андрію Ніковському в Тарнів (польська Західна Галичина) про результати візиту, український дипломат зазначив, що аргентинський посол прийняв його «дуже добре і сказав, що Україна визнана їми юридично. Так само він пропонував мені допомогу в справі визнання України Бразилією».

М.Шумицький миттєво оцінив блискучі перспективи, що

відкривалися такою пропозицією. «З визнанням України Бразилією, — наголошував радник, — ми будемо автоматично визнані цілою південною Америкою і всіма їх дрібними Республіками — як Болівія, Колумбія, Венесуела і т.ин.». Крім того, М.Т. де Альвеар висловив «своє задоволення українськими колоніями, які існують на території Аргентини»⁷.

По отриманні донесення з Парижа А.Ніковський 14 березня доручив О.Шульгину, котрий щойно приступив до виконання обов'язків голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у французькій столиці, передати аргентинському послу телеграму з висловом «найвищої подяки Уряду УНР за визнання її незалежності». «Цей акт найвищої справедливості, — висловлював упевненість керівник українського зовнішньополітичного відомства, — поставив певні підвалини для тісного зближення до латинської раси»⁸.

Наступного дня — 15 березня А.Ніковський особисто доповів про визнання Аргентиною УНР С.Петлюрі. Голова Директорії у розмові з міністром докладно обґрунтував необхідність вжиття «відповідних заходів для заступлення інтересів УНР перед урядом Аргентинської Республіки», тобто підібрати кандидатуру на українського посла в Буенос-Айресі⁹. А.Ніковський зупинився на особі вже згаданого М.Шумицького.

Попри свій досить молодий вік (йому збігав 32-й рік) Микола Андрійович Шумицький мав уже чималий державно-політичний і дипломатичний досвід.

У 1919 р. М.Шумицький входив до складу делегації УНР на Паризькій мирній конференції, наступного року став радником української дипломатичної місії у французькій столиці й за дорученням МЗС провів ретельне розслідування причин невдач вітчизняної дипломатії. Серед найголовніших він, між іншим, указав і на гостре міжпартійне суперництво, що унеможливлювало координацію дипломатичної роботи.

А вже 24 березня 1921 р. як керуючий справами УНР в Аргентині М.Шумицький представив у Тарнові на розгляд і затвердження міністра закордонних справ «коротку схему» і проект штатів українського представництва у цій латиноамериканській республіці. Своїм першорядним завданням він вважав «організацію і об'єднання тих українських сил, котрі знаходяться на теренах цілої південної Америки». В разі повернення Державного центру УНР на рідні терени М.Шумицький

вважав для їх економічної відбудови «дуже користним використання... американських українців як кріпкої і організованої культурної сили, яка усвоїла в себе енергійний темп американського життя»¹⁰.

Саме потребам господарського відродження України після її звільнення від більшовицького режиму мала бути підпорядкована робота диппредставництва в Латинській Америці. Тому в справі налагодження взаємовигідних контактів із відповідними місцевими фінансово-комерційними колами М.Шумицький вважав за можливе погодитися на укладання концесій і взагалі «на деякі жертви», що, до того ж, допоможе вийти на урядовий рівень зв'язків¹¹.

Український дипломат, як і раніше, був переконаний у тому, що визнання УНР Бразилією автоматично спричинить аналогічні кроки з боку Болівії, Венесуели, Колумбії, Перу й Чилі. Після цього було б доцільним перенести українське диппредставництво до Ріо-де-Жанейро, залишивши в Буенос-Айресі секретаря, а в інших країнах регіону призначити консулів із місцевих українців. «Коли буде досягнуто визнання України цілою південною Америкою, — стверджував М.Шумицький, — можливо буде перейти до Центральної Америки, в котрій головну роль грає Мексика. А коли і це буде досягнуто, то визнання нашої Республіки З'єднаними Штатами Північної Америки не буде мати жодних сумнівів»¹².

Судячи з поміток А.Ніковського на полях документа, «коротка схема» роботи М.Шумицького не викликала у міністра заперечень, але проект штатів диппредставництва у Буенос-Айресі зазнав суттєвих змін. Заощадливий керівник зовнішньополітичного відомства УНР скоротив його персональний склад до двох осіб — повіреного у справах і секретаря, а також зменшив з 2000 до 1350 доларів місячні витрати на утримання¹³.

31 березня 1921 р. у Тарнові С.Петлюра підписав уповноваження М.Шумицькому «заступати Українську Народню Республіку перед Високим Урядом Республіки Аргентини, боронити права й інтереси УНР та її громадян перед зазначеним Урядом». Дипломатичний представник міг вносити до аргентинського уряду «заяви, ноти, меморандуми і ин. в справах політично-дипломатичних, економічно-торговельних та фінансових, вести в тих справах з відповідними представниками Аргентинського Уряду переговори і заключати та підписувати у вищена-

ведених справах договори-конвенції, представивши їх кожноразово на попереднє затвердження Урядові УНР». На М.Шумицького покладалося й завдання «повести відповідну акцію в справі визнання УНР також з боку Урядів других Республік Південної та Центральної Америки»¹⁴.

Того ж дня, 31 березня, А.Ніковський повідомив про призначення М.Шумицького «повіреним у справах УНР при Уряді Республіки Аргентина». О.Шульгин мав якомога швидше «з'ясувати перед Аргентинським Послом в Парижі справу взаємного обміну Представництвами поміж урядом Аргентини і Урядом УНР»¹⁵.

Невдовзі О.Шульгин одержав від аргентинського міністра закордонних справ і культури Ж.Пуїрредона (Pueyrredon) підтвердження визнання незалежності УНР та копію відповідного президентського декрета:

«Виконавчий Орган Нації

Буенос-Айрес, 5 лютого 1921 р.

№ 22

На підставі прохання уряду Української Республіки

Виконавчий Орган Нації постановляє:

п.1. Визнати Українську Республіку як Державу вільну і незалежну.

п.2. Повідомити і опублікувати про це в офіційних бюлетенях і дати до національних архівів.

***Ірігойен П.Торелло* (Президент Республіки)»¹⁶.**

Отримання офіційного документа з Буенос-Айреса було не зайвим з огляду на підписання 18 березня 1921 р. Ризького мирного договору між РСФРР і УСРР, з одного боку, та Польщею — з іншого. Як відомо, за ним Варшава визнавала більшовицький харківський уряд Християна Раковського і зобов'язувалася не допускати на своїй території утворення та перебування організацій і груп, діяльність котрих була б спрямована проти УСРР і РСФ рр. Передусім, це стосувалося Державного центру УНР, чий міжнародно-правовий статус відтоді опинявся під серйозним сумнівом, мережа дипломатичних представництв УНР у європейських країнах невпинно скорочувалася внаслідок нормалізації їх стосунків із Москвою та браку коштів в українського екзильного уряду.

Але у справі налагодження повноцінних відносин з Арген-

тиною, попри всі зрозумілі побоювання українських дипломатів, проблем не виникало. 11 травня 1921 р. М.Шумицький відправив С.Петлюрі листа з докладним звітом про зустріч з аргентинським послом, на якій обговорювалося питання української імміграції. М.Т. де Альвеар повідомив колегу про можливість надання Аргентиною переселенцям земельних ділянок і навіть пообіцяв посприяти вирішенню питання про їхній безплатний переїзд, оскільки квиток коштував занадто дорого для політемігрантів — 70 тисяч польських злотих¹⁷. А 31 травня М.Т. де Альвеар передав О.Шульгину згоду аргентинського уряду на заснування в Аргентині диппредставництва УНР і агреман М.Шумицькому¹⁸.

Певну затримку з відповіддю Буенос-Айреса М.Шумицький у другому листі до С.Петлюри від 21 червня пояснював «впливом російських (білогвардійських. — Авт.) кіл, які зараз дуже зацікавлені питанням еміграції до Аргентини і більш, чим коли домагаються нас скомпромітувати». Повірений у справах висловлював сподівання «виїхати до Аргентини в перших числах липня», оскільки виникли складнощі з фінансуванням місії¹⁹.

Але українське дипломатичне представництво тоді так і не відкрилося в Буенос-Айресі. Через два роки М.Шумицький, що залишився у Парижі й працював архітектором, писав С.Петлюрі: «Що ж до Аргентини, то Вам відомо, що я не поїхав туди лише за браком коштів, хоча справа й була мною добре підправлена. Але уряд у свій час не схотів мені дати потрібних коштів, хоча й мав на це змогу»²⁰. Звичайно, можна зрозуміти всю гіркоту образи М.Шумицького, котрому не пощастило реалізувати таку, здавалося б, привабливу перспективу дипломатичного прориву України в Латинську Америку на початку 20-х рр. ХХ ст. Проте це вже було поза межами можливостей «уряду без території», як влучно назвав Державний центр УНР на еміграції О.Шульгин.

І все ж своєрідний дипломатичний дебют України в Латинській Америці в той час відбувся. Йдеться про визначного українського хорового диригента й композитора Олександра Антоновича Кошиця, який за дорученням С.Петлюри на початку січня 1919 р. спільно з відомим композитором Кирилом Григоровичем Стеценком організував у Києві Українську республіканську капелу. У березні того ж року вона була відряджена

урядом УНР за кордон для пропаганди національного музичного мистецтва. Капела з величезним успіхом виступила майже в усіх західноєвропейських державах (Австрія, Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, Франція, Швейцарія та ін.), а О.Кошиць став справжнім «амбасадором України».

Наприкінці 1921 р. О.Кошиць звернувся до голови Дипломатичної місії УНР у Польщі Андрія Лукашевича із проханням допомогти у створенні в Каліші на базі табору для інтернованих другої Української капели для проведення серії концертів у різних державах і пропаганди національно-державної української ідеї. О.Лукашевич підтримав цю ініціативу і запропонував прем'єру екзильного уряду Пилипу Пилипчуку надати диригентові субсидію, взявши від нього «обіцянку відвідати в 1922 р. Америку, Аргентину і Канаду»²¹.

О.Кошиць блискуче виконав цю місію, зробивши для ознайомлення світової громадськості з українською справою значно більше, ніж окремі вітчизняні дипломати. Під час турне Української капели Латинською Америкою у 1923 р. на концерті в театрі «Арбен» у Мехіко співців особисто вітав президент Альваро Обрегон, чия трагічна доля «революційного кадильйо» багато в чому нагадувала хресний шлях С.Петлюри. Мексиканський президент довго розмовляв з О.Кошицем і виявив неабияке зацікавлення українськими справами. Після концерту А.Обрегон розпорядився виділити 50 тис. песо для реклами виступів капели, а група міністрів улаштувала на честь українських співаків банкет.

У Буенос-Айресі О.Кошиць дав концерт на користь місцевих журналістів і в присутності президента, яким із жовтня 1922 р. був колишній посол у Франції Марсело Торкуато де Альвеар, іспанською мовою привітав Аргентину та її лідера. Це ж мало місце вже на першому концерті Української капели у Монтевідео, а також і в інших латиноамериканських містах²².

Згадавши ці небуденні події восьмидесятирічної давнини, ми маємо, передусім, ушанувати пам'ять тих, хто відважно торував шлях новітній українській державності до гідного місця у світовій спільноті, але водночас не забувати, що посісти його, навіть за сучасних незрівнянно сприятливіших міжнародних умов, зможемо, лише внутрішньо консолідувавшись і створивши повноцінне громадянське суспільство, відкрите для цінностей демократії та гуманізму.

-
- ¹ Петлюра С.В. Статті / Упоряд. та авт. передм. О.Климчук. — К., 1993. — С.206.
- ² Див.: Хроніка міжнародного визнання // Політика і час. — 1992. — №1. — С. 9—10.
- ³ Див.: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України), ф.3696, оп.2, спр.447, арк.14.
- ⁴ Див.: Там само, спр.11, арк.16.
- ⁵ Там само, спр.405, арк.64.
- ⁶ Там само, спр.447, арк.14.
- ⁷ Там само, арк.7.
- ⁸ Там само, ф.1429, оп.2, спр.101, арк.17.
- ⁹ Там само, спр.81, арк.61.
- ¹⁰ Там само, ф.3696, оп.2, спр.447, арк.8.
- ¹¹ Там само, арк.8 зв.
- ¹² Там само, арк.9.
- ¹³ Там само, арк.9-9 зв.
- ¹⁴ Там само, спр.286, арк.80-81.
- ¹⁵ Там само, спр.447, арк.10.
- ¹⁶ Там само, ф.1429, оп.2, спр.101, арк.49.
- ¹⁷ Там само, ф.3696, оп.2, спр.7, арк.48 зв. — 49.
- ¹⁸ Там само, ф.1429, оп.2, спр.101, арк.49 зв.
- ¹⁹ Там само, арк.45.
- ²⁰ Там само, ф.3696, оп.2, спр.7, арк.55.
- ²¹ Там само, ф.2486, оп.1, спр.2, арк.14—14 зв.
- ²² Див.: Васильківський Л. Причинки до історії української дипломатії в 1917—1921 роках (II) // Сучасність. — 1970. — Ч.7—8. — С.144.

Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ

Про архів надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні (1918—1926)

Народився 1 січня 1948 р. на Чернігівщині. Закінчив Київський університет. Кандидат історичних наук. Директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Голова спілки архівістів України. Автор близько 100 наукових праць.

Постанні роки набуває дедалі більшого розмаху діяльність українських архівістів щодо повернення на Батьківщину архівних фондів і документів. Триває пошукова робота, по крихтах збираються відомості про розпорошені по світу архівні документи українського походження. У цьому допомагають не лише українська діаспора та посольства України, а й окремі іноземні громадяни. Успішній діяльності в цьому напрямі сприяє зважена й прогнозована політика нашої держави на міжнародній арені, тверде бажання українського народу відстояти свою незалежність, що викликає за кордоном розуміння й симпатію.

Переконливим свідченням важливості участі й допомоги іноземних громадян у заходах щодо повернення українських документів, які знаходяться за кордоном, стали події другої половини 90-х рр., що мають непересічне значення для культурного і суспільного життя України. Так, у 1996 р. за сприяння Міністерства закордонних справ Канади, Надзвичайного і

Повноважного Посла Канади в Україні К.Вестдала, працівників цього посольства Р.Ващука та І.Царькової, Національного архівіста Канади Ж.-П.Валло нашій державі було передано великий архів Державного Центру УНР в екзилі. Ці документи поповнили Національний архівний фонд України, збагатили наші уявлення про життя й діяльність української еміграції¹.

До свідчень такої співпраці слід віднести й акцію, що відбулася 17 березня 1999 р. у Федеральному архіві Швейцарії, активним учасником котрої, як і попередньої, був автор цих рядків: урочисту передачу Україні архіву Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні за 1918–1926 рр.

Беручи до уваги, що в українській історіографії ще й до цього часу не повною мірою висвітлено важливі й багато в чому драматичні події діяльності УНР на міжнародній арені, основна причина чого — недостатня джерельна база та її розпорошеність, отримані архівні документи, безсумнівно, становлять виняткову цінність для вивчення дипломатичної історії української революції, поповнення наявних фондів наших архівів з даної проблематики. До того ж ці матеріали відбивають напружену працю українських дипломатів тих часів, які намагалися максимально використати історичний шанс, що був наданий Україні підписанням Берестейської мирної угоди.

Як відомо, не всі провідні держави світу навіть після підписання угоди визнали самостійність України. Документи свідчать, що намагання українських дипломатів встановити контакти, зокрема, з представниками країн не знаходили порозуміння.

Дещо кращим було ставлення до УНР з боку нейтральних країн. Голландія, Данія, Іспанія, Іран, Норвегія, Швейцарія, Швеція вели з Україною переговори про встановлення дипломатичних відносин, але з її юридичним визнанням не поспішали. Це змушувало Україну активізувати свою зовнішньополітичну діяльність. Особливий інтерес для неї являла Швейцарія з її ліберально-демократичним устроєм, традиційним нейтралітетом у світових конфліктах та географічним розташуванням у Центральній Європі. Крім того, ще за часів царської Росії в Одесі, Харкові та Києві діяли консульства Швейцарської Конфедерації, що відіграло неабияку роль у прихильному ставленні цієї країни до намагань нашого народу здобути незалежність.

Проте позиція провідних держав світу не могла не відбити-

ся на зовнішньополітичному курсі тих країн, які з симпатією ставилися до України. Це позначалося на статусі українських дипломатичних місій, зокрема і в Швейцарії. Парламент цієї країни 1918 р. визнав існування Української дипломатичної місії в Берні, але в ранзі «офіційної місії». Дипломатичною мовою це означає, що місія вважалася формально не пов'язаною з урядом УНР, але такою, яка представляла його інтереси у Швейцарії.

Українська дипломатична місія розпочала свою роботу в серпні 1918 р., при гетьмані П.Скоропадському, а з кінця листопада вже представляла інтереси уряду Директорії УНР. Першим головою української місії став Євген Лукасевич (1871—1929), відомий громадсько-політичний діяч України, заступник голови Всеукраїнської спілки лікарів, редактор часопису «Українські медичні вісті». Він народився в Галичині в сім'ї священика. Лікарську освіту здобув на початку 1900-х рр. у Цюріху, мав у Швейцарії широке коло друзів і знайомих, що допомогло йому швидко організувати роботу української місії, видання змістовного інформаційного збірника під назвою «Україна». Проте на цій посаді Є.Лукасевич перебував недовго. На початку вересня 1919 р. він залишив дипломатичну роботу і виїхав до Польщі, де помер у 1929 р.

Наступником Є.Лукасевича у Берні став професійний дипломат, барон Микола Василько, представник роду українських землевласників із Північної Буковини. Майже двадцять років він був депутатом буковинського крайового сейму та австро-угорського парламенту, брав активну участь у переговорах у Бересті-Литовському, став одним із засновників Західно-Української Народної Республіки, її дипломатичним представником в Австрії. Наприкінці 1919 р., після приходу до влади Директорії, М.Василько був призначений послом УНР у Швейцарії в ранзі міністра. У цьому зв'язку слід наголосити, що жоден із послів УНР в інших державах не мав такого рангу. Саме через цю місію відбувалося фінансування інших місій у країнах Європи, сюди надходила інформація з багатьох посольств України про внутрішнє і зовнішнє становище в певних країнах. М.Василько перебував на посаді голови української дипломатичної місії до серпня 1923 р., після чого був переведений послом до Німеччини, де 1924 р. помер.

Від цього часу українська дипломатична місія у Швейцарії

почала втрачати свою особливу роль у Центральній Європі. Після М. Василька уряд УНР вже не призначав до Берну нового посла. До ліквідації місії у 1926 р. обов'язки її керівника виконував Генеральний консул Зенон Курбас. Завдяки йому до нас дійшли безцінні документи того періоду, про існування яких українські архівісти довідалися лише в 1998 р.

Історія ж цього фонду є такою. Після Генуезької міжнародної конференції з економічних і фінансових питань провідні країни світу почали встановлювати дипломатичні відносини з РСФРР. Уряд УНР зазнав політичного й фінансового краху. У цій ситуації почали закриватися українські дипломатичні представництва, що діяли в різних країнах світу. Припинила свою роботу й Надзвичайна дипломатична місія у Швейцарії (її дипломати працювали до 1926 р.). Перед Генеральним консулом З.Курбасом, який залишав місію останнім, постало питання щодо архіву. Він звернувся до юриста Ернета фон Бергена, швейцарського громадянина, який у листопаді 1921 р. запропонував нашій місії свою юридичну підтримку з проханням взяти документи на зберігання. Відтоді архів Надзвичайної дипломатичної місії зберігався в сім'ї Бергенів, і лише в січні 1969 р. син Е.Бергена звернувся до Федерального архіву Швейцарії з пропозицією прийняти на зберігання архів української дипломатичної місії. Передача фонду відбулася у два етапи: 21 лютого та 2 липня 1969 р.

Швейцарські колеги, взявши фонд на облік, провели попередню роботу з його упорядкування. Проте фонд Надзвичайної дипломатичної місії УНР лишався маловідомим, ним не користувалися дослідники. І лише 1997 р., при підготовці виставки документів і публікацій до 5-ї річниці встановлення дипломатичних відносин між Україною та Швейцарією, дуаен консульського корпусу, Почесний Генеральний Консул України у Швейцарії Агатон Ерні, який активно допомагав у її організації, звернув увагу на існування у Федеральному архіві фонду української місії в Берні 1918—1926 рр. З цього часу, власне, і розпочався процес переговорів зі швейцарськими властями та архівістами щодо повернення в Україну документів дипломатичної місії.

Інформація про наявність у Федеральному архіві Швейцарії українських архівних документів надійшла до Головархіву України у 1998 р. У телефонній розмові автора цих рядків з

Надзвичайним і Повноважним Послом України у Швейцарії Н. Ковальською була досягнута домовленість про направлення Головархівом листа на ім'я директора Федерального архіву професора Кристофера Графа з проханням розглянути можливість передачі згаданих документів в Україну.

Наприкінці вересня 1998 р. Головархів України надіслав відповідного листа до Федерального архіву Швейцарії. Протягом кількох місяців тривали інтенсивні телефонні переговори, листування зі швейцарськими колегами та працівниками посольства. Нарешті в листопаді надійшов лист від Кристофера Графа, який повідомив про готовність швейцарської сторони передати архів України.

Офіційна передача Головархіву України архівних документів Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні відбулася 17 березня 1999 р. Церемонія супроводжувалася урочистостями за участю представників урядових установ та бернських кантональних властей, дипломатичного корпусу, акредитованого у Швейцарії, промислових, банківських, наукових та культурних кіл, засобів масової інформації.

Посол України у Швейцарії Ніна Ковальська, яка доклала багато зусиль для повернення цього архіву, звертаючись до присутніх, підкреслила: вивчення матеріалів, що складають архів дипломатичного представництва УНР у Швейцарії, безсумнівно, значною мірою сприятиме процесу об'єктивного відтворення багатостраждальної історії українського народу, який протягом віків самовіддано відстоював своє право на свободу та самовизначення.

Ніна Ковальська вручила відзнаку Президента України — орден «За заслуги» III ступеня — Почесному Генеральному консулу України, громадянину Швейцарії Агатону Ерні, який, вивчаючи історичні засади українсько-швейцарських відносин, розшукав у фондах Федерального архіву Швейцарії документи української місії та всіляко сприяв їх передачі в Україну.

Церемонія передачі архіву широко висвітлювалася засобами масової інформації Швейцарії, мала певний резонанс серед дипломатичних представництв, акредитованих у цій країні.

Документи архіву Надзвичайної дипломатичної місії, а також мікрофільмокопії з них передано Центральному державному архіву вищих органів влади й управління України. Зараз здійснюється їх науково-технічне опрацювання, після чого

один примірник опису фонду буде передано Федеральному архіву Швейцарії.

На жаль, не всі документи української місії в Берні збереглися в її архіві. Певну їх частину вивіз Є.Лукаsevич. Після звільнення з посади голови місії, доля решти документів невідома. Проте навіть ті матеріали, що збереглися, а це 28 тек, безсумнівно, становлять важливе джерело для дослідження історії України, адже архів місії насичений передусім документами інформаційно-аналітичного змісту щодо політики європейських держав стосовно УНР, містить відомості про економічне, політичне та військове становище України, а також інших держав, зокрема Радянського Союзу, Латвії, Польщі, про роботу Паризької мирної конференції і т.п.

В архіві збереглися також оригінальні документи тогочасних вищих керівників УНР — Симона Петлюри, Ісаака Мазеши. Численні матеріали зовнішньополітичного відомства підписані, зокрема, міністрами Андрієм Ніковським та Андрієм Ливицьким, висвітлюють діяльність визначних українських дипломатів — Миколи Василька, Михайла Порша, Івана Чопівського та ін.

Фонд дає також уявлення про долю українських громадян, які опинилися в еміграції і завдяки зусиллям працівників місії знаходили притулок у країнах Європи та Америки.

14 травня 1999 р. Надзвичайний і Повноважний Посол Швейцарської Конфедерації в Україні Сільвія Паулі передала дарунок МЗС Швейцарії — багатотомне видання «Дипломатичні документи Швейцарії», що охоплює період швейцарської дипломатичної історії від 1848 р. до кінця Другої світової війни і вже стало бібліографічною рідкістю. Це видання є на сьогодні єдиним в Україні і зберігається в Науково-довідковій бібліотеці центральних державних архівів.

Слід сподіватися, що з часом Україна отримає й чимало інших належних їй архівних документів, які перебувають у архівосховищах інших держав.

1 Див.: Архіви України. — 1996. — № 4—6. — С. 11—13.

Зовнішньополітична орієнтація української еміграції 1920—1930 рр.

Народився у 1951 р. у Тарашанському районі на Київщині. Закінчив історичний факультет Київського державного педагогічного інституту імені Максима Горького. Кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України, декан факультету української філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Коло наукових інтересів — історія Другої світової війни, суспільно-політична думка в Україні та міжнародне життя в ХХ ст. Опублікував понад 50 праць, серед них індивідуальні та колективні монографії, навчальні посібники.

Поразка українства в роки національної революції в 1917—1920 рр. не вплинула на його прагнення до політичного самостійного державного існування. Незважаючи на ідеологічні, політичні та організаційні відмінності між українськими політичними угрупованнями, що діяли на західноукраїнських землях та в еміграції у міжвоєнний період, переважна їх більшість стояла на засадах державності й соборності України. Важливе місце в їх політичних домаганнях займало осмислення зовнішньополітичного аспекту українського питання¹. І це не випадково. Адже українське питання було тим подразником, від якого значною мірою залежала стабільність міжвоєнної Європи. Держави, які володіли українськими землями, їх втрачати не бажали. Порушення статус-кво, пов'язане з українським питанням, могло б привести до непередбачуваних наслідків. «Українська проблема, — зазначає відомий дослідник А.Трубайчук, — виростала в міжнародну радянсько-

польсько-румунсько-чехословацько-угорсько-німецьку, вирішення якої залежало від позиції двох найбільших держав — Німеччини й СРСР»².

Щодо питання про становище України в складі СРСР, то на наш погляд, за досить влучним визначенням відомих дослідників С.Грабовського і Л.Шкляра, в складі радянської імперії «Україна розвивалась близько 70 років у статусі колоніальної квазідержави»³.

Як відомо, спроби українських партійних і державних керівників відстояти в ході конституційного оформлення Радянського Союзу політичний та економічний суверенітет України зазнали поразки. Ця поразка мала своїм наслідком репресії щодо мільйонів українців. Вона обернулася не лише втратою останніх ознак суверенності України, але й катастрофічним зниженням рівня інтелектуальності суспільства, інтересу до національних цінностей, своєрідним «манкуртством»⁴.

Декларуючи на різних етапах різні варіанти встановлення міждержавних зв'язків, Москва фактично намагалася використати їх для досягнення стратегічної мети — збереження цілковитого контролю над усіма найважливішими сферами життєдіяльності українського суспільства. Практично централістські принципи більшовицької партії переносилися на організацію державних структур⁵.

Що ж до західноукраїнських земель, то у міжвоєнний період радянський уряд майже не цікавився долею українського населення, яке заселяло ці споконвічні українські території. Сталіна та його найближче оточення непокоїв лише національно-визвольний рух на окупованих сусідніми з СРСР країнами українських землях, що могло призвести до виникнення самостійної української держави. Це яскраво виявилось після проголошення восени 1938 р. автономної, а в березні 1939 р. — незалежної Карпатської України. У міжвоєнний період українське питання стало предметом торгу насамперед між двома найбільшими тоталітарними імперіями — Німеччиною і Радянським Союзом.

Україна в німецьких геополітичних планах посідала чільне місце ще задовго до приходу Гітлера до влади. Цей інтерес посилювався після Першої світової війни та українсько-німецького зближення у 1918 р. Українським питанням займалися спеціальні науково-дослідні установи і центри. Розроблялися різні

концепції німецької політики щодо України, в яких вона розглядалася як потенційно сильна незалежна держава, яка «матиме у майбутньому великий вплив на баланс сил у Східній Європі»⁶.

Та у німецьких політичних та й урядових колах переважала думка, що Україна варта уваги тільки як територія для економічного визиску. Не випадково один з керівників «Німецько-українського товариства», створеного в роки першої світової війни, А.Шмідт писав після капітуляції Німеччини, що в той час, коли «підвела наша військова система, мусить розпочатися наша політична, економічна і культурна робота в Україні для того, щоб знову здобути втрачену територію»⁷.

В усіх німецьких геополітичних, теоретичних розробках українська держава повинна була утворитися й існувати виключно в політичному полі Німеччини. Причому важливим фактором в її утворенні мав стати український політичний рух⁸.

Як відомо, українська політична еміграція утворила кілька центрів, в яких опрацьовувалися програми та платформи подальшої боротьби за здобуття власної держави. Однак відсутність єдиної в її середовищі спільної програми і поглядів на шляхи здобуття незалежності та об'єднання розпорошених українських земель не сприяли загальнонаціональній справі. Негативну роль у розколі українських політичних партій, рухів та організацій і тих сил, що за ними стояли, відіграв Варшавський договір, що його уклав 22 квітня 1920 р. уряд Української Народної Республіки (УНР) з урядом Польщі. Колишній прем'єр-міністр УНР І.Мазепа з цього приводу писав: «Польсько-український союз у формі Варшавського договору не давав підстави для об'єднання українських сил. Вже Варшавська декларація з 2 грудня спричинилася до значного роз'єднання серед українського громадянства. Договір у Варшаві з 22 квітня 1920 року знищив ширшу координацію українських національних сил. В той час, як деякі наддніпрянські кола прийняли цей договір майже без застережень, немов би свій власний твір, наддніпрянські соціалісти і ціле галицьке громадянство, без різниці політичних напрямків, поставилось до нього рішуче ворожо або в кожному разі дуже критично. Особливо велике незадоволення Варшавський договір викликав серед українських радянофілів за кордоном»⁹.

Уряд Української Народної Республіки, перебуваючи в

еміграції і сподіваючись на міжнародну підтримку у здобутті української держави, намагався віднайти консолідуєчий фактор, навколо якого можна було б згуртувати зацікавлені українським питанням сили європейських держав, а головне — політичні сили, що представляли в еміграції народи, примусово об'єднані в СРСР. З ініціативи уряду УНР, політичних провідників цих народів та за сприяння польського уряду у 1926 р. було утворено «Прометеївську лігу», до складу якої входили представники Дону, Грузії, Інгрії, Азербайджану, Карелії, Комі, Криму, Кубані, Ідель-Уралу, Північного Кавказу, Татарстану, Туркестану, України. Головні осередки ліги знаходилися в Парижі і Варшаві. Ліга видавала у 1926—1938 рр. журнал французькою мовою «Promethee» («Прометей»), а з 1938—1940 рр. виходив «La Revue de Promethee» («Рев'ю Прометей») ¹⁰.

Головні завдання ліги зводилися до пропаганди принципів національного самовизначення народів СРСР та боротьби проти політики сваволі, заснованої на силі. Виходячи з того, що війна з Радянським Союзом рано чи пізно мала розпочатися, організація повинна була сприяти підготовці та перепідготовці військових кадрів, що були в розпорядженні екзильних урядів. Передбачалася організація представниками різних націй колективних політичних акцій проти порушення Радянським Союзом міжнародного права та міжнародних норм розгортання пропагандистської діяльності на сторінках преси європейських країн та національних емігрантських видань, масове переправлення нелегальної антирадянської літератури до СРСР, обмін інформацією про події в СРСР з різними урядовими і неурядовими агенціями європейських держав, а також між представниками різних емігрантських національних угруповань і лігою ¹¹.

Як відомо, уряд УНР свого часу мав дипломатичні представництва у цілому ряді країн, через які він захищав свої державні інтереси. Із втратою власної території та офіційного статусу як уряду української держави ці можливості значно скоротилися. Перебуваючи за межами України, уряд УНР звертався до Ліги Націй, урядів і політиків Англії, Франції, Італії, Німеччини, Румунії, Чехословаччини та інших країн, щоб зацікавити їх українською справою, налагодити зв'язки як з можливими союзниками у боротьбі за українську державу. Його представники брали участь у роботі асамблей Ліги Націй або

в засіданнях їх Ради, у «Міжнародній унії товариств — прихильників Ліги Націй», до складу якої входило понад 50 держав. У травні 1932 р. було утворено «Комітет дружби народів Кавказу, Туркестану та України», головою якого обрано представника екзильного уряду УНР О.Шульгіна¹².

В умовах еміграції без державного статусу міжнародна діяльність екзильного уряду УНР була обмежена як з правової, так і з політичної точки зору. На той час значна частина країн світу визнала СРСР, встановила з ним міждержавні стосунки. Певне місце у торговельно-економічних, культурних взаєминах із зарубіжними країнами московським центром відводилось Україні, яка мала чималі запаси сировинних ресурсів, хліба, що мало неабияке значення у налагодженні урядом СРСР зв'язків із зарубіжними країнами. Москва намагалася зняти напруження, що існувало навколо українського питання у світі, створивши ілюзію участі України у міждержавних відносинах. Враховуючи особливості українського питання як міжнародної проблеми, українські політичні лідери в еміграції розуміли, що змінити існуючу систему міжнародних відносин одному українському національно-визвольному руху не під силу. Тому у боротьбі за соборну, незалежну державу вони сподівалися на допомогу союзників¹³.

Деякі українські політики вбачали союзницею Німеччину. На її території в 20-ті роки знайшли прихисток українські політичні сили різних напрямів і поглядів. Однак, як зауважує один з відомих українських дослідників у діаспорі І.Каменецький, присутність українських політичних угруповань, партій у Німеччині ще не була доказом зацікавлення німецьких політичних чинників українським питанням. Веймарська республіка, побудована на демократичних принципах, давала прихисток політичним емігрантам різних країн. За його даними, в німецьких керівних колах, зокрема у військових, спостерігалися різні підходи до українського питання. Так, командуючий збройними силами країни фон Секс дотримувався проросійської орієнтації. Міністр оборони генерал Гренер не сприймав ідеї незалежної України. Ще в часи німецької окупації України у 1918 р. він схилився до думки, що остання повинна стати сателітом Німеччини, а головне, її економічним придатком¹⁴.

Між тим у військових колах, зокрема у розвідці, певна група офіцерського складу підтримувала прагнення українців до

незалежності. Вони налагодили співпрацю з Українською військовою організацією (УВО), Організацією українських націоналістів (ОУН), вважаючи, що саме вони найбільшою мірою виражали інтереси певної частини українських мас, їх програми і гасла відрізнялися від програм інших українських політичних угруповань своєю радикальністю, вони рішуче вступали в боротьбу з окупантами українських земель, за незалежну українську державу¹⁵.

Справді, Українська військова організація і Організація українських націоналістів своїми організаційними та ідеологічними засадами відрізнялися від решти українських політичних угруповань, партій і рухів. Їх лідери з самого початку розгортання діяльності, висунувши завдання боротьби за українську соборну незалежну державу, не визнавали жодних міжнародних актів, що закріпили розпорошеність українських земель, виступали проти всіх тих сил, своїх і чужих, які не визнавали цих двох принципів¹⁶.

Провід ОУН, до складу якої згодом влилася УВО, вважав, що визволення України від усіх окупантів та цілковите утвердження її у світі можливе за наявності власної міцної військової сили і виваженої союзницької політики. Вони відкидали орієнтацію на ті держави, які володіли українськими землями і не бажали ними поступатися. Тож перед лідерами ОУН стояло питання вибору союзників у боротьбі за власну державу, бо вони розуміли, що у тодішньому міжнародному розкладі вирішити це питання власними силами неможливо.

В літературі, присвяченій міжнародній діяльності ОУН, зовнішньополітичній орієнтації її лідерів, зокрема, зв'язкам та співпраці з німецькими правлячими колами, спостерігаються різні трактування цього питання: від повного заперечення цих зв'язків та співпраці і засудження за спроби налагодити відносини з урядовими та військовими чинниками нацистської Німеччини до визнання таких зв'язків. Зокрема, відомий дослідник М.Швагуляк пише, що сподівання провідників ОУН опертися у своїй боротьбі на Німеччину спонукали їх до пошуку порозуміння з німецькими урядовими колами. На цім ґрунті ще у 20-х роках вони встановили контакти, а потім і співпрацю з німцями¹⁷.

Разом із тим голова Проводу українських націоналістів (ПУН) Є.Коновалець з осторогою ставився до німецької

зовнішньої політики. В одному зі своїх листів до соратників у лютому 1921 р. він зазначав, що у німецьких політичних колах визріває думка про «створення сильної Росії (форма цієї ще не з'ясована) природного союзника Німеччини. З фактом союзу російсько-німецького, як з подією недалекої майбутності, лічитись треба зовсім серйозно». Продовжуючи свою думку він далі писав, що «відносно Німеччини годі щось певного сказати, тому, що відносно України (вона) задержує тепер резерву і мовчанку»¹⁸.

Отже, пророцтво Є.Коновальця стосовно союзу Німеччини і СРСР пізніше збулося. Мається на увазі пакт Ріббентропа – Молотова про ненапад між Німеччиною і СРСР від 23 серпня 1939 р. Що ж до сподівань українців, в тому числі і провідників ОУН, на допомогу Німеччини у вирішенні українського питання, то вони були марними. У політичній грі між Москвою і Берліном, що згодом розпочалася, не було місця незалежній українській державі. Тому, напевно, не випадково, як згадував Є.Бачина-Бачинський, Є.Коновалець у розмові, що відбулась у грудні 1931 р., зізнався, «що вже давно мріє про припинення всяких взаємин з німцями, яким не вірить «на понюх табаки», як колись казали, бо вони, напевно, зрадять українців і заграбують нашу батьківщину. Каже, що німці наші вороги більше за поляків»¹⁹.

Торкаючись питання про союзників у майбутній боротьбі з іноземними окупантами України, Є.Коновалець вважав, що такими союзниками можуть бути Англія, Франція, Італія, Японія та інші країни. З метою налагодження контактів з урядовими, політичними колами цих країн провід ОУН посилав до цих країн своїх представників. Крім того, Провід ОУН намагався поширити у світі правду про безправне становище українського народу, заручитися підтримкою цих країн у вирішенні українського питання. Одночасно він вважав, що зовнішню політику необхідно вести так, щоб «не допустити до того, щоб нас використано як знаряддя одної великої держави проти другої»²⁰.

У 20–30-ті роки тісні взаємовідносини існували між Проводом ОУН і литовськими урядовими колами. Завдяки активній допомозі міністра зовнішніх справ Литви Зауніюса націоналістичні діячі користувалися матеріальною допомогою литовського уряду. За свідченням А.Камінського, Провід ОУН

щорічно отримував від нього 8–10 тис. доларів. Деякі члени Проводу, в тому числі Є.Коновалець, користувалися литовськими паспортами. На території Литви друкувалася націоналістична газета «Сурма», яка потім розповсюджувалася на західноукраїнських землях. Представник ОУН І.Рев'юк під литовським прізвищем був членом президії Литовсько-українського товариства у Каунасі. Міністр зовнішніх справ Литви Зауніюс неодноразово порушував питання у Лізі Націй на захист українського населення, яке зазнавало утисків з боку урядів тих держав, до яких воно належало. З ним зустрічався голова Проводу ОУН Є.Коновалець. Обговорювалося питання про становище українського народу та шляхи його визволення²¹.

Виходячи з того, що політика націонал-соціалістичної Німеччини щодо України залишалася не зовсім зрозумілою, голова Проводу ОУН Є.Коновалець прийняв рішення посилити діяльність організації в Англії. Він вважав, що у вирішенні українського питання важливо мати підтримку англійських правлячих кіл. Представник ОУН в Лондоні Є.Ляхович налагодив зв'язки з впливовими політиками, журналістами, намагався зацікавити їх станом українського народу, який виборював власну незалежну державу.

Зусилля націоналістичних провідників привернути увагу англійських політиків до українського питання увінчалися певним успіхом. На початку 1935 р. 14 членів англійського парламенту та ряд відомих політиків, громадських діячів звернулися до Ліги Націй з посланням, в якому висловили занепокоєння посиленням репресій з боку польських властей на західноукраїнських землях²².

У лютому 1935 р. у Лондоні було утворено «Англо-український комітет», до складу якого увійшли відомі політики, військові, журналісти, вчені Дікінсон, Ноель-Бакстон, Л.Лотон, Е.Амменде, Дж.С.Веджвуд, Сітон-Уотсон, С.Л.Малон та ін. Комітет, як зазначалось у декларації, створювався з метою вивчення українського питання, пропаганди ідеї об'єднання українського населення, яке проживало в Польщі, Румунії, Чехословаччині та СРСР²³.

Зусиллями членів комітету в 1935 р. була видана брошура «Українське питання і його значення для Великобританії». Відомий журналіст Е.Амменде видав у 1936 р. документальну книгу «Людське життя в Росії», в якій писав про голод в Ук-

раїні у 1932–1933 роках²⁴. Ряд статей на українську тематику написав для англійських часописів Л.Лотон. В одній з них він привертав увагу англійських політиків до планів Гітлера щодо України, захоплення якої зашкодило б економічним і стратегічним інтересам Великобританії. Він радив включити Україну в систему Західної Європи, оскільки, на його думку, незалежна Україна необхідна для європейського економічного прогресу і миру. Вона могла б приєднатися до групи держав, з якими Великобританія налагоджувала дружні відносини²⁵.

Необхідно зазначити, що українська проблематика займала чимало місця на сторінках англійських часописів. Лише з січня до травня 1936 р. вони опублікували понад 280 статей, дописів, повідомлень, інших інформаційних матеріалів. Українське питання обговорювалося на засіданнях товариства «Близький і Середній Схід». У лютому 1939 р. Л.Лотон виступив з доповіддю «Україна: найбільша проблема Європи», в якій він обґрунтував необхідність відродження української держави²⁶.

У засіданнях цього товариства брав участь представник ОУН у Лондоні Є.Ляхович. В одному зі своїх виступів він розповів про діяльність ОУН, яка вела боротьбу за здобуття незалежної соборної української держави. Він висловив думку, що розпад радянської Росії сприяв би утворенню української держави, а це певною мірою відповідало б великобританським інтересам²⁷.

На початку червня 1935 р. голова Проводу ОУН Є.Коновалець надіслав листа представнику організації в Лондоні Є.Ляховичу, який передав його в англійське міністерство закордонних справ. Зміст листа було доведено також до відома англійської громадськості. Є.Коновалець аргументовано доводив, що незалежна соборна українська держава відіграла б важливу роль у стабілізації європейського континенту. Однак укладені між європейськими державами угоди порушують природне право українського народу самому вирішувати власну долю. Йшлося про німецько-польську декларацію від 26 січня 1934 р. про незастосування сили, а також про франко-радянський договір про взаємодопомогу від 2 травня 1935 р. та ін. Вони, на думку Є.Коновальця, ігнорували право українського народу на незалежність, сприяли посиленню влади окупантів на українських землях. Він висловлював сподівання, що Великобританія підтримає боротьбу українців за свою незалежність,

оскільки їх прагнення не суперечать економічним і стратегічним інтересам Англії²⁸.

Провід ОУН виношував також плани використати у позитивному вирішенні українського питання супротивника Радянського Союзу — Японію. За свідченням відомого націоналістичного діяча Є.Онацького, Є.Коновалець говорив, що для здобуття української незалежної соборної держави необхідно використати японський фактор²⁹.

Прогнозуючи розвиток подій на Сході, неминучий конфлікт між Японією і СРСР, найбільшого окупанта України, Провід ОУН встановив зв'язки з політиками та військовими, які репрезентували свою країну в європейських державах. Член Проводу ОУН генерал М.Капустянський писав, що з боку японських представників спостерігалася зацікавленість українським питанням, бо вони добре розуміли «стратегічно-політичне та економічне значення України в плані розв'язання східної проблеми»³⁰. Під час зустрічей японців з Є.Коновальцем, М.Капустянським вони критикували хибні напрями німецької політики щодо українського питання, намагалися вплинути на керівників третього рейху з метою привернення їх до української справи³¹.

Сподівання української політичної еміграції на допомогу у здобутті незалежної держави підсилювали деякі керівники націонал-соціалістичної партії Німеччини. Готуючись встановити нацистську диктатуру, вони розробляли зовнішньополітичні плани щодо місця у світі майбутньої «Великої Німеччини». Особливо актуальним для Гітлера було питання про розширення «життєвого простору» для німецького народу за рахунок східних територій. Як відомо, у своїй праці «Майн Кампф» («Моя боротьба») Гітлер розглядав питання про відбудову переможеної, розчленованої Німеччини і створення держави нового типу. Він наголошував, що свою територію Німеччина повинна збільшити за рахунок Росії. Нині, писав Гітлер, у Європі проживає 80 мільйонів німців. Теперішню зовнішньополітичну діяльність можна визначити правильною лише в тому випадку, твердив він, якщо через сто років на землі їх буде проживати двісті п'ятдесят мільйонів. Всі вони будуть жити в нових кордонах великого рейху. Безумовно, якимсь народам доведеться потіснитися, щоб розмістити таку кількість німців. «Таким чином, — наголошував Гітлер, — ми, націонал-соціалісти... почи-

наємо там, де закінчили битву шість століть тому. Ми призупинимо нескінченну міграцію німців на південь і захід і повернемо наш погляд на землі, розташовані на Сході. Говорячи сьогодні про життєвий простір у Європі, ми в основному можемо мати на увазі лише Росію і її васальні прикордонні держави»³².

Як бачимо, Гітлер не говорив конкретно про Україну. Малися на увазі західні республіки СРСР, до складу яких, безумовно, зараховувалась і Українська РСР. Про її значення для Німеччини він висловлювався пізніше. Більш прозоро і конкретно про завоювання і освоєння східного простору писав один із провідних ідеологів нацистської Німеччини А.Розенберг. У його праці, що вийшла у 1927 р., «Майбутній шлях німецької зовнішньої політики» він наголошував, що в інтересах Німеччини було б важливо підтримувати національні рухи в Радянському Союзі, зокрема в Україні і на Кавказі³³.

Україна як одна з найбільших республік з розвинутою промисловістю і сільським господарством посідала особливе місце у планах А.Розенберга. Він відверто писав, що в недалекому майбутньому створення південної держави, тобто, самостійної України, стане фактом. Союз між Берліном і Києвом та спільний кордон між двома державами можливі, на думку А.Розенберга, лише при знищенні Польщі³⁴.

Ідеї, що їх пропагували німецькі політики, імпонували українським політичним поборникам незалежної української держави. Безумовно, що українці покладали сподівання на Німеччину цілком закономірно. Внаслідок поразки у Першій світовій війні і Версальських угод Німеччина вважала себе обділеною. Як уряд Веймарської республіки, так і уряд нацистської Німеччини мріяли про реванш.

Однак, як виявилось пізніше, Гітлер не поділяв думок А.Розенберга, планував перетворити українську територію на аграрний і сировинний придаток нацистської «Великої Німеччини». Але тоді він ще не оприлюднював своїх задумів. Вони не були відомі навіть найближчому оточенню фюрера третього рейху. Тому не дивно, що А.Розенберг, розробляючи східну стратегію націонал-соціалістичної партії, консультувався з представниками українських емігрантських кіл. Зустрічався з колишнім головою української держави гетьманом П.Скоропадським, представниками націоналістичних кіл та уряду УНР в екзилі³⁵.

Необхідно зауважити, що П.Скоропадський користувався підтримкою уряду Веймарської республіки, оскільки в період його урядування в Україні в 1918 р. в його особі німці знайшли надійного союзника. Після приходу до влади в Німеччині нацистів відповідні служби рейху виявляли інтерес до настроїв української політичної еміграції, їх ставлення до нової влади. В одній із записок, складених бюро зовнішньої політики націонал-соціалістичної партії, очолюваного А.Розенбергом, зазначалося, що підтримка групою українських монархістів, якою керував П.Скоропадський, німецької політики «не викликала ніякого сумніву»³⁶.

Про зацікавленість українським питанням німецькими партійними та військовими діячами свідчили дані, що почали з'являтися в засобах масової інформації. Є припущення, що розголос про стан «української справи» організовувався з ініціативи А.Розенберга, щоб прозондувати настрої урядів західних і східних європейських країн³⁷.

Прийшовши до влади, Гітлер пріоритетним напрямом своєї зовнішньополітичної діяльності проголосив боротьбу з російським більшовизмом. Кінцевим результатом змагань з СРСР він передбачав його розчленування, що не могло залишити байдужими українських політиків у еміграції. Адже, на їх думку, сталінський тоталітарний режим на той час являв собою найголовнішу перешкоду на шляху до здобуття соборної незалежної держави.

Спекулюючи на проблемах, створених Версальським договором, незавершеністю процесу воз'єднання українських земель в єдиній державі, нацистське керівництво планувало використати як важливий фактор у відносинах з СРСР, Польщею, Чехословаччиною і Румунією. Про це, зокрема, свідчить нарада керівних діячів нацистської партії у другій половині березня 1933 р., на якій обговорювалася політика щодо українського питання. Було прийнято рішення розгорнути антирадянську пропаганду, залучивши до цієї справи представників українських політичних емігрантських кіл³⁸.

Про використання актуального на той час українського питання у своїй зовнішньополітичній діяльності свідчать висловлювання, зроблені Гітлером у виступі 1 квітня 1933 р., присвяченому спуску на воду лінкора «Тірпіц». Нібито й справді вболіваючи за долю народів, що входили до складу СРСР, він

наголошував, що не може спокійно спостерігати за поневоленням більшовиками великого російського і шляхетного українського народів та народів Кавказу. Тому ми вирішили, зазначав фюрер, переглянути Рапальські домовленості і докласти всіх зусиль, щоб знищити комунізм та подати допомогу визвольним змаганням українців. «Тільки занепад більшовизму та постання нової сильної української держави може встановити рівновагу міжнародних сил у Європі та спокій у цілому світі»³⁹.

Наприкінці 1933 р. на базі Українського наукового інституту в Берліні відбулася наукова конференція, присвячена узгодженню політики щодо «українського питання». В ній взяли участь представники націонал-соціалістичної партії, міністерств зовнішніх справ, оборони і культури. Міністерство оборони представляли військовики — прихильники співпраці з українською еміграцією, зокрема з УВО й ОУН. Під час обговорення висловлювалися різні точки зору щодо вибору пріоритетних напрямів діяльності та орієнтації на певні українські політичні угруповання. Один із прихильників співпраці з націоналістами — майор Конкас — наголосив, що з усіх політичних об'єднань варта уваги ОУН, оскільки вона користується підтримкою українського населення. Крім того, націоналісти підтримують німецьку політику проти ворога Німеччини — Польщі⁴⁰.

Питання про пошуки майбутніх союзників українського народу в боротьбі за незалежну державу розглядалися на конференції ОУН у червні 1933 р. у Берліні. Йшлося про те, що хоч нацистська Німеччина і декларувала своє вороже ставлення до поневолювачів України, політика німецького керівництва викликала недовіру українських націоналістів. Як згадував один з провідних діячів ОУН Є.Врецьона, голова проводу Є.Коновалець висловився проти зв'язків з нацистами, мотивуючи це їх негативним ставленням до всіх народів Східної Європи, особливо до слов'ян і до українців зокрема. Посилаючись на «Майн Кампф», Є.Коновалець наголошував, що на українських теренах Гітлер шукає не союзників, а життєвого простору для німецької нації⁴¹.

Про те, що провід ОУН в цей час не мав зв'язків з німецькими офіційними колами, свідчать документи самих нацистів. Зокрема керівник департаменту «Схід» управління зовнішньої

політики нацистської партії А.Шікенданц, аналізуючи діяльність ОУН на початку 30-х років, зазначав, що Є.Коновалець у часи Веймарської республіки мав широкі зв'язки з німецькими колами в Берліні. Однак, незважаючи на те, що нацистами були створені передумови для зближення українського й німецького народів, він покинув Німеччину і розгорнув серед українців агітацію, спрямовану проти рейху. У своїх статтях націоналістичні автори характеризували внутрішню і зовнішню політику нацистів як політику «фанатизму і нетерпимості»⁴², наголошував А.Шікенданц.

В цей період Берлін намагався залучити тимчасово на свій бік Польщу. Щоб з'ясувати суть проблеми, необхідно повернутися дещо в минуле. Після закінчення Першої світової війни налагодилися нормальні взаємовідносини між Німеччиною і Польщею. Уряд Німеччини визнав владу Пілсудського, до Варшави було делеговано спеціального представника — графа Кесслера. Зацікавленість Берліна у нормалізації польсько-німецьких відносин диктувалося розривом німецько-російських дипломатичних відносин на початку листопада 1918 р. Німецький уряд побоювався експорту революції з більшовицької Росії. Однак, територіальні претензії Польщі, вибух польського повстання в Сілезії привели до погіршення стосунків, а згодом — і до розриву німецько-польських відносин⁴³.

На той час Польща висунула територіальні претензії також на західноукраїнські землі, через що, власне, вибухнула листопадова революція 1918 р. у Галичині. Цей момент вирішили використати німецькі політики, які дійшли висновку про необхідність підтримки незалежності України як противаги Польщі. Уряд Директорії по дипломатичних каналах отримав запевнення з Берліну, що Німеччина підтримуватиме Україну як природного ворога Польщі. Однак необхідно зауважити, що відносини між Німеччиною та Україною не були сталими. Нездатність українських урядів стабілізувати обстановку в країні, підписання угоди С.Петлюри з польським урядом, прагнення німців до налагодження співпраці з більшовицькою Росією, що закінчилося підписанням Рапальської угоди, до певної міри охолодили зацікавленість уряду Веймарської республіки до України. Та все ж у політичних і військових колах були люди, які мріяли використати український фактор у вирішенні польсько-німецьких територіальних спорів. Тим більше, що у

своїх реваншистських устремліннях певна частина польських політичних і державних діячів бажали прилучити східні українські землі до Польщі.

Гітлер, прийшовши до влади, почав використовувати українське питання як об'єкт торгів з Польщею, пропонував польському уряду «прилучити до Польщі ще й східноукраїнські землі, залишаючи за собою право лише на економічні переваги»⁴⁴.

Розігруючи «українську карту» з поляками, Гітлер нічим не ризикував. Адже у його далекоглядних планах Польща як держава мала бути знищена. До Польщі німці ставилися з ненавистю і презирством внаслідок того, що за Версальськими домовленостями Східну Прусію було відокремлено від Німеччини Польським коридором, Данціг перетворено на вільне місто, передано полякам Познанську провінцію і частину Сілезії. Хоч там і переважало польське населення, ці території належали Німеччині з часів поділу Польщі. Тому ніхто з німецьких державних діячів ні у Веймарській республіці, ні тим більше в нацистській Німеччині не вважав їх польськими. Крім того, бажуючи відірвати Польщу від Франції, яку Гітлер ненавидів ще більше як головного призвідця Версальських домовленостей, він тим самим завдавав удару по концепції колективної безпеки в Європі, підривав союзницькі відносини Франції зі Східною Європою, оплотом яких була Польща⁴⁵.

Як пише відомий дослідник В.С.Коваль, нацисти іноді використовували «українську карту» тоді, коли вони хотіли вивести з рівноваги польський або московський уряди, виходячи з того, що «Україна посідала болюче місце у політиці як Варшави, так і Москви»⁴⁶.

В даному випадку Гітлер уміло, як на наш погляд, використовував «українське питання» у своїх політичних торгах з Польщею проти СРСР. Він вважав, що сприятливі умови для залучення Польщі на свій бік створювали антибільшовицькі настрої польських політиків, що перебували при владі, які боялися експансії більшовиків. Крім того, ще однією причиною була польсько-чехословацька напруженість, що виникла після включення до складу Чехословаччини Тешинської області, населеної переважно поляками⁴⁷.

У травні 1933 р. для зондування позиції Польщі на розмову з Гітлером було запрошено польського посланника у Берліні

А.Висоцького. Обидві сторони погодилися, що існують хороші перспективи у взаємовідносинах між обома країнами. Разом із тим Гітлер висловлював побоювання з приводу загрози для Європи, і в першу чергу Польщі з боку Радянського Союзу. Польща, на його думку, мала б відіграти історичну роль у стримуванні цієї загрози⁴⁸.

Зближення Варшави з Берліном диктувалося сподіваннями польського уряду на допомогу Німеччини у реалізації давньої мрії польських політиків у відновленні кордонів своєї держави до поділу Польщі 1772 р. за рахунок сусідніх, в першу чергу, українських земель. В основі такої політики лежала так звана «прометейська» доктрина. Згідно з нею внаслідок конфлікту з Заходом багатонаціональний СРСР мав розпастися на окремі національні утворення. Самостійним, але політично і національно зрілим народам, в тому числі й українському, буде необхідна допомога у формуванні власних держав. Цю роль мала б перебрати на себе Польща. Передбачалося, що ці держави утворять єдину федерацію на чолі з Польщею. До федерації мала б увійти й Україна⁴⁹. Таким чином мала утворитися «Велика держава» від Балтійського до Чорного морів. Керівник польської держави Ю.Пілсудський з цього приводу заявив весною 1933 р., що погляд поляків протягом століть звернений на Схід, насамперед у бік чорноморського узбережжя⁵⁰.

Керуючись далекосяжними планами, побудованими на ідеї здобуття «життєвого простору», керівники рейху на початку 30-х років зондували можливості об'єднати тимчасово ті сили в Європі, які були зацікавлені у поході на Схід. При цьому вони не гребували спекуляцією «українським питанням». Так, у записці, складеній у липні 1933 р. бюро зовнішньої політики націонал-соціалістичної партії для нацистської верхівки, зазначалося, що партія не схильна до ідеї української незалежної держави. Разом із тим, оскільки Німеччина нині не в змозі переглянути свої східні кордони з допомогою сили, це необхідно зробити в інший спосіб, а саме, підтримати зазіхання Польщі на радянську Україну і Литву. Польська експансіоністська політика щодо Сходу, зазначалося у записці, узгоджувалася з англійською політикою, оскільки Англія, яка мала таємні зносини з польським урядом, у 1931 р. підштовхувала його до нападу на радянську Україну. Однак Пілсудський відмовився, не будучи впевнений у політиці Німеччини. Нині ситуація зміни-

лася. Отже, спільна англо-німецько-польська інтервенція проти Росії при підтримці Франції та Італії може призвести не тільки до краху СРСР, а й до перегляду східних кордонів рейху. Польща має погодитися в обмін на Литву (з портом Мемель) і частину радянської України передати Німеччині район Познань та Верхню Сілезію. Решта території СРСР буде поділена на дві зони інтересів: європейська Росія і Кавказ становитимуть німецько-польську зону інтересів, а азійська Росія стане англо-японською зоною інтересів⁵¹.

Незважаючи на певні труднощі, що існували у відносинах між Берліном і Варшавою, причиною яких було питання німецької меншини в Польщі, міста Данціг і Польського коридору, на пропозицію Гітлера в листопаді 1933 р. почалися переговори між урядами обох країн. Польський посол у Берліні Ю.Ліпський повідомляв у Варшаву, що під час зустрічі з Гітлером останній наголосив на відповідальній ролі, що її Польща відіграє на Сході Європи. Що ж до Росії, то вона, на думку Гітлера, відмовившись від своїх позицій на Далекому Сході внаслідок спротиву Японії, дістане можливість всю силу свого натиску повернути на Захід. Тоді виникне серйозна небезпека для західної цивілізації, особливо у зв'язку з тим, що Росія міцно утвердилася у своїй комуністичній доктрині. З цієї точки зору Гітлер вважав роль Польщі дуже важливою як останнього бар'єру західної цивілізації на сході Європи⁵².

У свою чергу Ю.Ліпський, підтримавши думку Гітлера, заявив, що Польща часто відігравала роль щита для захисту європейської культури. «Мені уявляється, — писав у своєму доносі у Варшаву Ю.Ліпський, — надзвичайно бажаним, щоб у найближчому майбутньому розвиток польсько-німецьких відносин йшов у напрямі висловлених канцлером ідей»⁵³.

Цю позицію цілком підтримував міністр зовнішніх справ Польщі Ю.Бек, який був противником СРСР і прихильником Німеччини. «Така політика, — за висловом відомого американського історика і журналіста У.Шірера, — була рівнозначна самогубству»⁵⁴. На його думку, поки існувало питання Данцігу і Польського коридору, миру між Польщею і нацистською Німеччиною не могло бути. Крім того, Польща була не настільки сильною, щоб сваритися з більш сильними — Німеччиною і СРСР. То ж не важко було дійти висновку, що в 30-ті

роки, як і багато століть тому, поляки через окремі риси національного характеру штовхали націю на самознищення⁵⁵.

У цьому їм допомагав Гітлер, який знав, що рано чи пізно Польща прийде до свого кінця, зокрема і з його допомогою. Польща була йому потрібна виключно як «життєвий простір», а також як надійний тил на випадок конфлікту з Францією та Англією⁵⁶.

Щоб підтримати антирадянські настрої польської верхівки, відірвати Польщу від Франції і в такий спосіб відірвати систему Версальських домовленостей, Гітлер у 1934 р. виступив ініціатором укладення польсько-німецького договору, який було підписано 26 січня 1934 р.

Підписання цього договору не знайшло підтримки у німецьких військових колах, які мріяли про реванш. Але сам Гітлер, укладаючи цей договір, дивився у майбутнє. Завдяки дружнім відносинам з Польщею він, коли настав час, повернув у лоно Німеччини Рейнську область, знищив незалежність Австрії і Чехословаччини. Ці дії зміцнили нацистську Німеччину, ослабили західні держави і посилили загрозу для Сходу, тобто СРСР. Однак, польські правлячі кола прихильно спостерігали за діями Гітлера, очевидно не розуміючи, що над Польщею нависла загроза⁵⁷.

На думку російського дослідника В.І.Прибилова, підписаний договір був вінцем політичного заповіту Пілсудського, зміст якого зводився до примату двосторонніх угод над ідеєю створення системи колективної безпеки. Цей договір мав продемонструвати незалежність польської зовнішньої політики від Франції, скласти основу польської політики рівноваги щодо СРСР і Німеччини, підтримувати великодержавну позицію Польщі. Насправді підписанням цього договору польський уряд домогся лише того, що вбив клин у польсько-французькі, погіршив польсько-чехословацькі і польсько-радянські відносини, викликав недовіру до польської політики у цілому ряду інших держав⁵⁸.

Німецько-польська угода викликала негативну реакцію в середовищі української діаспори. Відомий націоналістичний діяч П.Дужий писав, що серед українців жевріла надія на здобуття української держави з допомогою Німеччини. Однак після підписання договору ці сподівання розвіялись. «Українці розуміли, що підписання німецько-польського пакту про ненапад

здійснено за рахунок українських політичних інтересів»⁵⁹, — зазначав П.Дужий.

Він наводить висловлення відомого німецького фахівця з українського питання доктора Увріє, який писав, що німецько-польський пакт послаблював надії українців на здобуття своєї держави, оскільки розв'язував руки полякам у їх боротьбі проти українців.

Провід ОУН та його голова Є.Коновалець заявив, що німецько-польська угода, оскільки вона посилювала владу Польщі на західних землях України, суперечила інтересам українського народу. Тому націоналісти виступають проти неї. Вони борються за незалежну українську державу і не бажають, щоб Україна була колонією будь-якої країни⁶⁰.

Безумовно, укладення договору між Німеччиною і Польщею, таємні переговори, предметом яких було українське питання, не могли не турбувати Радянський Союз. Сталін здогадувався, чи може мав інформацію, що Польща і Німеччина планували спільний удар по Україні і мріяли про її відторгнення від СРСР на свою користь⁶¹.

Відома німецька дослідниця І.Фляйшхауер пише, що в Москві були занепокоєні негативними висловлюваннями Гітлера на адресу Радянського Союзу, особливо його територіальними претензіями. Сталіна цікавили наміри рейху у Східній Європі, особливо щодо України і Прибалтики. Радянські дипломати намагалися з'ясувати позиції німецького уряду, однак успіху не мали. «Що стосується України, — зазначає І.Фляйшхауер, — то двері перед будь-якими подальшими спробами налагодити діалог з даного питання зачинив підписаний 26 січня 1934 р. німецько-польський пакт про ненапад, що містив, як підозрював уряд СРСР, і домовленість по Україні»⁶².

У відторгненні України від СРСР «вождь народів» вбачав загрозу існуванню тоталітарного режиму, який з такими труднощами створювався його зусиллями. Як зазначають дослідники, Сталіну ввижалися вороги як у середині країни, так і за її межами. Використовуючи вбивство у грудні 1934 р. секретаря ленінградського обкому КППС С.Кірова, Сталін розв'язав страхітливий терор, який своїм розмахом і тривалістю перевершив усі, що мали місце до цього.

За дорученням Сталіна радянські дипломати намагалися прозвонувати справжні наміри Гітлера у Східній Європі, зок-

рема позицію Берліна стосовно України. Однак чогось конкретного з'ясувати не вдалося. Після підписання у січні 1934 р. німецько-польського пакту про ненапад радянський уряд дійшов висновку, що в ньому містяться домовленості його противників по Україні⁶³.

Серед успішних заходів, що їх вдалося радянським дипломатам досягти значною мірою завдяки прихильній позиції німецької дипломатії старої школи, що виступала за добрі відносини між Німеччиною і СРСР, було підписання 6 травня 1933 р. протоколу про продовження Берлінського договору 1926 р.

Намагаючись відігравати провідну роль у європейській політиці, Сталін доходить висновку про необхідність маневру у зовнішньополітичному курсі СРСР. Було докладено чимало зусиль до вступу Радянського Союзу до Ліги Націй. Москва виявила бажання приєднатися до так званого Східного пакту, ініціатором якого виступив у 1933 р. міністр зовнішніх справ Франції Л.Барту. Його ідея полягала в укладенні договору про взаємодопомогу між Естонією, Латвією, Литвою, Польщею, СРСР, Фінляндією і Чехословаччиною на випадок агресії нацистської Німеччини. Ідею пакту у липні 1934 р. підтримали Англія та Італія⁶⁴.

У червні 1934 р. радянський уряд вирішив залучити Німеччину до Східного пакту. Він виходив з того, що двостороння угода лише між СРСР і Німеччиною не забезпечила б необхідної безпеки в Європі. Саме багатосторонній договір про взаємодопомогу, на думку Сталіна, виконав би своє завдання.

Однак Німеччина 11 вересня 1934 р. відкинула пропозицію радянського уряду, заявивши, що вона захищатиме себе власними силами.

Німецькі дипломати вирішили скористатися у своїх інтересах негативною позицією, яку зайняв щодо проекту Східного пакту польський уряд. Крім того, нацисти спекулювали на антирадянських настроях поляків, доводячи полякам спільність інтересів обох держав проти Радянського Союзу. Так, під час зустрічі польського посла у Берліні Ю.Ліпського з Гітлером 27 серпня 1934 р. останній переконував Ю.Ліпського в тому, що ідея колективної безпеки в Європі вигідна Радянському Союзові, який намагався створити собі прикриття з тилу на випадок японсько-радянського конфлікту на Далекому Сході. Разом із тим Гітлер закликав поляків до спільних дій, в тому

числі і щодо Східного пакту. Незабаром польський посол Ю.Ліпський повідомив статс-секретаря міністерства закордонних справ Німеччини Б.Бюлова, що уряд Польщі підтримує позицію рейху і не підпише жодної угоди, як б стала на перешкоді польсько-німецькому договору про ненапад. Таким чином, польський уряд відмовлявся від участі у Східному пакті. Про це було повідомлено 7 вересня 1935 р. також ініціатора пакту — Францію⁶⁵.

Ідея створення Східного пакту зазнала поразки. Прибалтійські держави, Фінляндія не давали конкретної відповіді на пропозицію Франції та СРСР. Чехословацький уряд підтримав проект пакту. На пропозицію радянської сторони між СРСР і Францією 5 грудня 1934 р. була підписана угода про взаємну заінтересованість обох сторін в укладенні Східного пакту⁶⁶.

Провід ОУН намагався налагодити контакти з урядовими колами зарубіжних країн з метою підтримки ними української справи. На наш погляд, ці сподівання не мали реальних підстав, бо в той період у світі не існувало ні державних, ні політичних сил, спроможних підтримати українців у їх боротьбі за власну українську державу. То ж не випадково голова проводу ОУН Є.Коновалець, як згадував Є.Бачина-Бачинський, бідкався з цього приводу «Найбільше горе для нас, — говорив він, — що немає жодної держави, яка схотіла б речево підтримати українську справу — надто вона скомплікована, серйозна й велика. Крім цього, при відродженні України завжди існують два ворожі сильні табори: Советська Москва і Польща»⁶⁷.

Говорячи так, Є.Коновалець насамперед мав на увазі, що найбільші частини з української території знаходились у складі цих двох держав. Однак він знав і те, що сподівання на здобуття української держави в союзі або при підтримці нацистської Німеччини теж не мали серйозних підстав. Як свідчать джерела, до української спільноти доходила інформація про активні німецько-польські переговори. Як стало відомо з преси, у січні 1935 р. до Польщі прибув з неофіційним візитом Г.Герінг, якому Гітлер доручив переконати польський уряд у тому, що спільним ворогом як Польщі, так і Німеччини є Радянський Союз. У розмовах з головою уряду Ю.Пілсудським, міністром закордонних справ Польщі Ю.Беком, урядовими особами,

військовими він пропонував організувати спільний похід проти СРСР. Внаслідок розпаду Радянського Союзу обидві країни поділили б його територію на сфери впливу — до Польщі відійшла б Україна, а до Німеччини — його північно-західна частина⁶⁸.

Уряд УНР в екзилі також сподівався налагодити зв'язки з німецькими політичними чи державними чинниками. У лютому 1936 р. до Берліну прибув представник уряду УНР С.Нечай з метою з'ясувати позиції урядових і партійних кіл Німеччини щодо українського питання. Його також цікавили наслідки німецько-польських переговорів і їх плани щодо України. Однак його місія не увінчалась успіхом, бо німці не вважали доцільним обговорювати з ним будь-які питання⁶⁹.

Після убивства голови Проводу ОУН Є.Коновальця зовнішньополітична орієнтація ОУН зазнала деяких змін. У ряді досліджень стверджується, що А.Мельник, який прийшов до керівництва ОУН, схилився до співробітництва з Німеччиною, сподіваючись на підтримку останньої у виборенні незалежної соборної української держави.

У переддень Другої світової війни в середовищі ОУН розгорнувся рух молодшої генерації, очолюваний С.Бандерою, за більш радикальні форми і засоби боротьби за українську державність. Молоді революціонери прагнули проводити нову тактику і стратегію, звільнити політику Проводу від орієнтації на лише одну державу, тобто Німеччину, встановити контакти із західними країнами. На відміну від старших членів Проводу, які схилилися до більш поміркованої діяльності, соратники С.Бандери виступали за радикальні методи боротьби. Вони не повинні були занадто сподіватися на міжнародну допомогу і, не зважаючи на втрати, рішуче боротися за здобуття власної держави. «В постановці нашого руху, — писав згодом С.Бандера, — зовнішньополітична робота має важливе значення тим, що приєднує прихильників, підтримку визвольних змагань України іншими народами. Але все-таки вона стоїть на другому місці після власної боротьби і будування власної сили»⁷⁰.

Інші українські політичні угруповання, зокрема уряд УНР в екзилі, не мали будь-якого впливу на політику західних держав у вирішенні українського питання. Правлячі кола Англії, Франції, Італії, стурбовані експансіоністськими діями Німеччи-

ни, захищали власні інтереси. Фактично вони сприяли агресивним намірам Гітлера у прагненні до світового панування.

-
- ¹ Швагуляк М.М. Німеччина в українській політичній думці (Кінець XIX — перша половина XX століття) // Політика і час. — 1996. — №12. — С. 66.
 - ² Трубайчук А. Українське питання в європейських міжнародних відносинах (1918 — 1945 рр.) // Київська старовина. — 1996. — №2—3. — С. 106.
 - ³ Грабовський С., Шкляр Л. Від колонії до незалежної держави: початок шляху // Відбудова держави. — 1996. — №1. — С. 7.
 - ⁴ Нагорна Л.П. Позиція України у новоствореній союзній державі: 20-ті роки кризь призму 90-х // Український історичний журнал. — 1993. — №6. — С. 12.
 - ⁵ Адамський В., Канцелярук Б. «Українське питання» в політичній стратегії Росії // Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз. — К., 1996. — С. 296.
 - ⁶ Несук М. Україна в планах Німеччини // Там же. — С. 235.
 - ⁷ Гольчевський Ф., Ягнацак В. Україна в планах Німеччини у міжвоєнний період // Українські варіанти. — 1998. — №2. — С. 99.
 - ⁸ Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918 р. та її історична генеза // Український історик. — 1968. — № 1—4. — С. 14.
 - ⁹ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917—1921: — У 3 т. — Т.3. — Мюнхен, 1951. — С. 30.
 - ¹⁰ Енциклопедія українознавства: словникова частина. — Т.6. — Париж — Нью-Йорк, 1970.
 - ¹¹ Каменецький І. УНР і українська загранична політика між двома світовими війнами // Український історик. — 1993. — №1—4. — с. 87.
 - ¹² Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — К., 1994. — С. 88.
 - ¹³ Швагуляк М.М. Вказана праця. — С. 66.
 - ¹⁴ Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 854.
 - ¹⁵ Там же.
 - ¹⁶ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух: історія та ідеї. — Дрогобич, 1994. — С. 75.
 - ¹⁷ Швагуляк М.М. Вказана праця. — С. 67.
 - ¹⁸ Листи Євгена Коновальця // Життя і смерть полковника Коновальця. — Львів, 1993. — С. 56.
 - ¹⁹ Бачина-Бачинський Є. Щоденник із Женеви // Там же. — С. 144.
 - ²⁰ Бедрій А. Полковник Євген Коновалець // Альманах «Гомону України». — Торонто, 1991. — С. 196.
 - ²¹ Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. — Лондон—Мюнхен—Нью-Йорк, 1982. — С. 77—78.
 - ²² Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж—Нью-Йорк—Львів, 1993. — С. 43.
 - ²³ Сардачук П.Д., Швагуляк М.М. Насувалась воєнна гроза. — Ужгород, 1984. — С. 52.

- ²⁴ Трошинський В.П. — Вказана праця. — С. 90.
- ²⁵ Косик В. — Вказана праця. — С. 42.
- ²⁶ Трошинський В.П. — Вказана праця. — С. 90.
- ²⁷ Ляхович Є. Діяльність ОУН у Лондоні в 1933 — 1935 роках // Євген Коновалець і його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 919.
- ²⁸ Там же. — С. 917.
- ²⁹ Онацький Є. У вічному місті. — Торонто, 1989. — С. 148.
- ³⁰ Капустянський М. Військова підготовка ОУН // Організація українських націоналістів 1929—1954. — Париж, 1955. — С. 131.
- ³¹ Там же.
- ³² Цит. за: Ширер У. Взлет и падение третьего рейха. — М., 1991. — С. 112.
- ³³ Косик В. — Вказана праця. — С. 38.
- ³⁴ Коваль В.С. «Барбаросса»: истоки и история величайшего преступления империализма. — К., 1982. — С. 189.
- ³⁵ Україна у Другій світовій війні. — К., 1997. — С. 91.
- ³⁶ Косик В. — Вказана праця. — С. 78.
- ³⁷ Україна у Другій світовій війні. — К., 1997. — С. 91.
- ³⁸ Сардачук П.Д., Швагуляк М.М. — Вказана праця. — С. 31.
- ³⁹ Цит. за: Житарюк М. Четвертована, але жива: Закордонна преса про політичні процеси в Україні напередодні Другої світової війни. — Львів, 1997. — С. 50.
- ⁴⁰ Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами. — С. 856.
- ⁴¹ Євген Коновалець та його доба. — С. 477.
- ⁴² Косик В. — Вказана праця. — С. 467.
- ⁴³ Гольчевський Ф., Ягнашак В. — Вказана праця. — С. 100.
- ⁴⁴ Україна у Другій світовій війні. — С. 74.
- ⁴⁵ Ширер У. — Вказана праця. — С. 73.
- ⁴⁶ Україна у Другій світовій війні. — С. 73.
- ⁴⁷ Гойло І.М. «Українське питання» в політиці нацистської Німеччини і позиція західних держав (1938 — 1939 рр.) // Питання історії нового і новітнього часу: Зб. наукових статей. — Вип.5. — Чернівці, 1997. — С. 89.
- ⁴⁸ Волков С.В., Емельянов Ю.В. До и после протоколов. — М., 1990. — С. 85.
- ⁴⁹ Репринцев В.Ф. Україна в польських зовнішньополітичних доктринах // Українська державність у ХХ столітті. — С. 152.
- ⁵⁰ Сардачук П.Д., Швагуляк М.М. — Вказана праця. — С. 43.
- ⁵¹ Косик В. — Вказана праця. — С. 39.
- ⁵² Волков С.В., Емельянов Ю.В. — Вказана праця. — С. 90.
- ⁵³ Там же.
- ⁵⁴ Ширер У. — Вказана праця. — С. 494.
- ⁵⁵ Там же.
- ⁵⁶ Україна у Другій світовій війні. — С. 24.
- ⁵⁷ Ширер У. — Вказана праця. — С. 494.
- ⁵⁸ Прибылов В.И. «Захват» или «воссоединение» (Зарубежные историки о 17 сентября 1939г.) // Военно-исторический журнал. — 1990. — №9. — С. 15.
- ⁵⁹ Дужий П. До генези відновлення української державності в 1941 році // Національно-визвольна боротьба 20—50 років ХХ століття в Україні: Збірник матеріалів Першої міжнародної наукової конференції 25—26 червня 1991 р. — Київ—Львів, 1993. — С. 22.

- ⁶⁰ Косик В. — Вказана праця. — С. 43.
- ⁶¹ Україна у Другій світовій війні. — С. 24.
- ⁶² Фляйшхауер І. Пакт: Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии 1938—1939. — М., 1991. — С. 22.
- ⁶³ Фляйшхауер І. — Вказана праця. — С. 22.
- ⁶⁴ Коваль В.С. «Барбаросса»... — С. 339.
- ⁶⁵ Сардачук П.Д., Швагуляк М.М. — Вказана праця. — С. 48.
- ⁶⁶ Коваль В.С. «Барбаросса»... — С. 340.
- ⁶⁷ Бачина-Бачинський Є. — Вказана праця. — С. 140.
- ⁶⁸ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. — М., 1969. — Т.6. — С. 372.
- ⁶⁹ Каменецький І. УНР і українська загранична політика між двома світовими війнами. — С. 94.
- ⁷⁰ Бандера С. Перспективи Української Революції. — Мюнхен, 1978. — С. 174.

Діаспора на захисті прав людини в Радянській Україні

Народився 5 червня 1927 р. у Русові на Івано-Франківщині. Закінчив економічний факультет Мюнхенського університету (ФРН) та Монреальський університет Конкордія (Канада). З 1964 р. стає членом Проводу Українських Націоналістів, а з 1967 р. — генеральним секретарем СКВУ. 1979 р. очолив Провід Українських Націоналістів. Наступного року його обрано президентом УНР в екзилі. Визнавши, що Українська Незалежна Держава, проголошена 24 серпня 1991 р., є правонаступницею УНР, М. Плав'юк складає з себе повноваження і прибирає українське громадянство. Нині голова Проводу ОУН, голова правління Фондації ім. О. Ольжича,

автор великої кількості публікацій в українській та зарубіжній пресі. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст.

листопаді 1967 р. відбувся I Світовий конгрес вільних українців у Нью-Йорку, який заснував постійну організацію під такою ж назвою (в аббревіатурі СКВУ). Осідком Президії була Канада і мені як Генеральному секретареві, довелося організувати працю Президії СКВУ. Почалося з підготовки до участі української делегації СКВУ у конференції Об'єднаних Націй у Тегерані, пов'язаної з відзначенням 20-річчя від дня схвалення Об'єднаними Націями Загальної декларації прав людини.

Президія СКВУ передусім подала обсяговий меморандум англійською і французькою мовами до Генерального Секретаря Організації Об'єднаних Націй, автором і редактором якого був Ростик Шульгин. Меморандум був підписаний доктором Василем Кушніром як Президентом СКВУ і мною як Генеральним секретарем СКВУ.

Конференція проходила з 22 квітня до 13 травня 1968 р. Завданням делегації СКВУ було, наскільки це можливо на таких

форумах, провести кампанію оборони прав українців у СРСР, пов'язуючи її з обороною національних і державних інтересів української нації, окупованої і поневоленої, але, на нашу думку, державної.

На конференції особливою активністю відзначився доктор Денис Квітковський. У складі делегації були і доктор Васил Кушнір, митрополит Скрипник, майбутній патріарх Мстислав, доктор Ярослав Мусимович, доктор Михайло Сосновський, доктор Володимир Ушник, доктор Богдан Галайчук.

Делегація, крім згаданого меморандуму, привезла у Тегеран українською і англійською мовами книжку В'ячеслава Чорновола «Лихо з розуму», видану під назвою «Chornovil Papers» відомим американським видавництвом «Magraw Hill». Також було оприлюднено книжку «Освіта в советській Україні» канадського українця Івана Коляски, який доводив, що радянська школа працює в напрямі денационалізації і русифікації українців.

Ці матеріали викликали зацікавлену реакцію учасників конференції. В результаті делегація радянської України, очолювана професором Недбайлом, опинилась у дуже неприємній ситуації. Її члени не очікували, що українці з діаспори візьмуть участь у тій конференції і не були готові до того, що книжку В'ячеслава Чорновола чи взагалі інформацію про порушення прав людини в Україні буде доведено до відома такого всесвітнього репрезентативного форуму, як конференція Об'єднаних Націй у Тегерані.

Таким чином, документація, поширена українською делегацією на конференції, показала, що в Радянському Союзі загалом, а в Україні зокрема, узаконено порушення елементарних громадянських і національних прав людини, що заперечували радянські дипломати на міжнародних конференціях взагалі, посилаючись при цьому на нездорові прояви у суспільному житті західного світу, як то концепція «апартеїду» у ПАР, порушення прав негритянського населення у Сполучених Штатах та всякі інші прояви дискримінації людей у західному світі. Це були козирні карти радянських дипломатів на такого роду форумах. Тому для них було цілковитою несподіванкою, що саме українці оприлюднили узаконене порушення прав людини і громадянина в Радянському Союзі на такому авторитетному міжнародному форумі.

Доктор Денис Квітковський розповідав про те, як професор Недбайло нарікав на українську делегацію, яка репрезентувала СКВУ — Виконавчий орган Української Національної Ради і вказував, що «нікудишні» матеріали, поширені нею серед делегатів конференції, завдали йому клопоту, бо до нього звертаються делегати різних країн за поясненням, а він не може спростувати факти, наведені в матеріалах, оскільки, мовляв, не знає англійської мови.

Доктор Квітковський запитав його: «Кажете, що не читаете по-англійськи, а тому й англійський текст «Лиха з розуму» є для вас незрозумілим. Але ж вам дали книжку Чорновола українською мовою, чи ви не читали її?». Професор Недбайло відповідає: «Я читав кілька версій тієї книжки». Продовжуючи розмову, доктор Квітковський запитує його: «Чому ви заперечуєте правдивість матеріалів Чорновола? Чи, може, неправда, що він зараз ув'язнений?» Відповідь: «Так, але він скоро вийде на волю».

Очевидно тут був натяк на те, що В'ячеслав Чорновіл, який був засуджений тоді на 3 роки, отримав 1,5 року амністії і скоро мав вийти на волю. Тоді доктор Квітковський запитує: «А як з іншими 20 «злочинцями», про яких пише Чорновіл? Хіба це неправда, хіба не сидять вони у в'язницях, чи перебувають на засланні у Мордовії, чи це не порушення їхніх прав, хіба це не підтверджує факт існування політичних в'язнів у Радянському Союзі?» Відповідь: «Так, але з них велика частина уже на волі». Іншими словами, Недбайло був змушений підтвердити правдивість книжки Чорновола.

Запитує далі Квітковський: «Скажіть мені, пане професоре, чому їх судять у таємних закритих судах?» Знову відповідь: «Це не відповідає правді. На засідання суду роздавали квитки». Тільки не казав професор, скільки було квитків і кому їх давали. На запитання «чому ані в советській, ані українській пресі ні словечком не згадано про арешти, суди і тяжкі присуди дисидентам в Україні?» дуже своєрідно відповів оборонець прав людини, офіційний делегат від Української Радянської Соціалістичної Республіки. Цитую: «...Це тільки на Заході кожному дурничку друкується у пресі. У нас немає традиції писати про такі речі...». І здивування доктора Квітковського: «То ви вважаєте маловажними речами засуди людей на довгі роки ув'язнення чи каторжних робіт? Чи не повинен про це знати

широкий український загал?» І несподівана відповідь професора Недбайла: «Можливо, ви маєте тут рацію».

Я навів із документів запис розмови українських делегатів з двох сторін залізної заслони, який вказує на колосальну різницю в оцінці ситуації в Україні, тобто в тому часі у Радянській Україні і в Советському Союзі. Делегати Радянської України свідомо чи несвідомо заперечували порушення прав людини в союзі, а українці західної діаспори викривали злочини радянського режиму.

Тут треба додати, що акція оборони прав людини започаткована тоді Президією Світового конгресу вільних українців, відповідала тій реальній ситуації на міжнародному форумі, перед якою були поставлені українські політичні сили. Державний Центр і взагалі українська політична еміграція. Треба визнати, що західний світ тоді принаймні офіційно визнавав факт поневолення прибалтійських країн — Литви, Латвії, Естонії, а в столицях деяких західних держав існували навіть офіційні представництва тих держав, бо західні держави не визнали насильного включення прибалтійських республік до складу Радянського Союзу. Ставлення ж до екзильного уряду України та інших поневолених народів з боку західних країн було дуже своєрідним. У психологічній війні вони готові були використати їх політичні еміграції, але по суті не займали чіткої позиції щодо порушення політичних прав цих поневолених народів. Через політику невтручання західних країн у внутрішні справи Радянського Союзу Державному Центру Української Народної Республіки, українським політичним партіям було щораз важче на офіційних форумах успішно проводити свою політичну чи дипломатичну діяльність. І саме Декларація прав людини, схвалена Об'єднаними Націями, давала можливість як українській політичній еміграції, так і громадянам українського походження, що проживали у різних країнах, включитись у той процес і, наголошуючи на порушенні громадянських прав української людини, робити висновок про політичне поневолення цілої нації, бо саме це головним чином спричиняло порушення прав людини. Для використання таких можливостей у 1969 р. була створена Комісія прав людини при СКВУ, очолена сенатором Павлом Юзиком. Її завданням було вишукувати можливості у міжнародному житті, де концепція оборони прав людини давала можливість для нашої дії, а також готувати українські деле-

гації до участі у міжнародних форумах. Діяльність Комісії тривала весь час існування Президії Світового конгресу. Очолювали Комісію: сенатор Павло Юзик — голова, Йосип Лисогір — заступник, Михайло Сосновський — секретар, а в складі її були митрополит Максим Германюк, митрополит Мстислав Скрипник, пастор Володимир Боровський, Ігнат Білинський, Мирослав Болюх, Василь Іваницький, Петро Кондра, Микола Плав'юк, Святомир Фастун, отець Володимир Ханейко.

Ця Комісія працювала при осідку Президії СКВУ і з її ініціативи був створений Міжнародний Комітет оборони прав людини, який очолив колишній канадський прем'єр-міністр Джон Діфенбейкер. Цей Комітет, зокрема, взяв під свою опіку оборону українських політичних в'язнів у Радянському Союзі й тісно співпрацював з Комісією прав людини Секретаріату СКВУ. Врешті-решт завдяки ініціативі Президії Світового конгресу в 1972 р. було відкрито бюро СКВУ при Об'єднаних Націях, яке дбало про те, щоб різні делегації, зокрема з країн третього світу, були належно поінформовані про ситуацію в Україні, бо більшості тих країн зрозумілішою була ситуація в Україні, хоча б тому, що ще зовсім недавно вони були самі поневолені різними імперіями.

Широка інформативна і протестна акція була проведена в першій половині 1972 р., на Міжнародному форумі в обороні українських в'язнів. Зібрана документація була переслана в липні 1973 р. Амнесті Інтернешенел, Міжнародній Асоціації юристів, Міжнародному Бюро праці та Комісії з прав людини ООН. Одночасно акцію провів зі свого боку Комітет під головуванням Джона Діфенбейкера. Він та сенатор Павло Юзик провели в Європі заходи щодо налагодження співпраці з видатними діячами західноєвропейських країн та Великої Британії, спрямовані на оборону основних прав людини.

Праця Комісії прав людини була предметом дискусії на шостій пленарній сесії Секретаріату СКВУ в січні 1973 р. Розглянувши повідомлення сенатора Павла Юзика, сесія затвердила окремий бюджет для Комісії і схвалила такі напрями роботи Комісії:

«1. Комісія має продовжувати свою працю по лінії оборони прав українського народу на форумах міжнародних організацій, піддержуючи акції Міжнародного Комітету оборони прав людини, організованого Дост. Джоном Діфенбейкером.

2. Комісія заініціює співпрацю з центральними крайовими репрезентаціями окремих країн нашого поселення для організації крайових комісій прав людини, які діятимуть у загальній системі Комісії з прав людини Секретаріату СКВУ. (Це означало, що світові організації на теренах Канади, США, Південної Америки, Австралії, Європи повинні були творити подібні комісії, які б у країнах свого поселення проводили подібні акції, скоординовані головною комісією. — М. П.)

3. Комісія прав людини у своїй діяльності має звертати також увагу на факти порушення прав української людини у країнах поселення, ініціювати за погодженням з центральними репрезентаціями потрібні акції».

Йшлося про те, щоб активно використовувати Декларацію прав людини і там, де ці права порушувалися, ставати на їх оборону. Скажімо, українська громада в Канаді, так само, як це зробила японська етнічна група в Сполучених Штатах Америки чи Канади, поставила вимогу реабілітації українців, які під час і після I та II світових війн були незаконно дискриміновані, карані, арештовані, скажімо, канадською владою як громадяни Австро-Угорщини. Іншими словами, і тут комісія працювала для виправлення історичної несправедливості чи завданої кривди.

«4. Комісія прав людини має провести всю потрібну підготовку для використання відзначення 25-річчя проголошення Загальної Декларації прав людини під кутом оборони прав українського народу в Радянському Союзі.

5. Комісія прав людини має розглянути можливість видання англійською мовою повного перекладу всіх випусків самвидавного «Українського Вісника».

Наведені 5 пунктів вказували на реальне поєднання дії патріотичних сил, які в обороні своїх людських і національних прав працювали в Україні, і зусиль українців за кордоном, які використовували свої можливості для поширення правди про те, що діялося в Україні. Згідно з цим планом була оприлюднена ціла низка публікацій. Так, з ініціативи Комісії прав людини було запрошено лондонського професора Пітера Родевея перекласти на англійську мову 4 томи «Українського Вісника». А Майкл Браун, також із Лондона, написав книжку англійською мовою «Фермент в Україні».

Акції, започатковані СКВУ, були підхоплені Конгресом українців у Канаді, Українським конгресовим комітетом Амери-

ки, Союзом українського студентства Канади, Союзом українського студентства в Сполучених Штатах Америки, жіночими організаціями, і до тієї акції прилучилися усі здорові сили української еміграції, що посилило дії Державного Центру, АБН, «Інтернаціоналу свободи». Успішності акції сприяло і те, що, підписавши Гельсінкську угоду, Радянський Союз визнав, що права людини охороняються Загальною декларацією і їх порушення не є внутрішньою справою будь-якої країни. Згідно з Декларацією Об'єднаних Націй і Гельсінкською угодою проблеми прав людини стали міжнародними.

Започаткована наприкінці 60-х років акція оборони прав людини розрослась у широкий політичний процес, пізніше названий Гельсінкським. Він дав змогу політичним, державним чинникам висвітлити на міжнародному форумі стан національного, церковного поневолення на терені України. Ці різноманітні акції, проведені на різних міжнародних конференціях в Іспанії, Мексиці, Канаді, в країнах Африки громадськими організаціями, студентством, молодіжними формаціями, науковцями, політичними діячами, змобілізували громадські широкі кола, які домоглися великих успіхів, поширюючи правду про те, що діялося в Україні. Цей рух водночас був одним із реальних доказів живого зв'язку України зі своїми братами і сестрами у західному світі. На заході публікувалися твори політв'язнів, документи Української групи сприяння виконанню Гельсінкської угоди та інші, перекладені на світові мови. Вони пробивали залізну завісу. Цей процес недооцінювала окупаційна радянська влада, але він став одним із чинників, що підірвали підвалини існування Радянського Союзу, чому ми були свідками в 1991 р.

Сподіваюся, що українська держава, українські науковці, політологи звернуться до архівних документів як в Україні, так і української діаспори, щоб висвітлити й узагальнити досвід використання міжнародних актів і декларацій українцями у боротьбі за незалежність. Наш досвід є одним зі зразків того стилю політичної і дипломатичної роботи, яку довелось українцям вести за умов довгих десятиліть поневолення української нації в складі Радянського Союзу.

* * *

СЛОВО ІНОЗЕМНИМ ДИПЛОМАТАМ

Грач СІВАНЯН

Десять років незалежної Вірменії

*

**Надзвичайний і Повноважний Посол
Республіки Вірменія в Україні**

*

першому році нового тисячоліття вірменський народ святкує десяту річницю проголошення своєї незалежності. Сьогодні ми маємо всі підстави підтвердити правильність обраного шляху. За 10 років незалежного розвитку наша держава зробила певні кроки в справі формування демократичних інститутів, переходу до вільної економіки, створення законодавчого поля, яке сприяє цим процесам, удосконалення механізмів державної влади й управління, проголошення й втілення в життя принципів свободи совісті та слова.

Найскладнішою проблемою за роки незалежності виявилось реформування економіки. Колишня структура економіки, що дісталася нам у спадок від колишнього Радянського Союзу, не відповідала потребам розвитку самостійних держав. У перші роки незалежності визначилися загальні риси й напрями економічного розвитку, але не були вироблені механізми втілення

їх у життя. Країна пережила гіперінфляцію, різке скорочення інвестицій й інші негативні явища.

Водночас Вірменія однією з перших ухвалила й втілила в життя закон про передачу землі у приватну власність і розпочала широку приватизацію промислових підприємств, лібералізувала торгівлю.

Ми продовжуємо зберігати значний рівень макроекономічної стабільності й користуємося допомогою і підтримкою міжнародних фінансових інститутів. За минулі п'ять років відзначено безперервне зростання нашого ВВП. У першій половині поточного року зростання його обсягу порівняно з тим самим періодом минулого року досягло 106,6%, а промислової продукції — 102,7%. Нашим основним «головним болем» залишається неприйнятний рівень безробіття. Ця проблема вимагає додаткових ресурсів і стійкого потоку прямих іноземних інвестицій.

Ми сподіваємося, що до кінця нинішнього року станемо повноправним членом СОТ. У рамках угоди про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом розпочато програму поступового відновлення й гармонізації наших правових норм і практики за стандартами ЄС. Як усі країни в перехідному періоді, Вірменія зіткнулася з потужними бюрократичними перешкодами й корупцією. Для вирішення цього питання ухвалено всеосяжну програму антикорупційних заходів і законодавства, підтриману ОБСЄ, Світовим банком і урядом США.

Сьогодні рушійною силою зростання вірменської економіки є приватний сектор. Країна вступила у стадію приватизації значних об'єктів інфраструктури й великої промисловості. Зростає армія здібних місцевих бізнесменів, які ефективно вкладають інвестиції у великі вірменські промислові підприємства. За минулі чотири роки спостерігався стійкий приплив прямих іноземних інвестицій, у середньому до 200 млн. доларів на рік. На сьогодні 75% валового внутрішнього продукту вже виробляється в приватному секторі.

Вірмени успадкували різноманітний індустриальний потенціал від СРСР. Проте сучасні вимоги ринку диктують певну переоцінку наших пріоритетів і можливостей. Легка промисловість, обробка діамантів і ювелірна справа, машинобудування, сільське господарство та продовольча промисловість традиційні для вірменської економіки. Ці сектори успішно адаптувалися до нових умов. Розширюється сектор туризму й послуг. Тра-

диційною є підтримка галузі високих технологій. Високий рівень освіти залишається джерелом кваліфікованої робочої сили, відповідає вимогам, які ставляться до сучасного виробництва й ринкових операцій.

Сектор банківських і фінансових послуг уже представлений деякими значними міжнародними банками, консалтинговими й аудиторськими фірмами.

Цього року Вірменію обрано членом Комісії ООН з прав людини. Крім того, наша країна бере активну участь у різноманітних регіональних організаціях, зокрема в ОБСЄ, СНД, ЧЕС.

Європейський напрям — один з пріоритетних у зовнішній політиці Вірменії, та інтеграція з Європою — свідомий вибір для нас. Ілюстрація того — участь у програмах Європейського Союзу TRASECA й INOGATE.

Вірменія сповнена рішучості забезпечити стабільність і мир у регіоні, який успадкував з минулого складне павутиння невирішених проблем. Зусилля ОБСЄ й посередництво трьох великих країн — США, Франції та Росії, регулярні зустрічі президентів Р. Кочаряна й Г. Алієва істотно зменшили прогалину в мирному процесі з нагірнокарабаського конфлікту й сьогодні дають підстави вірити, що взаємоприйнятне вирішення цієї проблеми буде знайдено.

Зовнішня політика Вірменії характеризується як поглибленням стратегічного партнерства з Росією, так і зміцненням і розвитком відносин із Заходом — США та європейськими країнами. Одним з її пріоритетних напрямів є послідовний розвиток двосторонніх відносин із нашими безпосередніми сусідами та країнами СНД. У цьому сенсі ми особливо важливого значення надаємо подальшому розвитку відносин із братньою Україною.

Проголошення незалежності відкрило можливості для вірмено-української співпраці, істотно збагатило наші зв'язки, засновані на багатовікових традиціях дружби, витоки якої сягають XI століття. Закладено міцний фундамент правової бази, підписано близько 50 міждержавних і міжурядових угод. Працює спільна вірмено-українська міжурядова комісія з питань економічного співробітництва. Активізуються зв'язки на регіональному рівні: діють угоди між столицями наших держав, Єреваном і Одесою, Сумською й Котайкською областями.

За підсумками минулого року товарообіг між нашими країнами збільшився майже на 50%.

Якісно новим етапом у розвитку відносин між нашими країнами і народами став офіційний візит до України президента Республіки Вірменія Роберта Кочаряна, що відбувся на початку березня 2001 р. Було підписано сім договорів і угод, зокрема й Договір про економічну співпрацю на 2001 – 2010 рр., і Міждержавну програму довгострокового економічного співробітництва та заходів щодо її реалізації.

Сьогодні ми є свідками послідовно здійснюваної керівництвом України ефективної національної політики, завдяки якій багатотисячна вірменська діаспора має можливість творчо брати участь у розбудові незалежної Української держави. Результатом зацікавленого й шанобливого ставлення до духовних традицій, турбот і потреб моїх співвітчизників за роки незалежності стало спорудження трьох вірменських церков – в Одесі, Сімферополі й Макіївці, створення пам'яток Сергію Параджанову на кіностудії ім. О. Довженка та братам Айвазовським у м. Сімферополі, відкриття вірменських культурних центрів і недільних шкіл у багатьох регіонах України, видання чотирьох вірменських газет.

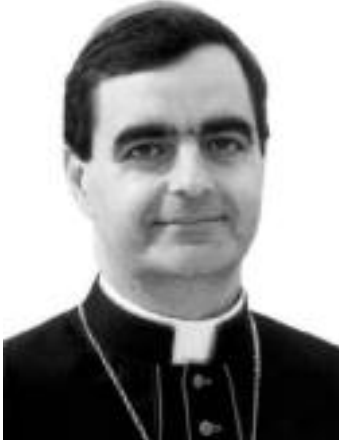
На території Міжнародної кадрової академії в м. Києві 31 серпня 2001 р. відкрилася збудована на кошти Академії вірменська каплиця, своєрідний подарунок вірменському народу до 1700-річчя запровадження у Вірменії християнства як державної релігії. Ця дата під егідою ЮНЕСКО широко відзначається в усьому світі, зокрема й в Україні.

За словами президента Республіки Вірменія Роберта Кочаряна, запровадження християнства стало епохальним «не лише в житті вірменського народу, а й у світовій історії. Високі гуманістичні ідеї християнства вперше були схвалені й заохочені державою. Тим самим у Вірменії було покладено початок новому духовно-культурному розквіту».

* * *

Нікола ЕТЕРОВИЧ

Візит Святійшого Отця в Україну

*

***Надзвичайний і Повноважний Посол
Ватикану в Україні***

*

Минуло понад півроку від незабутнього Візиту Святійшого Отця Івана Павла II в Україну — строк достоту тривалий, щоб утворити певну відстань у часі, необхідну для оцінки великих подій, особливо тих, в яких ми брали безпосередню участь. Водночас, ця відстань не надто віддаляє нас від вікопомної події. Це створює сприятливі умови для роздумів про Візит Його Святості в Україну: емоційний слід ще живий, а відстань у часі дозволяє краще зрозуміти всі аспекти візиту та зупинитися на найважливіших.

Є багато підходів до великої зустрічі Глави Католицької Церкви, Глави Держави Ватикан з українським народом, яка відбувалася з 23 по 27 червня 2001 р., упродовж п'яти днів його перебування у Києві та Львові. Для Католицької Церкви дуже важливими є слова, з якими Іван Павло II звернувся до всіх її членів, визнаючи їхню вірність упродовж історії, що часто була драматичною, позначеною жорстокими переслідуваннями. У цьому смислі беатифікація 30 українців, 27 з яких — мученики, є досить промовистим жестом. Але ще важливішим є заохочення, яке католики отримали від Єпископа Риму, що закликав їх

оновити свою віру, свою надію та своє милосердя, дбаючи не лише про зведення Божого Царства, але й про розбудову більш справедливого й демократичного суспільства, роблячи свій вклад у піднесення загального добра всіх громадян України. Представники політичних і культурних кіл матимуть інший підхід, також цілком виправданий, бажаючи підбити позитивні підсумки: світ краще пізнав Україну, Україна показала себе добре зорганізованою країною, здатною забезпечити порядок і безпеку під час такого багатопланового й значущого візиту; вона справила враження країни, яка переживає повну трансформацію, прагнучи прискорити перехід від тоталітарного режиму до демократії, світ віднайшов для себе європейське коріння України і, насамперед, її багату культуру, численні аспекти якої являють собою вдалий синтез східних, візантійських, та західних, латинських впливів; була знову прочитана, розумно й доброзичливо історія української нації від її хрещення у 988 р. до нинішньої ситуації, було нагадано про роль України у співдружності держав тощо.

Особисто я хотів би зупинитися на деяких аспектах, які мені видаються досить важливими і перевищують як конфесійні, так і політичні аспекти незабутньої події.

У Посланні, з яким Святіший Отець Іван Павло II звернувся до українців, очевидним є значення, яке Святий Престол як центральний орган Католицької Церкви надає релігійній свободі. Релігійна свобода ставиться на перше місце у шкалі свобод, які шанують різні країни.

Вона неначе барометр, який визначає повагу до інших свобод. Історія вчить: де не поважається можливість вільно сповідувати ту чи іншу релігію, там не існують і інші свободи — особисті та соціальні. Тому Католицька Церква, особливо після Другого Ватиканського Собору, також і на міжнародному рівні, стала переконаним захисником релігійної свободи. Досить згадати шістнадцяту статтю Заключного документа Віденської зустрічі 1986 р. Конференції з безпеки та співробітництва в Європі. Статтю було включено до документу завдяки Святому Престолу, і вона відіграла дуже велику роль у трансформації й розвалі комуністичних режимів, де релігійної свободи не існувало або вона була дуже обмеженою. Отримуючи потужний імпульс від нинішнього Вселенського Архієрея Івана Павла II, Католицька Церква і надалі завжди захищатиме релігійну свободу і поширюватиме її, обов'язково беручи до уваги ситуацію у світі та в конкретних суспільствах, що часто змінюється, і не

завжди на краще. Безумовно, шанування релігійної свободи не повинно служити приводом для зловживань під прикриттям релігійних мотивів, як це типово для нових релігійних угруповань, які часто називають сектами. Тому компетентні органи кожної демократичної країни повинні бути пильними, оберігаючи справжній зміст релігійної свободи.

В Україні поважають релігійну свободу. Це доводить і візит Святішого Отця. Треба визнати, що законодавство не встигає за вже існуючою реальністю. Але є надія, що одним з позитивних результатів візиту Святішого Отця стане опублікування законодавчих норм стосовно Церкви та релігійних конфесій, а також щодо їх діяльності в різних сферах, включаючи виховання, за прикладом країн зі сталими демократичними традиціями, де церкви можуть, наприклад, користуватися правом юридичної особи, керувати власними школами у злагоді з нормами законодавства тощо.

Святіший Отець, далі, наголошував на тому, що віра в Бога є фундаментом кожної держави, в тому числі й демократичної, яка прагне поважати гідність кожної людської особи. Часто в його промовах звучить переконання, що держава, яка намагається збудувати себе без Бога, або ще гірше, проти Бога, стає в'язницею для людини і для суспільства, перетворюється на державу, яка пригноблює особистість і стає антигуманною. У цьому контексті можна добре зрозуміти деякі дії Його Святості. Без жодного вимовленого слова вони стали надзвичайно красномовними. Маю на увазі відвідини Його Святістю трьох київських пам'ятних місць: монумента Невідомому солдату, Биківні та Бабиного Яру. Йдеться про спомин про жертви комунізму й нацизму — систем, які намагалися побудувати себе без Бога і які, обожествляючи один клас чи одну расу, спричинилися до величезних людських жертв і духовних руйнацій. Важливо наголосити на молитві Вселенського Архієрея перед пам'ятником Невідомому солдату. Це був знак пошани до мільйонів жертв Другої світової війни, яка принесла незліченні страждання українському народові.

Українська Конституція у своїй преамбулі містить слова про Бога. Автори були свідомі того, що без цієї основи неможливо збудувати демократичне суспільство. Дійсно, лише віра в Бога може бути стабільним фундаментом системи етичних цінностей, необхідних для поступу суспільства шляхом прогресу. Без дотримання цих етичних та моральних норм людські зусилля марні. Позбавлене цих норм, суспільство керувалося б егоїзмом сильнішого, не піклувалося б про соціальну допомогу своїм

найбіднішим членам, зазнало б корупції, зведеної в систему, рішення приймалися б довільно й несправедливо, обходячи правові норми тощо. Святіший Отець добре усвідомлює цю реальність. Ось чому він заповів молоді, величезна кількість якої зібралася на площі на Сихові у Львові, Десять заповідей. Молодь, рушійна сила завтрашньої України, як, зрештою, і ті, хто сьогодні при владі, повинні надихати себе Божим Законом, що записаний у серці кожної людини і завжди залишається чинним у будівництві людського життя, особистого й суспільного.

Девізом Папського візиту в Україну були слова *ut unum sint* (щоб усі були одне). Його Святості відома складна релігійна ситуація в країні. Єдність, що існувала між християнами в період Хрещення Київської Русі, давно вже розколота. Утім, вона залишається ідеалом, якого потрібно досягти. Не знаємо, коли це стане можливим. Але ми повинні вийти на вірний шлях, який веде до цієї мети, важливий, насамперед, для Божої церкви, але також і для всього суспільства.

Святіший Отець говорив з великою пошаною про інші Церкви та конфесії в Україні. Це стосується, передусім, шанованої Православної Церкви. Святіший Отець знає, що православні становлять більшість українських віруючих. Йому відомо також і про роз'єднаність, яка, на жаль, існує у православнім світі. Водночас Його Святість знає, що Католицька Церква візантійської та латинської традицій добре вкорінена в країні, що вона являє собою живу й динамічну спільноту, коріння якої сягає в добу початку християнства в Україні. Щоб залагодити непорозуміння між Церквами, він знову пропонує діалог у взаємній повазі та шані. У зв'язку з цим дуже значущі слова, які Його Святість спонтанно висловив наприкінці зустрічі у Всеукраїнській Раді Церков та релігійних організацій. Він зробив посилання на Другий Ватиканський Собор і на документи *Unitatis redintegratio* («Віднайдження єдності»), де вказані норми, яких слід дотримуватися для поновлення єдності Православними Церквами. Крім того, Його Святість нагадав про ще один документ того самого Собору, *Nostra Aetate* («У наш час»), який регулює діалог з нехристиянськими релігіями. У своїй промові Іван Павло II говорив не лише про православних, але й про євреїв та мусульман, висловлюючи побажання співпраці між усіма задля кращого взаємного порозуміння та утвердження загального добра. Таким чином, екуменічний діалог з християнськими Церквами і діалог з іншими релігіями залишається шляхом просування, який Католицька Церква у всьому світі, а отже і в Україні, збирається

не лише продовжувати, але й посилювати в майбутньому. Такий діалог обов'язково принесе рясні плоди усьому суспільству.

Як альтернативу світу конфліктів, насилля, воєн, тероризму Святіший Отець пропонує мир у справедливості. Від імені Католицької Церкви він зацікавлений не стільки у покаранні винуватців за скоєні злочини, скільки у ліквідації причин, які породжують тероризм і насилля будь-яких видів. Справедливе покарання може мати цілющий вплив. Проте Святіший Отець пропонує зцілити серце людини, змінити його, знаючи, що злочин коять у серці, перш ніж скоїти його на практиці. Прощати і просити прощення — євангельська формула, яку Святіший Отець невтомно повторює. Це єдиний засіб розірвати порочне коло насилля, що породжує нове насилля. Перемогти зло добром вимагає від особи значної людської зрілості і великої духовної сили, але воно залишається і сьогодні найефективнішим засобом, щоб подолати братовбивче насилля. І під час свого візиту в Україну Іван Павло II проголосив цей євангельський заклик. Так, під час першого літургійного богослужіння у Львові він повторив обома мовами, польською та українською, прохання про примирення між поляками та українцями. Його Святість закликав католиків обох народів бути в перших рядах цієї нагальної справи примирення. І цей заклик стосується також інших народів, інших релігій і, ми повинні про це сказати, насамперед, віруючим усіх християнських конфесій.

Народ України приймав Святішого Отця з великою симпатією і відкритістю. Більшість людей визнали в ньому особистість великого морального авторитету, що говорить з любов'ю, навіть коли попереджає й застерігає проти фальшивих цінностей — гедонізму, споживацтва, релігійної байдужості. Багато хто прийняв його як Божу Людину, здатну зміцнити їх у вірі батьків. Він сам на початку подорожі ще раз наголосив на тому, що приїхав не з метою прозелітизму, але «щоб свідчити Христа разом з усіма християнами усіх церков і церковних спільнот». Фізична слабкість підкреслила в його особі силу духа цілісної людини, яка черпає наснагу у своїх переконаннях, джерелом яких є християнська віра. Можна визначити його як справжнього християнина, католика, який долає конфесійні межі між церквами і релігіями. Тому візит Святішого Отця матиме важливі наслідки для піднесення екуменічного діалогу в Україні.

Цей досвід буде запрошенням до подальшої співпраці між представниками Католицької Церкви та українським урядом в ім'я добра всього народу.

СУЧАСНА УКРАЇНЬКА ДИПЛОМАТІЯ

Олександр СКРИПНЮК

Соціальна правова держава як фактор інтеграції України у Європейське та світове співтовариство

Закінчив історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка за спеціальністю історія; факультет державного управління і будівництва юридичного інституту Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова Міністерства освіти і науки України. Кандидат історичних (1991), доктор юридичних наук (1996), професор (1996), Заслужений юрист України (1997), член-кореспондент Академії педагогічних наук України (1999).

Наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ століття прагнення до будівництва соціально-правової держави в офіційних законодавчих актах закріпили всі колишні пост-соціалістичні та пострадянські державні утворення Південно-Східної та Східної Європи. У кожній країні утворення такої держави відбувається з урахуванням специфіки її історичного розвитку, національних і культурних традицій, досвіду економічних і соціальних перетворень. Соціально-економічні пріоритети, наявність національного соціального законодавства і відповідне здійснення соціальної політики дозволяє виділити існування в Європі трьох моделей побудови соціальної правової

держави: англосаксонської, романської та європейсько-скандинавської.

Проведення глибоких соціальних перетворень, розвиток і захист соціальних прав людини і громадянина задекларували провідні європейські регіональні та загальноєвропейські організації. Серед міжнародних регіональних угод європейського характеру слід виділити такий документ, як «Європейська Соціальна Хартія», Протокол до Європейської Соціальної Хартії тощо. Соціальний чинник сьогодні посідає одне з чільних місць у діяльності Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу, Ради Європи та інших міжнародних організацій.

Проголошення незалежності України та декларація її намірів про інтеграцію в європейське й світове співтовариство великою мірою зумовили присутність соціального чинника в її зовнішній політиці. Йдеться про приєднання України до європейських структур і організацій, діяльність яких спрямована на співробітництво в соціальній сфері, та ратифікація нею відповідних міжнародних документів, а також прийняття національного соціального законодавства. Конституція України, прийнята 1996 р., стала своєрідним правовим та історико-політичним орієнтиром державного й суспільного розвитку. Однією з головних проблем, як це зазначається у статті 1 Основного закону, є побудова соціально-правової держави. Входячи в нове тисячоліття зі значним досвідом державотворення, сьогодні можна вести мову не лише про загальні проблеми розбудови в нашій країні соціальної правової держави, але й намагатися аналізувати, з одного боку, реальні результати, яких було досягнуто на цьому шляху, а, з другого, — об'єктивні проблеми й ускладнення, з якими Україна стикається в ході реалізації цієї конституційно проголошеної мети.

За роки незалежності Україна зробила принципові кроки на шляху до створення соціальної правової держави. Насамперед мається на увазі прогрес із забезпеченням прав людини і громадянина. Але найбільші досягнення помітні у сфері політичних і громадянських прав. Маються на увазі такі права, як право на свободу совісті та віросповідання, право участі у відправленні правосуддя, право на рівний доступ до державної служби, право обирати та бути обраним, право на мирні зібрання, об'єднання тощо.

Що ж до соціальних прав, то тут існує чимала кількість

проблем. Сьогодні держава не забезпечує кожному громадянину України конституційне право на житло, освіту, працю, соціальний захист, охорону здоров'я, безпечне довкілля, а отже вона ще не є соціальною державою.

Якщо в конституції держави закріплені соціальні права людини і громадянина, які у більшості випадків стають для держави її обов'язками, і держава забезпечує реалізацію цих прав, то така держава є соціальною і правовою водночас. Не може бути соціальної держави, якщо немає правової держави. Але справедлива і зворотна теза: сучасна правова держава не може не бути хоча б мінімально соціальною, тобто не може не забезпечувати принаймні мінімальний обсяг соціальних прав. Тому такий феномен, як «неправова соціальна держава», в сучасній юридичній науці визначається як «патерналіська», а «правова несоціальна» — як «держава юстиції», тобто така, в якій формально дотримуються проголошені в конституції норми.

Згідно з Конституцією України система соціальних прав охоплює право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також результатами своєї інтелектуальної діяльності, право на підприємницьку діяльність, на працю, на відпочинок, на страйк для захисту своїх соціальних та економічних інтересів, на соціальний захист, на житло, на охорону здоров'я та на безпечне для життя і здоров'я, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, на освіту, на свободу творчої діяльності. У Конституції України перелічені і гарантії захисту цих прав, серед яких слід відзначити: право на судовий захист, на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, на правову допомогу та принцип неприпустимості обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Правовий аналіз такого важливого документа, як «Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права», визнаного Україною, дозволяє структурувати ті права людини, які він покликаний заохочувати і захищати за такими трьома групами:

— право на працю в справедливих та сприятливих умовах. Про це йдеться в статтях 6, 7 та 8;

— право на соціальний захист, на достатній життєвий рівень і на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. Ця група прав встановлюється статтями 9, 10, 11 та 12;

— право на освіту та користування досягненнями свободи в галузі культури і результатами наукового прогресу. Зазначене право набуває своєї юридичної конкретизації в статтях 13, 14 та 15.

При цьому змістовною відмінністю цього Пакту від усіх інших документів є те, що, окрім проголошення та визначення того чи іншого права, яке належить до системи соціальних прав, в ньому подається і чіткий перелік тих заходів, які мають бути вжиті державами для реалізації зазначених прав.

Згідно з Європейською соціальною хартією систему соціальних прав становлять такі: право заробляти собі на життя вільно обраною працею, право на справедливі умови праці, право на такі умови праці, що відповідають умовам безпеки та гігієни, право на справедливую винагороду за здійснену працю, право трудящих на вільне об'єднання з метою захисту своїх економічних та соціальних інтересів, право на укладення колективних угод, право дітей та підлітків на особливий захист від фізичної та моральної шкоди, що може бути заподіяна їм, право на особливий захист вагітних жінок, право на відповідні умови для здійснення професійної орієнтації, право на відповідні умови для професійної підготовки, право використовувати всі засоби для досягнення якнайкращого стану здоров'я, право на соціальне забезпечення, право на соціальну та медичну допомогу, право на отримання послуг з боку соціальних служб, право родини на захист з метою забезпечення її всебічного розвитку, право матері та дитини на відповідний соціальний та економічний захист.

Але до системи цих так званих основних соціальних прав, додатковим Протоколом до Європейської Соціальної хартії було додано ще чотири важливі пункти, які розширили їх номенклатуру: 1. Право на рівні умови праці та рівні можливості щодо її отримання. 2. Право на інформацію. 3. Право поліпшувати умови праці на виробництві. 4. Право осіб похилого віку на соціальну допомогу.

Таким чином, серед всіх перелічених соціальних прав Європейська соціальна хартія приділяє значну увагу саме першій групі соціальних прав (відповідно до структурної класифікації Пакту), які пов'язані з реалізацією права на працю і зв'язаними з ним правами і свободами, що дозволяє повніше репрезентувати його на юридичному рівні. При цьому підхід, викорис-

таний в Соціальній хартії щодо висвітлення змісту та обсягу соціальних прав, здебільшого полягає у послідовній та чіткій фіксації тих обов'язків, які беруть на себе сторони, що домовляються з метою реалізації та забезпечення перелічених соціальних прав. Подібна юридично-нормативна специфіка Соціальної хартії, на відміну, скажімо, від римської Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р., пояснюється характером перелічених соціальних прав, які, окрім визначальних норм, що фіксують саме право, обов'язково мають містити і норми застосовного чи регламентуючого характеру. Адже соціальне право — це таке право, яке має постійно і щоденно підтверджуватися державою та державною політикою як всередині країни, так і в регіональних та міжнародних організаціях.

Отже, такі визначальні основні соціальні права, як міжнародне право і вітчизняне конституційне право, виходять із того, що сама їх специфіка потребує існування, так би мовити, подвійного юридичного механізму, який не лише визначає чи декларує ту чи іншу добірку прав, але й юридично встановлює такі механізми реалізації та контролю за реалізацією означених прав, які здатні запровадити втілення всієї сукупності соціальних прав людини і громадянина в суспільному і державному житті.

Таким чином, розгляд поняття правової держави крізь призму того, як вона забезпечує соціальні права людини і громадянина, дає підстави не лише продемонструвати взаємозв'язок різних поколінь прав та систематизувати соціальні права, але й змістовніше розкрити сутність самого поняття правової держави. Тобто чітко зафіксувати у кожному конкретному випадку те, чи справді ми маємо справу з соціальною, правовою державою, чи перед нами лише декларативна примара, де під проголошенням цілого ряду демократичних і гуманних прав приховується відверта нездатність, а, можливо, і небажання забезпечувати ці права. Звертаючись до історії цього поняття, слід зазначити, що вперше термін «соціальна держава» («das sozialstaat», «l'etat-providence») було офіційно вжито в Конституції ФРН 1949 р. і лише після цього він і увійшов у широкий обіг. У статті 1, в преамбулі до Конституції Французької республіки від 4 жовтня 1958 р., зазначається, що «Франція є неподільною, світською, соціальною, демократичною Республікою, яка

забезпечує рівність перед законом всіх громадян без огляду на їх походження, расу чи релігію»¹. В 1978 р. цей термін з'явився в пункті першому статті 1 Конституції Іспанії, де було юридично закріплено, що «Іспанія конститується як соціальна держава, яка проголошує вищими цінностями свого правопорядку справедливість, рівність та політичний плюралізм»², а в пункті першому статті 10 було зафіксовано, що «гідність людини, недоторканність її прав, вільний розвиток особистості, повага до закону і прав інших людей є підґрунтям суспільного ладу і соціального миру»³. Безперечно, ця ідея тісно пов'язана з соціально-економічними та культурними правами. Тому, незалежно від того, закріплені ці права у конституції держави, чи ні, розвинені європейські держави не можуть нехтувати, як зазначає О.Лукашова⁴, «значущістю цієї категорії прав», що знайшли втілення у найважливіших міжнародно-правових актах, якими є Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Таким чином, визнання міжнародним товариством цілого кола соціально-економічних прав, які повинні гарантуватися соціально орієнтованою державою, фактично ставить питання державної відповідальності за гарантування, забезпечення і дотримання цих прав.

Хоча з розвитком міжнародних інтеграційних процесів постає й важливе питання відповідальності держав не лише на внутрішньодержавній арені політико-правового та соціально-економічного життя, але й на міжнародному рівні, дотримання соціально-економічних та політичних прав і свобод людини і громадянина є обов'язком будь-якої сучасної демократичної держави, в тому числі й України. Не випадково ще у 1962 р. Комісія Міжнародного Права (КМП), перша сесія якої відбулася у 1949 р., затвердила спеціальний підкомітет, участь у роботі якого взяли такі вчені, як Г.Амадор, Р.Аго, В.Ріфаген, Г.Аранжіо-Руїс, доручивши йому підготовку доповіді щодо нової концепції міжнародно-правової відповідальності держав. Адже широко відомо, що нормативний зміст багатьох прав викладених у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, як зазначає В.Кузнецов, «відзначається недостатньою прозорістю»⁵. Звичайно, що завдяки активній праці Міжнародної організації праці, яка займається уточненням нормативного змісту соціально-економічних прав вже з 1919 р.,

більшість з них бачаться досить прозорими з погляду нормативного змісту, а коли виникають сумніви, то шляхом застосування розроблених МОП принципів можна детально визначити, що вимагається в даній конкретній ситуації від тієї чи іншої держави чи одного з учасників правовідносин. Але, на жаль, ще не всі проголошені в Пакті права розроблені однаковою мірою. Показовими у цьому сенсі є колізії, що виникали в 90-х роках між урядами окремих країн та Національною Комісією з прав людини. Справа полягала в оскарженні Національною Комісією рішення урядів про введення платної освіти з причин економічного спаду в країні. Посилаючись на підпункт «С» пункту 2 статті 13 Пакту, в якому передбачається, що «вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом прийняття всіх необхідних заходів і, безпосередньо, поступового введення безкоштовної освіти», Національний Комісія в судовому порядку спробувала довести невідповідність урядових рішень нормам міжнародного права, в той час як уряди деяких країн наголошували на тому, що Комісія некомпетентна давати оцінку їх фінансово-економічним ресурсам. У зв'язку з цим варто звернути увагу на той незаперечний висновок, який можна з цього зробити: доки всі положення Пакту, чи, принаймні, більшість з них, щодо соціально-економічних прав людини не стануть об'єктом ретельного юридичного аналізу як на державному, так і на міжнародному рівні, і особливо за відсутності законодавчих актів, які б чітко визначали наслідки їх застосування, доти подібним колізіям буде дуже важко запобігати. Це стане можливим лише за умови «внутрішньої відповідності» національного законодавства і державної політики міжнародним нормам кожної країни, включаючи Україну. Справа в тому, що, кажучи про панування права і справедливості, деякі юристи мають тенденцію до розгляду цього питання на, так би мовити, «макро-юридичному» рівні, посилаючись на процеси імплементації норм міжнародного права і міжнародно визнаних норм в структуру національного законодавства.

Проте спроби конституційного встановлення норм соціально-правової держави притаманні не лише західним країнам. Надзвичайно цікавим з політико-правового погляду була спроба юридично ввести цей термін і в радянську Конституцію 1977 р., але в результаті в ній було відзначено лише те, що са-

ма держава СРСР, всі її органи та посадові особи зв'язані законом і правом. Теж саме було зафіксовано і в Коментарі до Конституції СРСР 1977 р. У 1993 р. в Конституції Російської Федерації (стаття 1) було проголошено, що Росія є «демократичною, соціальною, світською, федеративною державою з республіканською формою правління».

Але, звертаючись до застосування цього терміну у країнах Східної Європи, в тому числі й України, слід зробити одне зауваження. Справа полягає в тому, що, починаючи з середини 80-х років ХХ століття, у країнах Східної Європи поняття соціальної держави почало застосовуватися як щось саме собою зрозуміле, як таке, що, по-суті, не потребує жодних пояснень. З певного моменту його просто почали використовувати як визначення чи то мети, до якої слід прагнути, чи тієї ідеї, що проголошена комуністичним урядом, і яка стала реальністю лише для вузького кола партійно-бюрократичної еліти⁶. Здебільшого це пояснювалося тим, що поняття соціальної держави використовувалося і, на жаль, часто використовується і тепер у винятково пропагандистських, а не аналітичних цілях. Внаслідок цього недостатня визначеність терміну, так само, як і відсутність чіткої межі між описовим та нормативним аспектами, майже повністю нівелювали всі перспективи його наукової розробки.

Однак звернення до історико-теоретичних витоків концепції соціальної держави змушує поставити таке запитання: а чи були певні історико-політичні та правові передумови того, що ця концепція з'явилася саме в Німеччині, а не, скажімо, у Франції, Англії, Португалії чи Америці, які за своїм економічним потенціалом наприкінці 40-х років ХХ століття не тільки не поступалися Німеччині, а, навпаки, значно перевищували її? Більше того, чи є випадковим сам факт офіційної появи концепції соціальної держави у 1949 р.? З погляду політичної історії створення ФРН було актом синтезу ідей парламентської демократії з ідеями ринкової економіки. При цьому основними законами новоствореної країни підтверджувалися одночасно як елементи соціальної політики кайзерівської Німеччини, участь держави у розподілі матеріального добробуту, підпорядкування економічних рішень політичним вимогам, так і ліберально-демократичні принципи Веймарської республіки. В параграфах першому та третьому статті 20 Конституції ФРН було зафіксовано, що «Федеративна Республіка

Німеччини є демократичною та соціальною федеративною державою... законодавство пов'язане з конституційним ладом, виконавча влада та правосуддя — із законом і правом»⁷, а в статті 28 визначалося, що «конституційний устрій земель має відповідати основним принципам республіканської, демократичної і соціально-правової держави в дусі цього основного закону»⁸. Таким чином, визначений цим конституційним положенням політичний розвиток Німеччини 1949—1966 рр., як зазначив Д.Конрад⁹, фактично поєднав у собі дві лінії: ринкову, відроджену «батьком» німецького «економічного дива» міністром економіки Л.Ерхардом, та соціальну, одним з найвидатніших представників якої став лідер Християнсько-Демократичного Союзу (ХДС) Конрад Аденауер, який обіймав посаду федерального канцлера до 1962 р. Внаслідок цього всі німецькі уряди, які в період з 1949 по 60-ті роки формувалися коаліційними ХДС та ВДП, закладали створення соціальноорієнтованої ринкової економіки, тобто такої ринкової системи, яка б перебувала під безпосереднім «коригуючим» впливом держави.

Запровадження принципів соціальної держави, було покликане пом'якшити соціальну нерівність і несправедливість, які, з одного боку, були наслідком нерівномірного розподілу соціальних наслідків війни, а, з іншого боку, спричинялися «вільною грою ринкової конкуренції». Більше того, як зазначає А.Лейпхарт, саме ця «незвичайність» німецьких умов і виступила «прискорювачем змін, які б природнім способом відбувалися значно повільніше»¹⁰. Тому першою історичною маніфестацією дії механізмів соціальної держави стало запровадження цільової державно-житлової програми надання фінансових компенсацій мільйонам мешканців. Паралельно з нею була започаткована і масштабна програма соціального житлового будівництва, а під гаслом «власність для всіх» були впроваджені податкові пільги на довгострокові внески населення. Наступним важливим кроком у розширенні сфери дії соціальної держави стало введення виплат повної заробітної платні протягом 6 місяців хвороби, а також запровадження у 1957 р. системи динамічного підвищення пенсійного забезпечення пропорційно до статистичного зростання показників підвищення середнього розміру заробітної платні. Фактично з веймарських часів були повернені такі елементи соціальної держави, як тарифна автономія, але без державного посередництва, створен-

ня спостережних рад при великих акціонерних товариствах, участь працівників у прийнятті господарських рішень щодо управління підприємствами тощо. Політична стабілізація та економічне зростання привели до того, що в Німеччині, включаючи як широкі кола населення так і господарську, соціальну та політичну еліти, виникло явище, яке Віллі Брандт окреслив терміном «переоцінка цінностей», коли демократична система соціальної держави почала сприйматися як запорука забезпечення суспільної стабільності, економічного та політичного прогресу, а підприємці, в свою чергу, навчилися поважати профспілки як свого соціального партнера, без якого неможливе досягнення соціальної злагоди. Німецька модель соціальної держави, німецький досвід соціальних реформ давно вийшли за межі національного досвіду і набули універсального характеру. Вона має неабияке значення для сучасних соціальних реформ в Україні. На жаль, історичний та політичний досвід світових демократій, так само, як і більш ніж 70-річний радянський досвід нині незалежної України, беззаперечно продемонстрував всю політичну небезпечність, а разом з тим й економічну утопічність подібної абстрактної інтерпретації соціальної держави. Так, здавалося б справедливі принципи розбудови соціальної держави, які закладалися в політичній теорії радянської соціалістичної держави, виявилися для нашого суспільства своєрідним «троянським конем». Перенесення ідеального результату абстрактних міркувань на живу органічну тканину політичного, економічного та правового суспільного життя мало своїм наслідком перетворення ідеї рівності на «зрівнялівку», державного захисту — на неприхований і необґрунтований державний патерналізм та нав'язування державною владою своїх часто суто волюнтариських та ірраціонально-бюрократичних рішень всьому суспільству, ідеї «побічної економічної корекції» — на тотальний державний контроль, і т.д.

Але ідеологічні спотворення ідеї соціально-правової держави, які існували за радянських часів, у новітній період українського державотворення було посилено іншими вадами. Найбільшою з цих проблем стало питання реального забезпечення соціальних прав громадян України. Адже, як уже зазначалося, соціальна правова держава має не лише конституційно проголосити певні права людини і громадянина, але й зробити їх реальними. А реальність права означає як можливість його

захисту, так і спроможність держави його забезпечити, що, по суті, додає до аналізу системи соціальної правової держави ще й такі поняття, як демократія та ринкова економіка.

Соціальна держава — це, насамперед, структурний результат діалектичного синтезу правової держави, ринкової економіки та демократичної влади, в ході якого ці поняття набувають нових змістових ознак. Більше того, Жак Лагруа пропонує розглядати соціальну державу як загальну форму співпраці держави і суспільства¹¹.

Концепція ж соціальної держави, тобто гармонійне поєднання означених трьох складових, приводить до перетлумачення чи розширення тлумачення поняття «ринкова економіка» в значенні «соціальна ринкова економіка», тобто такої системи, яка допускає існування механізмів стабілізуючого державного впливу. Усе це обумовлюється тим, що як права, так і політична теорія за своїми методологічними засадами не припускають вивчення тих чи інших фактів поза контекстом конкретних суспільних відносин, в яких вони формуються. А отже, використовуючи поняття ринкової економіки, слід з'ясувати механізм її реалізації, його мету, що означає вписати його в загальне суспільно-політичне і правове поле. Саме тому структурний вираз ідеї соціальної держави в сучасній правовій науці дуже часто окреслюють як запровадження системи «соціального партнерства» у відносинах між державою, і, зокрема, системою політичної влади та суспільством, репрезентованим у формі представницьких органів, громадських організацій та профспілок.

У довгостроковому плані демократія та ринкова економіка виявляються сумісними рівно настільки, наскільки всі взаємини між державою та суспільством регулюються в дусі соціального партнерства, тобто в дусі законодавчо закріпленого права представників державної влади та суспільства репрезентувати свої інтереси та домовлятися про компроміси.

Разом із тим слід пам'ятати, що в розвитку соціальних держав існує певна специфіка. Річ у тому, що принципи настанови, якими керується у своєму політико-правовому та економічному розвитку, наприклад, Франція, відрізняються від поглядів, що панують у Німеччині. Так, консерватор Жак Ширак вважає, що ЄС повинен являти собою соціально-правову модель, тобто, «зберігати і навіть розвивати елементи держави

загального благоденства, запроваджені у більшості європейських країн зусиллями соціал-демократів»¹². Німецьке ж керівництво схиляється до того, щоб поступово відмовитися від цих елементів всупереч ідеям соціально-ринкового господарства. Тому, обираючи певну модель соціальної держави для майбутньої України, слід визначити, який саме шлях обрати, а, виходячи з цього, і чітко усвідомити всі наслідки, які супроводжують реалізацію тієї чи іншої моделі.

Зрозуміло, що не варто займати позицію, яка взагалі відкидає цінність та ефективність соціальної правової держави. Йдеться лише про міру втручання держави в суспільні та економічні процеси, про те, що В.Козак називає «технологією існування України»¹³, а також про те, що слід уникати помилок сліпої рецепції тих чи інших західних моделей на український ґрунт. Адже «механічна трансляція будь-якої теорії на непідготовлений для цього ґрунт, в якісно інші соціально-історичні умови неминуче призводить... або до відтворення суспільством чужої для нього теорії, або до її насильницького впровадження «згори»¹⁴. До того ж не можна й забувати про те, що складність сучасної ситуації в Україні посилюється тим, що в ній наклалися один на один два різнорідних і суперечливих процеси. З одного боку, відбувся перехід від стану одного із залежних регіонів наддержави до стану самостійної держави, зруйновано стару авторитарно-бюрократичну систему, а, з іншого, — робляться спроби встановити на політико-правовому і державно-суспільному рівні нову модель суспільного розвитку, основними рисами якої повинні стати «змішана економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство та соціальна правова держава»¹⁵.

Іншим колом проблем, пов'язаних із практичним втіленням концепції соціальної правової держави в Україні, є те, що можна визначити правові аспекти реалізації цієї моделі. Йдеться про те, що, порівнюючи українську конституцію з конституціями розвинених європейських країн, можна дійти висновку, що Конституція України, розглянута з погляду визначення принципів соціальної правової держави, має «узагальнююче-правовий характер». Тому, визначивши загальні права та обов'язки громадян і держави стосовно один одного, а також проголосивши основні соціальні, правові та політичні цінності, українські законодавці фактично зіткнулися з необхідністю

практичної законотворчої діяльності, яка б наповнила реальним юридичним та процесуальним змістом означені принципи, без чого вони залишатимуться порожніми деклараціями. На цьому ж наголошує і Г. Гетьман, звертаючи увагу депутатів Верховної Ради України на те, що, проголосивши себе соціальною державою, Україна фактично взяла на себе обов'язок на рівні держави вжити всіх можливих правових заходів для виходу з економічної кризи, відновлення балансу соціальних інтересів, створення багатогалузевого господарства, демократичного типу соціального розвитку.

Історично українська Конституція належить до так званих «новітніх Конституцій». Але з історії світового конституціоналізму, як зазначає В. Шаповал¹⁶, відомо, що однією з особливостей новітніх Конституцій є наявність в їх текстах приписів, прямо адресованих суспільству у недержавних проявах його буття, які стосуються аналізованих сторін економічної, та соціальної організації суспільства, так само, як і його політичної системи. Разом з тим, незважаючи на це, означені Конституції передусім є основним законом тієї чи іншої держави. Подібне явище наповнення Конституції «неюридичними абстракціями», як це було з останньою Радянською Конституцією, в юридичній літературі окреслюється як процес «соціологізації конституційного змісту». Одним із наслідків «соціологізації» Конституції є виникнення завищених сподівань і очікувань щодо безпосередньої практичної реалізації її змісту. Тому, звертаючись до досвіду колишнього СРСР, можна впевнено стверджувати, що «оголене» проголошення норм соціальної та правової держави на конституційному рівні поза наповненням їх реальним юридичним змістом перетворює саму Конституцію з основного закону на один з можливих інструментів ідеологічного впливу у здійсненні внутрішньої та зовнішньої політики.

На жаль, подібне «полегшене» сприйняття функцій основного закону певним чином існує і в сучасній вітчизняній законотворчості й правотворчості. Подолання цього політико-правового становища є одним із найважливіших завдань для вітчизняної юридичної науки, оскільки подібне ставлення до Конституції принижує не лише її призначення, але й дію права в цілому.

Тому після прийняття Конституції Україна як держава вже не має іншого шляху, окрім того, щоб реально гарантувати ос-

новні принципи соціальної держави: достатній життєвий рівень для кожного громадянина, соціальна рівність можливостей, подання соціальної допомоги. Обраний Україною шлях правового забезпечення реалізації норм соціальної держави як з практичного, так і з теоретичного погляду вимагає подальшої змістовної й активної законодавчої діяльності. Зупинка на цьому шляху означатиме вихолощення конституційно встановлених прав та обов'язків громадян. Звичайно, концепція соціальної держави є швидше певним ідеалом навіть для економічно розвинених західних демократій, не кажучи вже про Україну. Але разом з тим, з цього погляду соціальна держава є таким же ідеалом, як демократія, як правова держава, громадянське суспільство і т.д. В цьому, по суті, і полягає теоретичне і практичне значення цієї концепції. Не може бути соціальною такою держава, для якої економічні реформи є самоціллю. Це більш ніж переконливо довів досвід економічних реформ в Російській Федерації 1991—1994 рр. Розвиток суспільства не може бути редукованим до звичайного збільшення матеріального та фінансового потенціалів країни, про що ще у 1969 р. наголосив у своїй програмній праці «Значення розвитку» Дедлі Сірс. Зокрема, він писав: «Ведучи мову про державу та її розвиток, насамперед слід поставити три запитання: «Скільки в ній знедолених? Скільки безробітних? Скільки дискримінованих?» Якщо всі три показники, зафіксовані у відповідях, мають тенденцію до зниження, то без жодного сумніву можна стверджувати, що країна на цьому етапі розвивалася. Якщо ж один чи два показники, і особливо якщо всі три з них зросли, то подібний результат буде дуже важко назвати «розвитком» навіть за тієї умови, якщо прибуток країни збільшиться вдвічі»¹⁷. Тому за своїм теоретичним змістом, за своєю сутністю соціальна держава повинна служити не лише механізмом забезпечення процесу підвищення рівня добробуту народу, але вона ще має виступати підґрунтям реалізації ідеї соціальної свободи.

Таким чином, сучасна інтерпретація концепції соціальної правової держави в сучасній науці вносить в це поняття елемент суттєвої новизни. Йдеться вже не просто про правове забезпечення «рівності стартових можливостей» та соціальне забезпечення «гідного рівня життя», але про запобігання такому явищу, як «соціальне виключення» («social exclusion»). Ос-

танне, як на цьому наголошують А.Бхалла та Ф.Лапейр, виникає тоді, «коли громадяни відчувають відсутність реального підтвердження своїх соціальних прав»¹⁸. Це саме було зафіксовано і у доповіді Європейської Комісії у Брюсселі 1992 р., де у вступі було зазначено: «Оглядаючи специфіку національних ситуацій в сучасному світі, можна виділити існування такого структурного феномену, який встановлює у суспільстві механізм, який виключає частину населення з економічного та соціального життя, а також позбавляє її права реальної участі у розподілі суспільних благ... Таким чином, зараз маємо ситуацію не лише з розшаруванням на бідних та заможних (тих, хто вгорі, і тих, хто перебуває на соціальному дні), але й з розподілом на тих, хто є включеним у суспільний обіг, і тих, хто є виключеним з нього»¹⁹.

Хоча у зв'язку з цим слід зауважити, що змістовну налаштованість соціальної правової держави на досягнення суспільного блага не слід трактувати лише у термінах всезагальної благодійності, що набуває свого політичного втілення у популярному гаслі «рівне рівним». Загальне благо, як писав Лейбниц, не є сумою окремих часток, це щось принципово єдине, уособлюване у принципі взаємної «допомоги»²⁰. Це такий стан, коли, згідно з принципом соціальної справедливості, що впливає з встановлюваного суспільством і законом балансу прав та обов'язків громадян, всі члени суспільства, всі громадяни тієї чи іншої держави набувають можливості рівноправної участі у створенні й розподілі загальної суми суспільного добробуту. Отже, з теоретичного погляду, соціальна держава не створює, а тільки визначає природні та особисті права громадян, не відкидаючи при цьому їх бажання розвиватися і діяти відповідно до їх власних, чи «приватних» (у визначенні Р.Рорти²¹) інтересів.

Існування соціальної правової держави, так само як і широкого спектру соціальних програм, які вона реалізує, зумовлюється насамперед потребами сучасних суспільств, сучасного глобального розвитку світу. Разом із тим ми не можемо стверджувати, що існують якісь універсальні, загальновизнані стандарти соціальної правової держави, оскільки механізми реалізації основних принципів цього типу організації держави варіюються залежно від типу держави, її соціальної політики, характеру соціальної стратифікації і диференціації, і т.д.

Суттєво вплинула на розвиток вітчизняної концепції соціальної правової держави і нова економічна ситуація в Україні та у світі. Скажімо, стандарти зубожіння у розвинених індустріальних суспільствах зовсім не здаватимуться такими для інших суспільств.

Концепція соціальної правової держави набула свого найбільшого теоретичного розвитку і практичного втілення у розвинених країнах, які докладають зусиль для того, щоб убезпечити громадян від злиднів, безробіття, соціального виключення тощо. Для більшості країн Заходу це, так би мовити, нижня ланка в концепції соціальної правової держави, оскільки окрім означених дій держава створює ще й паралельні інститути соціального захисту населення.

Що ж до майбутнього розвитку концепції соціально-правової держави, то, на думку Петера Флора та Арнольда Гейденгаймера²², її практична реалізація повинна спрямовуватись у двох основних напрямках: 1. Забезпечення кожній особі мінімального прибутку, який би дозволив вести гідне людині існування завдяки розробці соціально орієнтованих програм; 2. Розширення та вдосконалення вже існуючих програм.

Застосування теоретичних надбань сучасної науки до вітчизняної ситуації кінця ХХ — початку ХХІ століття змушує нас констатувати, що соціальна реальність України, як зазначає Н.Мокляк, виявилася «настільки деформованою», що розбудову громадянських структур та соціально-правової держави доводиться починати майже з нуля²³. Тому вже на першому етапі ринкових реформ і демократичних змін у напрямі створення відкритої соціально орієнтованої правової держави у суспільно-політичній науці рельєфно проявилася боротьба обох протилежних тенденцій. З одного боку, це страх перед державною машиною з її репресивною репутацією, перед апаратом влади і підозра щодо будь-якої форми опіки з її боку, а з іншого, — віра в її всемогутність і стійка надія на неперервний державно-правовий та економічний патерналізм. Розвиток процесів розбудови соціальної держави в Україні повинен супроводжуватися загальною гуманізацією суспільних відносин, в руслі розвитку світових тенденцій, що зумовлює актуалізацію класичної соціально-політичної та правової тріади «людина — держава — суспільство».

Соціальні досягнення та законодавче регулювання, здійсню-

ване соціальною державою, не є автоматично притаманними ринковій економіці, вони мають завойовуватися щодня²⁴.

Отже, соціальна політика, що проводиться соціально орієнтованою демократичною правовою державою, може привести до реальних позитивних результатів не тоді, коли вона здійснюється як протипага ринковим реформам, а лише тоді, коли вона іде в руслі загальної течії ринкових перетворень і свідомо та планомірно спирається на ринково-економічні досягнення. Зокрема, високий рівень соціальних затрат сам по собі ще не є показником успішності запровадження моделі соціальної держави. Порівняння цих показників у нашій економіці з витратами провідних країн світу свідчить про те, що наші витрати на соціальне забезпечення є надзвичайно високими для країни з перехідним типом економіки. Однак ці кошти, що їх виділяє держава, здебільшого витрачаються надзвичайно неефективно і тому дуже рідко доходять до тих, кому вони були адресовані і хто їх насправді потребував. Дійова реалізація принципів соціальної держави та створення ефективної моделі соціальної держави в Україні можуть бути досягнуті не за рахунок постійного збільшення затрат у системі соціального забезпечення, а лише шляхом конкретного структурно-організаційного та законодавчого реформування цієї системи, яке б забезпечило ефективніше використання існуючих у державі фінансових та матеріальних ресурсів.

За рівнем соціальних затрат у відсотках ВВП Україна поступається лише найбільш розвиненим європейським країнам, що входять в Організацію Економічного Співтовариства та Розвитку, від яких вона суттєво відрізняється за показниками ВВП на душу населення²⁵.

При цьому, згідно з оцінками Міжнародної Організації Праці (МОП), ефективність програм соціальної допомоги в Україні становить лише 20–22%. Аналогічний показник у більшості країн Західної та Східної Європи дорівнює 30–50%²⁶. Зважаючи ж на те, що в Україні кількість населення, яка перебуває за межею бідності, в декілька разів перевищує середньоевропейські показники, ми вправі зробити висновок про існування глибинної змістовної і функціональної перверсії у спробах ввести у дію українську модель соціальної держави.

Дійсно, можливості задоволення соціальних потреб залежать від наявного економічного потенціалу соціальної сфери та

ступеня його використання, однак не можна забувати й про те, що економічний потенціал слід розглядати не лише у зв'язку з ресурсами, але перш за все — з можливостями їх задіяння державою.

Тому слід підкреслити, що розбудова соціальної держави в Україні з економічної точки зору повинна реалізуватися не за рахунок збільшення соціальних затрат з паралельним зменшенням усіх інших державних видатків, не шляхом посилення податкового пресу на виробників та підприємців, а в напрямі підвищення ефективності самих соціальних програм з урахуванням досвіду провідних розвинених демократичних країн, що неможливо поза широкомасштабним реформуванням усієї соціальної політики України. Для того, щоб бути насправді успішними, реформи в соціальній сфері, пов'язані з перетворенням України на соціальну правову державу, повинні ретельно враховувати, як зазначав Л.Кучма²⁷, реалії ринкової економіки. Збалансований розвиток української економіки є першоосновою забезпечення надійної безпеки України як правової соціальної держави. Ще восени 1990 р. Верховна Рада України схвалила програму переходу України до ринку, де був чітко визначений напрям подальшого розвитку на основі соціально-орієнтованого ринку. Така стратегічна лінія створювала надійний ґрунт для законотворчої діяльності, однак у наступні роки реальна економічна політика численних урядів вносила помітні коливання в реалізацію такої стратегії. За таких умов законодавство розглядалося як простий інструмент поточної політики, своєрідний протокол різних економічних рішень. Разом із тим протягом усього цього часу тривав пошук адекватного балансу між раціональним мінімумом державного втручання та забезпеченням ефективності функціонування соціальної держави, насамперед через активізацію законодавчої діяльності. Про активність парламенту щодо створення реальної юридичної бази для реалізації принципів та норм соціальної держави свідчить, зокрема, постанова Верховної Ради України «Про державну програму розвитку законодавства до 2002 року». Комітетам Верховної Ради України доручено розробити та винести на обговорення 233 закони та законодавчі акти. Серед них у зв'язку з проблемою розбудови соціальної правової держави слід виділити ті завдання, що були поставлені перед комітетами Верховної Ради з питань правової реформи, соціальної політи-

ки і праці та прав людини. Так, на комітети покладений обов'язок розробки нових проектів законів і нових редакцій вже діючих законів, зокрема Закону «Про закони та законодавчу діяльність в Україні»(1999), Загальної концепції державно-правової реформи в Україні (1999), Закону «Про регулювання ринку»(2000), Закону «Про професійні спілки» (1999), Закону «Про інспекцію праці»(2001), Соціального кодексу України (2000). Насамперед слід відмітити такі закони соціального спрямування, як Закон «Про громадянство України», Закон «Про Державну програму правового забезпечення гармонізації законодавства України відповідно до вимог європейського права», Закон «Про адміністративно-територіальний устрій України», Закон «Про місцеві державні адміністрації», Концепція реформи місцевого самоврядування в Україні, Закон «Про судоустрій України», Закон «Про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої громадянам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадових осіб», Закон «Про індексацію грошових заощаджень громадян», Закон «Про оплату праці», Закон «Про трудові колективи», Закон «Про захист прав дитини», Житловий кодекс України (нова редакція), Концепція реформування системи охорони здоров'я в Україні.

Успішним наслідком зовнішньополітичної діяльності України та її інтеграції в європейські структури в соціальній сфері є приєднання нашої держави до Соціальної хартії та прийняття відповідного закону про ратифікацію «Соціальної хартії Ради Європи» в 1999 р. Але, окрім політичної волі, впровадження ефективного законодавства, соціальна держава повинна мати ще й економічну спроможність реалізувати свої принципи²⁸. Йдеться про зростання державного багатства, а воно без зростання виробництва, яке, в свою чергу, стимулювалося збільшенням затрат на підтримку та розвиток самої держави, неможливе. Якщо цього не буде досягнуто, то ідея соціальної держави так і залишатиметься не більш як ідеєю, чи, ще гірше, — черговою політичною прокламацією, позбавленою будь-якого соціального змісту, а конституційні принципи будуть чисто декларативними, що «не відповідають жодним реаліям»²⁹.

Як доводить світовий досвід, яким ми не вправі нехтувати, заходи по зниженню ступеня зубожіння та збільшенню зайня-

тості ніколи не принесуть реальних результатів, якщо вони перешкоджатимуть перспективам стійкого економічного зростання. Скажімо, ріст виробництва впродовж «тридцяти славних років», як їх визначив Жан Фураст'є, — це аж ніяк не абстрактна економічна категорія. На думку В.Кучерука, саме «деформації в українській економіці суттєво стримують проведення соціально орієнтованої державної політики»³⁰. І, навпаки, заходи, які сприяють економічному прогресові, в результаті завжди дають позитивний ефект у соціальній правовій державі. Адже саме збільшення потужності економічного потенціалу забезпечує тривалий ріст бюджетних надходжень, які й складають матеріальну основу соціально орієнтованої політики демократичної, соціальної, правової держави у сфері реалізації та забезпечення соціальних програм, спрямованих на всебічну стабілізацію суспільно-політичного життя країни.

Іншим важливим висновком, який можна зробити на основі правового аналізу концепції соціальної правової держави, є те, що сам ідеал «суспільної держави» виступає у переважній більшості юридичних і політологічних досліджень як підсумок тривалих і болісних пошуків оптимальних шляхів побудови справедливого державного ладу, який би гарантував реалізацію прав і свобод особистості. Але ці науково-теоретичні пошуки слід відрізнити від притаманних, як пише С.Лінецький³¹, різним мислителям спробам у різні історичні епохи знайти єдино правильну загальну, досконалу форму суспільно-політичного устрою, яка б забезпечувала своїм громадянам усі життєві блага й розв'язувала б всі суперечності. Інакше кажучи, якщо використати вислів Б.Еккермана, то можна сказати, що варто уявляти собі соціальну правову державу не стільки як кінцевий результат, скільки у формі тривалого процесу поступового вдосконалення форм соціального захисту та забезпечення соціальної злагоди.

Захист економічних прав громадян в умовах переходу до ринкової економіки не лише не повинен відходити на задній план, на чому наголошує Є.Лукашова, не лише не повинен бути зведеним до мінімуму, як це стверджують найбільш палкі прихильники ринкових перетворень, а, навпаки, в своєрідній ситуації постсоціалістичного суспільства він повинен стати «однією з найважливіших функцій держави»³². Разом із тим ідея соціальної правової держави жодним чином не суперечить

програмі «мінімізації» держави, оскільки соціальна держава є тим необхідним інститутом, який впорядковує і врегульовує суспільно-політичні процеси, який покликаний координувати й узгоджувати інтереси різних соціальних груп і політичних сил. Річ у тім, що вже з самого визначення меж саморегуляції ринкової економіки та громадянського суспільства випливає ідея соціальної держави, яка, не втручаючись у всі сфери життєдіяльності суспільства, повинна стати сильним, стабільним і надійним інструментом реалізації конституційно встановлених норм.

Для України було б великою помилкою, як наголосив Президент Л.Кучма, трактувати ідеї «роздержавлення» як заклик до створення соціально пасивної держави, оскільки на сучасному етапі українського державотворення ключовим завданням держави є насамперед соціальна стабілізація та забезпечення гідного життєвого рівня³³. Тому зараз слід не оголошувати «війну» державі, а реалізувати ті принципи, що закладені в Конституції України. Справді, конституційна модель української соціальної держави залишається ще остаточно несформованою, а отже однією з першочергових цілей є завершення процесу формування всіх конституційних інститутів і прийняття всіх передбачених Конституцією законів, що означатиме довершення конституційної моделі соціальної держави на всіх рівнях. І в цьому сенсі для нас вкрай важливо збагнути заклик І.Тимченка: «Треба не перекроювати Конституцію, а докласти максимум зусиль для того, щоб вона по-справжньому запрацювала»³⁴.

Таким чином, з урахуванням аналізу сутності соціальної держави, ми можемо стверджувати, що, визнаючи пріоритет прав та свобод громадян відносно державної влади, слід чітко усвідомлювати й те, що поза юридичними та політичними механізмами, гарантом яких виступає соціальна держава, ці права та свободи просто не можуть бути реалізованими. Тому щодо прав людини соціальна держава, з одного боку, і громадянське суспільство та ринкова економіка — з другого, є не антитепами, а союзниками³⁵.

Ведучи ж мову про умови створення соціальної правової держави в Україні, слід виділяти економічні (забезпечення економічної стабільності), політичні (політична консолідація суспільства, оскільки країна, що роздирається політичними су-

перечностями, реально неспроможна вирішувати завдання, які стоять перед соціально орієнтованою державою), правові (юридичне законодавче забезпечення наповнення реальним змістом характеристик, що містяться в статті 1 Конституції України) та організаційно-управлінські фактори (лімітація ступеня свавілля адміністративно-чиновницької бюрократії та вдосконалення системи державного управління). Розробка механізму реалізації соціально орієнтованої політики передбачає наявність системи правових, фінансово-економічних та організаційних важелів, які забезпечують соціальні права і гідний прожитковий мінімум кожному громадянину. І останнє. Варто наголосити, у зв'язку з правовою діяльністю держави, на забезпеченні діяльності Конституційного суду як головного гаранту стабільності самого законодавства і суворого дотримання загальнотеоретичних принципів побудови системи права в Україні, ієрархії правових норм, недопущення антиконституційних дій.

Що ж до перспектив розвитку України у розбудові соціально-правової держави, то тут, на нашу думку, не слід вдаватися ні до крайнього політико-правового песимізму, ні до часто національно забарвленого некритичного оптимізму. Як зазначив головний економічний радник Програми Розвитку ООН доктор К.Патрих, той факт, що Україна робить реальні кроки в напрямі запровадження принципів соціально-правової держави, які, зокрема, проявляються у розробці урядом України соціального бюджету і плануванні виділити на соціальну сферу чималі кошти, все ж таки дає підстави оптимістично дивитися на перспективи України³⁶.

При цьому, кажучи про створення належних умов у зв'язку з розвитком юридичної науки, слід чітко усвідомлювати, що побудова в Україні соціальної правової держави, як зазначає А.Заєць, «вимагає розробки нової правової доктрини, у тому числі й теоретичного переосмислення взаємозв'язку права і держави, оновленого розуміння права, суті правотворення»³⁷. Більше того, означені питання набувають особливої актуальності в контексті здійснення в Україні державно-правової реформи, метою якої є побудова основ демократичної, соціальної та правової держави. Реалізація цієї мети в ході державно-правової реформи, на чому наголошує Є.Назаренко³⁸, здійснюється шляхом вирішення трьох основних завдань:

— створення законодавчої бази, яка має визначити на основі Конституції України організацію, соціальну спрямованість та зміст функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування;

— реорганізація державного апарату, органів місцевого самоврядування з погляду відповідності їх діяльності Конституції і тим новим законам, що приймаються на її основі;

— забезпечення конституційності, законності й справедливості нормотворчої і правозастосовної діяльності органів та посадових осіб державної влади і місцевого самоврядування, підвищення ролі суду як гаранта конституційності, законності та справедливості цієї діяльності та врахування досвіду європейських держав в справі здійснення соціальної політики.

Побудова в Україні соціальної правової держави є важливим фактором інтеграції нашої держави в європейське та світове співтовариство. На даному етапі державного розвитку цей чинник великою мірою впливає на визначення зовнішньополітичної діяльності та стратегії України.

¹ Конституции государств Европейского Союза. — М.: ИНФРА-М Норма, 1997. — С.665.

² Там само. — С.371.

³ Там само. — С.373.

⁴ Лукашова О.А. Пошук нової парадигми: подолання крайнощів // Права людини і громадянина: проблеми реалізації в Україні. — К., 1998. — С.27.

⁵ Кузнецов В.И. Факультативный протокол к Международному Пакту об экономических, социальных и культурных правах // Московский журнал международного права. — 1996. — №3. — С.28.

⁶ Шацки Е. Протолиберализм // Полис. — 1996. — №5. — С.83.

⁷ Конституции государств Европейского Союза. — С.187.

⁸ Там само. — С.190.

⁹ Conradt D.P. West Germany: A Remade Political Culture? // Comparative Political Studies 7. — 1974. — №2. — P.223.

¹⁰ Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительный анализ. — М.: Аспект Пресс, 1997. — С.154.

¹¹ Lagroye J. Sociologie Politique. — Paris: Dalloz, 1993. — P.111.

¹² Меншиков С. Умеренный рост экономики запада // Проблемы теории и практики управления. — 1997. — №2. — С.10.

¹³ Козак В. Усвідомити власну значущість // Нова політика. — 1997. — №5. — С.63.

¹⁴ Лінецький С. Ідея правової держави в сучасній Україні // Нова політика. — 1996. — №5. — С.13.

- ¹⁵ Див.: Кремень В., Синик П. Кавалерійська атака чи виважені кроки? // Віче. — 1993. №2. — С.20.
- ¹⁶ Шаповал В. Конституція незалежної України у світовому вимірі // Політика і час. — 1997. — №4. — С. 7.
- ¹⁷ Seers D. The Meaning of Development // International Development Review. — 1969. — №4. — P.3.
- ¹⁸ Bhalla A., Lapeyre F. Social Exclusion: Towards an Analytical and operational Framework // Development and Change. — 1997. — Vol.28. — P.415.
- ¹⁹ European Commission: Towards a Europe of Solidarity // Communication from the Commission. — Brussels: EC, 1992. — №5. — P.7.
- ²⁰ Розанваллон П. Новый социальный вопрос. — М.: 1997. — С.19.
- ²¹ Рорти Р. Случайность, ирония, солидарность. — М.: РФО, 1996. — С. 103.
- ²² Flora P., Heidenheimer A.J. The Development of Welfare States in Europe and America. — N.Y.: Simon and Schuster, 1981. — P.31.
- ²³ Мокляк Н. Гражданское общество в Украине: социальные тенденции и факторы становления // Философская и социологическая мысль. — 1995. — №11—12. — С.234.
- ²⁴ Кулик В. Профспілковий рух України: проблеми та перспективи. // Нова політика. — 1996. — №6. — С.15.
- ²⁵ Дмитриев М. Социальные реформы и бюджетный кризис // Социальная политика в период перехода к рынку: проблемы и решения. — М., 1996. — С.111.
- ²⁶ From Plan to Market // World Development Report 1996. — Oxford: The World Bank, 1996. — P.19.
- ²⁷ Кучма Л. Президент про соціальну політику до 2000 року // Голос України. — 1997. — 31 жовтня. — С.6.
- ²⁸ Кортунов А. Реализм и мораль в политике // Прорыв: становление нового мышления. — М., 1988. — С.356.
- ²⁹ Правовое государство в России: замысел и реальность. — М., 1995. — С.37.
- ³⁰ Кучерук В. Ринок праці: тривожні тенденції // Політика і час. — 1997. — №4. — С.19.
- ³¹ Лінецький С. Демократичний ідеал як чинник формування системи духовних цінностей громадянського суспільства // Нова політика. — 1997. — №3. — С.15.
- ³² Лукашева Е.А. Социальное государство и защита прав граждан в условиях рыночных отношений // Социальное государство и защита прав человека. — М.: 1994. — С.9.
- ³³ Кучма Л. Стабілізація життєвого рівня — ключове державне завдання // Урядовий кур'єр. — 1997. — 16 вересня. — С.3.
- ³⁴ Тимченко І. Стабільність Конституції — стабільність держави // Політика і час. — 1997. — №3. — С.6.
- ³⁵ Правовое государство в России: замысел и реальность. — М., 1995. — С.40.
- ³⁶ Результаты проекту МОП, ПРООН Світового банку «Підтримка розвитку національної моделі соціальних витрат в Україні» // Україна: аспекти праці. — 1998. — №2. — С.48.
- ³⁷ Заєць А.П. Легітимізація приписів держави як кінцева стадія правотворення // Державно-правова реформа в Україні. — К., 1997. — С.87.
- ³⁸ Назаренко Є. Державно-правова реформа — шлях до правового прогресу // Державно-правова реформа в Україні. — К., 1997. — С.54.

Україна—Китай: підсумки та нові обрії співробітництва

Народився 1931 р. Закінчив факультет міжнародних відносин Київського університету (1954). Доктор історичних наук (1985), професор всесвітньої історії (1992), почесний громадянин міста Балтімор (США). Працював на різних наукових посадах в інститутах історії, соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН України. Завідуючий кафедрою Інституту міжнародних відносин Київського університету (1992). Радник-посланник Посольства України в КНР (1993—1996). З 1997р. — головний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, професор Дипломатичної академії при МЗС України. Виконавчий голова Товариства «Україна—Канада». Член Центрального проводу Товариства «Україна—Китай». Член Президії Української Ради миру. Автор численних публікацій з історії міжнарод-

них відносин, фахівець у галузі зовнішньої політики України, Китаю, країн Західної Європи та Північної Америки.

Відносини України й КНР вже мають свою історію. КНР визнала незалежну Україну 26 грудня 1991 р., а 4 січня 1992 р. встановила з нею дипломатичні відносини. З відстані нинішніх 10 літ плідної співпраці можна кинути узагальнений погляд на суттєві її досягнення та певні нереалізовані можливості. В цілому еволюція українсько-китайських відносин практично постійно йшла по висхідній, часом стрімко підносячись, а деколи зазнаючи нетривалого уповільнення.

Відомо, що світом рухають інтереси. В основі українсько-китайських відносин також лежать стратегічні політичні й економічні інтереси обох країн. Україну вабить Китай своїм статусом великої світової держави, дедалі зростаючим впливом на

міжнародній арені, вражаючими темпами економічного розвитку та містким ринком, досвідом керованого трансформування суспільства. Пекін зі свого боку розглядає Україну як важливого партнера у Центрально-Східній Європі, що є своєрідним містком між Сходом і Заходом, володіє потужним індустріальним та науково-технічним потенціалом. Фактична взаємодоповнюваність економік становить надійну основу взаємовигідної співпраці. При цьому важливо підкреслити, що між Україною та КНР існує багато спільного в позиціях щодо найголовніших проблем міжнародної та регіональної безпеки, локальних конфліктів (Близький Схід, Балкани тощо) і практично немає різких розбіжностей у позиціях. Відсутність політичних антагонізмів зумовлює взаємну довіру у двосторонніх відносинах між Києвом і Пекіном. Економічний прагматизм гармонійно поєднується з політичними і стратегічними міркуваннями і розрахунками.

Є чимало спільного і в історичній долі українського та китайського народів. У різний час і за різних обставин обидва народи були об'єктами імперіалістичних зазіхань. Саме виходячи з уроків історії, вони високо цінують незалежність, державний суверенітет і територіальну цілісність своїх країн.

Так сталося, що здобуття Україною незалежності у 1991 р. збіглося в часі з процесом якісної зміни становища КНР на міжнародній арені. На наш погляд, у першій половині 90-х років Китай не номінально, а фактично стає великою світовою державою, спираючись на свою політичну вагу й економічні здобутки. У нього з'являються свої глобальні інтереси і відповідальність, політична й економічна присутність у більшості регіонів земної кулі.

Зрозуміло, що Україна й КНР мають різні «вагові категорії» на міжнародній арені, інколи демонструють неоднакові оцінки та підходи до розв'язання певних світових і регіональних проблем. Проте безсумнівним є потяг обох сторін до співпраці під впливом фундаментальних національних інтересів, а не тимчасових швидкоплинних потреб.

Важливість і значення українсько-китайських відносин виразно проглядаються на тлі радикальних політичних й економічних змін у світі. Адже ми є свідками активних процесів глобального масштабу, коли постає нова система міжнародних відносин, що ґрунтується на нових світових реаліях, драма-

тичній зміні співвідношення політичних, економічних і стратегічних впливів. Історичний досвід показує, що після бурхливих соціальних катаклізмів (війни, революції, розпад імперій) настає доба відносно стабільних міжнародних конструкцій, що триває кілька десятиліть. Двополюсна система, що сформувалася після другої світової війни, проіснувала майже півстоліття. Розпад СРСР і утворення нових незалежних держав, у тому числі України, припинення «холодної війни», об'єднання Німеччини і ривок Китаю докорінно змінили світове політичне докільля. Глобалізація з усіма її позитивами і негативами набирає обертів. Нова система міжнародних відносин, що народжується на порозі ХХІ століття і, ймовірно, буде багатопольною, надовго визначатиме характер світових процесів і місце кожного учасника спільноти націй у цих процесах. Україна і Китай є природними союзниками в тому, щоб шляхом співробітництва і взаємної підтримки гідно зустріти виклики нинішньої вимогливої доби.

Україна зробила свій стратегічний вибір у європейському напрямі, який може сприяти зміцненню її незалежності, збереженню територіальної цілісності, а в перспективі — досягненню добробуту і процвітання. У протилежному напрямі її очікувала б ампутація самостійної зовнішньої і внутрішньої політики, чергове усунення на периферію так званого «євразійського простору». Європейський курс України аж ніяк не означає зменшення уваги до розвитку партнерських відносин з іншими країнами, особливо з КНР.

Протягом десятиліття створена широка договірно-правова база українсько-китайських відносин. Активно використовується можливість «засівати чисте поле» двосторонніх взаємин, не обтяжених минулими образами, конфліктами і претензіями. В результаті копіткої роботи обох сторін укладено і підписано близько 100 різних комюніке, декларацій, міжурядових і міжвідомчих договорів та угод, що охоплюють найважливіші сфери співробітництва. Серед них чільне місце посідають основоположні документи принципового характеру, підписані вищими керівниками обох держав. У цьому ряду виділяється Декларація про розвиток і поглиблення відносин дружби і співробітництва між Україною й КНР, підписана 4 грудня 1995 р. у Пекіні Президентом України Леонідом Кучмою та Головою КНР Цзян Цземінем. Характерна риса всіх

цих документів — рівноправність, урахування інтересів обох сторін, взаємна вигода. Загалом роль самітів в українсько-китайських відносинах досить значна, оскільки в китайських традиціях, як і в багатьох інших країнах Сходу, пошановуються авторитет і думка лідера, надається великого значення церемоніям і протоколу.

Протягом 10 років Україна й Китай неодноразово обмінювались офіційними візитами президентів, голів парламентів та прем'єр-міністрів. Як правило, вони завершувалися схваленням важливих конструктивних рішень, на переговорах панувала атмосфера взаємного довіря, взаєморозуміння та готовності максимально сприяти розвиткові всебічних зв'язків в інтересах обох країн.

21–23 липня 2001 р. Голова КНР Цзян Цземінь перебував з офіційним візитом в Україні. В результаті переговорів на вищому рівні досягнуто взаєморозуміння практично з усіх важливих питань. В ході цього візиту підписано спільну українсько-китайську декларацію про дружбу і співробітництво у XXI столітті, договір про екстрадицію, шляхом обміну листами уточнено умови використання Україною державного кредиту, наданого Китаєм у 1992 р. Китай черговий раз виділив Україні гуманітарну допомогу на суму 10 мільйонів юанів (1.2 млн. дол.). Укладена також міжурядова угода про співробітництво у сфері туризму. На спільній прес-конференції Президент України Леонід Кучма підкреслив, що відносини з Китаєм мають пріоритетне значення для України, яка розглядає КНР як основного партнера в АТР. Особлива увага на переговорах приділялася співробітництву двох країн у сфері високих технологій. Інтерес викликали можливості співпраці у військово-технічній, авіабудівній, космічній галузях. Голова КНР Цзян Цземінь назвав підписану українсько-китайську декларацію базовим документом, що визначатиме відносини двох країн у XXI столітті.

Реальне життя є далеким від ідилії. Певні труднощі інколи виникають при наповненні договорів та угод конкретним змістом, втіленні домовленостей у конкретні справи. Окремі проекти не реалізовано через неоперативність, зволікання саме з українського боку. Трапляються випадки малорезультативних, «ялових» візитів. Так, наприкінці грудня 1997 р. поїздка тодішнього прем'єр-міністра України Валерія Пустовойтенка

до КНР була недостатньо підготовлена і перетворилася по суті на мандрівку до екзотичної країни зі слабкими діловими наслідками.

Стабільні контакти підтримують міністерства закордонних справ, оборони, економіки, правоохоронні органи та ін. Введено в практику періодичні консультації між зовнішньополітичними відомствами України й Китаю на рівні заступників міністрів закордонних справ. У цьому плані обидві країни пройшли шлях від первісних інформативно-роз'яснювальних контактів до взаємних домовленостей, узгодження позицій, координації зусиль та взаємодії на міжнародній арені. І головне навіть не в кількості високих візитів, а в тому, що вони ставали надійними щаблями справжнього піднесення якості двосторонніх відносин, торували шлях до поетапних конкретних дій.

Здобутки у політичній галузі двосторонніх відносин зумовлювалися головним чином співпадінням або близькістю оцінок основних світових і регіональних проблем миру, безпеки і співробітництва. Практична відсутність серйозних суперечностей між Україною і КНР полегшувала досягнення взаємних домовленостей у сферах, що заторкували національні стратегічні інтереси кожної сторони. КНР завжди послідовно підтримувала принцип територіальної цілісності України, включаючи Крим і Севастополь. Україна, зі свого боку, неодноразово підтверджувала, що вважає Тайвань невід'ємною частиною Китаю, а центральний уряд у Пекіні — єдиним законним урядом усього Китаю. В Україні щиро вітали дружній Китай із возз'єднанням китайських територій: Гонконга, що став Особливим адміністративним районом Сянган КНР у 1997 р., та Макао, колишньої португальської колонії, яка перетворена на Особливий адміністративний район Аомень КНР у 1999 р. Принцип «одна держава — дві системи», на основі якого ці території возз'єдналися з КНР, довів свою життєздатність і реалістичність і може бути також застосований до розв'язання «тайванського питання».

Ймовірно, що найвизначнішим політичним актом в українсько-китайських відносинах стало надання урядом КНР 4 грудня 1994 р. гарантій ядерної безпеки Україні. Цьому передувала послідовна й наполеглива робота Президента України, уряду та МЗС, оскільки такі гарантії мусили дати всі п'ять ядерних держав — США, Росія, Велика Британія,

Франція й КНР. Україна на той час вже приступила до реалізації програми ядерного роззброєння і приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Ми тут не торкаємось питання, було доцільним чи недоцільним Україні знищувати успадкований від СРСР потужний ракетно-ядерний потенціал на своїй території, це окрема тема. Принаймні існувала реальна загроза зовнішньополітичної ізоляції України, якби вона спробувала втілити в життя власні ядерні амбіції. І Вашингтон, і Москва чинили скоординований політичний тиск на Київ, щоб змусити його відмовитися від ядерної зброї. Це і було зроблено. Проте постало питання про надання Україні великими державами гарантій ядерної безпеки.

Щодо Китаю виникала особлива ситуація. З 1978 р. КНР не укладає політичних договорів з іншими державами й уникає взяття зобов'язань, що могли б втягнути її у якісь непередбачувані конфлікти і зашкодити національним інтересам. Тому Пекін довго вагався у визначенні своєї позиції. Демарші з боку Києва ретельно вивчались і зважувались.

Мені в силу службових обов'язків як раднику-посланнику Посольства України в КНР довелося бути певною мірою причетним до зусиль українського зовнішньополітичного відомства в цьому напрямі. В Пекіні я мав нагоду брати участь у переговорах, зустрічах та бесідах з китайськими урядовцями, дипломатами та дослідниками, які займались вивченням міжнародних проблем. Дипломатична еліта в Китаї, як і в інших країнах, високо цінує поінформованість, аналітичність суджень, щирість у ставленні до країни перебування. Наші бесіди були відвертими і конструктивними.

Пізньої осені 1994 р. я прибув у відпустку до Києва. Тоді дуже наглядно впадала в око економічна криза й розруха, що поступово охоплювали Україну. Багато вулиць Києва вечорами тонули в темряві, ставали похмурішими обличчя людей. Було прикро спостерігати цю сумну картину після Китаю, де набирала сили справжній економічний бум і панувала в суспільстві атмосфера оптимізму. Ставало очевидним завдання української дипломатії сприяти активізації вигідних для України торгово-економічних зв'язків з КНР, щоб пом'якшити економічну ситуацію.

Перед поверненням до Пекіна мені зателефонували з Посольства КНР в Україні й повідомили, що пан посол Чжан Чжень хотів би зустрітися. Холодного туманного вечора 18 ли-

стопада 1994 р. я прибув до затишного китайського ресторанчика на вулиці Горького в Києві, де на мене чекав пан посол зі своїми помічниками. Неформальна дружня бесіда тривала близько трьох годин. Серед іншого Чжан Чжень торкнувся актуального для Китаю й України питання ядерних гарантій, мовляв, що ж на мій погляд варто чинити в цих умовах. Я обстоював важливість для Китаю участі в ядерних гарантіях України. Аргументація була така. По-перше, надання Китаєм ядерних гарантій Україні на ділі продемонструвало б справді дружній характер українсько-китайських відносин, поглибило б почуття взаємної довіри і підтримки. По-друге, Китай вже оголосив, що він не застосує першим ядерної зброї проти тих, хто володіє цим видом озброєнь, і взагалі не застосовуватиме її проти країн неядерних. Отже, нове зобов'язання цілком відповідає обраному Пекіном курсу і не вимагає перегляду його ядерної доктрини. По-третє, якщо решта ядерних держав нададуть гарантії Україні, то Китаю незручно залишатися осторонь від них, позаяк це може завдати шкоди міжнародному авторитету КНР. Мені здавалося, що принаймні пана посла вдалось переконати.

Вже набагато пізніше, через кілька років, я знову зустрів пана Чжан Чженя, і в приватній бесіді він дещо привідкрив таємницю подальших наслідків нашої тодішньої розмови. Моя аргументація була ним сприйнята справді серйозно, на її основі ним була підготовлена й відправлена до Пекіна відповідна депеша. На думку Чжан Чженя, вона ймовірно стала останньою політичною краплею, що привела вище китайське керівництво до схвалення рішення, сприятливого для України.

Рано-вранці 4 грудня 1994 р. із МЗС КНР надійшло повідомлення до нашого посольства в Пекіні про необхідність бути готовими одержати важливу заяву. На той час посол України перебував у поїзді по південних китайських провінціях, і я був тимчасовим повіреним. У післяобідню пору в МЗС КНР мені вручили офіційну заяву Уряду КНР про надання Китаєм ядерних гарантій Україні. Цей історичний документ був негайно пересланий до Києва.

Дипломатична робота завжди потребувала відповідальності, професіоналізму та оперативності. Недарма ж подекують, що для дипломата «думати багато не означає думати довго». В наші дні вимогливість до оперативності дипломатичної служби

посилається. І яке ж було здивування моє й моїх колег-дипломатів, коли згодом до Пекіна завітав начальник відповідного управління МЗС України й публічно докоряв мені за те, що я «поспішив» відправити заяву Уряду КНР, «не дочекався посла», котрий мав повернутися за кілька днів. Так на догоду приятельським відносинам, по суті, звучав заклик зволікати з переданням першорядної інформації до центру. Воістину дивні шляхи становлення української дипломатії!

Розвиваючи добросусідські відносини з багатьма державами, Україна має низку пріоритетних партнерів, окремі з яких є справді стратегічними. Це США, Росія, Польща. Серед близьких союзників, безумовно, знаходиться і Китай, відносини з яким, без сумніву, особливі з огляду на їх важливе значення, що дедалі зростає. Складність полягає в тому, що найбільші стратегічні партнери України — США і Росія — досить часто виявляються на грані «міні-холодної війни». КНР також має свої суперечності з США з питань Тайваню, Тибету, прав людини, американської гегемонії в сучасних міжнародних відносинах тощо. Становлення багатополюсного світу не виключає суперництва і навіть конфронтації між «центрами тяжіння і сили». Отже, Україні доводиться балансувати між антагоністами, обирати свій шлях для забезпечення національних інтересів.

З приходом до Білого дому в січні 2001 р. республіканського президента Джорджа Буша-молодшого загострилося питання протиракетної оборони. Намір США створити національну систему протиракетної оборони і, по суті, ревізувати договір ПРО від 1972 р. у перспективі може знецінити ракетно-ядерні потенціали інших країн. Тому Росія і КНР найактивніше опонують такому наміру, розглядаючи його як важіль розхитування світової стратегічної стабільності. Вашингтон же мотивує ідею створення національної ПРО необхідністю гарантування новітніми технічними засобами безпеки США від гіпотетичного ракетного нападу терористів або ж з боку тоталітарних непередбачуваних режимів. Україна, що володіє передовими ракетними технологіями, мусить враховувати інтереси (часом протилежні) своїх союзників і виробляти власну позицію.

Політична тканина сучасних міжнародних відносин надто складна, в ній маєтся чимало вразливих місць. Великодержавні амбіції одних і надмірні страхи за свою безпеку інших можуть спричинити нову гостру конфронтацію. Зокрема, пер-

спектива подальшого розширення НАТО на Схід викликає хворобливу реакцію в Москві. Натякають на можливе створення військово-політичного блоку у відповідь. Окремі російські політики мріють про конструювання стратегічного трикутника Москва – Пекін – Делі.

Китай справді зацікавлений у розбудові добросусідських відносин з Росією. Врегульовано практично всі розбіжності щодо лінії китайсько-російського кордону, досягнуто угоди про скорочення військових контингентів у прикордонній смузі, помітно розширюються масштаби військово-технічного співробітництва. Існують масштабні проекти поставок енергоносіїв з російського Сибіру до Китаю. У межах «шанхайської п'ятірки» обидві сторони мають намір координовано вести боротьбу проти міжнародного тероризму. Співпадають їх розуміння необхідності протистояти гегемонізму у міжнародних відносинах. Проте припущення про можливість створення військово-політичного альянсу Росії і Китаю на антизахідній основі, на наш погляд, мають кон'юнктурний характер. Ретельний аналіз теорії і практики сучасної зовнішньої політики КНР переконує у тому, що Китай і надалі прагматично керуватиметься власними стратегічними інтересами і не дасть себе втягнути до жодного військово-політичного блоку. Двосторонні відносини Росії і Китаю базуються на принципах неучасті в альянсі, несуперництва та ненаціленості проти третьої сторони¹.

Україна заінтересована в тому, щоб Росія й КНР були добрими сусідами, оскільки обидві ці держави є гарантами ядерної безпеки України. Київ і Пекін будують свої відносини на відомих п'яти принципах мирного співіснування. Різні оцінки міжнародних подій, що іноді виникають у процесі їх співпраці, долаються без шкоди для загальної доброзичливої атмосфери двосторонніх відносин.

Високий запас міцності продемонстрували українсько-китайські відносини в серпні 1996 р., коли відбулася прикра приватна поїздка т. зв. віце-президента Тайваню в Україну, де йому було присвоєно звання почесного професора Київського університету. То був очевидний промах МЗС України. Китайські власті хоч і стримано, але не приховували свого невдоволення. Наше посольство в Пекіні опинилося в інформаційній облозі іноземних репортерів. А посла запросили до МЗС КНР для пояснень. Здавалося, що і в Києві виникла певна розгубленість, бо

на наші неодноразові запити ні тодішній міністр закордонних справ Г.Удовенко, ні заступник начальника управління В. Адомайтіс не могли розкрити причину сенсаційного «візиту» і не давали рекомендацій, крім загальних висловів. Політичний скандал МЗС України вдалося загасити шляхом тривалих роз'яснень китайській стороні незмінності курсу України в «тайванському питанні», який передбачає, що Тайвань є частиною Китаю. Це був серйозний урок для української дипломатії.

Враховуючи надзвичайну чутливість Китаю до проблеми воз'єднання всіх китайських територій, українські дипломати в Пекіні почали ще обачніше ставитися до будь-яких ситуацій, пов'язаних з Тайванем. Доходило інколи до курйозів. Якось, переглядаючи свіжі інформаційні надходження від МЗС з Києва, я звернув увагу на дивне повідомлення. В ньому зазначалося, що, перебуваючи на міжнародній економічній конференції в одній з країн Північної Африки, тодішній міністр зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України В.Ландик провів переговори з низкою міністрів інших країн, в переліку яких значився і Тайвань. Це повідомлення викликало велике занепокоєння, бо такий факт міг спричинити новий гучний скандал. Про це «відкриття» негайно доповів послу, який за встановленим порядком знайомився з інформацією першим, але не надав їй значення. За дорученням посла одразу ж підготував запит до Києва з проханням прояснити ситуацію — чому високопоставлений урядовець України офіційно зустрічається з представником Тайваню. Фінал виявився банальним, підтвердивши відсутність будь-яких переговорів і показавши елементарну політичну короткозорість учасників історії. Як відповіли з МЗС, з'ясувалося, що український міністр під час перерви між засіданнями на конференції у буфеті обмінявся кількома словами з іншими делегатами, серед яких був і представник Тайваню. Секретар українського міністра для показу масштабності проведеної під час конференції роботи записав до учасників «переговорів» і тайванського делегата.

Україна й КНР періодично узгоджують свої позиції з основних світових проблем, передовсім у галузі глобальної і регіональної безпеки, контролю над озброєннями, превентивної дипломатії, програм міжнародних організацій щодо подолання відсталості й бідності в світі, захисту довкілля тощо. Цьому сприяють регулярні зустрічі керівників зовнішньополітичних

відомств обох країн, в тому числі під час сесій Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку.

Переговори міністра закордонних справ КНР пана Тан Цзясюаня з вищими керівниками України в квітні 2001 р. підтвердили наявність дедалі зростаючого інтересу обох сторін до співпраці. Вони, по суті, підготували ґрунт для візиту Голови КНР пана Цзянь Цземіня в Україну в кінці липня 2001 р., що відкриває нові горизонти поглиблення дружніх відносин.

Сприятлива політична атмосфера двосторонніх відносин стимулювала швидкий розвиток торгово-економічних зв'язків. Саме вони стали тим полем, на якому знаходять конкретну реалізацію, приносять відчутну взаємну вигоду дружні й конструктивні українсько-китайські відносини. Їх еволюція включала нетривалий етап ознайомлення з потребами і можливостями економік і ринків обох країн і поступовий перехід до широко-масштабних торгових операцій, що згодом набули характеру торгово-економічного співробітництва, охопивши також сферу науково-технічних обмінів.

Швидкий економічний поступ КНР на основі курсу «реформ і відкритості», що проводиться з 1978 р., генерує і забезпечує постійний інтерес країни в розширенні зовнішньоекономічних зв'язків. Китайці вдало здійснюють власне гасло — «вхопитись за шанс і прискорити темпи розвитку». За період з 1979 по 1995 рр. середньорічний приріст валового внутрішнього продукту (ВВП) в КНР становив 9,86%, в 1996 р. — 12,2%, 1997 — 8,8%, 1998 — 8,5%, 1999 — 7,8%. Загалом за цей період (20 років) ВВП КНР зріс у 6,4 раза. У 1999 р. валовий збір зернових сягнув 508 млн.т². У 2010 р. ВВП КНР має подвоїтися порівняно з 2000 р. За даними на 1999 р. КНР за обсягом валового національного продукту вийшла на сьоме місце серед провідних держав світу, а її валютні запаси на кінець року становили 154,7 млрд. дол. США. Період реформ жодного разу не позначився зниженням життєвого рівня населення, навпаки він постійно зростає, хоча є поки що скромним порівняно з розвинутими країнами. Усувається найважча спадщина минулого — величезна маса бідняків, неспроможних себе утримувати. Тепер їх кількість скоротилась з 200 до 70 млн., що вже не так багато порівняно з масштабами всього населення Китаю — майже 1,3 млрд. Повільне, але неухильне зростання купівельної спроможності китайського населення збільшує

місткість внутрішнього ринку і привабливість його для зарубіжних торгових партнерів.

Від самого зародження ділові зв'язки України й КНР постійно розширювалися. Загальний обсяг двосторонньої торгівлі був значним, хоча останнім часом виявляє серйозну тенденцію до спаду. «Пік» обсягів товарообміну припав на 1997 р. — 1 млрд. 256 млн. дол. США, у 1998 р. він становив 860 млн., у 1999 — 840,8 млн., а в 2000 р. — 760,7 млн. дол. США. Отже, поставлене у 1995 р. Президентом України завдання довести обсяг українсько-китайської торгівлі до 2 млрд. дол. залишилось невиконаним з низки об'єктивних і суб'єктивних причин.

Українсько-китайська торгівля незмінно йшла з переважанням українського експорту до Китаю й позитивного сальдо на користь України. Економічний бум у Китаї зумовив підвищений попит на український метал і металопродукцію та мінеральні добрива. Загалом частка сировинних та напівсировинних товарів в українському експорті до Китаю становила до 90%. І тоді, коли в КНР почалося виробництво такої продукції, обсяги імпорту з України різко знизилися. Так само скорочуються обсяги поставок продукції українського машинобудування.

На двосторонній торгівлі не могла не позначитися затяжна економічна криза в Україні, з якої вихід намітився лише тепер. До об'єктивних чинників відноситься і географічна віддаленість Китаю, що вимагає додаткових транспортних затрат.

Серед негативів суб'єктивного характеру чи не на першому місці можна поставити інертність і байдужість частини українського чиновницького апарату, нерозуміння ним ролі та місця Китаю в світі сьогоденному, а особливо прийдешньому. Чимало з тих директорів підприємств та регіональних керівників, хто мав би брати активну участь у ділових обмінах з Китаєм, демонстрували зволікання, уповільненість у рішеннях, у результаті китайці знаходили собі відповідальніших партнерів. Інколи здавалося, що головним було відвідати Китай, підписати не завжди продуманий щодо джерел фінансування та наслідків протокол про наміри, а далі ніби вже нічого й не треба виконувати чи дотримуватися домовленостей. Частина ділових пропозицій так і не ставали проектами, оскільки не були забезпечені належним фінансуванням.

Нині стабільний розвиток українсько-китайського ділового співробітництва може бути забезпечений співпрацею в таких га-

лузях, як машинобудування, суднобудування, металургійна й хімічна промисловість, ядерна енергетика, літакобудування, мирне освоєння космосу, військово-промисловий комплекс. Серйозний резерв становлять транспортні послуги, обмін передовими технологіями, науково-технічне й військово-технічне співробітництво.

Важливо також подолати серед українського загалу деяке упереджене ставлення до китайських товарів. Воно спричинене практикою організації торгівлі у попередні роки, коли «човники» наводнили український ринок низькосортними (а відтак дешевими) товарами ширвжитку з Китаю, і цим частково дискредитували репутацію китайського імпорту. Проте тепер Китай просунувся далеко вперед і в якості товарів, оскільки «відкритість» передбачає проникнення і на вимогливі щодо якості західні ринки. Отже, в Китаї зростає і культура виробництва, і потреба виготовляти товари кращого гатунку. Тільки на прикладі дитячих іграшок можна побачити величезні зрушення. Китай фактично став «світовою фабрикою» добротних іграшок для дітей. Тепер на експорт Китай пропонує не тільки славнозвісні текстиль, кераміку, а й електроніку та багато інших сучасних виробів побутового й технічного призначення.

Здобув деякого поширення метод створення спільних підприємств, хоча їх функціонування стримується браком вільних коштів. В Україні відкрито близько 60 українсько-китайських спільних підприємств із сумарним капіталом понад 10 млн. дол. США. Але це здебільшого дрібні підприємства у сфері послуг та торгівлі, галузь виробництва практично не задіяна.

Нову якість українсько-китайському співробітництву надало включення в цей процес областей України і провінцій Китаю, поріднених міст. Нині налічується 15 пар таких побратимів³, які на міжнародному рівні проводять надзвичайно важливу роботу, що дає конкретний результат.

Принадні перспективи вимальовуються у зв'язку з потребою КНР в реконструкції багатьох промислових підприємств, побудованих свого часу за допомогою СРСР, у тому числі України, а також модернізації залізничних шляхів і залізничного парку. Крім того, в Китаї розпочинається освоєння масиву цілинних земель у центральній та західній частинах країни. Отже, тут вимагатимуться чималі поставки сільськогосподарської техніки, дорожніх машин, добірного насіння злаків тощо.

Однак варто враховувати прогрес Китаю і недооцінювати його можливостей з позицій стереотипів минулого як відсталого країни. Одним із показників технічних досягнень Китаю є, наприклад, китайська пропозиція взяти участь у реконструкції окремих металургійних підприємств в Україні. Хоча вона не була реалізована, але це означає, що КНР у певних галузях вже володіє передовими технологіями, які відповідають сучасному світовому рівню. Майбутнє входження КНР у Світову торгову організацію (СОТ) означатиме підвищення вимогливості до якісних характеристик українських товарів на експорт і загострення конкуренції на китайському ринку.

Важливі результати дає науково-технічна співпраця, передовсім у найперспективніших напрямках, в тому числі в електрозварюванні, космічних дослідженнях, сільському господарстві. Як відомо, в Україні внаслідок економічної кризи, браку фінансових ресурсів та організаційних труднощів важко або із запізненням запроваджуються науково-технічні винаходи в життя. Динамізм китайської сторони в цьому плані міг би дати добрий ефект у спільних проектах. Інтенсивний розвиток зв'язків у науці і техніці сприятиме загальному прогресові економіки обох країн.

Китаєм вже закуплені українські двигуни АІ-25 ТЛК виробництва запорізького заводу АТ «Мотор-Січ», газові турбіни для військово-морських сил, а також деяка техніка протиповітряної оборони. Серйозний інтерес виявляє Пекін до проекту виготовлення військово-транспортного літака АН-70. Україна сприяє Китаю у спорудженні ліній метрополітену.

Головним генератором і координатором спільних ділових проектів покликана стати Міжурядова українсько-китайська комісія з питань торгово-економічного співробітництва, утворена згідно з двосторонньою угодою від 31 жовтня 1992 р. За час, що минув, у комісії обговорювалося чимало різних проектів і програм, проте ефективність їх виявилася низькою. Є вагомій підстави сподіватися, що в результаті візиту Голови КНР Цзян Цземіня в Україну Шосте засідання вказаної комісії, призначене на осінь 2001 р. у Пекіні, стане переломним і справить суттєвий позитивний вплив на організацію подальшої торгово-економічної співпраці України й КНР. Міжвідомчі двосторонні комісії — Комісія з науково-технічного співробітництва та Комісія зі співробітництва в космічній галузі — вже тепер мають

істотні здобутки. Зареєстровано Торговий дім «Україна – Китай», в якому частка Китаю становить 51%.

Активно розвиваються контакти на парламентському рівні, в обох вищих законодавчих зборах утворено міжпарламентські групи «Україна – Китай» та «Китай – Україна». Делегації Верховної Ради України та Всекитайських зборів народних представників КНР обмінюються візитами, діляться досвідом законодавчої діяльності.

Спостерігається зростання активності в освітній та деяких інших галузях. Згідно з угодою Україна і Китай щорічно обмінюються групами студентів для вивчення мови та різних дисциплін у країнах перебування. Крім того, сотні китайських студентів навчаються у вузах України на комерційній основі.

Важливий союзник і партнер України в АТР – Китайська Народна Республіка – знаходиться на піднесенні. Однак не варто ідеалізувати чи перебільшувати значення методів, якими Китай домагається успіхів. У країні існують свої труднощі, у тому числі ті, що з'явилися уже в процесі реформ. Це різні темпи змін в економіці та політиці, виникнення соціальної нерівності, нерівномірність розвитку приморських і внутрішніх провінцій, корупція тощо. Проте незаперечним фактом залишається динамічний і стабільний прогрес китайського суспільства. На наш погляд, прогнози деяких західних політологів про можливість занепаду китайської економіки, розпаду держави під тиском сепаратизму не мають достатніх підстав. Вони не враховують історичні традиції і менталітет китайців, достатню міцність існуючого ладу. Китайці пишаються своєю державою та її досягненнями на міжнародній арені.

Постає питання китайського досвіду в реформуванні суспільства, наскільки він може бути корисним для України. «Китайська модель», що ґрунтується на правильному співвідношенні між реформою і стабільним розвитком⁴, добре працює в специфічних умовах цієї країни. Шлях поступових керованих змін замість «шокової терапії» був вистражданий Китаєм протягом кількох десятиліть ультрареволюційних експериментів у межах всієї країни, «стрибків», хаосу та руйнації. Ніколи не слід сліпо запозичувати чужий досвід буквально, варто все ретельно проаналізувати і взяти те в методах, що може дати користь в умовах України. Передовсім це стосується шляхів створення сприятливого інвестиційного клімату і приваблення знач-

Радник-посланник Посольства України в КНР Леонід Лешенко, перший посол КНР в Україні, президент Китайської асоціації українознавців Чжан Чжень та перший секретар Посольства України в КНР Андрій Гончарук. На прийомі в українському посольстві в Пекіні. 1996 р.

них іноземних інвестицій, досягнення національної злагоди, згуртування мас навколо національної ідеї. У китайців слід вчитись їхньому патріотизму, готовності рішуче долати труднощі, оптимізму та вірі у завтрашній день.

У механізмі, що забезпечує розвиток українсько-китайських відносин, важливе місце посідають посольства. КНР відкрила своє посольство в Києві в 1992 р., а Україна — в 1993 р. у Пекіні. Загалом обидва посольства ефективно виконують представницькі функції, забезпечують захист інтересів своїх держав і громадян. Китайські послы (а їх було чотири, нинішній — пан Лі Гобан) незмінно користувались і користуються авторитетом в Україні. Вони неодноразово передавали гуманітарну допомогу КНР жертвам чорнобильської катастрофи, стихійних лих. Показово, що китайські дипломати в Києві збирали власні кошти для допомоги тим, хто постраждав від повені в Закарпатті.

Становлення і розгортання діяльності посольства України в КНР проходило в непростих умовах — визначався зовнішньо-

Делегація жінок України на Світовій жіночій конференції (вересень 1995). Біля Великої китайської стіни. На фото: четверта праворуч Ніна Карпачова, нині Уповноважений з прав людини Верховної Ради України, працівники посольства України в КНР: Леонід Лешенко (другий справа); Віктор Танасійчук (другий зліва).

політичний курс держави, поглиблювалась економічна криза в Україні. Поступово місія увійшла в нормальний ритм діяльності. За увесь 10-літній період українських послів було лише два, нинішній посол Ігор Литвин — в минулому високопоставлений працівник МЗС України.

Перший склад посольства (за деякими винятками) був майже оптимальним. Серед українських дипломатів переважали добрі знавці Китаю, міжнародних відносин, професіонали з китайської мови. Посольство підтримувало офіційні ділові відносини з більшістю місій інших держав, акредитованих у Пекіні, в тому числі країн СНД, Східної Європи, АТР. Період «припинення шлюбу» між Києвом і Москвою не справляв негативного впливу на дружні зв'язки з посольством Росії. Взаємна підтримка, обмін інформацією, відверті дискусії, щира повага характеризували ці відносини.

Китайські власті з належною увагою ставилися до діяльності посольства України, яке постійно знаходилось у контакті з МЗС КНР.

Крім офіційних зв'язків кожен з українських дипломатів мав більше чи менше коло знайомих з іноземних місій, що сприяло спільній діяльності. У моїй роботі дружні взаємини у дипкорпусі допомагали якомога повній обізнаності з внутрішньою і зовнішньою політикою КНР, ситуацією в АТР та інших регіонах. Особливо плідні зв'язки підтримувалися з радниками-посланниками Росії, Польщі, Угорщини, Казахстану, Німеччини, США, Фінляндії, Індії та інших країн.

У роботі посольства України виникали й внутрішні проблеми. На тлі економічної скрути в Україні різкий контраст набирало марнотратство. Здавалося, що військовий аташе і офіцер безпеки, які міняли квартири і меблі на ще розкішніші, забули про зобов'язання перед своєю країною. Траплялись і кадрові прорахунки, в результаті чого кілька осіб змушені були достроково залишити Пекін. Помітно кульгала робота економічного «крила», яке нерідко видавало бажане за дійсне. Посольство могло б працювати набагато ефективніше, якби перший посол України в КНР не мав притаманних йому рис безініціативності та організаційної неспроможності. Нині, коли зовнішньополітичне відомство України твердо взяло курс на «економізацію» дипломатичної діяльності, можна мати певність, що нова лінія знайде позитивний відгук у Китаї.

Десятиліття українсько-китайських відносин є важливим рубежем, на якому добре видно і здобутки, і нереалізовані можливості, а головне перспективу подальшого розвитку плідної взаємовигідної співпраці України й КНР. Головне тепер — повністю використати цей шанс.

¹ Zhang Buren. Cooperation Cements Sino-Russian Relations. — «Contemporary International Relations», Vol.9, No.2, February 1999. P.9.

² Китай. Факты и цифры. 2000. — Пекин: Изд-во «Синьсин», 2000. — С.122; Павловський М.А. Досягнення Китаю та занепад України — закономірність чи випадковість? // Україна—Китай: Інформаційно-аналитическое обозрение. — 2000. — №2 (3). — Спецвыпуск. — С.12.

³ Гончарук А.З. Украина и Китай: время не ждет // «Украина — Китай». Информационно-аналитическое обозрение. — 2000. — №2 (3). — Спецвыпуск. — С.9.

⁴ Это — КНР. — Пекин: Изд-во «Синьсин», 2001. — С.3.

Україна в європейській системі захисту прав людини

Народилась 1959 р., закінчила Дніпропетровський державний університет та юридичний факультет Львівського національного університету. Кандидат філологічних наук, магістр права, доцент кафедри загальноправових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія». Автор понад 70 наукових праць.

Рада Європи нині є найважливішою та найвпливовішою інституцією захисту прав людини в Європі. Вона тісно співпрацює з Європейським Союзом, неодмінною умовою участі в якому є дотримання його членами стандартів демократії та захисту прав людини, вироблених Радою Європи. Сам Європейський Союз не може стати стороною міжнародного договору, однак, як зазначено в ст. 6 Амстердамського договору, він поважає основні права та свободи, сформульовані Європейською конвенцією з прав людини. Отже, без повної узгодженості з принципами захисту прав людини Ради Європи неможлива реальна співпраця з Європейським Союзом.

Зрозуміло, що за п'ятдесятилітню історію захист прав людини в рамках Ради Європи вийшов далеко за межі Європейської конвенції. Він став частиною національних законодавств, що й підсилює його ефективність. Серед основних принципів захисту прав людини, вироблених Радою Європи, виділяють принципи демократії та верховенства права. Згідно зі ст. 3 Статуту Ради Європи «кожен член Ради Європи повинен визнати принципи верховенства права і здійснення прав людини та основних свобод усіма особами, які перебувають під його юрисдикцією, і щиро та ефективно співпрацювати в досягненні ме-

ти Ради Європи»¹. Під демократією маються на увазі не тільки регулярні вибори, а й демократична конституція, котра передбачає розподіл влад, законодавство, яке цей поділ підтримує, і законодавча система регулювання, котра торкається основних учасників політичної системи — політичних партій: їх вільне утворення, існування та створення умов для громадської діяльності. І це не тільки питання демократії, а й прав людини в політичній сфері. Це торкається права людей брати участь у політичному процесі, утворювати політичні партії, вільно виражати політичні погляди, обираючи членів цих партій до парламенту. Без чітко структурованої плюралістичної та вільної партійної системи демократія неможлива².

Україна заявила про своє бажання вступити до Ради Європи ще у липні 1992 р. Однак тільки з кінця 1994 р. взаємини України та Ради Європи почали розвиватися динамічно. З січня 1995 р. при Раді Європи розпочала роботу місія постійного спостерігача України. Була розроблена Програма спільних дій між Україною та Радою Європи, яка мала на меті розвиток діалогу між Україною та цією організацією, реформування законодавства відповідно до стандартів Ради Європи тощо. 26 вересня 1995 р. ПАРЕ прийняла Висновок № 190 (1995) щодо вступу України до РЄ, у якому, проаналізувавши конституційну ситуацію в Україні, зокрема, стосовно розподілу влади, захисту прав людини та перспектив здійснення динамічних економічних реформ, а також кроки, які Україна на той час вже здійснила на шляху зближення з Радою Європи, рекомендувала Комітетові міністрів запросити Україну стати членом Ради Європи³.

31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України 250 голосами проти 5 проголосувала за приєднання до статуту Ради Європи, а 9 листопада Комітет міністрів Ради Європи юридично затвердив рішення ПАРЕ про вступ України до цієї авторитетної міжнародної організації, і в цей же день перед Палацом Європи у Страсбурзі відбулась урочиста церемонія підняття державного прапора України — 37-го повноважного члена Ради Європи.

Ставши членом Ради Європи, Україна намагається виконувати взяті зобов'язання. Зокрема, була прийнята нова Конституція України 1996 р., Закон «Про Конституційний суд України» 1996 р. зі змінами і доповненнями 1997 р., низка законів про вибори, Закон «Про державну виконавчу службу»,

ратифіковані Європейська конвенція з прав людини та основних свобод і всі протоколи до неї, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Європейська конвенція про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Європейська конвенція про видачу правопорушників, Конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах, Конвенція про передачу засуджених осіб, Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, Європейська хартія місцевого самоврядування, Генеральна угода про привілеї та імунітети тощо. Україна підписала Європейську соціальну хартію, а у травні 1999 р. — її переглянутий варіант, однак питання її ратифікації залишається відкритим⁴. У грудні 1999 р. було прийнято Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.»⁵, однак рішенням Конституційного суду України від 12 липня 2000 р. цей Закон було визнано таким, що не відповідає Конституції України, оскільки його було підписано і офіційно оприлюднено з порушенням положень статті 94 Конституції України.

Подальшому вдосконаленню демократичних засад судової системи України має сприяти прийняття нових Законів України «Про судоустрій», «Про статус суддів», «Про кваліфікаційні комісії та кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів України», «Про органи суддівського самоврядування», проекти яких нині обговорюються Верховною Радою⁶. В той же час Верховна Рада України може впливати на забезпечення прав людини не тільки законотворенням, а й, як зазначає Г. Удовенко, шляхом контролю за виконанням законів, кадрових питань щодо Уряду, визначення засад державної політики⁷.

Деякі вчені пропонують піти тим шляхом, яким пішли Великобританія, ФРН, інші держави, а саме — прийняти спеціальний нормативний правовий акт, який би законодавчо трансформував Європейську конвенцію у внутрішнє законодавство, або прийняти закон про права людини, складовою частиною якого були б основні положення Європейської конвенції⁸. Робота над проектом такого закону триває. На думку О. Чалого, добре було б прийняти Закон України «Про імплементацію міжнародних договорів» на зразок Restatement США⁹.

В Україні усвідомлюється необхідність гармонізації законодавства України з міжнародно-правовими стандартами у сфері прав людини. Так, ще в 1996 р. Президент своїм Указом створив Державну міжвідомчу комісію з питань впровадження в законодавство України норм і стандартів Ради Європи (зі змінами і доповненнями згідно з Указом Президента України від 27 січня 1999 р.). До складу комісії входять керівники 17 міністерств і відомств. Очолює її міністр юстиції України Сюзанна Станік. Комісія є координаційним органом з питань підготовки пропозицій щодо приведення національного законодавства у відповідність із європейськими нормами і стандартами. Основним завданням Комісії є розробка проектів планів реформування законодавства України, що регулює права та свободи особи, координація діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади щодо розробки проектів нормативних актів з питань приведення законодавства України у відповідність із міжнародними правовими нормами і стандартами¹⁰.

Наступним важливим етапом став Указ Президента від 9 лютого 1999 р. «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади», в якому розроблено методологічні засади діяльності по гармонізації законодавства України: визначено її зміст, основні завдання та принципи, пріоритетні сфери та етапи, механізм впровадження в правозастосовчу практику. Зокрема, виконання першого етапу гармонізації зорієнтоване на завершення формування основ правової системи України відповідно до фундаментальних норм і принципів Ради Європи, а саме: виконання зобов'язань за висновком № 190 ПАРЕ, взятих Україною при вступі до Ради Європи, прийняття інших найважливіших законів України — Цивільного, Цивільно-процесуального, Адміністративного, Адміністративно-процесуального, Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів, завершення реформи судочинства і пенітенціарної системи в Україні, проведення адміністративної реформи та створення ефективної системи впровадження законодавства¹¹.

З метою подальшої демократизації механізму реєстрації громадян Президент України 31 жовтня 1998 р. видав Указ «Про службу громадянства та реєстрацію фізичних осіб», яким передбачено створення в системі органів Міністерства юстиції служби громадянства та реєстрації фізичних осіб шляхом передачі їй функцій паспортної служби, яка доти перебувала в

структурі Міністерства внутрішніх справ. Крім того, в цьому контексті Міністерством юстиції підготовлено проекти Законів України «Про єдиний державний реєстр фізичних осіб та порядок їх реєстрації», «Про паспорт» та інші. Цей етап передбачає також розгортання роботи, спрямованої на внесення змін і доповнень до чинного законодавства, якщо воно суперечить нормам і стандартам міжнародного права з прав людини.

Кабінет міністрів України розробив та вніс до Верховної Ради проект Зasad державної політики України у галузі прав людини як рамковий документ про здійснення державної правової політики захисту прав людини. 17 червня 1999 р. Верховна Рада України відповідною постановою ухвалила Рамковий документ про Засади державної політики України в галузі прав людини¹², який має забезпечити практичні юридичні механізми реалізації положень Конституції України стосовно основних прав і свобод. Тим самим було виконано одне з найважливіших зобов'язань нашої держави згідно з Висновком ПАРЕ №190 (1995 р.).

Разом із тим відносини України з Радою Європи не є безпроблемні. Неодноразово на адресу України лунали попередження про призупинення участі делегації українських законодавців у ПАРЕ, зокрема, на січневій та червневій 1999 р. її сесіях. У січні 1999 р. Україні було рекомендовано продемонструвати до наступної сесії ПАРЕ у червні 1999 р. «істотний прогрес» у виконанні своїх обіцянок перед Радою Європи. На думку Комітету з моніторингу Ради Європи, значного прогресу досягнуто не було, оскільки формально було прийнято лише один із п'яти потрібних законів — ухвалено постанову про засади державної політики у сфері прав людини. Залишилися неприйнятими Закон «Про судоустрій», Кримінальний та Кримінально-процесуальний, Цивільний та Цивільно-процесуальний кодекси, а також Закон «Про політичні партії». Комітет з моніторингу також зазначав, що де-юре не скасовано і смертну кару, є утиски свободи преси, проблеми самоврядування, не ратифіковано Європейську хартію про регіональні мови та мови меншин, не виконуються судові рішення¹³. Разом із тим було зазначено, що, окрім прийняття згаданого рамкового акту, деякі інші зобов'язання перебувають на стадії завершення, як от підписання Україною 7 травня 1999 р. Європейської соціальної хартії (переглянутий варіант). Відповідно до Указу

Президента України від 13 березня 1999 р. Державний департамент з питань виконання покарань було виведено з підпорядкування Міністерства внутрішніх справ України. На той час парламент України ухвалив у цілому Європейську хартію про регіональні мови та мови національних меншин з подальшим законодавчим роз'ясненням механізмів реалізації цієї Хартії, що мали бути визначені парламентом до початку літніх парламентських канікул; було прийнято у третьому читанні Закон України «Про політичні партії». Ці кроки Асамблея визнала свідченням того, що досягнуто певного прогресу на шляху виконання зобов'язань Україною, хоч ще багато залишається зробити і в галузі гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами та забезпечення дотримання цих принципів у практичній роботі органів влади України, і в забезпеченні верховенства права, якого вимагають наявні факти невиконання судових рішень¹⁴. Це і стало підставою прийняття Асамблеєю рішення про порушення на черговій сесії 2000 р. питання про призупинення прав членів делегації України щодо подання на обговорення офіційних документів у дусі правила 23 Правил процедури та щодо виконання обов'язків і голосування в Асамблеї та її органах, зберігаючи, однак, за членами права відвідувати засідання та виступати на сесії Асамблеї доти, доки не буде вжито подальших заходів, що вважатимуться за значний прогрес у дусі Резолюції 1179, ухваленої в січні 1999 р.¹⁵ Однак, враховуючи прийняття Верховною Радою України Закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (1992 р.)¹⁶, рішення Конституційного суду України щодо неконституційності низки положень Кримінального кодексу України, які передбачають смертну кару як вид покарання та вжиття інших заходів у дусі Резолюції 1179, санкції, передбачені Рекомендацією 1416 ПАРЕ, до України застосовані не були.

У резолюції 1194, прийнятій 24 червня 1999 р., Асамблея зробила висновок про відсутність значного прогресу у виконанні таких зобов'язань, як прийняття рамкового документа про правову політику України у сфері захисту прав людини, рамкового документа про правову та судову реформи, нового Кримінального та Кримінально-процесуального кодексу, нового Цивільного та Цивільно-процесуального кодексу, нового за-

кону про політичні партії та Ратифікації Протоколу №6 до Європейської конвенції.

Чергова хвиля критики України у квітні 2000 р. стосувалася референдуму з питань інституційної реформи. Згідно з Рекомендацією 1451 Асамблеї передбачалося, що «у випадку, коли Конституція буде доповнюватись неконституційним шляхом, вона рекомендує припинити членство України в Раді Європи».

Оскільки в Україні був прийнятий новий Кримінальний кодекс, три книги Цивільного кодексу та виконано ще кілька зобов'язань перед Радою Європи, українське питання не було поставлено на розгляд Асамблеї у червні 2001 р. Отже, попри проблемні питання у відносинах України з Радою Європи, можна говорити про готовність обох сторін спільно їх вирішувати.

Окрім Ради Європи, Україна бере активну участь і в роботі іншої європейської організації — ОБСЄ. 30 січня 1992 р. Україна була офіційно визнана як одна з повноправних держав — учасниць НБСЄ, і з цієї дати принципи і домовленості, закріплені у Підсумковому акті та інших документах НБСЄ (тепер ОБСЄ), є обов'язковими для України. Разом із тим УРСР у складі СРСР, який був членом НБСЄ, не могла бути не пов'язана з цією організацією. Після прийняття Підсумкового акту НБСЄ в Україні було створено 9 листопада 1976 р. Українську громадську групу для сприяння імплементації Гельсінкських угод. Група заявила про себе Декларацією, яка проголосила своїм основним завданням інформування урядів держав — учасниць НБСЄ та світу про порушення в Україні Загальної декларації прав людини і тих статей, прийнятих Гельсінкською конференцією, які торкаються гуманітарних питань¹⁷. Декларація була підписана керівником групи Миколою Руденком та дев'ятьма іншими членами групи. 18 жовтня 1977 р. учасник групи Петро Григоренко звернувся з відкритим листом до учасників Белградської конференції НБСЄ, у якому просив вимагати від СРСР негайного припинення фізичних та моральних катувань, що застосовувалися до ув'язненого керівника Української Гельсінської групи Миколи Руденка та Олекси Тихого¹⁸. Однак як у Белграді, так і на наступній конференції у Мадриді СРСР звинуватив західні держави, які ставили питання про порушення прав людини в Радянському Союзі, у втручанні у свої внутрішні справи. За тоталітарного ре-

жиму захист прав людини цивілізованими засобами згідно з Гельсінкськими угодами виявився неможливим. З 37 членів Української Гельсінкської групи на 1980 р. 34 були ув'язнені в тюрмах, концентраційних таборах, психіатричних лікарнях, чи видворені з країни.

Після здобуття Україною незалежності та визнання України як члена НБСЄ участь нашої держави у цій організації є досить активною. Так, ще перед самітом у Будапешті Україна висунула ідею прийняти рішення про створення спеціальної групи з представників ООН, НАТО, ЄС, ЗЄС та НБСЄ, яка почала б роботу над угодою між цими структурами про співробітництво та розподіл обов'язків для забезпечення стабільності в регіоні. Україна намагалася провести цю пропозицію в робочих групах, які два місяці до саміту в Будапешті працювали в рамках конференції НБСЄ з огляду її діяльності. Однак під час дискусій і консультацій стало очевидним, що інші організації, передусім НАТО, ще не готові до детального розгляду всіх аспектів такої взаємодії¹⁹.

15 червня 1994 р. згідно з рішенням Комітету старших посадових осіб ОБСЄ була утворена Місія ОБСЄ в Україні, до складу якої входили експерти з конституційних та економічних питань, з метою підтримки роботи згаданих експертів та подання звітів щодо ситуації в Криму²⁰. 24 січня 1994 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Українським урядом та Місією. Це була чи не єдина в історії ОБСЄ Місія, яка успішно завершила свою роботу і виконала покладені на неї завдання щодо попередження напруження та сприяння взаєморозумінню в регіоні. Неодноразово Україну відвідував Верховний комісар у справах національних меншин.

Активною була участь делегації України у восьмій сесії Парламентської асамблеї ОБСЄ в Санкт-Петербурзі у липні 1999 р. Зокрема, було внесено низку вагомих поправок до економічної резолюції Санкт-Петербурзької декларації стосовно відновлення Балканського регіону, зокрема щодо подання негайної допомоги для компенсації не лише країнам, які межують із Косово, а й «іншим сусіднім країнам, які постраждали від скорочення експорту й імпорту після зруйнування транспортних комунікацій і особливо річкового судноплавства по Дунаю»²¹. Під час Санкт-Петербурзького саміту одну з чотирьох

вакансій віце-президента асамблеї виборів представник України — народний депутат Ігор Осташ.

Варшавське бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ на запрошення Міністерства закордонних справ України та Центральної виборчої комісії утворило Місії спостереження за парламентськими виборами 29 березня 1998 р. та президентськими виборами 1999 р. В одній із заяв Місії щодо виборів 29 березня зазначалося, що як член ОБСЄ Україна зобов'язалася поважати права і свободи преси незалежно від її політичної орієнтації. У разі ж призупинення видання газети «Правда України» та накладення непомірного штрафу на газету «Всеукраїнські відомості» це право було порушене²².

Згідно з доповіддю представника ОБСЄ з питань свободи преси в Україні, опублікованої у березні 2000 р., основні проблеми преси в Україні включають насилля над журналістами та їх смерть; інспекції податкових органів та інших контрольних органів; позови про захист честі та гідності посадових осіб і надмірні штрафи, що накладаються судами; закриття газет без судових рішень; відкликання права теле- чи радіопересилання.

ОБСЄ також подає допомогу Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини та іншим інституціям захисту прав людини²³. У щорічних доповідях щодо порушень прав людини Гельсінкський комітет аналізує і ситуацію в Україні. Так, у доповіді за 1998 р. Україна разом з іншими колишніми радянськими республіками критикується за систему прописки, яка все ще практикується і є серйозним обмеженням свободи пересування та права особи обирати собі місце проживання²⁴.

Як бачимо, за п'ять років свого перебування в Раді Європи та за дев'ять років членства в ОБСЄ Україна встигла зробити чимало у сфері законодавчого забезпечення прав людини. Однак ще більше залишається зробити на шляху до відкритого й демократичного суспільства, чого вимагає від нас членство в європейській системі захисту прав людини.

¹ Wydra D. Principles of Human Rights Protection in the Member Countries of the Council of Europe // Seminar of the Verkhovna Rada of Ukraine and the Council of Europe on the Legal Protection of Human Rights. — Kyiv, 11 June 1999.

² Там само.

- ³ Парламентська Асамблея Ради Європи. Висновок № 190 (1995) щодо вступу України до Ради Європи (неофіційний переклад). Страсбург, 26 вересня 1995 р. — Українська Правнича Фундація.
- ⁴ Удовенко Г.Й. Завдання подальшого розвитку системи забезпечення прав людини в Україні // Законодавчий захист прав людини: Семінар Верховної Ради України та Ради Європи. — К., 11.06.1999. — С. 7.
- ⁵ Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» від 24 грудня 1999 р. // Голос України. — 30 грудня 1999 р. — № 244. — С. 3.
- ⁶ Забігайло В.К. Завдання і перспективи гармонізації права України з міжнародним гуманітарним правом // Законодавчий захист прав людини. — Вказ. праця. — С. 33.
- ⁷ Удовенко Г.Й. — Там само.
- ⁸ Див.: Забігайло В.К. Завдання і перспективи гармонізації права України з міжнародним гуманітарним правом // Законодавчий захист прав людини. — Вказ. праця. — С. 36.
- ⁹ З доповіді О. Чалого «Формування сучасної міжнародно-правової позиції України» на конференції «Україна і міжнародне право на межі тисячоліть (до завершення 10-ліття міжнародного права ООН 1989—1999 р.» — К., 26—27 лист. 1999 р.
- ¹⁰ Забігайло В.К. Завдання і перспективи гармонізації... — Вказ. праця. — С. 37.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Постанова Верховної Ради України «Про Засади державної політики України в галузі прав людини» // Голос України. — 25 черв. 1999 р. — № 115. — С. 3.
- ¹³ Рекомендація 1416 ПАРЕ щодо виконання зобов'язань, взятих Україною // Голос України. — 15 липня 1999 р. — № 128. — С. 5.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» // Голос України. — 30 груд. 1999 р. — № 244. — С. 3.
- ¹⁷ Declaration of the Ukrainian Public Group to Promote the Implementation of the Helsinki Accords // The Human Rights Movement in Ukraine. Documents of the Ukrainian Helsinki Group 1976—1980. — Baltimore, Wash., Toronto: Smoloskyp Publishers, 1980. — P. 19—22.
- ¹⁸ An Open Letter to the Participants of the Belgrade Conference, etc. by P. Grigorenko (October 18, 1977) // The Human Rights Movement in Ukraine... — Вказ. праця. — р. 165—166.
- ¹⁹ Була б політична воля. — Вказ праця. — С. 14.
- ²⁰ The OSCE Mission to Ukraine // <http://www.osce.org/e/docs/survey/ukraine.htm>.
- ²¹ Шевчук Ю. Рівні серед рівних, а не учні сильних // Голос України. — 13 липн. 1999 р. — № 126. — С. 2.
- ²² OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights Press Statement // <http://www.osce.org/inst/odihr/news/ukr1.htm>.
- ²³ Див.: Ombudsman and Human Rights Protection Institutions in OSCE Participating States <http://www.osce.org/inst/odihr/docs/ombu—98.htm>.
- ²⁴ Див.: Helsinki Committee Report on Human Rights Abuses in 1998. Annual Report // <http://www.ihf-hr.org>.

Україна і НАТО: розмова про некорисне

Народився 26 листопада 1965 р. в Ужгороді. Після закінчення середньої школи працював слюсарем у вагонному депо станції Клепарів. Майстер спорту та чемпіон України з фехтування. 1985 року вступив на підготовче відділення факультету журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка. На п'ятому курсі починає працювати редактором відділу журналу «Слово і час» Інституту літератури НАН України. З 1994 року — головний редактор журналу «Українські проблеми». Доктор філологічних наук, доктор філософії, професор. Працює деканом факультету політичних наук і журналістики Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Автор книжок «Свобода стилю», «Основи герменевтики», «В межах, поза межами і на межі»,

«Понад часом», «Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет». Один із співзасновників Асоціації «Нова література».

Засобах масової інформації України неодноразово порушувалася ця вкрай важлива й актуальна для нашої держави тема. Тому мої роздуми ґрунтуються переважно на враженнях і спостереженнях від ознайомчого візиту до штабу НАТО в Європі, який розміщується неподалік Брюсселя, де я перебував у складі неофіційної урядової делегації у лютому 2001 р. Слід зазначити, що відбувався цей візит у рамках спеціальної інформаційної програми НАТО, розробленої, щоб дати відповіді на всі питання, які тільки можуть виникнути в урядовців з країн, що в той чи інший спосіб розвивають своє співробітництво з Альянсом. Мета інформаційної програми — зміцнення довіри до НАТО на персональному рівні через надання максимально повної інформації та певні пропагандистські заходи.

Зайвим буде нагадувати, що НАТО цікавить Україну як єдино можлива як на сьогодні універсальна система міжнародної безпеки, що їй після ядерного роззброєння нашої держави, по суті, немає альтернативи. Хоч в Україні існують значні політичні сили, готові виборювати іншу — російську — альтернативу національної безпеки України. Проблема стосунків нашої незалежної держави і НАТО вже має свою історію. Існують переважно два можливих шляхи її вирішення: «за» і «проти». Я хотів би зупинитися на складності цієї, на перший погляд, простої дилеми. І певній пікантності способів її вирішення з огляду на майбутній світовий устрій та світову безпеку.

Від укладення 21 грудня 1991 р. угоди «Про спільні заходи щодо ядерної зброї», за якою вся ядерна зброя, що розташовувалася на території України, Білорусії та Казахстану, переходила під юрисдикцію Росії, до підписання 9 липня 1997 р. Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору минуло шість років самоусвідомлення України в новій якості незалежності. Додамо сюди ще останніх чотири, коли була зроблена невдала спроба оголосити захист національних інтересів головним принципом держави. Нагадаємо позицію НАТО щодо нових членів: «Нам не потрібні споживачі безпеки. Нам потрібні країни, які можуть нести повну відповідальність, включаючи всі варіанти ризику й усі фінансові зобов'язання з цього членства». Ця позиція є недвозначною і справедливою. Тобто для вступу в НАТО українці, власне, їх держава (наша держава) повинна щонайменше мати бажання це зробити. І, по-друге, ми повинні мати певні матеріальні й економічні спроможності.

Повертаючись до інформаційного візиту до Брюсселя, зазначу, що він припав на 23 лютого. У вас не виникло якихось асоціацій, пов'язаних із цією датою? Для українського військового аташе на країні Бенілюксу установка була також недвозначною: 23 лютого є для нього нічим іншим, як днем Червоної Армії. Тому він не знайшов часу для офіційної зустрічі в українській амбасаді для обговорення проблем НАТО і України, а поспішив до посольства Російської Федерації відзначати в дружньому колі це епохальне свято. Йдеться про генерала, до професійних обов'язків якого входить розширення і поглиблення зв'язків з Альянсом. Як бачимо, рівень відповідальності надто низький.

Однак наша делегація була свідком багатьох «конфузів» і з натівського боку. Так, один з головних принципів діяльності Альянсу, з пафосом виголошений черговим промовцем, звучав свіжо і небуденно: «Вчитися, вчитися і ще раз вчитися». Тим, хто пам'ятає радянську освіту, а це була вся наша делегація, залишалось додати: «Як заповідав великий Ленін». Наш дружній сміх був з подивом зустрінутий господарями.

Веселив публіку й однофамілець відомого кіноактора генерал Ван Дамм, коли на питання, чи не почувають себе європейські члени НАТО ущемленими тим, що головнокомандувач завжди є американцем, він відповів приблизно так: «На старшого брата не ображаються». Реакція українських військових була адекватною: «Не встигли одного старшого брата позбутися, як іншого на шию садять».

До речі, питання про стосунки та конфлікт інтересів Європи й Америки в рамках НАТО викликали легку паніку й зниклобіння у приймаючої сторони. Чим глибше натівські офіцери встравали у дискусію, тим більше заплутувалися. Вони не мали одностайності в аргументації. Аж ось бойовий американський полковник, льотчик, який воював у Югославії, сам афроамериканець, зупиняє своїх колег і каже: «Зараз я їм все поясню. Розумієте, Європа й Америка — це те саме. Адже всі ми, американці, вийшли з Європи». В залі запанувала пауза. Всім було зрозуміло, що таке пояснення є незадовільним. Щонайменше щодо самого полковника.

У свою чергу, анекдотом для натівських аналітиків є українська ядерна зброя, про яку лишилися тільки спогади. Взагалі якісь розмови про ядерний статус України викликали сміх, бо цієї зброї вже не існує, відповідно нема про що говорити. Нам казали відверто: цього від нашої держави ніхто не чекав. Мається на увазі навіть не сам факт ядерного роззброєння, а форму, в якій це було зроблено. «Ваш уряд погано провів переговори», — казали нам.

Маючи ядерну зброю, тобто статус, за який нашим народом у ХХ столітті були покладені безпрецедентні жертви, Україна могла одержати величезні політичні та матеріальні дивіденди. Проте в українського уряду навіть не виникло жодних питань про те, що ядерна зброя не просто ліквідується, вона вивозиться до Росії — відверто агресивної держави, яка безпосередньо загрожує українській незалежності.

Запопадливо швидке ядерне роззброєння України завдало непоправної шкоди її національній безпеці, а в ідеологічному сенсі відкинуло нас до рівня країн третього світу за показником непрогнозованості й безвідповідальності уряду, за повним неусвідомленням потреб національної безпеки держави. Звичайно, різного роду непорозуміння чи розходження позицій не могли поставити під сумнів важливість перспектив співробітництва України і НАТО. Більше того, в Україні немає іншого шляху, окрім як вступ до НАТО, проте рівень особистісної довіри таки має величезне значення. Однак не можна не помітити, що як з українського, так і з натівського боку суттєво хибує справа ідеологічного обґрунтування співпраці. Заради чого все робиться і який результат ми спільно хотіли б одержати?

Наприклад, є очевидним, що аналітики НАТО не визначили для себе, яким буде геополітичне майбутнє Росії. Так, італієць, заперечуючи погляди Збігнева Бжезінського, висловлені ним у книжці «Велика шахівниця», сам собі не хотів зізнатися, що майбутня Росія залишається для нього своєю «чорною дірою». Навпаки, польський генерал демонстрував свою антиросійську наставленість, спілкуючись з нами англійською і трохи українською, але не російською, яку добре знав.

Геостратегія НАТО залишається інертною, недостатньо динамічною. Згадаємо шок, пов'язаний з розпадом СРСР, відверту недовіру Заходу до нових національних держав у центрі Європи. Той позитивний факт, що військові НАТО є експертами, які діють у межах своїх компетенцій і не приймають політичних рішень, змушує нас пильніше придивитися до ідеологічного оформлення нового світу, без глобального протистояння двох систем.

Нам слід замислитися над тим, що змусило Єжи Гедройця на питання, чи захистить НАТО Польщу в разі безпосередньої загрози чи факту війни, відповісти однозначно: «Ні, Польща, як і 1939 року, залишиться сам на сам зі своїми проблемами». НАТО не веде якоїсь окремої політики, воно провадить політику тих держав, які входять до Альянсу. Але по лінії консолідації Європи й розходжень інтересів між Європою і США, цілісності НАТО загрожує реальна небезпека.

Країни — члени НАТО об'єднує спільна мотивація: потреба безпеки. Цей надзвичайно важливий чинник є достатнім для консолідації, пороте вкрай звуженим як концептуальна база

для оперативних відповідей на актуальні та принципові питання, що ставить перед Альянсом життя. Ось класичне питання: чому хорвати можуть мати свою національну державу, а курди і чеченці не можуть? Чому вільно бомбардувати Белград, а не вільно — Москву чи Анкару?

Саме ідеологічний, моральний, мотиваційний аспект матиме найважливіше значення для формування майбутньої колективної безпеки світу. На перший план тут виступає консолідація Європи як окремого геополітичного чинника, поруч зі США, мусульманським світом, країнами Далекого Сходу. Сумарний економічний, політичний та воєнний вплив ЄС перетворює Європу на серйозного конкурента США на світовій арені. Тут таки виникає й інша проблема — сприйняття США як єдиної в світі супердержави, яка залишилася після розпаду СРСР. Справа не тільки в загрозі аксіоматизації цього факту в американському геополітичному мисленні. Із цього погляду постмодерніста Френсіса Фукуяму слід розглядати як представника імперського мислення. У майбутньому Альянсі США стануть не союзником Німеччини, Франції, Італії, Люксембургу та інших держав. Сполучені Штати стануть союзником об'єднаної Європи. Це також одна з гарантій світової безпеки.

В Європі вже створені власні військово-політичні органи. Це Постійний комітет з політики та безпеки, Військовий комітет, військовий штаб. Свого часу Мадлен Олбрайт виступила із занепокоєнням про «З Д» у межах НАТО: «Дублювання, дезінтеграції зв'язків та дискримінації». На це лорд Робертсон висунув таку тезу: «Нерозривність трансатлантичних зв'язків, збільшення європейського потенціалу, включення всіх союзників у формування концепції оборонної політики».

Сьогодні затрати Європи на безпеку становлять 60% затрат США. Америка цілком справедливо хоче витратити менше: навіщо їй своїм коштом вирішувати європейські проблеми? Разом із тим вона прагне зберегти свій вплив на формування Європейської політики, що стає дедалі проблематичнішим. Петер Ван Гам, автор книжки «Нові прагнення Європи у галузі оборони: наслідки для НАТО, США та Росії», стверджує: «Зрозуміло одне — якщо довгострокова військова безпека Європи буде й надалі залежати від Сполучених Штатів, НАТО не виживе чи, в усякому разі, втратить свою роль головної опори Європейської безпеки».

Загальна кількість особового складу армій членів ЄС становить близько 2 мільйонів вояків. Однак ці сили досі концептуально розраховані на тривалу позиційну війну проти агресії зі Сходу. Вони не є мобільними, що важливо в сучасних умовах. Так, під час бойових дій у Косово за встановлений термін ледве вдалося розгорнути 40 тис. вояків. До речі, відгуки про українські підрозділи були якнайкращими. Нові сили швидкого реагування в Європі, утримання яких організаційно і фінансово лягатиме на плечі ЄС, повинні складатися з 15 кораблів, 500 літаків, корпусу в 40–60 тис. осіб і 150 тис. осіб для заміни особового складу. Вони повинні мати спроможність розгорнутися протягом 60 діб.

Зростання ролі Європи в НАТО і в геополітиці майбутнього стає однією із закономірностей сучасних політичних процесів. Це наслідок не тільки певного конфлікту інтересів, що пов'язаний з процесом об'єднання Європи. Жодна винятковість є неприпустимою. Так, сьогодні навіть ті члени НАТО, які не мають власних армій або збройні сили яких є неспівставно малими порівняно із США чи Німеччиною, мають однакове право голосу у вирішенні тих чи інших питань. НАТО слід розглядати як певний індикатор філософії майбутньої Європи, яка, не ліквідуючи цю систему безпеки, виходить на інший рівень співпраці зі США, беручи на себе весь необхідний тягар і пропонуючи певну схему ідеологічного обґрунтування, що виходить з пошуків нової європейської ідентичності. Згадаємо терміни, які виникли у минулому столітті щодо устрою Європи: новий порядок, нова Європа, об'єднана Європа, Західна Європа – Східна Європа, Середня Європа, сполучені штати Європи, Азопа.

З погляду України ми повинні говорити про об'єднану Європу і Середню Європу. Схід Європи належить Росії, яка, за словами львівського політолога Романа Кіся, є Азопою, тобто має більше від Азії, ніж від Європи. Росія також не має нічого спільного з оригінальними азіатськими культурами і є маргінальною агресивною державою, неспроможною демократизуватися і жити за правилами світового співтовариства.

Нове обличчя НАТО залежатиме від самоусвідомлення об'єднаної Європи, яке я б не ототожнював з явищем глобалізації. Нам потрібна консервативна Європа. Згадаймо, що вона вже була чимось одним у Середньовіччі. Інститути като-

лицької церкви для сьогодення є недостатніми. Проте ідентичність об'єднаної Європи повинна ґрунтуватися на власній культурній традиції, у т.ч. на релігійній традиції. Адже майбутній світоустрій не може не бути моральним.

Як бачимо, саме цей ідеологічний бік розроблений недостатньо і саме країни Середньої Європи, до яких належить і Україна, мають шанс долучити свій голос до концепції об'єднаної Європи, яка досі є аморфною і невизначеною. Новопосталі постколоніальні держави несуть значний консервативний заряд, який, щоправда, може спрацювати тільки за певних технологічних передумов. Можливо, меншою мірою тут треба розглядати власне політологію, а більше навіть літературу та есеїстику.

Технологічні передумови в Україні — це передусім здорова інформаційна галузь. Парадокс полягає в тому, що цей простір — насамперед бізнес. Інформаційна царина здатна до саморозвитку, саморегуляції і навіть до потужного наповнення бюджету. Для її нормального функціонування потрібно одне: створення цивілізованих правил гри. Той факт, що ці правила в Україні досі не визначені, не може означати якогось нерозуміння з боку влади. Це свідоме лобювання російських інтересів і навіть кримінальний злочин. Тобто на сьогоденньому етапі величезного значення набуває реалізація інтелектуально-ідеологічного потенціалу Середньої Європи, у т.ч. України.

Звичайно, теза «моральної політики» викликає запитання: чи взагалі вона можлива? Головний сенс зосереджується не так на конкретних прикладах, як на спрямованості ціннісних пріоритетів. Той же Віктор Ющенко у своєму першому виступі на посаді прем'єр-міністра України говорив про моральність. Як хрестоматійний приклад моральної політики слід розглядати відому промову Рональда Рейгана про «імперію зла» — СРСР — яка не знає Бога. Можна, звичайно, закинути, що Рейган мав багато інших мотивацій, але хто може так згадати про своїх дітей з якихось меркантильних чи формальних міркувань? Моральною є послідовність світового співтовариства у відстоюванні принципів людяності. Хоч дотеперішню політику США, ЄС та їхнього військового альянсу НАТО щодо, скажімо, Чечні, можна схарактеризувати не інакше, як опортуністичну щодо цих принципів. Щось подібне сталося 1933 р., коли США визнали Радянський Союз. Тоді це мало безпосереднє відношення до України.

Отже, розвиток НАТО тепер найбільше пов'язаний з динамікою європейської спільноти, яка знову віднаходить свою ідентичність. Від того, як це буде зроблено, залежить розв'язання не лише власне європейських проблем, але й тих, які загрожують стабільності всього світу. Михайло Павловський таким чином сформулював теорему Перетта: «В сучасному світі майже глобального інформаційного та промислового ресурсу певна окрема країна не може збагачуватися сама по собі, а тільки за рахунок інших країн». Цим, зокрема, пояснюється масова нелегальна еміграція до США та Європи (не тільки Західної, а також до України, оскільки з погляду багатьох країн СНД, мусульманського світу та Індокитаю Україна є символом стабільності й процвітання). Тобто нелегальні емігранти не тільки не хочуть, вони не вірять, що коли-небудь досягнуть гідних стандартів життя у себе на батьківщині.

Якими ж будуть висновки? Необхідним є вихід в іншу парадигму мислення. Майбутню світову безпеку ми повинні формувати за принципово новими критеріями, які сьогодні зовсім не беруться до уваги. Надалі спільна розмова вже є неможливою виключно на засадах зиску. Наближаючись до стандартів НАТО та Європейського Союзу, Україна повинна сама впливати на ці стандарти. Аби йшлося не лише про наздоганяння, але також про духовне й інтелектуальне зближення.

Плануючи майбутнє, ми маємо бути мудрими. Але що є мудрість у політиці? Це, наприклад, спільне вирішення екологічних проблем. Це безпечний світ і моральний світ. Однак нам важко розмірковувати про подібні речі з арсеналом балаганної риторики, що міцно вкорінилася в нас у повоєнних часах й іноді називається постмодернізмом. Тоді, під час Другої світової війни, раціоналізм змагався з ірраціоналізмом і переміг. Хоч в обох випадках прогнала мудрість, яка й досі сприймається нами як щось апріорне. Тільки мудрість може допомогти нам осмислити поняття людяності як щось таке, що не співпадає з гуманізмом. Філософія є іншою якістю, що на неї не мають впливу жодні технології, тільки навпаки. Мартін Гайдеггер вважав її чимось засадничо некорисним. По війні він і Карл Ясперс дали блискучі твори про те, що німці повинні стати народом філософів. Ця теза є надзвичайно актуальною для сучасної України. Отже, хвала некорисному!

Світ мас-медіа: надбання і перспективи творчої інтеграції

Народився 1945 року в м. Погребище Вінницької області. Доктор філологічних наук, професор. Закінчив філологічний факультет Одеського держуніверситету. У вузах Києва та Одеси працював завідувачем кафедрою, заступником декана, деканом, проректором. Професор, завідувач кафедри міжнародної журналістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор 12 монографій, брошур, навчальних посібників, 2 публіцистичних книг, більше 150 наукових статей. З 1996 року здійснює загальну редакцію книжкових серіалів «Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра» та «Українська журналістика в контексті світової».

Глобальні процеси сьогодення, як і вогнище міжнародних, планетарних конфліктів (Югославія, Чечня, а головне — початок нової світової війни проти тероризму) поставили в порядок денний проблему творчої інтеграції мас-медіа світу і України зокрема. Вона витікає, насамперед, із можливості дотримання низки умов — історичних, суспільних, політичних, організаційних, комунікаційних. Їх наявність зумовлюють інтеграційні процеси у політиці, економіці, культурі, демократичній ідеології і це дозволяє розглянути діяльність мас-медіа у світовому соціокультурному контексті. Тим більше, що сьогодні дедалі очевиднішою і рельєфнішою стає реалізація відомої теорії трьох «К» — концентрація, кооперація, координація засобів масової інформації (ЗМІ) при безумовному збереженні національної самоідентичності, інтеграції національного інформаційного простору у світовий за умови гарантованої інформаційної безпеки як з боку світового співтовариства, так і окремої держави.

Демократичні свободи — слова, преси, совісті (релігії, зібрань) петицій, приватної власності (за Джоном Локком) — це не всюдозволеність, а гра за правилами. Постулати справжньої демократії — права і свободи громадянина, свободи слова, вер-

ховенство закону — є наріжними каменями у побудові громадянського суспільства в окремій країні і цивілізованого гуманістичного світового співтовариства. Принципи справжньої демократії — верховенство права і повага до прав людини — формують основу їх взаємодії. Свобода висловлювань та інформації є фундаментальним елементом цих принципів. З трьох найбільш визнаних правових моделей діяльності ЗМІ у суспільстві (американська, англійська, французька) Україна тяжіє до останньої, що засвідчує перелік державних актів конституційно-правового статусу українських мас-медіа.

Протягом багатьох століть існували різні підходи до розуміння поняття свободи преси. Тут доречний вислів Т.Джефферсона: «Свободу преси не можна обмежити без її повної втрати». Постулат свободи для мас-медіа є надзвичайно суттєвим. Історія розвитку ЗМІ засвідчує, що ми маємо справу з паралельним розвитком: свободи мас-медіа і боротьбою індивідів за особисту свободу. Обидві ці сфери базуються на свободі вільного вираження усно і на письмі. Не випадково серед названих Робертом Далом восьми інституційних гарантій демократії на другій позиції опинилася свобода висловлювання.

Певний рівень свободи є необхідним фактом існування демократії. Якщо свобода трактується як найвища суспільна цінність, то доля демократії вимагає турботи і відповідальності. «Свобода означає відповідальність. Ось тому більшість людей її бояться» (Б.Шоу). Отже, особливо важливою є громадянська відвага тих, хто виконує суспільну місію, тобто — журналістів.

Небезпідставно вважається, що справжній журналіст зобов'язаний тримати руку (з пером, мікрофоном) на пульсі життя. Така фахова особливість стала аксіомою. Сприймаючи це в досить загальному значенні, ми не завжди задумуємося над глибиною тих духовних наслідків, якими обертаються для «сьогоднішнього Пімена», що відстежує біжучу історію щоденно, а то й погодинно, постійна готовність бути в гущі подій та відчувати їх суть і спрямованість. Адже піфос активного вторгнення в дійсність полягає не в стандартній патетиці гарячкових висловлювань, а в точній зваженості міркувань, що ґрунтуються на здоровому глузді та універсальній, а не імперській моралі, в здатності допомогти своєму читачеві, глядачеві не тільки зрозуміти те, що твориться довкола, а й збагнути, як порядно чинити щодо свого роду й народу відповідно до веління часу. Отож, хто порядно думає, той добре й чесно пише...

Демократія і свобода слова, свобода слова й свобода преси — цінності, що являють собою неподільну єдність. Ними вимірюється система свободи кожної держави. А безперешкодний суспільний обмін інформацією, розмаїття думок — істотні елементи кожної вільної держави, необхідні риси сучасної демократії, одним з неодмінних інститутів якої є засоби масової інформації. «Свобода друку є однією з найбільших запорук свободи, і вона ніколи не може бути обмежена — хіба що тільки деспотичними урядами» (Декларація прав людини). «Там, де не правлять закони, там немає державного устрою», — підкреслював ще Арістотель.

Вільна конституційна держава — а саме так потрібно розуміти демократію — досягла вагомих історичних здобутків у новітній час. Німецький політолог Аренд Лійпгарт у 1980-ті роки довів, що з усіх держав світу (понад 180) лише 21 можна назвати стабільними демократіями. Належати до них, цілком природно, прагне й Україна. «Ніхто не може узурпувати владу», — вказується в 5-й статті Основного закону країни.

Важливе місце в цій вагомій справі мають відігравати засоби масової інформації — контролери демократії. Від зародження книгодрукування в XV столітті друковані твори передавали відомості й тим самим сприяли розвитку суспільної та політичної комунікації. З розвитком техніки та поширенням елементарних передумов освіти друковані твори, орієнтовані на громадськість, від економіки й освіти переросли в масову пресу й, значно пізніше, в електронні ЗМІ — радіо й телебачення, Інтернет.

Завдяки своїм можливостям передавати відомості й думки ЗМІ з самого початку свого існування наштовхувалися на опір супротивників, які в цьому вбачали небезпеку для власної системи панування. В усі часи такі «владь імуці» намагалися чинити вплив на ЗМІ, а то й керувати ними. Набір репресивних засобів широкий: від заборони певних друкованих видань до державної або церковної цензури й аж до хитромудрої системи обмежень прав преси та переслідування журналістів за критику. Паралельно з цим «владь імуці» завжди прагнули тримати в своїх руках передачу інформації через створення відповідного пропагандистського апарату та залежної від них системи відомостей. Поєднання всіх репресивних механізмів дало змогу, наприклад, націонал-соціалістам та комуністам цілком підпорядкувати своїй ідеології всі ЗМІ та перетворити журналістів на підручних державної пропаганди й правлячої партії. Отож, світовий досвід показує: ЗМІ мусять бути вільними від державного впливу. Бо

влада в демократичному суспільстві є завжди владою на певний час. І суть «коректної гри» (fair play) якраз і полягає в умінні жити таким політико-професійним життям, коли усвідомлюєш, що важливо не лише вважати себе правим, а й виявлятися ним.

Розгляд журналістики в загальнокультурному контексті як частини історичних, територіальних, національно-етичних, ідеологічних, культурних спільнот, що склалися, видається досить актуальним і плідотворним. Адже журналістика, будучи одним із важливих факторів впливу на культуру у всіх своїх проявах, є важливим і своєрідним феноменом культури. У журналістико-знавстві уже з'явилися перші наукові розробки щодо кваліфікації соціокультурних моделей журналістики (Є.Корнілов). При цьому пропонуються вони як альтернативні, контрверсійні пари: глобальна-регіональна, континентальна-острівна, демократична-тоталітарна, друкована-аудіовізуальна, офіційна-неформальна, якісна-бульварна. Природно, що всяка кваліфікація несе в собі елемент умовності, оскільки пов'язана з формалізацією знання про об'єкти, з деякою механічністю пропонованої структури і можливістю уточнень і розширення. Але в цілому запропонована система є взаємно детермінованою і внутрішньо завершеною, що дає можливість провести типологічний аналіз виокремлених моделей на тлі вітчизняної журналістики в контексті світової.

Українська журналістика в найкращих своїх поривах і в перспективі прагне набути глобального характеру як інтернаціоналізована американська, німецька чи інша газетно-журнальна періодика, яка розповсюджується за допомогою сучасних систем зв'язку у світі (Інтелсат, Інтернет). Однак їй ще довго, на жаль, чекати медіа-революції і залишатися регіональною журналістикою, яка, в свою чергу, представлена виданнями і програмами територіального (Захід, Схід, Південь, Центр країни) або національно-етнічного характеру, задовольняючи потреби аудиторії в інформації місцевого масштабу.

Щоправда, є й інші аналогії та аргументи. Так, Німеччина залишається насамперед країною газет. Незважаючи на поширення Інтернету та нових технологій (в країні на даний час 1,7 млн. осіб працює у сфері інформаційної та комунікаційної техніки, а планується до 2010 р. збільшити їх ще на 1,5 млн.), громадяни Федеративної Республіки Німеччини знову і знову повертаються до знайомого традиційного засобу інформації — до регіональних та місцевих газет. Німецькі газети відзначають-

ся розгорнутою інформаційною частиною про політичні події як на національному, так і на міжнародному рівні. Газетно-журнальна періодика і надалі займатиме вагоме місце серед медіа (у країні виходить щодня 25 млн. примірників періодичних видань, вона за кількістю періодики займає 4-те місце в світі — після США, Японії, Великобританії). А причина цього полягає у тому, що друковані мас-медіа значно наочніше передають те, що змінює або тримає світ.

Вказана обставина вказує на континентальний (європейський) характер як німецької, так і української журналістики, яка протягом віків формувалася як аналітична, коментуюча. Острівна (англо-американська) журналістика — це журналістика у своїй основі інформуюча. Проте тенденція полягає у тому, що острівна модель прагне на основі новітніх технологій до активної експансії.

Найвірогідніше, що саме з цієї дилеми бере початок дуалізм якісної та бульварної преси. Перша розрахована на еліту, висвітлює проблеми політики, економіки, соціального та культурного життя. Це зумовлює серйозність та глибину аналізу. Основним же змістом бульварної преси, яка адресована найширшій аудиторії, є весь калейдоскоп масової культури: життя «зірок», аномальні явища, гороскопи, еротика, спорт тощо.

Сенсаційність, великий обсяг ілюстрацій — найбільш типові риси журналістських технологій бульварної преси. Усереднення та девальвація запитів аудиторії, які відбуваються під впливом масової культури, провокують подальшу бульваризацію журналістики.

Друкована й аудіовізуальна журналістика мають свої специфічні параметри та ККД впливу на аудиторію, свої пріоритетні функції: друкована преса — аналітичні та сервісні, аудіовізуальна — інформаційні та культурно-рекреативні. Кожна з цих моделей розвивається в умовах конкурентної боротьби. Ця боротьба особливо відмітна і вразлива в період політичних напружень (вибори, страйки, політичні конфлікти тощо). При цьому в протистояння вступають офіційна та неформальна преса. Під офіційною журналістикою розуміється вся перса, що несе відповідальність перед законом, зареєстрована чи дозволена, акредитована в державних органах. В цьому розумінні вона представляє собою складну багатоступеневу модель, яка включає широкий діапазон видань: державні, громадські, відомчі, партійні, комерційні, приватні та інші. Неформальна преса (близькі

терміни «альтернативна», «нелегальна») включає видання, які не мають формальної правової акредитації у суспільстві (найбільш яскравим представником цієї моделі став «самвидав» 1960—1980-х років, хоча й сьогодні маємо непоодинокі випадки її прояву).

Демократична модель журналістики — плюралістична в своїй основі. Вона відображає всі суспільні сили та явища за винятком осуджених світовою спільнотою (расизм, шовінізм, насильство). Ця модель найбільш притаманна країнам з розвинутою парламентською, президентською, партійною демократією, яка гарантує свободу преси. В країнах з перехідною економікою, демократичними інститутами, які тільки формуються, журналістика як правило, має гібридний характер, маючи лише окремі риси демократичної моделі (Україна в цьому розумінні — яскрава ілюстрація). Події новітнього часу засвідчують, що саме цей «мутаційний» період дає можливість розвитку тоталітарної моделі журналістики як частини відповідної культурної спільноти. Її поява і розвиток можуть бути зумовлені не лише політичною диктатурою, ідеологічною монополією, але й диктатом фінансових і кримінальних структур (в Україні вже відверто говориться про «кланізацію» преси). Вихід з такої ситуації — створення конструктивної реальної опозиції тим структурам, які хочуть демонструвати і нерідко демонструють право сили, бо, зізнаємося, існує реальна загроза не тільки демократії, а й самій державі.

У цьому аспекті ще раз слід звернути увагу на проблему «мас-медіа і демократія». Спеціалісти підкреслюють силу впливу ЗМІ на розвиток демократії і виділяють принаймні три джерела цього впливу:

- структурне — можливість засобу масової інформації спілкуватися з аудиторією, враховуючи типологію діючої системи ЗМІ та зв'язку;

- психологічне, що базується на відносинах достовірності, переконливості, довіри, яких ЗМІ досягли з аудиторією в процесі «соціальної інтеграції», що дозволяє їм втручатися в політичний процес на власних правах;

- нормативне, що походить від поважання принципу свободи слова і незалежності ЗМІ в демократичному суспільстві, і легітиміє особливу роль ЗМІ в політичному процесі.

З цих причин ЗМІ як частина соціально-політичної сфери більше ніж просто «дах» будівлі демократії: ЗМІ — суспільно-

політична арена, де процеси демократії розгортаються, відчуваються, розглядаються кожним з них.

Звичайно, ступінь потужності впливу ЗМІ на суспільство залежить від прийнятого, узвичаєного типу демократії:

— плебісцитарна демократія (за «народною ініціативою»), яка прагне уповноважити народ обирати урядову політику через проведення плебісцитів, референдумів і таким чином надати народу можливість функціонувати як законодавчій і законній владі;

— комунікаційна демократія, яка базується на думці, що справжня демократія потребує не певного набору процедур для служіння особистому життю, а справжньої участі у суспільному просторі — зустрічі, асамблеї, віросповідання, в тому числі у публікаціях, передачах, програмах;

— плюралістична демократія: сучасний демократичний процес як одне з вільних змагань серед груп, в які об'єдналися індивіди на базі усвідомленого групового інтересу, щоб боротися за їхні особливі інтереси.

Зрозуміло, що роль ЗМІ в цих різних формах демократії розглядається по-різному. Діють різноманітні соціокультурні та політичні моделі журналістики. Наприкінці нагадаємо сформульований Європейським Союзом слоган на інформаційному по'язу: ми не пасажери, а машиністи. Як це важливо усвідомлювати у XXI столітті, столітті інформатизації!

Порівнюючи українську національну школу журналістики з провідними світовими (американською, німецькою, французькою та ін.), вочевидь переконуюєшся у продуктивності інтеграційних процесів між ними на різних рівнях: політико-правовому (про що йшлося вище) та технологічно-творчому. Останній не є менш важливим від першого, оскільки в них закладені основи кореляції. Саме відповідність/невідповідність світовим стандартам журналістської діяльності (своєчасність, точність, об'єктивність, коректність, аргументованість, цілісність інформації) піднімають планку національної школи або заганяють її в глухий кут. Це особливо важливо для суспільств у трансформаційний період, який саме і переживає, зокрема, Україна. Виконуючи селекційну, критичну, програмуючу місію в суспільстві, долаючи все ж наявну «приховану» цензуру (конституційну, законодавчу, відомчу, редакційну, професійну або самоцензуру), мас-медіа відіграють все ж стабілізуючу і дестабілізуючу роль. «Слово є найпотужнішим наркотиком, який вживає люд-

ство» (Й.Кеплер). Тому так важливо організувати справу так, щоб ціннісно-орієнтаційна функція мас-медіа була домінуючою й константною. Відомий вислів М.Ганді, що «свобода не варта нічого, якщо вона не включає свободи на помилку», має коригуватися з позиції соціальної норми і соціальної відповідальності мас-медіа у суспільстві. Іншими словами, чи ведуть мас-медіа суспільство вперед (до демократії), чи тягнуть назад (до тоталітаризму). В цьому є особлива унікальність мас-медіа в так звані мутаційні часи.

Фундаментом політико-правового рівня мас-медіа у суспільстві є рівень дотримання взаємодії ЗМІ і влади. При певній їх спільності вони все ж мають різну природу. Треба виходити з того, що мас-медіа не є чи «четвертою владою» (це швидше образно-метафоричний вислів), чи «п'ятою колоною» (це образливо, бо вони знаходяться у конструктивній опозиції до влади), а вірогідніше і певніше однією із головних суспільних сил і слугують розвитку громадянського суспільства, а влада представляє собою державу і функції мас-медіа і влади принципово різні. У випадку, коли функції ЗМІ і влади співпадають і успішно реалізуються, їх взаємодія не має особливих проблем. Вони виникають у разі деформування функцій і зводяться до таких основних проблем:

- перетворення мас-медіа на інструмент виборчих технологій, арени так званих «інформаційних війн» між різними кланами;
- зведення місії влади до «засвітки» у ЗМІ, віртуалізація влади;
- порушення прав журналістів, їх незахищеність як права, так і соціальна і навіть фізична;
- низькі матеріально-технічні, кадрові, інформаційні можливості ЗМІ.

Окрема тема — інтернетіалізація як світове надбання. У плані ж технологічно-творчому зазначимо таке. Відрадно, приміром те, що нашу теорію жанрів журналістики як самостійну фахову дисципліну вивчають уже і на Заході, і в США. Українська журналістика наслідувала кращі зразки світової, хоча б у типології мас-медіа, формах їх роботи, а дещо навіть, на жаль, уже і втратила, приміром, дайджест як тип видання випав зі щедрих ніш вітчизняної газетно-журнальної періодики. Чимало корисного запозичено і у плані технічного оформлення видань, інтерактивного телебачення та його форм і методів тощо.

Для кожної держави і для України зокрема питання ЗМІ тісно пов'язане з проблемою підвищення культури журналістської діяльності у контексті національної ідеї і світового досвіду. Вони детерміновані рядом ознак: суспільно-політичними (журналістика того чи іншого суспільно-політичного ладу чи періоду), регіонально-національними (звідси існування багатьох світових журналістських шкіл), типологічними (міжнародні, національні, державні, громадські, аудиторно-адресовані, приватні; щоденні, щотижневі і т.д.), редакційно-професійними (творче обличчя видання чи програми, наукова організація праці редакційного колективу), технічними (канали зв'язку, рівень матеріально-технічної бази, комп'ютеризації).

Сьогоднішня практична і теоретична журналістика йде шляхом відмови від стереотипів, збагачення світовим та вітчизняним досвідом, пошуку самобутнього та самоцінного, інновацій (хоча й подекуди відчутне епігонство, сліпе копіювання). Робиться це з метою підвищення власне культури журналістської діяльності та вирішення низки організаційно-творчих проблем, серед яких головні:

- удосконалення системи ЗМІ з урахуванням зародження у ній нових інститутів (приміром, суспільне телебачення);
- підвищення ефективності ЗМІ на основі медіаправа, законів та актів, спрямованих на забезпечення журналістської діяльності та посилення відповідальності журналіста за життєдіяльність суспільства;
- розвиток та зміцнення організаційно-творчої інтеграції ЗМІ країни і світу, кооперативних засад (обмін інформацією та її координація, спонсорство, матеріально-фінансова та технічна допомога тощо);
- реорганізація системи підготовки і перепідготовки журналістських кадрів шляхом створення регіональних професійних навчально-методичних та науково-практичних центрів з урахуванням світового набутку;
- координація наукових журналістикознавчих досліджень як одного із найважливіших факторів розв'язання практичних завдань мас-медіа у кардинально новій соціально-політичній ситуації.

Постіндустріальна або інформаційна цивілізація, до якої прагне світ і Україна, висуває суворі вимоги. Одна з них — чи не найголовніша — продуктивно-творча інтеграція мас-медіа світу.

Шлях до міжнародного визнання Української держави (нотатки журналіста)

Народився 6 лютого 1948 р. у селі Романів на Волині. Закінчив факультет журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка. Трудову і творчу діяльність почав у 1966 р. в ківерцівській районній газеті. Працював кореспондентом, завідуючим відділом газети «Радянська Україна», заступником редактора студентської газети «Горизонт». З 1 вересня 1990 р. — головний редактор газети «Урядовий кур'єр». Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Заслужений журналіст України. Лауреат журналістської премії «Незалежність».

З чого починалася новітня історія зовнішньополітичної діяльності України? Питання з розряду дискусійних. І все ж, думається, чимало істориків і політиків погодяться з тим, що першим реальним кроком на шляху входження України в коло незалежних держав планети стало прийняття Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. У десятому, завершальному розділі цього документа вперше з часів УНР (1918—1920) було чітко й недвозначно записано: «Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами...»

Світ, і насамперед найбагатші й найвпливовіші його країни, взяв до уваги ці задекларовані наміри українського парламенту. Але не більше. Бо в час ухвали Декларації, влітку 1990 р., швидкого розпаду Радянського Союзу і появи на його велетенській території суверенних держав, у тому числі й України,

мало хто із впливових зарубіжних політиків у це вірив. Навіть через рік, 1 серпня 1991 р., під час виступу в сесійному залі Верховної Ради УРСР тодішній Президент Сполучених Штатів Джордж Буш-старший переконував українських депутатів, що перспективи України пов'язані з Радянським Союзом і в його складі. Ця недалекоглядна теза лідера провідної держави світу була спростована через 24 дні: 24 серпня 1991 р. у тому ж сесійному залі Україна була проголошена суверенною, незалежною державою.

Тим значимішими й далекогляднішими на цьому фоні виглядають переконання, позиція, дії тих небагатьох політиків і дипломатів, які ще в умовах існування Радянської імперії робили сміливі кроки назустріч державницьким устремлінням України, її прагненню не на словах, а на ділі стати суб'єктом міжнародного права. Про цілий ряд пов'язаних з цим епізодів, свідком яких був автор, і йтиметься далі. У часовому вимірі вони охоплюють період з часу прийняття Декларації про державний суверенітет України і до першого грудневого Всеукраїнського референдуму 1991 р., який остаточно переконав світ, що є така держава — Україна.

До Києва без дозволу

Тоді, у вересні 1990 р., той візит не викликав особливого інтересу. Тим більше не згадують про нього сьогодні. І все ж смію стверджувати, що саме з того робочого візиту до Києва міністра закордонних справ Польщі Кшиштофа Скубішевського й були започатковані міждержавні українсько-польські контакти, якими нині так дорожать і пишаються обидві сторони.

Польща, як, можливо, жодна інша країна, з підвищеним інтересом і зрозумілим зацікавленням стежила за процесами, що відбувалися тоді в СРСР, зокрема в Україні. Бо вони безпосередньо торкалися її долі. У польській пресі тих років часто згадували слова маршала Пілсудського про те, що без вільної, незалежної України вільна Польща неможлива. Кшиштоф Скубішевський під час переговорів з міністром закордонних справ УРСР Анатолієм Зленком їх не цитував. Однак між рядками дипломатично вивірених фраз вони звучали. Проглядалися вони і в підписаному обома міністрами документі —

Декларації про принципи і основні напрями розвитку українсько-польських відносин.

Прошу читачів звернути увагу на назву документа і ще раз згадати про час його підписання — вересень 1990 р. Започатковувати в ту пору прями, по суті міждержавні зв'язки було річчю нечуваною.

Відразу ж після церемонії підписання Декларації я попросив К. Скубішевського прокоментувати подію, яка щойно відбулася.

— Я радий, що приїхав у Київ і що ми з паном Зленком підписали цей важливий документ. У Радянському Союзі відбуваються різочі зміни. Польща не втручається у внутрішні справи СРСР і України. Але ми беремо до уваги факти. Декларація про державний суверенітет України сприйнята в Польщі з великим інтересом і повагою. Ми зичимо українському народові успіхів у її здійсненні і будемо прагнути до розвитку й поглиблення наших зв'язків. Підписаний щойно документ дає для цього добру основу. Його тепер слід удосконалювати, наповнювати реальним змістом. І я впевнений, що обидві сторони докладуть усіх зусиль, щоб так сталося. Республіка Польща розглядає Україну як важливий фактор співробітництва на Європейському континенті.

Під час моєї розмови з паном Скубішевським з'ясувалася цікава обставина. Київ для нього є особливим містом, бо тут у далекому 1914 р. в Університеті святого Володимира, на медичному факультеті навчався його батько — Людвік Скубішевський. Його цікавила наука, дослідницька робота, а Київський університет мав у ті роки високий науковий авторитет. Перша світова війна перервала навчання батька. Він пішов на фронт, був капітаном російської армії, керував шпиталем.

— Цікаво було б знайти в Києві будинок, де мешкав батько, — додав К. Скубішевський. — Але часу, на жаль, немає. Та, можливо, він і не зберігся.

— А чому ви раніше не приїздили до Києва?

— Бажання таке було. Кілька разів оформляв документи, по 12 фотокарток здавав, але дозволу так і не одержав. Словом, до столиці України в мене особливі почуття, і я радий, що місто мене не розчарувало. Воно дуже красиве.

Парад договорів

Тої ж осені 1990 р. відцентрові тенденції в Радянському Союзі проявилися ще в одній формі: минаючи Москву, всесильний ЦК і всезнаючий Держплан республіки почали виходити одна з одною на прямі народногосподарські зв'язки. Михайло Горбачов назвав тоді цей процес «парадом договорів». Не без іронії, звичайно, хоча і він, і його оточення добре розуміли, що йдеться про дуже серйозні речі, про руйнування фундаменту Союзу — централізованої планової економіки.

Але що могли протиставити цьому процесу, як вплинули на нього союзні органи влади? Чергова, здається, одинадцята за ліком п'ятирічка завершилася в умовах жорстокої економічної кризи. Нового п'ятирічного плану ніхто не верстав, пропонувалися хіба що короткострокові, здебільшого прожекторські програми досягнення швидкого економічного зростання, на зразок «Програми 500 днів».

Тому й не дивно, що республіки самі почали шукати виходу зі становища. Тим більше, що це збігалось з відцентровими устремліннями їх національних еліт.

Тоді й почався «парад договорів». Його головними дійовими особами були глави урядів республік. До цього вони зустрічалися, мабуть, не раз. Але, як правило, у Москві, де отримували рознарядки і кошти. Будь-які прямі контакти між ними, а тим більше обміни візитами Центр сприймав надзвичайно підозріло. Тепер же прем'єри союзних республік мали можливість безбоязно здійснювати один до одного візити і менше зважати на можливі санкції та оргвисновки Москви: часи вже були інші...

Пригадую, як першою приїхала до Києва урядова делегація з Білорусі. Українсько-білоруські переговори 17 жовтня 1990 р. не були простими. Які ціни слід покласти в основу народногосподарських зв'язків між обома республіками? Діючі? Міжнародні? Якись інші? Ці питання так і лишилися відкритими. Як і те, що робити в ситуації, коли, з одного боку, Центр нібито не проти двосторонніх прямих зв'язків, але з іншого Указ Президента СРСР М. Горбачова такий підхід практично перекреслює.

І все ж обидві сторони зуміли дійти згоди, підписавши спільну Заяву і міжурядову Угоду про торгово-економічне і

науково-технічне співробітництво. Більше того, в першому з названих документів заявили про те, що досягнуті домовленості матимуть верховенство над союзними, які можуть заважати двосторонньому співробітництву.

— Ще рік тому такої події, яка щойно відбулася, ніхто б з нас і уявити не міг, — сказав у розмові зі мною після церемонії підписання Голова Ради Міністрів Білоруської РСР В.Ф. Кебич. — Наші переговори і угоди — це один з перших конкретних кроків по шляху реалізації декларацій про суверенітет обох республік. Поки що ми говорили про те, щоб утримати в наших економічних взаємовідносинах рівень 1990 р. А життя покаже.

Цікава деталь: за столом переговорів члени делегації України говорили українською мовою. Білоруси — білоруською. І обидві сторони чудово розуміли одна одну.

Побували тої осені в Києві глави урядів Грузії Т.Сігуа, Латвії — І.Годманіс, Литви — К.Прунскене, Естонії — Е.Савісаар. У свою чергу, Голова Ради Міністрів УРСР В.Фокін здійснив візити до Казахстану, Туркменістану й Узбекистану. І хоч на переговорах не обходилося без дискусій і гострих проблем, усі вони завершувалися задокументованим у договорах і угодах порозумінням.

Але всіх, хто брав участь у цих перших міжреспубліканських економічних діалогах або стежив за ними, цікавили визначальні переговори: між Росією і Україною. Адже йшлося про республіки, населення яких становило дві третини населення СРСР. Не кажучи вже про територію, природні ресурси, промисловий, аграрний, інтелектуальний потенціал.

Багато важила в цій ситуації позиція і поведінка Голови Верховної Ради Російської Федерації Бориса Єльцина. І треба віддати йому належне: він погодився підписати не просто міжурядову економічну угоду, а широкомасштабний, по суті міждержавний договір між УРСР і РРФСР. До того ж погодився це зробити під час візиту до Києва.

«Ми категорично відкидаємо твердження, що Росія претендує на головну роль. Навпаки, приїхавши в Київ, ми тим самим показали прагнення будувати російсько-українські відносини на рівноправній основі,» — заявив Борис Єльцин відразу по прибутті в Бориспіль. І в аеропорту, і на київських вулицях

та площах його вітали десятки тисяч людей. Вітали як високого й бажаного гостя.

«Його тоді сприймали як демократичного лідера, — зазначив нещодавно, згадуючи ті дні, Леонід Кравчук. — Пам'ятаю один із лозунгів біля Будинку профспілок, де мала відбутися наша з ним зустріч: «Кравчук! Вчись у Єльцина!» Борис Єльцин — особистість неординарна. Його рішучий характер, непередбачувані й енергійні дії проявлялися в тих умовах з особливою силою, і така поведінка подобалась людям».

19 листопада 1990 р. у Маріїнському палаці Леонід Кравчук і Борис Єльцин поставили свої підписи під Договором, у якому стверджувалося, що Україна і Росія визнають одна одну суверенними державами.

Відставка як протест і застереження

У завершальні дні 1990 р. була скликана сесія Верховної Ради СРСР. Сесію називали черговою. Фактично ж вона виявилась останньою. У ті грудневі дні я був у Москві у службовому відрядженні (планувалось інтерв'ю для «Урядового кур'єра» посла США в Радянському Союзі Джека Метлока). Скориставшись нагодою, акредитувався на сесію союзного парламенту — там очікувались гарячі політбої між прибічниками збереження СРСР і тими, хто виступав за самовизначення і суверенітет республік. Мене, та й багатьох інших акредитованих журналістів насторожив той факт, що одними з перших на зустрічі з нами у прес-центрі сесії виявили бажання прийти керівники силових союзних відомств. Із почтом висикопоставлених військових прибув міністр оборони Д. Язов. І своїм видом, і відповідями на запитання він демонстрував упевненість і незворушність. Шеф КДБ В. Крючков намагався підкупити нас поінформованістю, неспростовністю аргументів і твердістю позиції.

До чого б це? Ситуація дещо прояснилася, коли на сесії із сенсаційною заявою виступив міністр закордонних справ СРСР Е.Шеварднадзе. Застерігши депутатів, всю країну і міжнародну громадськість, що силовики в СРСР переходять у наступ і хочуть взяти ситуацію під свій контроль, Шеварднадзе оголосив про свою відставку з поста міністра. Судячи по реакції

М.Горбачова, ця заява виявилася цілковитою несподіванкою навіть для нього.

Відставка Е.Шеварднадзе стала тоді світовою подією номер один.

Мене вона торкнулася несподіваним чином. Прийшовши під вечір того дня до резиденції посла США в Радянському Союзі, я замість інтерв'ю з Джеком Метлоком, отримав... вибачення його радника. Він повідомив, що у зв'язку з виступом Е.Шеварднадзе, його раптовою відставкою і новою ситуацією, що склалася в СРСР, Білий дім зажадав від посла уточнюючої інформації і пропозицій. Всі зустрічі посла, у тому числі й зі мною, довелося відмінити.

Зате наступного дня зрив інтерв'ю з Джеком Метлоком я компенсував незапланованим інтерв'ю з Борисом Єльциним. Як і належить Голові Верховної Ради Російської Федерації, Борис Миколайович під час засідань сесії сидів у президії. З балкона, де були місця для преси, я помітив, як він підвівся і попрямував за куліси. Шансів зустрітися з ним було небагато: адже він міг вийти з Кремлівського Палацу з'їздив через службовий вихід, куди журналісти доступу не мали. На щастя, того разу він пішов у фойє, де, як з'ясувалося, відбулася його розмова з народними депутатами — представниками Чечні. Я дочекався її завершення і, підійшовши до Бориса Миколайовича, попросив його дати оцінку українсько-російським відносинам, зокрема практичній реалізації підписаного 19 листопада Договору. Ось уривок з його відповіді:

— Часу відтоді минуло небагато, — відповів він. — Трохи більше місяця. Однак навіть цей короткий часовий відтинок підтвердив правильність обраного обома республіками шляху і велике значення підписаного у Києві Договору. Росія і Україна, як і інші республіки Союзу, прийнявши декларації про суверенітет, вийшли на прямі міждержавні зв'язки. Тепер я постійно спілкуюся по телефону з Леонідом Макаровичем Кравчуком. Такий же діалог, наскільки мені відомо, підтримують між собою і керівники урядів обох республік. Підписаний нами документ істотно поживавив прямі міжгосподарські зв'язки... Словом, я вважаю, що початок хороший, що домовленості, досягнуті в Києві, проходять ті етапи реалізації, які й потрібно пройти.

Куди хилили «сепаратистські сили»?

Хотілося б згадати ще один епізод, який доповнює тему суверенізації України, її перших прямих міжнародних контактів. Йдеться про офіційний візит до Угорщини в останні дні весни 1991 р. Голови Верховної Ради УРСР Леоніда Кравчука. У складі невеликої групи українських журналістів я мав нагоду бути свідком цього візиту, розповідати про нього читачам «Урядового кур'єра».

Ще за рік перед тим Угорщина однією з перших східноєвропейських країн соціалістичної орієнтації рішуче заявила про свій новий — ринковий, прозахідний — курс. Як і Польща, вона виявляла особливий інтерес до України, до безпосередніх контактів з нею. Причому не тільки економічних, а й політичних. І зустрічі в Будапешті української делегації переконливо це засвідчили. По суті, Леоніда Кравчука приймали як главу суверенної держави, а українсько-угорські переговори та підписані за їх підсумками документи мали ледь закамouflований міждержавний характер.

Передчуваючи це, тодішній посол Радянського Союзу в Угорщині Іван Абоїмов за два місяці до візиту виступив із неприхованим застереженням. В інтерв'ю популярній угорській газеті «Мадьяр Хірлап» він почав з того, що «ми зацікавлені у розвитку відносин Угорщини із союзними республіками. Ці відносини, особливо в економічній сфері, добре доповнюють, збагачують радянсько-угорське міждержавне співробітництво». Але тут же посол насварився пальцем: «Однак будь-яку спробу підтримати сепаратистські устремління, які проявляються в республіках, або подати безпосередню допомогу сепаратистським силам ми розцінюємо як втручання в наші внутрішні справи».

Цю пересторогу посла я прокоментував тоді на сторінках «Урядового кур'єра» словами, котрі, думається, не зайве процитувати й сьогодні: «Ох це безособове, міфічне «ми». Спробуй з'ясуй, хто і що за ним стоїть. Посольство Радянського Союзу в Угорщині? Міністерство закордонних справ СРСР? Союзний уряд? А, може, це заявлено від імені самого Президента СРСР? Так само важко зрозуміти, що ж мається на увазі під висловом «сепаратистські сили». Будемо сподіватися, що не парламенти і уряди республік, обрані конституційним шляхом на основі волевиявлення їхніх народів. А саме від імені найви-

щик органів влади України вела переговори і підписувала документи в Будапешті офіційна делегація нашої республіки»...

Пригадується, тоді Іван Абоїмов дещо заспокоївся і навіть розслабився під час прийому, який влаштувала наша делегація для високопоставлених представників угорської сторони. Річ у тім, що відбувався прийом на контрольованій послом території — у розкішному особняку тодішнього посольства Радянського Союзу (правда, харчі й напої, як і спеціальний повар, були доставлені з України). В аеропорту під час проводів, потиснувши Леоніду Кравчуку руку, Іван Абоїмов навіть сказав йому українською «До побачення!»

Зигзаги долі: через сім років після цього Іван Петрович Абоїмов прибув до Києва, щоб очолити в суверенній Україні посольство Російської Федерації.

Серпневий рубікон

Моя груднева (1990) домовленість про інтерв'ю з тодішнім послом США в Радянському Союзі Джеком Метлоком була реалізована тільки в червні 1991 р. Як і личить професійному дипломату, він був обережним в оцінках і висловлюваннях. На моє запитання, чи вважає пан посол, що з прийняттям Декларації про державний суверенітет України відкриваються нові можливості й перспективи для прямих зв'язків між США і нашою республікою, Джек Метлок відповів так: «Сполучені Штати з великим інтересом стежать за подіями навколо Декларації. Ми вважаємо, що природа взаємовідносин між народами Радянського Союзу повинна визначитися ними самими... Наша політика підтримує процес демократизації в Україні та в інших республіках. Йдеться, насамперед, про підтримку децентралізації влади та більш відкритої, орієнтованої на ринок економіки. Я вірю, що Президент М.С. Горбачов та Голова Верховної Ради України Л.М. Кравчук поділяють ці сподівання свого суспільства».

Як ми вже відзначали на початку, 1 серпня 1991 р. Джордж Буш-старший сказав відвертіше й чіткіше, ніж посол США в СРСР: перспективи України пов'язані з існуванням і розвитком у складі Союзу. Проте Україна рішуче й однозначно, переважною більшістю голосів народних депутатів заявила всьому світові про свою незалежність.

Виникла дивна, двозначна ситуація: Україна проголосила себе незалежною державою, на її території стали чинними тільки Конституція, постанови уряду та інші акти законодавства республіки, і водночас світ не поспішав визнати Акт проголошення незалежності України, зайняв щодо неї вичікувальну позицію.

Це вичікування затяглося більш як на три місяці — до першого грудневого Всеукраїнського референдуму. Однак це був далеко не «мертвий час». І в самій Україні, і навколо неї спалахували гострі дискусії, тривали інтенсивні консультації, відбувався складний, багатоплановий переговорний процес. Кожен при цьому переслідував свої інтереси. Українське суспільство у переважній більшості (що й підтвердив 1 грудня 1991 р. референдум) схилилося до остаточного виходу із Союзу. Вцілілі після путчу союзні структури та й Президент СРСР Михайло Горбачов намагалися зберегти Україну у складі радянської імперії — цій меті мав послужити, зокрема, сценарій підготовки і підписання нового союзного договору. Росія в особі Бориса Єльцина та інших демократичних її представників не виступала проти суверенітету України, але хотіла зберегти на неї якщо й не політичний, то принаймні економічний вплив. Америку лякала не самостійність України, а її могутній ядерний арсенал — у США добре знали, що більшість із 176 ракет і 1500 ядерних боеголовок з української території націлені саме на американські штати. З неприхованою і щирою радістю зустріли проголошення незалежності Української держави наші західні сусіди, передусім Польща й Угорщина — це давало їм реальний шанс повернутися до Європи.

Вони були першими

Так вийшло, що першим із високопоставлених зарубіжних діячів і політиків привітав Україну з незалежністю Голова 45 сесії Генеральної Асамблеї ООН, віце-прем'єр-міністр Мальти Гвідо де Марко. 24 серпня він перебував у Києві з робочим візитом, вів переговори з міністром закордонних справ України Анатолієм Зленком.

«На вулиці вже посутеніло і майже під кінець нашої зустрічі до нас долетіло відлуння вибуху людських голосів, — згадує про ці переговори Анатолій Максимович. — Це був

сплеск радості від довгоочікуваної події: прийняття Акту про незалежність Української держави. Ми кинулися поздоровляти один одного. Наш високий гість виголосив коротку промову, вітаючи нас і увесь український народ з цією подією. У мене зразу ж майнула думка — організувати зустріч Гвідо де Марко з Головою Верховної Ради. На той час це була найвища посадова особа в державі. Через протокольну службу і безпеку протягом кількох хвилин всі питання були погоджені. До кабінету Леоніда Макаровича Кравчука ми зайшли відразу ж після закриття пленарного засідання. Щиро і сердечно Голова Генеральної Асамблеї ООН поздоровив його з проголошенням незалежності України. Це був перший іноземний представник у новій Україні, і в його особі Об'єднані Нації вітали вибір українського народу і робили перше міжнародне визнання нашої держави».

А першою офіційною делегацією, яка уповноважена була вести переговори з керівництвом України на міждержавному рівні, була делегація з Росії, очолювана віце-президентом РРФСР Олександром Руцьким. Вона прибула до Києва 28 серпня, через чотири дні після історичного рішення українського парламенту.

Це був час небувалого емоційного піднесення, з вулиць і площ, мітингів і маніфестацій воно передавалося народним депутатам, у стіни парламенту. Панувало воно і за столом українсько-російських переговорів. З української сторони їх вели Л.Кравчук, К.Масик, А.Зленко, В.Дурдинець, В.Євтухов, О.Ємець, Д.Павличко, В.Пилипчук, А.Чепурний, І.Юхновський, І.Драч; з російської — О.Руцької, В.Лукін, С.Станкевич, Ф.Шелов-Коведяєв, Г.Явлинський, А.Колосовський, О.Царгородцев.

Була ще й третя сторона — делегація від Верховної Ради СРСР у складі народних депутатів СРСР Ю.Рижова, С.Рябченка, А.Собчака, Ю.Щербака.

Всі учасники переговорів добре розуміли, що в Радянському Союзі почалися незворотні відцентрові процеси, зупинити які вже неможливо, тому головне завдання полягає в тому, щоб вони розвивалися мирним еволюційним шляхом. Це й знайшло своє втілення у комюніке — єдиному документі, підписаному за підсумками переговорів Л.Кравчуком і О.Руцьким. Комюніке було коротким, з восьми пунктів. Його головна теза містилася у

першому з них: «Здійснювати спільні дії з метою недопущення неконтрольованої дезінтеграції союзної держави, маючи на увазі, що на перехідний період для підтримання систем життєзабезпечення населення і функціонування економіки є доцільним створення тимчасових міждержавних структур за участю заінтересованих держав — суб'єктів колишнього Союзу РСР, незалежно від їх нинішнього статусу, на паритетних засадах».

Правда, як показали найближчі після цієї зустрічі дні, «паритетні засади» кожен трактував по-своєму. Зокрема, Президент СРСР М.Горбачов видав указ, згідно з яким оперативне управління народним господарством країни було доручено Комітету на чолі з І.Силаєвим (тоді він був керівником уряду Росії) та його заступниками — А.Вольським, Ю.Лужковим і Г.Явлинським. Коментарі, як то кажуть, зайві: Москва брала ініціативу в свої руки. Що з цього приводу думав, яку позицію зайняв офіційний Київ? З цим запитанням редакція «Урядового кур'єра» звернулася тоді до Голови Верховної Ради України.

— У мене була телефонна розмова з Іваном Степановичем Силаєвим, — відповів нам Л.М.Кравчук. — Він запропонував, щоб Україна виділила свого представника для формування економічної угоди між республіками. Я сказав йому, що ми дамо свого представника за умови, якщо це буде горизонтальний союз, якщо в нього увійдуть не 9 плюс один (тобто представник Союзу), а просто 9, просто 12, а може, всі 15 республік без усякого плюса, якщо ці республіки оберуть якусь раду, що координуватиме зв'язки між ними. Тільки за цих умов наш представник, одержавши певні повноваження, може брати участь у роботі такого міжреспубліканського органу.

— Таким чином я вважаю, — підсумував свою відповідь Леонід Макарович, — що угода між республіками повинна бути тільки горизонтальна. А той комітет, який очолив І.С.Силаєв, має тимчасовий характер. Хоч я вважаю певну небезпеку в тому, що до комітету увійшли люди з однієї республіки і що вони перебиратимуть усе на свій бік, як це вже підтверджує певна інформація, яку я маю».

Горбачовський комітет І.Силаєва й справді виявився тимчасовим. Перелицьованого і закамуфльованого нового союзного уряду з нього не вийшло. Республіки, і в першу чергу Україна,

його не сприйняли і не прийняли. Дезінтеграція Союзу набирала прискорення.

Події з розряду історичних

Перші дні незалежності були переповнені подіями. І не якими-небудь, а знаковими, великомасштабними, з розряду історичних. Ось лише кілька з них.

30 серпня. Президія Верховної Ради України постановила заборонити діяльність Компартії України. Вона зробила це, розглянувши висновки своєї тимчасової комісії по перевірці діяльності на території України посадових осіб органів влади, управління, громадських об'єднань та організацій у зв'язку з державним переворотом 19—21 серпня.

30 серпня. Голова Верховної Ради України Л.Кравчук підписав Указ Президії Верховної Ради про передачу підприємств, установ та організацій союзного підпорядкування, розташованих на території України, у власність нашої держави.

Кінець серпня. У Москві засідала Верховна Рада СРСР, яка виробляла порядок денний п'ятого позачергового З'їзду народних депутатів СРСР.

Вперше Голова Верховної Ради СРСР А.Лук'янов сидів не на робочому місці голови, а в залі серед депутатів. Але недовго. На підставі доказів його причетності до державного перевороту 19—21 серпня він був арештований.

2 вересня у Кремлі відкрився п'ятий позачерговий З'їзд народних депутатів СРСР. Депутати чекали виступу М.Горбачова про політичну ситуацію у країні у зв'язку з державним переворотом, а він зробив хід конем. Несподівана заява Президента і керівників ряду союзних республік прозвучала як вибух. Ще б пак! У намітках майбутньої державної структури не знайшлося місця такому інституту влади, як Верховна Рада СРСР. Подібного ще не було. Депутати дещо розгублені. Заява — вирок минулому, але водночас широко відчинені ворота у новий Союзний договір.

Та невдовзі з'ясувалося: ворота ці привабливі, але не зовсім чітко окреслені. Як заявив на з'їзді Голова Верховної Ради України Л.Кравчук, реальна влада — в руках у республік. Ситуація змінилася настільки, що не варто займатися розробкою нової союзної Конституції. А стосовно договору про Союз суве-

ренних держав, то такі переговори можуть розпочати республіки, які готові до цього і які уже визначилися. Україна, проголосивши Акт про незалежність, може висловити свою позицію лише після референдуму з цього питання.

3 вересня розпочала роботу четверта сесія Верховної Ради дванадцятого скликання — перша у новітній історії України. Депутати гаряче взялися обговорювати нову політичну ситуацію, що склалася в межах колишнього Радянського Союзу після державного перевороту, а ще гарячіше — позицію вищого керівництва нашої республіки у ті дні. Основний вогонь критики зосередився на депутатах С.Гуренку та М.Потебеньку.

Засторога, що система, яка розвалюється, може поховати під своїми уламками і суверенну Україну, спонукала взятися до конструктивної роботи по розбудові незалежності України. Уперше в післявоєнній історії України парламентом був затверджений міністр оборони республіки — ним став генерал-майор К.Морозов.

На вечірньому засіданні 4 вересня український парламент, присоромлений вірменином-харків'янином Г.Алтуняном, на решті вирішує ще одне болюче питання для нашого народу — про національну символіку.

Того ж дня о 18 годині за київським часом над Верховною Радою України вперше замайорів синьо-жовтий національний прапор.

Заохочувальні знаки з-за океану

Ще один прапор був піднятий у ті дні в українській столиці — з кленовим листком на полотнищі. Уряд Канади благословив відкриття в Києві свого Генконсульства. На жаль, не посольства, для цього потрібно було піти «не в ногу» із західними союзними державами і найбільшою з них — США. Та, як то кажуть, і за консульство спасибі. Канадський уряд не міг не враховувати почуттів і пориву сотень тисяч своїх громадян — вихідців з України, які гаряче вітали незалежність землі своїх батьків. До того ж у ті вересневі дні 1991 р. відзначалося сторіччя поселення в Канаді перших українських емігрантів...

Факт був символічний: рівно через століття відтоді, як Іван Пилипів та Василь Єленяк, бідні селяни з Прикарпаття, у пор-

ту Галіфакс ступили з пароплава «Орегон» на канадську землю, в аеропорту Бориспіль на українську землю ступила міністр закордонних справ Канади Барбара Макдугал. Вона прибула до Києва, щоб взяти участь у церемонії офіційного відкриття консульства.

Але кінець двадцятого століття мало залишав місця для сентиметів і замилювання символами. Тому офіційний посланець Канади відразу перейшла до конкретики, заявивши, що канадський уряд готовий надати Україні технічну допомогу на суму п'ять мільйонів доларів. З цієї суми буде, зокрема, профінансована допомога тим, хто потерпів від Чорнобильської аварії, і підготовка в Канаді українських фахівців сільського господарства.

В українських журналістів теж було цілком конкретне питання: «Допомога — це добре. Але коли Канада офіційно визнає незалежну Українську державу?»

Пані Макдугал відповіла дипломатично: «Канадський уряд розглядає Україну як державу, що перебуває у перехідному становищі, і все залежатиме від того, як далі розвиватимуться зв'язки між республіками і які будуть наслідки референдуму. Після цього конкретизується ставлення Канади до України».

І все ж у ті дні з-за океану був поданий знак, який свідчив про підвищену увагу до України і подій, які в ній відбувалися: Голова Верховної Ради Леонід Кравчук був запрошений до Канади і Сполучених Штатів. У Країну Кленового листка його запросив спікер палати громад канадського парламенту Джон Фрейзер. В аеропорту Оттави, де зустрічали Леоніда Кравчука, майоріли червоно-білий канадський і синьо-жовтий український прапори. На честь високого гостя з України генерал-губернатор Канади, українець за походженням Роман Гнатишин влаштував урочистий прийом. З Леонідом Кравчуком мав тривалу розмову Прем'єр-міністр Канади Брайан Малруні, а також лідер тогочасної опозиції Жан Крет'єн (нинішній глава канадського уряду).

На найвищому рівні зустрічали Голову Верховної Ради України і в США. Американський Президент Джордж Буш прийняв Леоніда Кравчука в Овальному кабінеті Білого дому. Як писала в ті дні наша газета, «розмова, яка відбулася між лідерами двох країн, стала продовженням діалогу, який почався 1

серпня 1991 р. під час візиту американського Президента до Києва».

Ми, журналісти, видавали бажане за дійсне. Принаймні, нам справді хотілося назвати розмову Дж. Буша-старшого і Л. Кравчука як бесіду лідерів двох країн. Насправді, американська сторона ще не розглядала Л. М. Кравчука як лідера незалежної держави. Вона тільки готувалася до цього кроку, не без здивування сприймаючи ті незабгагнено стрімкі перемены, які сталися в Україні буквально за півтора місяці з часу перебування в Києві господаря Білого дому.

Збігнев Бжезинський у ролі розвідника

В американському істеблішменті навряд чи хто краще від нього міг у ту пору оцінити ситуацію в Україні й спрогнозувати її розвиток. Збігнев Бжезинський, польський емігрант, який зробив у США карколомну політичну кар'єру, тонко й чутливо сприймав і вловлював перемены в Радянському Союзі, у тому числі й в Україні. Власне, він передбачив їх у своїх статтях і книгах ще у шістдесяті роки. Не випадково його в СРСР вважали ідеологічним ворогом номер один.

Саме Збігнев Бжезинський (думається, не без благословення Білого дому) прибув до Києва у жовтні 1991 р., щоб побувати в гуці українських подій, ближче познайомитися з головними дійовими особами політичної авансцени України. Я мав розмову з паном Бжезинським відразу після його тривалої розмови з міністром закордонних справ Анатолієм Зленком.

— Що вас цікавить в Україні передусім? — запитав я американського політолога.

— Щойно я одержав досить-таки вичерпну інформацію про те, як ставиться Україна до ядерної зброї взагалі і, зокрема, до тієї, що є на її території, — відповів Збігнев Бжезинський. — Це одне з питань, яке мене найбільше цікавило. Адже йдеться про те, в чіих руках буде ядерна зброя Радянського Союзу і чи не загрожують процеси, які у вас відбуваються, втратою контролю над нею, порушенням стабільності у світі.

Не приховую: цікавить мене і характер цих процесів, а також їх можливі наслідки. Я з великим інтересом сприйняв роз'яснення суті політики України після проголошення її незалежності. Вважаю, головне сьогодні для вас, як і для інших республік, —

знайти найоптимальніші прийнятні рішення і шляхи для реалізації принципів суверенітету і обраного вами курсу.

Треба віддати належне Збігневу Бжезинському: він у всі часи був переконаний у тому, що Радянський Союз рано чи пізно розпадеться. І так само послідовно він виступав за незалежність держави Україна.

Визнання

Потрібен був референдум усього українського народу, щоб світ нарешті «помітив» у центрі Європи велику державу «Україна» з п'ятдесятимільйонним населенням і територією, що дорівнює Франції.

Ранок 2 грудня, наступного після Всеукраїнського референдуму дня. Ми, українські й зарубіжні журналісти та група іноземних спостерігачів на референдумі, які зібралися о 9-й годині у залі для прес-конференцій Верховної Ради на Грушевського, 18, ще не знали остаточних підсумків волевиявлення українського народу. Чекали появи на прес-конференції Голови Верховної Ради Леоніда Кравчука. Він зайшов у зал з усмішкою на обличчі і відкрив прес-конференцію пам'ятними й досі словами: «Нова Україна народилася!» Після гарячих оплесків, які зустріли це повідомлення, Леонід Кравчук додав: «Народилася у спокої і розумі. Сталася велика історична подія, яка, я переконаний у тому, змінить не тільки життя народу України, а й буде великою подією для всього світу».

Таким було перше офіційне повідомлення про попередні результати референдуму. Потім слово брали зарубіжні гості України. Якщо підсумувати їхні спостереження і враження, то вони зводилися до констатації: «Референдум і перші всенародні вибори Президента чудово організовані. Це був справді вільний і демократичний волевияв українського народу».

Водночас журналісти і спостерігачі поставили Л.М.Кравчуку ряд запитань, уточнили його позицію з деяких напрямів внутрішньої і зовнішньої політики. Особливо цікавило і хвилювало присутніх, як будуватиме незалежна Україна свої зв'язки з колишніми республіками СРСР і країнами Заходу, зокрема, чи планує вона увійти в Європейське співтовариство.

— З 1922 р., — відповів Леонід Макарович, — у нас була така тісна кооперація на території колишнього Союзу, що там

було навіть важко «палець проткнути». І вона не дала добрих наслідків. Тому й розпався Радянський Союз. Ми стоїмо на тому, щоб міждержавні, я підкреслюю, міждержавні стосунки, і насамперед з Росією, Білоруссю, були найтісніші. Я маю ряд ідей у цьому плані і хочу запропонувати їх Єльцину і Шушкевичу та керівникам інших республік. Щодо входження у Європейське співтовариство. На мою думку, після нашого референдуму європейські країни визнають Україну як державу, і після того почнеться процес, який повинен іти в таких випадках. Ми хочемо і будемо наполягати, щоб Україна була членом усіх європейських організацій.

На жаль, не все так склалось, як тоді бажалось. Справді, референдум «запустив» механізм визнання України, відкрив їй незалежні шляхи у світ, бо більше аргументів, щоб «не помічати» її, вже не було.

Першою країною Європи, яка визнала Україну як незалежну самостійну державу і вирішила встановити з нею повні дипломатичні відносини, стала Республіка Польща. Спеціальний посланник польського уряду в Києві Єжи Козакевич засвідчив свою повагу Міністерству закордонних справ України і мав честь повідомити про її визнання 2 грудня 1991 р.

Першим посольством в Україні стало посольство Угорської Республіки. Через годину після підписання Анатолієм Зленком і генконсулом Угорщини Андрашом Палді протоколу про встановлення дипломатичних відносин між обома країнами на приміщенні Генерального консульства Угорської Республіки в Києві з'явилася табличка «Посольство...» Як розповів мені пізніше Андраш Палді, вона була заготовлена заздалегідь, ще до референдуму.

Першою країною Заходу, яка визнала незалежність України, стала Канада. Прем'єр-міністр Канади Брайан Малруні дотримав слова, даного під час перебування в Оттаві Леоніда Кравчука, що його країна не буде серед останніх у визнанні України незалежною державою.

Перший президент, який поздоровив Леоніда Кравчука з обранням його Президентом України, був Борис Єльцин. Перший дзвінок з приводу підтвердження референдумом незалежності отримав Анатолій Зленко від свого російського колеги Андрія Козирева.

Першим серед західних політиків привітав Леоніда Кравчука Президент США Джордж Буш.

Правда, Америка з визнанням України як суверенної держави не поспішала і після референдуму. Крига скресла тільки після короткого візиту до Києва на початку грудня державного секретаря США Джеймса Бейкера. Маршрут його перебування в Києві був максимально спрощений: Бориспіль — Маріїнський палац — Бориспіль. Після кількогодинної розмови з Леонідом Кравчуком, Прем'єром Вітольдом Фокінім, спікером парламенту Іваном Плющем і міністром закордонних справ Анатолієм Зленком держсекретар заявив журналістам: «Дискусії у Києві були повними і вичерпними, вони цілком нас задовольняють. Ми, зокрема, дуже задоволені тим, що почули стосовно розвитку демократії в Україні та її підготовкою до ринку». Він додав, що Україна загалом лідирує серед колишніх республік — нині суверенних держав — щодо розв'язання цих проблем, так само, як і стосовно питань ядерної безпеки.

* * *

У грудні 1922 р. на карті світу з'явився Радянський Союз. Він був створений тоді шляхом злиття чотирьох республік — Росії, України, Білорусі і Закавказзя. У грудні 1991 р. Радянський Союз розпався. Угоду про те, що він припинив своє існування, ухвалили три з чотирьох його фундаторів — Росія, Україна і Білорусь. За шістьдесят дев'ять років історія на одній шостій земної кулі немов би зробила коло. Але це не було якесь фантастичне повернення в часі. Часи якраз були інші — починалось останнє десятиріччя бурхливого двадцятого віку, і в надрах останньої з великих імперій склався цілий ряд фундаментальних передумов для її розпаду.

І світ уже був інший. Спочатку він зайняв вичікувальну позицію, насторожено спостерігаючи за процесами дезінтеграції великої країни з могутнім ракетно-ядерним арсеналом. Але переконавшись у тому, що ці процеси мають незворотній характер, вітав п'ятнадцять нових пострадянських держав. І серед них — нашу Україну, яка у серпнево-грудневі дні 1991 р. отримала історичний, четвертий у своїй історії шанс стати незалежною державою, вимріяною багатьма поколіннями українського народу, починаючи з часів занепаду Київської Русі.

Україна і світовий інформаційний простір

Народився 15 вересня 1958 р. в с. Великий Обзир на Волині. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1982) та Київську вищу партшколу (1989). Працював завідуючим відділом, заступником головного редактора Держтелерадіо УРСР, віце-президентом Укртелерадіокомпанії, генеральним директором програм Всесвітньої служби радіомовлення України. Нині президент Національної радіокомпанії України. Заслужений журналіст України.

Після розвалу радянської комуністичної імперії прогресивна громадськість розгублено і наївно почала обговорювати можливості справедливого облаштування світового дому. Але пора романтизму швидко минула і розпочався важкий період вибудови демократичних інститутів у новостворених державах, які об'єктивно та історично виявилися не готовими до радикальних суспільних трансформацій. На міжнародній арені розпочалася прихована жорстка боротьба за перерозподіл сфер впливу, виникла нова багатополарність взаємин. Аналогічні процеси відбуваються і в світовому інформаційному просторі. Заглохли «глушилки» на території країн колишнього Радянського Союзу. Ще вчора ворогуючі іномовні станції почали вільно змагатися за слухача, стали традиційними «круглі столи» щодо перспектив міжнародного інформаційного розвитку в контексті демократичних суспільних трансформацій. Однак дуже швидко почався новий перерозподіл світових інформаційних потоків. Фінансово потужніші структури типу «Бі-Бі-Сі», «Німецької хвилі», «Голосу Америки» на хвилі демократичних перетворень спокійно зайняли своє місце у внут-

рішньому ефірі пострадянських держав. Доволі затишно почувуються вони і в національному інформаційному просторі України. Це нова прикмета характеристики строкатого інформаційного поля держави, що, без сумніву, впливає і на вироблення адекватних інформаційно-пропагандистських форм діяльності українських засобів масової інформації. Стали традиційними у рамках двосторонніх угод радіомости з Вашингтоном, Берліном та Москвою. Тобто постала нагальна необхідність вироблення сучасних форм інформаційного впливу та захисту національних інтересів.

Характерною ознакою кінця ХХ — початку ХХІ ст. вважається глобалізація, кінцевою метою якої, очевидно, є інтеграція великих і малих держав та народів у всепланетарну спільноту.

Витоки глобалізації — у віковичному прагненні людини пізнати навколишній світ, прагненні найрозвинутіших держав створити найбільш сприятливі умови для розвитку свого соціально-економічного потенціалу, в тому числі й за рахунок менш розвинутих країн. Для досягнення цієї мети активно використовуються ЗМІ, передусім радіо і телебачення. А система Інтернет вже нині охопила практично всю планету.

Саме в цих умовах національні ЗМІ виконують дві основні функції — забезпечують входження тієї чи іншої держави у світовий інформаційний простір і в той же час захищають інтереси власної країни — політичні, економічні та культурні, оскільки раптова тотальна глобалізація призвела б до втрати не тільки економічної незалежності, а й національної самобутності. Останнє особливо стосується країн так званого перехідного періоду, до яких нині належить і Україна.

Демократичні перетворення в інформаційному просторі пов'язані, в першу чергу, з категорією «свободи слова». На моє переконання, це поняття в буквальному розумінні має ідеалізований характер. Свобода слова — це правила гри на ринку ідей, позицій, переконань, рівень цивілізованості та досконалості яких визначаються ступенем прозорості економічних відносин і зрілістю елементів громадянського суспільства. Отже, доволіно маніпулюючи поняттям «свобода слова» відповідно до політичної доцільності, ми міфологізуємо предмет аналізу і зрештою досягаємо відносного результату.

Варто спочатку говорити про ідеологічні чинники націо-

нально-об'єднаною характеру, виразні моделі економічного розвитку, високі морально-етичні принципи, пошанування особистості як вищої мети державної політики.

Такими підходами керується Національна радіокомпанія України (НРКУ) у своїй роботі, намагаючись у трикутнику влада—суспільство—преса гармонійно забезпечити державотворчі процеси в період трансформації суспільних відносин. Вона посідає особливе місце серед електронних засобів масової інформації як за масштабами охоплення аудиторії, так і за обсягами мовлення. НРКУ має три програми внутрішнього мовлення та програму Всесвітньої служби радіомовлення України, середньодобовий обсяг ефірного часу яких становить 94,5 години.

Будучи одним із найпотужніших ЗМІ держави, НРКУ активно сприяє реалізації державної політики, відіграє велику консолідуючу роль у суспільстві, культивує атмосферу громадянської злагоди та порозуміння. Програмна концепція Українського радіо зорієнтована на утвердження серед радіослухачів високих духовних ідеалів, патріотичних почуттів, поваги до своєї мови, історії та культури.

Така мовна політика, не властива для переважної більшості комерційних радіостанцій, що прагнуть швидкого фінансового успіху і залишаються далекими від моральних традицій нашого суспільства, забезпечує національному радіо роль одного з дійових важелів державотворення, острівця рідного слова, культури, традицій у бурхливому морі новітніх суб'єктів українського радіоринку, що здебільшого послуговуються чужим словом.

Серед пріоритетів національного радіо — формування у радіослухачів державницьких світоглядних позицій, підтримка гілок влади у демократизації суспільства, реформуванні економіки, подоланні соціальних проблем. Провідне місце у програмах посідають напрями, яких послідовно та систематично дотримується лише державне радіо — це виховні та освітні програми, радіотеатр, література, скарби народного мистецтва, українська історія, національне відродження, замовчувані раніше імена світочів національної науки та культури, а також багато інших тем, які ніколи не дадуть рекламних прибутків, але без яких годі думати про духовне забезпечення становлення української держави.

Стабільним і надійним джерелом інформації зі своєї

етнічної батьківщини для мільйонів наших земляків за кордоном є програми Всесвітньої служби радіомовлення України.

Важливою особливістю національного радіо є те, що його програми, окрім ефіру, поширюються по проводовій мережі, що робить його найдоступнішим та найпоширенішим засобом масової інформації для громадян України. Для значної частини населення — малозабезпечених людей, жителів віддалених регіонів — Українське радіо є головним, а то й єдиним джерелом одержання офіційної інформації. Усе це дає підстави розглядати Українське радіо як потужний фактор національної безпеки держави, який реально впливає на настрої людей та соціально-політичну стабільність у державі.

Логічно було б сподіватися, що така зорієнтованість національного радіо, його місце та роль у державотворчих процесах мали б бути матеріально-технічно підтримані державою. Проте останнім часом позиції НРКУ в інформаційному просторі країни втрачаються. Через значне бюджетне недофінансування істотно скорочено мовлення першої та другої програм на довгих і середніх хвилях, практично зникла з ефіру третя програма. Через руйнування проводової мережі значно скоротилася кількість радіоточок. Внаслідок вимкнення потужних передавачів скорочено трансляцію програм Всесвітньої служби радіомовлення України на Північну, Південну Америку та Австралію.

Одна з причин кризової ситуації в національному інформаційному просторі полягає в так званій українській специфіці формування правового поля електронних засобів масової інформації.

Так склалося, що закони, написані в перші роки незалежності, випередили об'єктивні реалії і не врахували історичних закономірностей становлення демократичних інститутів. Через це ефективність державного радіомовлення як одного з провідних державотворчих інструментів була зведена майже нанівець. Задекларовані засади створення незалежних радіостанцій — сприяти духовному й економічному зміцненню нації, правовому та естетичному вихованню народу — виявилися примарними. Натомість у секторі приватного ефіру маємо не тільки культ споживацької ідеології, а й чужомовну культуру з її деструктивним впливом на масову свідомість слухачів.

Супердемократичне законодавство надало право створювати

приватні радіостанції людям фактично без громадянства України, з невідомо де взятими грошима, чужими інтересами, без належного контролю з боку Національної ради з питань телебачення та радіомовлення, що призвело до правового нігілізму і, фактично, до анархії в радіомовному просторі. В цьому просторі нині править бал «иноязычное радио», перенасичуючи ефір чужинською ідеологією та культурою. Видача ліцензії комерційним радіостанціям з правом мовлення 50% державною і 50% іншими мовами (незрозумілий і абсолютно антизаконний принцип квотування з боку Нацради) на практиці призвела до 90% російськомовного ефіру в українському інформаційному просторі. З верхнього FM-діапазону, найбільш перспективного в технічному плані, виведене державне радіомовлення — унікальне явище зневажання власних національно-державних інтересів.

Через кабельну мережу вільно і за наші ж гроші, ігноруючи вимоги роботи державного радіомовлення й телебачення та українське законодавство, при пасивній позиції державних органів у наші оселі прийшли радіотелевізійні канали сусідньої держави, і цей наступ не припиняється.

Наступний етап демократичних випробувань — дискусії щодо необхідності чи недоцільності трансформації державного радіомовлення та телебачення в громадське.

Я виступаю за перспективу громадського мовлення — це об'єктивна історична необхідність, але я за еволюційний шлях в інтересах державотворення, враховуючи перехідні умови трансформації суспільних відносин. Громадське телерадіомовлення співмірне з громадянським суспільством. І коли суспільство політично не структуроване, багато політичних, громадських, релігійних організацій продовжують вагатися щодо незалежного історичного вибору українського народу, а іноді займають ворожу позицію.

Незважаючи на те, що чинні закони й підзаконні акти не мають зворотної дії, варто було б ретельно переглянути їх засади і принципи і зберегти пріоритети державних електронних засобів масової інформації як найбільш ефективних державотворчих інструментів транзитного суспільства.

Регулятивна функція держави над цими процесами в контексті діяльності ЗМІ в плані політико-правовому, фінансово-технічному, творчо-організаційному повинна лише посилитися

в інтересах розбудови правової демократичної держави, у якій свобода слова — не лише загальнолюдська цінність, але й реальний механізм захисту національних інтересів.

Одним із пріоритетних завдань Національного радіо, звичайно ж, є створення й утвердження в свідомості слухачів образу України як однієї з демократичних, відкритих для якнайширшого співробітництва зі світовим співтовариством держави. Це передусім висвітлення діяльності вищих державних інституцій, участі України в різних міжнародних організаціях, таких, зокрема, як ООН, ОБСЄ, Рада Європи, ЮНЕСКО, ОЧЕС, Балтійська Рада, співробітництво з НАТО, Європейським Союзом, СНД, співпраця з міжнародними фінансовими установами — Світовим банком, Європейським банком реконструкції та розвитку, Міжнародним валютним фондом та іншими.

Сприяє піднесенню міжнародного іміджу України і висвітлення візитів урядових делегацій до інших країн, їх участі в міжнародних конференціях, у рамках яких відбуваються двосторонні зустрічі лідерів держав, а також візитів в Україну президентів, глав урядів, представників парламентів інших держав, керівників міжнародних організацій, відомих політиків та представників фінансових і бізнесових кіл.

В інформаційних і тематичних програмах Українського радіо постійно йдеться про значний внесок України у миротворчих операціях, які здійснюються під егідою ООН на різних континентах, що підкреслює готовність Української держави як члена Ради Безпеки ООН нести підвищену відповідальність за підтримання миру в усьому світі. Звучать матеріали про почесну місію українських миротворців на Балканах, у Конго, Лівані, Східному Тиморі, Сьєрра-Леоне.

Серед передач, присвячених проблемам економіки, виділяються матеріали про створення в Україні сприятливого інвестиційного клімату, зокрема відповідної законодавчої бази, боротьбу з корупцією, участь нашої держави в міжнародних промислових виставках. З цією метою до мікрофона постійно запрошуються послі іноземних держав, вітчизняні та зарубіжні економісти і бізнесмени. Особливу роль у цьому відношенні відіграє Всесвітня служба радіо України, створюючи в такий спосіб позитивний образ України серед численних слухачів Центральної та Західної Європи, Америки, Росії та Австралії — потенційних інвесторів у нашу економіку.

Від налагодження добросусідських взаємин з європейськими та іншими державами великою мірою залежать політична стабільність і соціально-економічний розвиток України. Тому Українське радіо приділяє постійну увагу як питанням встановлення двосторонніх відносин між державами, так і формуванню коаліції своїх надійних союзників. Про зусилля Національного радіо в цьому напрямку свідчить хоча б той факт, що за відсутності відповідного фінансування Національній радіокомпанії вдалося в найкоротший термін після проголошення незалежності України створити мережу корпунктів у більшості європейських країн. Це дає можливість оперативної й об'єктивної висвітлювати процес інтеграції нашої держави у світову спільноту.

Широко відображається лідируюча роль нашої держави в організації балто-чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), створенні неформального об'єднання ГУУАМ (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан і Молдова), яке, зокрема, займається розробкою та спорудженням міжнаціональної системи транспортних коридорів. Для України це вихід на альтернативні джерела енергоносіїв та нові торговельно-економічні маршрути з державами Центральної Азії, Близького Сходу та Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Звичайно ж, Українське радіо не обходить своєю увагою і найгостріших політичних і соціально-економічних негараздів, прагнучи аналізувати причини їх виникнення та знаходити шляхи вирішення цих проблем. Таким чином, воно виконує роль сполучної ланки між владою і суспільством.

Цій меті підпорядкована робота і власних кореспондентів Українського радіо в областях та за кордоном — великого авторського активу, до якого входять відомі політики, державні діячі, вчені, представники культури і мистецтва.

У програмах широко використовуються матеріали редакційної пошти, прямоефірні передачі, в яких охоче беруть участь численні радіослухачі, що дає можливість владним структурам своєчасно реагувати на їхні запити й критичні зауваження. Усе це постійно реалізується в популярних передачах «Парламентський тиждень», «Уряд: хроніка дій», «Політична студія», «Фактор часу», «Споживач», інформаційно-аналітичній програмі «Тиждень».

Така практика роботи Українського радіо «на випереджен-

ня» дає можливість владі уникати небажаних подій, консолідувати суспільство, мобілізуючи його на будівництво незалежної демократичної держави.

Особливу роль щодо формування українського сектора у світовому інформаційному просторі відіграє Всесвітня служба радіомовлення України.

Початок транслявання регулярних програм українською мовою на зарубіжні країни (ефірна назва станції «Радіо Київ») датується 1 листопада 1950 р. Стиль, тематика, тональність мовлення мали іномовний характер і на територію УРСР не транслювалися. Щодня в ефір йшли 2 оригінальні годинні програми з двома повторами, тобто обсяг мовлення становив 6 годин.

У 1955 р. зі створенням Комітету СРСР «За повернення на Батьківщину» Українське іномовлення широко транслювало спеціально підготовлені програми Комітету. Ці програми засилялися також на Берлін і звідти транслювалися на Європу.

На початку 60-х років Комітет «За повернення на Батьківщину» було розпущено. Основною причиною була масова втеча недавніх реемігрантів назад, на Захід. Комітет змінило створене невдовзі Товариство культурних зв'язків із українцями за кордоном (Товариство «Україна»), від імені якого велася регулярна програма «Братам далеким, рідним», а також радіожурнал «Мости дружби» від Українського Товариства дружби та культурних зв'язків із зарубіжними країнами (УТДКЗ).

Після численних невдалих спроб наблизити етнічне за своєю суттю мовлення з України до загальноприйнятих у світі стандартів іномовлення (тобто широке розповсюдження інформації про країну іноземними мовами) нарешті у 1962 р. «Радіо Київ» відкриває перші програми англійською мовою. Українська молодь — поверненці з Канади та США складають на той час мовно-журналістський кістяк цієї редакції (В.Білий, Н.Демиденко, Д.Ленько, Н.Брежко, А.Марків). До роботи редакції на тимчасовій волонтерській основі постійно залучалися перекладачі, журналісти із середовища української діаспори Канади та США. Це дозволило упродовж 3–5 років підготувати кваліфікований колектив молодих випускників українських вузів, які й забезпечили стабільне фахове мовлення на найбільшу слухацьку англійськомовну аудиторію протягом 70-х — початку 90-х років.

У 1966 р. «Радіо Київ» відкриває мовлення німецькою мовою, а в 1970 р. — румунською.

З цілого ряду причин, зокрема і суб'єктивного характеру, мовлення румунською мовою згодом було перенесене з Києва до Чернівців.

Січень 1976 р. був позначений переходом усіх іншомовних редакцій на щоденне мовлення.

Фаховий рівень журналістів Іномовлення на той час був на загал досить високим. Вони першими втілили на практиці ідею заміни дикторів на журналістів — ведучих програм.

Іншомовні редакції запровадили такі форми контактних програм, як радіомости, читацькі радіоконференції за книгами українських авторів, перекладеними англійською та німецькими мовами (Т.Шевченко, О.Гончар), тематичні програми за звуковими листами.

Цілком зрозуміло, що державне Іномовлення України на загальному тлі ідеологічної боротьби і протистояння Сходу й Заходу виконувало роль одного з пропагандистських і контрпропагандистських загонів радянської ідеологічної машини. Поділ української еміграції на «прогресивну» та «буржуазно-націоналістичну», шельмування дисидентства, українських організацій діаспори, які займали націонал-патріотичні, самостійницькі позиції, підтримка будь-яких ідеологів опозиційних сил і виступів на Заході, викривлена картина політичного та соціально-економічного становища в СРСР, замовчування реальних пекучих історичних проблем та конфліктів сьогодення — все це було складовою частиною «меню» програм Іномовлення з України.

Але водночас офіційно визнана «етнічність» мовлення дозволяла широко розповідати про різносторонній культурний процес в Україні, утримувати й наvertати до України численний незаполітизований прошарок українців за кордоном, доносити в їх середовище рідне слово, пісню, музику, живі голоси родичів, близьких. Літературно-мистецькі програми вели такі знані нині люди, як письменниця Р.Іванченко, доктор філологічних наук, викладач Київського університету В.Олійник, музикознавець Г.Верховинець та інші. Ревізуючи роботу Іномовлення у 1975 р., комісія ЦК КПУ України визнала корінним недоліком загальний «культурно-просвітницький ха-

ракти» радіомовлення з Києва. І, як наслідок, директора Іномовлення С.Л.Бухтяка було звільнено з роботи.

Наступне десятиліття 1975—1985 рр. для «Радіо Київ» було часом розбудови мовлення англійською та німецькою мовами, значного ідеологічного «похолодання і застою» як відображення загальної ситуації в країні та зміни керівників.

Після проголошення незалежності України сталася революційна перебудова мовлення — якісна, обсягова, формальна, набуло офіційного статусу Творчо-виробниче об'єднання «Всесвітня служба радіомовлення України» (ефірна назва станції — «Радіо Україна»). Концептуально ВСРУ тепер є єдиним державним щоденним джерелом радіоінформації у світовому ефірному просторі про всі аспекти міжнародного, внутріполітичного, соціально-економічного, культурно-мистецького життя України. На відміну від інших підрозділів Національної радіокомпанії України, ВСРУ згідно з міжнародними правовими нормами не веде самостійної комерційної діяльності.

У 1992 р. ВСРУ збільшило обсяг радіопересилань українською мовою утричі і стало цілодобовим, англійське та німецьке мовлення перейшло на годинний формат зі збільшенням загального обсягу удвічі. Добова присутність ВСРУ в ефірі нині становить 31,5 години.

З квітня 1995 р. ВСРУ охопила своїми програмами нові регіони, насамперед компактного мешкання української діаспори. Вперше за історію Іномовлення почалася подача сигналу з Києва на регіони Південної Америки, Австралії, Океанії, а також на цілий ряд областей та регіонів Російської Федерації (центр Росії, Західний Сибір, Ленінградська, Архангельська, Мурманська області, Карелія, Москва та Московська область) та Казахстану. За даними Управління міжнародних зв'язків НРКУ програми «Радіо Україна» не тільки прослуховуються з ефіру на теренах колишнього СРСР у місцях компактного поселення українців, а й використовуються у недільних україномовних школах та зібраннях місцевих українських культурних товариств.

ВСРУ стала активною учасницею виконання Державної програми «Українська діаспора на період до 2000 р.». За п'ять років (1996—2000) ВСРУ розробила й виконала план підготовки програм про життя українців за кордоном.

Для ознайомлення з життям діаспори, зокрема на Заході, для внутрішнього ефіру України було підготовлено кілька програм за листами слухачів ВСРУ. Передачі містили не тільки інформацію про життя західноукраїнської діаспори, а також її оцінки і ставлення до політичного, соціально-економічного та культурного розвитку незалежної України.

У 1991 – 1992 рр. німецька редакція Іномовлення виступила ініціатором і здійснила разом з Баварським радіо та Червоним Хрестом ФРН благодійну радіоакцію зі збору коштів для потерпілих від аварії на ЧАЕС. Якісними змінами в ефірі ВСРУ є також успішне освоєння технологій прямого ефіру, прямих трансляцій на світове українство найважливіших подій міжнародного та внутрішнього життя України.

Триває освоєння комп'ютерних інформаційних технологій і техніки. Розпочато спілкування зі слухачами через електронну пошту (e-mail).

Разом з тим новітня історія ВСРУ включає в себе і серйозні проблеми, які мають небезпечну тенденцію до загострення. Це чутність (можливі перспективи); технічне й технологічне відставання; проблеми кваліфікованих іншомовних кадрів і розширення іншомовної присутності в світовому інформаційному просторі.

Один із вирішальних чинників успішної зовнішньополітичної діяльності держави — це інформаційне забезпечення.

«XXI століття стане століттям глобалізації, добою інтеграції людства в єдину світову систему. Головні страхи, що супроводжували людство у XX столітті, — це страхи перед війною, голодом і насильством. Європа впоралася з ними. У XXI столітті впорається і решта людства». Ця оптимістична думка належить англійському письменникові Роберту Лейсі. Якщо прийняти за даність європейську приналежність України і її вибір європейського розвитку, залишається визначити шляхи та способи інтегрування українського життя, в т. ч. й входження українських ЗМІ у світовий простір. А залежатиме це, без сумніву, від того, яку стратегію обере молода держава на цьому специфічному терені. Складність і, можливо, унікальність вироблення такої концепції полягає в особливостях внутрішньої економічної та етнокультурної ситуації в Україні. І зумовлено це глибокими історичними причинами — більш як трьохсотлітнє існування України як регіону імперської Росії призвело до на-

сильницького звуження функціонування української мови, а на рівні українського соціуму — до практичної двомовності (а нерідко — російської одномовності) населення.

Парадоксом є те, що свобода слова та інформації в державі, яка прагне побудувати відкрите суспільство, часто вступає у суперечність з її устремлінням до незалежності, національно-духовними вартостями, відродженням правди історичного походження, розвитку і т.п.

Україна підписала багато міжнародних правових актів — від Європейської конвенції з прав людини, Договору ЄС, Європейської хартії мов до Європейської конвенції з питань транскордонного ТБ. Принципові положення цих документів практично відкидають будь-які обмеження на право отримання і поширення інформації, незалежно від державних кордонів, способів її поширення тощо. З цього випливає, що ретрансляція, скажімо, російських телевізійних та радіопрограм не може бути заборонена через верховенство європейського права над національним, навіть якщо зміст програм суперечить національним інтересам України.

Для оцінки перспектив входження України в міжнародний інформпростір та відповідно освоєння її власного інформаційного поля треба зважити на те, що всі європейські принципи і документи, додержання яких від нас вимагають, приймали, базуючись на приблизній рівності суб'єктів — західноєвропейських країн, а також виходячи з вигідності для цих країн поширення зазначених принципів на країни Східної Європи. Очевидно, що потік інформації Захід — Схід об'єктивно набагато повноводніший, ніж Схід — Захід. Можна з певністю твердити, що в сучасних економічних умовах українські ЗМІ можуть стати нормальними конкурентами зарубіжним (у т.ч. й російським) тільки за умов протекціонізму національному виробникові. В Україні на цей час немає фактично жодного закону, який хоча б якимось захищав інтереси національного виробника у сфері інформації, крім статті 8 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (50% — обов'язкова квота програм вітчизняного виробництва). Але без фінансової підтримки від держави українські ЗМІ ніколи не подолають тенденцію домінування інформації від потужних зарубіжних конкурентів.

Цікавий матеріал для роздумів подають деякі аналітичні ма-

теріали та результати опитувань радіослухацької аудиторії в Україні та Росії. Вибірковим репрезентативним групам населення було запропоновано відповісти на запитання, яке дало змогу встановити рейтинг радіостанцій, що працюють у національному ефірі. Результат виглядав так:

Росія	Україна
1. «Радио Росси »	1. Українське радіо — 1
г. «Ма к»	г. «Промінь»
у. «Русское радио»	у. «Свобода» США
4. «Европа плюс»	4. «Ма к» (Росі)
5. Другие	5. «Бі-Бі-Сі» (Великобритані)
(Журналист. — 1999. — 1 11)	(Персонал. — 1999. — 1 1)

Чималою перешкодою конкурентоспроможності українського інформаційного продукту, який ми схочемо донести до зарубіжного споживача, можуть стати і стають фактичні, на відміну від декларацій, спроби владних структур в Україні ставити журналістів під опосередкований контроль, не заохочуючи ані політичної розкнутості, ані спектру незалежних інформаційних позицій (справжнього плюралізму), ані відомого у світовій практиці ЗМІ еквілібру, тобто пропорційного представництва різних політичних сил в інформаційному полі країни.

Що має у своєму розпорядженні держава Україна для поступового виходу на міжнародні інформаційні простори? Питання можна ставити тільки в такій площині, бо міжнародний досвід транскордонного спілкування за допомогою, скажімо, електронних ЗМІ від самого його започаткування на зорі ХХ ст. було визнано фактором міжнародної політики. Дослідники цієї проблеми виявили, що першим таким сигналом було передане російським крейсером «Аврора» радіоповідомлення в Фінляндію про повалення Тимчасового уряду та звернення заколотників. Отже — суто політична акція. А це компетенція держави і суспільства в цілому, а не приватного власника ЗМІ. Отже, звідси й вимога некомерційності, неприбутковості цього специфічного роду діяльності. Особливістю є також значно суворіше додержання норм та етико-професійних журналістських кодексів, визнаних і апробованих у світі.

У нашому теперішньому технічному відставанні (і це теж парадокс!) криється можливість технологічного стрибка у

XXI ст. При найшвидшому переозброєнні друкованих та електронних ЗМІ, при потужному використанні Інтернету, при точному визначенні — з чим змістовно ми хочемо в цей інформаційний простір увійти.

Підготовлений наприкінці 1999 р. Законопроект «Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України» містить, крім позитивних, цілий ряд суперечливих положень. Позитивним моментом є те, що він заохочує українську присутність в Інтернеті. Але законодавці чітко не визначили своєї позиції: чи вони хочуть, щоб в Інтернеті було більше інформації українською мовою, чи щоб там було якомога більше інформації про Україну. Це — дві різні проблеми. Інтернет англійською, іспанською, китайською, арабською про Україну — це вочевидь зовсім інший світовий загальний ознайомлення з державою. За підрахунками спеціалістів, Інтернет-система в Україні в 5—10 разів менш розвинена, ніж у Росії, а від розвинених країн Заходу відстає на 15—20 років. До того ж у вітчизняному сегменті мережі російська мова домінує на 90 відсотків.

Чи не єдиним стабільним державним органом України, що має 50-літній досвід присутності у світовому ефірі, є зараз Всесвітня служба радіомовлення України, яка веде мовлення понад 30 годин на добу майже на 75% українською мовою, решта — англійською, німецькою та румунською. Є певні надії у зв'язку із виданим у лютому 2001 р. дорученням Президента України щодо відкриття мовлення з України арабською, іспанською, польською, російською та французькою мовами. Окремим пунктом президентське доручення передбачає створення на базі Національної телекомпанії та Національної радіокомпанії Всесвітньої служби іномовлення України.

На цьому тлі перспективи входження українських ЗМІ у світовий інформаційний простір повністю екстраполюються на проблеми входження держави у світове розвинуте в економічному відношенні співтовариство, зі своєю специфікою та із загальними проблемами фінансового становища, конкурентоспроможності, фахової підготовки спеціалістів, активного захисту національних інтересів у рамках міжнародного законодавства у цій сфері.

Куба — дітям Чорнобиля

Народився 5 червня 1942 р. у Ржишеві на Київщині. Закінчив факультет журналістики Київського держуніверситету. Пройшов шлях від кореспондента українського радіо до генерального директора Київської державної регіональної телерадіокомпанії. Заслужений журналіст України. Автор багатьох соціально-значущих теле- і радіопрограм. Президент Асоціації дружби «Україна — Куба». Нагороджений медалями «За освоєння цінних земель», «За трудову доблесть», «В пам'ять 1500-річчя Києва», кавалер ордена «За заслуги» III ступеня.

Гуманна акція, започаткована Українським молодіжним чорнобильським Фондом, і, зокрема, його президентом Олександром Божком, врятувала не одне юне життя з тих, кого зачепила аварія на ЧАЕС. Понад 18 тисяч дітей з ураженої зони побували на Кубі протягом останніх 11 років, підлікувалися, поправили своє здоров'я. Серед них — діти з малозабезпечених і багатодітних сімей, інваліди, сироти.

З ініціативи Фіделя Кастро була затверджена і здійснюється державна програма «Діти Чорнобиля». На Кубі — «Діти Чорнобиля»! За орієнтовними підрахунками, Куба витратила на її реалізацію понад 300 мільйонів доларів США і більше 4 мільярдів кубинських песо.

Сторінки нашої спільної біографії

Березень 1990 року.

Гавана. Міжнародний аеропорт імені Хосе Марті.

З літака спускаються чорнобильські діти з України, що постраждали від аварії на ЧАЕС. Внизу біля трапу їх зустрічає і обнімає Фідель Кастро.

Куба з відкритими обіймами запропонувала нашим дітям

свій піонерський «Артек» — табір «Тарара» під Гаваною, на березі океану.

Кінець лютого 1993 року.

До Києва приїздить спеціальний посланник Фіделя Кастро міністр охорони здоров'я Республіки Куба Теха. Він передає Президенту України Леоніду Кравчуку звернення Фіделя.

«м. Гавана, 25 лютого 1993 року

Шановний Президенте!

Шлю Вам найсердечніші та найтепліші привітання та побажання особистого здоров'я.

Мене дуже схвилював вияв вдячності Вашого Уряду, народу та особисто Вас за наші скромні зусилля у поданні допомоги дітям, постраждалим від Чорнобильської біди.

Я підтверджую Вам нашу готовність продовжувати співробітництво у цій справі, яку ми вважаємо за наш обов'язок солідарності.

У нинішніх умовах рівень харчування населення значно знизився, і я звертаюся до Вас за підтримкою у придбанні продуктів харчування в Україні з можливістю сплатити ліками та продукцією біотехнології.

Початок у цьому році обміну в тому необхідному обсязі, який ми пропонуємо, буде надзвичайно високо оцінений нами і створить умови для подальшого розвитку співробітництва між нашими народами.

Підтверджую, шановний Президенте, запевнення у моїй високій повазі.
Фідель Кастро Рус».

1995, 1996, 1997, ...2000 рік. Куба продовжує приймати на лікування наших знедолених дітей. Безкоштовно. Рейс за рейсом.

16 червня 2000 року. Куба.

Лікувально-оздоровчий центр «Тарара» імені Хосе Марті.

Президент України Леонід Кучма і Голова Державної Ради і Ради Міністрів Республіки Куба Фідель Кастро оглянули госпітальні будинки, ознайомилися з умовами проживання і лікування українських дітей, зустрілися з матерями тяжко хворих дітей. В культурному центрі лікувально-оздоровчого центру керівники держав були присутні на концерті дитячого аматорського колективу. Кубинські діти залюбки співали українських пісень, а українці співали кубинські.

«Маленька Куба робить те, — сказав Президент України, — чого не можуть зробити інші, могутніші держави».

Верховна Рада України 20 квітня 2000 р. ухвалила постано-

ву «Про парламентські слухання відносно чотирнадцятої річниці Чорнобильської катастрофи»: «Рекомендувати Кабінету Міністрів: ...в місячний термін розробити і затвердити кубинсько-українську програму оздоровлення та лікування дітей, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, надавши їй статус державної; передбачити окремим рядком витрати на кубинсько-українську програму по оздоровленню та лікуванню дітей, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи...»

Батьки дітей, що отримали лікування на Кубі, звернулися до Президента України зі словами:

«В перший рік після аварії на ЧАЕС Європа відгукнулася на нашу біду. Українських дітей оздоровлювали в Німеччині, Франції, Італії, але активність цих акцій швидко знизилась, а деякі досягли нульової позначки. Лише Куба поставила допомогу дітям на державний рівень...

Нагадуємо: кубинська сторона утримує і лікує наших дітей безкоштовно. Українська — перевозить дітей на острів за власний рахунок. Відзначимо, оплативши українській же державній компанії «Авіалінії України» транспортні затрати...

Вартість лікування тільки однієї нашої онкогематологічної хворої дитини на Кубі майже дорівнює затратам на виконання всього рейсу Київ — Гавана — Київ...

На Кубі пройшли лікування 119 дітей, хворих лейкемією, 309 з онкологічними захворюваннями, майже 5000 дітей лікувались у стаціонарних клініках. Якщо провести математичні підрахунки, виясимо, що маленька Куба безповоротно інвестувала в оздоровлення дітей України понад 300 мільйонів доларів США...»

Високо оцінивши зусилля кубинського керівництва, спрямовані на безкоштовне оздоровлення дітей з України, Леонід Кучма вручив Фіделю Кастро орден Князя Ярослава Мудрого I ступеня.

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Куба в Україні Хосе Діонісіо Пераса Чапо сказав: «Я ще раз офіційно підтверджую слова керівника нашої країни Фіделя Кастро про те, що державна кубинська програма «Діти Чорнобиля» буде здійснюватися з нашого боку доти, доки цього потребуватиме Україна».

Інформаційна дипломатія: кроки становлення

Народився 8 жовтня 1952 р. на Полтавщині. Закінчив Академію суспільних наук у 1986 р. У засобах масової інформації працює з 1975 р. Обіймає посаду директора ДІНАУ — Українформ.

Останнім часом з різних трибун і на різних рівнях дедалі гучніше лунають заклики до українських ЗМІ енергійніше інтегруватися у світовий інформаційний простір. Почастішали докори на їх адресу: про Україну, мовляв, міжна-

родне співтовариство знає лише по Чорнобилі, «справі Лазаренка», різного роду інших політичних скандалах та ще хіба по кийівському «Динамо». Аніскільки не заперечуючи вмотивованість критичних закидів, хотів би все ж спробувати розібратися у ситуації глибше.

Нещодавно ми відзначали десятиріччя незалежності нашої держави. Головний підсумок поступу на цьому порівняно короткому відтинку часу визначений у президентській доповіді і підтверджений нашим буттям: «Україна відбулася як держава, вона визнана світом». Бо попри безліч великих і малих проблем, попри наше природне бажання вже сьогодні бачити Україну і її громадян заможнішими, очевидним і незаперечним є те, що фундамент завтрашнього, значно кращого дня змуровано, як очевидним і незаперечним є і те, що чимало цеглин у цей підмурок заклали й вітчизняні ЗМІ. А хіба й не їх зусиллями у тому числі Україна здобула визнання у світі?!

Інша справа, що зробити ще треба ой як багато. Довершити реформи в економічній і політичній сферах, домогтися, щоб

Україна стала повноправним членом впливових міжнародних організацій, щоб продукція її виробників стала зноюю у світі, щоб її без перешкод і з задоволенням купували на всіх континентах. Як швидко вирішуватимуться ці завдання, значною мірою залежатиме від того, до чого нас закликають, — інформаційній присутності на світових теренах

Наскільки досяжною є така мета, однозначно відповісти важко. Як на мене, тут позначаються взаємозв'язок і взаємодія низки факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Нам, зокрема, багато обіцяли, але здебільшого це «багато» залишилось обіцяною. Ми сподівалися продавати, але самі захлинулися в іноземному крамі сумнівної якості. Чи легко пробитись українським машинам, зерну, цукру, іншим товарам на зарубіжний ринок? Переконалися, що ні. А хіба з інформацією може бути по-іншому? Адже вона — теж товар, вона також має торувати стежку на світовий інформаційний ринок. І шлях цей, мабуть, не легший, ніж в українських літаків, чавуну і сталі, тракторів і КраЗів, не легший, ніж дорога України в Європейський Союз.

Однак «не легший» зовсім не означає, що він нездоланий. Можна, звичайно, скаржитися на брак коштів, без яких неможливо встигати за новітніми інформаційними технологіями, Internet-проектами, протистояти інформаційним диверсіям. Але, з іншого боку, фантастичні інвестиції — ніщо без людського фактору. Під лежачий камінь, як відомо, вода не тече. Хто ж працює, той, врешті, долає... В Україні це переконливо доводять телекомпанії «Інтер» та «1+1». Та й національні теле- і радіокомпанії почуваються у тому самому закордонному просторі дедалі впевненіше. Приємно зустрічати серед його «суб'єктів» газети «День», «Факти і коментарі», агентство «Інтерфакс-Україна» та інші наші ЗМІ.

Відразу кількома напрямками простує на світовий інформаційний ринок Укрінформ. Він, зокрема, першим і єдиним від України був прийнятий до Європейського альянсу пресових агентств. Плідність нашої участі у ЄАПА має кілька вимірів. По-перше, ми, як і будь-хто з інших членів, маємо можливість черпати в альянсі загалом і окремо у його провідних учасників новітні ідеї у сфері інформаційної діяльності. По-друге, ці ідеї, здебільшого, вже пройшли апробацію в якомусь з агентств. Отже, можна зважити доцільність їх впровадження у нас, передбачити з урахуванням досвіду європейських партнерів пріори-

тети при їх реалізації, запобігти помилкам. Нарешті, участь в ЄАПА дає змогу звирити свій шлях, переконатись у вірності власних нововведень, обраних орієнтирів, чи навпаки — за-сумніватись.

Укрінформ започаткував і постійно розширює співробітництво з іноземними інформаційними інституціями. Сьогодні на основі двосторонніх угод він обмінюється інформацією з 19 зарубіжними агентствами, зокрема з БТА (Болгарія), МТІ (Угорщина), ІТАР-ТАСС (РФ), ТАСР (Словаччина), Сінхуа (Китай), ТАНЮГ (Югославія), АА (Туреччина), БілТА (Білорусь), Молдпрес (Молдова), КАЗААТ (Казахстан), Ельта (Литва), ЕТА (Естонія) та іншими. Інформаційну стрічку Укрінформу отримують на умовах передплати також радіо «Свобода», «Німецька хвиля», інформаційний центр НАТО, інформаційна служба Світового банку, ряд інших міжнародних організацій та посольств зарубіжних країн в Україні. Завершується робота щодо підписання угоди про співробітництво Укрінформу з національними інформаційними агентствами Вірменії, Грузії, Португалії.

Як засвідчує світовий досвід, конкурентоспроможність інформаційного продукту на міжнародному інформаційному ринку значною мірою залежить від поширення його одночасно кількома мовами. Укрінформ сьогодні пропонує свою інформацію українською, російською та англійською мовами. У 2002 р. маємо намір започаткувати німецькомовну інформаційну стрічку.

В інтегруванні Укрінформу у світовий інформаційний простір важливу роль, за нашим переконанням, мають відігравати кореспондентські пункти агентства в зарубіжних країнах. Вони повинні стати своєрідними мостами у поширенні інформації про Україну зарубіжним урядовим та громадським структурам, міжнародним організаціям, ЗМІ.

Власну зарубіжну кореспондентську мережу Укрінформ прагнув розвивати, починаючи з 1992 р. Згідно з дорученням Уряду розроблялися проекти постанови Кабміну про створення кореспондентських пунктів агентства у зарубіжних країнах, «Положення про кореспондентський пункт у зарубіжній країні», кошториси видатків на створення та утримання корпунктів в окремих країнах, «Графік поетапного створення кореспондентських пунктів Укрінформу в зарубіжних країнах».

Пропозиції з цього питання неодноразово подавалися до Кабінету Міністрів України. Однак реального вирішення це актуальне для агентства і держави питання тривалий час не знаходило. Тому агентство самотужки почало створювати корпункти за кордоном. На сьогодні воно має 12 зарубіжних кореспондентів, шість з яких є громадянами України і перебувають у штаті, решта — позаштатні. Штатні корпункти діють, зокрема, у Бельгії, Німеччині, Польщі, Угорщині, Греції, Італії. Але ні ці, ні позаштатні корпункти через нестачу в агентства коштів з достатньою ефективністю працювати не можуть. Через відсутність належного фінансування агентство змушене було ліквідувати корпункти у США, Китаї, Швейцарії, Болгарії, не може створити повноцінних корпунктів у Росії та Молдові.

У 2000—2001 рр. Кабінет Міністрів прийняв постанови відповідно №1377 та №219, спрямовані на розширення закордонної мережі Укрінформу. Згідно із затвердженим графіком у 2001 р. агентство мало відкрити корпункти у Росії, США, Бельгії, Німеччині та Польщі. Однак кошти на це у Держбюджеті не передбачено. У 2002 р. графіком передбачене відкриття ще 5 корпунктів. І, звичайно, ми сподіваємося, що крига, зрештою, скресне.

Нарешті, ще один напрям. В Укрінформі ведеться активна робота щодо створення відкритих англomовних інтернетівських веб-сайтів, а також потужного порталу. Інформаційний портал міститиме широку інформацію про нашу країну і сприятиме інтеграції України у світовий інформаційний простір.

Так крок за кроком торується шлях у міжнародне співтовариство. По суті, відбувається, хоч і не так швидко, як хотілося б, становлення нашої інформаційної дипломатії.

* * *

Україна і латино-американський світ

Народився 1941 р. у с. Михайлівка на Луганщині. Закінчив Київський університет ім. Тараса Шевченка, факультет іноземних мов та юридичний факультет. Був Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Куба. Головний радник МЗС. Має ранг Надзвичайного та Повноважного Посланника I класу. Автор ряду статей з питань міжнародних відносин та проблем країн Латинської Америки. Член редакційної колегії наукового щорічника «Україна дипломатична». Володіє іспанською, англійською, французькою та португальською мовами.

Розбудова взаємин України з Латинською Америкою здійснюється з урахуванням головних завдань зовнішньополітичної стратегії, які полягають у її поступовому входженні у світові політичні, економічні, гуманітарні та інші процеси як повноправної учасниці нової глобальної системи міжнародних відносин.

За своїм значенням цей напрям може стати важливим елементом взаємовигідного співробітництва в міжнародних та регіональних організаціях, розробці та реалізації спільних проєктів і програм, спрямованих, зокрема, на зміцнення системи колективної безпеки, запобігання та врегулювання конфліктів, збереження довкілля, участь у миротворчих операціях.

Високий рівень індустріального розвитку латиноамериканських країн відкриває певні перспективи для нарощування українського експорту готової продукції машинобудування, в т. ч. багатьох видів промислового обладнання середнього технологічного рівня, яке вже давно позитивно зарекомендувало себе у країнах цього регіону (енергетичне та транспортне маши-

нобудування, суднобудування, автомобіле- та літакобудування). Перспективним для нашої країни є, зокрема, співробітництво в галузі енергетики, де Україна має у своєму розпорядженні розвинуті промислові, наукові та проектні структури агропромислової галузі, спільної розробки родовищ корисних копалин у таких країнах, як Бразилія, Чилі, Болівія, Колумбія, Венесуела, Перу, Еквадор та в ряді країн Карибського басейну.

Розбудова демократичної правової Української держави, становлення та зміцнення фінансового й економічного стану України зумовлюють концептуальний підхід до розвитку взаємовигідних стосунків між нашою державою та країнами Латиноамериканського регіону, який потребує вивчення їх досвіду трансформації суспільства, реформування економіки за умов, коли особлива ставка робиться на приватизаційні процеси. Окремі елементи цього багатогранного досвіду, насамперед у сфері економічної лібералізації, врегулювання проблеми зовнішніх боргів, стабілізації торговельного і платіжного балансів, об'єктивно можуть стати корисними у визначені Україною власної моделі поетапного входження до світового господарства.

З іншого боку, Україна зацікавлена в інтенсифікації процесу інвестиційного співробітництва з країнами Латинської Америки, перш за все у використанні інвестиційного потенціалу цих країн для потреб перебудови національної економіки.

Інтерес України полягає і у вивченні інтеграційних процесів на континенті, які є одним із пріоритетів зовнішньої політики країн Латинської Америки. При цьому слід враховувати, що переважна їх більшість вдало користується інтеграційними альтернативами.

Одним із важливих факторів активної розбудови взаємин з південноамериканськими країнами є й наявність в них численної української діаспори, зокрема в Бразилії, Аргентині, Уругваї, Парагваї, Венесуелі, Чилі, Мексиці та інших.

Стратегія розбудови відносин України з країнами регіону, не зважаючи на певну відмінність у соціально-політичному та економічному розвитку, наявність неврегульованих територіальних розбіжностей (Аргентина—Чилі, Чилі—Болівія, Перу—Еквадор) та конкуренцію щодо визначення провідної ролі в регіоні (Аргентина, Бразилія, Мексика, а останнім часом і

Куба) повинна передбачити й узагальнити пріоритетні національні інтереси, притаманні переважній більшості країн регіону.

Перш за все це еволюція розвитку від військових диктатур до принципів демократії і загальнолюдських цінностей та опір тенденціям розвинутих країн світу до нав'язування в односторонньому порядку своєї політичної волі та використання економічних переваг.

Окрім того, це може бути розгляд міжнародними організаціями (насамперед ООН) найболючіших регіональних питань, як-то сталий розвиток, боротьба з бідністю, тероризмом, організованою злочинністю та незаконним обігом наркотиків, збереження довкілля й етносу, залучення міжнародної фінансової та технічної допомоги.

Не менш важливим питанням є сучасний політико-економічний стан країн регіону, що створює умови для диверсифікації зовнішньополітичних та економічних зв'язків, визначає нові регіональні та міжрегіональні політичні й економічні угруповання та їх наміри досягнути рівноправного економічного розвитку націй, справедливого розподілу між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, соціально-економічного та культурного надбань цивілізації.

Слід ураховувати також зацікавленість провідних країн Латиноамериканського регіону в розширенні їх інтелектуальної присутності у європейському регіоні, насамперед в Україні, шляхом державного фінансування програм післядипломної освіти, стажування, університетського та науково-технічного співробітництва. Натомість Україна має використовувати готовність ряду країн регіону, таких як Аргентина, до «інтелектуальних інвестицій», орієнтуючись при цьому на кадрове забезпечення своєї національної економіки.

Перш за все потрібно мати на увазі, що між Україною та державами Латинської і Центральної Америки відсутні суттєві розбіжності. З багатьох питань зовнішньополітичної проблематики позиції нашої держави та країн регіону збігаються або є близькими. При налагодженні взаємовигідного співробітництва у країн регіону немає об'єктивних чи суб'єктивних підстав висувати попередні умови політичного або економічного характеру. Практично відсутні обмеження на ввезення українських товарів за кількісними та якісними показниками, що є не-

обхідною передумовою для забезпечення реалізації українського експортного потенціалу. У двосторонніх відносинах з провідними країнами регіону існує реальна можливість взаємного доповнення національних економік, оскільки суттєвою проблемою для південноамериканських країн є недостатність сучасної техніки та технологій, наявних в Україні, нестача кваліфікованих кадрів середньої спеціальної та вищої виробничої ланки.

Наявність комерційного інтересу ряду країн Латинської Америки до українського енергетичного та нафтобудівного обладнання (Перу, Бразилія, Аргентина, Чилі, Панама, Мексика, Венесуела), гірничошахтного устаткування (Болівія, Колумбія, Бразилія, Перу), продукції машинобудування (Мексика, Венесуела, Панама, Бразилія, Аргентина, Куба, Перу, Чилі), до військово-технічної галузі (Перу, Бразилія, Аргентина, Чилі), аерокосмічної сфери (Бразилія, Аргентина, Куба, Чилі) відкриває нові можливості в процесі взаємовигідної розбудови економічних контактів із країнами регіону.

Натомість формування технологічної єдності світу супроводжуватиметься можливою появою суттєвих розбіжностей у формах реалізації політичних та економічних інтересів потенційних латиноамериканських партнерів України, перш за все в зовнішньоекономічній сфері їх відносин з нашою державою. Цей фактор, у разі виникнення гальмівних тенденцій у процесі розгортання дипломатичної присутності України в регіоні, що має зумовлюватися як значною вищою інвестиційною привабливістю країн Латинської Америки порівняно з Україною, так і активним розвитком експортного сектору економіки більшості регіону, що може загальмувати вихід української продукції на перспективні нині ринки країн Латинської Америки.

На поглиблення розбіжностей може також вплинути активний розвиток інтеграційних процесів (формування регіональних та субрегіональних політичних та економічних угруповань), у ході яких не виключено проведення спільних заходів, несприятливих для забезпечення інтересів України. Збереження сучасних випереджаючих темпів економічного розвитку ряду країн регіону (Аргентина, Бразилія, Венесуела, Мексика, Чилі, Уругвай) над темпами економічного розвитку України спроможне розмежувати українських і латиноамериканських товаровиробників на зовнішніх ринках, перешкодити розвит-

кові сучасних (виробничо-інвестиційних) форм двостороннього співробітництва.

Процес реалізації розбудови відносин з країнами латиноамериканського регіону має формуватися з урахуванням щонайменше трьох головних чинників.

Насамперед, це окреслення пріоритетів щодо стратегічних інтересів та потреб України, потенційних можливостей її економіки, визначення специфічних особливостей економічної політики кожної із країн або економічних угруповань, привабливих для України галузей та напрямів співробітництва, які віддзеркалювали б як передові техніко-технологічні позиції, так і «вузькі місця» економіки кожної з країн, збалансування торговельно-економічних відносин по регіонах між економічними та політичними угрупованнями за умови досягнення найбільшої їх ефективності для України та уникнення залежності за деякими товарними позиціями від будь-якої окремої країни або групи країн.

При визначенні шляхів розбудови двосторонніх відносин доцільно враховувати динамізм зазначених чинників, а їх оновлення та переосмислення повинне набути перманентного характеру. Характерною ознакою нових двосторонніх відносин України з країнами Латинської Америки має стати прагматизм і відсутність політичної заангажованості.

Реалізація латиноамериканського напряму зовнішньої політики України має спиратись і на відповідну організаційну структуру, насамперед на повноцінні дипломатичні представництва в пріоритетних державах

Процес поетапного розширення повноцінної дипломатичної присутності в регіоні підтвердить наміри України щодо послідовності та безперервності розвитку відносин з південноамериканськими країнами, сприятиме формуванню солідної бази для забезпечення взаємовигідного та рівноправного торговельно-економічного співробітництва.

Актуальною стала б присутність України і в разі її входження в статусі спостерігача в такі соціально-економічні угруповання, як АКД, Каріком, Меркасур, Андська спільнота та ін.

Як засвідчує практика дипломатичних зносин провідних європейських країн, інститут спостерігача при міжнародних угрупованнях активно ними використовується, і це дає певні пе-

реваги при налагоджуванні економічних стосунків з рядом країн у т. ч. і через регіональні міжнародні організації.

Національним інтересам України відповідало б активніше запровадження інституту Почесного консула України як структури, що сприятиме ефективному забезпеченню присутності нашої держави в південноамериканських країнах.

Динаміка двосторонніх відносин з країнами Латинської Америки і Карибського басейну залежить від рівня розвитку політичного діалогу та багатосторонніх контактів з країнами регіону.

У процесі розбудови взаємовигідного співробітництва доцільно враховувати, насамперед, різну ступінь їх економічної зрілості, наявність умов для створення самодостатніх замкнених виробничих циклів, чітко виражену різнопланову спеціалізацію національних економік.

При плануванні перспектив співробітництва з південноамериканським регіоном неможливо обійтись і без урахування проблематики взаємин на рівні регіональних інтересів провідних країн регіону та ЄС у рамках міжнародних організацій.

Проведення нашою державою виваженої, збалансованої політики в Латинській Америці має враховувати і традиційну активність у цьому США та ряду провідних європейських країн. Разом з тим на відносинах України з будь-якою південноамериканською країною, в т. ч. і з Кубою, не повинні відбиватись особливості взаємовідносин цієї держави з США або іншою країною.

* * *

Громадські ініціативи товариства «Україна—Світ»

Народився 1949 р. у с. Гнідинці Варвинського р-ну Чернігівської обл. Закінчив Київський державний університет імені Тараса Шевченка (1977), Самаркандський державний університет, аспірантуру Інституту літератури ім. Тараса Шевченка. Член Національної Спілки письменників України. Есеїст, культуролог, сходознавець, перекладач. Есеї й статті опубліковано англійською, білоруською, литовською, німецькою, російською, таджицькою мовами. Засновник і головний редактор універсального журналу «Український Світ». Голова Секретаріату Товариства «Україна—Світ», голова Українсько-таджицького товариства ім. Агатангела Кримського, начальник управління видавничої справи та поліграфії Держкомінформу України. Нагороджений медаллю

«Pro arte» Гільдії митців Німеччини, Почесною грамотою Кабінету міністрів України, Хрестом Пошани «За духовне відродження», Орденом Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого III ступеня.

Організаційна діяльність

Товариство зв'язків з українцями за межами України (Товариство «Україна—Світ») — всеукраїнська громадська самоврядна організація, метою діяльності якої є розвиток співпраці з українцями за кордоном, зміцнення їхніх зв'язків з прабатьківщиною та об'єднання зусиль світового українства в розбудові Української держави.

Щодо глибини зв'язків із закордонним українством та різноманітності форм співпраці, розгалуженості мережі їх філій в Україні та партнерських організацій за кордоном Товариство є провідною серед громадських інституцій держави. Товариство має відділення в усіх областях України та в Автономній Республіці Крим.

Головними структурними складовими Товариства є такі відділи: культурологічно-освітній (діяльність відділу полягає у співпраці з українськими громадами зарубіжжя в культурно-мистецькій та освітянській сферах); інформаційно-аналітичний (діяльність відділу полягає в пошуку, збиранні, систематизації й поширенні інформації про закордонне українство та в сприянні інформаційному забезпеченню українських закордонних осередків); відділ координації Федерації товариств зв'язків з країнами зарубіжжя (відділ є виконавчою структурою Федерації товариств зв'язків із зарубіжними країнами, яку було створено 1992 р. як правонаступника Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами і яка налічує нині 62 суб'єкти). Товариство «Україна—Світ» є співзасновником газети світового українства «Український форум» (замість газети «Вісті з України») та засновником журналу «Український Світ», які висвітлюють різноманітні аспекти життя України й закордонного українства і розсилаються в місцеві відділення Товариства та в українські осередки за кордоном.

Товариство було одним з ініціаторів розробки та прийняття в 1996 р. Державної програми «Українська діаспора на період до 2000 року», у реалізації багатьох положень якої згодом брало активну й дієву участь. У 1999 р. Товариство зініціювало прийняття Національної програми «Закордонне українство» на період до 2005 р. й силами своїх фахівців, за участі регіональних відділень, розробило основу цієї програми. При формуванні положень Програми враховано також пропозиції від українських закордонних громад.

На робочих засіданнях III Всесвітнього форуму українців проведено обговорення Проекту Національної програми «Закордонне українство» на період до 2005 р. Учасники освітньої, правничої, інформаційно-видавничої, економічної, науково-технологічної, культурологічної секцій, II Міжнародної науково-практичної конференції «Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи», підсекції громадських організацій, круглих столів «Десятилітня допомога Україні організаціями діаспори», «Державницький чин української еміграції» та «Український спортивний рух», констатуючи позитивні зрушення у сфері підтримки Україною закордонного

українства, схвалили поданий на Форум Проект Національної програми «Закордонне українство» на період до 2005 р.

Обговорення Проекту Програми сприяло виробленню учасниками секцій конкретних пропозицій та рекомендацій щодо її впровадження. З метою подальшої реалізації Програми та створення належних умов для контролю за її виконанням учасники Форуму рекомендують організувати роботу секцій Форуму на базі секцій Товариства «Україна—Світ» на постійній основі. Це значною мірою сприятиме реалізації Програми та розвиткові співпраці зарубіжних співвітчизників з Україною.

За результатами обговорення й схвалення учасниками III Всесвітнього форуму українців Проекту Національної програми «Закордонне українство» на період до 2005 р. Товариство підготувало для Адміністрації Президента України відповідне подання. А 24 вересня 2001 р. Президент України підписав Указ «Про Національну програму «Закордонне українство» на період до 2005 року «з метою створення належних умов для задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України, дальшої підтримки та розвитку зв'язків між ними та Українською державою». Кабінету міністрів України доручено «забезпечити організацію виконання Програми» й «передбачити у проектах законів про Державний бюджет України на 2002—2005 роки видатки на виконання Програми».

Освітня діяльність

У доробку Товариства протягом останніх років: організація і проведення щорічних семінарів для вчителів українського зарубіжжя в Києві та виїзних семінарів по українських освітніх закладах за кордоном, зокрема по сільських школах Придністров'я; організація й проведення конференції керівників українських закордонних мас-медій; організація і проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Геополітичне значення етнополітичних процесів в Україні й українському зарубіжжі» та I Міжнародної науково-практичної конференції «Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи».

Ще під час проведення Конференції у листопаді 2000 р. зарубіжні освітяни порушили нагальні проблеми, які потребують

негайних заходів. Так, наприкінці листопада 2000 р. у Придністров'ї відбувся виїзний семінар з вивчення стану викладання української мови в школах Кам'янського району Придністров'я за участю представників освітніх установ, адміністрації й громадських організацій Кам'янського району та представників галузевих секцій Товариства «Україна – Світ» і освітніх установ Харківського району Києва. На семінарі були підписані угоди про співпрацю між київськими середніми школами №295 і 267 та Рашківською і Кам'янською №2 середніми школами.

А вже з початком 2001 р. на запрошення Товариства «Україна – Світ» до Києва приїхали вчителі української мови та кращі учні з сільських шкіл Кам'янського району. Під час відвідин столиці України відбулися зустрічі між освітянами й представниками громадських організацій Придністров'я та Києва. Підписано Угоду про співпрацю між Кам'янським районним управлінням народної освіти та Харківським районним відділом освіти Києва, а також чотири партнерські угоди між школами Кам'янського району Придністров'я та Харківського району Києва. 10 січня у залі засідань Товариства «Україна – Світ» відбувся «круглий стіл», під час роботи якого освітяни Придністров'я та Києва обговорили плани подальшої співпраці й започаткували зв'язки між школами Григоріопольського й Дубосарського районів Придністров'я та Ватутінського району Києва.

Практика освітньої роботи Товариства виявила, що найбільшої допомоги по вивченню рідної мови потребують корінні українці, які проживають на етнічних українських землях. І чи не найгостріше ця проблема постала у Придністров'ї, де мешкає близько 300 тисяч українців і немає жодної української школи. У 1923–1924 рр. українське Придністров'я було штучно приєднане до Молдавської Автономної Республіки у складі СРСР. Протягом радянської доби у краї цілеспрямовано проводилася політика русифікації населення. До 1967 р. тут працювали українські школи, а нині – всуціль російські. Такий стан суперечить природному україномовному середовищу. Адже етнічні українці складають третину населення Придністров'я. Крім того, порушуються конституційні норми, оскільки, згідно з Конституцією Придністров'я, у Республіці державними є три мови: українська, російська та молдавська.

Однією з актуальних проблем сучасного закордонного українства є відчуження молодшого покоління — дітей, молоді — від усього українського, небажання вивчати мову. Особливо болісно цей процес відбувається у середовищі корінних українців на Берестейщині, Кубані, Воронежчині та на інших етнічних землях.

Усі навчальні заклади українського зарубіжжя мають спільний комплекс проблем. Найболючішою серед них є проблема забезпечення освітніх закладів, насамперед шкіл, навчально-методичною літературою. І вона не може бути вирішена лише шляхом постачання українських підручників з України. Українським навчальним закладам за кордоном потрібна власна література, адаптована до умов та особливостей конкретних регіонів. У її створенні мають взяти участь самі вчителі, які володіють ситуацією, а науковці з України повинні допомогти їм у цьому. Проблема з літературою не обмежується лише відсутністю підручників, посібників та навчальних програм. Це — взагалі відсутність української літератури, періодики, словників, відео- та аудіозаписів (українські пісні, художні, документальні, науково-популярні кінофільми, фонокурси української мови), для вузів — наукової інформації. Додамо ще труднощі, пов'язані з відсутністю приміщень, матеріально-технічної бази.

Актуальною для освітян українського зарубіжжя є проблема педагогічних кадрів. Саме організацією методичної допомоги, семінарів та курсів підвищення кваліфікації для освітян закордонного українства і займається Товариство «Україна — Світ». До співпраці Товариства з українськими освітянами за кордоном долучаються й інші громадські, наукові, освітні організації та державні установи. Адже, за влучним висловом однієї журналістки, «державна турбота про освіту в українському зарубіжжі — це, перш за все, інвестиція в майбутнє світового українства та й самої України».

Мистецькі ініціативи

Найконкретніших, найкорисніших результатів досягаємо ми в роботі саме в освітній і мистецькій сферах. Саме тут співпраця найвідчутніша, бо вона дає людям інтелектуальне й духов-

не підживлення, прилучає українців із-за кордону і з України до свого питомого культурного середовища.

Мистецька секція Товариства зніціювала постійно діючий Фестиваль мистецтв українського зарубіжжя «Український спів у світі», перший підсумковий концерт якого відбувся 1999 р. у Києві у рамках Всеукраїнського огляду народної творчості. Підготовка до цього Фестивалю велася протягом 1998—1999 рр. силами фахівців музичної секції Товариства. За сприяння мистецьких і громадських об'єднань зарубіжних українців здійснювався відбір колективів і окремих виконавців. Фахова експертна рада рекомендувала переможців відбіркового туру до участі у Фестивалі. Ними стали фольклорні, народні колективи, окремі виконавці, народні й професійні майстри (близько 500 осіб) з 14 країн світу: Польщі, Словаччини, Румунії, Білорусі, різних регіонів Росії (Кубань, Поволжя, Далекий Схід, Республіка Комі), Латвії, Литви, Естонії, Молдови й Придністров'я, Казахстану, Вірменії, Хорватії. На Фестиваль також було запрошено знаних професійних митців — виконавців та композиторів з українського зарубіжжя: Ігоря Соневицького, Ольгу Герасименко-Олійник із США, Любу та Іриня Жуків, Віктора Мішалова із Канади, Галину Чорнобу, Георгія Кузовкова, Ірину Семенову, Наталію Платонову, Ігоря Мацієвського, Володимира Довганя, Руслана Кадирова з Російської Федерації. В рамках Фестивалю у галереї «Пектораль» з 18 жовтня проходила виставка творів народних та професійних майстрів. На виставці були представлені картини художника Василя Рудяги (Придністров'я), роботи фотохудожника Олеса Царука (Латвія), витинанки Марії Мричко (Польща), ікони та картини в унікальній техніці об'ємної вишивки Тамари Богданової (Білорусь, м. Мінськ), гобелени Наталії Капустенко й керамічні вироби Наталії Поволоцької (Молдова), роботи вишивальниць Ганни Березовської (Придністров'я), Зінаїди Ровчені та Валентини Кошелюк (Білорусь, Берестейщина), вишивки, гобелени, художній розпис по тканині, макраме Валентини Давлетової (Російська Федерація, м. Сочі).

19 жовтня на сцені Національної опери України ім. Т. Шевченка відбувся концерт народних і професійних виконавців під гаслом «Кордони наші вкаже пісня», показавши регіональне розмаїття традиційної української культури на етнічних землях, а також пісенну традицію у професійній творчості компо-

Танцювальний ансамбль «Русалка» з Вінніпега (Канада) — учасник Фестивалю мистецтв українського зарубіжжя «Український спів у світі». Національний палац «Україна», 18 серпня 2001 р.

зиторів, які через ті чи інші обставини життя опинилися за межами етнічної батьківщини. У цілому Фестиваль мистецтв українських етнічних земель та діаспори став особливою подією у мистецькому житті України і показав, що за її межами живуть глибинні традиції української культури.

Другий підсумковий концерт Фестивалю було присвячено III Всесвітньому форуму українців та 10-й річниці незалежності України. Особливого резонансу і високої професійної оцінки серед фахівців і глядацького загалу дістали виступи митців і художніх колективів — учасників концерту мистецтв українського зарубіжжя «Український спів у світі» у день відкриття III Всесвітнього форуму українців на сцені Національного палацу «Україна», а також на Михайлівській площі 19 серпня. У цілому в мистецьких заходах Форуму взяло участь 800 українських митців із 20 країн світу, що засвідчило зростання інтересу закордонних українців до Фестивалю «Український спів у світі».

Товариство організовує виступи за кордоном вітчизняних мистецьких колективів та поїздки в Україну представників українського зарубіжжя — музикантів, художників, письменників.

Інформаційно-видавнича робота

Товариство створило й постійно наповнює перший універсальний україномовний web-сайт «Україна—Світ» у ініційованій ним Українській Світовій Інформаційній Мережі (УСІМ). Ми постійно допомагаємо забезпеченню українських закордонних громад та освітніх інституцій підручниками, навчальними посібниками, методичною літературою. За участі Товариства підготовлено й видано інформаційні каталоги «Зарубіжне українство», бібліографічний покажчик літератури «Українське зарубіжжя»; навчальний посібник з української літератури для шкіл Кубані «Козак Мамай»; двотомне видання «Пантелеймон Куліш. Іван Пулюй — подвижники нації» та «Іван Пулюй. Молитовник. Псалтир»; збірку новел українського письменника з Югославії Михайла Ковача «Тихі води» (до 90-річчя автора); збірник проблемних статей «Україна на порозі XXI століття». Товариство, спільно з Національною радіокомпанією України, на добродійних засадах здійснило аудіозапис і випустило у світ до III Всесвітнього форуму українців антологію української хорової музики «Диригує Павло Муравський» (компакт-диск і касету).

У 2000 р. з метою відзначення осіб за їхній вагомий внесок у розвиток співпраці України із закордонним українством та за активну участь у процесі розбудови Української незалежної держави й зміцнення міжнародного авторитету України засновано Почесну відзнаку Товариства «Україна—Світ». Нагородженому Почесною відзнакою Товариства вручається знак Почесної відзнаки та диплом Почесної відзнаки. Гасло Почесної відзнаки — «Єднання у співпраці».

Стратегія співпраці

Саме розвиток співпраці є програмним завданням діяльності Товариства зв'язків з українцями за межами України. А співпраця сама собою передбачає різноманітні зв'язки між українцями по цілому світу, а відтак — і з цілим світом. Звідси й постала коротка назва: Товариство «Україна—Світ». Ця назва також відображає розширення функцій Товариства через діяльність у його структурі відділу координації Федерації товариств зв'язків із зарубіжними країнами. Ми прагнемо ширше використовувати досвід народної дипломатії, що його напрацю-

вали видатні українці у своїх взаєминах із зарубіжжям, а також наші партнерські організації за кордоном по лінії Федерації.

Співпраця Товариства «Україна—Світ» із закордонними українськими громадами суттєво доповнюється співпрацею із закордонними партнерськими організаціями Федерації товариств зв'язків із зарубіжними країнами. Наше Товариство завжди відгукується на події, що відбуваються в країнах, з громадськістю яких воно підтримує партнерські контакти. Так, у зв'язку із ситуацією, що склалася в 1999 р. в Югославії, Товариства «Україна—Світ» і «Україна—Сербія» проводили гуманітарну акцію допомоги українцям Югославії та членам Сербсько-українських товариств у містах Белград та Новий Сад. Під час бомбардувань літаками НАТО югославських міст і сіл були організовані численні мітинги підтримки югославського народу, проведена презентація книжки «Реве та стогне...» (збірки поезій Т. Шевченка, І. Франка та Є. Маланюка в перекладах Луки Хайдуковича), яка в той важкий час вийшла друком у Югославії, в м. Новий Сад.

Нині Товариство буде свою діяльність, виходячи з потреб продуктивної співпраці з діаспорою та з країнами поселення українців у різних галузях: освіта, фундаментальні науки, економіка, інформація, право, мистецтво та ін. Звідси вимога високоякісного добору фахівців. Однак ми не можемо подолати суперечності між нашими високими вимогами і мізерним фінансуванням з державного бюджету на виконання програмних завдань співпраці з закордонними українцями. Це не дає змоги доукомплектувати штат необхідними фахівцями для реалізації нової Національної програми «Закордонне українство на період до 2005 року».

Основою нашої діяльності повинна стати результативна співпраця з українцями зарубіжжя з особливою увагою до загальних потреб українців з етнічних земель та східної діаспори. Це об'єктивна, життєва тенденція в діяльності Товариства. З цією метою ми залучаємо до роботи дієву, фахово підготовлену молодь. Однакові вимоги стоять тут перед центральним апаратом Товариства, перед місцевими відділеннями й перед нашими колективними членами, яких у нас багато, але присутність їхня в Товаристві переважно формальна. Стараємося налагодити продуктивну співпрацю наших регіональних відділень з українськими громадами зарубіжжя в пріоритетних

галузях (фінансова й виробнича кооперація, туризм, екологічна безпека, медицина, освіта, книговидання тощо). При цьому регіональні відділення мають взяти на себе частину роботи, що лежить нині на центральному апараті, по виконанню заходів Національної програми «Закордонне українство на період до 2005 року». Знову ж таки — результатів досягнемо лише за умови фінансового забезпечення з боку держави.

Мудра українська влада так повела б національну політику, аби кожен українець і на Батьківщині, й за кордоном жив і працював в інтересах Української нації, Української держави. Але й самі ми, українці, маємо порозумітися між собою: вміти не тільки говорити однією мовою, а й думати в одно заради себе у Світі. І Світ сприйме і пошанує нас.

Феномен світового українства

Світове українство є неоднорідною субстанцією, суть якої ще не розкрита на всю глибину й повноту. Не будемо заглиблюватися у філософію катастрофічних процесів Українського світу: чому українці полишали свою найбагатшу в світі землю і їхали рабувати на чужих землях? Сам процес налагодження співпраці засвідчує, наскільки ми, українці, з різних куточків світу — різні. Різницю між нами визначає і те соціокультурне та природне середовище, в якому проживає кожен із нас, і, звичайно, різні ідеологічні, партійні нашарування. (Один мудрий українець із Великобританії недавно сказав із серйозною іронією: «Українці хороші люди, якщо не партійні».)

Зрозуміло, що «світове українство» — це українці, які мешкають в Україні й за кордоном. Проте слід зазначити, що явище «закордонне українство» нині не може бути повністю передано лише поняттям «діаспора». Адже діаспора — це частина народу, розсіяного по різних країнах, а ми маємо ще пояс українських етнічних земель довкола України: Придністров'я, Мараморощина, Підляшшя, Надсяння, Пряшівщина, Кубань, Слобожанщина, Берестейщина та ін., де українці живуть споконвіку як корінний етнос.

До 90-х років поняття «діаспора» вживалося лише стосовно західного світу. А українців як на етнічних землях, так і на всіх теренах СРСР, де всі простори залюднював «єдиний радянський народ», українською діаспорою ніхто не вважав. Та

вже на I Всесвітньому форумі українців у 1992 р. виникло поняття «східна діаспора» — українці, які мешкають на теренах колишнього Радянського Союзу.

Розмежування на західну та східну діаспори до певної міри умовне, але й виправдане. Якщо українці західного світу, які нині є п'ятим та шостим поколіннями колишньої трудової еміграції чи другим і третім поколіннями політичної еміграції, цілком адаптовані в чуже соціокультурне середовище, тобто асимільовані, то українці з пострадянського простору не так віддалені в часі від своїх культурних коренів, а українці з етнічних земель не так віддалені в просторі від рідного материка. До того ж вони перебувають у тісніших живих зв'язках зі своїми родами. Тому тут, зокрема в Російській Федерації, так активно проходить процес створення національно-культурних автономій, а молодь горнеться до української освіти. Тому Товариство «Україна—Світ» приділяє особливу увагу підтримці східної діаспори й етнічних українців саме в освітній сфері. Українці з етнічних земель потребують допомоги чи не найбільше, оскільки через цілеспрямовану й послідовну політику денационалізації, що провадилася тоталітарними урядами СРСР, Польщі, Словаччини, Румунії, Угорщини, мають або укорінений комплекс меншовартости, або взагалі стоять на межі втрати своєї етнічної ідентичности.

Народи, представники яких теж колись освоювали терени іншонаціональних країн, нині переживають процес притягування своїх частин до основного етнічного ядра. Такі приклади подають нам Німеччина, Хорватія. А українська діаспора на материзну не поспішає повертатися. Чому? На це у неї є відповідь — нас не кличуть. І справді, мабуть на владних рівнях ще не дійшли розуміння необхідності активного залучення закордонних українців до процесу творення Української держави. Та все ж таки зарубіжне українство прагне долучитися до процесів, які відбуваються в Україні. Живим підтвердженням цього стали учасники III Всесвітнього форуму українців, який відбувся 18—20 серпня 2001 р. у Києві.

III Всесвітній форум українців

На Товариство «Україна—Світ» лягла вся робота по підготовці й проведенню III Всесвітнього форуму українців. Секре-

таріат Товариства, який водночас виконував і функції Секретаріату Української Всесвітньої Координаційної Ради, розпочав підготовчу роботу до Форуму ще від січня 2001 р.

Відповідні інформаційні листи про початок підготовки до Форуму було розіслано обласним відділенням Товариства «Україна – Світ» та українським громадським організаціям за кордоном. Згідно з дорученням Кабінету міністрів України від 31 січня 2001 р. №937/1 Товариство «Україна – Світ» узяло участь у виробленні проекту плану заходів з підготовки та проведення Всесвітнього форуму українців та пропозицій щодо фінансового забезпечення підготовки та проведення Форуму.

Було сформовано склад Виконавчої дирекції Форуму з працівників Товариства «Україна – Світ» і відповідних державних організацій, які працювали на громадських засадах. Було сформовано й затверджено Експертну раду з підготовки та проведення заключного концерту фестивалю мистецтв українського зарубіжжя «Український спів у світі», до якої увійшли фахівці музичної секції Товариства.

Товариство «Україна – Світ» як основний організатор і виконавець заходів Форуму від січня по червень 2001 р. надсило факсами та електронною поштою інформацію та повідомлення про хід підготовки до Форуму до 250 громад українського зарубіжжя, до 39 посольств і консульств України за кордоном.

До Товариства надійшли від громадських організацій заявки і пропозиції з України та з-за кордону щодо участі 600 делегатів, 100 почесних гостей та 770 гостей з-за кордону, 2127 гостей з України. Крім того, на участь у Зборі молоді надійшло близько 300 заявок.

Загалом в урочистому відкритті Форуму, в пленарних та робочих засіданнях (8 секцій і 9 підсекцій, 6 «круглих столів») узяли участь понад три тисячі делегатів, почесних гостей і гостей Форуму. Виступили з доповідями і взяли участь у обговоренні близько 750 учасників.

21 серпня відбулося чотири науково-практичні конференції, які через насичену роботу Форуму були винесені за його рамки.

Усі секції й «круглі столи» прийняли відповідні ухвали та резолюції, які будуть опубліковані в збірнику матеріалів Форуму, що його готує до друку інформаційно-видавничий відділ Товариства.

Для делегатів і гостей Форуму Товариство виготовило такі довідково-інформаційні видання: «Громадські організації — учасники III Всесвітнього форуму українців», «Українська освіта й українознавчі студії за кордоном», «Українські засоби масової інформації», «Товариство зв'язків з українцями за межами України (Товариство «Україна—Світ»», «УВКР між Форумами», «Національна Програма «Закордонне українство на період до 2005 року» (Проект).

Незважаючи на те, що фахівці Товариства «Україна—Світ» (а їх нині налічується лише 20 осіб) працювали на Форум у складі Виконавчої дирекції на громадських засадах, вони зуміли впоратися з підготовкою й проведенням цього важливого загальнонаціонального заходу на належному рівні. Сподіваємося, що й підсумкові документи III Всесвітнього форуму українців, які напрацював громадський актив Товариства в особі фахівців галузевих секцій, матимуть результати на рівні законодавчих ініціатив.

У своїй роботі ми сподіваємося, що наші громадські зусилля не будуть змарновані й матимуть належну підтримку держави. Та як би там не було, а саме життя вимагає від нас громадського волов'явлення й громадянської ініціативи.

ПОРТРЕТИ ДИПЛОМАТІВ

Анатолій ДЕНИСЕНКО

Родом з України

Народився 1939-го року. Кандидат історичних наук, заслужений журналіст України, Лауреат премії ім. Івана Огієнка. Закінчив Львівський державний університет ім. І. Франка, аспірантуру Київського університету. Районна, обласна, республіканська преса — етапи журналістської діяльності. Працював у Київському міськвиконкомі, «Українській енциклопедії», Президії Академії наук України, заступником директора з наукової роботи Центру пам'яткознавства НАН України. Зараз голова Історичного клубу «Планета», головний редактор журналу «Пам'ять століть», щорічника «Історичний календар», «Український богослов», автор кількох кіносценаріїв, п'єси «Білий цвіт калини», більше 160 публікацій. Нагороджений церковними орденами Володимира Великого, архістратиґа Михаїла, державними медалями, почесною відзнакою товариства «Україна—Світ»

Канцлер Російської імперії

Покинувши посаду державного діяча, дипломата князя Олександра Безбородька надзвичайно цікава. Виявлені ним неабияке обдарування в управлінні величезною країною та дипломатичний хист викликали захоплення сучасників Недарма англійський посланник у Санкт-Петербурзі Джеймс Гарріс писав: «Безбородько відігравав першу роль у внутрішніх і зовнішніх справах»

Народився Олександр Безбородько в місті Глухові у сім'ї генерального писаря, який службою у військовій канцелярії досяг високих чинів і доброго статку. 1736 р. Андрій Безбородько володів трьома селами — Стольним, Пшехданами і Богданами.

Спочатку під опікою батька, а згодом у Київській духовній

академії Олександр здобував освіту. Вісімнадцятирічний юнак був представлений графу Петру Румянцеву, який після скасування гетьманства й відставки Кирила Розумовського став президентом Малоросійської колегії і генерал-губернатором краю. Румянцев узяв здібного юнака на службу до своєї канцелярії у званні бунчукового товариша.

Через кілька років розпочалася перша турецька війна, і Олександр Безбородько перебуває в діючій армії. Улюбленець Румянцева командує полком: спочатку козацьким Ніжинським, згодом — Лубенським, а потім і російським регулярним. Він бере участь у бойових операціях на річках Ларга, Кагул, у штурмах турецьких укріплень під Сілістрією.

Роки війни принесли Безбородьку не лише полковницький чин; власне тоді й виявилися його дипломатичні здібності. Румянцев довірив йому вести таємні справи та листування. Молодий чоловік здобув прихильність графа незвичною пам'яттю, кмітливістю, умінням викласти на папері найтоншу й найскладнішу думку.

10 липня 1774 р. в селі Кучук-Кайнарджі було підписано мирний договір Росії з Туреччиною. Задоволена таким завершенням війни, Катерина II вирішила врочисто відзначити цю подію, тож улітку 1775 р. запросила у столицю причинців торжества, серед них і Безбородька.

Імператриці потрібні були здібні секретарі. Є свідчення, що граф Румянцев, рекомендуючи Олександра, сказав: «Пропоную вашій величності необроблений алмаз, але ваш розум поцінує його». Безбородько з головою поринув у справи. Він дивував співрозмовників цитуванням напам'ять законів, державних угод. Безбородько швидко опановував французьку мову, постійно цікавився історичним минулим. Навіть написав кілька праць, які й тепер мають неабияку цінність. Відома його історична записка «Картина или краткое извещение о российских с татарами войнах и делах, начавшихся в половине десятого века и почти непрерывно через восемьсот лет продолжающихся».

Спливло три роки служби в царському палаці. Безбородько одяг мундир бригадира. І хоча потім цей військовий чин (середній між полковником і генералом) було скасовано, у винагороду дістав значні земельні володіння в Полоцькій губернії. Мешкав у царських палатах та мріяв придбати власне житло на берегах Неви.

Безбородька призначили до Колегії закордонних справ, надали чин генерал-майора. Чимало енергії віддав він розвитку російської пошти, здійснивши важливі реформи в галузі зв'язку.

Після смерті графа Микити Паніна, керівника Колегії закордонних справ, наш земляк стає фактичним керівником цієї установи. Він укладає маніфести, постанови, угоди, часто навіть підписує їх від імені цариці.

Безбородько й надалі залишається постійним радником Катерини II. 1785 р. улюбленець цариці, який, однак, не належав до сонму її фаворитів, став графом Російської імперії, а водночас і графом австрійським. Імператриця нагородила його орденами.

Особливе значення мав для Безбородька рескрипт Імператриці 1786 р., згідно з яким йому дозволялося завжди бути присутнім у Раді при Катерині II, де він невдовзі один дістав право від її імені робити доповіді членам Ради, а також доповідати їй про хід дебатів у самій Раді.

Як гофмейстер (привдворний чин дуже високого рангу) Безбородько супроводжував Катерину II в подорожі по Україні. Цього разу на нього було офіційно покладено функції міністра закордонних справ. У Каневі він вів переговори з польським королем Станіславом Понятовським, у Нових Кайданах — з австрійським імператором Йосифом II.

Після поїздки Катерини II на південь імперії розпочалася війна з Туреччиною, яка не могла примиритися із втратою Кримського ханства. Головнокомандувач російського війська Потьомкін домогся значних перемог. Однак напередодні завершення переговорів Потьомкін помер. Заручившись підтримкою Катерини II, Безбородько вирушає до Ясс. Після напруженої, копіткої роботи він підписав угоду, яка підтвердила умови Кайнарджинського миру. До Росії навечно відійшли Очаків, землі між Бугом і Дністром, а також частина Північного Причорномор'я.

У Петербурзі на творця Яського миру чекала нагорода — орден Андрія Первозваного і 50 тисяч карбованців. Але новий фаворит уже постарілої Катерини II Зубов зробив усе, щоб Безбородька усунути від справ.

...Він покидає столицю і поселяється у своєму замському палаці, де полинає у світ мистецтва. Безбородько зібрав

унікальну колекцію полотен європейських майстрів, понад 300 картин і скульптур, що згодом поповнили Ермітаж.

Граф був неодруженим, жінки, котра б стала йому подругою життя, він так і не зустрів. За родинним переказом, його пращур дістав прізвище Безбородька після битви, під час якої йому шаблею стяли підборіддя. Обличчя графа справді було немов стесане.

Він заводить дружні стосунки з літераторами, художниками. Серед них — поети Гаврило Державін, Василь Капніст, Іван Хемнітцер, підтримував Дениса Фонвізіна, доброзичливо ставився до Олександра Радищева, клопотався перед Павлом I про його звільнення. 1793 р. наш видатний земляк знову повертається до державних справ. Як підрахували історики, за час свого володарювання Катерина II власноручно підписала 14572 державних акти. Безбородько — 9651, з яких 894 ввійшли до Повного зібрання російських законів.

О.Безбородька було обрано членом Російської Академії наук, він мав звання почесного члена Академії мистецтв. Він опікувався збиранням матеріалів з героїчного минулого українського козацтва, написав разом з В. Рубаном «Короткий літопис Малої Росії» (1777).

Після смерті Катерини II її наступник на царському троні Павло I наближає до себе графа, який у званні державного канцлера отримує статус найяснішого князя. Однак невдовзі Безбородько через недугу попрохав відставки, та замість неї отримав лише дозвіл поїхати на відпочинок до Європи.

Під час приготування до мандрівки у квітні 1799 р. О.Безбородько помер.

Консул Григорій Щербина

Некролог, надрукований в «Правительственном вестнике» повідомляв, поблизу Косівської Митровиці, що у Сербії, смертельно поранено російського консула Григорія Щербину. Стріляв турецький солдат Ібрагим Халид. Після десятиденних страждань Григорій Щербина помер. Труну з тілом покійного було відправлено до Чернігова.

Григорій Степанович Щербина народився 1868 р. в сім'ї теслі, закінчив гімназію з срібною медаллю. У 1886 р. Григорій вступає до московського Лазаревського інституту східних мов,

по закінченні отримує диплом з відзнакою. У 1889 р. його рекомендують до відділення східних мов Азіатського департаменту Міністерства закордонних справ, де він поглиблює свої знання. Після трьох років наполегливої праці він блискуче захищає дисертацію з проблем політичної історії Туреччини. До речі, робота була написана турецькою мовою. Григорій Щербина на той час, крім турецької, знав татарську, персидську, грузинську, вірменську, албанську, болгарську, сербську, хорватську, французьку, англійську, італійську, німецьку мови, писав латиною. Коло його захоплень було досить широким — він грав на фортепіано, скрипці, вивчав політичну економію, цікавився географією. Так за сприяння в організації експедиції по вивченню Мармурового моря Російське географічне товариство присудило йому у 1894 р. срібну медаль «За корисну справу» і рекомендувало обрати в дійсні члени товариства. Його характеристику доповнює матеріал, вміщений у свій час в «Чернігівських губернських відомостях», в якому так описували Щербину: «Росту він середнього, блондин... риси обличчя у нього м'які, погляд інтелігентний, манери спокійні, шляхетні».

Дипломатичну службу Щербина починав перекладачем при консулі в Константинополі. Згодом отримав призначення в Скопле — секретарем посольства, пізніше став віце-консулом у Скутарі і, нарешті, консулом у Косівській Митровиці.

Григорій Щербина не був холодним дипломатом. Не тільки тверезий розрахунок лежав в основі його вчинків. Всюди, де доводилося служити Григорію Степановичу, він виступав на захист православних, які потерпали від турецької адміністрації. Молодий російський дипломат цікавився життям місцевого населення, його побутом і звичаями. Тогочасна преса зазначала, що Щербина — «знавець албанських звичаїв».

За невеликий період свого перебування на Балканах Григорій Степанович надіслав понад сто повідомлень, які цікаві не лише аналізом політичної ситуації, а й глибоким проникненням в історію сербського і українського народів. Нагадаємо, що під час сербсько-турецької війни 1876—1877 рр. виник рух солідарності з Сербією. Добровольці з України брали участь у визвольній боротьбі сербського народу. І Щербина, безперечно, підтримував братські симпатії, що склалися між двома народами.

Восени 1902 р. Григорія Степановича призначили консулом у Косівську Митровицю. Приїзду дипломата чекало з нетерпінням сербське населення. У Косівській Митровиці мешкали та-

кож мусульмани, і турецька адміністрація, використовуючи релігійні суперечності, намагалася посягти між людьми вороженчу. Щербина ж як дипломат, прагнув сприяти проведенню реформ, спрямованих на полегшення участі християн. Це, звичайно, багато кому було не до вподоби. Насамперед провокували виступи проти російського дипломатичного представництва агенти Австро-Угорщини. Отримавши гарантії із Стамбула, Григорій Щербина 14 січня 1903 р. прибув у супроводі козачої варти до Косівської Митровиці. Ніби передчуваючи біду, він залишив у Константинополі заповіт, в якому просив у разі смерті поховати його в Чернігові. Зустріли дипломата на новому місці привітно. Та Григорій Степанович прожив тут трохи більше двох місяців. Ситуація складалася тривожна. Щербина писав у листі до Андрієвського, що австрійці тримають «за пазухою гострий ніж напоготові проти нас».

Передчуття були небезпідставними. 18 березня 1903 р в Щербину стріляли. 19 березня цей трагічний випадок став предметом обговорення на засіданні ради міністрів Туреччини. Для лікування дипломата сербський король і турецький султан направили лікарів. Та 28 березня 1903 р. Г. С. Щербина пішов із життя.

Канонерський човен Чорноморського флоту «Донець» прийняв на свою палубу труну з тілом консула. З Севастополя траурний кортеж прибув до Чернігова. 10 квітня 1903 р. мешканці міста прощалися із своїм земляком. На траурній церемонії були присутні протоієрей отець Васютинський, священник Адвокатов, мати, сестра, брати Г.С.Щербини, виконуючий обов'язки чернігівського губернатора Родіонов, міський голова Рудін, голова губернської земської управи Свечін та інші офіційні особи. На могилу покійного поклали вінки від Міністерства закордонних справ, чернігівського дворянства, Лазаревського інституту східних мов, від графа Милородовича та багатьох інших осіб. Були віддані військові почесті. У Спасько-Преображенському соборі преосвященний Ісидор, єпископ Новгород-Сіверський, відслужив заупокійну літургію.

Похований Г.С.Щербина у Троїцькому монастирі. Пам'ятають про нього і в Косівській Митровиці. Тут встановлено пам'ятник і меморіальну дошку Г.С.Щербині, в періодичній пресі не раз розповідалося про життя і діяльність російського консула. А на батьківщині дипломата про нього нагадує лише одинока капличка.

Зовнішня політика Західноукраїнської Народної Республіки в персоналіях

Народився 1961 р., кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Спливають десяти роковини незалежності сучасної української держави, котра, попри всі внутрішні й зовнішні негаразди, не лише дістала дипломатично-правове визнання з боку світового співтовариства, але й щораз упевненіше виступає як повноцінний суб'єкт міжнародних

відносин на регіональному і планетарному рівнях. Не останню роль у забезпеченні плідності та невідворотності цього процесу відіграло критичне урахування драматичного й досить неоднозначного досвіду вітчизняної дипломатії доби національно-демократичної революції 1917–1920 рр.

Одним із її найважливіших результатів стала поява (на жаль, короткочасна) Західноукраїнської Народної Республіки, проголошеної 13 листопада 1918 р. у Львові Українською Національною Радою під головуванням Євгена Петрушевича. Згідно з «Тимчасовим основним законом про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» ЗУНР охоплювала українські частини колишніх австрійських провінцій Галичини і Буковини та угорський округ Закарпаття.

На її території зберігало чинність попереднє імперське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам і цілям української державності, проте з часом воно було доповнене низкою ухвал, спрямованих на формування політичних та еко-

номічних засад помірковано-ліберальної парламентської республіки. В ЗУНР законодавча влада до скликання Установчих Зборів залишалася в компетенції Української Національної Ради, а виконавча передавалася Раді Державних секретарів, що очолювалася спочатку Костем Левицьким, а пізніше — Сидором Голубовичем.

Після проголошення Акту Злуки з УНР 22 січня 1919 р. ЗУНР дістала назву «Західна область УНР», але зберегла як внутрішнє самоврядування, так і окрему зовнішню політику, головним змістом котрої було вирішення українсько-польських суперечностей щодо державного статусу Галичини. 9 червня 1919 р. в умовах невдалого для Західної України перебігу війни з Польщею президія Української Національної Ради і Державний Секретаріат передали свої повноваження «диктатору Західної області УНР» Є. Петрушевичу.

Після його від'їзду разом з урядом ЗО УНР за кордон 17 листопада 1919 р. державний зв'язок з Директорією було остаточно розірвано, а на міжнародній арені проводився цілком незалежний політичний курс, який мав на меті здобуття дипломатичного визнання з боку країн переможної Антанти. Та після рішення її Ради послів від 14 березня 1923 р. щодо прилучення Східної Галичини до Польської Республіки екзильний уряд Є.Петрушевича у Відні припинив своє існування.

Сьогодні не зайвим буде пригадати окремі, призабуті фактивцями й невідомі широкому загалу сторінки дипломатичної історії ЗУНР, поглянувши на них крізь призму громадсько-державної діяльності керівників західноукраїнського зовнішньополітичного відомства — Василя Панейка, Льонгина Цегельського, Михайла Лозинського, Степана Витвицького та Костя Левицького.

Василь Лукич Панейко народився 1883 р. у Золочівському повіті на Львівщині. Він закінчив Львівський університет і з юнацьких років брав активну участь в українському національно-визвольному русі. У 1905 р. він спробував відновити випуск радикального часопису «Молода Україна», з 1907 р. став співробітником газети «Діло», в 1908—1912 рр. брав участь у виданні «Літературно-наукового Вісника», в 1912—1918 рр. був головним редактором «Діла», одночасно (1914—1915) — «Українського кореспондента».

11 листопада 1918 р. В. Панейко був призначений держав-

ним секретарем зовнішніх справ ЗУНР. Свою діяльність на цій посаді він спрямував на забезпечення визнання суверенітету й територіальної цілісності західноукраїнської держави та засудження польської агресії. Став ініціатором відправки на ім'я президента США Вудро Вільсона дипломатичної ноти, в котрій, зокрема, наголошувалося: «Утворивши державу 19 жовтня 1918 р. у Львові, ми визначили границю цієї держави тільки провізорчо, очікуючи Вашого рішення, пане Президенте, стараючись оминати захоплення навіть найменшого клаптика землі, який не був населений українцями в переважній більшості, і дотримуючись справедливих принципів Ваших, Пане Президенте, у цих границях. Українська Національна Рада представляє цю державу і старається не допустити ніякого нелюдського вчинку, а при тім не допускається насильного переступлення влади, яку вона має в руках...». Крім того, було висловлено прохання до США виступити посередником у врегулюванні українсько-польського збройного конфлікту. Проте жодної офіційної відповіді від Вашингтона не було отримано, незважаючи на активні виступи української діаспори в США.

Наступним важливим напрямом діяльності В. Панейка було включення до складу ЗУНР території Закарпатської України, що викликало різку протидію з боку Угорщини. Переговори з цього приводу відбулися 30 грудня 1918 р. у Будапешті. На них угорська сторона вимагала від делегації ЗУНР відмови від Закарпаття, проте остання не відійшла від своєї принципової позиції, яка полягала в тому, що питання має бути вирішене плебісцитом під нейтральним наглядом і затверджене Паризькою мирною конференцією. За підтримки особисто В. Панейка в середині листопада 1918 р. у с. Ясіня на Рахівщині утворилася Гуцульська республіка, що проіснувала до червня наступного року.

Чималої уваги В. Панейко надавав і розбудові дипломатичної служби ЗУНР. За його керівництва були відкриті посольства республіки в Києві (функціонувало до проголошення Акту злуки 22 січня 1919 р.), Празі (18 грудня 1918 р.), Відні й Будапешті. Крім того, у Відні від імені ЗУНР діяла Українська пресова служба, що розповсюджувала правдиву інформацію на заході про становище в республіці.

Однією з найбільших заслуг В. Панейка як державного се-

кретаря зовнішніх справ ЗУНР стало започаткування на державному рівні процесу возз'єднання її з Великою Україною. Він передбачливо налагодив контакти з антигетьманською опозицією (Український Національний Союз) і забезпечив підписання 1 грудня 1918 р. у Фастові «передвступного» договору між Радою державних секретарів і Директорією про об'єднання відновленої УНР і ЗУНР у єдину державу.

Із січня 1919 р. В. Панейко був призначений головою західноукраїнської делегації на Паризькій мирній конференції і водночас заступником голови делегації УНР Григорія Сидоренка (формально до 9 червня 1919 р. за В. Панейком залишалася посада державного секретаря закордонних справ). Як згадував пізніше член делегації Михайло Лозинський, українці вірили, що мирна конференція вирішить справу «згідно зі своїми принципами свободи і самовизначення народів» та «вимірить нам справедливість»¹. Особливо великі сподівання В. Панейко покладав на позицію американської делегації. Адже в пункті 10-му відомих «14 пунктів» президента США Вудро Вільсона, виголошених у Конгресі 8 січня 1918 р., передбачалося, що «народом Австро-Угорщини має бути надана вільна можливість автономного розвитку». А в коментарі до цього положення стверджувалося, що «Західна Галичина, без сумніву, польська. Східна Галичина великою мірою українська (русинська) і в жодному разі не належить до Польщі». Коментар до пункту 13 застерігав, що «на сході Польща не повинна отримати території, де переважають литовці чи українці»².

13 березня, по дорозі з Берна до Парижа В. Панейко звернувся з листом до В. Вільсона і поінформував американського президента про зрив українсько-польських мирних переговорів у Львові та упередженість французького генерала-посередника Жана Бертелемі до українців. Держсекретар тоді вже Західної Облaсті УНР підкреслив, що українці Галичини погодяться на лінію перемир'я, коли вона відповідатиме вільсоновим принципам, тобто українсько-польському етнографічному кордону. Через чотири дні В. Вільсон дав відповідь В. Панейку, в котрій обіцяв уважно вивчити все викладене в посланні й повідомив, що до Галичини вирушить спеціальна міжсоюзна місія (її очолить південноамериканський генерал Луїс Бота). Стосовно контактів із делегацією США в Парижі В. Панейко повідомляв керівництво ЗО УНР: «Англіїці й американці не підтримують,

щоправда, офіціальних зносин з делегацією, одначе через окремих референтів досить пильно збирають у наших матеріали і звістки, та й радо роблять знайомства»³.

Але доля Східної Галичини фактично залежала від розвитку подій на українсько-польському фронті та загальної ситуації в регіоні. Виявляючи певний час негативне ставлення до польського наступу в Східній Галичині, США були неспроможні активно діяти в Центральній-Східній Європі через відсутність там їх збройних сил. Тому Вашингтон був змушений визнати «довершені факти» — військову окупацію поляками Східної Галичини — і підтримувати в регіоні тих лідерів, чия політика найбільше відповідала його інтересам. Зрештою В. Вільсон визнав варшавський уряд Ігнація Падеревського як єдину гарантію стабільності Польщі й схилився до його підтримки незалежно від принципового ставлення до політики Варшави на Сході. Хоча ще 6 червня на засіданні української делегації В. Панейко стверджував, що американці в розмовах запевняли, ніби «заняття поляками Галичини зовсім ще не передрішає справи приналежності державної Галичини до Польщі»⁴, реальна військово-політична ситуація на сході Європи спонукала Вашингтон до сприяння Варшаві.

Усе ж у результаті постійного тиску В. Панейка Найвища Рада Антанти утворила низку комісій з урегулювання українсько-польського конфлікту, а 19 березня 1919 р. взяла на себе посередницьку роль у цій справі та запропонувала умови перемир'я між сторонами. Але Варшава відмовлялася йти на будь-які поступки, мотивуючи свої дії тим, що наслідком подібного кроку була б внутрішньополітична криза в Польщі й захоплення її більшовиками. Це визначило рішення Найвищої Ради від 25 червня 1919 р. про дозвіл Польщі на військову окупацію Західної України до р. Збруч.

Чималою мірою на позицію керівництва Антанти в галицькому питанні вплинули і складні взаємини всередині західноукраїнської делегації. Відомий львівський журналіст і громадсько-політичний діяч Іван Кедрин-Рудницький згадував: «Здається, що через те своє політичне русофільство й переконання, що Галичина може визволитися від Польщі виключно тільки в оперті на Росію, було головною причиною, чому розсварилися три головні західноукраїнські делегати на Мирову конференцію у Парижі: Василь Панейко, Михайло Лозинський

і Стефан Томашівський. Так бодай чув я, що Панейко теоретизував на тему орієнтації на Москву, Лозинський — на ближче неозначений Київ, Томашівський — на порозуміння з Варшавою. Можливо, що це не вірно і розбилась комбінація цих трьох осіб внаслідок цілком різної вдачі цих трьох діячів та спільної всім українцям риси вдачі, якою є брак почуття взаємної толеранції, терпцю та хисту до співпраці на широкій державницькій платформі»⁵.

Після Варшавського мирного договору 1921 р. між Польщею та радянськими Росією й Україною В. Панейко виступав за створення нової східноєвропейської федерації, в якій Україна разом із Галичиною була б у союзі з демократичною та небільшовицькою Росією («З'єдинені Держави Східної Європи», 1922 р.). Працював паризьким кореспондентом газети «Діло», у 1925 р. повернувся до Львова і редагував цю газету та двотижневик «Політика», але наступного року знову переїхав до Парижа, невдовзі відійшов від політики. У 1945 р. емігрував до Нью-Йорка, а в 1955 р. — до Каракаса (Венесуела), де й помер 29 травня 1956 р.

Льонгин Михайлович Цегельський народився 29 серпня 1875 р. у Кам'янці-Струмиловій (нині — Кам'янка-Бузька) на Львівщині в сім'ї греко-католицького священика. Закінчив Академічну гімназію у Львові та юридичний факультет університету, захистив докторську дисертацію з міжнародного права. З 1898 р. він член літературної секції наукового гуртка «Академічної громади», один із активних діячів українського студентського руху, організатор студентського з'їзду у Львові в 1899 р. Був одним з ініціаторів студентських виступів у Львівському університеті в 1901 р. та селянських страйків у Галичині в 1902 р.

Після завершення вищої освіти Л. Цегельський недовго займався адвокатською практикою, а потім повністю віддався політичній та журналістській діяльності. У 1900—1902 рр. входив до редакції журналу «Молода Україна», підтримував тісні зв'язки з ідеологом східноукраїнського самостійництва харківським адвокатом Миколою Міхновським, навесні 1900 р. від імені РУП видав у Львові його брошуру «Самостійна Україна», став одним із провідних діячів Української національно-демократичної партії (УНДП). У 1907—1908 рр. Л. Цегельський — видавець і відповідальний редактор газети «Діло»,

згодом газети «Свобода», у 1915–1918 рр. — «Українського слова», відповідальний редактор «Літературно-наукового вісника». Широкий суспільний резонанс дістала брошура Л.Цегельського «Русь-Україна і Московщина-Росія» (1901 р.).

Упродовж 1911–1918 рр. Л. Цегельський обстоював українські національні інтереси в австрійській Державній Раді та водночас із 1913 р. — у Галицькому сеймі. Під час Першої світової війни входив до складу Головної Української Ради, Загальної Української Ради, Бойової управи Українських січових стрільців, Союзу Визволення України. У другій половині вересня 1914 р. за дорученням голови СВУ Миколи Залізняка і згодою австрійського МЗС Л. Цегельський разом із членом президії Головної Української Ради Степаном Бараном і соціал-демократом, членом СВУ Мар'яном Меленевським виїхав до Софії й Стамбула для встановлення представницьких стосунків з державним керівництвом Болгарії та Туреччини і налагодження зв'язків з українцями, що там мешкали. З метою ознайомлення болгарської громадськості з українським національним рухом ними були видані болгарською мовою брошури Михайла Грушевського «Огляд української історії» та власна «Не звільнення, а пригноблення» з географічними й етнічними картами давньої Української держави. Під час зустрічі з представниками правлячого турецького тріумвірату — військовим міністром Енвером-пашою та міністром внутрішніх справ Талаат-беєм — делегати СВУ дістали офіційну підтримку щодо створення в майбутньому, після розгрому Росії, незалежної Української держави як охоронного муру проти російської експансії на Балкани і Середземномор'я. 24 листопада 1914 р. відповідна декларація за підписом Талаат-бея була опублікована у стамбульській пресі⁶.

18 жовтня 1918 р. Л.Цегельський увійшов до складу Української Національної Ради, а 2 листопада у складі представницької делегації (Лев Бочкевич, Кость Левицький, Михайло Лозинський, Роман Перфецький, Степан Федак і митрополит Андрей Шептицький) взяв участь у мирних переговорах зі щойно створеним у Львові Польським Комітетом Народовим, котрий претендував на отримання всієї повноти влади в Галичині. Однак той відкинув українські пропозиції щодо встановлення міждержавного кордону по р. Сян та надання культур-

ної автономії полякам і євреям, що зробило неминучою українсько-польську війну.

11 листопада 1918 р. Л.Цегельський був призначений державним секретарем внутрішніх справ ЗУНР і приступив до формування місцевих органів влади та правопорядку. 1 грудня разом із секретарем Українського Національного Союзу Дмитром Левицьким він від імені ЗУНР підписав у Фастові попередній договір про об'єднання з УНР.

4 січня 1919 р. у Станіславі після переобрання уряду Л. Цегельський обійняв посаду секретаря без портфеля і керуючого справами Державного Секретаріату закордонних справ на час участі В. Панейка в роботі Паризької мирної конференції.

Л. Цегельському вдалося добитися гарантій від прибулої до Галичини делегації УНР на чолі з полковником Миколою Шаповалом про збільшення обсягів військово-технічної допомоги у війні з Польщею. 16 січня 1919 р. у складі державної делегації ЗУНР він виїхав до Києва, де взяв участь в урочистому проголошенні Акту злуки ЗУНР з УНР (саме Л. Цегельському було вручено від імені уряду УНР Універсал Директорії про злуку) і був призначений заступником міністра закордонних справ, що мало символізувати єдність Сходу й Заходу України (призначення виявилось формальним, оскільки Л. Цегельський до Києва не переїхав).

Під час керівництва зовнішньополітичною діяльністю ЗО УНР (до 10 березня 1919 р.) здійснив низку дипломатичних поїздок до Австрії, Німеччини та Чехословаччини. На початку літа 1919 р. Л. Цегельський спільно з митрополитом А. Шептицьким рішуче виступив проти запропонованого Москвою антипольського військово-політичного союзу, але невдовзі полярно змінив свою позицію, виступивши за «з'єднання всіх українських земель в одну, хоч би й радянську, але все-таки ж українську державу» та за союз із більшовиками проти Польщі й А. Денікіна.

1 січня 1920 р. декретом Диктатора ЗУНР Євгена Петрушевича Л. Цегельський був призначений керівником місії до США і Канади для «придбання серед тамошніх українців... фондів на допомогу Західній Області УНР (Галичині та Буковині), зокрема фондів для підмоги жертвам польсько-української війни, фондів на національні інституції в Галичині та Буковині та фондів на ведення політики і державних справ

Західної Області УНР»⁷. По прибутті до Нью-Йорка намагався налагодити контакти з представниками американського бізнесу й використати їх лобістські можливості для впливу на позицію Держдепартаменту в справі визнання «самостійної державності Східної Галичини». 18 липня 1921 р. Л.Цегельський уклав з американско-канадським бізнесменом Ф.А.Боером угоду про започаткування в Канаді «Державної позики», що передбачала розпродаж облігацій («бонів») уряду ЗУНР на суму 1 млн. дол. і 9 млн. дол. під заставу державного майна (землі, лісів, копалень та ін.) майбутньої незалежної Західноукраїнської Республіки. Діяльність Л. Цегельського підтримали провідні діячі Республіканської партії (вона саме повернулася до влади після 8-річної перерви), тісно пов'язані з нафтовими монополіями, в тому числі зі «Стандарт ойл компанії», що намагалися взяти в оренду нафтові поля Східної Галичини⁸.

Але Є. Петрушевич і його уповноважений у справах фінансів, торгівлі та промислу Володимир Сінгалевич відмовилися затвердити позику Боера — Цегельського, маючи сумніви в її легітимності та результативності. З прибуттям до США «надзвичайної дипломатичної місії» ЗУНР у складі Романа Березовського і Луки Мишуги Л. Цегельський залишився на чолі галицького дипломатичного представництва у Вашингтоні (відкрите 1 липня 1921 р.), але не зумів знайти спільної мови з колегами. За сприяння чехословацького посла Л. Цегельському вдалося в другій половині вересня 1921 р. зустрітися з начальником відділу Західної Європи Держдепартаменту Вільямом Кеслом і його референтом професором Чарльзом Мартинном, але вони не виявили зацікавленості східногалицькою проблемою.

Під час других відвідин Держдепартаменту 16 листопада 1921 р. Л.Цегельський передав меморандум з проханням визнати Західноукраїнську Республіку й уряд Є. Петрушевича та встановити з ним постійні дипломатичні й консульські відносини. В меморандумі стверджувалося, що Східна Галичина відіграватиме в регіоні роль Швейцарії й має всі економічні підстави для самостійного існування, насамперед природні багатства, включно з нафтою. З іншого боку, Східна Галичина потребує іноземних інвестицій, тому уряд ЗУНР заохочує американський капітал. Але офіційний Вашингтон уперто тримався позиції невтручання в європейські справи.

18 грудня 1921 р. Л. Цегельський був відкликаний Є. Петрушевичем до Відня, але залишився в США. Не дивно, що за результатами роботи спеціальної урядової комісії, котра розслідувала діяльність Л. Цегельського, Диктатор ЗУНР оголосив йому дисциплінарне стягнення. У США Л. Цегельський співпрацював у кількох українських виданнях, з 1943 р. редагував газету «Америка» (Філадельфія), в приміщенні редакції котрої й помер 13 грудня 1950 р.

Михайло Михайлович Лозинський народився 30 липня 1880 р. у с. Бабині Калуського повіту на Станіславщині (нині — с. Бабин-Зарічний Івано-Франківської області) у незаможній сім'ї. Після закінчення в 1900 р. гімназії навчався на юридичних факультетах Львівського і Віденського університетів. Суспільно-політична свідомість Лозинського спочатку сформувалася під впливом Русько-Української радикальної партії й творів І. Франка, але після близького знайомства зі східноукраїнськими та російськими політемігрантами, діячами міжнародного соціал-демократичного руху він перейшов на позиції анархо-комунізму М. Бакуніна і П. Кропоткіна. Проте анархізм М. Лозинського мав виразне українське національне забарвлення, тому будь-яку політичну партію чи суспільну течію він оцінював насамперед з погляду її ставлення до права націй на самовизначення. З 1900 р. М. Лозинський працював журналістом і перекладачем у львівських газетах «Діло» (з 1906 р. — член редакції) й «Літературно-науковий вісник», київських «Громадська думка» та «Рада».

Як свідомий українець М. Лозинський вітав створення і діяльність Центральної Ради, негативно поставився до більшовицького перевороту в Петрограді, схвалив Брестський мир УНР із центральними державами, але вкрай негативно відреагував на гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. і проголошення Української Держави П. Скоропадського. На початку листопада того ж року він був кооптований до Української Національної Ради і невдовзі за дорученням уряду ЗУНР розпочав у Львові переговори з Польським комітетом та представником Антанти, членом французької місії в Румунії старшим лейтенантом Віллемом щодо укладення українсько-польського перемир'я. Та вже 20 листопада переговори зайшли в глухий кут, коли польська сторона за підтримки антантівського офіцера заявила, що ніколи не зречеться своїх прав на Львів.

Після залишення українськими військами 21—22 листопада 1918 р. Львова М. Лозинський опинився на нелегальному становищі в місті, але наприкінці лютого 1919 р. він виїхав зі Львова для участі в переговорах з антантівською комісією генерала Ж. Бартелемі щодо припинення бойових дій на українсько-польському фронті. 10 березня того ж року на пропозицію Є. Петрушевича М. Лозинського було призначено заступником державного секретаря закордонних справ і доручено керівництво цим секретаріатом на час відсутності В. Панейка⁹.

Головною проблемою для керівника зовнішньополітичного відомства ЗО УНР стала телеграма від 19 березня, підписана Вудро Вільсоном, Девідом Ллойд Джорджем, Жоржем Клемансо і Вітторіо-Еммануеле Орландо. У ній містилося звернення до командувача Галицькою армією Михайла Омеляновича-Павленка негайно припинити бойові дії під Львовом (аналогічна пропозиція була надіслана і польському генералу Тадеушу Розвадовському) й залишити вільний доступ до міста з боку Перемишля. Найвища Рада Антанти погоджувалася на посередництво в урегулюванні територіальних претензій обох сторін, що було необхідно з огляду на успішний наступ Червоної Армії проти військ Директорії. Державний Секретаріат ЗО УНР погодився з антантівськими умовами, і 27 березня в окупованому поляками Хирові почалися вже треті українсько-польські переговори за участю американського генерала Ф. Кернана. Та в результаті непоступливості польської сторони вони зайшли в глухий кут. У конфіденційному звіті президенту США В. Вільсону Ф. Кернан, наголошуючи на агресивних намірах підтриманих Парижем поляків, навіть рекомендував ужити заходів економічного тиску, щоб вплинути на позицію Варшави¹⁰.

Тоді керівництво ЗО УНР вирішило відрядити власну дипломатичну делегацію до Парижа, щоб усіма засобами домогтися миру на вигідних для Західної України умовах. 17 квітня М. Лозинський і державний секретар військових справ Д. Вітовський відбули до французької столиці. Пізніше в автобіографії М. Лозинський писав: «В Парижі... я застав цілий хаос боротьби груп та орієнтацій... Боротьба йшла по таких лініях: між головою делегації Сидоренком і заступником голови делегації Панейком, що стояв на тому, що він, Панейко, має право співрешати про всі справи, але Сидоренко і взагалі делегати

Директорії не повинні вмішуватися в галицькі справи; між Сидоренком, що стояв на становищі самостійности, і групою Марголін — Шульгін — Панейко, що вела розмови з російськими угрупованнями про федерацію... До цього всього долучилася тепер ще боротьба Панейка й Томашівського проти мене й Вітовського: Панейко й Томашівський стояли на тому, що тільки вони повинні вирішати галицькі справи; ми знов з Вітовським були проти їх галицького сепаратизму та федералістичної орієнтації... Щодо федералістичної орієнтації ми з Вітовським починали хилитися до думки, що якщо йти на федерацію, то не з Денікіним, а з большевиками»¹¹.

Не дивно, що за таких обставин уже на серпень 1919 р. спеціальна місія Лозинського — Вітовського зазнала цілковитої невдачі, а 12 грудня М. Лозинський згідно з листом Є. Петрушевича офіційно був увільнений з посади делегата в Парижі. Він у край негативно поставився як до підписання Варшавського військово-політичного договору між УНР і Польською Республікою, так і до створення в Парижі В. Панейком «Українського комітету» на федералістичних засадах за участю колишнього секретаря П. Скоропадського Сергія Моркотуна і українського кадета Михайла Могілянського. З організацією на початку 1921 р. Українського вільного університету у Відні (у жовтні того ж року був переведений до Праги) М.Лозинський працював у ньому до 1927 р. професором міжнародного права і читав курси «Монархія і республіка», «Існуючі держави», «Парламентарна та радянська форма влади»¹².

До кінця 1924 р. М.Лозинський тісно співпрацював із Є.Петрушевичем, очолюючи Комітет народів, поневолених Польщею. Ця організація мала на меті проведення в Західній Європі виступів проти польського окупаційного режиму на західноукраїнських, західнобілоруських і литовських землях. Як фахівець міжнародного права М. Лозинський обстоював невизнання польської державності, права Варшави на окупацію західноукраїнських територій і пропонував збереження закордонного центру ЗУНР.

Наприкінці 1923 р. за дорученням Є.Петрушевича М.Лозинський встановив контакти з радянськими дипломатами у Празі. Бесіди з повпредом СРСР Володимиром Антоновим-Овсієнком та сталі зв'язки з радниками, колишніми українськими есерами Наумом Калюжним і Антіном Приходьком,

які представляли інтереси УСРР, сприяли зміцненню радянوفільських поглядів М. Лозинського та його прагненню залишити емігрантське середовище, щоб узяти активну участь у національно-культурній праці в Харкові.

М.Лозинський поборював поширений у еміграції погляд, що УСРР є «особливою формою російсько-більшовицької окупації України», і розглядав її як основу для реалізації ідеї соборної української держави. «Тільки стоячи на твердому ґрунті існуючої української радянської державности, можна розв'язувати як слід міжнародні питання з погляду інтересів України», — стверджував М. Лозинський і передбачав, що «на випадок нападу ворожих сил на Україну весь український народ мусить обороняти Українську Радянську Державу, змагаючи до того, щоб вона обняла всі українські землі»¹³.

Восени 1926 р. М. Лозинський подав заяву з проханням надати йому і родині радянське громадянство. Питання було вирішене позитивно і у вересні наступного року він виїхав до радянської України. З 1 жовтня 1927 р. М. Лозинський викладав у Харківському інституті народного господарства, але був затверджений штатним професором зі спеціальності «Міжнародне право» лише з 1 січня 1928 р. Після реорганізації ХІНГ М. Лозинський перейшов до Всеукраїнського комуністичного інституту радянського будівництва та права, але 21 березня 1933 р. був заарештований за звинуваченням у приналежності до Української військової організації. 23 вересня того ж року М. Лозинський був засуджений до 10 років виправно-трудових таборів і етапований на Соловки, страчений рішенням особливої трійки Управління НКВС СРСР по Ленінградській області 3 листопада 1937 р. Реабілітований ухвалою Військового трибуналу Київського військового округу від 24 вересня 1957 р.

М. Лозинський був автором низки праць, що не втратили вартості й досі, — «Польський і руський революційний рух і Україна» (Львів, 1908), «Люди: Біографічно-літературні нариси» (Львів, 1909), «Війна і польська політична думка» (Львів, 1916), «Галичина в життю України» (Відень, 1916), «Галичина в рр. 1918—20. Розвідки і матеріали» (Відень, 1922), «Охорона національних меншостей в міжнародному праві» (Відень, 1923), «Уваги про українську державність» (Відень, 1927), «У десятиріччя галицької революції: факти і спроба оцінки» (Харків, 1928), «Міжнародне право» (Харків, 1931) та ін.

Степан Витвицький народився 1884 р. на Станіславщині, навчався на юридичному факультеті Львівського, закінчив юридичний факультет Віденського університету, здобув ступінь доктора права. В студентські роки очолював Академічну громаду у Львові та товариство «Січ» у Відні. Згодом брав активну участь у культурно-господарському житті Дрогобиччини. У 1915—1918 рр. С. Витвицький — член редакції газети «Діло» і редактор «Свободи» у Львові.

18 жовтня 1918 р. С. Витвицький від УНДП увійшов до складу Української Національної Ради й був обраний її секретарем, належав до політичного комітету, що готував національно-демократичну революцію 1 листопада 1918 р. Після її перемоги був обраний секретарем Української Національної Ради. 26—28 лютого 1919 р. С. Витвицький очолював західноукраїнську делегацію (Осип Бурачинський, Михайло Лозинський) на переговорах у Ходорові та Львові зі спеціальною місією Антанти під керівництвом французького генерала Ж. Бартелемі.

Українська сторона наполягала на встановленні лінії перемир'я по р. Сян, але із застереженням, що майбутній державний кордон з Польщею мав бути встановлений за етнографічним принципом, тобто дещо західніше від демаркаційної лінії. 28 лютого Ж. Бартелемі вручив С. Витвицькому листа з антантівським проектом угоди, за котрим демаркаційна лінія між Галицькою Армією і польськими військами встановлювалася таким чином, щоб до Польщі відійшла третина території Східної Галичини зі Львовом і Дрогобицько-Бориславським нафтовим басейном. Питання остаточного визначення державних кордонів покладалося на Паризьку мирну конференцію, а доти ЗО УНР зберігала право використовувати для своїх потреб певну кількість Бориславської нафти.

Вже після Другої світової війни С. Витвицький згадував, що перед врученням українській делегації листа з проектом угоди від місії Антанти Ж. Бартелемі, нагадавши про більшовицький наступ зі сходу та прибуття до Польщі шести дивізій сформованої й озброєної у Франції 80-тисячної армії генерала Юзефа Галлера, сказав: «Якщо ви приймете наше пропозиція, то ми поробимо заходи, щоб визнано вашу суверенність. Факт, що ми з вами переговорюємо і звертаємося до вас з тим пропозиціям, є вже до деякої міри визнанням вашої держа-

ви. Опісля з нашою поміччю ви переможете большевиків, відберете завойовану територію і не прийдете на мирову конференцію з порожніми руками. Ваше рішення буде мати вплив на вислід переговорів Директорії з представниками Антанти в Одесі, бо наші повновласті йдуть дальше, аніж повновласті одеських делегатів. Ми будемо робити заходи, щоб ваших представників допустили на мирову конференцію. Ми вишлемо місію, яка залишиться у вас і даватиме нам звідомлення про ваші потреби. Ми наладнаємо відносини між вашим урядом і державами Антанти... Ваше рішення буде початком нового життя для вас. Ніколи й ніде не будете мати такої нагоди, як сьогодні. Доля вашого народу є у ваших руках»¹⁴.

На жаль, керівництво ЗО УНР під тиском вищого командування Галицької Армії відмовилося від послуг місії Ж. Бартелемі й утратило реальний шанс здобути дипломатичне визнання з боку Антанти. Делегація С. Витвицького невдовзі припинила переговори.

Після від'їзду М. Лозинського на Паризьку мирну конференцію С. Витвицький був призначений заступником державного секретаря закордонних справ ЗО УНР і керуючим справами державного секретаріату закордонних справ. Очолював західноукраїнську делегацію на переговорах з міжнародною комісією під керівництвом генерала Л. Боти щодо припинення українсько-польської війни. Згідно із запропонованою Л. Ботою демаркаційною лінією Дрогобицький нафтовий басейн залишався за ЗО УНР, кожна з ворогуючих сторін мала обмежити чисельність своїх військ у Галичині 20 тисячами чол. 13 травня 1919 р. С. Витвицький від імені уряду прийняв пропозиції комісії, але поляки відкинули їх і наступного дня перейшли в наступ по всьому фронту¹³.

9 червня 1919 р. С. Витвицький був призначений до складу Ради уповноважених Диктатора Є. Петрушевича в Галичині і за Збручем, відповідав за закордонні справи. З жовтня 1919 р. — заступник голови дипломатичної місії Директорії УНР Андрія Лівичького у Варшаві. Протестуючи проти проекту умов українсько-польського союзного договору, наступного року залишив переговори і вийшов зі складу місії. 1 серпня 1920 р. С. Витвицький як уповноважений за закордонні справи увійшов до екзильного уряду ЗУНР у Відні. В лютому 1921 — березні 1923 рр. очолював місії ЗУНР у Парижі й Лон-

доні, домагався визнання Францією та Великою Британією факту анексії Польщею території Східної Галичини та відновлення її незалежності.

Після повернення до Дрогобича у 1924–1939 рр. С. Витвицький був одним із провідних діячів УНДО, з 1939 р. — заступником його голови, в 1935–1939 рр. — депутатом польського Сейму і членом Української парламентської репрезентації. З 1945 р. — в еміграції у Західній Німеччині, брав участь у створенні Центрального представництва української еміграції, став одним з ініціаторів організації Української Національної Ради в Аугсбурзі (Баварія). З 1949 р. — заступник голови Виконавчого органу Ради і керівник відділу закордонних справ і одночасно представник Виконавчого органу в США. В березні 1954 р., після смерті А. Лівницького, С. Витвицький був обраний головою Виконавчого органу Української Національної Ради — президентом УНР в екзилі¹⁶ і перебував на цій посаді до своєї смерті, що настала 9 жовтня 1965 р.

Кость Антонович Левицький народився 18 листопада 1859 р. у с. Тисьмениціна Станіславщині в сім'ї священика. Закінчив Станіславську гімназію, навчався на юридичному факультеті Львівського й Віденського університетів, у 1884 р. в останньому захистив докторську дисертацію. З 1890 р. займався приватною адвокатською практикою у Львові, допомагав створенню й діяльності таких економічних організацій як «Народна торгівля», страхова компанія «Дністер», Крайовий Союз Кредитовий, Крайовий Союз Ревізійний (очолював з 1904 р.) та ін. У 1889–1905 рр. К. Левицький редагував «Часопис Правничий», був багаторічним президентом Товариства українських правників у Львові.

У 1899 р. К. Левицький став співзасновником Української національно-демократичної партії (УНДП) і згодом очолив її, в 1907 р. був обраний депутатом австрійського парламенту, в 1908 р. — галицького Сейму, керував діяльністю Українського парламентського клубу у Відні та Сеймового клубу у Львові. 2 серпня 1914 р. К. Левицький очолив Головну Українську Раду, 5 травня 1915 р. — Загальну Українську Раду, 9 листопада 1918 р. був призначений головою тимчасового Державного секретаріату ЗУНР.

З 1 серпня 1920 р. К. Левицький увійшов до складу екзильного уряду ЗУНР у Відні як уповноважений з питань преси і

пропаганди (з початку 1921 р. — уповноважений із закордонних справ), а 11 вересня очолив західноукраїнську делегацію, що через Берлін і Щецін морем вирушила до Риги для участі у мирних переговорах між Польщею і більшовицькою Росією. На переговорах К. Левицький намагався порозумітися з українськими членами більшовицької делегації (голова Дмитро Мануїльський) на ґрунті проведення у Східній Галичині референдуму щодо її державно-правового статусу та допуску делегації ЗУНР до повноправної участі у переговорах.

Більшовицькі делегати вимагали від К.Левицького офіційного засудження С.Петлюри і в принципі не заперечували проти галицьких пропозицій. Однак галицько-більшовицький діалог з об'єктивних причин не привів до бажаних результатів. Як згадував О.Назарук, Д.Мануїльський на прощання виправдовувався перед К.Левицьким: «Ми мир підписуємо, але тяжкий для Галичини, Білорусі й України... Полякам оддали й мою батьківщину... Ми стекли кров'ю і не можемо нічого кращого мати... Коли буде мир, буде нам революція... З Галичини зробимо питання Ельзасу і Лотарінгії»¹⁷. На знак протесту щодо незаконного торгу Кремля західноукраїнськими і західнобілоруськими землями К.Лівицький спільно з делегатами Білоруської Народної Республіки офіційно виступили з відозвою «До всіх!» і оприлюднили її в пресі.

Упродовж 1921 — 1922 рр. К. Левицький не припиняв активної дипломатичної діяльності: вів переговори у Женеві з головою Верховного комісаріату Ліги Націй у справах біженців Фрітьофом Нансеном, відвідав США з повноваженнями самостійно вести фінансові й торговельно-політичні переговори та підписувати відповідні угоди, виїздив разом із Євгеном Петрушевичем до Генуї для укладення таємних домовленостей із Християном Раковським про спільні антипольські дії, домагався згоди Кремля на відкриття у Харкові й Москві дипломатичних представництв ЗУНР. Але після рішення Ради послів Антанти від 14 березня 1923 р. про анексію Східної Галичини Польщею й саморозпуск екзильного уряду ЗУНР К. Лівіцький засудив продовження Є. Петрушевичем зв'язків із більшовиками й вирішив повернутися в Галичину, перейшовши на позиції «угодовства», тобто порозуміння з поляками.

Повернувшись до Львова в 1924 р., він відійшов від участі в активному політичному житті й зосередився на праці в куль-

турних, господарських і фахових установах. До вересня 1939 р. К. Левицький очолював у Львові Союз українських адвокатів та редагував журнал «Життя і право», в 1935—1939 рр. був членом Начальної ради адвокатів у Варшаві, одночасно — директором Центробанку. Наприкінці вересня 1939 р. К. Левицький був заарештований органами НКВС СРСР, але в червні 1941 р. звільнений «за відсутністю доказів злочину». 6 липня 1941 р. увійшов до складу львівської Ради сеньйорів, котра 30 липня була реорганізована в Українську національну раду — координуючий центр української нації в Галичині до часу відновлення (як сподівалися тоді її керівники) державної незалежності України, котрий «дostosовуватиметься до вимог німецької влади, щоб тим чином здійснити якнайскоріше Соборну Україну». Помер у Львові 12 листопада 1941 р.

К. Левицький був автором цінних наукових праць: «Німецько-український правничий словник» (Львів, 1893, 1920), «Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914» (Львів, 1926), «Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914—1918 рр.» (4.1—3, Львів, 1928—1930), «Великий зрив (від березня до листопада 1918)» (Львів, 1931) та ін.

Отже, доля організаторів та керівників дипломатичної служби ЗУНР склалася по-різному, і дуже важко дати однозначну оцінку їх суспільно-політичної та державної діяльності. Але безперечним для них завжди був державницький підхід до вирішення міжнародних проблем, що варто пам'ятати і наслідувати сучасній вітчизняній еліті.

¹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918—1920. — Відень, 1922. — С. 84, 86.

² Цит. за: Павлюк О. США і східногалицьке питання на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Пам'ять століть. — 1999. — № 6. — С. 68.

³ Цит. за: Симоненко р. Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р. — К., 1962. — С. 322.

⁴ Цит. за: Павлюк О. Назв. праця. — С. 76.

⁵ Кедрин І. Життя — події — люди: Спомини і коментарі. — Нью-Йорк, 1976. — С. 116.

- ⁶ Див.: Головченко В. Політичний портрет Мар'яна Меленевського//Київська старовина. — 2000. — № 4. — С. 103—105.
- ⁷ Цит. за: Павлюк О. Три місії до Вашингтона//Політика і час. — 1997. — № 1. — С. 67.
- ⁸ Див.: Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. — Львів, 1995. — С. 329—330.
- ⁹ Див.: Автобіографія М. М. Лозинського//Український історичний журнал. — 1997. — № 4. — С. 123.
- ¹⁰ Див.: Павлюк О. Назв. праця. — С. 73—74.
- ¹¹ Український історичний журнал. — 1997. — № 4. — С. 124.
- ¹² Див.: Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921—1945 рр.). — К., 1994. — С. 14—15.
- ¹³ Лозинський М. Уваги про українську державність. — Відень, 1927. — С. 86.
- ¹⁴ Витвицький С. Галичина в міжнародній політиці, 1914—1923//Український історик. — 1995. — № 1—4 (124—127). — С. 105—106.
- ¹⁵ Там само. — С. 107.
- ¹⁶ Див.: Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі. Статті і матеріали. — Філадельфія—Київ—Вашінгтон, 1993. — С. 409—410.
- ¹⁷ Цит. за: Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р.: Спомини учасника. — Львів, 1930. — С. 140.

Микола Василько: парадокси пам'яті та забуття*

«Я для тебе горів,
український народе...»

В. Симоненко

Народився 17 березня 1957 р. в с. Розкішне Київської обл. Закінчив історичний факультет Київського педагогічного інституту. Працював старшим лаборантом, асистентом, доцентом, докторантом кафедри політичних наук інженерно-будівельного інституту. Фундатор і перший директор Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства. Доктор історичних наук, академік Української технологічної академії (1999). Автор понад 170 публікацій з архівознавства, джерелознавства, біографістики, історії українського радіомовлення, педагогічної думки.

Багата на славетні імена українська історія закарбувала на своїх скрижальях плеяду яскравих постатей представників дипломатичного корпусу, які відіграли визначну роль у формуванні й діяльності вітчизняного зовнішньополітичного відомства та його закордонних структур за доби Української революції 1917 – 1920 рр. У цьому сузір'ї – Д. Антонович, Д. Дорошенко, О. Ейхельман, В. Липинський, А. Лівіцький, О. Лотоцький,

* Автор складає щирю подяку за сприяння в підготовці статті працівникам Державного архіву Чернівецької області: директору Л. Анохінї, начальнику відділу інформації та використання М. Никирсі, провідному архівісту Н. Місіян, а також заступнику декана історичного факультету Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича д.і.н. О. Доброжанському та директору бібліотеки Фундації ім. О. Ольжича О. Кучеруку.

Є.Лукаsevич, К.Мацієвич, Є.Онацький, А.Ніковський, В.Панейко, В.Прокопович, О.Саліковський, В.Сінкевич, С.Смаль-Стоцький, Р.Смаль-Стоцький, М.Тишкевич, Я.Токаржевський-Карашевич, М.Шаповал, Ф.Швець, С.Шелухін, М.Шраг, О.Шульгін та інші.

Тією чи іншою мірою в новітніх дослідженнях кожному з них віддано належне. Та в тіні забуття залишаються ще десятки, сотні, можливо, — тисячі провідників національної ідеї, тих, хто поклав на олтар жертвності свій талант, енергію, насагу. Серед них — унікальна постать людини, яка не менше двох десятиліть активно впливала на соціально-політичне життя Буковини, йменувалася некоронованим королем краю¹. Ініціатор руху українців Буковини, активний борець за піднесення ролі православної релігії в суспільстві, за українізацію освітніх закладів, посилення українського впливу у владних структурах краю за виборчі реформи — усе це стосується Миколи Миколайовича Василька, барона за походженням, аристократа духу, державного і політичного діяча, дипломата за покликанням, щирого патріота України, славне життя і діяльність якого упродовж двох третин ХХ ст. були незаслужено піддані забуттю.

Дослідження особистого фонду М.Василька, що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, а також документів і матеріалів, які відклялися в Державному архіві Чернівецької області, засвідчують, що ними майже ніхто не користувався. Щоправда, останнім часом побачили світ ряд цікавих й змістовних розвідок, автори яких — його земляки Ф.Керницький² та О.Добржанський³. Хто ж він, «людина, яка так чудово розуміла реалії політики і все, що могла робила для України, і, зокрема, Буковини, їх майбутнього»?⁴

Буковинські Васильки — давній український шляхетний рід, який згодом асимілювався з одним із молдавських князівських родів. За часів середньовіччя вони володіли маєтком Лукавець.

Олександр V, князь молдавський, 1428 р. письмово засвідчив право на володіння згаданим маєтком синам Станіслава Луковецького Кузьми та Юрія. Саме від цих Луковецьких, переконаний проф. Добржанський, і походить рід Васильків.

Його батько, Микола Юрійович Василько, в 60-х рр., прой-

шовши парламентську школу в крайовому сеймі, вийшов з цього представницького органу і присвятив себе виключно справам у маєтку Слободзія-Комарівці Вижницького повіту, який йому належав. Там 24 березня 1868 р. у його сім'ї народився син, якого нарекли Ніколасом (Миколою)*.

Після завершення 1887 р. навчання в терезіанській академії у Відні, він вступив на юридичний факультет Чернівецького університету, який закінчив у 1891 р.

Протягом шести років М.Василько значними коштами підтримував національне об'єднання «Юність», обирався його почесним членом. Одночасно прийняв запрошення відомого румунського діяча І.Зотти, вступив до товариства під назвою «Згода», але, переконавшись, що його діяльність далека від проголошеної в назві, розірвав із ним будь-які стосунки.

У цей час молодому барону посміхнулася доля — він покочав і 29 жовтня 1890 р. узяв шлюб з Ольгою, представницею давнього роду Мергелів-Форгалів, яка в подружньому житті, сповненому гармонії і ніжних почуттів, народила йому трьох чарівних доньок⁵.

Відразу після одруження він реалізував давню мрію — купив маєток Лукавець, який понад 400 років зберігав тепло родинного гнізда. Водночас продав Солободзію-Комарівці, і назавжди розпрощався з містом, де народився.

Сповнений патріотичних задумів, М. Василько викорисовує всі можливості для вияву себе як активно діючого громадського діяча.

1897 р. Василько був обраний депутатом до крайового сейму, де критикував органи загальнодержавного й регіонального управління та осіб, які не виконували покладених на них обов'язків. У парламентському житті Василько швидко стає помітною фігурою. Увійшовши у політичне життя як старорусин (москвофіл), поступово еволюціонував у національно свідомого захисника українського населення краю.

1899 р. обирається до австрійського парламенту. З Віденської трибуни залунали його вимоги: фінансування громадських

* Т. Бриндзан та А. Жуковський за відповідними документами помилково називають місце народження М. Василька — с. Луковці. — Див.: Буковина: її минуле і сучасне. Париж, Філадельфія, Детройт, 1956, — С. 895.

Микола Василько. 1911 р.

робіт у регіоні, покладення кінця бездіяльності «Товариства крайової агрокультури», вирішення національних та міжпартійних проблем, існуючих на Буковині.

Молодий державний діяч мужнів, набував досвіду орієнтації в хитросплетіннях комбінацій між різними угрупованнями. Коли він бачив, що його плани можуть здійснитися, їх виконання принесе користь, неодмінно долучав ще й грошові внески.

1908 р. став для Василька знаменним. Настала пора підведення перших підсумків політичної та громадської діяльності. На цей час він

склався як талановитий політичний діяч. Його авторитет у суспільно-політичних процесах не піддавався сумніву, а лідерство мало таку силу, що жоден крайовий президент Буковини, починаючи з Бургіньйона, як і його наступники Гогенлоє, Бляйлебен, Меран і Ецдорф, були призначені на цю посаду лише за його згодою⁶.

Буковина, найперше — її еліта, інтелігенція, 22 серпня 1908 р. широко відзначила 10-літній ювілей парламентської діяльності Василька.

На урочистому зібранні голова «Українського клубу» у державній раді Ю. Романчик наголосив, що ювіляр «все і всюди стояв в обороні прав покривджених, заступав щиро свій повіт і своїх виборців, та при тім не забував ніколи про загальну справу. Його діяльність сягала скрізь, там, де живе український нарід в Австрії».

Але попереду на нього чекали нові суворі випробування, здобутки, розчарування, втрати.

1911 р. знову обирається до буковинського парламенту.

Після виборів 1911 р. до віденського парламенту з Букови-

Микола Василько. 1919 р.

ни увійшли п'ять депутатів: М.Василько, Є.Пігуляк, І.Семака, М.Спинул та С.Смаль-Стоцький. Вони утворили «Буковинський парламентський клуб». Його головою обрали М.Василька. Позиція клубу базувалася на підтримці, за незначними винятками, урядової політики, на підставі якої значною мірою вирішувалися проблеми краю.

Крім «Буковинського клубу», у віденському парламенті шляхом об'єднання в єдиний блок із галицькими клубами націонал-демократів і радикалів, було створено «Союз українських послів»,

заступником голови якого став М. Василько.

Він висував і домагався втілення в життя так званої української концепції, за якою в разі перемоги в Першій світовій війні відбулося б відлучення від Росії Буковини й Поділля та включення їх до складу відродженої Галицько-Волинської держави в складі Австро-Угорщини.

Перша світова війна перетворила Буковину на арену сутичок воюючих сторін. Протягом чотирьох років на її теренах неодноразово змінювалася влада. Політичні діячі здебільшого емігрували до Відня й Праги.

23 жовтня 1916 р. Австро-Угорщина та Німеччина оприлюднили спільний маніфест, який проголосив утворення Польської держави. Галичина отримала статус автономії у складі Австро-Угорської монархії.

Невдовзі Австро-Угорська імперія, слідом за російською захиталася, й українці на її теренах дедалі рішучіше почали вимагати «сполучення всіх українських областей Австро-Угорщини, Підляшшя і Волині з областями України в одну самостійну республіканську державу, яка є і остане незалежно від усіх слов'янських і других сусідніх держав...»⁷. 13 жовтня у

Чернівцях зібралися представники українських партій, які категорично заявили: «хочемо самі рішати свою долю... Від Карпат по Чорне море межують наші границі...». Через кілька днів делегація, у складі якої був і М. Василько, вирушила до Львова, де 21 жовтня 1918 р. зібралися дві тисячі українських посланців від усього краю. У президію зібрання, разом із Костем Левицьким, Андреем Шептицьким, Євгеном Петрушевичем запросили й Миколу Василька⁸.

Він став свідком й учасником утворення ЗУНР та її парламенту — «Української народної ради», а також одним із її провідників. Саме йому та Євгену Петрушевичу було довірено представляти «Українську національну раду» на переговорах з австрійським прем'єром, які відбулися 23 жовтня. М. Василько впевнено посів місце серед співзасновників Української національної ради у Львові і Західноукраїнської Народної Республіки, її зовнішньополітичної служби.

Уряд ЗУНР розпочав свою зовнішньополітичну діяльність відкриттям посольств у Відні, Берліні, Празі, Будапешті, налагоджуючи там дипломатичні відносини, торговельні та поштово-телеграфні зв'язки. Лише після впровадження цих заходів австрійський уряд визнав легітимним і представника молоді республіки — М. Василька. Уряд ЗУНР мав місії, що готували ґрунт для цивілізованих дипломатичних взаємин у Ватикані, Белграді, Римі. Згодом були організовані політичні представництва у США, Канаді й Бразилії. Посольства й місії вели також інформаційну та пропагандистську діяльність. Протягом шести місяців, до квітня 1919 р., М. Василько захищав інтереси ЗУНР за її межами.

Чималим внеском в історію незалежної України доби визвольних змагань залишиться його непомітна, проте надзвичайно важлива роль у роботі української делегації на переговорах у Бресті. Значною мірою завдяки йому (а він виконав роль останньої краплі, яка і переважила на користь української сторони) перший зовнішньополітичний акт України успішно відбувся. Він зумів переконати свого товариша по академії голову делегації Австро-Угорщини, міністра закордонних справ, графа О. Черніна в тому, що, незважаючи на напружену ситуацію в Україні, більшовицьке повстання в Києві, Українська Центральна Рада та її виконавчі органи, уряд діють. Останнім аргументом, який вирішив долю переговорів були стрічки телеграф-

них розмов між Києвом і Брестом від 6 лютого 1918 р. Продемонстровані Васильком Черняку, вони засвідчили, що український уряд тримається при владі⁹.

Результатом переговорів між УНР та Четверним союзом став мирний договір, підписаний 9 лютого 1918 р. При цьому він майже повністю відповідав варіантові українського проекту мирної угоди, запропонованого делегацією УНР. Договір складався з десяти статей та таємного протоколу про утворення українського коронного краю в межах Австро-Угорщини. На відміну від мирного договору, таємний протокол було датовано днем раніше, 8 лютого.

Крім мирного договору, між сторонами за період з 9 по 12 лютого було укладено чотири окремі угоди: Українсько-Німецький договір, Українсько-Болгарський додатковий договір, Українсько-Турецький додатковий договір та Українсько-Австро-Угорський додатковий договір.

У тому, що здійснилося — безперечна заслуга і М. Василька. Сучасники усвідомлювали справжню значущість події. «Дозвольте і мені щиро привітати Вас і в Вашій особі в цей день, нашу Україну», — першим з української делегації, зворушеним голосом звернувся тоді до члена української делегації Олександра Севрюка М. Василько. «У ту ясну, зоряну ніч, — пише О. Сердюк, — верталися ми до нашої хати з першими грамотами нашої держави»¹⁰.

Та, на жаль, талант дипломата, доведений до досконалості професіоналізм М. Василька тривалий час не використовувався Українською державою. У цей період він ревно служив ЗУНР. Ситуація змінилася з приходом до влади Директорії УНР. Лише у квітні 1919 р. його відкликають з Австрії і направляють послом до Швейцарії. Саме тоді М. Васильку було присвоєно ранг міністра¹¹.

І хоча Швейцарія не визнала України, її дипломатична місія користувалася всіма дипломатичними правами. Швейцарська влада прагнула зав'язати з Україною стосунки, маючи на меті насамперед розвиток торгівлі. Але ситуація не сприяла цьому.

Віднині дипломат-міністр отримав можливість спілкуватися із Симоном Петлюрою. Між ними зав'язується діалог, у ході якого обговорюються важливі дипломатичні кроки УНР завершального етапу Української революції, зокрема, у другій поло-

Лютий 1918 р. М. Василько серед учасників підписання Берестейського мирного договору.

вині 1919 р., коли, усвідомивши безперспективність сподівань на підтримку та визнання української незалежності й, опинившись у стані війни на два фронти (проти Червоної та Добровольчої армій), С. Петлюра та уряд Директорії УНР восени спрямували свої зусилля на пошук нових союзників. Ще від початку 1919 р. у політичних колах УНР плекалася ідея зближення з Польщею та Румунією. Спільно з ними Директорія сподівалася змінити ставлення до себе Антанти та США. Активним поборником цієї концепції виступав і М. Василько. У червні 1919 р. відбулася його зустріч із дипломатом США у Відні. Переконуючи американців у необхідності подати допомогу уряду УНР у боротьбі проти більшовизму, він наголошував на відсутності в Україні прагнення до зближення з Німеччиною, в чому підозрювався український уряд.

Про інтенсивність переговорів М. Василька свідчать звіти американських дипломатів, що рясніли його прізвищем, де його називали ледь не «лідером українського національного руху»¹².

Чітко визначилася його позиція у питанні активізації дипломатичних зусиль, спрямованих на зближення міждержавних позицій між Україною, Польщею та Румунією. Він стояв на тому, що заради великого можна йти й на певні жертви, в тому числі й територіальні. З цього приводу 6 листопада 1919 р. М.Василько писав раднику Української Національної Ради Костянтину Левицькому: «Як відомо, жодна держава в початках своєї самостійності не розпоряджала своєю територією; ...то ж чому мають власне українці, які з бідою існували в давній Австрії... ставити жадання збудувати зараз державу, яка обіймала б усі її етнографічні території. Через це доходжу до точки погляду, що українці примушені все те віддавати, що зараз перепиняє дорогу іти рука в руку з румунами й поляками, які мають ті самі устремління, що й українці, перешкодити в утворенні давньої Росії»¹³.

Голову місії УНР у Румунії К.Мацієвича М.Василько інформує: «Я роблю, що можу, щоб піддержати наші зносини з Румунією... Бачу старання тут польського посольства, щоб увійти в зносини зі мною»¹⁴. В цій ситуації 27 листопада він викладає конкретний план дій уряду Головному отаману. Василько пропонує запросити на українську територію війська Румунії та Польщі, встановити на ній демаркаційну лінію та під їх захистом готуватися до весняних воєнних дій, попередньо відпустивши на зиму по домівках особовий склад війська УНР, згодитися на всі вимоги союзників, щоб запобігти фінансовим втратам, перевести кошти УНР з Берліна до Румунії. «Я хочу суверенної України, і перед цією метою всі спеціальні інтереси (Галичина, Буковина, Бессарабія) відступають назад»¹⁵.

Тут слід відзначити, що українські дипломати працювали в складних умовах, коли гостро відчувався брак регулярного зв'язку з Міністерством закордонних справ і загалом з урядом України, її керівництвом, навіть між поодинокими посольствами, що призводило інколи до неприємних курйозів, які потребували делікатного виходу з них. Наприклад, у той час, коли М.Василько докладав неймовірних зусиль, щоб зав'язати відносини з румунами, колишній посол у Румунії Юрій Масенко виступив в українській пресі у Відні проти неї¹⁶.

Гідно поцінуючи аналітичні здібності М.Василька, гнучкість у виході з кризових ситуацій, уряд Директорії УНР, в листопаді обговорює питання про призначення його послом

до Німеччини. М.Василька, який рішуче виступив проти німецького вторгнення в Україну у квітні 1918 р., засуджував повалення Української Центральної Ради, безглузде насильство, виявлене щодо населення українських територій, відіграв видатну роль під час Брестських переговорів, за яким у 1918—1919 рр. міцно закріпилася репутація «антигермана».

З початком 1920 р. настав останній в житті М. Василька період — Берлінський. Документи свідчать про надзвичайно плідну, інтенсивну діяльність метра української дипломатії у Берліні, той надзвичайно широкий обсяг міжнародних проблем, до вирішення яких він долучався через місії УНР у багатьох країнах світу. Гідна подиву насиченість візитами, зустрічами, контактами з представниками дипломатичного корпусу інших країн, державними й політичними діячами. Він тією чи іншою мірою долучається (інколи на рівні письмових рекомендацій або аналізу ситуації і позитивного для України виходу з неї) до розробки меморандумів, звернень, угод, проєктів розвитку міждержавних угод.

Агонія Української революції мобілізуюче впливала на його працездатність. Основні зусилля в цей час він спрямовує на забезпечення визнання УНР західними країнами та отримання від них усебічної — моральної, військової та фінансової допомоги. Він прагне через власні контакти з дипломатичними службами, повернути ситуацію на користь України або ж запобігти укладенню договорів, які б могли зашкодити національно-визвольному рухові.

Повною мірою це стосується як Ризької (1920), так і Генуезької (1922) конференцій. Яскравою ілюстрацією одного з аспектів діяльності дипломата є його листування.

Рамки статті не дозволяють здійснити всебічний огляд дипломатичної діяльності М. Василька, вона вимагає досконалого, глибокого вивчення, узагальнення та аналізу.

Поразка Української революції поставила дипломатичну службу УНР у скрутні моральні й фінансові обставини. Документи свідчать про матеріальні труднощі, яких зазнавали всі українські місії за кордоном. М. Василько всіляко прагнув, навіть за рахунок власних коштів, пом'якшити їх. Крім цього, він мусив реагувати на численні клопотання про матеріальну допомогу, із якими зверталися до нього громадські організації, діячі науки, освіти, культури, державні службовці. Він нікому

не відмовляв, кожному в міру можливості подавав допомогу. Цим користувалися, і кількість прохачів неухильно зростала. Фінансову допомогу, з проханням, про яку звернувся Д. Дорошенко, М. Василько подав, зокрема, Спільці об'єднаних громадських і добродійних організацій у Німеччині, Комітету Музею-архіву визволення України, видавництву міністра ісповідань І. Огієнка «Українська Автокефальна Церква». Серед тих, хто отримав від посла допомогу, були В. Винниченко, Є. Чикаленко та багато інших.

Політичні обставини склалися не на користь Державного центру УНР в екзилі. В 1923 р. його діяльність переходить до нової фази, активність центру знижується, реальний вплив на міжнародні події зменшується. Справа підтримки вигнанців поглинає М.Василька дедалі глибше. Він продовжує уважно стежити за розвитком міждержавних відносин у світі, насамперед у Європі, проте вже не має можливості вплинути на них. Події в Україні глибоким болем відбиваються в його душі. Різка зміна ситуації, перехід від напруженого ритму життя до «спокою» посиленого вболіванням за долю Батьківщини та постійним нервовим напруженням, накладає відбиток на стан здоров'я корифея української політики й дипломатії. Життєві сили покидають його. М.Василько помер 2 серпня 1924 р. під час перебування в санаторії курортного містечка Райхенгалі. Похований він у Берліні. В некролозі, який побачив світ у німецькій газеті «Czer powitzer Allgemeine Zeitung» 8 серпня 1924 р., зокрема, зазначалося: «Він був світовою людиною з такими ж високими манерами, але й такими ж високими потребами, не лише за формою, але й за змістом...»¹⁷.

Діяння такої людини слід гідно оцінювати сучасним і майбутнім поколінням. Це слугуватиме гарантією тим, хто розбудовує нині вільну, незалежну Україну, відродженню якої присвятили життя мільйони українців, серед яких на почесному місці й ім'я Дипломата, Парламентаря, Людини Миколи Васильовича Василька.

-
- ¹ Nikolaj Wassilko // «Czer nowitzer Allgemeine Zeitung». — 1924. — № 5857. — 8.08. — С. 1.
- ² Керницький М. Микола Василько: дві дати з його політичного життя // Буковина — мій рідний край. — III історико-краєзнавча конференція молодих дослідників, студентів та науковців. Чернівці, 17 травня, 1998 р. — С. 50—51.
- ³ Добржанський О. Початок політичної кар'єри М. Василька // Питання історії України. Зб. наук. ст. — Т. 4. — Чернівці, 2000. — С. 298—306.
- ⁴ Керницький М. Назв. праця. — С. 50.
- ⁵ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Дали ЦДАВО України, ф. 4456, оп. 1, спр. 1, арк.. 315.
- ⁶ Nikolaj Wasilko // «Czer nowitzer Allgemeine Zeitung». — 1924. — № 5857. — 8.08. — С. 1.
- ⁷ Цит. за: Литвин М. р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. — Львів, 1995. — С. 27.
- ⁸ Там само. — С. 28.
- ⁹ Коваль В. До історії української дипломатії: делегація УНР на Брестській мирній конференції. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — К., 1999. — Т. 4. — С. 219.
- ¹⁰ Сердюк О. Підписання берестейського договору // Календар Червоної Калини. — 1939. — С. 61.
- ¹¹ Див.: Онацький Євген. Під омофором барона М. Василька // Український історик. — 1980. — Ч. 1—4 (65—68). — С. 127.
- ¹² Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917—1923). — Київ, 1996. — С. 89—90.
- ¹³ Див.: Онацький Є. Названа праця. — С. 123—124.
- ¹⁴ Там само. — С. 124.
- ¹⁵ Там само. — С. 131.
- ¹⁶ Верита В. Визвольні змагання в Україні в 1914—1923 рр. у 2-т. Т—2, Львів, 1998, — С. 243.

Дипломатичні зносини України та Ватикану у 1917—1921 рр.

Народився 12 квітня 1952 року на Київщині. Директор бібліотеки імені О.Ольжича. Закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка. За фахом журналіст. Автор підручника для п'ятого класу з історії України, книг «Ілюстрована енциклопедія історії України», «Матеріали до історії ОУН», збірки оповідань «Вперше», понад ста наукових публікацій.

Початки дипломатичної діяльності сучасної України припадають на час першого періоду існування Української Центральної

Ради, ще до проголошення автономії І Універсалом та державної незалежності Української Народної Республіки ІV Універсалом. Підписання Україною Берестейського миру 1918 р. стало основою визнання де-юре Української Народної Республіки як незалежної держави спочатку Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною та Росією, а згодом іншими державами, встановлення з ними дипломатичних стосунків та обміну посольствами. В час Української держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським значно активізовано дипломатичну діяльність, поширено мережу українських посольств, консульств і дипломатичних місій, одночасно відкрито посольства інших країн у Києві. В період Директорії, незважаючи на всі складнощі державного існування УНР, кількість українських посольств порівняно з гетьманським періодом зростала далі.

Розглядаючи дипломатичні стосунки України з Святим Престолом необхідно враховувати ряд особливостей, пов'язаних з статусом папи та його адміністрації на території Риму.

Справа у тому, що з кінця XVIII століття в Італії розпочався процес утворення невеликих незалежних держав. Новоутворена Папська область з центром у Римі займала частину Апеннінського півострова в центральній Італії.

У XIX столітті розпочався процес об'єднання малих італійських держав в єдиний державний організм. 1861 р. утворилося Італійське королівство на чолі з королем Віктором-Емануїлом II, до якого 1870 р. приєднано й Папську область, після чого Рим знову став офіційною столицею Італії. Приєднання Папської області до Італії позбавило її статусу незалежної держави, а папу — голови держави. Невизначеність і неоформленість стосунків між римо-католицькою церквою і італійською державою протривала майже 60 років.

Дипломатичні представництва Італії після 1861 р. перебрали всі справи папської держави в інших країнах (зокрема і папське консульство в Одесі), залишивши за спеціальними представниками (нунцій, апостольський візитатор, комісар та ін.) церковно-адміністративне представництво Святого Престолу. Римо-католицька церква, не маючи статусу держави, формально існувала як міжнародна організація і папа виступав як керівник міжнародної організації, яка мала дипломатичні представництва в багатьох християнських і не християнських країнах.

Лише 1929 р. Латеранськими угодами, підписаними папою Пієм XI та головою уряду Італії Б. Муссоліні, відбулося взаємовизнання Італії та Ватикану, після чого почалося відновлення повноцінних дипломатичних представств Ватикану за кордоном.

У 1918 р., ще до закінчення Першої світової війни, віцепрефект Ватиканської бібліотеки кардинал Акілле Ратті, майбутній папа Пій XI (1922 — 1939) був призначений папою Бенедиктом XV (1914 — 1922) апостольським візитатором Литви і Польщі з обов'язками стежити за розвитком подій в нових державах, що виникли на руїнах Російської імперії. 1919 р. кардинала А.Ратті було підвищено до статусу нунція і додано обов'язки папського комісара Верхньої Сілезії та Східної Пруссії. Пронімецька наставленість кардинала А.Ратті, а це явно стало помітним у вирішальних для Польщі подіях, пов'язаних з утвердженням державності, викликало гостре незадоволення

польських політиків. На початку 1921 р. його, під відповідним претекстом, було відкликано до Ватикану.

Але саме з діяльністю нунція А. Ратті пов'язаний початок дипломатичних стосунків нової України з Папським престолом. У жовтні (10) 1918 р. він прибув до Києва для зустрічі з Гетьманом України П. Скоропадським. В ході зустрічі і переговорів, в яких брав участь міністр закордонних справ Д. Дорошенко обговорювалося питання дипломатичних стосунків між Українською Державою і Папським престолом. У січні 1919 р. з Києва відбула до Італії українська дипломатична місія на чолі з колишнім морським міністром та міністром мистецтв Дмитром Антоновичем.

У процесі переговорів розглядалося питання про встановлення дипломатичних стосунків Києва і Святого Престолу, обговорювалися конкретні особи на місце голови дипломатичної місії УНР у Ватикані, під час яких вибір зупинився на графі М.Тишкевичі. Він пізніше розповідав «мені пропонував це достоїнство уряд гетьмана, та я відхилив його, кажучи, що мої предки служили хіба польським королям та російському генералові не служив ні один Тишкевич¹».

Переговори про встановлення дипломатичних стосунків та визнання державності України з Боку Святого Престолу не було виявом якоїсь особливої прихильності Риму до справи усамотійнення (не забуваймо переважно православної) України. Справа у тому, що 1 січня 1919 р. було ухвалено закон УНР про автокефалію Української Православної Церкви і незабаром до Стамбула відбула українська делегація на чолі з новим послом УНР в Туреччині О.Лотоцьким. У лютому-березні проведено активні переговори з місцеблюстителем Вселенського патріаршого престолу митрополитом Доротеєм² з питання надання автокефалії Українській Православній Церкві³. Інформації про ці переговори в Стамбулі регулярно надходили до Рима від папського представника в Туреччині кардинала Дольчі.

До питання про дипломатичну місію до Святого Престолу в Києві повернулися вже за Директорії УНР. Незадовго до виїзду в Італію новопризначений посол Д.Антонович доручив П. Карманському, (пізніше секретар дипломатичної місії у Ватикані), підготувати пропозиції голові уряду В. Чехівському про створення та висилку дипломатичної місії до Ватикану, і

знову на голову місії запропоновано графа Михайла Тишкевича⁴, якого добре знали у Ватикані. Він особисто був знайомий з папою Пієм X, багатьма ватиканськими діячами, зокрема кардиналом Гаспарі. Але тодішній голова Директорії В.Винниченко, виходячи зі своїх соціалістичних переконань, не сприяв установах повноцінних дипломатичних стосунків з Святим Престолом, і, зокрема, чинив опір призначенню послом до Ватикану родовитого українського аристократа графа М.Тишкевича.

М.Тишкевич народився на Київщині 1852 р., вчився в Петербурзькій академії мистецтв, з молодих літ приєднався до українського національного руху. Він фінансово підтримував багатьох митців і письменників, Наукове Товариство імені Шевченка, «Просвіту». Ще до Першої світової війни виїхав до Швейцарії, де вів активну пропаганду української справи, написав низку книг французькою мовою. Мав багато знайомств у вищому європейському світі, серед дипломатів тощо. Коли німці готували встановлення гетьманату в Україні, то вели з ним переговори з метою схилити прийняти булаву, але він категорично відмовився. Так само він не пристав на пропозицію литовських правлячих кіл, які запропонували йому «яко потомкові Гедеміна, кандидатуру на литовського короля, пізніше ...регента Литви»⁵.

Врешті-решт рішення про призначення М.Тишкевича послом до Ватикану було прийняте і про це повідомлено папу Бенедикта XV. 31 березня папський нунцій у Берні кардинал Маліоне повідомив голову дипломатичної місії УНР в Швейцарії (де тоді перебував М.Тишкевич) Є. Лукасевича про згоду Святішого Отця прийняти графа М. Тишкевича як посла Української Народної Республіки. 5 травня 1919 р. дипломати вирушили з Києва до Рима через Варшаву і Відень, де до них приєднався посол М.Тишкевич. Про своє призначення він висловився так: «Тепер я гордий, що можу служити тому, хто є сувереном України з волі народу (тобто Голові Директорії УНР С.Петлюрі — О. К.) і то на найпочеснішому дипломатичному пості у Ватикані»⁶.

Акредитація українського посла М. Тишкевича та вручення вірчих грамот папі Бенедиктові XV відбулася 25 травня 1919 р. згідно дипломатичного протоколу у присутності державного секретаря кардинала Пьетро Гаспаррі. Принагідно представник

України передав папі меморандум у справі переслідування українського греко-католицького священства, інтелігенції та всього католицького населення на окупованій польською армією Галера Галичині. Папа прийняв українського посла дуже прихильно, висловив свої симпатії до боротьби українського народу за незалежність.

Побутуюча інформація про те, що папа відзначив М.Тишкевича великим хрестом ордену Святого Григорія Великого 1-го ступеня, спростовується самим М.Тишкевичем, який пізніше писав у спогадах, що отримав орден від папи Пія X ще 1907 р. під час його кількомісячного перебування у Ватикані⁷.

Святий Престол через посла М.Тишкевича передав листа Голові Директорії УНР С.Петлюрі, в якому, зокрема, писалося: «Подаючи подяку Вашому Превосходительству за ввічливе послання, спішу запевнити, що Святий Престол, шануючи як належить благородний характер українського народу, буде слати горячі молитви про його добробут і твердо вірячи в право самовизначення, визнане за другими народами, які належали до бувшої Російської Імперії, вірить що і Україна скористується цім правом⁸».

Дипломатична діяльність українського посольства у Ватикані була спрямована на пошук європейських політичних сил, які б могли підтримати українську державність. На прохання М.Тишкевича папа звернувся до «легата монсіньора Черетті, який після свого повороту до Риму, сказав, що він говорив з Радою П'ятьох і довідався, що справа наша стоїть дуже погано через те, що наші вороги представили її як німецько-большовицьку авантюру купки недоспілих політиків, позаяк маса населення є темна і національне не свідомо. З цього приводу я негайно зробив спростовання в офіційну італійську часопис «Populo Romano», яке було передруковано в багатьох часописах інших держав. Папа запевняв мене, що він цілком на боці Самостійної України і сказав, що Рада п'ятьох останнє слово про Україну не сказала⁹».

Ситуація на мировій конференції в Парижі вимагала більш активної діяльності української делегації, тому український уряд прийняв рішення про її підсилення і запросив М.Тишкевича залишити Рим та прибути до Парижа й очолити українську делегацію. У вересні 1919 р. М.Тишкевича покинув

Рим. Деякий час обов'язки посла виконував секретар посольства М.Лучинський.

На місце М.Тишкевича тимчасовим повіреним у Ватикані призначено греко-католицького священника Франца Ксаверія Бонна, який після затримки викликаної військовими діями, прибув до Рима 17 листопада 1919 р.

Фламандець Бонн народився 1882 р. в Бельгії в місті Брюгге-Брюж. 1903 р. постригся в ченці, а 1908 р. висвячений на священника, наступного року вступив до ордену Редemptористів. У жовтні 1911 р. за особистим дозволом папи перейшов з католицького в греко-католицький обряд, переїхав в Україну, перебував якийсь час в Крехівському василіанському монастирі, де вчив українську мову.

Пояснити перехід о.Бонна в греко-католицький обряд лише прихильністю до українців важко. Найімовірніше, це було пов'язане із збиранням необхідної інформації для Ватикану. Відомо, що різні розвідки намагалися використати (і використовували) Ватикан та структури римської церкви для розвідувальної роботи. Так 1916 р. італійська контррозвідка викрила розвідувальну німецьку організацію, яку очолював високий урядовець папської канцелярії. Ця група організувала мінування і знищення італійського лінкора «Леонардо да Вінчі»¹⁰.

О.Бонн в час Першої світової війни перебував у Тернополі, де виконував душпастирські обов'язки. Росіяни внаслідок успішних дій 1915 р. просунулися досить помітно за Захід, захопивши Галичину вони установили досить жорсткий режим, як один із запобіжних заходів проведено арешт і висилку сотень українських політичних, громадських та культурних діячів, зокрема вони арештували і вислали митрополита Андрея Шептицького в Суздаль.

Користуючись бельгійським громадянством і зв'язками о. Бонн зумів відвідати Петербург, де отримав надісланий митрополитом Шептицьким документ з призначенням його генеральним вікарієм на Тернопільщину.

В період польсько-української війни о. Бонн, як капелан, перебував в Українській Галицькій Армії. У лютому 1919 р. після встановлення перемир'я між Польщею і ЗУНР він увійшов до складу делегації Державного Секретаріату ЗУНР як перекладач і брав участь у переговорах з Польщею.

У грудні 1919 р. о. Бонн вручив свої вірчі грамоти держав-

ному секретареві кардиналу Д. Гаспаррі. Найпершим завданням нового посла було домогтися призначення в Київ дипломатичного представництва Ватикану. Після зустрічей з кардиналом Д. Гаспаррі та іншими кардиналами, а також аудієнції у папи Бенедикта XV, 16 лютого 1920 р. апостольським візитатором для України було призначено о. Д. Дженоккі, який в середині квітня відбув з Рима до Києва. Військово-політична ситуація на той час складалася не на користь України. Тому папський посол, приїхавши до Варшави чекав на зміну обставин, які б дозволили йому прибути до Києва. Тут ним опікувався о. Йосафат Жан¹¹, який, зокрема, вчив його української мови. Поляки не дозволяли папському послу їхати до Львова, а пропонували йому одразу вирушити до Києва, що було справою нереальною з огляду на радянсько-німецьку війну, а звідти вже, після акредитації, він міг би приїхати до Львова.¹² В середині серпня 1920 р. о. Д. Дженоккі залишив Варшаву і виїхав до Відня, куди емігрував уряд ЗУНР, де перебував до січня 1922 р., підтримуючи активні стосунки з українськими дипломатичними представництвами, греко-католицькою церквою, громадськими і політичними організаціями. Галичину о. Дженоккі відвідав лише 1923 р., прибувши туди з апостольською візитацією за дорученням нового папи Пія XI (колишній нунцій у Польщі кардинал А. Ратті).

О. Бонну вдалося отримати від папи 40 тис. лір для допомоги українським греко-католицьким священникам Галичини, а також 100 тис. лір на придбання медикаментів. Додатково від італійського Червоного Хреста отримано санітарно-медичну допомогу для 80 тисяч українців, полонених з колишньої австро-угорської армії в таборах Італії.

Ще за посла М. Тишкевича обговорювалася ідея створення в Римі українського дослідницького і навчального центру — «Академія України», подібно до тих академій що їх мали у Ватикані Англія, Іспанія та Франція, а з часом і Польща. О. Бонн обговорював це питання з відповідними ватиканськими чинниками, але лише 1932 р. стараннями митрополита А. Шептицького започатковано і вже 1964 р. за кардинала Йосипа Сліпого реалізовано ідею у формі Українського католицького університету ім. Св. Климента.

Весною о. Бонн виїхав до Відня, а українське дипломатичне представництво у Ватикані до кінця його існування, тобто до

літа 1920 р. вів секретар посольства П. Карманський. За цей час вдалося одержати від Червоного Хреста на 8 тисяч лір ліків, що були передані українському Червоному Хресту у Відні для потреб української армії. Частина медикаментів закуплено на кошти українок — співробітниць дипломатичного представництва УНР.

Дипломатичні взаємини з Апостольською Церквою — це один із важливих фактів цілої системи дипломатичних взаємин нашої держави у час існування Української державності 1917—1921 рр.

¹ Є.Онацький. Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності. // Пробоєм. Прага. — № 1. — 1941 р. — С. 39.

² Константинопольський патріарх Германос V за кілька місяців перед тим був усунутий турецькою владою як германофіл, а обрати нового патріарха не дозволялося. І тому патріархатом керував місцеблюститель.

³ Лотоцький О., Власовський І. називає його митрополитом Миколаєм Кесарійським.

⁴ Є.Онацький. Згадана праця. — С. 29.

⁵ Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя. Нью-Йорк — Баунд Брук, 1982. — С. 90.

⁶ Є.Онацький. Там само.

⁷ Літературно-науковий вісник. — 1929. — № 3. — С. 230.

⁸ Лужницький Г. Українська церква між сходом і заходом. Нарис історії української церкви. — Філадельфія, 1954. — С. 567.

⁹ Там само. — С.567.

¹⁰ Україна морська держава. — Одеса, 2001. — С. 274.

¹¹ Греко-католицький священник, який, як і о. Бонн, не був українцем, що прибув в Галичину з Канади перед Першою світовою війною.

¹² Жан Йосафат о. Моє служіння Україні. Едмонтон. — 1953. — С.19.

Остання резиденція дипломата

Народився 1967 р. у м.Северодонецьку Луганської обл. Закінчив історичний факультет та аспірантуру Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Захистив кандидатську дисертацію на тему «Становлення зовнішньо-політичної служби України. 1917—1920 рр.». Викладав у Національній академії Служби безпеки України. З 1998 р. — начальник науково-дослідного відділу Державного архіву СБ України. Автор понад 160 публікацій з історії дипломатичної та спеціальних служб України ХХ століття.

Лвадцять сьомого травня 1945 р. у Празі працівниками відділу контррозвідки «СМЕРШ» 4-ої гвардійської танкової армії було заарештовано відомого українського суспільно-політичного діяча, дипломата, вченого, публіциста і поета Максима Антоновича Славинського. Понад місяць тривали допити, аж поки за особистим розпорядженням заступника начальника Головного управління контррозвідки Наркомату оборони СРСР генерал-лейтенанта П. Мешика затриманого етапували до внутрішньої в'язниці Наркомату державної безпеки УРСР у м. Києві. Вона і стала останньою резиденцією колишнього посла Української Народної Республіки...

Максим Славинський був свідком й активним учасником пробудження національної самосвідомості українців, перетворення їх на політичну націю. Чималих зусиль він доклав й у процес державного відродження в Україні, а головне — до пропаганди серед європейського загалу історичної правди про Україну та законного права своїх співвітчизників на власну суверенну державність.

Він народився у селянській сім'ї 12 серпня 1868 р. У 1886—1895 рр. вчився на юридичному й історико-філологічному фа-

культетах університету св. Володимира у Києві. Декілька років життя майбутній дипломат провів у погонах: у 1895—1896 рр. — відбуваючи воєнну повинність, у 1904—1905 рр. — через призов до війська у зв'язку з російсько-японською війною, нарешті, в чині прапорщика за часів першої світової війни¹.

Політичні уподобання М Славинського сформувалися ще у студентські роки — він прилучається до українського руху і в 1888—1905 рр. перебуває у лавах створеної М. Драгомановим Радикально-демократичної партії, стає одним із її лідерів та ідеологів. Тут знаходить застосування його талант публіциста — фахівця з національного питання. Він співпрацює у періодичних виданнях «Северный курьер», «Жизнь», «Мир божий», «Приднепровский край», «Южные записки», «Труд» (Петербург, Катеринослав, Одеса). Саме Славинський був головним редактором органу української громади (фракції) у Державній думі — «Українського вісника», що виходив у Петербурзі у травні—вересні 1906 р. Тут відбулося знайомство і зав'язалася співпраця з М. Грушевським. Наддніпрянські українці набували першого досвіду парламентаризму...

Після повалення царату у багатьох містах і регіонах Росії виникають органи самоврядування місцевих українців. Славинський стає членом столичного «Українського комітету», репрезентує Центральну Раду при Тимчасовому уряді, а також займається видачею паспортів українцям, котрі бажали повернутися на Батьківщину². Не припиняє він і публіцистичної діяльності.

Жовтневий переворот він сприйняв ворожо. Повернувшись навесні 1918 р. в Україну, Славинський отримує від гетьмана Скоропадського пропозицію перейти до дипломатичного відомства, де обіймає відповідальну посаду члена Ради (колегії) МЗС Української держави, стає членом делегації на переговорах з радянською Росією. Завдяки дипломатичному хисту й широкій ерудиції його призначено представником України на переговорах з урядом Всевеликого Війська Донського, який очолював отаман Краснов (вересень 1918 р.). Ці контакти привели до підписання взаємовигідної угоди, котра, зокрема, гарантувала захист прав українців на Дону, закріплювала міждержавні кордони. Визнанням заслуг Славинського стало призначення його міністром праці в уряді Ф. Лизогуба. Посівши

цю посаду, він тимчасово виходить з партії (на той час — Української партії соціалістів-федералістів).

Як дипломат Славинський найбільше відзначився на посаді голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Чехословаччині. До речі, переважно вихідці саме з УПСФ (за рахунок значної частки кваліфікованої інтелігенції у її лавах) були головами дипломатичних представництв або їх радниками. Незважаючи на сумлінне служіння гетьманату, провід Директорії довірив Славинському очолити один із закордонних закладів МЗС республіки. Місія і її голова 19 січня 1919 р. від'їжджають до місця акредитації — Чехословаччини³.

Українським дипломатам у цій сусідній слов'янській державі доводилося працювати у специфічних умовах. Адже при зовні нейтральному ставленні до УНР Чехословаччина на початку 1919 р. окупувала Закарпатську Україну.

Україну не було визнано «де-юре» майже всіма іноземними державами. Це, водночас з обструкціоністською позицією держав Антанти, зумовило неможливість політико-дипломатичної діяльності УНР у звичайному розумінні. Відтак головним завданням закордонних репрезентацій стає саме інформаційно-пропагандистська робота, спрямована на поширення об'єктивної інформації про стан в Україні, політичний курс її керівництва, доведення історичного підґрунтя відродження її державності, національно-культурних надбань української нації. Крім того, слід було давати відсіч ворожій пропаганді (насамперед з боку шовіністичної Польщі та «неділимського» російського «білого руху»).

Треба було також брати до уваги надзвичайно обмежену поінформованість про Україну зарубіжних політичних кіл і громадськості. «Європа, — йшлося у звіті про роботу НДМ України у Бельгії й Голландії, — нічого про нас не знала, а якщо і знала, то все було проти нас»⁴. За влучним висловом представника УНР в Англії А. Марголіна, для Заходу «Україна і Росія не перестали бути... синонімами»⁵.

Розуміючи важливість зовнішньополітичної пропаганди, у вересні 1919 р. голова місії створює в її складі прес-бюро⁶. Тоді ж Славинським було запроваджено «Кошицький пункт» для підтримки національно-культурного руху українців Закарпаття та асигновано на це 400 тис. австрійських крон. Ще раніше, у серпні, клопотами місії у Празі був заснований Український

громадський клуб, який ставив за мету сприяти розвиткові національної культури, зміцнювати міждержавні та міжетнічні стосунки, створювати курси української мови, вести лекційну роботу для ознайомлення місцевої громадськості з українською проблематикою.

Різноманітними були форми пропагандистської роботи. Почав виходити українською мовою часопис «Народ», вихід якого тривав до липня 1920 р. Запроваджується важливий видавничий проект «Познаємо Україну», спрямований на пропаганду етнокультурної та геополітичної єдності слов'янських народів. Першою у серії вийшла брошура С. Дністрянського «Українці і чехи», за нею — праця І. Бочковського «З історії України та українського відродження», що містила стислий огляд історії України та подій у ній після 1917 р. Усього було видано 41 брошуру. Авторами переважно були працівники представництва⁷.

Ще однією перспективною ініціативою місії стало започаткування україно-чеського видавництва «Всесвіт», що дозволило перейти до друку більш ґрунтовної українознавчої літератури. Було підготовлено збірку «Культура України», куди увійшли статті з історії національної літератури, музики, театру, преси, архітектури. Писалися або укладалися книга С. Дністрянського «Україна», біографічна брошура про Т. Шевченка й збірка вибраних творів Кобзаря, біографічні праці про Л. Українку, О. Кобилянську, В. Винниченка. У видавничих планах «Всесвіту» стояли праці М. Грушевського «Угорська Україна», Д. Дорошенка «Міжнародна орієнтація українців за часи війни та революції», В. Корольова про С. Петлюру⁸.

Місія сприяла гастролям славнозвісної хорової капели О. Кошиця, яка тільки у Празі дала 7 концертів. За словами В. Винниченка, «...капела з честю, великою любов'ю і надзвичайним хистом виконала це трудне і чисте завдання... давала європейському громадянству наочну лекцію високої художньої культури українського народу»⁹.

Діяльність М. Славинського на посаді представника України не обмежувалася пропагандою. За його ж словами, він намагався вплинути через представників Англії, Франції та США на позицію їх урядів щодо визнання УНР «де-юре», але безрезультатно. Зусиллями дипломата та військово-санітарної місії УНР на Батьківщину повернулося понад 10 тис. урод-

женців України, які перебували в ЧСР як військовополонені часів першої світової війни. Свій внесок Славинський та його колеги зробили у забезпечення збройних змагань республіки у 1920 р. Через Червоний Хрест вони направили до Вінниці 3 вагони медикаментів і 2 вагони білизни для шпиталів діючої Армії УНР. Завдяки особистій участі голови місії було підписано торговельну угоду між Західноукраїнською Народною Республікою та ЧСР про постачання першою нафти в обмін на промислові товари. На жаль, угода не запрацювала — на заваді стала анексія Галичини Польщею¹⁰.

М. Славинський взяв активну участь у нарадах голів закордонних установ та керівництва МЗС УНР, що відбулися 8—14 серпня 1919 р. у Карлсбаді (Карлові Вари) та 18—20 серпня 1920 р. у Відні. Зокрема, він аргументовано підтримав пропозицію посла УНР у Німеччині М. Порша створити за кордоном спеціальний орган — «Експозитуру», котрий за умов відриву від Центру, що воює, взяв би на себе координацію різних напрямів поточної роботи дипломатичних інституцій республіки. На жаль, через фінансову скруту проект реалізовано не було.

Тим часом умови для роботи місії погіршувалися. У вересні 1920 р. відбувається чергове скорочення штатів представництв. Після переходу Державного Центру УНР на еміграцію місія формально втрачає статус офіційного представництва. Ліві сили країни перебування, які підтримували тісні зв'язки з більшовиками Росії і Радянської України, постійно порушували перед вищим керівництвом та парламентом ЧСР питання про правомочність існування представництва УНР. Врешті-решт 1923 р. М. Славинський був викликаний до голови МЗС ЧСР Бенеша, який повідомив, що після встановлення дипломатичних й торговельних відносин з Радянським Союзом уряд Чехословаччини вважає існування української місії недоцільним¹¹. У квітні того ж року місія самоліквідувалася.

Залишившись у Чехословаччині, екс-посол зайнявся науково-педагогічною діяльністю. Веде лекційні курси з історії України та європейської історії в Українській господарській академії в Подебрадах й Українському високому педагогічному інституті в Празі, перекладає західноєвропейську літературу на українську мову. Його курс лекцій з історії України вийшов друком 1934 р. Викладацьку роботу поєднував із публіцистикою, співпрацював з журналом «Літературно-науковий віс-

ник», газетою «Діло», а в 1927–1934 рр. працював постійним кореспондентом паризького тижневика «Тризуб».

У 1928–1938 рр. Славинський головував у Республіканському демократичному клубі у Празі. Ця організація об'єднувала інтелігентські та студентські кола політичної еміграції з України. Трибуну Клубу ветеран українського націонал-демократичного руху використовував для викриття політики сталінського режиму. Наведемо слова з його доповіді від 17 травня 1937 р. «Національно-державна проблема в СРСР»: «...Геть від Москви, від будь-якої Москви – червоної і білої, від будь-якого режиму – царського, демократичного, большевицького, від усякого імперського єднання... Терор, як відомо, є невід'ємною складовою радянського режиму, він існував завжди, а національні жертви у цьому відношенні неможливо підрахувати. Якщо підрахувати всі страти, в'язниці та заслання, які часто дорівнюють повільній смерті, то кількість цих жертв підніметься до мільйонів»¹². Слідчі ретельно пригадували Славинському такі вислови.

Живу участь брав він у політичному житті еміграції, обіймаючи посаду заступника голови Головної еміграційної ради. Представляв 1929 р. українську політеміграцію на Будапештській нараді товариств співробітництва з Лігою Націй (екзильний уряд УНР призначив до цього прототипу ООН делегацію на чолі з відомим державним діячем та першим головою іноземного відомства УНР О. Шульгіним).

З приходом гітлерівських окупантів літнього вже емігранта викликали до гестапо. Таємна поліція III Рейху цікавилася його політичними переконаннями та ставленням до окупантів. Славинський мужньо заявив, що до німецького народу він ворожості не відчуває, а от гітлерівську доктрину відкидає. Його відпустили...

Слідчі внутрішньої в'язниці НКДБ УРСР виявилися прискіпливішими. Славинського розпитували про його життя та державно-політичну діяльність, становище у середовищі еміграції, особистості її лідерів.

Нарком державної безпеки УРСР генерал-лейтенант Савченко 9 листопада 1945 р. затвердив звинувачувальний висновок за справою М. Славинського. Йому ставилися в провину «активна боротьба за відторгнення України від Радянського Союзу та створення української буржуазної держави», агітація

за кордоном проти радянської держави, заклики до збройної боротьби проти радянської держави, співпраця з «петлюрівськими» друкованими виданнями і навіть членство в УПСФ, тобто злочини, передбачені ст. ст. 54–2, 54-II КК УРСР»¹³. Справа передавалася на розгляд Військового трибуналу військ НКВС Київської області. Планувалося розглянути її без участі обвинувачення й захисту, без виклику свідків.

Здоров'я 77-річної людини, і без того підірване десятиріччями виснажливої праці, не витримало. 23 листопада 1945 р. близько 23 год. 30 хв. Максим Славинський помер у камері.

За висновком Генеральної прокуратури України від 11 серпня 1991 р. на М. Славинського поширилася дія ст. I Закону України від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», оскільки у матеріалах кримінальної справи відсутня сукупність доказів, які підтверджували б обґрунтованість притягнення його до відповідальності¹⁴.

У дипломатичній історії України Максим Славинський залишиться одним з когорти тих, хто після століть бездержавного існування торував Україні шлях до міжнародної арени та ніс світові правду про неї.

¹ Державний архів (ДА) СБУ. — Ф. 6. — Спр. 71178 фп. — Арк. 13.

² Там же. — Арк. 90.

³ Там же. — Арк. 92.

⁴ Там же. — Оп. 2. — Спр. 314. — Арк. 49.

⁵ Там же. — Спр. 286. — Арк. 57 зв.

⁶ Там же. — Спр. 576. — Арк. 20.

⁷ ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 71178 фп. — Арк. 93.

⁸ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 576. — Арк. 9 — 11.

⁹ Винниченко В. Відродження нації. — К.—Відень, 1920. — Ч. Ш. — С. 425.

¹⁰ ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 71178. Фп. — Арк. 93.

¹¹ ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 71178 фп. — Арк. 93.

¹² Там же. — Арк. 16.

¹³ Там же. — Арк. 132.

¹⁴ Там же. — Арк. 145.

* * *

ДОСЛІДЖЕННЯ

Ірина ВОЙЦЕХІВСЬКА

Дипломатична мемуаристика як об'єкт джерелознавства

Народилась у 1954 р. в м.Києві. Доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Досліджує проблеми історичного джерелознавства, історіографії, архівістики, біографістики, спеціальних історичних дисциплін. Автор близько 150 публікацій. Заступник головного редактора часопису «Пам'ять століть», щорічного альманаху «Історичний календар», член редколегії наукових видань «Український богослов», «Історико-географічні дослідження в Україні». Вчений секретар наукового історичного товариства Нестора-літописця, член правління міжнародного історичного клубу «Планета». Лауреат премії ж. «Пам'ять століть» за кращу публікацію 1997 р. Нагороджена медаллю 2000-ліття Різдва Христового.

У пізнанні феномену мемуаристики вирішальна роль належить дослідженню аспектів її еволюції та розвитку, оцінки її суспільно-громадського значення, що визначає роль мемуарного жанру в історії.

Українська мемуаристика сягає корінням періоду Київської Русі і є спадкоємницею традицій народних легенд, дум, переказів, літописів. До найстаріших творів української мемуаристики належать спогади Нестора про перенесення мощів засновника Києво-Печерської лаври св. Феодосія до монастиря; автобіографія князя Володимира Мономаха, подана в останній частині його «Повчання дітям», «Житіє і хождение Данила, руської землі ігумена» — записки про його подорож до св. Землі у 1106—1107 рр. тощо.

Фіксація спогадів як одного з жанрів літературної творчості бере свій початок з епохи Відродження, а активізація мемуаристики припадає на кінець XVII — початок XVIII ст., коли мемуарні твори починають поширюватись у Західній Європі і особливо у Франції і за жанром близькі до літописів, хронік, синопсисів, статейних списків. Якщо у перші десятиліття XVIII ст. розвиток мемуарної творчості перебігає ще досить повільно, то у другій половині XVIII ст. спостерігається її піднесення.

З мемуарної літератури XVIII ст. в українській історіографії відомі мемуари козацької старшини, писані, як правило, у формі щоденників («діаріушів») або «малих літописів», які фіксували важливі події суспільно-політичного життя країни. Найвідоміші з них — щоденники генерального хорунжого Миколи Ханенка (1719—1754 рр.) та гетьманича Петра Апостола (1725—1727 рр.). Вони відбивають події української політичної історії XVIII ст., характеризують ставлення козацької старшини до гетьманської влади та російського уряду, дають уявлення про козацький побут та звичаї.

Апогеем розвитку мемуаристики стає XIX століття, характерне з одного боку активізацією написання спогадів, веденням щоденників, записників, нотаток, а з другого — їх науковим дослідженням та публікацією. Мемуарні джерела з'являються на сторінках часописів «Русская старина», «Исторический вестник», «Голос минувшего», «Русский архив», «Киевская старина» тощо. Історики намагаються дати спогадам наукове визначення, займаються їх дослідженням, аналізом та оцінкою.

Сплеск вивчення мемуаристики припадає на XX ст., коли дослідники ставили на наукову основу питання визначення їх достовірності та інформативності, розробку комплексної методики дослідження.

За останні десятиліття мемуари стали не тільки об'єктом вивчення істориків-джерелознавців, архівістів, археографів, а й зайняли належне місце у колі джерел, які вивчає спеціальна історична дисципліна — мемуаристика. Сьогодні до її завдань входить пошук, наукова атрибуція та видання неопублікованих мемуарів; створення зводу опублікованих і неопублікованих спогадів із вказівкою місця їх зберігання; джерелознавчий аналіз текстів вже відомих мемуарів та оцінка закладеної в них

інформації. Вивчаються різновиди мемуарних джерел, особливості їх створення, аналізу та побутування.

Фундаментальне, на рівні розвитку сьогоденної історичної науки визначення мемуарних джерел як культурно-історичного феномену дав А.Тартаковський: «Мемуари — суть, зафіксована суспільно-історична пам'ять, яка є засобом духовної спадкоємності поколінь і одним з показників рівня цивілізованості суспільства, його свідомого ставлення до свого минулого, а звідси до буття загалом. В мемуаристиці знаходять відображення переломні етапи розвитку самосвідомості особи, розуміння свого місця та ролі в історичному процесі та духовному засвоєнні людиною суспільної дійсності»¹.

З історіографії дипломатичної мемуаристики

Особливе місце в комплексі мемуарних джерел займають спогади, щоденники, записки дипломатів, в яких найповніше висвітлюються міжнародні стосунки та зовнішня політика держав.

Вивченням таких мемуарів займалися історики ХІХ ст., акцентуючи увагу на дослідженні документальної спадщини іноземних послів, які перебували в Росії. Так, відомий вчений-джерелознавець, академік УАН В.С.Іконников у своїй ґрунтовній праці «Опыт русской историографии» зазначає, що перші зносини Русі з іноземними державами сягають часів Київської Русі. Відомі договори 873—874 рр. між князем руським Аскольдом та візантійським імператором Василем І Македонянином. Він згадується у праці візантійського імператора Константина Порфіродного «Про управління імперією».

Договори князя Олега з Візантією 907 та 911 рр. зберігалися в літопису. Текст договорів свідчить, що вони давали Русі права безмитної торгівлі у Царгороді, вирішували низку міжнародних справ. У 944 р. був укладений новий договір князя Ігоря з Візантією. Текст його також зберігся. В ньому Ігор зрікся володінь Русі над Чорним морем, у гирлі Дніпра, зобов'язався платити мито і захищати Візантію. Останній договір Київської Русі з Візантією був укладений великим князем Ярославом Мудрим у 1043 р. і закріплений шлюбом його сина Всеволода з царівною Анною Мономах.

Історики засвідчують аутентичність усіх текстів договорів, що збереглися. Договори Візантійської імперії з іншими держа-

вами уклалися у двох примірниках — грецькою та давньоукраїнською мовами. Цим підтверджується, що на початку X ст. руси-українці мали вже літературну мову. Тексти засвідчують, що вони мали власну абетку і правила правопису².

Іконников також наводить джерела про зносини Русі з Австрійською імперією. При цьому він посилається на А.Л.Шльоцера як дослідника джерел давньої Русі. Він повідомляє, що широкомасштабні відносини між цими країнами встановлюються з виникненням одновладдя московських князів. Важливість цих взаємовідносин була визнана патріархом німецьких істориків Л.Ранке, який запропонував тему для дисертаційного дослідження російському вченому Г.Ф.Штендману «Про зносини Росії з священною Римською імперією XV—XVII ст.»³. В.Іконников наводить місця зберігання архівних документів, в яких зберігаються щоденники російських дипломатів різних часів.

Серед них — Дрезденський архів, де вчений знаходить численні дипломатичні акти, донесення іноземних посланців у Петербурзі, повідомлення дипломатів до своїх дворів, мемуари, щоденники, записники. Відомості з мемуарів слугували певним довідковим матеріалом для дипломатів, знайомлячи їх з життям петербурзького двору, з найбільш впливовими сановниками, установами й загалом політичним життям країни. У цьому архіві знаходяться і важливі документи, які висвітлюють окремі моменти історії зносин з Лівонією у часи Івана Грозного, пояснюють політичні плани та позицію царя щодо держав, що виступали проти Москви. Автор вказує на велику цінність цих матеріалів як джерела при вивченні російського двору, його побуту, звичаїв, стану економіки, фінансів, торгівлі, дипломатичного протоколу тощо. Тут же він обережно зазначає й про те, що часто вони не відзначаються точністю, а іноді навіть мають анекдотичний характер⁴.

Вчений зазначає, що один із відомих послів Саксонії в Росії граф Шуленбург (1801—1804) залишив досить важливі для історії мемуари, які зберігаються у Дрезденському архіві. Про це у 1880 р. повідомляв журнал «Русская старина»⁵.

Особливу увагу Іконников приділив огляду архівів, музеїв та бібліотек Пруссії. Починає виклад матеріалу вчений з історичної довідки про відносини Московської держави з Бранденбургом. Він зазначає, що за період 1654—1658 рр. збереглися

донесення пруських послів, в яких містяться цікаві подробиці про життя в Росії. Автор наводить багатий матеріал, який йому вдалося знайти й опрацювати. Він розглядає колекцію Берлінського державного архіву та королівської бібліотеки, де зберігаються листи і грамоти Петра I, що частково були опубліковані⁶. Велика збірка документів берлінських архівів видрукована у працях німецьких вчених. Іконников наводить як приклад праці А.Шефера, який використав значну кількість документів з пруських, французьких, саксонських, російських та інших архівів. Він подає цікаві дані про таємний договір між Росією та Австрією 1760 р., інші документи. М.Дункер використав епістолярні джерела, зокрема листування Фрідріха II з Катериною II, матеріали зовнішньої політики Росії 1806—1813 рр.

Щодо Кенізберського архіву, то Іконников зазначає, що його матеріалами цікавився ще М.П.Румянцев як людина високоосвічена, він розумів, що обмежитися тільки працями росіян, пам'ятками культури та історії з вітчизняних архівів та музеїв — це навмисне збіднити джерельну базу історичних досліджень. Тому він цинив важливість зарубіжних архівних та опублікованих джерел. Він особисто спостерігав за пошуками матеріалів в італійських, німецьких, англійських та інших архівах, куди послав фахівців для наукової роботи. Так, до Італії відбув М. фон Штрандман, а до Німеччини — К.Шульц. Крім цього, Румянцев звернувся до російських послів у Швеції, Данії та Англії з проханням доручити комусь із співробітників посольств оглянути бібліотеки та архіви цих країн з метою виявлення пам'яток що стосуються історії Росії.

В особистій колекції документів Румянцева зберігався перелік актів Кенізбергського таємного архіву (на 38 арк.). Іконников повідомляє про те, що не всі документи, якими цікавився М.П.Румянцев, були надані йому для користування. Зокрема, йому не вдалося ознайомитися з документами, що стосуються відносин між Прусією та Росією у XV—XVII ст., — а це п'ять книг, які увібрали у себе щоденникові записи бранденбурзьких послів та інструкції, якими вони керувалися під час роботи в Росії.

Досліджуючи архіви Данії, Іконников наголошує на ретель-

ному вивченні сучасними йому вченими джерел Копенгагенського державного архіву як одного з найбагатших архівосховищ країни. Там було знайдено численні документи, які розкривають окремі аспекти дипломатичних відносин періоду Івана Грозного та Лівонської війни. Вчений констатує, що матеріали, які стосуються періоду Бориса Годунова, торкаються в основному торгових зносин, а при Михайлі Федоровичі вони різняться багатьма цікавими подробицями, зокрема висвітлюють внутрішню політику Московської держави першої половини XVII ст.

На кінець XIX — початок XX ст. припадають перші кроки науково-аналітичного вивчення мемуарів, визначення критеріїв їх оцінки, аналізу, систематизації та класифікації. Саме наприкінці XIX ст. відбувся активний процес пошуку та збирання мемуарів, у науковій пресі обговорювалися проблеми їх вивчення, археографічного опрацювання та публікації, складання покажчиків та коментарів до них.

На початку XX ст. виходить друком дослідження І.Кревецького «Українська мемуаристика. Сучасний стан і значіння», в якому автор до кола мемуарних джерел відносить літописи, хроніки, записки, спогади, автобіографії і приватне листування. Все це він називає «писані передання»⁷. Саме йому належить перша спроба класифікації мемуарних джерел, в основу якої покладена форма відтворення події, або форма викладу матеріалу автором.

Середина XX ст. викликала до життя чимало розробок з мемуаристики, серед яких, як правило, побіжно висвітлювалися спогади дипломатів. Незважаючи на вагому історіографічну базу мемуарів, опублікованих щоденників, записників, епістолярій — вони ще не досліджені на належному рівні. Друга половина XX ст., насичена багатьма подіями і фактами, породила новий сплеск мемуарів, які зафіксували процес суспільно-історичного розвитку, злиття людських доль з долею країни. З'являються нові різновиди мемуарної літератури — спогади-анкети, стенографічні та літературні записи тощо. На порядок денний постає питання критичного аналізу, достовірності мемуарів, адекватності їх дійсності, а відтак цінності та значення їх як історичного джерела.

Інформаційний потенціал та джерельне значення спогадів дипломатів

Мемуарні джерела як твори особового походження мають специфічні риси і являють собою різновид нарративних (оповідних) пам'яток, які створюються на основі зафіксованих у пам'яті авторів вражень про події, учасниками або свідками яких вони були. Особливістю мемуарів як джерела є те, що осердем їх є сам автор, його позиція, думки, ставлення до висвітлюваних подій. Отже, ступінь інформативності такого джерела тісно пов'язана з особою автора: рівнем його освіти, загальною культурою, посадою, місцем у суспільно-громадському житті, ступенем поінформованості і багатьма іншими аспектами, які впливають на вагомість та цінність мемуарів. Саме ці джерела передають колорит епохи, особливості описуваного часу і зберігають інформацію про події та явища, які не зафіксовані ні в яких інших джерелах.

Спогади несуть на собі не тільки відкриту (т.зв. навмисну) інформацію, але й приховану (ненавмисну), яка передається через світосприйняття самого автора, його світогляд, ставлення до самої події та її дійових осіб, симпатій та антипатій тощо. І часто саме така інформація цікавить дослідника більше, ніж опис окремих фактів та подій.

Спогади дипломатів різняться не тільки інформативністю, а й формою їх фіксації (тип та структура опису). Це безпосередньо мемуарні твори, щоденники (сюжетно-організований виклад), записники (дискретні записи), окремі начерки, нотатки.

Різниця між ними, як правило, зводиться до того, що «історизм» щоденників окреслений хронологічними рамками сучасності, а спогади вимірюються співвідношенням з минулим, яке стає історією.

У другій половині XIX ст. «Сборник императорского Русского Исторического общества» друкував численні дипломатичні документи (листи, донесення, записки, спогади) іноземних посланців у Росії у різні історичні періоди. Серед них документи повноважного посла Англії при російському дворі Чарльза Вітворта (у ранзі посла з 1709 р.), які інформативно насичені фактами службової діяльності. Ч.Вітворт описує свій приїзд у Росію, зустріч з Петром I, перемогу Петра I під Полтавою, прибуття корабля в Петербург з припасами для царя тощо⁸.

На кінець XIX ст. були опубліковані дипломатичні документи і інших англійських посланців у Росії: секретаря англійського посольства у Москві Людвіга Христофора Вейсброта, Джорджа Макензі, адмірала Джона Норріса, Джеймса Джефферіса та ін⁹.

Один з томів «Сборника» присвячений публікації документів з Архіву Міністерства закордонних справ Франції за 1681—1717 рр. Серед них документи французьких дипломатів, де зафіксовано чимало фактів міжнародних та торговельних зносин. Це записи співробітника Міністерства закордонних справ Франції Ніколаса-Луїса Ле-Драна про переговори між Росією та Францією, про укладання мирних договорів між царем Михайлом Федоровичем та королем Людовіком XIII, між Петром I та Людовіком XIV тощо¹⁰.

Цікавими є і мемуарні записи, листи та міркування французького консула в Петербурзі Лаві, які торкаються подій 1722—1724 рр. і висвітлюють питання політичного та міжнародного становища Росії, діяльності державних установ і суду, торгових справ, внутрішньої ситуації в країні, зокрема, побуту, звичаїв, традицій¹¹.

Загалом тогочасна періодика активно публікувала записки послів та дипломатів. На її сторінках був опублікований щоденник Йоганна-Георга Корба за 1698—1699 рр. Він вийшов друком і окремим виданням. Однак малий його тираж (700 екз.) швидко розійшовся і не задовольнив потреб науковців та інтелігенції. У 1906 р. він був перевиданий у Санкт-Петербурзі з доповненнями та 19 малюнками. Книга цікава подробицями про діяльність Петра I та його наближення. У кінці книги дано опис побуту, одягу, звичаїв росіян¹².

Щоденник Жоржа Луї¹³, французького посла в Петербурзі допомагає зрозуміти передісторію початку Першої світової війни, позиції окремих країн, державних і політичних діячів, дипломатів; щоденники лорда Ф.Берті¹⁴, британського посла у Франції у 1914—1919 рр. при всій своїй тенденційності висвітлюють багато аспектів англо-французьких, англо-російських, англо-американських взаємовідносинах; щоденник американського посла у Німеччині У.Додда¹⁵ розкриває історію та політику напередодні II Світової війни, сутність фашизму.

Рузвельт направив У. Додда на пост американського посла в Німеччині у 1933 р. під час встановлення фашистської дикта-

тури. Цей вибір пов'язаний з тим, що У. Додд вчився у Лейпцігському університеті і його ґрунтовні знання з суспільно-політичної історії дали йому можливість об'єктивно оцінити важливі історичні події і факти тих років. Цей щоденник і сьогодні викликає значний інтерес, особливо створені його автором портрети німецьких діячів та дипломатів Заходу.

Окремим комплексом джерел виступають спогади радянських дипломатів, які обіймали ці високі пости протягом 1917 — кінця 1980 рр. Звісно не всі вони рівноцінні та однозначні. Як і інші мемуарні твори, вони вимагають не тільки критичного аналізу, а й знання тогочасної суспільної ситуації, оцінки місця мемуариста в описуваній події, визначення його компетентності і професіоналізму. Однак, безсумнівним позитивом цих спогадів, як і загалом дипломатичної мемуаристики, є використання авторами численних документів, які проходили через їх руки, і часто тільки їм були доступні. Мемуари Ю.Соловйова, Г.Чичеріна, Л.Красіна, Л.Мартенса, В.Воровського, Б.Штейна, С.Аралова, О.Богомолова, Н.Пальгунова та багатьох інших представників дипломатії тодішнього СРСР розширюють наші знання про міжнародну політику, зовнішні зносини, стосунки між країнами та їх лідерами.

В мемуарах співробітника царського міністерства іноземних справ Ю.Я.Соловйова, який багато років перебував на дипломатичній службі і якого жовтневий переворот застав на посаді повіреного у справах російського посольства в Мадриді, — описується діяльність російських дипломатів за кордоном, зокрема розповідається про джерела інформації, на яких базувалися донесення послів¹⁶.

Про зовнішню політику Радянського Союзу на початку 20-х рр. залишив спогади Л.К.Мартенс, який очолив першу радянську місію в США. Він наводить приклади допомоги Товариства технічної допомоги Росії, які були організовані в США.

Видатним дипломатом, який вдало використав спогади у своїх книгах був один з працівників Наркому закордонних справ та історик Б.Е.Штейн. «Дана книга, — писав він у передмові до книги «Генуэзская конференция», — написана за матеріалами і документами, які були у розпорядженні автора на самій конференції, а також на основі особистих вражень»¹⁷. Автор мемуарів не тільки цитує та аналізує тексти ряду офіційних документів, але й, спираючись на особисті спостере-

ження секретаря радянської делегації, розповідає про організацію роботи в Генуї, поведінку окремих учасників конференції тощо. Особливо детально він описує перші засідання та діяльність політичної комісії, на якій розглядалося «російське питання».

Цікавими та інформативно насиченими є спогади одного з перших послів у Туреччині С.І.Аралова¹⁸. Спогади охоплюють 1922—1923 рр., які були насичені важливими міжнародними подіями. Автор висвітлює національно-визвольну боротьбу турецького народу на чолі з Гази Мустафою Кемалем-пашою, малює його портрет як талановитого політичного діяча та дипломата. У спогадах описуються реформи, які в цей час були проведені в Туреччині, суспільне життя, традиції, побутові епізоди.

Своїми спогадами про розвиток радянсько-турецьких відносин в 1922 та наступних роках ділиться М.Равич, який в 1921—1922 рр. був співробітником генерального консульства РСФСР в Афганістані, а в 1922—1926 рр. — Туреччині. Чимало уваги в мемуарах він приділив опису природи, географічних та історичних особливостей Афганістану та Туреччини, характеристиці внутрішньополітичних подій. М. Равич описує свої бесіди з Г.Чичеріним, В.Потьомкіним, Я.Сурицем та іншими радянськими дипломатами¹⁹.

Окремої уваги заслуговують спогади одного з радянських дипломатів, який обіймав відповідальні пости в роки II світової війни О.Є.Богомолова. Працюючи послом у Франції і маючи непересічні здібності спостерігача та аналітика, він залишив ґрунтовні спогади, в яких висвітлена боротьба французького уряду з питань політичних та економічних стосунків Франції та СРСР, діяльність дипломатичного корпусу, внутрішнє життя в країні тощо²⁰.

Важливе місце в корпусі джерел з дипломатичної мемуаристики посідають спогади відомого дипломата і вченого І.М.Майського²¹, який перебував на посаді радянського посла в Англії з осені 1932 р. і до початку II Світової війни. У своїх мемуарах автор розповідає про намагання радянських дипломатів створити систему колективної безпеки проти фашистської агресії, дає цікаві характеристики групі закордонних міністрів, дипломатів, громадських діячів, серед яких Д.-Р. Макдональд, Ллойд Джордж, А.Іден, У.Черчилль, Н. Чемберлен та радянським дипломатичним діячам О.М.Коллонтай, М.М.Литвинову,

Г.В.Чичеріну, Ф.А.Ротштейну. Особливу увагу автор приділив радянсько-англійським економічним та політичним відносинам. Докладно розповідається про участь СРСР у світовій економічній конференції (Лондон, 1933) та складних тривалих переговорах з Англією про укладення торгового договору (1933—1934). Цікавими та інформативно важливими є наведені дипломатом дані про позиції різних політичних та бізнесових кіл Англії, щодо питань торгівлі з Радянським Союзом. Він називає не тільки британські фірми, які бажали торгувати з СРСР, але й дипломатів, які намагалися цьому перешкодити.

Книги Майського викликали шквал закордонних рецензій, полеміку між автором та його критиками. Однак і сьогодні значущість їх полягає в тому, що він використав офіційну дипломатичну документацію, парламентські матеріали, пресу.

Оцінюючи з позицій сьогодення джерельне значення та рівень інформативності (об'єктивної та суб'єктивної) дипломатичної мемуаристики минулих років слід враховувати не тільки набутий досвід у методиці опрацювання мемуарів загалом, проведення їх джерелознавчої критики та оцінки, а й зміною загально-суспільних стереотипів та акцентів, віднайдення нових документів, листів, спогадів, які, звісно, сьогодні розширюють наше уявлення про минулі події. І не дарма Л.Толстой назвав мемуари «духом и цветом» часу, бо саме вони ввібрали усі відтінки епохи, унікальні характеристики і оцінки.

Однак, як там не було, цінність того або іншого джерела визначається вагомістю та унікальністю інформації, яку воно містить. І чим менше різнопланових джерел збереглося за даний період, тим більшою є цінність мемуарів.

Визначити рівень їх достовірності, об'єктивності та повноти з метою реконструкції події є основним завданням джерелознавчої критики.

Методи критичного аналізу та прийоми дослідження дипломатичної мемуаристики

Мемуари — складне за процесом та метою творення, формою та змістом джерело, яке потребує застосування спеціальної методики дослідження, аналізу, визначення критеріїв його оцінки та класифікації за видовими ознаками.

Велике значення має процес написання мемуарів. Людська

пам'ять має властивість з часом одні події закарбувати, а інші відсіяти, причому розподіляючи акценти згідно власної суб'єктивістської точки зору, яка залежить від особистості автора, його соціального стану, психології, емоційного стану тощо. Саме ця авторська індивідуальність і є провідною характерною рисою мемуарних джерел. А відтак перед дослідниками стоїть важливе і складне завдання — перевірити вірогідність та об'єктивність даних, які наводяться автором у мемуарах.

Процес аналітичної критики доцільно поділити на п'ять етапів, кожний з яких є невід'ємною складовою загального процесу джерелознавчого аналізу мемуарного джерела.

Перший етап — встановлення авторства джерела (атрибуція його у випадку, коли автор невідомий) — виступає ключовою проблемою в процесі визначення цінності та значущості мемуарів. Саме від особи автора, його культури, професіоналізму, об'єктивності, компетентності та літературного хисту залежить рівень створеного ним твору. Нам необхідно атрибутувати за всіма ознаками авторську особистість, простежити його життєвий шлях до написання мемуарів, освіту, світогляд, посаду, ідейні переконання тощо. Важливо знати, наскільки автор поінформований і компетентний у тих питаннях, які описує: чи він був учасником події, чи стороннім спостерігачем; чи в описі фігурують тільки його особисті спостереження, погляди, оцінки, чи він це описує з чужої подачі, усної чи письмової... Автори спогадів залучають різноманітні джерела щонайменше у трьох випадках: по-перше, з метою відновити у пам'яті хід подій; по-друге, для того, щоб реконструювати ту частину подій, в яких автор спогадів не брав безпосередньої участі; і, по-третє, для того, щоб мати допоміжний матеріал, як правило, документальний, із вагомою інформацією, фактичними та цифровими даними.

Джерела, які залучає автор мемуарів можуть бути усними (розповіддю третьої особи) та письмовими (листи, щоденники, періодика). Завдання критичного аналізу в даному випадку полягає в тому, щоб встановити причину використання тих чи інших джерел з метою відокремити власні спогади від тієї частини, яка базується на додаткових джерелах. Звісно, від цього залежатиме достовірність та повнота спогадів. Мемуари таких видатних особистостей всесвітньої дипломатії, як У. Черчіля, Шарля де Голля, Дуайта Ейзенхауера характеризуються висо-

кою ступіню достовірності, документальності, «суб'єктивної об'єктивності», оскільки їх автори обіймали високі державні посади і мали доступ до таємних матеріалів та документів виключно службового рівня, які були невідомі широкому загалу та громадськості.

Другий етап — це спонукальні мотиви створення мемуарного джерела. Кожний спогад створюється з певною метою, має свою історію, переслідує як психологічні, так і суто практичні цілі. Конкретноісторичні обставини, якими зумовлена поява джерела, його призначення і службова функція (приватні або суспільно-громадські інтереси) відіграють визначальну роль серед критеріїв оцінки мемуарів. Умови, які підштовхнули мемуариста або автора щоденника до записів (метод самовираження, самоаналізу, сповідь, прагнення залишити пам'ять для нащадків, залишити своє ім'я в історії і т.д.) також є важливими з огляду на їх джерелознавчий аналіз.

Спонукальні мотиви написання дипломатами своїх спогадів, безперечно, неоднозначні і природа їх створення, так само, як і всіх інших спогадів, обмежена особою автора. Але, разом з тим, вони — безцінне джерело для пізнання цієї особи і умов, в яких вона творила. У даному випадку вони такою ж мірою достовірні, як і всяке інше джерело. Адже навіть такий вагомий і об'єктивний документ, як міжнародний договір, який фіксує визначену і утверджену правову норму, аж ніяк не відображає практику дійсних відносин між сторонами.

Третій етап — час і місце створення спогадів. Специфіка еволюції поглядів автора на події, що відбулися, їх трактування та осмислення залежить від часу запису спогадів. Якщо автор веде свою оповідь безпосередньо під час події (хронікальна форма), або відразу ж після її закінчення, — вірогідність адекватності відображення події значно вища, аніж у тому разі, коли запис ведеться через кілька років і в іншому місці, яке не має нічого спільного з місцем, де сталася подія і, головне, нічим не нагадує автору спогаду про описувану ним подію. Іншими словами, географічний фактор відсутній і регіональна прив'язка порушена. Таким чином, період між подією, що відбулася, і її викладом, як і фактор віддаленості місцевості, де відбулася подія від місця написання мемуару впливає на специфіку еволюції пам'яті автора і трактування ним подій. В даному випадку особа автора тісно пов'язана з обставинами, в

яких йде процес написання спогадів і саме вони накладають відбиток на змістовну об'єктивність автора.

Четвертий етап — форма написання спогадів, яка безпосередньо впливає на повноту висвітлення питання та відбір фактів. За формою написання спогади поділяються на щоденники, мемуарну оповідь, автобіографічні записи, літературний запис.

Щоденники, як правило, писалися не для публікації і не для кар'єри. Так, відомий щоденник французького посла в Росії з 1909 до 1914 р. Жоржа Луї цікавий не тільки з огляду на неоднозначне ставлення до нього щодо достовірності авторства, а й через наявність у ньому різноманітної інформації, вражень, спостережень. Коли у 1924 р. він був опублікований в паризькому журналі «L'Europe», Р. Пуанкаре і ряд дипломатів заявили, що це фальшивка, сфабрикована у Німеччині фірмою Гартмана. Однак видавець журналу надав газетам кілька сторінок рукопису, написаних рукою Ж. Луї, чим зняв з себе усі звинувачення.

Ж. Луї безапеляційно охарактеризував ініціаторів I світової війни — р. Пуанкаре, О. Ізвольського, М. Палеолога, С. Вітте, Г. Нікольсона і багатьох інших і об'єктивно розкрив міжнародну кон'юнктуру 1914 р. Його «Записки посла» охоплюють період з 7 березня 1908 по 26 червня 1915 р.

Щоденникам, як правило, властива стислість викладу, неперодичність записів, іноді умовність або тезисний виклад подій. Така архітектоніка тексту іноді зрозуміла тільки самому авторові. Але неперевершена вага цього джерела полягає у тому, що запис ведеться практично синхронно з відтворюваною подією, в якій автор брав участь або був її очевидцем. Саме щоденниковий запис у багатьох випадках слугував базою для написання мемуарів.

Мемуари (спогади) пишуться автором з використанням своїх попередніх нотаток (щоденників), архівних та історіографічних документів, де під кутом зору автора трактуються події особистого, суспільно-громадського життя, наводяться імена, цифри, робляться узагальнення, оцінки подій тощо. Ця форма викладу матеріалу характерна авторською манерою та стилем письма, власним (суб'єктивним) баченням проблеми, її інтерпретації та оцінки.

Безсумнівно, що мемуарна форма впливає на зміст та по-

вноту викладу матеріалу. Так, в автобіографічних записах, де особа автора є центральною, основна увага приділяється особистому життю, оточенню, родинним стосункам автора спогадів. Вони охоплюють найважливіші події, висвітлюють факти, які ніде більше не зафіксовані. Таке джерело важливе при вивченні проблем біографістики, просопографії, генеалогії та інших споріднених галузей знань.

Літературні записи (опрацювання спогадів сучасника або очевидця) мають свою специфіку та правила, які базуються виключно на літературному (мовному, текстологічному) оформленні спогадів і підготовки їх до друку. Це може бути запис журналістом, або письменником розповіді учасника подій; або ж літературний запис, який виникає у ході спільної роботи над спогадами літератора та учасника події; або ж професіонал лише надає рукопису, написаному автором, літературної форми. Здебільшого ті, що роблять літературний запис, не відступають від послідовної канви викладу, а також характеристик і оцінок осіб та подій, зроблених автором. Однак, бувають випадки, коли літератори, опрацьовуючи спогади, занадто захоплюються художньою деталізацією, що певною мірою знижує їх цінність як історичного джерела. Такий вид мемуарної літератури набуває форми художнього твору.

П'ятий етап — визначення повноти та достовірності джерела з метою встановлення вірогідності фактів та правдивості відтворення подій. Це остання і найбільш відповідальна стадія джерелознавчого аналізу мемуарного джерела.

Загальна методика критики спогадів складається з трьох основних прийомів вивчення тексту: логічного, текстологічного та порівняльного. Логічне вивчення тексту полягає у перевірці достовірності джерела шляхом порівняння вміщеної в ньому інформації з об'єктивною логікою розвитку історичних подій. Якщо джерельна інформація не суперечить об'єктивній логіці досліджуваних суспільних процесів і зв'язків, можна припустити, що подія дійсна. Коли ж дані джерела свідчать про явища неможливі з точки зору логіки історичного процесу, — виникають підстави для сумнівів, а отже й необхідності додаткової перевірки. Таким чином, навіть якщо логічна критика і є умовною категорією, все ж вона дозволяє відкинути вигадки і недостовірні факти.

Метою текстологічної критики є встановлення достовірності

змісту джерела і повного авторського тексту, або основного тексту документа. Текстологічний аналіз найбільш складний і вимагає знання і суспільно-історичної ситуації, і життєпису самого автора, і вміння оперувати мовно-стилістичними зворотами, авторською манерою та стилем письма.

Порівняльний аналіз (або порівняльна критика) полягає у перевірці повноти і достовірності мемуарного джерела шляхом порівняння його з іншими документами і матеріалами, тобто фактичної інформації досліджуваного спогаду з фактичною інформацією, яке міститься в інших джерелах. У випадку порівняльної критики мемуарів доцільно співставляти їх з офіційними та актовими документами, однак, можна використовувати і всі інші види споріднених і незалежних джерел. Нарешті, порівняльний аналіз ставить за мету розкриття інформаційного потенціалу досліджуваного джерела і оцінку його в цілому.

Зазначені методи різняться між собою насамперед складом, змістом і формою досліджуваних текстів та конкретними завданнями дослідника. Однак, тільки використання комплексного джерелознавчого аналізу, визнаної методики дослідження мемуарів дасть змогу реконструювати подію і встановити відносну повноту і вірогідність авторських спогадів.

Збирання та узагальнення всього комплексу спогадів дипломатів, його критичний аналіз із залученням інших документів дасть можливість історикам, політологам краще зрозуміти перебіг міжнародних подій, створити цілісну картину зовнішньої політики та стосунків між державами.

¹ Тартаковский А.Г. Русская мемуаристика XVIII- первой половины XIX века. — М.: Наука, 1991. — С.3.

² Зубко А.М. Договори Русі з Візантією // Джерелознавство історії України. Довідник. — К., 1998. — С.90.

³ Иконников В.С. Опыт русской историографии. — Т.1.- Кн.2. — К., 1892. — С.1447.

⁴ Там само. — С.1457.

⁵ Шиман Ф.Ф. Император Александр Павлович и его двор в 1804 г. // Русская старина. — 1880. — № 12. — С.793—822.

⁶ Письма и бумаги Петра Великого. — В 2-х т. — Т.1. — СПб., 1887. — 888+LIII с.; Т.2. — СПб., 1889. — 721+LIII с.

- ⁷ Кривецький Ів. Українська мемуаристика. Сучасний стан і значіння. — Львів, 1923. — С.9.
- ⁸ Сборник императорского Русского Исторического общества. — СПб, 1884. — Т.39. — С.33, 88—95, 116—117, 169—171, 325—326.
- ⁹ Там само. — СПб, 1888. — Т.61.
- ¹⁰ Там само. — СПб., 1881. — Т.34.
- ¹¹ Там само. — СПб, 1884. — Т.40. — С.60—71, 94—95, 109—118, 148—154, 261—275.
- ¹² Чтения общества истории и древностей российских. — 1886. — Кн.4., 1867. — Кн.1, 3.
- ¹³ Жорж Луи. Записки посла. — М., 1925.
- ¹⁴ Берти Ф. За кулисами Антанты. Дневник британского посла в Париже, 1914—1919 гг. — М.—Л., 1927.
- ¹⁵ Дневник посла Додда 1933—1938. — М., 1961.
- ¹⁶ Соловьев Ю.А. Воспоминания дипломата 1893—1922. — М., 1959; Его же. Двадцать пять лет моей дипломатической службы (1893—1918). — М., 1928; 1960.
- ¹⁷ Штейн Б.Е. Генуэзская конференция. — М., 1922; Его же. Гагская конференция. — М., 1922.
- ¹⁸ Аралов С.И. Воспоминания советского дипломата 1922—1923.- М., 1960. — 220 с.
- ¹⁹ Равич Николай. Молодость века. — М., 1960.
- ²⁰ Богомолов А.Е. На дипломатическом посту в годы войны // Международная жизнь. — 1961. — № 6, 7, 8.
- ²¹ Майский И.М. Люди, события, факты. — М., 1973; Его же. Воспоминания советского посла в Англии. — М., 1960; Его же. Испанские тетради. — М., 1962.

Молдово—румуно—українські взаємини

Народився 23 березня 1944 р. у м. Винники на Львівщині. Закінчив факультет іноземних мов Чернівецького університету. Доктор філологічних наук, професор, завідуючий кафедрою германських мов Чернівецького університету, голова Чернівецької обласної організації товариства «Просвіта». Автор (співавтор) понад 120 монографій, словників, інших наукових праць. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня. Професор Українського Вільного університету (Мюнхен), доктор Інституту Придунайського району та Центральної Європи (Відень).

Україна та Молдова — приклад добросусідства

Пести дискусію про первинність того чи іншого етносу на якійсь території — принаймні, некоректно. Це нагадує софізм про первинність курки чи яйця. Правду каже афоризм про те, що всяке автохтонне населення — це лише останній завойовник на даній території. Важливіше інше: поважати спільне, розуміти відмінне, підтримувати перспективне. І не боятися впливу іншої нації; навпаки, усвідомлювати, що багатство культури полягає також в її розмаїтті. Тому, як правило, всяка «дифузна» культура завше багатша.

Слушно зауважував мудрий Гердер: «Жоден народ не піднявся в Європі до культури сам по собі». Не беремося судити про те, що між молдованами та румунами існує різниця більша чи менша, ніж, наприклад, між Австрією та Німеччиною, але незаперечним є факт існування дійсно «дифузної», особливо своєрідної культури Молдови, яка увібрала в себе кращі риси романської та слов'янської культур. Стосовно слов'янства тут треба найперше виділити Україну. Можна було б також говори-

ти про Україну як проміжну ланку досить потужних взаємин Молдови з Росією, але саме безпосередні контакти та взаємовпливи України та Молдови тут особливо показові, бо ширші, взаємовигідніші, менш політизовані, неупереджені.

Наші далекі предки знаходилися поруч у цьому куточку Європи, даруючи світові яскраві зразки дуже близьких культур, як то було з середини II—IV тисячоліття до нової ери з трипільською культурою на цих теренах. В II—IV ст. між Дністром та Прутом присутня спільна черняхівська культура. В III ст. під впливом римських завойовників романізуються в цьому регіоні готи та даки. Сюди в V—VII ст. активно заселяються слов'яни, доповнюючи своїм елементом етнічну культуру волохів.

З X до початку XIII ст. Пруто-Дністровське межиріччя входить до складу Давньоруської держави і згодом до Галицько-волинського князівства. Ще до того історик готів Йордан твердить, що у VI ст. Дністер ділить слов'ян на дві великі групи склавівів на заході та антів на сході. На стику цих двох груп слов'ян та волохів у VIII—IX ст. між згаданими двома ріками виникає спільна культура типу Луки-Райковецької (це будівлі, керамічні вироби, прикраси тощо). Ще й досі простежується спільність дохристиянських звичаїв того часу: українська «русалка» — молдовська «русалія»; бог зимового сонцестояння в українській міфології «Коляда» — в молдовській «Колінде»; в ролі Перуна і там, і там виступає громовець пророк Ілля і т.д.

Північ цього терену певний час входила до Тиверського князівства. Звідси тиверці не раз вирушали до Києва, щоб взяти участь у походах князя Олега. Цікаво, що в XI—XIII ст. був ніби прообраз спільної держави волохів і слов'ян — Берладське князівство. Між 1144—1162 рр. тут княжив двоюрідний брат Ярослава Осмомисла Іван Ростиславович — Берладник. Берладниками називали переселенців та вигнанців з Галичини. Саме воїни цього князівства брали участь у битві на р. Калці 1223 р. На південь від Берладського князівства в Нижньому Придунав'ї розташовувалася «земля бродників», адміністративне незалежний християнський край, про котрий історія, на жаль, знає мало, бо земля ця була дуже слабо заселена.

У другій половині XIII ст. значна частина цієї території перебуває під татаро-монгольським пануванням. Чимало татар осіли у Криму та деяких причорноморських регіонах. На початку XIV ст. сюди прийшли угри. Але правлять недовго, бо у 1359 р. (рівно 640 років тому!) утворилося самостійне Молдов-

ське князівство. Країна поступово розширюється, дедалі більше займаючи терени, населені слов'янами, Молдовський літописець XVII ст. Григорій Уреке наводить цікаву легенду про воєводу Драгоша, що гнався за туром і відкрив країну з одним жителем — бджолярем, русином зі Снятина Янком. Згодом сюди переселяються інші вихідці з Галичини. Той же Г. Уреке в праці «Летописецул церий Молдовей», описуючи походи Штефана Великого 1498 р. на Польщу, відзначає активне завезення полонених з Галичини. На той час, переконує літописець, третина населення Молдови говорить «по-руснацьки». До речі, тодішню Україну він називає «Цара Русаске», «Воєводія Русаске», «Русія», в той час як інший історик І. Некулче — «Окраїна»

Незаперечним є факт про те, що повстання Івана Мухи (1490—1492 рр.) розпочалося на півночі Молдови. Нині важко сказати, чи він був «волохом» чи «русином». В усякому разі, ця непересічна постать увійшла до історії двох народів.

Ще один яскравий штрих до спільного — мовний. Так, знавець слов'янської писемності Молдови XIV—XVII ст. А.І. Яцимирський пише: «В основу актової мови Молдови XIV—XVII ст. було покладено руську: з одного боку, офіційну західно-руську, з іншого боку — усний галицько-волинський говір».

На жаль, з першої половини XVI ст. Молдова потрапляє у залежність від Туреччини. Молдовани ведуть боротьбу проти турків не лише в своїй країні, але вступають активно до козацького війська. Тому в реєстрових книгах Січі можна знайти чимало молдован. Більше того, у 1563 р. молдовські феодали запрошують до себе правити князя Дмитра Вишневецького (молдовани ласкаво називали його «Думитрашек»). Через необережність та безпечність князь взяв із собою лише 500 козаків і переправився через Дністер. Там на нього чекали турки. Знищили загін, полонили князя і підвісили його на гаку. Так з'явилася відома Дума про Байду, відома і в молдовському фольклорі.

Особливо символічною була спільна боротьба проти турків у 1574 р. молдован і козаків під керівництвом відповідно господаря Іоанна-воде та отамана Свирчевського. Було продемонстровано безприкладний героїзм, вірність клятві та соратникам, отримано низку небачених тоді в Європі перемог над турками. Не відступили й у вирішальній боротьбі, хоча ворог переважав у десятки разів кількісно. Все це теж знайшло своє відображення в українському та молдовському фольклорі.

Історія свідчить про успішні походи козаків на терені Мол-

довського князівства під проводом І.Сверчевського (1574), І.Підкови (1578), Г.Лободи (1594), С.Наливайка (1595), П.Сагайдачного (1621). Особливою любов'ю серед молдован користувався Іван Підкова (в молдовському варіанті — Нікоаре Подкоави). Дослідник козацтва Болеслав Хашдеу (випускник Харківського університету) твердить, що Іван Підкова дійсно був братом Іоанна-воде по матері і справжнє його ім'я Карабіед Сербєга (недаремно він мав на Україні прізвище Серпєга).

Особливий резонанс викликала перемога над турками під Хотиним 1621 р., де вирішальну крапку поставили козаки на чолі з П.Сагайдачним. Навіть особливий прихильник поляків молдовський літописець Мирон Костін змушений визнати взяття, героїзм та вирішальну роль козаків у тій битві.

Історія свідчить про вагомий участь молдовських воїнів у складі козацького війська під час українсько-польської війни, особливо при облозі Львова 26.09. — 16.10.1648 р. Чимало молдован було у війську отамана Семена Височана, який очолив повстання на Покутті, про що свідчить також старовинна українська пісня:

«Як прийшли до нас всі волошини,
Всі волошини, та всі хороші,
В козаки вони записалися,
З нами побраталися».

В ті самі часи вибухнуло на Буковині повстання під проводом Дитинки, де поруч билися проти турків українські опришки та молдовські гайдуки.

З метою зближення тодішньої еліти двох народів гетьман Богдан Хмельницький одружує сина Тиміша на дочці господаря Лупу Розанді. Відомими є битви козаків під керівництвом Тимоша на захист цього господаря. Серед козацьких старшин було чимало молдован (наприклад, миргородський полковник Павло Апостол, брацлавський полковник Іван Григораш). Не можна не відзначити участі молдован у гайдамацькому русі 1768 р. Виходячи із таких тісних взаємин, спільних інтересів, віросповідання, можна зрозуміти твердження видатного вченого XVIII ст., автора першої історії Молдови Дмитра Кантеміра: «В Молдові живе так багато різних народностей. Крім молдован її населяють поляки, козаки, русини». До речі, Д.Кантемір був добрим другом українського вченого, організатора російської науки Феофана Прокоповича, хоча вони мали деякі світоглядні розбіжності.

Варто згадати й економічні та торговельні взаємини між Україною і Молдовою, особливо в XVI—XVIII ст., коли товари,

названі «турецькими», бо вироблялися на підкорених Туреччиною землях, перевозилися від Чорного моря через Молдову на Львів і далі в Європу. Збереглася цікава грамота Александра Доброго (1408), де засвідчені ці маршрути і вперше згадано про м. Чернівці.

Особливого розмаху набувають культурні взаємини. Син Александра Хиждеу Богдан Петричейку Хиждеу (1836—1907) присвятив чимало праць дослідженню фольклору, мовних та літературних зв'язків між нашими народами. Сам Александер Хиждеу захоплювався Григорієм Сковородою. Поширеними стають у Молдові книги, видрукувані в Україні, в першу чергу у Львові, починаючи від Острозької Біблії 1580 р. Як світські, так і культові книги видає львівський друкар Іван Кунотович на початку XVII ст., який працював деякий час у Кимпулунзькій друкарні. Солідний внесок у наші взаємини зробив друкар, гравіювальник та палітурник з Миргорода Михайло Стрельбицький (1730—1807), який працював у Яській митрополічій друкарні, де видав 16 книг.

У свою чергу, покровителями Львівського братства та школи були ряд молдовських господарів, які теж фінансово підтримували їх. Тут вчилися воеводи Петро Могила з відомого роду Мовіле в Сучевіце, вже згадуваний Григорій Уреке, чимало молдовських бояр та їхніх дітей. За допомогою київського митрополита в 1640 р. була заснована перша вища школа Молдови в Ясах — «Слов'яно-греко-латинська академія», де працювало багато українських вчених. Серед підручників були відомі граматики Мелетія Смотрицького і Памви Беринди.

Особливе місце в україно-молдовських культурних взаєминах займає геній Петра Могили (1597—1647), котрий є гордістю двох наших народів. У 1632 р. він стає митрополитом Київським та Галицьким. У 1631 р. з його ініціативи засновується Лаврська школа, яка після об'єднання з Київським Богоявленським Братством стає Києво-Могилянською академією. Академія стала осередком освіти монахів з Молдови і Валахії. Звідси вийшов видатний молдовський діяч культури Гавриїл Бенулеску-Бодоні (1746—1821), який згодом став ректором Єкатеринославської семінарії, пізніше зайняв пост митрополита Бессарабії. Нещодавно в Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка відбувся захист кандидатської дисертації, присвяченої авторові першої молдовської граматики Дімітріє Євстафієвичу Брашовяну, який у 1753—1755 рр. навчався у Києво-Моги-

лянській академії і виніс з її стін свій намір унормувати молдовську граматику не без впливу «Слов'янської граматики» Мелетія Смотрицького.

Наступні десятиліття відзначалися подальшою боротьбою проти турецької експансії. Як відомо, в операціях Румянцева поруч із запорізькими козаками та російськими військами були молдовські полки. Як вислід цієї тривалої війни — Бессарабія за Бухарестським миром від 16.05.1812 р. відійшла від турків до Росії. На даному терені можна відзначити два демографічні процеси: зростання кількості населення Бессарабії в десять разів за наступні сто років, що зумовлено позитивними економічними зрушеннями; активне розселення молдован в Україні, що ще більше стимулювало спільність звичаїв, мовних штамів, навіть населених пунктів. До речі, наприкінці XVIII ст. на території Новоросії проживало українців — 73,77%, росіян — 2,33%, молдован — 6,22%, греків — 3,47%, вірмен — 2,62%, інших — 1,69%. Відомий історик і демограф В.М.Кабузан писав 1966 р.: «Таким чином, вирішальний внесок у справу заселення та освоєння Новоросії у XVIII ст. зробили три народи — український, російський і молдовський, проте частка українців як у межах Новоросії наприкінці 70-х років XVIII ст. (73,77%), так і на початку XIX ст.) (64,7%) значно переважала реальний внесок всіх інших народностей» («Крестьянская колонизация Северного Причерноморья (Новоросии) в XVIII — первой половине XIX в.» в книзі: «Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы», Кишинев, 1966, с.136).

Не можна не згадати тут спільну боротьбу народів Росії проти царського самодержавства і національних утисків. Кишинів теж був місцем діяльності декабристів Орлова, Раєвського, Юшневського, Пестеля. Їхніми слідами бував у Бессарабії О.С. Пушкін. Бували в Молдові або зверталися до її теми світочі української культури Ю.Федькович, І.Франко, О.Кобилянська, І.Котляревський, М.Коцюбинський. Спільну боротьбу молдовського та українського народів проти поневолювачів описав Тарас Шевченко в поемі «Гайдамаки», віршах «Відьма» та «Кавказ», тавруючи ненависний режим, де «від молдованина до фіна на всіх язиках все мовчить».

Відомими є контакти українських театральних труп, які часто гастролювали в Молдові, сприяючи розвиткові там театрального мистецтва (М.Старицький, М.Кропивницький). На Буковині виникає своєрідна симбіозна культура. Чимало творців,

звертаючись до різних образів молдовської чи української культури, пишуть свої твори двома мовами. Хто нині не знає гордості двох етносів — пісню-баладу Сидора Воробкевича «Заграй ми, цигане, старий» («Семь кинць, кобзар, бэтрын чава...»). Композитор Еусебій Мандичевський — учень Воробкевича — використав у своїх симфоніях український та молдовський мелос Буковини. Хто бував на українському буковинському весіллі, то напевно помітив ідентичність обрядів, танців, мелодій з молдовським весіллям.

Подібні плідні взаємовигідні контакти описують у своїх історичних працях молдовські дослідники І.Богдан, професор П.Константинеску-Яшь. Вони відзначають наші взаємини перед та після I світової війни, коли обидва народи намагалися вирватися із зашморгу не лише російського самодержавства, але й фантазмагоричної ідеї комуністичного раю на планеті. Саме під впливом подій в Україні «Сфатул цэрий» («Краєва рада») писав 24.01.1918 р. у Декларації Верховної Ради Молдовської Республіки: «Наша сусідка за Дністром Українська Народна Республіка оголосила себе незалежною державою, і ми, таким чином, опинилися відірваними від Росії та республік, що виникають на її території». Цим фактом «Сфатул цэрий» аргументував свій крок — проголошення незалежної молдовської держави. Відомі факти звертання бесарабців до Голови Директорії Української Народної Республіки Симона Петлюри про порятунок від терору загарбників (зокрема, телеграма Бессарабської директорії та військового комісара Дунгера від 12.01.1919р.).

На жаль, як Молдова, так і Україна стали розмінною монетою в ігрищах сильних світу цього. Обіцянки різних інтервентів лише тимчасово окупувати Бессарабію залишилися на папері. Пропозиції проведення плебісцитів відкидалися. Думка народу нікого не цікавила, як і тоді, коли підписувалися злочинні пакти перед другою світовою масакрою народів Європи.

Нині ми незалежні й самі творимо власну долю. В єдиному європейському домі, до котрого разом вертаємо і з цього шляху не звернемо. В Біблії є притча: «Приходить учень до Ісуса Христа і каже: «Вчителю, тут мандрує один чоловік і проповідує те саме, що й ти». Христос на те відповідає: «Хто не проти нас, той з нами». Отже, ми разом.

Поема Сидора Воробкевича «Тиміш Хмельницький» має епіграф як звернення до молдован з поеми «Гайдамаки» Тараса Шевченка:

«Братайтесь з нами, з нами, козаками». Ці слова і надалі залишаються дороговказом для обох братніх народів України та Молдови.

Молдовська національна меншина України в аспекті державної політики і взаємин обох етносів

Молдовська народність почала формуватися у Східному Прикарпатті внаслідок етнічної взаємодії волохів та східних слов'ян, що проживали там. Територія розселення молдован у XIV ст. увійшла до складу Молдовського князівства і в його межах завершилося формування молдовської народності. У XVI ст. Молдова опинилася під владою Османської імперії. Наприкінці XVIII ст. лівобережжя Дністра, а пізніше землі між ріками Прут та Дністер (Бессарабія) були відвойовані у Туреччини і приєднані до Росії. На кінець XIX — початок XX ст. серед молдован, які населяли в Росії Бессарабську, частково Подільську і Херсонську губернії, відбувалася подальша консолідація. В 1918р. Бессарабія була приєднана до Румунії, яка почала формуватися як держава після Кримської війни з 1862 р., а в лівобережних районах Дністра, заселених молдованами, 1924 р. була створена Молдовська АРСР у складі України. В 1940 р. після включення Бессарабії в СРСР на теренах Молдовської АРСР та більшій частині Бессарабії була утворена Молдовська РСР, з 1991 р. — Республіка Молдова.

За даними перепису 1989 р. в Україні проживало понад 342 тисяч молдован, в тому числі в Одеській області — 144,5 тисяч. Чернівецькій — 84,5 тисяч, Кіровоградській — 10,6 тисяч, Дніпропетровській та Автономній Республіці Крим — 6,6 тисяч, в м. Києві — 3,2 тисячі.

Молдовський етнос в Україні поступово структурується. Створено національно-культурні молдовські товариства в Одеській, Донецькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Миколаївській, Київській, Запорізькій, Вінницькій областях. У червні 1998 р. створена Всеукраїнська національно-культурна молдовська Асоціація, покликана сприяти розвитку та утвердженню самосвідомості етнічних молдован, їх мови, культури, звичаїв і традицій. Цікаво зазначити, що Асоціація в категоричній формі вимагає повернення самостійного статусу молдовській мові, яка за універсальною десятиною класифікацією в мовознавстві мала код 805.62. Нагадаємо, що процес рунізації почався з моменту перевodu шкіл з молдовським кон-

тингентом учнів на латинську графіку (1990—1993) і забезпечення цих шкіл підручниками, виданими в Молдові та Румунії. Замість «молдовської мови» та «молдовської літератури» на партах дітей з'явилися назви «румунська мова» та «румунська література», спеціальні предмети (фізика, хімія тощо) — з грифом «румунською мовою». В підручниках з гуманітарних дисциплін все менше зустрічається інформації, яка стосується власне історичного молдовського терену, який отримав свою історичну фіксацію у вигляді першої писемної згадки 640 років тому.

Найбільш активно процес румунізації відбувався у 1990—1992 рр., коли Міністерство освіти України через навчальні плани, направлені в області, поступово вивело з них школи з молдовською мовою навчання. Як докоряють лідери згаданої Асоціації, по сьогоднішній день в Україні не видано жодного підручника, жодної програми для цих шкіл. Тому не випадково, що в «Букварі» для учнів цих шкіл немає й натяку на те, що в Україні існують молдовани. В підручниках вмішуються топоніми, історичні факти, пов'язані переважно з Румунією, її історією, культурою та державними діями. Все, що пов'язане з назвою Одещина та Молдова, замінюється терміном Бессарабія. Молдовську мову взагалі обходять, а де є необхідність згадати про молдован, використовують словосполучення «румун із Бессарабії» або «бессарабець».

Зрештою лише на Одещині станом на 1993 р. залишилося 18 шкіл з молдовською мовою навчання, в яких навчається понад 7 тисяч учнів. Крім того, в 6 школах 1638 учнів предметне вивчають молдовську мову. В інших школах 469 учнів вивчають мову факультативно.

Чинне законодавство України, як і загальноєвропейські документи і стандарти, не дають нікому права нав'язувати будь-кому з громадян вибір його рідної мови. Отже, ми не можемо в Україні допускати грубий тиск як форму своєрідної «агітації» задля комусь вигідної зміни мовної орієнтації, з одного боку, як і не сміємо однозначно заявляти про окремішність молдовської мови, з іншого. Річ у тім, що останнє може бути ухвалено лише групою компетентних фахівців та прийнято офіційними колами в самій Молдові.

Показово, що в своєму інтерв'ю після зустрічі з Президентом України Леонідом Кучмою Президент Румунії Еміл Константінеску в Баку заявив: «Ми звернули увагу, що у вже підписаній Угоді між Україною і Румунією є окремий розділ про румунсь-

ке населення в Україні та про українське в Румунії. Підкреслюю — про румунське, а не про румунське і молдовське, як було раніше. І в зв'язку з цим я попросив Президента Кучму, аби назва «румунська мова» не підмінялася назвою «молдовська мова». І Леонід Кучма зі мною погодився». В усякому разі, мав би сказати своє офіційне слово Кишинів. Напевно, вирішальною крапкою в цій дискусії стане перепис населення в Україні, де буде реалізовано добровільне волевиявлення молдован щодо вибору своєї національної належності. При тому ніхто не матиме права силоміць «підказувати» варіант такого вибору.

З іншого боку, якщо навіть погодитися на повну ідентичність румунської та молдовської мов, то незаперечним залишається факт існування потужного й неповторного пласту молдовської культури, історичних традицій цього куточка Європи, які треба досліджувати, зберігати, передавати з покоління в покоління. Ніхто не зможе заперечувати специфічності молдовського етносу в Україні. Подібної специфічності, яка дала світові новозеландську, австралійську чи канадську національну культуру в англomовному ареалі, бразилійську — в полі португальської мови і, що особливо чітко визначає аналогію для нашого випадку, — австрійську в німецькомовному просторі.

Україна намагається в нинішніх складних умовах враховувати справедливі запити і потреби молдовської національної меншини. Насамперед це стосується заснування окремої газети, відповідного ліцею, театру, друкування книг, підручників, наведення цивілізованого, чітко домовленого і паритетного обміну учнями та студентами наших країн. Укладаються перспективні угоди з Республікою Молдова. Планується відкрити Центр молдовської культури. На даному перехідному етапі Міністерство освіти України надало можливість випускникам шкіл у селах з молдовським населенням складати вступний іспит до одеських вузів рідною мовою. Окремо тут слід сказати про освітні питання. Аби не заглиблюватись у дискусійну румунсько-молдовську проблему, зведемо нашу наступну інформацію до спільного розділу.

Забезпечення права на освіту представників румунської та молдовської національності

У відповідності з Конституцією України, чинним законодавством України, Рамковою конвенцією про захист прав національних меншин забезпечується право румуномовного на-

селення на навчання дітей рідною мовою, вивчення рідної мови і літератури.

У 1998/1999 навчальному році в Україні функціонували 108 загальноосвітніх навчальних закладів з румунською та молдовською мовами навчання. У них навчалися 30097 учнів. Румунську мову як предмет вивчає 1433 учні, факультативно — 549 учнів.

Представники румунської національності проживають на території Чернівецької, Закарпатської та дисперсне Одеської областей.

Таблиця 1. Етнічний склад населення Закарпатської та Чернівецької областей*

Історично для населення зазначених регіонів характерними

рисами є миролюбність, виваженість, поміркованість, толерантність.

Проте, за даними етносоціологічних досліджень етнополітична ситуація на зазначених територіях загострилась і створює передумови орієнтації представників різних національностей на відповідні держави. Незважаючи на складну соціально-економічну ситуацію, Україна робить все необхідне для задоволення культурно-освітніх потреб представників різних національностей. Наприклад, тільки на функціонування загальноосвітніх закладів для потреб етнічних меншин у Закарпатській та Чернівецькій областях у 1997 р. було виділено відповідно 9 780 080 та 8 190 040 гривень.

Державою також виділяються кошти на утримання культурно-освітніх будинків, теле-, радіоканалів, друкування газет, функціонування видавництва і т.д.

Для задоволення культурно-освітніх потреб представників

* За даними Всесоюзного перепису населення 1989 р.

різних національностей у регіонах функціонує достатньо розгалужена стабільна мережа загальноосвітніх закладів освіти з рідною мовою навчання або вивченням рідної мови. До них відносяться школи I, I—II, I—III ступенів, спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї як державної, так і приватної та колективної форми власності.

Науково-дослідними інститутами України розроблено концептуальні підходи щодо організації навчання та створення умов для саморозвитку і самоудосконалення особистості учня.

Таблиця 2. Мережа загальноосвітніх закладів з мовами навчання (1997/1998)*
Паралельно у м. Чернівцях, с. Боянах (Новоселицький ра-

йон) функціонують гімназії, в с. Карапчів (Глибочький район) — ліцей з румунською мовою навчання.

Крім того, у Закарпатській області працює 50 загальноосвітніх закладів з двома мовами навчання: українською та російською — 15; українською та угорською — 29; російською та угорською — 2; російською та румунською — 2; українською та словацькою мовами навчання — 2.

У 4 україномовних школах Чернівецької області у 20 класах 560 учнів вивчають румунську мову як предмет, у 6 школах у 22 класах 434 учні вивчають румунську мову факультативно.

Мережа дошкільних закладів з мовами виховання також регулюється відповідно з етнічним складом населення. У Чернівецькій області з 261 дитячого дошкільного закладу — 255 україномовні, 26 румуномовні і один з російською та 1 з єврейською мовами виховання.

Спостерігається стійка тенденція підвищення інтересу в населення регіонів до вивчення української мови. У даний час ук-

* За даними Міністерства освіти України.

раїнською мовою в Закарпатській області навчається 85,2% учнів загальноосвітніх закладів проти 81,0% у 1990 р. З 1990 р. вивчається українська мова і в школах з угорською та румунською мовами навчання. Управлінням освіти, Інститутом навчання і виховання, підвищення кваліфікації педкадрів розроблено і видано відповідні програми та методичні рекомендації (розробки уроків) для вчителів, підручники для 3 класу.

Педагогічні працівники формують інтерес в учнів до історії, культури та традицій краю. У загальноосвітніх закладах запроваджено вивчення курсів, які раніше не вивчалися, а саме: краєзнавство, історія рідного краю, історія угорського, румунського, словацького, молдовського народів. Спільно з угорською та відповідно румунською сторонами видано посібники з історії угорського і румунського народів.

Середню спеціальну та вищу освіту молдовомовна та румунськомовна молодь може здобути у педагогічному училищі Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, а також на кафедрі класичної та румунської філології університету. З ініціативи президентів Румунії та України в недалекому майбутньому в Чернівцях має функціонувати багатокультурний чотиримовний університет. У Мукачівському педагогічному училищі готують вчителів початкових класів, вихователів дошкільних закладів з румунською і угорською мовами навчання. На філологічному факультеті Ужгородського державного університету відкрито спеціальності з румунської, словацької, угорської мов. Така мережа закладів задовольняє потреби з підготовки кадрів.

З метою проведення скоординованої роботи з наукових досліджень, розробки навчальних планів, програм, підручників, посібників, словників для закладів освіти з молдовською, румунською мовами навчання або вивчення створюється регіональний науково-методичний центр Міносвіти України на базі Чернівецького науково-методичного інституту післядипломної освіти.

З метою поліпшення якості навчально-виховного процесу належна увага приділяється підвищенню професійної майстерності учителів загальноосвітніх закладів для національних меншин. Так, у Закарпатській області з 1990 р. розпочато роботу над підвищенням кваліфікації педагогічних кадрів на базі обласного Інституту навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів із залученням для цього педагогів і вчених з Угорщини і Румунії, а також в зазначених країнах.

Якісно нового рівня набули міжнародні зв'язки в галузі

освіти з сусідніми країнами. Основними напрямками співробітництва є: встановлення дружніх і професійних контактів між педагогічними та учнівськими колективами сусідніх районів, співробітництво у фаховому, методичному удосконаленні педагогічних кадрів на рівні навчальних закладів, методичних об'єднань, курсової та семінарської підготовки; робота з обдарованими дітьми, відпочинок тощо. Традиційними стали предметні олімпіади, огляди художньої самодіяльності, фестивалі, обміни дітей для літнього оздоровлення.

Організація вступу до вищих закладів освіти України громадян зарубіжних країн здійснюється відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців» та Постанови Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 136 «Про навчання іноземних громадян в Україні». Іноземні громадяни українського походження вступають до вищих закладів освіти України за погодженням з органами державного управління з питань освіти відповідних держав та з урахуванням рекомендацій офіційно зареєстрованих українських національно-культурних товариств.

Одночасно, виконуючи, наприклад, положення Протоколу про втілення у життя «Угоди про співробітництво в галузі освіти між Міністерством освіти України та Міністерством освіти Румунії» на 1997/98 та 1998/99 навчальні роки, згідно зі ст.5 на основі взаємності щорічно приймаються до закладів освіти двох країн:

- до 20 осіб для здобуття середньої освіти (включаючи професійну освіту);
- до 50 осіб для здобуття повної або неповної вищої освіти у вищих закладах освіти;
- до 3 осіб для навчання в аспірантурі.

У регіонах створено сприятливі умови для розвитку усіх культур різних етносів. Так, у населених пунктах Чернівецької області, де проживають молдовани та румуни, діє 76 будинків культури та клубів, 87 бібліотек, 6 музичних шкіл і 19 їх філій, 3 дитячі художні школи. При клубних закладах працює 574 колективи художньої самодіяльності, 14 з них носять почесне звання «народний самодіяльний». У дитячих музичних школах і їх філіях навчається 650 учнів молдовської та румунської національностей.

Для забезпечення національно-духовних запитів представників національних меншин у регіонах налагоджена інформаційна мережа. Так, у Чернівецькій області для румуномовного населення видається близько 10 газет румунською мовою, 230 годин

на обласному радіо та 94 години на обласному телебаченні транслюються румуномовні програми, що становить відповідно 31,5% та 25,0% всього ефірного часу.

Наукова співпраця України з Румунією та Молдовою

Наукові контакти українських вчених з їх колегами в Румунії та Молдові сконцентровані, головним чином, на базі вузів Одещини, Ужгородського та Чернівецького університетів. Так, Одеський політехнічний університет провадив за період 1993—1998 рр. наукові роботи на умовах господарчих договорів з Молдовою в обсязі 5 великих проектів, викладачі Ізмаїльського державного педагогічного інституту готують та захищають дисертації на теми українсько-румунсько-молдовських взаємин. Спільні з румунськими та молдовськими вченими проекти реалізує Одеська державна академія харчових технологій. Учені Інституту карпатознавства Ужгородського Державного університету спільно з Румунським Інститутом фракології та Сату-Марським історичним музеєм щороку проводять археологічні розкопки на території України та Румунії, організують експедиції. В рамках Центру буковинознавства при Чернівецькому держуніверситеті ім. Ю. Федьковича написано чимало статей, монографій, проведено наукових конференцій, де досліджується багатство мови, культури, історії різних етносів, які населяють цей багатий край, в тому числі й румунського. Міністерство освіти України спромоглося виділити в цей скрутний час 24 тисячі гривень для виконання трьох гуманітарних проектів: «Етнонаціональні процеси на Буковині: історія та сучасність», «Полікультурність на терені Буковини у XIX—XX століттях: літературознавчий та мовознавчий аспекти» та «Буковина у міжнародних відносинах (з давніх часів до середини XX ст.)». Плідною є діяльність українсько-румунської комісії з питань історії, археології, етнології та фольклористики.

Не можна тут обійти увагою діяльність товариства «Україна—Румунія», створене в 1993 р. очолюване професором Київського національного університету, почесним доктором Клузького університету в Румунії Станіславом Семчинським. Під керівництвом цього видатного румунолога проведена ціла серія літературних читань, присвячена видатним особистостям румунської літератури—Мигаю Емінеску, Джордже Кошбуку, Мірчі Еліаде, Лучіану Благі, Камілу Петреску та іншим, влаштовуються концерти румунської музики, книжкові виставки, наукові семінари та колоквиуми,

захищаються дисертації. Дуже прикро, що в сусідній державі нема подібної громадської культурологічної організації, з котрою могло б співпрацювати товариство «Україна—Румунія», взаємно збагачуючи та підтримуючи одне одного.

Цікавою формою наукової співпраці можуть стати Євро-регіони «Верхній Прут» та «Нижній Дунай». На жаль, деякі кола намагаються політизувати ситуацію, доводячи, що такі регіони є фактором втрати державних інтересів, стимулюючи своєрідний космополітизм. Як впливає з румунської газети «Сгаї лон» від 11 травня 1999 р., існують навіть термінологічні непорозуміння між керівниками повітових рад та бухарестськими адміністративними колами з цього приводу. Прикро, бо саме шляхом співпраці, як неодноразово підкреслювали Президенти Румунії та України, можна вирішити не лише економічні, але й політичні проблеми відповідних регіонів.

Загальні дані про румунський етнос в Україні

В основі румунського етносу лежать фракійські племена гетів та даків. Найважливішим етапом у формуванні предків румун була романізація гето-даків у період Римської імперії, коли на їх землях було утворено провінції Мьозія і Дакія. До VI ст. утворилася дако-романська етнічна спільнота, що вступила в контакт зі слов'янами, які вплинули на її матеріальну і духовну культуру. Більша частина слов'ян лівобережжя Нижнього Дунаю була асимільована романомовним населенням. На зламі I і II тисячоліття н.е. утворилася східнороманська волоська народність. У IX ст. предки румун прийняли від болгар християнство. Етнонім «румуни» вперше зафіксовано у XVI ст. Османське панування (з XVI ст. до 1878 р.) гальмувало етнічний розвиток румун. Формування румунського народу пов'язане із створенням єдиної літературної мови, а також з об'єднанням у 1859—1861 рр. історичних областей Молдови і Валахії в єдину національну державу (з 1862 р. — Румунське князівство, з 1881 р. — королівство). Румунська нація консолідувалася після приєднання Трансильванії (1920 р.).

Згідно з переписом населення 1989 р., в Україні проживало 134,8 тис. румун (0,3% населення). Найбільше їх у Чернівецькій області — 100,3 тис. чоловік і Закарпатській області — 29,5 тис. чоловік. В містах жило 35,1 тис. румун або 0,1% всього міського населення країни, в селах 99,7 тис. чоловік або 0,6% всього

сільського населення. Мову своєї національності вважали рідною близько 84 тис. чоловік.

Для задоволення духовних потреб румун, крім освітніх можливостей створено центри румунської культури в с. Біла Церква Рахівського та с. Глибокий Потік Тячівського районів Закарпатської області. Значним поштовхом для активізації національно-культурного руху стали щорічні обласні свята румунської культури. Інтереси румун в Україні представляють десятки громадських організацій, найвідомішими з яких є Товариство румунської культури ім.Мигая Емінеску, науково-педагогічне об'єднання «Арон Пумнул», товариство репресованих «Голгофа», Румунське спортивне товариство та інші, які діють у м. Чернівцях.

Вагомий поступ у румунсько-українських взаєминах зроблено завдяки Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією, який набув чинності 22 жовтня 1997 р. й створив правовий фундамент для подальшого розвитку договірних відносин між Україною і Румунією у найрізноманітніших сферах: політичній, економічній, військовій, гуманітарній, медичній, освітній, культурній, а також у галузях транспорту, охорони довкілля. Взагалі, станом на початок 1999 р. є чинними 27 міжнародно-правових угод, укладених між Україною та Румунією і 3 міжнародні акти неправового характеру, які регулюють українсько-румунські відносини. Не набули чинності 7 двосторонніх угод, які готові до підписання і стосуються взаємин у сфері культури та гармонізації митних законодавств. На превеликий жаль, румунська сторона не поспішає з відповіддю на українські ініціативні проекти.

Особливо важливою статтею згаданого базового Договору є ст.13, де йдеться про захист інтересів румунської общини в Україні та української в Румунії. Сторони намагаються тут спиратися на конституційні положення та загальновизнані європейські й світові стандарти. Серед останніх слід найперше згадати Рамкову конвенцію Ради Європи щодо захисту національних меншин, документ зустрічі в Копенгагені щодо людського виміру Організації з безпеки та співробітництва в Європі (29 червня 1990 р.), Декларацію Генеральної Асамблеї ООН щодо прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (18 грудня 1992 р.) і Рекомендації 1201 (1993 р.) Ради Європи щодо додаткового Протоколу до Європейської конвенції з прав людини стосовно прав національних меншин.

Фундаментальне значення мають положення §2 ст.13, якими

точно визначаються поняття «румунська національна меншина» та «українська національна меншина» на основі ключового висловлювання про «вільний вибір» відповідних осіб заявляти, що вони належать до відповідної національної меншини. Сторони водночас зобов'язуються вживати заходів проти будь-яких проявів дискримінації чи насильницької асиміляції. В §5 сторони зобов'язуються створювати меншинам умови для вивчення рідної мови в «тих самих умовах». Отже, ми сприймаємо це як вияв паритетності. Останній параграф визначає механізм спостереження за виконанням положень ст.13.1 вже 10—11 листопада 1998 р. у м. Бухаресті відбулося перше засідання Змішаної міжурядової українсько-румунської комісії з питань забезпечення прав національних меншин, метою якої є співробітництво у виконанні сторонами зобов'язань, передбачених ст.13 Договору. Досвід співпраці установ обох держав дає можливість проведення наукового дослідження стану, перспектив розвитку та забезпечення прав української національної меншини в Румунії та румунської — в Україні. На сьогоднішній день вже здійснено перші етносоціологічні дослідження на відповідних теренах обох країн із залученням українських та румунських фахівців з метою вирішення порушеної проблематики. Результати деяких з них являтимуть інтерес для державних органів України та Румунії, міжнародних та національних організацій з прав людини, національних меншин тощо.

Українці в Республіці Молдова

У глибину століть сягає розвій українства у Молдові, яке деформувалось в ареалі Дністровсько-Прутського межиріччя. Глибоку давнину рутенських (українських) поселень у Молдові засвідчено у творах Григоре Уреке, Дмитрія Кантеміра, архідиакона Павла Алепського та інших дослідників, які констатували давно присутність на цих землях руської (української) мови, виявили особливості традицій та побуту місцевих українців.

Історія молдовського народу знає тривалий проміжок часу свого розвитку, коли предтеча сучасної української мови слугувала в державних канцеляріях, церквах, монастирських літописаннях та пошановувалась усіма соціальними верствами населення цього краю.

Українці Молдови є саме тим етносом, який зберігає найбільш давні традиції дружнього співжиття з молдовським народом. Тривалий процес плідного взаємозбагачення української

та молдовської культур знайшов своє втілення у місцевому фольклорі, обрядовості та побуті.

Українці Молдови — одна з найчисельніших українських спільнот поза Україною і другий за кількістю етнос, після молдован, у Республіці Молдова.

За даними перепису 1897 р., на той час на теренах Молдови мешкало 379,6 тисяч українців. Сьогодні в Республіці Молдова їх налічується 602,6 тисячі (13,8%), які мешкають у 350 населених пунктах.

Мають під собою ґрунт припущення, що зазначена кількість українців не відповідає справжнім етнічним реаліям у Молдові, оскільки наслідки процесу денационалізації мешканців цього краю, що мав місце в пору тоталітаризму, спотворив справжню етнічну ситуацію в Молдові.

Дисперсне розселення українців спостерігається у всіх районах Молдови. У значній кількості сільських населених пунктів вони чисельно переважають український етнокомпонент, а в деяких становлять абсолютну більшість. Найбільше українців мешкає на півночі республіки і становить — 211,3 тис. осіб, що відповідає — 35,2% від усієї кількості населення республіки. У лівобережних районах Дністра їх налічується 170,1 тис. чол. (28,3%). Найбільшими селами Молдови, де мешкають українці є: Братушани (Єдинецький район) — 4,430; Стурзівка (Яловенський район) — 3,610; Суклея (Слободзійський район) — 3,429 українців.

Багаторічні міжетнічні контакти українців та молдован, які мешкали на пляях Молдови, сприяли формуванню різноманітних етнокультурних взаємовпливів. В умовах чисельної переваги молдовського етносу, відносної ізоляції тутешніх українців від перебігу національно-культурних процесів в Україні, свавільної політики масової русифікації усіх етнічних груп краю спричинили появу у середовищі українців Молдови фактору домінації тенденцій їх поступальної асиміляції, що призвело до певного скорочення первинно займаних ними територій, мутацій лінгвістично-психологічного та культурно-побутового характеру.

На сьогоднішній день для більшої частини українського етносу Молдови притаманною є перехідна форма свого етнічного самоусвідомлення, тобто та стадія культурно-духовного розвитку, головними властивостями якої є збереження певних рис українського менталітету, традицій, звичаєвості, культурної самобутності та інстинктивної зацікавленості у пізнанні свого родо-

воду. Осібною категорією виокремлюється група українців Молдови, які внаслідок різних обставин (прибули до Молдови нещодавно, навчались в Україні, підтримують сталі родинні зв'язки в Україні тощо) виявляють активність у відродженні та популяризації української культури, становленні засад національної самосвідомості у середовищі українського загалу Молдови.

У поліетнічній Молдові взаємини між народами становлять багатогранну та злободенну проблему, яка охоплює цілий спектр державно-політичних, економічних та соціально-духовних аспектів розвитку внутрішнього і зовнішнього становища країни. На початковому етапі здобуття державної незалежності Молдови було прийнято політичне рішення про узгодження запитів етнічних груп населення з інтересами держави. Проте до цього часу у законодавчому полі Республіки Молдова залишається відсутнім законодавчий акт, який регламентував би міжнаціональні відносини, забезпечував необхідними правами національні меншини республіки та надавав їм легітимні гарантії вільної культурно-освітньої самореалізації.

Процес пробудження у Республіці Молдова факторів української національної свідомості (громадські організації, освіта, мас-медіа, творчі осередки, бібліотеки тощо) був спричинений низкою мотивацій. А саме:

- активізацією більшості національних меншин на теренах тих незалежних держав, що виникли у пострадянському просторі;

- прагненням керівництва Молдови послабити напруження, що виникло у протистоянні між титульною нацією (молдованами) та представниками інших етносів, особливо так званих «російськомовних»;

- зародженням почуття національної гідності у місцевих українців фактом набуття Україною державності та їх сподіваннями на допомогу з боку України на кшталт того, як це ефективно здійснюється в Республіці Молдова щодо інших етносів з боку Румунії, Росії, Туреччини, Болгарії, Ізраїлю та ін.

За останнє десятиріччя найпомітнішими ознаками суспільної активності, що характеризують багатотисячну українську громаду Молдови, стали процеси виявлення прагнень до визнання своєї національної ідентичності, громадської самоорганізації у різнопрофільні товариства, відродження своєї самобутньої культури та запровадження вивчення української словесності.

Наявність чималої кількості самостійних українських гро-

мадських організацій, які здійснюють свою діяльність за певними напрямками, з одного боку, дозволяють охопити усі сфери культурно-освітньої роботи в українському середовищі, з іншого — спричиняють виникнення умов для вияву у лідерів товариств особистих амбіцій, неузгодженості дій, а інколи приводять і до протистояння.

Відчуваючи необхідність в узгодженні своїх планів та заходів, частина українських товариств Молдови утворила Координаційну Раду, а у Придністров'ї цю роль виконує Спілка українців Придністров'я.

Після відомих трагічних подій придністровського конфлікту спостерігається деяке розмежування у здійсненні громадської діяльності між українськими осередками правобережної та лівобережної Молдови. Разом з тим, Посольство України послідовно залучає до участі у заходах загальногромадського характеру представників усіх товариств, що сприяє уникненню самоізоляції українських громад та дотриманню у їх середовищі атмосфери належного рівня співпраці і толерантності.

За інформацією Міністерства освіти та науки Республіки Молдова ситуація з вивченням української словесності станом на 1998—99 н.р. виглядає так:

— українську мову як навчальний предмет вивчають у 38 школах та 6 ліцеях Молдови, 10018 учнів, з яких 338 учнів (16 експериментальних класів) вивчають усі дисципліни українською мовою (у 1993 р. українську мову вивчало 10343 учні, а 573 учні (21 клас) — вивчали українською мовою всі шкільні предмети);

— у 5 дитячих дошкільних закладах (112 дітей) міст Кишинова, Бричан, Ришкан та с.Унгри Окницького району заняття проводяться українською мовою (у 1993 р. — 10 ДДУ, 15 груп, 306 дітей);

— на філологічному факультеті університету м. Бельци функціонує українське відділення, яке готує фахівців українсько-румунської філології;

— у Липканському педагогічному коледжі здійснюється підготовка вихователів україномовних дитячих дошкільних установ.

У Придністровському регіоні також функціонують школи з викладанням української мови, в яких навчається близько 4 тисяч учнів, з них 680 учнів вивчають усі предмети українською мовою. На філологічному факультеті Придністровського дер-

жавного університету можна здобути спеціальність «філологія», «українська мова та література». В рамках цього університету засновано кафедру української філології, а на всіх факультетах педагогічного профілю українська мова вивчається на альтернативній основі з молдовською мовою.

На думку керівників українських громадських організацій Молдови, наведені вище дані у багатьох випадках не збігаються з реальним станом справ впровадження вивчення української мови в Молдові. Як зауважують фахівці, що викладають українську словесність в Республіці Молдова, існуюча мережа навчальних закладів з вивченням української мови не відповідає справжнім освітнім потребам українського населення.

Крім Ришканського р-ну (13 шкіл), у інших районах компактного розселення українців Молдови ставлення місцевої влади до впровадження вивчення української мови є досить байдужим. Зокрема:

Окницький р-н: українці — 33,5%, у 13 селах їх переважна більшість; українська мова вивчається тільки в одній школі;

Британський р-н: українці — 28,4%, у 20 селах їх переважна більшість; українська мова вивчається в 5 школах;

Єдинецький р-н: українці — 22,4%, у 10 селах їх переважна більшість; українська мова вивчається в 4 школах;

Фалештський р-н: українці — 14,4%, у 21 селі їх переважна більшість; українська мова вивчається в 2 школах;

Флорештський р-н: українці — 12,8%, в 12 селах їх переважна більшість; українська мова не вивчається в жодній школі;

Синджерейський р-н: українці — 12,0%, в 18 селах їх переважна більшість; українська мова не вивчається в жодній школі.

Згідно даних Департаменту національностей та функціонування мов Молдови в республіці налічується близько 50 тисяч дітей української національності шкільного віку.

За таких обставин заступник міністра освіти та науки Республіки Молдова Іон Костандогло у своєму листі-відповіді до Посольства України змальовує відрядну картину з вивченням української словесності у Республіці Молдова і стверджує, що «на даний час попит у педагогічних кадрах з української мови та літератури для освітніх закладів Республіки Молдова забезпечено».

У той же час, із майже 100 випускників заочного відділу української кафедри Бельцівського університету лише з десятків осіб отримали можливість викладати українську мову, з 12 випускників 1997 р. стаціонарного українського відділення зазна-

ченого університету тільки один молодий фахівець отримав офіційне направлення викладати українську мову в школі, троє залишилось на кафедрі, троє отримали вільний розподіл, а решта — призначення на посаду вчителя румунської (!) мови. Випускники Липканського педколеджу також не можуть знайти роботу за фахом за відсутністю вакантних посад в україномовних дитячих дошкільних установах (в Молдові їх функціонує тільки 5).

Відомі випадки, коли молоді спеціалісти по закінченню українських вузів, повертаючись до Молдови, не можуть працювати за фахом.

Непродуктивно використовується резерв учительських кадрів, які раніше отримали вищу педагогічну освіту в Україні та володіють українською мовою. В 1999 р. не відбувся прийом студентів до заочної групи українського відділення Бельцівського університету.

Більшість педагогів заявляє, що в школах відсутні дидактичні матеріали, методична література, посібники, навчальні програми. Програми та українські підручники, якими користуються в школах РМ, «добуваються» вчителями, здебільшого, самотужки в Україні.

На сьогоднішній день у Республіці Молдова є тільки одна школа, яка могла б називатися «з українською мовою викладання», це школа в с. Унгри, Окницького району. 5 шкіл та лицей-гімназія в м. Кишиніві, що мають статус «українських», по суті залишилися російськомовними, а українська мова викладається як навчальний предмет. Для викладання української мови у школах Молдови відведено 5 годин на тиждень.

Незважаючи на певні досягнення в освітній сфері, все ж доводиться констатувати негативний вплив низки факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, які дедалі помітніше пригальмовують процес залучення українців Молдови до вивчення рідної мови, поширення та урізноманітнення ними виявів своєї культури.

У тих навчальних закладах, де завдяки почину вчителів-ентузіастів ініційовано вивчення української словесності, чимраз виразніше окреслюються тенденції до згортання викладання української мови та літератури. А у більшості з шкіл та дитячих дошкільних установ Молдови, де контингент дітей українського походження є мажоритарним, як засвідчують вище наведені дані, українська мова взагалі не вивчається.

Останнім часом у Міністерстві освіти та науки Республіки

Молдова мусується думка про доцільність скорочення кількості місць у вузах України, що виділяється Міністерством освіти України для абітурієнтів українського походження з Молдови. Така позиція деяких керівників Міністерства освіти та науки Республіки Молдова ґрунтується на тому, що її громадяни, які навчатимуться в Україні, не володітимуть на належному рівні державною мовою. При цьому наголошується, що у випускників шкіл Молдови існують широкі можливості оволодіти будь-якою спеціальністю державною мовою у Румунії. Такий підхід, практично, руйнує основи одного із головних стимулів поширення в Республіці Молдова процесу вивчення української мови.

Серед численних мотивів, що спричинили такий стан вивчення української мови у Республіці Молдова є певна апатія, а інколи і протидія з боку деяких керівників освітніх установ, їх посилення на відсутність бажаючих, нестачу кваліфікованих кадрів, брак необхідної навчально-методичної літератури. На нашу думку, головна причина у цьому плані є відсутність зацікавленості і належного контролю з боку Міністерства освіти та науки Республіки Молдова.

За такої ситуації в освітній сфері та у сукупності з відсутністю у Молдові україномовного часопису, істотним зменшенням часу телепередач українською мовою та припиненням фінансування єдиної україномовної радіопередачі згаданий вище «брак контролю» з боку Міністерства освіти та науки за процесом впровадження вивчення українцями їх рідної мови бачиться вельми непоодиноким фактором і може сприйматись як послідовне додержання певної позиції.

Разом з тим слід відмітити і той прикрий факт, що і з українського боку не виконується один з важливих пунктів згаданого Протоколу, який передбачає надання допомоги у вигляді підручників та художньої літератури для потреб шкіл Молдови.

На нашу думку, молдовська сторона демонстративно ігнорує одне з положень двостороннього Протоколу про співробітництво в галузі освіти, у якому Міністерство освіти на науки Республіки Молдова взяло на себе зобов'язання запровадити «обов'язкове вивчення української мови у місцях компактного поселення українців». У цьому контексті, доцільно наголосити і на вражаючий дисбаланс у дотриманні принципу паритетності щодо стану задоволення освітніх потреб українців Молдови у зіставленні із рівнем вирішення аналогічних запитів молдованами і румунами в Україні.

Нинішня ситуація із запровадженням в системі освіти Республіки Молдова вивчення української мови набуває негативних рис як в кількісному, так і в якісному розумінні. Вчителі-ентузіасти, батьки і самі учні втрачають зацікавленість до вивчення української мови. Ще більш незадовільною є ситуація у сфері вищої освіти. Такий стан справ примушує говорити про необхідність термінового віднайдення рішучих заходів впливу на покращення ситуації та надання підтримки процесу впровадження вивчення української словесності в Республіці Молдова.

Завдяки ентузіазму громадських організацій у Молдові створено ряд самодіяльних художніх колективів, які продемонстрували досить високий і виконавський рівень і широко популяризують у своїй творчості українську культуру. Однак українські аматорські колективи Кишинева, Бендер, Кам'янки, Бричан, Ставчан, Рибниці, Ришкан, Бельц, Тирасполя та інших населених пунктів Республіки Молдова потребують допомоги у забезпеченні українськими національними костюмами, музичними інструментами, популяризації молдовського мистецтва в Україні. У Бельцях завдяки ініціативі місцевої української культурологічної організації створено культурно-інформаційний центр, який без належної підтримки Молдови та України може припинити своє існування. При Академії Наук Республіки Молдова засновано Інститут міжетнічних досліджень, в структурі якого веде свою роботу і українське відділення. В рамках національного радіотелебачення засновано україномовні програми, телепередача «Світанок» і радіожурнал «Відродження». З великими труднощами українській громаді Кишинева вдалося вибороти приміщення для українського приходу православної церкви. Але, як засвідчують події останнього часу, ніхто, окрім українських громадських організацій, не турбується необхідністю проведення капітального ремонту згаданого культового приміщення. Певними силами блокується призначення священика, який володіє українською мовою, спостерігається намагання проросійських громадських організацій підпорядкувати собі згаданий церковний прихід. Єдиним осередком, який має належний рівень забезпечення культурно-духовних потреб українців, є бібліотека ім. Л. Українки в м. Кишиневі.

З прикрістю доводиться констатувати, що у культурно-духовній галузі здобутки українців Молдови виглядають порівняно з освітянськими надбаннями ще мізернішими. В Молдові ще не викристалізувався гурт національної інтелігенції, не знайшла

своє стабільне місце тутешня українська літературна творчість та публіцистика, повністю відсутня місцева україномовна періодика, книгарні, театр та професійні мистецькі колективи, надзвичайно мізерною є кількість української книги у бібліотечному фонді місцевих навчальних закладів, на всю республіку функціонують одна українська бібліотека та один український церковний приход. За останній період значно обмежено ефірний час україномовної телепередачі «Світанок» (з 30 хв. щотижня до 30 хв. на місяць), призупинено фінансування україномовного радіожурналу «Відродження». Фінансові труднощі переживає Інститут міжетнічних досліджень АН РМ.

За таких умов українським громадським організаціям практично неможливо планомірно та ефективно залучати широкі верстви населення до процесу виховання національної свідомості.

До вище означених внутрішніх проблем, що гальмують процес забезпечення національно-культурних запитів українців, слід віднести низьку активність державних структур України. Зокрема Міністерством освіти не виконується положення Протоколу про співробітництво щодо надання допомоги підручниками та художньою літературою для шкіл Республіки Молдова, учні яких вивчають українську словесність. Тривале зволікання з боку Міністерства культури із заходами по проведенню у Молдові Днів культури України вкрай негативно впливає на процес відродження української духовності у Республіці Молдова. Абсолютно відсутніми є гастролі українських митців до Молдови. Хронічні невивплати заборгованостей за ретрансляцію програм УТ-1 на територію Молдови спонукають до ультимативних заяв з боку відповідних молдовських організацій про припинення показу передач з України, що на фоні чисельної присутності майже цілодобових російськомовних та румуномовних програм завдає суттєвої шкоди авторитету України не тільки у середовищі місцевих українців. ЗМІ України, вчені-фольклористи ігнорують можливість вивчати та популяризувати самотутню культуру українців Молдови. Українські громадські організації, які за своїми статутними цілями повинні здійснювати роботу з підвищення національної свідомості у колі зарубіжних українців та надавати всіляку допомогу українським громадам, обминають 600 тисячний український загал Молдови.

З урахуванням сказаного українській стороні слід вжити таких кроків:

— прискорити набуття чинності Закону України про статус закордонного українця;

— терміново вирішити питання подання допомоги навчальним закладам РМ у вигляді підручників та художньої літератури;

— беручи до уваги специфіку Придністров'я, надати можливість випускникам шкіл регіону, в яких вивчається українська мова, продовжити навчання в українських у вузах поза квотою, виділеною Міністерством освіти України для громадян Республіки Молдова;

— відряджати до навчальних закладів Республіки Молдова, в яких готують фахівців з української словесності, провідних спеціалістів з метою подання методичної допомоги у викладанні українознавчих дисциплін, а також для проведення курсів підвищення кваліфікації вчителів;

— подати методичну допомогу Інституту вдосконалення вчителів Тирасполя у розробці методичного забезпечення вивчення української словесності в умовах шкільної мережі регіону;

— запрошувати школярів та студентів українського походження з Молдови до участі в олімпіадах чи інших аналогічних заходах з української словесності, що проводяться в Україні;

— приймати до таборів відпочинку в Україні групи школярів та студентів українського походження з Молдови, які виявили глибокі знання та активність у вивченні і популяризації української словесності та культури;

— розглянути можливість запровадження шефських зв'язків між областями України та повітами Молдови з метою подання учбовим і закладам, бібліотекам, культурологічним осередкам Республіки Молдова допомоги у вигляді української художньої літератури та підручників, українських народних музичних інструментів та національних костюмів тощо;

— запрошувати до України для участі у фестивалях та конкурсах українські аматорські колективи Молдови;

— подати методичну та матеріальну допомогу Бельцівському та Тираспольському університетам у створенні центрів українознавства;

— подати необхідні допомогу Бельцівському українському культурно-інформаційному центру;

— відкрити у Кишиневі український культурно-інформаційний центр;

— ініціювати гастрольні поїздки до Молдови українських творчих колективів та делегацій;

— віднайти можливість безперебійного фінансування послуг

молдовської сторони за ретрансляцію програми УТ-1 на територію Республіки Молдова;

— інтенсивніше використовувати можливості обміну телевізійними програмами;

— ініціювати відрядження українських журналістів та фольклористів для вивчення та популяризації культури українців Молдови;

— подати термінову гуманітарну допомогу українським громадським організаціям у вигляді міні-друкарні для видання українськомовної газети, друкування матеріалів місцевих українських авторів;

— сприяти відкриттю у містах Молдови українських книгарень;

— навести прямі партнерські контакти між школами, де навчаються, і селами, де проживають українці Молдови, та школами й селами в Україні.

Українська національна меншина в Румунії

Історія заселення українцями територій сучасної Румунії сягає в глибину віків і в багатьох регіонах цієї держави вони є автохтонами. Про це яскраво свідчать літописні джерела, фольклорна спадщина, класичні твори митців обох народів. Вікові історичні процеси зумовили формування місць нинішнього компактного поселення українців Румунії в таких її регіонах: південна частина Буковини, Мараморощина, Східний Банат і північна частина Добружії. До складу цих регіонів входять Сучавський, Ботошанський, Байня-Маре, Сату-Маре, Караш-Северинський, Тимішський і Тульчанський повіти. Окрім цього, українці живуть майже в усіх великих містах Румунії, в її столиці Бухаресті.

Про чисельність українців в Румунії на сьогодні вичерпних даних немає. Політика асиміляції етнічних меншин яскраво простежується в наслідках перепису населення, тому його дані не можуть бути придатними для аналізу реальної етнічної структури в цій країні. Останній перепис населення (07.01.92) зафіксував 66833 українців, проте за неофіційними даними Союзу українців Румунії їх налічується близько 250 тис.

Скорочення кількості українців досягалося різними методами:

— штучним розпорощенням українського етносу на кілька національностей: українців, рутенів, русів, гуцанів (гуцулів);

— «доброзичливими» порадами записуватися румунами;

— оманливим тлумаченням селянам про ідентичність громадянської та етнічної приналежності.

З 1948 до 1960 рр. в усіх українських селах Румунії мовою викладання була українська. В цей період діяло 116 українських шкіл, 5 ліцеїв, українське відділення на філологічному факультеті Бухарестського університету. Нова національна політика, з якою розпочався в кінці 60-х років тривалий процес асиміляції українського етносу в Румунії, призвела наприкінці 70-х років до повного зникнення українських навчальних закладів. Головним чинником цієї злочинної акції став закон № 278 від 1973 р., що передбачив нереальний, але обов'язковий квотум для відкриття класу в початковій національній школі — 25 учнів, а в середній — 36 (для прикладу: в Україні за аналогічної ситуації квотум — 8 учнів).

В Румунії і після грудневих подій 1989 р. викладання української мови як предмету здійснюється в основному шляхом спонтанної ініціативи вчителів-ентузіастів. Брак фахівців, художньої та методичної літератури, дійової підтримки з боку держави зумовили зменшення за останні два роки кількості учнів, що вивчають українську мову. Внаслідок ліквідації основного джерела отримання знань з літературної рідної мови українці Румунії потрапили в ситуацію небезпечного білінгвізму з різко прогресуючою тенденцією трансформації в чисто румунський монолінгвізм. Ще й сьогодні українські діти в Румунії вивчають рідну мову як іноземну, до того ж за підручниками ще з портретами та хвалебними одами Леніну та Чаушеску.

Чималі здобутки українців в галузі культури повоєнних років (клуби, бібліотеки, хори, оркестри, театральні колективи), як і решта чинників етнічної приналежності, були піддані жорсткій денационалізації. На сьогоднішній день в Румунії проводиться певна робота зі стимулювання відродження української культури (відзначаються національні свята, відбулося 5 фольклорних фестивалів). Однак, говорити про якусь цілеспрямовану державну програму, що мала б на меті відродження української етнічної самобутності, не доводиться.

Друковане слово, як і все інше, що об'єднувало українців, також потрапило в лещата репресій. У даний час українською мовою в Румунії видаються (вкрай нерегулярно) газети «Наш голос» та «Український вісник». На жаль, газета «Вільне слово», зміст якої відповідав назві, перестала фінансуватися державою і є під загрозою закриття. Не мають українці й своїх регу-

лярних передач в ефірі. Радіомовлення українською мовою відсутнє, а ті 18–20 хвилин на телебаченні, що з'являються одного разу в 1,5–2 місяці, за змістом далекі від сприяння вихованню національної свідомості українців Румунії.

На жаль, майже втрачено роль церкви у підтриманні національних рис духовності свого народу. В Румунії українською мовою правлять в нечисленних греко-католицьких храмах та православних церквах. Не стільки брак священиків, як небажання місцевих властей та єпископатів повернути українську мову в колишні українські церкви змусило українців, що переважно є православними, молитись чужою мовою.

Відомі події грудня 1989 р. в Румунії зумовили виникнення після тоталітарного режиму якісно нового стану в суспільно-політичному середовищі румунського народу і дали поштовх національно-духовному пробудженню етнічних меншин. Українці, як і представники інших народів, після тривалого періоду широкомасштабних акцій з денационалізації, відчули природну потребу та реальні можливості здійснення свого національно-духовного відродження. Численні зустрічі, бесіди з українцями Румунії засвідчили, що політика насильницької асиміляції, примусового відлучення від національно-духовних витоків не знищили у них чуття свого роду, природній потяг до скарбниці національно-духовної спадщини.

Внаслідок аналізу преси і документів, зустрічей з офіційними особами, інтелігенцією, рядовими громадянами Румунії, консультацій з працівниками українського посольства визначилося коло проблем об'єктивного та суб'єктивного характеру, які поставили перед українцями Румунії в процесі їх національно-духовного відродження.

Пишаючись історичним фактом утвердження незалежної української держави, усвідомлюючи первинність власної ініціативи у національно-духовному відродженні, українці Румунії (на відміну від українців діаспори Америки та Західної Європи) відчувають нагальну потребу в моральній та матеріальній підтримці з боку етнічної Батьківщини. Для порівняння: з ініціативи Кабінету Міністрів Румунії сьогодні діє потужна програма «Румуни звідусіль», на яку виділяються значні кошти для реалізації інтересів румун, що проживають за межами Румунії.

Проблеми румунів та молдован України добре відомі в усій Румунії, в той час, як українці Румунії є terra incognita для широкого загалу України, що вимагає постійного інформування на всіх рівнях.

Розуміючи, що рівноправні можливості у розвитку етносу можуть бути надані та гарантовані тільки державою, українці цих країн сподіваються на реалізацію їх інтересів на підставі ратифікованого двостороннього міждержавного договору між Румунією та Україною, насамперед його ст. 13.

На думку українців-автохтонів південної частини Буковини, недостатньою мірою реалізуються можливості гуманітарної сфери договорів між відповідними регіонами Румунії та України. Вирішенню подібних завдань сприяло б відкриття консульств, насамперед у Сучаві (Південна Буковина).

Дуже потрібними можуть стати партнерські стосунки між селами з українським населенням у Румунії та Україні, включаючи і взаємини між школами.

Поліпшенню румунсько-українських відносин сприятиме заснування в Чернівцях та Сучаві полікультурних університетів, діяльність яких необхідно розпочати вже найближчим часом.

Необхідно поспішати з реалізацією домовленостей про спорудження пам'яників М.Емінеску в Чернівцях, І.Мазепі в Галаці, Т.Шевченку в с. Негостині, О.Кобилянській в Гура-Гуморі.

Бібліотеки, клуби, професійне мистецтво українців (окрім деяких самодіяльних художніх колективів) не мають у Румунії яскравого етнічного окреслення. Тому необхідно відрядити до осередків української культури в Румунії українських фахівців з вокалу, музики, танців.

Інформацію про етнічну Батьківщину та розвиток подій навколо неї українці Румунії отримують в тенденційному, а іноді й просто ворожому трактуванні румунськими засобами масової інформації, на що треба звернути увагу керівних кіл Румунії.

Можна додати також цілу низку інших пропозицій, які стосуються розширення міжпарламентських зв'язків між Україною та Румунією з питань забезпечення прав національних меншин, зокрема створення міжпарламентської комісії; прискорення підписання міждержавної Угоди між Україною та Румунією про взаємне визнання дипломів, вчених ступенів і наукових звань; створення у Бухаресті Українського культурного центру; із завершенням програми «Українська діаспора на період до 2000 року» слід подбати про гідне місце в ній інтересів українських громад у Молдові та Румунії. Це ж стосується і проекту Закону України «Про правовий статус і права закордонних українців», який нині має дещо «невибагливий» вигляд і йому бракує рішучості у відстоюванні прав українського етносу за кордоном.

Звідси постає відверте й, можливо, несподіване запитання: «Чи не варто нашій науковій громадськості нагадувати деяким сусідам про наші колишні етнічні терени, починаючи з часів Київської Русі?». Звичайно, не з метою територіальних претензій, а для того, щоб до нас припинили висувати такі претензії чи нав'язувати провокаційні ідеї відрубності окремих наших регіонів, скажімо, мусувати дивну проблему русинства. Крім того, українство в цьому близькому зарубіжжі мусить пам'ятати, хто вони й чії вони діти. Їх навіть діаспорою не можна називати в класичному сенсі цього слова, оскільки вона є продовженням основного етнічного масиву українського народу. Тому праці на кшталт книг професора Володимира Сергійчука «Українська соборність» та «Етнічні межі України» є нині особливо актуальними. В усякому разі, такий підхід дає нам право аргументовано висунути концепцію транскордонної смуги по обидва боки нашого кордону, де ми маємо не лише міжетнічні питання, але й перспективу реальної міжрегіональної співпраці. Це був би справжній європейський крок.

Водночас хочеться зробити докір українцям у Румунії через їх відверто низьку громадсько-політичну активність. Мляво діють громадські організації. Права українського етносу в сучасній Румунії відстоюють насамперед такі організації, як Союз українців Румунії та Демократичний союз українців Румунії. Якщо перша з них є членом Ради національних меншин Румунії, то Демсоюзу, попри всі зусилля, так і не вдається бути представленим у жодній відповідній державній інституції. Справа в тому, що, згідно з румунським законодавством, право на державну фінансову підтримку має лише національна громадська організація, заснована до 1992 р. Демсоюз запізнився з цим на чотири роки. Але це не безнадійно, оскільки ст.6 розділу I Конституції Румунії проголошує, що «державна визнає і гарантує особам, які належать до національних меншин, право на збереження, розвиток і виявлення їх національної, культурної, мовної і релігійної ідентичності». Цією ж статтею передбачено, що «державні заходи для підтримки, розвитку і виявлення ідентичності осіб, що належать до національних меншин, відповідають рівним і недискримінаційним принципам у відносинах з іншими румунськими громадянами». Мабуть, не зайве повернутися до цих юридичних канонів кожному громадянину Румунії українського походження.

Методологічні засади молдово-румуно-українських взаємин

Україна після здобуття незалежності стала повноправним суб'єктом системи міжнародних відносин і була втягнута у вир подій глобального, загальноєвропейського і регіонального характеру. Це пояснюється як політичними змінами, що відбулися в нашій країні за останнє десятиріччя, так і геополітичним становищем Української держави на стику цивілізацій, континентів, ідеологій. Особливого значення для неї набув вибір зовнішньополітичних пріоритетів на світовій арені. Києву потрібно було виробити власний курс, який би не тільки не йшов всупереч з усталеною системою стосунків, але й сприяв стабілізації насамперед європейської безпеки. У цьому контексті особливої ваги, на нашу думку, набували відносини України в кількох площинах: по-перше, з сусідніми прикордонними державами; по-друге, з країнами — членами НАТО; по-третє, з державами — учасницями СНД. Як бачимо, у двох з трьох площин стосунки нашої держави перетинаються з країнами східної частини континенту, тобто з тими, які в сукупності на даному етапі політичного розвитку становлять геополітичне поле європейських трансформацій. Йдеться про цілісну групу держав між Росією та Німеччиною, Балтійським морем та Балканами, до якої входять також і наші сусіди Молдова та Румунія. Це трансформаційне геополітичне поле поділяється на три регіони: Центральна Європа, де зміни відбуваються швидше, ніж в інших частинах континенту; Південно-Східна Європа (до цього регіону входить, зокрема, і Румунія), яка характеризується насамперед складною і неоднозначною ситуацією на Балканах, що в сучасних умовах й продовжує загрожувати стабільності та європейській безпеці; Центральньо-Східна Європа — новий геополітичний простір як наслідок дезінтеграції СРСР та виникнення нових незалежних держав, у тому числі України та Молдови. У зв'язку з цим набуло особливого значення питання про місце і роль України в геополітичному трансформаційному просторі Європейського континенту, а звідси — про характер і динаміку взаємовідносин з сусідніми державами. У даному контексті двосторонніх взаємовідносин пріоритетне значення для нас мають зв'язки з Румунією, яка після падіння режиму Чаушеску переживає новий етап свого розвитку.

Важливо, щоб увесь спектр досліджень українсько-румунських історико-політичних та культурних взаємовідносин ґрунту-

вався на трьох головних методологічних засадах: 1) оцінка подій має бути результатом суто наукового і об'єктивного підходу, тобто логічно випливати з аналізу конкретних достовірних джерельних даних, незалежно від того, політично вигідно це, чи ні, тій або іншій стороні; 2) при розгляді всіх питань теми дослідження слід виходити з конкретних реалій, у тому числі й етнічних та територіальних, які склалися на даний історичний момент у взаємовідносинах між Україною та Румунією на державних рівнях і які юридично закріплені міжнародно-правовою системою договорів; 3) дослідження і аналіз питань при розв'язанні поставленої проблеми повинні мати суто науковий характер, вирішуватися на високому професійному рівні історичного наукового пошуку та толерантних наукових дискусій і не можуть використовуватися в інтересах політичних спекуляцій, свавільно і вихолощено переноситися на ґрунт повсякденного буття і повсякденної свідомості.

Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією започаткував низку нових українсько-румунських угод, серед яких, зокрема, угоди про режим державного кордону, про зміцнення довір'я між обома державами. Однак і після цього не всі розбіжності були подолані, що підтверджується хоча б небажанням румунської сторони, незважаючи на обопільну ратифікацію Києвом і Бухарестом базового політичного Договору, прискорити вирішення тих питань, які залишилися поза його рамками. Насамперед це стосується проблеми острова Зміїного і делімітації континентального шельфу. І це при тому, що навіть з румунського боку серед прихильників концепції «Великої Румунії» є розуміння необхідності визнання сучасних територіальних кордонів між Україною і Румунією у тому вигляді, в якому вони зафіксовані у Договорі про відносини добросусідства і співробітництва. На наш погляд, особлива роль у формуванні етнічних і національних інтересів належить засобам масової інформації та інтелектуальній еліті держави, які повинні виробляти неупереджені виважені підходи до складних історичних і територіальних питань, толерантне ставлення до різних етносів протиставити мусуванню і навіть відвертій фальсифікації етнополітики нашої держави, а також закликати до ревізії міжнародно визнаних державних кордонів між Україною і Румунією.

З огляду на статтю 8 Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією, де, зокрема, передбачається створення двох єврорегіонів — «Верхній Прут» і

«Нижній Дунай», особливу увагу слід звернути на активний розвиток співпраці обох держав (зараз до них приєдналася і Республіка Молдова) у напрямі регіонального транскордонного співробітництва з метою включення його у рамки відповідної діяльності європейських інститутів. Єврорегіон можна визначити як форму регіонального транскордонного співробітництва з метою вдосконалення торгових і економічних відносин, розробки нових проектів співробітництва, розвитку і спільного впровадження нових технологій, практичної реалізації сучасних механізмів підтримки європейської безпеки, пошуку нових моделей розвитку національних інфраструктур, розробки спільної політики у сфері техногенно-екологічної безпеки, активізації та гармонізації діяльності науки, культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, рекреаційної діяльності і туризму, розвитку національних меншин.

Важливо враховувати, що єврорегіон є формою регіонального транскордонного співробітництва на рівні місцевих органів влади, яка має найвищий рівень інституціоналізації серед усіх форм, відомих цьому типу міждержавного співробітництва. Звідси впливає ідея єврорегіону, тісно пов'язана з ідеєю зменшення національного суверенітету. У зв'язку з цим поступово, але неухильно постає питання про необхідність створення специфічних спільних або міждержавних органів управління єврорегіонами, які водночас обмежуватимуть національний суверенітет. Реальністю могло б бути створення нового рівня співробітництва з триступеневою структурою: Рада Єврорегіону — Комісії зі співробітництва — Експертні групи.

Доцільно розширювати інформаційні, культурні, наукові українсько-румунсько-молдовські зв'язки і відносини, насамперед на неурядовому рівні, з метою становлення і розвитку «відкритого суспільства». Розвитку та поглибленню дружніх відносин між Україною, Румунією і Молдовою, очевидно, сприяло б створення міжнаціональних культурних та культурно-інформаційних центрів, розробка спільних дослідницьких проектів громадськими організаціями зацікавлених сторін.

Певні труднощі у взаєминах України з Румунією можна зняти шляхом активного використання українською дипломатією практики формування добросусідських відносин між ФРН і ЧСНР, які визнали Мюнхенську угоду 1938 р. як «нікчемну» і після напруженої підготовчої роботи підписали 11 грудня 1973 р. договір між ЧСНР і ФРН. Протягом 20 повоєнних років у стосунках цих країн були складнощі, неврегульованість, на-

самперед в оцінці Мюнхенської угоди. Наполегливість дипломатів, добра воля керівників урядів та доказовість аргументів сторін, незважаючи на приналежність двох держав до різних блоків, дали плідні результати, що є також цілком реальним для взаємин між Україною та Румунією.

Деякі проблемні аспекти сучасних взаємин між Україною та Румунією

Останнім часом взаємини між Україною і Румунією складаються непросто.

З точки зору безпеки в Центрально-Східній Європі певне занепокоєння можуть викликати територіальні та етнічні питання, якими продовжують спекулювати деякі політичні кола в Румунії. До речі, аналогічні претензії румунська сторона висуває також Угорщині, надто з огляду на відомий закон, прийнятий угорським парламентом, в котрому йдеться про матеріальну підтримку угорців у Румунії. Щоправда, як вважає прем'єр-міністр Угорщини Орбан, при цьому слід брати до уваги роз'яснення до закону.

В середині листопада 2001 року міністр закордонних справ Румунії М.Джеоане наступного дня після інтерв'ю посла України в Бухаресті А.Бутейка виступив із власним коментарем щодо питання спільних кордонів. Він підкреслив, що кордон у Чорному морі залишається відкритим для подальших переговорів, особливо це стосується проблеми шельфу в районі о. Зміїного, де передбачають суттєві родовища газу та нафти. Посол Бутейко відстоював думку про те, що базова угода між Києвом та Бухарестом від 1997 р. підтвердила кордон між СРСР та Румунією, встановлений у 1961 р. Він слушно вважає, що не слід створювати прецедент через зміну кордонів, і виступив проти залучення Гаазької судової палати. Проте в румунському комюніке після інтерв'ю українського посла Україні закидають, що вона на останніх переговорах не продемонструвала готовності до переговорів і перекручувала позицію Румунії. Бухарестська англомовна газета «Nine o'clock» («9 година»), висловлює підозру, що Київ використовує ситуацію, коли Румунія прагнути до вступу в ЄС та в НАТО, змушена вести себе згідливо.

Румунська преса нерідко вважає, що сусіди ополчилися проти Румунії. Газета «Зіарул політик» пише: «Угорщина веде політику, яка цілковито суперечить базовому договору, Україна, здійснюючи буріння в районі острова Зміїний, порушує додатки до базового договору, Болгарія відмовилася йти в тандемі з Ру-

мунією до НАТО, Чехія має намір запровадити візовий режим». З Україною Румунії, як вважають, не пощастило особливо. Мігай Лупой, заступник голови Комісії із зовнішніх питань румунського Сенату, навіть заявив: «Двосторонній українсько-румунський договір є прорахунком як румунської, так і української дипломатії. Очевидно те, що українці не можуть запропонувати нам співпрацю в районі острова Зміїний з тієї простої причини, що не можеш дати того, що не є твоїм». Сумнозвісна партія «Велика Румунія», яка має другу за чисельністю фракцію в румунському парламенті, офіційно ставить за мету «повернення» українських територій.

Значне потепління та сподівання на врегулювання непростих відносин між Україною та Румунією вніс останній візит міністра закордонних справ Румунії М.Джеоане. Він висловив надію на поглиблення економічної співпраці, вирішення цілої низки політичних та етнічних проблем. Ним було висунуто навіть цікаве гасло: «Румунія та Україна — партнерство заради Європи». Хоча й тут не обійшлося без провокаційного демаршу, коли міністр у Чернівцях запропонував румунам за бажанням записуватися молдаванами. Така пропозиція згодом викликала низку письмових та усних протестів молдаван Буковини та Одеської області.

Окремо варто виділити питання кордону України в південно-західному напрямі. Державний кордон України з Молдовою та Румунією має сьогодні кілька проблемних ділянок, які ускладнюють загальний процес делімітації та демаркації кордонів. Згідно з Договором щодо відносин добросусідства та співробітництва між Румунією і Україною формування принципу непорушності розглядається «в пакеті» з проблемою режиму кордону, який Україна успадкувала від колишнього СРСР, і з проблемою делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон у Чорному морі. Особливо делікатною виглядає ситуація довкола о. Зміїний (рум. Шерпілор). Річ у тім, що румунська сторона наполягає на неврахуванні острова при делімітації континентального шельфу, оскільки він, згідно з Конвенцією Об'єднаних Націй про морське право від 1982 р., ніби належить до «скель, які непридатні для проживання людей, або для власного економічного життя, не мають виключної економічної зони і континентального шельфу». Більше того, Румунія наполягає на мораторії на експлуатацію ресурсів континентального шельфу в зоні делімітації до вирішення спору, що дозволить законсервувати мінеральні ресурси в тих секторах, де претензії обох держав накладаються.

Нерідко можна чути навіть погрози, що Румунія залишає за собою право звернутися до Міжнародного суду ООН. На цьому фоні викликає здивування факт роздування українськими засобами масової інформації успішних пошукових розвідок нафти та газу в цьому регіоні.

Такі повідомлення ще більше ускладнюють переговорний процес.

Українсько-румунський кордон на терені Чернівецької області не викликає особливого занепокоєння, хоча румунські радикали по обидва боки кордону нерідко ще крутять зужиту «платівку» довкола пакту Молотова – Ріббентропа. Дещо складніше виглядає ситуація на Закарпатті, де прикордонні ріки часто змінюють русла. Так, позаторік голова повітової ради Марамуреш Т.Лупуніу виступив із заявою ЗМІ про те, що «з втратою протягом останніх років близько 300 гектарів своєї території Румунія, внаслідок зміни основного русла р. Тиса, повинна вийти з пропозиціями переглянути двосторонні угоди з Україною щодо побудови дамб на річці румунської сторони». Сьогодні уряд Румунії виділяє значні кошти для зміцнення свого берега, але це ускладнює екологічну ситуацію на нашій стороні, що доводять теж останні повені на Закарпатті. Українській стороні доцільно було б виступити з ініціативою проведення переговорів з метою погодження позицій стосовно пролягання кордону та вжиття спільних протиповеневих заходів.

Заплутаною виглядає в деяких місцях ситуація на українсько-молдовському кордоні, що історично зумовлено недбалістю при передачі Придністров'я від України до Молдови з ініціативи Сталіна. На залізничній станції Бесараб'яска, наприклад, вокзал належить одній країні, а його інфраструктура – іншій. Намагання прискорити підписання Договору про делімітацію та демаркацію державного кордону між Молдовою та Україною залишають нерозв'язаними чи навіть конфліктними цілі ділянки кордону. Українська сторона пішла на серйозні, можливо, передчасні поступки, передавши Молдові ділянку для виходу до Дунаю і дозволивши молдовському уряду почати будівництво Дунайського нафтотерміналу в районі селища Джурджулешти на колишній українській території. Втратила Україна також частину території Таратутинського району Одеської області включно з єдиним південних областях рефрижераторним депо, де було зайнято близько 3 тисяч робітників.

Підписаний главами двох держав договір про делімітацію та демаркацію держкордону неохоче ратифікувався молдовським

парламентом. Як аргумент висувувалися дві причини: неповернення Молдові її санаторіїв на терені Одеської області та конфліктна ситуація в селі Паланка, через котре пролягає 7,7-кілометрова ділянка автомагістралі «Одеса-Рені». Вважаємо, що Україні доцільно запропонувати продовжити пільговий режим на цій ділянці кордону до спорудження 8-кілометрової дороги в обхід села, яка запропонована ще торік нашим Кабінетом міністрів, але для котрої досі не виділено ніяких коштів. Можна б звернутися до молдовського уряду про спільне будівництво цієї дороги. Певної конфліктності додають одеські «зелені» — Соціально-екологічний союз, що є філією всеросійської (!) структури й виступає на «захист» її планів. За певної роз'яснювальної роботи ця конфліктність може бути знятою.

Потрібно також звернути увагу на електропостачання Одещини й зробити її незалежною від Вулканештської підстанції Республіки Молдова. Завищені поступки України Молдові можна було б певним чином компенсувати, домовившись про спільне використання нафтоналивного терміналу, зробивши його відгалуженням нафтопроводу «Одеса — Броди».

В цілому, вважаємо, що українській стороні слід рішучіше відстоювати свої прикордонні інтереси, роблячи стратегічно продумані, аргументовані кроки. У взаєминах з Румунією треба враховувати той факт, що румунська дипломатія є однією з найпотужніших у Європі, починаючи від часів міністрів Бретіану-батька, Бретіану-сина, а також гордості румунської дипломатії 30-х років минулого століття, ще одного міністра закордонних справ Таке Іонеску, який залишив після себе, ніби дороговказ, настанову: «Справедливим є те, що не може бути остаточним». Це повинні знати і враховувати українські укладачі угод у стосунках з Румунією, що, відверто кажучи, недостатньо дотепер бралось до уваги Києвом.

Якщо мати на увазі питання безпеки та співробітництва в ЦСЄ, то можна зробити такий загальний висновок: Україна повинна системно підходити до вирішення окремих питань, впорядкувавши їх у єдиній послідовності можливостей та потреб, але на вершині цієї ієрархії має знаходитися головний вектор української зовнішньополітичної діяльності — європейська інтеграція, лише через призму якої можна бачити й вирішувати проблеми нижчого рівня.

З КРАЇН ДАЛЄКИХ ПОВЕРНУВШИСЬ

Павло ОРЛЕНКО

Данія — королівство демократії

Народився 1936 р. у м. Києві. Заслужений журналіст України, лауреат премії «Незалежність». Нагороджений медалями «В пам'ять 1500-річчя Києва», «100 років Георгію Димитрову» (НРБ), двома медалями ВДНГ УРСР, почесною відзнакою товариства «Україна—Світ». Закінчив Український поліграфічний інститут за спеціальністю «журналістика». Працював у видавництвах «Техніка», «Україна» на посадах завідуючого редакцією, в Товаристві «Україна» завідуючим редакційно-видавничим відділом, а з 1990 року — начальником Головного інформаційно-аналітичного управління Міністерства інформації України. Нині член правління Київської спілки журналістів.

Наш літак компанії «Скандинавія» приземлився в аеропорту «Каструп» у Копенгагені за розкладом — хвилина в хвилину. Ми — це десятеро юристів, урядовців правоохоронних та судових органів, керівників правових громадських організацій, а також два представники засобів масової інформації. Мета подорожі — участь у семінарі «Держава як гарант громадянських та людських прав», що його проводило Дансько-українське товариство разом із фондом сприяння демократії при Міністерстві закордонних справ Королівства Данія.

Дансько-українське товариство, засноване 7 років тому з ініціативи депутата парламенту Ганса-Хіллераупа Єнсена, нині налічує понад 80 членів, здебільшого данців — симпатиків України і тутешніх українців. Голова товариства Іван Нестер —

напівданець-напівросіянин, що самотужки вивчив українську мову, зумів залучити до громади групу ініціативної молоді. Влаштування семінару — одна з перших їхніх помітних акцій.

У фолькетингу

Знайомство з датською демократією почалося для нас із зустрічей у парламенті — фолькетингу.

179 депутатів, які обираються на 4 роки за пропорційним принципом, представляють 9 партій. По два місця в парламенті мають автономні Гренландія та Фарерські острови. Висока якість прийнятих законів пояснюється не в останню чергу тим, що 40 відсотків депутатів становлять юристи. Неабиякий вплив на діяльність уряду й парламенту справляє Рада Міністрів Європи, чії рішення Данія виконує беззастережно.

Згідно з Конституцією законодавча влада належить королеві й фолькетингу, виконавча — королеві й уряду. Королева нікому не підзвітна, але й політичної влади не має.

Призначення суддів довічне. Конституційного суду в Данії не існує. Його функції виконує Верховний суд, який воліє займати нейтральну позицію.

Штрихи до портрета

Данія — країна півтисячі островів, з яких населені тільки дев'яносто сім, і півострова Ютландія, сполученого тонким перешийком з Німеччиною. Найбільшими островами є Зеландія, Фюн, Борнгольм і Фальстер. До складу Королівства входять також — на правах автономій — Фарери і Гренландія. Остання більш ніж у п'ятеро перевищує площею цілу Данію (43 тисячі квадратних кілометрів).

Населення становить понад 5 мільйонів чоловік, причому в Копенгагені та його околицях мешкає майже третина всієї датської людності. Країна поділяється на 14 атмів (губерній), які, у свою чергу, складаються з 243 комун.

Данія бідна на корисні копалини. Навіть виробництво електроенергії базується на привізному паливі. Лише в Гренландії виявлено промислові поклади мідної, нікелевої, молібденової, хромової, залізної та інших руд, розробка яких здійснюється іноземними компаніями на правах концесій. Останніми роками

розпочато видобуток нафти та газу на континентальному шельфі. Річний видобуток нафти становить 12 мільйонів тонн.

Через відсутність власної сировинної бази промисловість, яка забезпечує 40 відсотків валового національного продукту, спеціалізується на виготовленні продукції невеликої матеріаломісткості: контрольно-вимірювальні прилади, радіоелектроніка, навігаційна та медична апаратура. Крім того, Данія — один із провідних світових суднобудівників.

Країна має позитивне сальдо у сфері зовнішньої торгівлі. Її партнерами найчастіше виступають сусіди із Скандинавії, держави — члени Європейського Союзу.

Вигідний партнер

Останнім часом поживляються датсько-українські економічні та культурні зв'язки, в українську економіку залучаються дедалі солідніші датські інвестиції. Підписано Спільну декларацію про принципи і основні засади співробітництва, укладено міжурядові угоди про взаємний захист інвестицій, розвиток економічного, промислового та науково-технічного співробітництва, уникнення подвійного оподаткування.

Конкретним підтвердженням готовності уряду Данії до практичної допомоги Україні стало рішення датського природоохоронного агентства про виділення 3 мільйонів 250 тисяч датських крон на закупівлю в Німеччині електрообладнання для Харкова задля подолання наслідків стихійного лиха в 1995 році.

Провідні датські фірми мають серйозні наміри щодо співпраці з Україною. Йдеться про розміщення великих промислових замовлень на українських підприємствах, реконструкцію об'єктів цементної промисловості, нафтохімії, експорт у Данію товарів з України тощо.

Привертає увагу українсько-датський проект «Чисті технології в машинобудуванні України». Впродовж двох років з 20 підприємств належить відібрати шість, здатних виживати в нових економічних умовах. Вони й одержать гранти на суму 600 тисяч доларів для впровадження екологічно чистих технологій. Програму вирішено здійснювати у двох напрямках: гальванічне виробництво і фарбування.

Між оборонними відомствами обох країн передбачається

співробітництво у підготовці миротворчих підрозділів, обмін досвідом реорганізації збройних сил, участь спостерігачів у військових навчаннях. Налагоджуються міжпарламентські зв'язки.

Права людини — понад усе

У 1849 році король під тиском широких народних мас змушений був підписати Конституцію, яка зобов'язувала його поступитися чималою частиною влади на користь парламенту й уряду. Це була справжня революція. Але данці, нащадки войовничих вікінгів, якось примудрилися здійснити її без крові і збройної боротьби. З цього почалася датська демократія. Згодом Конституція зазнала змін, пов'язаних із здобуттям права голосу незалежно від майнового стану, запровадженням таємного голосування, наданням рівних виборчих прав жінкам тощо. Останню поправку було внесено в 1953 році у зв'язку із введенням однопалатного парламенту. Будь-які поправки до Конституції виносяться на всенародне обговорення.

Активна учасниця багатьох міжнародних організацій з прав людини, Данія має омбудсмена — спеціального уповноваженого парламенту, який займається скаргами громадян на порушення їх прав владними структурами. Омбудсмен вперше з'явився тут два десятиліття тому, за прикладом Швеції. Обирають його на 4 роки з числа найбільш досвідчених і авторитетних юристів. Омбудсмен стоїть осторонь політики і не належить до жодної партії. Він незалежний від парламенту, хоча депутати й обговорюють його річний звіт. Рішення омбудсмена мають лише рекомендаційний характер, а проте навіть суди зважають на його думку. Зазначимо, що лише десь із три тисячі данців скаржаться на порушення їхніх людських прав...

Омбудсмен розглядає також скарги в'язнів, знайомиться з умовами їх утримання і в разі необхідності вживає відповідних заходів; інспектує військові частини; розслідує зловживання з боку поліцейських чинів.

У Копенгагені міститься штаб-квартира комісара Ради держав Балтійського моря з питань демократичних інститутів і прав людини. Комісар виконує роль омбудсмена для всіх громадян країн Балтії і діє незалежно, хоча він може тільки ради-

ти, рекомендувати в розрахунку на добру волю, міжнародну атмосферу, яка сприяє додержанню прав людини.

Омбудсмен працює оперативніше й ефективніше, ніж судові органи, — не підміняючи їх, а роблячи оцінку дій правоохоронців.

За три роки існування комісаріат розглянув 120 справ, пов'язаних із дозволом на проживання, возз'єднанням сімей, одержанням громадянства, дискримінацією тощо.

У Данії активно діє й така громадська організація, як Центр прав людини, утворений рішенням парламенту 1987 року. Центр незалежний від держави, хоча й фінансується нею. Одне з його завдань — сприяти побудові громадянського суспільства в країнах, що здобули незалежність після розвалу СРСР.

Данці люблять свою королеву

Палка прихильність до демократії, додержання прав і свобод уживається в серці данця з не менш палким шануванням королівської родини.

Особливу популярність має королева Маргарете II, яка з властивими їй імпазантністю та гідністю представляє Данію на міжнародній арені. Чоловік королеви — французький граф Анрі де Лабор де Монпеза, принц датський Генрік править лише за респектабельне тло і своєю роллю навряд чи задоволений. Монарше подружжя має двох синів, старший з яких, 29-річний Фредерік, є наступником престолу. Він не одружений, але всім відомо його захоплення зіркою естради Марією Монтель. Коли нещодавно одна з бульварних газет у гонитві за сенсацією опублікувала з відповідним коментарем світлину, на якій у недвозначних позах були зображені принц Фредерік та Марія, громадськість була шокована не поведінкою принца, а нахабністю журналіста і рішуче засудила брутальне втручання в особисте життя не члена королівської родини, а датського громадянина. Скандалу не відбулося.

Другий син, 28-річний принц Йоакім перебуває у щасливому шлюбі з чарівною Олександрою, дочкою австрійки і британця з Гонконгу. Її екзотична південна краса імponує флегматичним скандинавам, а доброчинність, простота і безпосередність

поведінки сприяють неабиякій популярності. У кожному разі, «данкою 1996 року» співвітчизники обрали саме Олександрю.

Мешкає королівська родина в Амалієнборзі — резиденції й архітектурному ансамблі, що складається з трьох палаців XVIII століття, розташованих навколо просторої площі. Щодня тут під бій курантів відбувається зміна караулу королівських гвардійців, убраних у мальовничі однострої з ведмежими шапками. За ритуалом захоплено спостерігають численні туристи.

Королева небагата, живе скромно, без дорогих примх.

Листівки, календарі із зображенням королівської родини можна придбати в будь-якому сувенірному магазині чи книжковому кіоску.

Данців тішить слово «королівський»: Королівський флот, Королівська бібліотека, Королівська митниця, Королівський порцеляновий завод, навіть Королівська вища ветеринарна школа.

Державні свята — День народження королеви та День Конституції.

Рівень добробуту

Тривале перебування при владі соціал-демократів спричинилося до побудови, сказати б, датської моделі соціалізму. Завдяки розвинутій системі соціального захисту в країні не спостерігається різкого майнового розшарування. Перерозподіл матеріальних благ відбувається на бюджетному рівні. Що вищі прибутки, то вищі податки, які сягають 50 відсотків і більше. За уникнення від сплати податків запроваджено дуже високі штрафи. А проте останнім часом намітилася тенденція до відходу частини підприємств у тіньову економіку.

Данія належить до п'ятірки країн з найвищим життєвим рівнем. Найвище оплачується тут інтелектуальна праця.

Високі заробітки, але й ціни високі. Тому наш пересічний турист може привезти, крім вражень, хіба що двійко дешевих сувенірів, які також досить дорогі.

Установи й підприємства працюють з 8-ї до 15 години. Суворова й неділя — вихідні. Якщо ж виникає необхідність працювати у вихідні, то за суботу працівник одержує подвійну платню, а за неділю — потрійну. Середній заробіток сягає 4—5 ти-

Пішохідний центр столиці

сяч доларів, середня пенсія — 2 тисячі. Щорічну п'ятитижневу оплачувану відпустку данці здебільшого проводять у теплих краях. Безробітні протягом трьох років одержують по 1 тисячі доларів щомісячно. Таку ж допомогу дістають і біженці. На кожну дитину, що з'являється у сім'ї, з бюджету виділяється солідна доплата. Отже, багатодітні батьки не поспішають влаштуватися на роботу — грошей на дітей вистачає для прожиття усієї родини. Лікування безкоштовне. Від народження кожен громадянин забезпечений

державним медичним страхуванням. Існують, звісно, і приватні клініки для тих, хто може це собі дозволити.

Впадає в око незвична відсутність жебраків на вулицях міст. Натомість можна побачити молодих штукарів, жонглерів, музикантів, які додають колориту міському пейзажу і водночас заробляють на життя.

Після вісімнадцятої години — часу закриття магазинів, що торгують промисловими товарами, — заповнюються незліченні ресторанчики, кафе, бари, запалює вогні парк Тіволі — містечко розваг, розташоване у самому центрі столиці, своєрідний Діснейленд для маленьких і дорослих.

Кожна сім'я має автомобіль, але більшість користується ним лише для поїздок на значні відстані. За автомобіль доводиться платити утричі більше його вартості через високе мито. Перевагу віддають велосипеду, який буквально заповнив країну: корисно для здоров'я, не шкодить екології, не вимагає бензину, замінює зарядку. Для велосипедистів повсюдно обладнано окремі доріжки; коли сутеніє, око вабить безперервне миготіння червоних сигнальних ліхтариків, причеплюваних навіть до одягу.

Данці — спокійні, рівноважені, стримані, дещо флегма-

тичні люди. Не люблять смітити грошима, хоча вечорами залюбки відвідують маленькі ресторанчики, бари. Сидять, як правило, за кухлем пива, рідше — за бокалом вина, яке досить дороге, і за легкою закускою. І неодмінно на кожному столику — запалена свічка, а частіше олійна плошка на зразок лампадки, що створює атмосферу затишку, небуденності, інтиму.

Схоже, данці ще не взялися до тотального викоринення тютюнокуріння. У будь-якому ресторані чи навіть на зустрічах, нарадах чи конференціях вам запропонують попільничку.

Коли вам говоритимуть, що данці — народ непитущий, поставтеся до цієї заяви із застереженням. Справді, данці налягають в основному на порівняно дешеве пиво. Літрова пляшка датської горілки коштує 25 доларів, а в ресторані — удвічі дорожче. Тому, коли у нас із собою «ще було», наші друзі вживали залюбки українську горілку в дозах, які не свідчили про суцільну тверезість.

Датчани — зятяті футбольні болільники. Звична флегма миттєво спадає з них, тільки-но вони потрапляють на стадіон, щоб підтримати улюблену команду. Тому датська збірна рідко програє на власному полі. Як знавці футболу данці пильно стежать за грою київського «Динамо», знають гравців і захоплюються ними.

Оденсе — побратим Кієва

У третьому за кількістю населення місті Данії Оденсе, розташованому в центрі країни на острові Фюн, киян запросили до мерії. Щоб потрапити до Оденсе, нам довелося здійснити тригодинний вояж на комфортабельному швидкісному електропотязі, з кінця в кінець перетнувши острів Зеландію, і заглибитися в тунель, який сполучає Зеландію та Фюн під водою.

Підходячи до мерії, ми з приємністю побачили на флагштоці поряд з датським і наш український національний прапор, піднятий на честь нашого приїзду.

Острів Фюн — це окремий атм, поділений на 32 комуни, які делегують своїх представників до мерії. Більшість депутатів — соціал-демократи. Від них і обирається мер. Депутат Ларсен так означив представників різних партій: соціал-демократи — прагматики, народні демократи — ідеологи, ліберали воліють, щоб гроші залишалися в гаманцях тих, хто їх зароб-

ляє, комуністи не згодні ні з чим... Партія, що набрала п'ять місць, має висувати віце-мера, яких налічується п'ятеро — за кількістю управлінь.

Мерія стягує податки, має власний бюджет, який витрачається на утримання і будівництво доріг, транспортної мережі, енергозабезпечення, комунальне будівництво житлових та інших споруд, утримання освітніх закладів, соціальну адаптацію молоді. Освіта, культура, соціальне забезпечення — пріоритетні напрямки. Бюджет не може бути дефіцитним і узгоджується з парламентом, міністерством фінансів і радою комун.

Два роки тому в місті було шістнадцять тисяч безробітних, а сьогодні лише сім. Для 140-тисячного міста, як вважають у мерії, це непоганий показник з тенденцією до зниження, пов'язаною з економічним піднесенням у країні. Із зростанням промислового сектора і сфери послуг збільшується кількість населення. Десять відсотків городян становлять біженці з Югославії та Сомалі. На їх інтеграцію в датське суспільство, облаштування тощо виділяються значні бюджетні кошти. Зростання злочинності серед іммігрантів, особливо другого покоління, додає данцям проблем.

Оденсе — побратим Києва з 1989 року. Нещодавно влаштована тут виставка українського золота мала винятковий успіх. Час від часу відбувається обмін фахівцями.

...Завітали ми й до оселі Ганса Крістіана Андерсена, адже Оденсе — місто славетного казкаря.

Їдемо до Ельсинора

На північних околицях Копенгагена живе багатий люд, який голосує за консерваторів, на відміну від західних та південних комун із соціал-демократичною більшістю. Обабіч шосе вишикувалися ошатні, вигадливої архітектури, пофарбовані в яскраві кольори котеджі та вілли (втім, доволі скромні, коли порівнювати з палацами, зведеними «новими українцями» на околицях Києва, Ужгорода чи Севастополя). Криті вони здебільшого черепицею, а часто й милим серцю українця очеретом чи соломою, щоправда, бездоганно покладеними й підстриженими.

А далі простягнулися пляжі, на які ліниво накочувалися

сірі й холодні хвилі Балтійського моря. В лагунах та затоках цілий флот приватних яхт.

Згодом почали з'являтися ферми. Гарні будинки, добротні корівники й свинарники, вимахують крилами вітряки, задовольняючи потреби господарства в електроенергії. Загалом вітряки — прикмета не лише сільського, але й міського пейзажу. При обмежених енергетичних можливостях виручають нетрадиційні джерела енергії.

У сільському господарстві Данії зайнято близько 120 тисяч чоловік, або 5 відсотків працездатного населення. Середній розмір одного з 78 тисяч господарств — 28 гектарів землі. Лише кожний шостий фермер має найманих робітників. Отже, основу становить сімейна ферма.

Незважаючи на глинисті й піщані ґрунти продуктивність датського сільського господарства досягла такого рівня, що може задовольнити потреби 15 мільйонів чоловік у продуктах тваринного походження. Себто один фермер годує 115 чоловік. Дві третини продукції йде на експорт, у 175 країн.

Близько 60 відсотків сільськогосподарських площ зайнято під зерновими культурами, найважливіша з яких ячмінь, — звідси й промислове виробництво високоякісного й дешевого пива.

Данія — найбільший світовий експортер свинини. З 16 мільйонів свиней, які щороку забиваються на датських різницях, чотири п'ятих експортуються. Завдяки численним фермам, де вирощують хутряних звірів, країна посідає третє місце у світі з експорту високоякісного хутра. Датські сири і масло мають високу репутацію в європейського споживача.

Майже всі ферми є співвласниками одного або кількох кооперативів, які на власних заводах переробляють продукцію і збувають її на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Ідемо далі на північ. Одноманітний рівнинний пейзаж подекуди урізноманітнюється гаями, парками, лісовими масивами. Вражає надзвичайно дбайливе ставлення данців до природи. В лісі не побачиш сміття, залишеного туристами. Птахи і дикі тварини буквально ручні. Наш автобус кілька хвилин простояв на узбіччі, пропускаючи сім'ю оленів, які без поспіху переходили дорогу. Не раз ми спостерігали, як лебеді дозволяють гонувати себе з рук і навіть гладити.

Містечко Ельсинор зустріло нас провінційним спокоєм, недільним малолюддям вулиць, гостинно відчиненими дверима

затишних кафе і ресторанчиків.

Величний і похмурий замок Кронборг височить над Ельсинором, оточений валами, глибокими ровами, наповненими водою, товстелезними мурами. Проте при ближчому знайомстві на перший план виступає витонченість готичних форм, таємнича атмосфера сивої давнини, якої не торкнулася сучасна цивілізація.

Замок, з бійниць якого крізь мінливий серпанок над протокою Ересунн можна побачити скелясті шведські береги, був форпостом на крайній точці узбережжя Зеландії й успішно протистояв спробам шведів, що мали значну перевагу у війську, підкорити Данію.

Колишню королівську резиденцію перетворено на музей, де живописні полотна епохи Відродження чергуються з дивовижної краси гобеленами...

Кроки Гамлета ніколи не лунали під цими склепіннями. Фантом принца був створений генієм Шекспіра. І наче всупереч очевидній істині, вийшовши за браму, наштовхуємося на модерний ресторан під назвою «Гамлет».

Внутрішній двір замку Кронборг

Поліція данців таки береже

Управління поліції Данії — похмура споруда вигадливої модерної архітектури, яка самим виглядом відбиває бажання потрапити до неї, надто у ролі звинуваченого. В нашому випадку підполковник поліції був лише гідом, який розповів — біля стіни жалоби, — що кілька датських поліцейських загинули у

До королівського замку

фашистських концтаборах, а в 1954 році чотири поліцейські були розстріляні п'яним водієм під час його затримання. Відтоді жодного випадку загибелі поліцейського під час виконання службових обов'язків не зареєстровано.

У Данії налічується 10 тисяч поліцейських. Якщо порівняти з армією (32 тисячі військовослужбовців), то це досить значна кількість. Три тисячі з них працюють у Копенгагені. Поліційне управління підпорядковане Міністерству юстиції, і його співробітники стежать не лише за додержанням правопорядку, а й ведуть слідство, готують справи до слухання в суді й виступають як прокурори.

Преса досить часто критикує поліцію. Проте населення ставиться до неї з великою повагою — за результатами опитування, рейтинг поліцейського стоїть на другому місці, — повідомив заступник начальника поліції полковник Ола Генсен. Поліцію ж очолює жінка.

На запитання, чому на вулицях ми практично не зустрічали поліцейських, одержали несподівану відповідь: виявляється, значна частина їх перебуває у відгулах за перепрацьовані години, витрачені на припинення війни між двома бандами рокерів

«Замок Гамлета» віддалік

і на забезпечення перебування в Данії керівника іноземної держави. Профспілка поліцейських захищає їхні громадянські права.

Шкільна освіта як показник зрілості суспільства

Ми побували в одній з 35 комунальних шкіл Оденсе, в якій навчаються 440 учнів, працюють 40 учителів і 13 вихователів. Починаються заняття о восьмій ранку і закінчуються о чотирнадцятій годині. Приїхавши пополудні, ми змогли познайомитися з вихователями та школярами молодших класів, які перебували, сказати б по-нашому, у групах продовженого дня, бавлячись комп'ютерними іграми, граючи в настільний теніс, розучуючи танці під керівництвом і наглядом уважних молодих виховательок, які професійно дають раду маленьким пустунам. Вразила величезна кількість навчального приладдя, іграшок, прекрасно укомплектована бібліотека.

Директор школи Елін Петерсон, спокійної вдачі молодик, розповів про особливості шкільної освіти, яка є безкоштовною,

як і підручники та навчальні посібники. Щоправда, для бажаючих існують також платні приватні навчальні заклади, хоча і вони одержують дотації від держави в розмірі 85 відсотків.

Життям школи опікується рада у складі семи батьків, двох педагогів і двох учнів — усі на рівних правах. Очолює раду, як правило, хтось із батьків. Вони рекомендують вчителів на посади, регулюють навчальний процес, визначають дисципліни, що вивчаються, та тривалість їх викладання, розв'язують спірні питання тощо. До ради входить і директор, але з правом дорадчого голосу.

Обов'язковим предметом є тільки датська, англійська та німецька мови, математика, фізика, природознавство і Закон Божий. З першого класу школярі дізнаються, звідки беруться діти, а з 13-річними підлітками проводять бесіди про секс і кохання, оскільки вважається, що порушувати такі теми викладачам зручніше, ніж батькам.

Учитель одержує в середньому чотири з половиною тисячі доларів і, звичайно ж, без затримок.

Для дітей біженців з Югославії та Сомалі створюються окремі підготовчі класи (адаптація та вивчення датської мови), щоб вони потім на рівних влилися в учнівський загаль.

Дещо про секс

Заборона порнографії в Данії була скасована три десятиліття тому. Влада пішла назустріч домаганням молоді, яка прагнула самовираження і з властивим їй нігілізмом виступала проти усіляких заборон. І нічого не сталося. Сам факт дозволеності помножений на нордичний темперамент данців призвів до того, що після короткочасного сексуального вибуху молодь швидко збайдужіла до колись забороненого плоду. У двох кварталах від столичної мерії цілу довгу вулицю відведено під секс-шопи, у вітринах яких виставлено цілий арсенал засобів для задоволення найпримхливіших сексуальних фантазій, не кажучи вже про відповідну літературу. Проте секс-шопи тримають переважно вихідці із східноєвропейських країн, а відвідують ці заклади здебільшого нечисленні туристи, югославські та сомалійські біженці чоловічої статі. На цій вулиці, після знайомства із зразками товару, можна легко познайомитися з дівчатами-професіоналками, серед яких рідко зустрінеш данку.

Отже, здоров'ю нації така політика не зашкодила. Молодь, як і раніше, закохується, одружується, народжує дітей. До речі, із зростанням добробуту спостерігається помітний демографічний сплеск.

Українці в Данії

Перші вихідці з території, яку нині займає Україна, з'явилися в Данії ще на початку XI століття. У 1067 році дочка Ярослава Мудрого Єлизавета одружилася з датським королем Свейном. Родинні зв'язки з датською королівською сім'єю мали також Мстислав і Володимир Мономахи.

Українські поселення відомі тут від 1893 року, коли 500 дівчат польського та українського походження прибули до Данії на сезонні сільськогосподарські роботи. Усі вони були з Галичини, яка належала тоді до Австро-Угорської імперії. Українські дівчата виявилися гарні й працьовиті, тож данці залюбки брали з ними шлюб.

До 100-річчя поселення українців голова Української громади в Данії п. Петро Балицький видав невелику брошуру, в якій дуже нарікає на поляків, які і в Данії продовжували політику колонізації українців, видаючи перед місцевою владою українців за поляків і перешкоджаючи відправленню служби Божої за греко-католицьким обрядом.

З кожним роком наших співвітчизників на цих північних землях більшало. Осідали вони переважно у сільській місцевості, роздрібнено, і тому не мали змоги налагодити організоване життя.

Під час другої світової війни українські поселенці брали участь у русі Опору. Серед радянських військовополонених, які працювали на будівництві військових укріплень, було багато українців. Ті, кому вдалося втекти, включалися до підпільної боротьби. Не бракувало також остарбайтерів з Білорусії та України — молодих людей з доброю освітою.

Після капітуляції Німеччини військовополонені були примусово репатрійовані до Радянського Союзу і відправлені до таборів. Наприкінці 1945 року в Данії залишилося приблизно 1500 українців, які згодом почали емігрувати до Південної Америки та Австралії.

Заснування української громади припадає на 1946 рік. Про-

те її діяльність протікала мляво і зосереджувалася переважно в церковно-релігійній площині. Нині спостерігається процес зміни поколінь: старші люди відходять у вічність, а їхні нащадки здебільшого асимілюються у датське суспільство. Що ж до нової української еміграції, то на неї надії мало.

Сьогодні у Данії мешкає близько 500 осіб, які ідентифікують себе як українці.

Як ведеться в Данії журналістам

У країні прийнято цілий пакет законів, спрямованих на забезпечення свободи слова, додержання прав, наданих засобам масової інформації, а також на виконання ними своїх обов'язків.

У Данії виходить 37 щоденних газет переважно загальнополітичного характеру. Крім того, чимало тижневиків рекламної та розважальної тематики, частина яких безкоштовні, а також спеціалізованих журналів.

Мені довелося побувати в редакції щоденної газети «Інформаційон» обсягом 12 сторінок. Тут я дізнався, що датська преса звільнена від податку на додану вартість, незалежно від політичного чи тематичного спрямування і форми власності або засновництва. До того ж вартість розповсюдження накладу, яке здійснюється державною поштовою службою, становить одну дванадцятину номінальної вартості. Тобто, скажімо, в газеті «Інформаційон» з 12 крон ціни примірника на розповсюдження витрачається лише одна. Збитки ж, які несе пошта, відшкодовуються з державного бюджету. І це незважаючи на те, що газета стоїть в опозиції до влади. Держава розуміє, що без її підтримки мас-медіа, які справляють вирішальний вплив на формування громадської думки, вижити не змогли б або пішли в найми до багатих власників, працювати в їх інтересах.

«Інформаційон» виходить датською мовою і веде свою історію з часів німецької окупації як підпільне видання, що забезпечувало інформацією різні групи Опору по всій Данії. По війні зарекомендувала себе як політично й економічно незалежна газета, що публікує внутрішню і міжнародну об'єктивну інформацію. Пік зростання її тиражу припадає на 1977 рік —

47 тисяч примірників. Нині наклад вдвічі менший, хоча часопис зберігає свій вплив на інтелектуальну еліту.

Започатковане ентузіастами, які одержували скромну платню, видання перетворилося на справжню кузню високопрофесійних журналістських кадрів: робота в «Інформаційон» відкриває будь-які двері в царині мас-медіа.

У 70-х роках усі штатні працівники — від редактора до прибиральниці — були співвласниками газети і одержували однакову зарплатню. Проте цей експеримент не витримав перевірки часом і з 80-х років «Інформаційон» існує як акціонерне товариство із заборобою тримати в одних руках понад 10 відсотків акцій. Акціонери колегіально вирішують питання тематичної спрямованості газети. Штат видання — 80 співробітників, з них 37 журналістів.

Газета має власних кореспондентів у Німеччині, Франції, США, Італії і навіть у Гонконгу. Середня платня журналіста — 24 500 крон, тобто трохи менше 3700 доларів США. Звичайно, є газети, заангажовані стороннім капіталом, журналісти яких одержують значно більше, поступившись своєю незалежністю.

Існують у Данії і газетні «акули». Скажімо, газетний концерн «Варенсгер» контролює 47 відсотків преси в країні, що не викликає особливого занепокоєння.

Коли ж я запитав у датських колег, чи були випадки вбивств чи жорстокого побиття журналістів за їх критичні виступи, вони дещо здивовано відповіли: «Не пригадуємо жодного...», а по хвилі додали: «Хіба що під час німецької окупації...».

Ще одна відповідь на запитання: «Як часто на газети надходять позови до суду за образу честі й гідності і хто виграє процеси?» — здивувала вже мене. Виявляється, нечисленні процеси завжди вигравали засоби масової інформації, незважаючи на те, що вони гостро критикували позивачів.

Цікаво, що в тих випадках, коли ображеними виявлялися чиновники, їхні адвокати настійно радили не порушувати справ, зважаючи на безперспективність такого вчинку: у суспільстві утвердилася думка — якщо ти службовець, а вони в Данії високооплачувані, то будь готовий і до відповідної критики.

* * *

Прямого сполучення між Копенгагеном і Києвом не існує. Довелося летіти через Ригу, де вже відчувалося наближення до рідної домівки: літак місцевої авіакомпанії «Ейр Балтік» запізнився з вильотом на дві години, обов'язкові усмішки стюардес зблякли, а потім зовсім зникли. Мое замовлення, повторене навіть англійською мовою: «дабл віскі» стюардеса «не розуміла» і запропонувала пляшечку рідної «Оболоні». Ми підлітали до Києва...

*Копенгаген — Київ
Фото автора*

КРИТИКА. БІБЛІОГРАФІЯ

Юрій ПАХОМОВ

Україна та Росія в сучасному світі*

Народився 15 липня 1928 року у Кунгурі Пермської області. Закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (1953). Працював ректором Київського інституту народного господарства, керівником відділення Інституту філософії, директором Інституту соціології АН України. Нині директор Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України. Доктор економічних наук, професор, академік НАН України. Автор понад 200 наукових праць з питань економіки, соціології, політології.

Новій монографії Національного інституту проблем міжнародної безпеки при РНБО України на широкому соціокультурному і геополітичному матеріалі розглядаються сучасний стан та перспективи розвитку українсько-російських відносин в глобальному контексті загальноцивілізаційних процесів. Робота має викликати жвавий інтерес у широкого кола фахівців: політиків, дипломатів, політологів, економістів, філософів, соціологів, викладачів та студентів гуманітарного і соціального профілю, а також всіх, хто цікавиться минулим та сучасним станом світової цивілізації, напрямками її розвитку і в тому числі відносинами між двома сусідніми народами українським та російським.

* Україна і Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива. /Рада національної безпеки і оборони України, Національний інститут проблем міжнародної безпеки. За заг. ред. С. І. Пирожкова. — К.: 2001. — 624 с.

Монографія представляє собою фундаментальне дослідження, здійснене великим авторським колективом, і привертає до себе увагу передусім науковою глибиною, актуальністю, практичною цінністю для побудови і розвитку двосторонніх відносин між державами у контексті загальносвітових міжнародних відносин на тлі процесів глобалізації та пошуку і визначення нових моделей світового устрою.

З часу «відновлення української незалежності та проголошення російського суверенітету» (річниця яких і присвячується монографія), дискусії щодо вибору шляхів геостратегічної взаємодії двох суверенних держав в контексті загальної геополітичної ситуації не тільки не втрачають своєї актуальності та гостроти, але навпаки — виходять на все більш принциповий діалоговий рівень. Однак при розмаїтті дискусій, що пропонуються широким колом політичних сил і структур, їх зміст доволі вузький: або ми разом, або навпаки.

Про беззаперечно високий науковий і творчий рівень авторського колективу, його неупередженість, що значною мірою визначають цінність праці свідчить насамперед те, що фахівці-автори практично не вступають у полеміку про доцільність того чи іншого шляху розвитку, а будують концепцію свого дослідження на основі масштабного аналізу та широкого узагальнення векторів зовнішньополітичної та геостратегічної діяльності суб'єктів міжнародних відносин, якими, як це ще раз довела монографія, є Україна та Росія.

Окремо слід відзначити високий науковий рівень даного дослідження, у якому використовуються практично всі сильні сторони системного підходу і проблематика виводиться зі, здавалося б, «вузьких» двосторонніх відносин України та Російської Федерації у широкий міжнародний контекст. Це безсумнівно є показником того, що відносно молода українська школа геополітичних і геостратегічних досліджень вже «відбулася», і ми можемо спостерігати не становлення її, а розвиток і вихід на серйозний високопрофесійний рівень, притаманний сучасній світовій науковій думці.

Монографія є фактично першою комплексною концептуально зрілою працею, в якій питання непростого діалогу України та Росії протягом тривалого часу розглядається у геополітичному ракурсі. Дослідження досвіду українсько-російської взаємодії (від конфронтації до партнерства) проведено на велико-

му фактичному матеріалі із залученням широкого кола джерел, що є надійним ґрунтом для теоретичних побудов і розробки практичних рекомендацій для визначення шляхів подальшого розвитку двосторонніх відносин і визначення їх місця у загально-носвітій цивілізаційній системі.

Головний предмет аналізу — протиріччя, що виникають у відносинах між двома сусідніми країнами, які до того ж мають спільне минуле, в процесі їх інтеграції у європейське та світове співтовариство. Робота аналізує проблеми, які виникають у відносинах України з іншими державами, і перш за все з Російською Федерацією, як одним зі стратегічних партнерів, в умовах постбіполярного світу. Особлива увага приділяється протиріччям і проблемним питанням, які виникають на зовнішньополітичному та геостратегічному рівнях міждержавних взаємин, аналізу «викликів» і розгляду варіантів відповіді на них.

Значну наукову цінність представляє формулювання категоріального апарату дослідження, а саме — визначення в монографії конкретних напрямів цивілізаційно-геополітичних орієнтацій кожної держави; критеріїв, показників, об'єктів міжнародної діяльності в галузі відстоювання своїх національних інтересів. Авторами здійснено також детальний аналіз національних інтересів та загроз національній безпеці держав. Значну увагу приділено регіональним «індикаторам» безпеки, їхнім інституційним вимірам та методам оцінки їхнього потенціалу. В якості приклада можна навести проведений авторами аналіз такого явища як «досить чітке диференціювання політики Євросоюзу щодо залучення до інтеграційного процесу центральноєвропейських та східноєвропейських країн з виокремленням їх політичної, економічної та воєнно-політичної компоненти» (с. 240), що для України, яка займає в регіоні Центральної та Східної Європи особливе місце, має принципове значення.

Сприйняттю основних положень монографії допомагає її детальна структурованість. Зокрема привертає увагу «рознесення» розділів III — «Українсько-російські відносини в глобальній перспективі» та VII — «Прогнозні сценарії розвитку українсько-російських відносин на близьку перспективу», тим паче, що на перший погляд більш правильним видається розміщення спочатку розділу про близьку перспективу, а потім виведення її в глобальну площину для підведення до «стратегічної перспективи», яке і є кінцевою метою дослідження.

Важливо, що в ході визначення шляхів реалізації кожної з регіональних стратегій автори не тільки аналізують їх впровадження але й, спираючись на соціально-політичний і гео економічний аналіз становища в даному регіоні, формулюють попередні пропозиції і прогнози розвитку. В цьому смислі показовим є «проблемне» питання євразійської інтеграції, аналізу якого присвячений розділ V. Завдяки включенню до розгляду проблем субрегіонального рівня авторам вдається проаналізувати чинники й критерії стабільного функціонування новостворених міжнародних інституцій (таких як ГУУАМ та ЄврАзЕС) як первинних ланок подальшої наднаціональної взаємодії, а відтак розкрити механізми взаємозв'язку транс- та субрегіонального рівнів міжнародної взаємодії у стратегічному вимірі. Особливої практичної ваги цьому розділу науковій праці надають «рознесені» підрозділи 5.2. «Інтеграційні моделі співробітництва в СНД» та 5.3. «Регіональні форми співробітництва в Чорноморсько-каспійському просторі», в яких можна зустріти основні вимоги щодо проведення ефективної державної політики забезпечення національних інтересів, фундаментальні напрями цієї політики та безпосередні організаційно-правові механізми.

Науковий рівень праці та логічність викладу результатів є бездоганними. Деякі відступи, наприклад, загальні огляди ситуації в «проблемних» регіонах свідчать саме про це. Використання і визначення місця у дослідженні статистичного та іншого фактичного матеріалу відзначається продуманістю і виваженістю. Навіть у дрібницях, автори скрупульозно точні (наприклад, у викладенні загального історико-правового нарису передачі Криму Україні (с. 447)). В цьому сенсі особливої уваги заслуговує розділ III «Українсько-російські відносини в глобальній перспективі», в якому дається принциповий деталізований аналіз «глибинних» процесів, що відбувається у близькій до нас Європейській спільноті» (с. 171), а також аналізується, як « в кооперації з іншими народами свій шлях модернізації і включення у світову економічну систему» (с. 171) можуть пройти Україна і Росія.

Цікавим є також введення в загальне тло дослідження аналізу релігійно-конфесійних аспектів відносин «Україна – Росія» (2.3.2.), які, на жаль, зазвичай не привертають увагу

широкого кола фахівців, а також деяких політичних і державних діячів.

Підсумовуючи можна стверджувати, що дослідження, здійснене на високому науковому рівні з використанням змістовної джерельної бази і широкого фактичного матеріалу, є достойним завершенням чергового (перехідного) етапу дослідницької роботи фахівцями спочатку Національного інституту українсько-російських відносин, потім Національного інституту проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки та оборони України, а також їхніми колегами-дослідниками з інших науково-аналітичних установ — як державних, так і недержавних. І слід абсолютно і беззаперечно визнати, що науковці, «які вбачали своє основне завдання в тому, щоб неупереджено з максимальною об'єктивністю висвітлити найбільш актуальні питання українсько-російських відносин з поглядом у стратегічну перспективу ХХІ століття в ім'я процвітання народів двох дружніх держав» (с.23), виконали його якнайкраще!

Нариси з історії дипломатії України

Закінчила історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1984). Кандидат історичних наук (1989), доктор філософії Українського Вільного Університету (2001, Мюнхен), старший науковий співробітник відділу історії Української революції Інституту історії України НАНУ. Автор наукових праць з історії національно-визвольних змагань, історії культури, біографістики та українського монархічного руху. Серед них: «Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини», «Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник», «Український козацький рух в еміграції» (1919—1939 рр.) та ін.

Відродження України і всебічна розбудова національної державності неможливі без її активної зовнішньополітичної діяльності і утвердження на міжнародній арені. В ході тривалої національно-визвольної боротьби український народ зумів визволитися від національного гноблення, здобув суверенність і міжнародне визнання у світовому масштабі.

Розвиток української дипломатії на сучасному етапі не може здійснюватися успішно без вивчення і узагальнення історичного досвіду міжнародної діяльності України на всіх етапах її історії. Десятилітньому ювілею незалежності України присвячено чимало ґрунтовних досліджень українських істориків. Серед них слід виділити колективну працю «Нариси з історії дипломатії України»*. Голова авторського колективу — академік НАН України В.А.Смолій у передмові до видання, справедли-

* Нариси з історії дипломатії України. — Київ: Альтернативи, 2001. — 736 с.

во зазначає, що досі в країні не існувало «жодного синтетичного дослідження, в якому б послідовно прослідковувався процес еволюції дипломатичної служби в Україні з найдавніших часів до сьогодення». Автори намагаються якомога ширше відтворити спектр діяльності української дипломатичної служби в різні історичні епохи і тим самим закладають підґрунтя до подальшого вивчення цієї широкомасштабної проблеми.

Нариси відкриває розділ «Дипломатія Київської Русі» М.Ф.Котляра. Простежуючи генезу розвитку давньоруської дипломатичної служби, автор підкреслює, що за всієї нерозробленості протоколу, браку у більшості випадків сталих і постійних договірних відносин між країнами, в зовнішній політиці Русі простежуються виразні тенденції, які дають підстави твердити, що вже тоді склалися досить чіткі системи міждержавних союзів, частина яких змогла пережити руйнівну навалу орд Батия.

Інший розділ того ж автора висвітлює діяльність української дипломатичної служби за доби Галицько-Волинського князівства, яка, на думку вченого, була важливим фактором політичного життя Європи наприкінці XII—XIII ст. Порівнюючи діяльність українських дипломатів різних князівств Русі, автор доходить висновку, що саме дипломатія Галицько-Волинської держави була найбільш інтенсивною й різноманітною.

На тлі складної і тривалої боротьби держав Центрально-Східної Європи за українські землі, О.В.Русина розкриває процес державного занепаду України. Вона аналізує кілька важливих міждержавних угод, насамперед Люблінську унію (1569), яка позбавляла український компонент Великого Князівства Литовського реального впливу на політичний розвиток Речі Посполитої.

Становленню української дипломатичної служби і зовнішній політиці уряду Б.Хмельницького та дипломатичній боротьбі за збереження української держави у другій половині XVII—XVIII ст., присвячені четвертий та п'ятий розділи нарисів, написані В.А.Смолієм і В.С.Степанковим. Зазначаючи, що дипломатична служба відіграла важливу роль у боротьбі козацької України за незалежність і соборність, автори виділяють її як найбільш ефективно діючу державну структуру. Напрями її діяльності, на їх думку, визначалися двома головними завданнями, які українські дипломати вирішували на міжна-

родному рівні — гарантування безпеки і цілісності козацької держави та досягнення порозуміння із сусідніми державами й уникнення загострення міждержавних відносин. Автори досить детально зупиняються на висвітленні дипломатичного етикету, особовому складі посольств, дипломатичній документації, перебігу переговорів, укладанню двосторонніх дипломатичних стосунків з країнами Східної та Південно-Східної Європи тощо. Детально і поетапно аналізуються причини та наслідки поступового перетворення Української козацької держави із суб'єкта на об'єкт міжнародного права.

Окремий розділ присвячений дипломатичній діяльності Кримського ханату середини XV ст. — 1783 р. Його автор О.І.Галенко, досліджуючи дипломатичну активність Кримського ханату як держави та його роль і місце у світовій і українській історії, доходить висновку, що вона обмежувалася стосунками із найближчими сусідами. Його постійними дипломатичними партнерами було українське козацтво та консули європейських країн у Стамбулі. Після завоювання російською армією Криму, Москва не лише постійно втручалася у внутрішньополітичну ситуацію в країні, але й спровокувала низку дій, які завершилися анексією Криму Росією у 1783 р.

З огляду на те, що у період фактичної втрати Україною своєї незалежності (кінець XVIII — поч. XX ст.), українські землі продовжували залишатися об'єктом дипломатичних, а також воєнно-політичних інтересів багатьох європейських країн. Окремий розділ нарисів висвітлює саме цей аспект української історії. О.П.Реєнт, який є автором сьомого розділу «Дипломатичні аспекти «Східного питання» й Україна» розглядає кілька напрямів цієї проблеми. Зокрема, він зупиняється на висвітленні дипломатичних зусиль російського уряду у ході анексії України і Криму, аналізує тактику російської, австрійської та пруської дипломатії у розв'язанні т.зв. «польського питання» і становище українців в Галичині, Підляшші та Холмщині. Значну увагу автор приділяє тактиці діячів українського національного руху напередодні і в період Першої світової війни, політичним акціям СВУ.

Новий етап у діяльності дипломатичної служби України пов'язаний з добою національно-визвольних змагань українського народу. О.В.Павлюк і В.С.Сідак у розділі «Дипломатія незалежних українських урядів (1917—1920 рр.)» ви-

світлюють дипломатичну діяльність урядів УНР, Української Держави, Директорії УНР та ЗУНР, коли після тривалої історичної перерви Україна знову увійшла у зовнішньополітичний світ. Автори не лише характеризують зовнішньополітичну орієнтацію українських урядів, але і подають структуру, кадровий склад і функції дипломатичної служби; висвітлюють основні напрями діяльності дипломатичних представництв та розкривають їх роль у формуванні міждержавних стосунків із країнами Західної Європи; простежують роль українських посольств і місій у торговельно-економічних зв'язках України з європейськими державами; розкривають діяльність консульської служби, пресово-інформаційних установ українських дипломатичних представництв та військово-санітарних місій.

На принципово відмінну від зовнішньополітичного курсу українських урядів орієнтацію радянських чинників вказують автори розділу «Європейська дипломатія та Україна у міжвоєнний період (1921—1939)» С.В.Кульчицький, О.В.Павлюк і М.В.Кірсенко. Вони наголошують, що «вожді міжнародного пролетаріату», які у 1921 р. встановили своє панування в Україні, прагнули змусити людство жити за доктринальними настановами комунізму. Характеризуючи дипломатичну активність СРСР у Європі, автори одночасно зупиняються на зовнішньополітичній діяльності «екзильного» уряду УНР, еміграційного центру ЗУНР, пошуки ними міжнародної підтримки у подальшій боротьбі за незалежність України. Висвітлюються також дипломатичні кроки уряду УСРР у 1921—1926 рр.

Проблемі вирішення «українського питання» в дипломатичній історії Другої Світової війни присвячено розділ Л.О.Лещенка. Автор висвітлює дипломатичну активність політичних сил, які боролися за відродження незалежної української держави (ОУН (б) і ОУН (м) на тлі таємної дипломатії СРСР та Німеччини, для яких Україна стала об'єктом імперіалістичних зазіхань. СРСР, за визначенням автора, дбав про тотальне застосування всіх людських і матеріальних ресурсів України у війні, Німеччина — про перетворення України на «хлібний лантух» Райху з наступним поглиненням території та винищенням більшості місцевого населення.

Є.Є.Камінський, автор розділу «Повоєнна дипломатія Української РСР», спростовує твердження про те, що самостійної дипломатичної діяльності УРСР не вела, а українські диплома-

ти обслуговували загальносоюзні інтереси. Він зазначає, що становлення дипломатії УРСР здійснювалося під впливом триваючої у повоєнний час боротьби ОУН – УПА. Характеризуючи у цілому дипломатичну активність УРСР в цей період як «обмежену», автор зазначає, що діяльність МЗС УРСР реалізовувалася в основному через її постійні представництва в ООН та ЮНЕСКО. На думку вченого, у добу глобального протистояння СРСР і США, Захід не повною мірою використав історичний шанс продемонструвати на практиці своє ставлення до України як повноправної учасниці міжнародних відносин. Автор детально характеризує діяльність МЗС УРСР та українських делегацій в ООН, зазначаючи, що вона цілковито збігалася з діями зовнішньополітичного відомства СРСР і передбачала ідеологічний контекст. Як стверджує автор, дипломатія УРСР покликана була нейтралізувати проблеми та труднощі, що провокувалися «підривною діяльністю» українських націоналістів та дисидентів, організувати «контрпропаганду», «розвінчування» та «протести» проти їх дій.

Останній нарис присвячено зовнішній політиці незалежної України. Автор розділу В.М. Литвин висвітлює десятирічний період самостійного існування української дипломатичної служби. Він послідовно простежує процес міжнародного визнання України, зупиняється на висвітленні основних напрямів діяльності українських посольств у різних країнах світу, характеризує офіційні візити керівників нашої країни в іноземні держави, українське представництво у міжнародних організаціях та співтовариствах, аналізує перебіг міждержавних стосунків з країнами СНД та світової спільноти протягом усього періоду існування незалежної України.

Праця з історії дипломатії України безперечно зацікавить не лише дослідників цієї проблеми, працівників дипломатичної служби, але приверне увагу всіх, хто цікавиться минулим і сучасним українського народу.

* * *

Перший том Енциклопедії Сучасної України

Народився 31 березня 1977 року в с. Кам'яний Брід Лисянського району Черкаської області. Закінчив факультет української філології Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова (2000). Поєднуючи навчання з роботою, від 1996 року працює співробітником Координаційного бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України, від 2000 — науковий співробітник, від 2001 — завідувач науково-редакційного відділу Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ). Має понад 25 публікацій у I томі ЕСУ (Київ, 2001), журналі «Визвольний шлях», інформаційному бюлетені Українського міжнародного комітету з питань науки і культури та інших періодичних виданнях. Один з укладачів біографічного довідника «Дипломатія сучасної України» (Київ, 1997). Сфера досліджень: українська філологія, біографістика, історія визвольних змагань.

Пийшов друком перший том Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ). Видання підготували Національна академія наук України та Наукове товариство імені Шевченка. Співголови Головної редакційної колегії Енциклопедії Сучасної України — академік НАН України Іван Дзюба, член-кореспондент НАН України Олег Романів, іноземний член НАН України, проф. Сорбони Аркадій Жуковський.

Зазначимо, що редакція не ставила собі за мету створити універсальну українську енциклопедію. Завданням ЕСУ є показати сучасну Україну, її природний та господарчий потенціал, її чудові пам'ятки історії та культури, етапи історичного розвитку, а головне — людей, розумом та працею яких створено найсучасніші взірці техніки, промислові виробництва, довершені художні полотна, літературні та мистецькі твори.

Дехто скептично скаже, чи на часі створення Енциклопедії

у такий складний для України період, коли багато плінного, неусталеного? Я відповів так, оскільки вважав і вважаю, що ми мало знаємо Україну, ми недостатньо її і себе любимо, ми мало пропагуємо свою культуру, свої досягнення і здобутки, а вони є і не малі. Почитайте перший том і переконаєтесь в цьому.

Має рацію відомий у світі учений-астроном Ярослав Яцків, який стояв біля витоків ЕСУ і поставив її в один ряд з атрибутами держави — гімном, гербом, прапором. «Є вічні книги, — сказав він, — є книги, що відтворюють етапи нашої історії. ЕСУ — це етап в історії нової України».

«Національна ідея — це очевидно те, навколо чого гуртуються всі, це те, що захоплює людей, що мобілізує їх. Це я спостерігав під час творення першого тому Енциклопедії», — думка іншого вченого-еколога Д. Гродзинського.

«Постати перед світом з достовірною науково-виваженою інформацією про себе — це бажання кожної цивілізованої країни. Його реалізувати Україні допомагає ЕСУ», — переконання Міністра Закордонних Справ України Анатолія Зленка.

«ЕСУ започатковує новий етап енциклопедичної справи в Україні, на новому методологічному та науково-організаційному рівнях. Приємно відзначити, що реалізація цього важливого проекту стала можливою завдяки об'єднанню зусиль Національної академії наук України і Наукового товариства імені Шевченка. Ми вдячні також за підтримку нашому Уряду і сподіваємося, що невдовзі буде прийнято рішення Кабінету Міністрів про створення Інституту енциклопедичних досліджень НАН України», — резюме віце-президента Національної академії наук України Віталія Походенка.

Що ж становить собою ЕСУ?

ЕСУ — перша українська енциклопедія, що відтворює об'єктивний образ України ХХ — початку ХХІ століття в усіх вимірах. 25-томне видання обсягом понад 100 друкованих аркушів. Кожний том міститиме понад 65 000 статей та близько 40 000 ілюстрацій. Енциклопедія Сучасної України — спільний проект Національної академії наук України та Наукового товариства ім. Шевченка. ЕСУ продовжує кращі традиції українських енциклопедій, зокрема Енциклопедії Українознавства, Encyclopedia of Ukraine; є надійним, неупередженим, максимально неполітизованим джерелом знань про нашу країну як для її громадян, так і для всього світу; стане підґрунтям для

створення багатотомної фундаментальної національної енциклопедії — Української Універсальної Енциклопедії.

В ЕСУ подано інформацію про всі регіони України. ЕСУ подає розлогі статті про всі області, райони, міста та селища міського типу, в яких висвітлюється історія, природні умови, економічний стан, розвиток промисловості та сільського господарства, подаються дані про наукові та навчальні установи, заклади культури, релігійні громади, видатних уродженців.

ЕСУ подає статті про всі державні і недержавні навчальні заклади, академічні установи, НДІ, про найважливіші підприємства різних форм власності.

Кожна стаття, вміщена в ЕСУ, обов'язково містить інформацію, пов'язану з Україною.

ЕСУ вперше серед видань такого типу подає величезний блок статей-персоналій про науковців, митців, акторів, спортсменів, літераторів, політичних, громадських, державних діячів. Критерієм відбору є реальний внесок тієї чи іншої особи в розвиток науки, культури, господарства, громадських інституцій України. Для укладачів ЕСУ кожна творча особистість становить цінність. Створення такої Енциклопедії ще раз засвідчує талант нашого народу.

Автори та працівники ЕСУ провели величезну роботу з уточнення біографічних даних, ввели в історичний та науковий обіг значну кількість раніше замовчуваних чи з ідеологічних причин забутих видатних українців.

В ЕСУ представлені статті не лише про громадян України, а й про українців, що мешкають поза її межами, але стали відомими в тій чи іншій галузі життя. ЕСУ вперше подає інформацію про іноземців, що досліджують історію, культуру, літературу України, — це статті про зарубіжних українознавців. ЕСУ подає статті й про основні місця компактного проживання українців поза Україною. Належне місце у виданні відведено національним меншинам, їхній історії.

Значний блок статей в ЕСУ, присвячених науковим напрямкам, поняттям, переважно більшість яких підготували провідні фахівці інститутів НАН України та навчальних закладів.

ЕСУ добре ілюстрована. Фактично кожна стаття-персоналія містить фотокартку, загальні статті — схему, таблицю чи інші ілюстрації. Іконографічний матеріал редакція трактує як продовження інформації поданої у статті. ЕСУ містить значну

кількість карт, зокрема на кожну область, район. Фактично кожна стаття в ЕСУ містить докладну бібліографію. До складу редакційної колегії ЕСУ входять відомі в Україні і світі науковці, мистецтвознавці, громадські діячі. Серед них: М.М.Амосов, О.І.Бійма, О.Ф.Возіанов, Б.Д.Гаврилишин, І.Д.Гамкало, В.М.Геєць, Є.І.Головаха, Д.О.Горбачов, Д.М.Гродзинський, А.І.Жуковський, М.Г.Жулинський, М.В.Зубець, Я.Д.Ісаєвич, С.В.Комісаренко, В.С.Лісовий, Д.Є.Макаренко, С.Д.Максименко, О.М.Маринич, О.С.Онищенко, О.Й.Пріцак, Б.Є.Патон, Л.А.Піріг, І.В.Сергієнко, В.В.Скопенко, Л.Б.Тарнашинська, В.Я.Тацій, Ю.В.Шевельов, А.К.Шидловський, А.П.Шпак, Я.С.Яцків та інші. Гарантом об'єктивності, незалежної оцінки всіх подій та процесів, що відбувалися та відбуваються в Україні, є поважна когорта авторів та відповідальних редакторів Енциклопедії – науковців Національної академії наук України, Наукового товариства ім. Шевченка, галузевих академій, НДІ, вищих навчальних закладів та української діаспори.

Авторами ЕСУ є провідні фахівці Національної академії наук України, галузевих академій, науковці Вищої школи, мистецтвознавці, краєзнавці, науковці діаспори. Серед авторів – всесвітньо відомі дослідники, визнані авторитети у своїй галузі, і молодь, яка починає шлях у науці, демонструючи якісно нові підходи, розкуте мислення та глибоку ерудицію. Нині над статтями до ЕСУ працюють понад 3000 авторів. Тематичні відділи ЕСУ очолюють відомі науковці України.

Проект здійснюється за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження», Фондації Приятелів Енциклопедії України (США) та благодійницьких внесків окремих осіб і установ в Україні та діаспорі.

* * *

ХРОНІКА ПОДІЙ

Петро КОЛОМІЄЦЬ

Дипломатичне досьє. 2001 рік

Січень

9 січня Президент України, Верховний головнокомандуючий Збройними силами України Леонід Кучма перебував з одностороннім робочим візитом у Косово (Союзна Республіка Югославія), де провів ряд ділових зустрічей. Після відвідання Косова Президент України відбув у Белград, де зустрівся з югославським лідером Воїславом Коштуницею.

Президент України Леонід Кучма видав розпорядження «Про організацію державного візиту в Україну Глави Держави Ватикан Папи Іоанна Павла II». Згідно з розпорядженням Президента утворено організаційний комітет з підготовки та проведення візиту Папи Римського, який очолив міністр закордонних справ України Анатолій Зленко.

12 січня урядовий секретар Віктор Лисицький зустрівся з доповідачами Ради Європи — Ханне Севенерсен, Ренатою Вольовенд та Гезою Мецеєм. Під час розмови йшлося про дії уряду щодо забезпечення прав та основних свобод людини, послідовність у проведенні реформ, спрямованих на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів.

15 січня відбулася традиційна зустріч Президента України Леоніда Кучми з представниками дипломатичного корпусу, акредитованими в Україні, під час якої увага зарубіжних дипломатів була привернута до подальшої консолідації українського суспільства задля реформування всіх сфер життя країни.

17—18 січня Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко перебував із робочим візитом у Республіці Македонія. Він зустрівся із главою держави Б. Трайковськи, Прем'єр-міністром Люнчо Георгієвськи, а також підписав із македонською стороною Договір про вільну торгівлю.

18—20 січня Президент України Леонід Кучма перебував із

робочим візитом у Федеративній Республіці Німеччина. Керівник Української держави мав зустрічі з Президентом ФРН Йоханнесом Рау, федеральним канцлером ФРН Герхардом Шрьодером, федеративним міністром закордонних справ ФРН Йошкою Фішером, а також керівниками ряду європейських держав і організацій.

21—23 січня в Україні з офіційним візитом перебував Президент Держави Ізраїль Моше Кацав. В його рамках відбулося підписання Угоди про співробітництво у сфері дослідження і використання космічного простору в мирних цілях та пройшла зустріч бізнесменів Ізраїлю й України.

25 січня Президент України Леонід Кучма обговорив з першим віце-президентом Європейського банку реконструкції та розвитку Чарльзом Франком основні напрями співробітництва України з цією міжнародною фінансовою організацією.

30—31 січня в Україні з офіційним візитом перебувала представницька організація Ісламської Республіки Іран на чолі з міністром закордонних справ Камалем Харразі, який зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою, Прем'єр-міністром Віктором Ющенком, керівником українського МЗС Анатолієм Зленком.

Лютий

6—7 лютого Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко перебував з робочим візитом в Ірані. За підсумками візиту було підписано міжурядову торговельну угоду. Прем'єр-міністр України взяв також участь у церемонії випробувань літака АН-140, який було збудовано за українськими технологіями на іранському підприємстві.

11 лютого у Дніпропетровську відбулася зустріч Президента України Леоніда Кучми та Президента Російської Федерації Володимира Путіна. Сторони обговорили подальшу співпрацю за проектами «Морський старт», а також деякі інвестиційні проекти в енергетичній та газовій галузях.

13—14 лютого в Україні перебувала делегація Євросоюзу у складі міністрів закордонних справ Швеції — Анни Лінд, Бельгії — Луї Мішеля та верховного представника Євросоюзу з питань зовнішньої політики та оборони Хав'єра Солани. У Києві «трійку ЄС» прийняли Президент України Леонід Куч-

ма, Голова Верховної Ради Іван Плющ, Прем'єр-міністр Віктор Ющенко. Делегація Євросоюзу провела також окрему зустріч з послами країн-членів ЄС, акредитованих в Україні.

15—16 лютого у Харкові відбулася зустріч міністрів закордонних справ України і Росії Анатолія Зленка та Ігоря Іванова з керівниками прикордонних областей обох держав.

22—23 лютого в Києві з дводенним робочим візитом перебував Державний міністр Грузії Георгій Арсенішвілі. Він зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою, Головою Верховної Ради України Іваном Плющем, а також взяв участь у третьому засіданні спільної міжурядової комісії з питань економічного співробітництва.

Березень

3 1 березня протягом місяця Україна виконувала повноваження головної країни у Раді Безпеки ООН. Під час головування нашої країни у Раді Безпеки, куди її було обрано непостійним членом у жовтні 1999 р., було розглянуто комплекс питань щодо Косова, Ірану, Афганістану, Анголи, Ефіопії та Еритреї, С'єра-Леоне.

1—3 березня в Україні з офіційним візитом перебував Президент Республіки Вірменія Роберт Когорян. Під час переговорів із Президентом України Леонідом Кучмою глави держав розглянули увесь спектр питань двостороннього співробітництва. У рамках візиту відбулися зустрічі з Прем'єр-міністром України Віктором Ющенком, міністром закордонних справ Анатолієм Зленком. Було підписано пакет двосторонніх документів, зокрема договір між Україною та Вірменією на 2001—2010 рр.

1 березня Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко здійснив одноденний робочий візит до столиці Великої Британії — Лондону. Головною метою поїздки до британської столиці були переговори з керівництвом Європейського банку реконструкції і розвитку.

6 березня у постійному представництві України при ООН відбулася зустріч голови Ради Безпеки, заступника міністра закордонних справ України, постійних представників держав-членів РБ з Генеральним секретарем ООН Кофі Ананом, який привітав Україну з високою місією головування в Раді Безпеки.

15 березня в курортному польському містечку Казімеж-

Дальни відбулася зустріч президентів України Леоніда Кучми та Польщі Олександра Квасневського. Головною темою переговорів глав двох держав була внутрішньополітична ситуація в Україні.

15—16 березня в Ялті відбулася грузинсько-абхазька зустріч з вироблення заходів довіри. Напередодні міністр закордонних справ України Анатолій Зленко побував у Сухумі, а потім у Тбілісі. Президент України Леонід Кучма після зустрічі з представниками делегацій грузинської і абхазької сторін висловив сподівання, що їх контакти на українській землі будуть корисними та результативними.

16 березня у Москві відбулося сьоме засідання Економічної Ради СНД. За підсумками його роботи делегація України, очолювана віце-прем'єр-міністром Юрієм Єхануровим, підписала кілька міжнародних угод.

18 березня міністр закордонних справ України Анатолій Зленко вилетів до Нью-Йорка, аби протягом наступного тижня головувати на засіданнях Ради Безпеки, яка розглядатиме результати грузинсько-абхазької зустрічі, що пройшла в Ялті, та ситуацію, що склалася в Македонії.

26 березня міністр закордонних справ України Анатолій Зленко перебував з офіційним візитом у столиці Канади — Оттаві. У ході переговорів глави українського зовнішньополітичного відомства з Прем'єр-міністром Канади Жаном Кретьєном, міністрами закордонних справ, міжнародної торгівлі та іншими посадовими особами йшлося про поглиблення особливого партнерства між Україною та Канадою, інші важливі питання міжнародного життя.

27 березня міністр закордонних справ України Анатолій Зленко, який перебував з одноденним робочим візитом у США, зустрівся з державним секретарем Коліном Пауелом. У ході зустрічі глава зовнішньополітичного відомства України виклав бачення пріоритетів нашої держави щодо подальшого зміцнення стратегічного партнерства із США.

Квітень

2 квітня у МЗС України відбулася п'ята нарада-семинар керівників управлінь і відомств зовнішніх зв'язків міністерств, центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Криму з питань координації діяльності у сфері зовнішніх зносин. У

своєму виступі на нараді міністр закордонних справ України Анатолій Зленко наголосив, що у час стрімкої глобалізації зовнішньополітичні та економічні процеси тісно переплітаються.

8 квітня міністр закордонних справ України Анатолій Зленко відбув із дводенним офіційним візитом до Словацької Республіки. В ході візиту відбулися зустрічі з Президентом Словаччини Рудольфом Шустером, Прем'єр-міністром Мікулашом Дзуріндою. Головною темою переговорів були питання українсько-словацького співробітництва.

10 квітня у Москві відбулася зустріч Прем'єр-міністра України Віктора Ющенка та глави уряду Росії Михайла Касьянова. На переговорах йшлося про режим торговельних відносин, експорт до Росії українських труб великого діаметру, режим вільної торгівлі.

17 квітня до Києва з дводенним офіційним візитом прибув міністр закордонних справ Угорщини Янош Мартоні. Відповідно до програми візиту відбулися переговори Я. Мартоні з Президентом України Леонідом Кучмою, Прем'єр-міністром Віктором Ющенком, міністром закордонних справ Анатолієм Зленком. Підписано низку двосторонніх документів.

18—19 квітня в Україні з офіційним візитом перебував уповноважений Євросоюзу з питань зовнішньої політики та безпеки Хав'єр Солана. Відбулись його переговори з Президентом України Леонідом Кучмою, Головою Верховної Ради Іваном Плющем, міністром закордонних справ Анатолієм Зленком, секретарем РНБО Євгеном Марчуком. Хав'єр Солана взяв участь у конференції «Українська зовнішня політика та дипломатія — 10 років незалежності».

18 квітня Президент України Леонід Кучма надіслав листа країнам «Великої сімки» з пропозицією створити спеціальний фонд для розв'язання соціальних проблем міста Славутича, а також питань, що виникли у зв'язку із закриттям Чорнобильської АЕС.

22—24 квітня Президент України Леонід Кучма перебував із офіційним візитом у Литовській Республіці. Глава Української держави разом з президентами Литви В. Адамкусом і Польщі — А. Квасневським, а також генеральним директором ЮНЕСКО К. Мацурою взяв участь у роботі міжнародної конференції «Діалог цивілізацій».

23—25 квітня в Україні з офіційним візитом перебував

міністр закордонних справ КНР Тан Цзясюань. Відбулись його переговори з Президентом України Леонідом Кучмою, міністром закордонних справ Анатолієм Зленком, заступником голови Верховної Ради Степаном Гавришем, першим віцепрем'єр-міністром Юрієм Єхануровим. У ході візиту в Україну міністр закордонних справ Китаю відвідав Крим, а звідти вилетів до Москви.

24—25 квітня Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко перебував з офіційним візитом у Греції, де зустрівся з Прем'єр-міністром Греції Константиносом Сімітісом, іншими високопоставленими державними діячами. В ході візиту підписано низку двосторонніх угод.

29—30 квітня Президент України Леонід Кучма відвідав з дводенним візитом Румунію, де провів зустрічі з Президентом Румунії Йоном Ілієску, взяв участь у Міжнародній конференції з питань навколишнього середовища та сталого розвитку Дунайсько-Карпатського регіону.

Травень

1 травня Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко повідомив, що громадяни Росії та Білорусі зможуть і надалі в'їжджати в Україну без закордонного паспорта, але для громадян інших країн СНД наявність цього документу при перетині кордону обов'язкова. Такі правила вводяться згідно з постановою Кабінету Міністрів, яка була прийнята 6 травня.

13—15 травня в Україні з офіційним візитом перебував Президент Туркменістану Сапармурат Ніязов. Глава Туркменістану зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою. Відбулися переговори делегацій у розширеному складі. За їх підсумками підписано вісім двосторонніх документів, серед яких угода про економічну співпрацю на наступні роки.

18 травня в Україні з дводенним візитом перебував Президент Молдови Володимир Воронін. Серед інших питань двостороннього співробітництва, порушених у переговорах з керівництвом України, найважливішим було питання щодо транзиту молдовських товарів через українську територію.

У рамках перебування в Україні офіційної делегації США на чолі із заступником Державного секретаря США з питань контролю над озброєннями Авісом Боленом в МЗС відбулися

українсько-американські консультації з питань стратегічної стабільності у світі й розгортання протиракетної оборони.

31 травня — 1 червня Президент України Леонід Кучма перебував у Мінську, де брав участь у роботі саміту СНД. Відбулися двосторонні зустрічі керівника Української держави з Президентом Білорусі — Олександром Лукашенком, Грузії — Едуардом Шеварднадзе, Таджикистану — Емоном Рахмановим, Російської Федерації — Володимиром Путіним, Киргизстану — Аскармом Акаєвим.

Червень

1 червня у Будапешті під головуванням Генерального секретаря НАТО Джорджа Робертсона та міністра закордонних справ України Анатолія Зленка відбулося засідання «Україна — НАТО».

4 червня президенти України і Польщі взяли участь у II українсько-польському економічному форумі, який відбувся у Дніпропетровську.

4 червня міністри закордонних справ України, Росії і Молдови Анатолій Зленко, Ігор Іванов і Ніколай Черномаз обговорили в Мінську питання щодо врегулювання придністровської проблеми.

6—7 червня в Лівадійському палаці в Ялті відбулися засідання саміту країн-учасниць ГУУАМ. У саміті брали участь президенти України — Леонід Кучма, Узбекистану — Іслам Карімов, Азербайджану — Гайдар Алієв, Грузії — Едуард Шеварднадзе, Молдови — Володимир Воронін. Президенти країн-учасниць ГУУАМ підписали Хартію, згідно якої основними завданнями організації є сприяння соціально-економічному розвитку і розширення торговельно-економічних зв'язків, розвиток та ефективне використання в інтересах країн ГУУАМ транспортно-комунікаційних магістралей і відповідної інфраструктури, розташованих на їх території, зміцнення регіональної безпеки.

12 червня Президент України Леонід Кучма відбув з триденним офіційним візитом до Словацької Республіки. В ході візиту глава Української держави провів переговори з Президентом Словаччини Рудольфом Шустером, главою Національної Ради Республіки Йозефом Мігашем та главою Уряду Мікулашем

Дзуріндою. Президент України Леонід Кучма відвідав також місто Пряшів, де проживає численна українська громада.

13 червня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах перебував з одноденним робочим візитом у Санкт-Петербурзі, де взяв участь у V Петербурзькому економічному форумі, організованому Радою Федерації РФ та Міжпарламентською Асамблеєю СНД під егідою Президента РФ Володимира Путіна.

19 червня в рамках головування Швеції в Євросоюзі розпочався дводенний візит до нашої країни Прем'єр-міністра Швеції Йорана Петерсона. У складі делегації — представники секретаріату ЄС, а також Бельгії — країни, яка очолить ЄС після Швеції. В ході візиту Йоран Петерсон зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою та Прем'єр-міністром Анатолієм Кінахом.

23—27 червня в Україні з державним візитом перебував глава Держави Ватикан Папа Римський Іоанн Павло II. В ході візиту відбулася зустріч Понтифіка і Президента України Леоніда Кучми з представниками політичних, культурних, наукових та ділових кіл у Маріїнському палаці. У Києві Іоанн Павло II відслужив божественну літургію за візантійським обрядом, у Львові — за римським і візантійським обрядами.

26 червня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах здійснив одноденну робочу поїздку до Люксембургу, де взяв участь у четвертому засіданні Ради з питань співробітництва України — Європейський Союз.

Липень

4—5 липня в Україні з офіційним візитом перебував Генеральний секретар НАТО Джордж Робертсон. Він зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою, Головою Верховної Ради України Іваном Плющем, Прем'єр-міністром Анатолієм Кінахом, міністром закордонних справ Анатолієм Зленком. Під час візиту обговорювалися шляхи поглиблення співробітництва між Україною та НАТО, а також питання регіонального співробітництва і ситуація на Балканах.

6—7 липня в Україні з офіційним візитом перебував Президент Таджикистану Емонолі Рахманов. Він зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою. В ході візиту підписано

низку важливих двосторонніх документів, зокрема базовий договір про основи міждержавних відносин.

9 липня в Україну з дводенним робочим візитом прибув Прем'єр-міністр Республіки Молдова Василь Тарлев. Він зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою, Прем'єр-міністром Анатолієм Кінахом, Головою Верховної Ради України Іваном Плющем, міністрами палива та енергетики, аграрної політики, транспорту.

10 липня почалася ротація 3-го окремого батальйону Збройних Сил України, який входить до складу тимчасових миротворчих сил ООН у Південному Лівані.

10 липня в Києві розпочався дев'ятий раунд українсько-румунських переговорів щодо укладення Договору про режим державного кордону та Угоди про делімітацію континентального шельфу. Українську делегацію очолював посол України в Румунії Антон Бутейко.

12 липня в Україні з одноденним робочим візитом перебував міністр закордонних справ Російської Федерації Ігор Іванов. У рамках візиту він зустрівся з міністром закордонних справ України Анатолієм Зленком. Відбулася також зустріч керівників зовнішньополітичних відомств України та Росії з міністром закордонних справ Молдови Ніколаєм Черномазом.

20—23 липня в Україні з державним візитом перебував Голова Китайської Народної Республіки Цзян Цзямін. Відбулися переговори китайського керівника з Президентом України Леонідом Кучмою. За підсумками двосторонніх зустрічей підписано низку міждержавних документів, зокрема, Спільну українсько-китайську декларацію.

24—25 липня в Україну з візитом перебувала радник президента США з питань національної безпеки Кондоліза Райс. Вона зустрілася з Президентом України Леонідом Кучмою, секретарем РНБО Євгеном Марчуком, міністром закордонних справ Анатолієм Зленком.

Рішенням спільного засідання Колегій МЗС та Мінекономіки, яке відбулося 26 липня 2001 р., було створено Спільну Координаційну Раду з питань міжнародного економічного співробітництва. Очікується, що функціонування СКР сприятиме поліпшенню координації діяльності міністерств та відомств України у сфері зовнішньоекономічних зносин.

Серпень

3 серпня у Сочі відбувався неформальний саміт лідерів СНД, в якому взяв участь Президент України Леонід Кучма. Лідери СНД обговорили питання стратегічної стабільності та протиракетної оборони, розглянули ситуацію в Афганістані, на Балканах і Близькому Сході, перспективи різних регіональних об'єднань у загальному контексті Співдружності.

1—2 серпня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах перебував із дводенним офіційним візитом в Угорщині. У ході візиту відбулися зустрічі з Президентом Угорської Республіки Ференцом Мадломом, Прем'єр-міністром Віктором Орбаном, іншими представниками виконавчої влади.

5 серпня міністр закордонних справ України Анатолій Зленко відвідав із робочим візитом Республіку Македонія. Цей візит дав новий імпульс процесу мирного врегулювання у Македонії в інтересах забезпечення миру і стабільності в усьому Балканському регіоні.

21—22 серпня в Міністерстві закордонних справ відбулася шоста нарада керівників закордонних установ України. Зібрання проходило під девізом: «Україна — поступ у ХХІ століття: актуальні завдання зовнішньої політики на етапі поглиблення економічних та соціально-політичних реформ».

Вересень

4 вересня Президент України Леонід Кучма відбув до Болгарії з дводенним візитом. Глава української держави зустрівся з Президентом Болгарії Петром Стояновим, Прем'єр-міністром Симеоном ІІ, виступив перед депутатами Народних Зборів Болгарії. Відбулись українсько-болгарські переговори в розширеному складі, внаслідок яких підписано низку двосторонніх документів.

7 вересня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах відбув із дводенним візитом до Польщі, де взяв участь в 11-му економічному форумі «Криниця—2001» і провів переговори з Прем'єр-міністром Угорщини Віктором Орбаном.

10—11 вересня в Ялті проходив саміт «Україна — Європейський Союз». Українську делегацію очолював Президент України Леонід Кучма. В роботі саміту взяли участь головуючий в Європейському Союзі Прем'єр-міністр Бельгії Пі Вергоф-

стадт, голова Європейської Комісії Романо Проді, генеральний секретар Ради Європейського Союзу, Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки Хав'єр Солана.

12 вересня українська делегація взяла участь у 17-му засіданні Парламентської асамблеї Чорноморського економічного співробітництва (ПАЗЕС).

26 вересня Президент України Леонід Кучма відбув із триденним візитом до Республіки Казахстан. У рамках візиту глава Української держави зустрівся і провів переговори із Президентом Казахстану Нурсултаном Назарбаєвим. Відбулися також переговори у розширеному складі, а також підписання низки двосторонніх документів.

28 вересня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах побував у Москві, де взяв участь у засіданні Ради глав урядів країн-членів СНД, а також провів переговори з главою уряду Росії Михайлом Касьяновим.

Жовтень

1—2 жовтня в Україні з офіційним візитом перебував голова Союзного уряду Союзної Республіки Югославія Драчиш Пешич. За підсумками українсько-югославських міждержавних переговорів підписано чотири угоди. У рамках візиту пройшов також бізнес-форум за участю українських і югославських підприємців.

4—5 жовтня відбувся робочий візит в Україну голови уряду Російської Федерації Михайла Касьянова. Він зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою та Прем'єр-міністром Анатолієм Кінахом. Відбулись українсько-російські переговори у розширеному складі, які завершилися підписанням двосторонніх документів, зокрема було підписано угоду про реструктуризацію заборгованості України за спожитий газ.

11 жовтня відбулася робоча поїздка Прем'єр-міністра України Анатолія Кінаха до Австрії. Він зустрівся з Президентом Національної Ради Австрії Х. Фішером, федеральним канцлером В. Шюсселем, Федеральним президентом Т. Клестілем.

16 жовтня в Україну з дводенним робочим візитом прибув Прем'єр-міністр Республіки Білорусь Геннадій Новицький. Прем'єра Білорусі прийняв Президент України Леонід Кучма. Він зустрівся також з Прем'єр-міністром Анатолієм Кінахом.

Відбулися переговори урядових делегацій двох країн, за підсумками яких підписано низку двосторонніх документів.

17 жовтня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах відбув із дводенним візитом до Молдови. Відбулись його переговори з Президентом Молдови Володимиром Вороніним, Прем'єр-міністром Василе Тарлевим. За їх підсумками підписано низку двосторонніх документів.

З 16 по 20 жовтня міністр закордонних справ України Анатолій Зленко перебував із кількадечним дипломатичним турне у країнах Закавказзя. Він відвідав Азербайджан, Вірменію, Грузію. В центрі переговорів із вищим керівництвом цих держав були питання регіональної безпеки, двосторонніх відносин, зокрема, спільна участь в експлуатації нафтопроводу Одеса-Броди.

22 жовтня в Україні з одноденним робочим візитом перебував міністр закордонних справ Чеської Республіки Ян Каван. Глава зовнішньополітичного відомства Чехії зустрівся з Президентом України Леонідом Кучмою, головою Верховної Ради Іваном Плющем, міністром закордонних справ Анатолієм Зленком. За підсумками переговорів підписано низку двосторонніх угод.

29—31 жовтня Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах перебував з робочим візитом у США. Глава Українського уряду зустрівся з Державним секретарем США Коліном Пауеллом, віце-президентом Річардом Чейні, іншими офіційними особами, а також із американськими бізнесменами та керівниками української громади.

ЗМІСТ

НАШІ ПУБЛІКАЦІЇ

Іван Курас. Українська дипломатія: історія і сьогодення	4
Анатолій Зленко. Зовнішня політика незалежної України: 10 років випробувань і здобутків	8
Володимир Яловий. Поріднені міста Києва: досвід і перспективи регіональної дипломатії	14
Леонід Губерський. Молода зміна української дипломатії	21
Борис Гуменюк. Інформаційна революція і дипломатія	26
Сергій Пирожков. Енергетична безпека та транзитний потенціал України: зовнішньополітичні аспекти	37
Павло Кривонос. Інформаційне забезпечення дипломатичного корпусу	59
ДИПЛОМАТИЧНЕ ЖИТТЯ В ІЛЮСТРАЦІЯХ	65

ДО ДЖЕРЕЛ

Всеволод Наулко. Питання походження народів і дипломатія	81
---	----

ДИПЛОМАТІЯ В ОСОБАХ

Віталій Чишко. Створюється біографічний словник «Дипломати України»	91
--	----

ПОСЛИ УКРАЇНИ В ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВАХ

Республіка Австрія. <i>Володимир Огризко</i>	95
Азербайджанська Республіка. <i>Борис Алексенко</i>	96
Алжирська Народна Демократична Республіка. <i>Михайло Дашкевич</i>	97
Аргентинська Республіка. <i>Олександр Майданник</i>	98
Королівство Бельгія. <i>Володимир Хандогій</i>	99
Республіка Білорусь. <i>Анатолій Дронь</i>	100
Республіка Болгарія. <i>Вячеслав Позвальський</i>	101

Федеративна Республіка Бразилія. <i>Юрій Богаєвський</i>	102
Ватикан. <i>Ніна Ковальська</i>	103
Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії.	
<i>Володимир Василенко</i>	104
Соціалістична Республіка В'єтнам. <i>Ростислав Білодід</i>	105
Республіка Гвінея. <i>Іван Шевченко</i>	106
Грецька Республіка. <i>Віктор Кальник</i>	107
Грузія. <i>Степан Волковецький</i>	108
Арабська Республіка Єгипет. <i>Андрій Веселовський</i>	109
Естонська Республіка. <i>Микола Макаревич</i>	110
Держава Ізраїль. <i>Дмитро Марков</i>	111
Республіка Індія. <i>Олег Семенець</i>	112
Королівство Іспанія. <i>Олександр Тараненко</i>	113
Італійська Республіка. <i>Борис Гудима</i>	114
Республіка Казахстан. <i>Василь Цибенко</i>	115
Канада. <i>Юрій Щербак</i>	116
Китайська Народна Республіка. <i>Михайло Резник</i>	117
Республіка Корея. <i>Володимир Фуркало</i>	118
Республіка Куба. <i>Віктор Пащук</i>	119
Латвійська Республіка. <i>Віктор Михайловський</i>	120
Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія.	
<i>Олексій Рибак</i>	121
Республіка Македонія. <i>Павло Кір'яков</i>	122
Республіка Молдова. <i>Петро Чалий</i>	123
Королівство Марокко. <i>Юрій Малько</i>	124
Федеративна Республіка Німеччина. <i>Анатолій Пономаренко</i>	125
Республіка Польща. <i>Дмитро Павличко</i>	126
Південно-Африканська Республіка. <i>Ігор Турянський</i>	127
Португальська Республіка. <i>Костянтин Тимошенко</i>	128
Російська Федерація. <i>Микола Білоблоцький</i>	129
Румунія. <i>Антон Бутейко</i>	130
Об'єднані Арабські Емірати. <i>Ігор Тимофеев</i>	131
Словацька Республіка. <i>Юрій Рилач</i>	132
Сполучені Штати Америки. <i>Костянтин Грищенко</i>	133
Туркменистан. <i>Вадим Чупрун</i>	134
Угорська Республіка. <i>Орест Климпуш</i>	135

Республіка Узбекистан. <i>Анатолій Касьяненко</i>	136
Фінляндська Республіка. <i>Петро Сардачук</i>	137
Республіка Хорватія. <i>Віктор Кирик</i>	138
Чеська Республіка. <i>Сергій Устич</i>	139
Швейцарська Конфедерація. <i>Євген Бершеда</i>	140
Королівство Швеція. <i>Олександр Сліпченко</i>	141
Союзна Республіка Югославія. <i>Анатолій Шостак</i>	142
Японія. <i>Юрій Костенко</i>	143
Представник України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу) в Королівстві Бельгія. <i>Роман Шпек</i>	144

ІНОЗЕМНІ ПОСЛИ В УКРАЇНІ

Республіка Австрія. <i>Клаус Фаб'ян</i>	146
Азербайджанська Республіка. <i>Алієв Талят Мусеїб оглу</i>	147
Алжирська Народна Демократична Республіка. <i>Шеріф Шихі</i>	148
Аргентинська Республіка. <i>Мігель Анхель Кунео</i>	149
Ісламська Держава Афганістан. <i>Саєд Махмуд Фарані</i>	150
Королівство Бельгія. <i>П'єр Дюбюїссон</i>	151
Республіка Білорусь. <i>Валентин Величко</i>	152
Республіка Болгарія. <i>Александр Димитров</i>	153
Федеративна Республіка Бразилія. <i>Елдер Мартінс де Мораєс</i>	154
Ватикан. <i>Нікола Етерович</i>	155
Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії. <i>Роланд Гедлі Сміт</i>	156
Соціалістична Республіка В'єтнам. <i>Доан Дик</i>	157
Республіка Вірменія. <i>Грач Сілванян</i>	158
Грецька Республіка. <i>Дімітріс Контумас</i>	159
Грузія. <i>Грігол Катамадзе</i>	160
Королівство Данія. <i>Мартін Кофод</i>	161
Естонська Республіка. <i>Тіт Набер</i>	162
Арабська Республіка Єгипет. <i>Омар Ель-Фарук Хассан Мохамед</i>	163
Держава Ізраїль. <i>Анна Азарі</i>	164
Республіка Індія. <i>Відья Бушан Соні</i>	165
Республіка Індонезія. <i>Ремі Рамаулі Сіахаан</i>	166
Ісламська Республіка Іран. <i>Ахмад Садег-Бонаб</i>	167

Королівство Іспанія. <i>Луїс Гомес де Аранда і Війєн</i>	168
Італійська Республіка. <i>Іоланда Брунетті Гетц</i>	169
Республіка Казахстан. <i>Равіль Чердабаєв</i>	170
Канада. <i>Ендрю Норвал Робінсон</i>	171
Киргизька Республіка. <i>Есенгул Омуралієв</i>	172
Китайська Народна Республіка. <i>Лі Гобан</i>	173
Республіка Корея. <i>Джанг Шин</i>	174
Республіка Куба. <i>Хосе Діонісіо Пераса Чапо</i>	175
Держава Кувейт. <i>Хафіз Мохамед Аль Аджмі</i>	176
Латвійська Республіка. <i>Андріс Вілцанс</i>	177
Литовська Республіка. <i>Вітаутас Пятрас Плечкайтіс</i>	178
Республіка Македонія. <i>Владо Блажевскі</i>	179
Королівство Марокко. <i>Мохамед Азгар</i>	180
Республіка Молдова. <i>Олексій Андрієвські</i>	181
Федеративна Республіка Нігерія. <i>Альфред Джон Нанна</i>	182
Королівство Нідерландів. <i>Франк Монік Патрісія Антуанетта</i>	183
Федеративна Республіка Німеччина. <i>Дітмар Гергард Штюдеманн</i>	184
Королівство Норвегія. <i>Андерс Хельсет</i>	185
Ісламська Республіка Пакистан. <i>Шамун Алам Хан</i>	186
Південно-Африканська Республіка. <i>Деларей Ван Тондер</i>	187
Республіка Польща. <i>Марек Зюлковські</i>	188
Португальська Республіка. <i>Педру Мануел Сарменту</i> <i>де Вашконселуш і Каштру</i>	189
Російська Федерація. <i>Віктор Черномирдін</i>	190
Румунія. <i>Александру Корня</i>	191
Словацька Республіка. <i>Василь Грївна</i>	192
Сполучені Штати Америки. <i>Карлос Паскуаль</i>	193
Республіка Туреччина. <i>Альп Караосманоглу</i>	194
Туркменистан. <i>Аман-Гельди Байрамов</i>	195
Угорська Республіка. <i>Ференц Контра</i>	196
Республіка Узбекистан. <i>Шамансур Шахалілов</i>	197
Республіка Фінляндія. <i>Тімо Юхані Репо</i>	198
Французька Республіка. <i>Паскаль Фієскі</i>	199
Республіка Хорватія. <i>Мар'ян Комбол</i>	200
Чеська Республіка. <i>Йозеф Врабець</i>	201
Швейцарська Конфедерація. <i>Жан-Франсуа Каммер</i>	202

Королівство Швеція. <i>Свен Улоф Оке Петерсон</i>	203
Союзна Республіка Югославія. <i>Раде Філіпович</i>	204
Японія. <i>Хітоші Хонда</i>	205
Представництво Європейської Комісії в Україні. <i>Андре Ванавербек</i>	206

З ВІДСТАНИ СТОЛІТЬ

Сергій Грабар. Міжнародні зв'язки Київської Русі (продовження)	207
Володимир Сергійчук. Перші кроки дипломатичної діяльності Івана Виговського	214
Юрій Мицик. Україна—Крим. Середина XVII ст.	227
Ферхад Туранли. Дипломатичні стосунки гетьмана Петра Дорошенка з Високою Портою за даними тюркських історичних джерел	236
Валерій Солдатенко. Перша дипломатична акція УНР — Берестейська угода	248
Володимир Головченко. Аргентина—Україна. 1921 рік	264
Володимир Лозицький. Про архів надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні (1918—1926)	275
Іван Дробот. Зовнішньополітична орієнтація української еміграції 1920—1930 рр.	281
Микола Плав'юк. Діаспора на захисті прав людини в Радянській Україні	306

СЛОВО ІНОЗЕМНИМ ДИПЛОМАТАМ

Грач Сілванян. Десять років незалежної Вірменії	313
Нікола Етерович. Візит Святійшого Отця в Україну	317

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ

Олександр Скрипнюк. Соціальна правова держава як фактор інтеграції України у Європейське та світове співтовариство	322
Леонід Лещенко. Україна—Китай: підсумки та нові обрії співробітництва	346
Мирослава Антонович. Україна в європейській системі захисту прав людини	364
Сергій Квіт. Україна і НАТО: розмова про некорисне	374
Володимир Шкляр. Світ мас-медіа: надбання і перспективи творчої інтеграції	382
Михайло Сорока. Шлях до міжнародного визнання Української держави (нотатки журналіста)	391

Віктор Набруско. Україна і світовий інформаційний простір	410
Віктор Пасак. Куба — дітям Чорнобиля	424
Віктор Чамара. Інформаційна дипломатія: кроки становлення	427
Євген Свинарчук. Україна і латино-американський світ	431
Олександр Шокало. Громадські ініціативи товариства «Україна—Світ»	437

ПОРТРЕТИ ДИПЛОМАТІВ

Анатолій Денисенко. Родом з України	450
Віктор Матвієнко. Зовнішня політика Західноукраїнської Народної Республіки в персоналіях	456
Володимир Ляхоцький. Микола Василько: парадокси пам'яті та забуття	475
Олександр Кучерук. Дипломатичні зносини України та Ватикану у 1917—1921 рр.	487
Дмитро Веденєєв. Остання резиденція дипломата	495

ДОСЛІДЖЕННЯ

Ірина Войцехівська. Дипломатична мемуаристика як об'єкт джерелознавства	502
Тарас Кияк. Молдово—румунно—українські взаємини	519

З КРАЇН ДАЛЕКИХ ПОВЕРНУВШИСЬ

Павло Орленко. Данія — королівство демократії	558
--	-----

КРИТИКА. БІБЛІОГРАФІЯ

Юрій Пахомов. Україна та Росія в сучасному світі	576
Тетяна Осташко. Нариси з історії дипломатії України	581
Олег Савченко. Перший том Енциклопедії Сучасної України	586

ХРОНІКА ПОДІЙ

Петро Коломієць. Дипломатичне досьє. 2001 рік	590
--	-----

УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА—2001

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Випуск другий

Упорядники:

*Борис Гуменюк, Павло Кривонос,
Сергій Грабар, Анатолій Денисенко*

Засновники:

Дипломатична академія при Міністерстві закордонних справ України,
Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв,
Історичний клуб «Планета»

Редакційне свідоцтво серія КВ № 4669
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Видавець:

Генеральна дирекція по обслуговуванню іноземних представництв

Видання рекомендоване до друку Вченою радою
Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ України,
протокол №3 від 14 листопада 2001 р.

Вищою Атестаційною Комісією України щорічник визнано
фаховим виданням з політичних, історичних наук.

Редакція вдячна за надані фотоматеріали директору Центрального державного
кінофотомоноархіву України ім. Г.С.Пшеничного,
заслуженому працівнику культури України Ніні Слончак.

Виконавчий директор

Галина Денисенко

Заступник відповідального секретаря

Володимир Денисенко

Обкладинка художника *Ростислава Пахолоюка*
Макет і верстка *Сергія Краснікова*

Набір і підготовка до друку здійснені
інформаційно-видавничим центром «Планета»

Адреса редакції: м. Київ, вул. Стрілецька, 14-б;
для листування — Київ-34, абонентська скринька 32; тел. 246-98-06.

Видруковано в ПЦ «Інтертехнологія», м.Київ, вул. Воровського, 34-г.
Формат 60x84/16. Обл.-вид. арк. 38. Підписано до друку 21.02.2002.
Тираж 1500 примірників. Зам. 49.